

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
Haziran 2022, Cilt: 25 - Sayı: 47 June 2022, Volume: 25 - Issue: 47
E-ISSN: 2651-4974

Haziran 2022, Cilt: 25 - Sayı: 47 June 2022, Volume: 25 - Issue: 47

E-ISSN: 2651-4974

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Haziran 2022, Cilt: 25 - Sayı: 47 June 2022, Volume: 25 - Issue: 47

E-ISSN: 2651-4974

<https://dergipark.org.tr/baunsobed>

Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Haziran 2022, Cilt: 25 - Sayı: 47

Balıkesir University
The Journal of Social Sciences Institute
June 2022, Volume: 25 - Issue: 47

E-ISSN: 2651-4974

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed>

**BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

Haziran 2022 Cilt: 25 Sayı: 47

SAHİBİ

Owner

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Balıkesir Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. İter KUŞ

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Prof. Dr. Bayram ŞAHİN
Doç. Dr. Ruhi İNAN

YARDIMCI EDİTÖR

Associate Editor

Arş. Gör. Talha Serdar SEZEN

ALAN EDİTÖRLERİ

Section Editors

Prof. Dr. Erdoğın TEZCİ
Prof. Dr. Şeniz ANBARLI BOZATAY
Prof. Dr. Bayram ŞAHİN
Doç. Dr. Ruhi İNAN
Doç. Dr. Sinan AYTEKİN
Doç. Dr. Ömer Faruk BİÇEN

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ

Statistics Editor

Prof. Dr. Mesut SAÇKES

DİL EDİTÖRLERİ

Language Editors

Arş. Gör. Dr. Özgehan UŞTUK
Arş. Gör. Dr. Tutku BAŞÖZ

SEKRETERYA

Secretariat

Öğr. Gör. İbrahim Halil KAZOĞLU
Öğr. Gör. Merve AYCAN
Arş. Gör. İbrahim MİSİR
Özge BİÇER

BAUNSOBED KURUMSAL

Corporate Identity

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
yılda iki kez yayımlanan hakemli ulusal bir dergidir.

*Balikesir University The Journal of Social Sciences
Institute is a scientific refereed national journal which is
published twice a year.*

YAZIŞMA ADRESİ

Correspondence

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü
Çağış Yerleşkesi 10145 BALIKESİR
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed>
Tel / telephone: 0 266 612 14 00 / 1401
Belgegeçer / Fax: 0 266 612 13 07
Elmek / E-mail: sbedergi@balikesir.edu.tr

**BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE**

June 2022 Volume: 25 Issue: 47

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Abstracted and Indexed in Following Indexes

EBSCO

ULAKBİM
Ebscohost

Akademik Kaynak İndeksi (ResearchBib)

Türk Eğitim İndeksi

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)

Akademik Türk Dergileri İndeksi (Akademik Dizin)

Akademik Araştırmalar İndeksi (Acar Index)

DANIŞMA & YAYIN KURULU

Advisory & Editorial Board

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruhi İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah SOYKAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek İNAN (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Elif ÇİMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğın KOÇ (Bahçeşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğın TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan ÖRGEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Fabio GRASSI (Sapienza University of Rome)
Prof. Dr. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ (University of Central Florida)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya BOYANA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKAY (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet ÇETİN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet NARLI (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TEPECİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan BATMAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Oya Aytemiz SEYMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Selda KILIÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYMANKUY (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Haneen ABUDAYEH (The University of Jordan)
Doç. Dr. Nuran MALTA MUHAXHERİ (Priştine Üniversitesi)
Doç. Dr. Piotr NYKIEL (Jagiellonian University)

BU SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER*

Prof. Dr. Ahmet KÖROĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kaya YILDIZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Emin AKKILIÇ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet YEŞİLTAŞ (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Şengül Saime ANAGÜN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Melih GÜNEŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilal TUNÇ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan KUTUKIZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY (Çağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Evrim MAYATÜRK AKYOL (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KOÇ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan BOZ (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Hande AKYURT KURNAZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Gencay SAATCI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman ÇULHA (Alanla Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramin SADIGOV (Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. Selman ABLAK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan SARI (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan TÜRKMEN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevinç GÜLER ÖZÇALIK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerif ÖNER (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Yalçın DİLEKLİ (Aksaray Üniversitesi)

REVIEWERS OF THIS ISSUE *

Dr. Öğr. Üyesi Alpay AKSİN (Amasya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Asiye YILDIRIM (Maltepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Canan TİFTİK (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KARAMAŞA (Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem SEVİM (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy KUTLUK (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülçin ÖZBAY (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Güler YANIK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Mehmet ALAKAŞ (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin YILDIRIM (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice GÜÇLÜ NERGİZ (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ŞENTÜRK (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YİĞİT (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ahmet Beyazıt OCAKTAN (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KILINÇ (Amasya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BAŞTUĞ (İskenderun Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serpil GERDAN (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sevda KÖSE (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sonay KAYGALAK ÇELEBİ (Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Umut Birkan ÖZKAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Cemali BUZLUKÇU (Balıkesir Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Musa OFLAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Nilgün KARAMAN (Balıkesir Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Oğuzhan KİNTER (Balıkesir Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Yahya KATI (Balıkesir Üniversitesi)

* Öncelikle unvan daha sonra alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ EDUCATIONAL SCIENCES

Araştırma makalesi / Research article

Okul yöneticilerinin demokratik tutumları ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişki1

The relationship between the democratic attitudes of school managers and the motivational determination of teachers

Yağmur BAYAR, Bilal YILDIRIM

Araştırma makalesi / Research article

Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ve görüşlerinin incelenmesi: Bir karma yöntem çalışması21

Examination of attitudes and opinions of primary school teacher candidates towards socioscientific issues: A mixed-method study

Hicran ÖZKUL

Araştırma makalesi / Research article

Kamu spotları ve zorunlu yayınları eğitimde kullanmak: Sosyal bilgiler öğretim programı özelinde ilişkilendirmeler.....41

Using public service announcements and obligatory broadcasts in education: Associations in social studies curriculum

Servet ÜZTEMUR, Görkem AVCI, Birsnel ARIKAN

Araştırma makalesi / Research article

Matematikte öğretim sürecine yönelik algı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması.....63

Adaptation of the perception of instructional process in maths scale into Turkish

Hilal YILMAZ, Sümer AKTAN

İŞLETME BUSINESS ADMINISTRATION

Araştırma makalesi / Research article

Bulanık PIPRECIA yöntemi ile bankacılık endüstrisinde blokzincir teknolojisinin benimsenmesini etkileyen kritik faktörlerin değerlendirilmesi79

Evaluation of critical factors affecting the adoption of blockchain technology in the banking industry with the fuzzy PIPRECIA method

Kevser ARMAN, Nilsen KUNDAKCI

Araştırma makalesi / Research article

Bankaların kazanç kalitesinin piyasa temelli yöntemlerle ölçülmesi: BİST'ten kanıtlar.....93

Measuring banks' earnings quality by market based methods: Evidence from BIST

Elif BEZİRGAN, Şakir SAKARYA

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Araştırma makalesi / Research article

Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve işgören performansı üzerine etkisi.....109
The effect of positive psychological capital on organizational silence and employee performance
Pınar ERKAL

Araştırma makalesi / Research article

Türkiye’deki işletmelerde nesnelerin interneti: Uygulamadaki engeller üzerine bir araştırma.....127
The internet of things in businesses in Turkey: A research on the barriers in practice
Hilal ÖZÇELİK, Sibel YILDIZ ÇANKAYA

Araştırma makalesi / Research article

Dürtüsel ve kompulsif satın alma arasındaki ilişkinin açıklanmasında tüketici kaygısının rolü: Covid19 Salgını döneminde nicel bir araştırma.....153
The role of consumer anxiety in the explanation of impulsive and compulsive buying relationship: A quantitative study during the Covid 19 pandemic
Fatih ŞAHİN, Mehmet Ozan KARAHAN

Araştırma makalesi / Research article

A research on determining effective factors in agile leadership175
Çevik liderlikte etkili faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma
Ülge TAŞ

Derleme makale / Review article

Kadınların hediye alma ve verme davranışları ve ritüelleri üzerine bir literatür çalışması.....187
A literature review of rituals and females gift-giving behaviours
Caner DOĞAN, Aybeniz AKDENİZ AR

Derleme makale / Review article

İnform risk endeksine göre Türkiye ve komşularının incelenmesi.....205
An investigation of Turkey and its neighbors according to the Inform risk index
Feyza Çağla ORAN

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Araştırma makalesi / Research article

Küresel COVID-19 aşı politikalarının kamu değeri haritalama yaklaşımı ile analizi.....221
Küresel COVID-19 aşı politikalarının kamu değeri haritalama yaklaşımı ile analizi
Şerafettin ERTEN

İÇİNDEKİLER CONTENTS

TARİH HISTORY

Araştırma makalesi / Research article

Türk ve Batı kültüründeki kahraman figürlerinin ortaokul öğrencilerindeki imgesel yerinin değerlendirilmesine yönelik bir uygulama: Dede Korkut Hikâyesi örneği241

An application to evaluate the imaginary place of hero figures in Turkish and Western cultures in secondary school students: The example of Dede Korkut Story

Hasan IŞIK, Esengül ARGUN

Araştırma makalesi / Research article

1935 Nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinin demografik yapısı ve özellikleri.....259

Demographic structure and characteristics of Balıkesir province according to the 1935 census

Ferruh KAYALAN

Araştırma makalesi / Research article

Pasarofça Antlaşması'nda sınır belirleme çalışmaları (Esna-ı Musâlahada

Tevârüd Eden Mekâtib'e göre)283

Boundary determination studies in the Treaty of Passarowitz (According to Esna-ı Musalahada Tevârüd Eden Mekâtib)

Mustafa ÖĞE

TURİZM TOURISM

Araştırma makalesi / Research article

Aşırı turizmde yerel halk – ziyaretçi etkileşimi, Foça örneği.....293

Local – visitor interactions in overtourism, the case of Foça

Özay Emre YILDIZ

Okul yöneticilerinin demokratik tutumları ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişki*

The relationship between the democratic attitudes of school managers and the motivational determination of teachers

Gönderim Tarihi / Received: 25.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 13.06.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1093304](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1093304)

Yağmur BAYAR¹

Bilal YILDIRIM^{**2}

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenebilmesidir. Bu amaçla 2021-2022 eğitim-öğretim güz yarıyılında İstanbul ili Avrupa yakasındaki Bağcılar, Küçükçekmece, Gaziosmanpaşa, Sarıyer, Bahçelievler ilçelerinde kamu okul öncesi kurumlarda, ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenlerden veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Bu araştırmanın çalışma grubu kolayda örnekleme ile belirlenen ve gönüllük esasına göre ulaşılan 447 öğretmenden oluşmaktadır. Veriler Demokratik Tutum Ölçeği ve Motivasyonel Kararlılık Ölçeğiyle toplanmıştır. Elde edilen verilere ilişkin bağımsız gruplar t-testi analizi ve tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için Pearson Correlation analizi ve yordayıcılık için regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonunda öğretmenlere göre yöneticiler “çok yüksek” düzeyde demokratik tutum sergilemektedir. Öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları genelde, yüksek düzeyde belirlenirken, uzun süreli hedeflere, mevcut hedeflere ve ulaşılamayan hedeflere yeniden yönelmede “yüksek” düzeyde odaklanmaktadırlar. Yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. Yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarının alt boyutları arasında düşük düzeyde ilişki bulunmaktadır. Yöneticilerin demokratik tutumları öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarını anlamlı düzeyde yordayabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokratik tutum, Motivasyon, Motivasyonel kararlılık

ABSTRACT: The aim of this research is to determine the relationship between the democratic attitudes of school administrators and the motivational determination of teachers. For this purpose, data were collected and analyzed from teachers working in official pre-school institutions, primary, secondary and high schools in Bağcılar, Küçükçekmece, Gaziosmanpaşa, Sarıyer, Bahçelievler districts on the European side of Istanbul in the 2021-2022 academic fall semester. The study group of this research consists of 447 teachers, who were determined by convenience sampling and reached on a voluntary basis. Data were collected with the Democratic Attitude Scale and the Motivational Determination Scale. Independent groups t-test analysis was performed for binary variables, and one-way analysis of variance was performed for more than two variables. In order to determine the relationship between the democratic attitudes of administrators and the motivational determination of teachers, Pearson Correlation analysis and regression analysis for predictiveness were performed. At the end of the analyzes, according to the teachers, the administrators exhibit a "very high" level of democratic attitudes. Teachers' motivational determination is often set at a high level, while they focus at a "high" level in reorienting towards long-term goals, current goals, and unachievable goals. It has been determined that there is a positive and low level relationship between the democratic attitudes of the administrators and the motivational determination of the teachers. There is a low level of relationship between the democratic attitudes of the administrators and the sub-dimensions of the motivational determination of the teachers. The democratic attitudes of the administrators can significantly predict the motivational determination of the teachers.

Keywords: Democratic attitude, Motivation, Motivational determination

* Bu çalışma Doç. Dr. Bilal Yıldırım danışmanlığında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalında, Yağmur Bayar tarafından gerçekleştirilen Yüksek Lisans tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

¹Öğretmen, Okul Müdürü, bayaryagmur41@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2152-6250>

** Sorumlu Yazar

²Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü bilal.yildirim@izu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6225-5859>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Attitude can be defined as learned self-dispositions that direct the thoughts and feelings of the individual regarding, against, or for a concrete object or an abstract concept (Tekindal, 1988). Motivation of teachers can be increased if school administrators have a democratic attitude, primarily involve teachers in the decision-making process in matters concerning the school, assign responsibilities, behave fairly in the distribution of duties, and exhibit attitudes that can turn into behaviors such as instilling confidence in teachers. Teachers with a high level of motivation may be more willing to carry out teaching activities (Lazarides, Buchholz, & Rubach, 2018). Motivational stability, along with all other needs, is related to the intensity of a specific need (Önen and Tüzün, 2005). The attitudes and behaviors of school administrators can be significantly effective in the formation of teachers' motivation and their continuity. Many studies on the democratic attitudes of school administrators (Boydak Özcan, Türkoğlu, & Şener, 2010; Koçoğlu, 2013; Başaran & Dedeoğlu, 2013; Gül & Saraç, 2018) and the motivational determination of teachers (Sarıçam, Akın, Akın & İlbay, 2014; Demir & Peker, 2017), the lack of a study examining the democratic attitudes of school administrators and the motivational determination of teachers together is seen as a deficiency in the field. When the relevant literature is examined, no direct research has been found that examines the relationship between the democratic attitudes of school administrators and the motivational determination of teachers, especially in Turkey. For this reason, the problem statement of this research is, "Is there a significant relationship between the democratic attitudes of school administrators and the motivational determination of teachers?" determined as.

Methodology

This research is in relational screening model. The relational screening model is defined as "a research model that aims to determine whether there is a change between two or more variables and the degree of change" (Karasar, 2005). Data were collected from the teachers working in public schools in Bağcılar, Küçükçekmece, Gaziosmanpaşa, Sarıyer, Bahçelievler districts on the European side of Istanbul, using the Democratic Attitude Scale (Ağiroğlu Bakır, 2007) and the Motivational Stability Scale (Sarıçam, Akın, Akın, & İlbay, 2013). Analyzes were made on the data of 447 scales. Descriptive analyzes, independent t-test, oneway anova, Pearson Correlation analysis and Simple Linear Regression analyzes were performed for the data. The skewness and kurtosis values of the data obtained from the scales are in the range of +1 and -1, and the internal consistency coefficients are in the range of 0.70-1.00. The level of Pearson Correlation was determined as (0.00-.20) very weak, (0.20-0.39) weak, (0.40-0.59) moderate, (0.60-0.79) high, and (0.80-1.00) very high.

Findings and discussion

According to the teachers, school administrators display a very high level of democratic attitudes ($\bar{x}=4.47$). This can be considered as a satisfactory situation. On the other hand, while the teachers stated that they had a high level of motivational determination in general ($\bar{x}=3.81$), they stated that they had only a moderate level of determination ($\bar{x}=3.60$) in the sub-dimensions of Motivational Determination, "Renewing to Unachievable Goals". In other dimensions, teachers' determination is at a high level. According to the teachers' opinions, there is a weak ($r=.362$) positive relationship between the democratic attitudes of the administrators and the motivational determination of the teachers. Accordingly, a one-unit increase in the democratic attitude of the administrators leads to an increase of .362 in the motivational determination of the teachers in general. It is understood that there is a low level of relationship between the democratic attitudes of the administrators and the motivational determination sub-dimensions of teachers ($r=.326$), orientation to current goals ($r=.362$) and repeating unachievable goals ($r=.299$). According to these data, a one-unit increase in the democratic attitudes of administrators leads to an increase of .326 in teachers' orientation towards long-term goals, an increase of .299 in motivational determination regarding current goals, and an increase of .334 in motivational determination to repeat unachievable goals. The democratic attitudes of administrators explain 13.1% of the variation in teachers' motivational determination. In other words, the democratic attitudes of the administrators predict the motivational determination of the teachers [$R=.131$ and $(R^2=13.1\%)$] at a low level.

Results and recommendations

There are many studies reporting that teachers' motivational determination is related to many factors (Aydın, 2021; Demir & Peker, 2017; Polat, 2020). However, there was no study examining the relationship between the democratic attitudes of school administrators and the motivational determination of teachers, and a comparison could not be made. On the other hand, the understanding of "Belief in democracy and accepting it as a general attitude of the personality can only be possible with the democracy education given to the individual (Büyükkaragöz and Kesici, 1996). "Democracy education", The basic principles of the Turkish Education System, emphasizes the importance of democratic attitude in schools. The fact that school administrators have a very high level of democratic attitude in this research is a pleasing situation for the Turkish Education System. When the results of this research are evaluated as a whole, school administrators have a high level of democratic attitude, teachers have a high level of motivational determination, and the democratic attitudes of school administrators affect teachers' motivational determination at a significant level. The fact that administrators have a very high level of democratic attitude and teachers' motivational determination is determined at a high level is an important result in terms of the education system. The study was carried out by collecting quantitative data. The same study can be performed with a mixed pattern. The same study can be done by including other variables that are thought to be related to teachers' motivational determination.

Giriş

Etkili bir yöneticinin problem çözücü olması, amaca dönük olması, yeni fikirlere açık ve değişimleri engelleyen kural ve prosedürleri reddeden, amaçlarının farkında olan, iletişim yeteneğine sahip ve girişimci özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda Blumberg ve Grenfield'in (1980) etkili yöneticinin vizyon sahibi olma, girişimci olma ve kaynaklık etme gibi üç önemli özelliğe sahip olması gerektiği görüşü (Balcı, 1993) önemsenmektedir. Bu özelliklerin elde edilebilmesinde de birçok faktörün etkili olduğuna ilişkin görüşler bulunmaktadır. Yönetimsel etkililik okul yöneticilerinin okulun amaçlarını gerçekleştirmedeki başarısı ile ölçülebilir. Başarılı okul yöneticilerinin 10 özelliği; etkili bir iletişimci olma, iyi bir eğitimci olma, iyi bir vizyoner olma, kolaylaştırıcı bir kişiliğe sahip olma, bir değişim ustası olma, kültür oluşturabilme, çalışanları harekete geçirebilme becerisi, etkili bir üreticilik, etkili karakter oluşturabilme yeterliği ve kuruma, personele ve işleyişe katkıda bulunabilme olarak sıralanmaktadır (McEwan, 2003). Okul yöneticisinin bu özelliklerine ek olarak demokratik bir tutuma sahip olması ve çalışanları okulun amaçları doğrultusunda motive edebilmesidir.

Demokrasi, halkın egemenliğine dayanan siyasal bir yönetim sistemidir. Demokrasi, toplumun kendisini oluşturan bireylerine dayanır ve onların karara dolaylı katılımı ile gerçekleşebilir. Kısaca demokrasi, hükümet etme şekli, yaşama biçimi ve felsefesi arasındaki etkileşimlere dayalı şekillenir (Ertürk,1993). Demokrasilerde özellikle katılımcılık ilkesi, farklı fikirlerin yer aldığı toplum içerisinde halk tarafından bu düşüncelerden oluşan hangi yapının yönetme yetkisine sahip olabileceğinin belirlemesidir (Gözütok, 1995). Tutum, bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli biçimde oluşturan bir eğilimdir (Kağıtçıbaşı, 1999). Tutum, belirli bir objeye veya belirli bir kavrama yönelik bireyin düşünce ve duygularına yön veren bireysel eğilimler olarak tanımlanabilir (Tekinal, 1988). Tutum bir objeye ilişkin değerlendirme ve tepkinin kararlılığı olarak tanımlandığında, demokratik tutum bireylerin demokrasi bilinciyle başkalarına karşı tutumlarının sergilenmesi şeklinde ifade edilebilir. Demokrasi bilincinin oluşması ve yerleşebilmesi ancak etkili bir demokratik eğitimle mümkündür.

Literatür taraması

Eğitimin her kademesinde aşamalı ve belirli programlar çerçevesinde demokrasi bilincinin geliştirilmesi önemli bir gerekliliktir. Nitelikli ve kapsamlı bir eğitim verebilmek için demokrasi konusu ile ilgili detaylı araştırmalarla verilen demokrasi eğitiminin içeriği tespit edilebilir (Çankaya ve Seçkin, 2004) ve etkili biçimde uygulanabilir. Demokratik tutuma sahip bireyler karşılıklı çıkan durum karşısında demokratik değerlere bağlı kalarak bazı davranışlarda bulunabilirler ve bu davranışların temeli aile içinde oluşmaya başlar. Bu tutum zaman içerisinde okulda, toplumda gelişmeye ve şekillenmeye başlar. Demokratik davranışların bireylere daha etkili şekilde kazandırılması için demokratik ilkelerin ilgili herkes tarafından özümsemesi önemlidir. Ayrıca içerisinde yaşanılan ortamın da demokratik değerlere sahip olması gerekir. Sağlam bir kişilik oluşması da yine demokratik bir eğitimin alınmış olmasıyla ilişkilidir (Koç, 2008). Demokratik tutum sergileyebilen okul yöneticileri hem öğretmenlere rol model olabilecektir hem de öğretmenlerden demokratik tutum beklentisini onlarla paylaşabilecektir. Okul yöneticilerinin demokratik tutuma sahip olması, öncelikle öğretmenleri okulu ilgilendiren hususlarda karar sürecine katması, sorumluluk vermesi, görev dağılımlarında adaletli davranması, öğretmenlere güven telkin etmesi gibi davranışa dönüşebilen tutumları sergileyebilmesi ile öğretmenlerin motivasyonlarının artırılması sağlanabilir. Bu uygulamalar tutarlı şekilde sürdürüldüğünde öğretmenlerin de öğrencilere karşı daha demokratik tutum sergilemesi beklenebilir. Ayrıca bu yolla çabalarını daha uzun süreli motivasyonla sürdürmeleri söz konusu olabilir.

Motivasyon kavramı, kişinin belirli hedeflere ilerlemesini sağlayan, davranışlarına yön veren güçlerdir. Motivasyonun enerji veren bir güç olması, kişiyi harekete geçirerek istekli çalışmasına ve başarıya ulaşmasında daha istekli ve kararlı biçimde harekete geçmesine yol açabilir (Bayraktar, 2015). Kararlılık, hedefe ulaşmada ihtiyaç duyulan inanç ve motivasyona benzeyen bilişsel bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Motivasyonel kararlılık, bireyin belirlenen amaca ulaşma sürecinde yaşanabilecek stres, yorgunluk, farklı tür ve boyuttaki zorluklar ve dikkat dağıtıcı tüm etkenlere rağmen sahip olunan motivasyon korunarak çaba gösterme yatkınlığı olarak tanımlanabilir (Man, 2016). Motivasyonda gösterilen kararlılık en az motivasyonun kendisi kadar önemlidir. Çünkü çalışanın motivasyonu süreklilik kazandığında, uzun süreli çaba göstermesi beklenebilir. Bu sebeple yöneticiler, çalışanların

motivasyonunu yüksek tutabilme ve kararlılık gösterebilmelerini sağlayabilme amacıyla ücretleri arttırma, sosyal imkanlar sunma gibi yöntemler kullanabilirler (Polat, 2020: 41). Okul yöneticileri öğretmenlerin performansını yükseltmek için çeşitli motivasyon kaynaklarını kullanabilir ve bunları da süreklilik içinde planlayabilir. Öğretmenler tarafından gösterilecek motivasyonel kararlılık süreçleri, zaman içinde öğretmenlerin tutum ve davranışlarında gözlenebilecek, ayrıca diğer örgüt elemanları tarafından da hissedilebilecektir. Öğretmenlerin okullarında motivasyonel kararlılık göstererek çalışmaları ancak yöneticilerin etkili şekilde uygulayacakları yöntem ve tutumlarla mümkündür (Aydın, 2021).

Demokratik toplumlarda yöneticilerin demokratik anlayış ve tutumu, toplumun genelini dolaylı olarak da olsa etkilemektedir. Benzer biçimde okul yöneticilerinin yönetsel eylemlerinde demokratik tutuma sahip olup olmamaları da okul personelinin, özellikle öğretmenleri etkileyebilmektedir. Öğretmenlerini eğitim-öğretim sürecinin planlanması, uygulanması gibi süreçlere dahil edebilen, onların görüş ve düşüncelerini önemseyerek uygulamalara yansıtılabilen bir okul yöneticisi öğretmenlerin motivasyonlarının artmasına yol açabilir (Court, 2004; Garrison, 2003). Bireyin mesleki başarısı ve bu başarısını sürdürmesi mesleğine ilişkin motivasyonuna bağlıdır. Eğitimcinin verimliliği, kendisini eğitim ve öğretimde motive edebildiği düzeyde artabilir (Büyükses, 2010). Bu da büyük ölçüde odaklanılmış vizyonla mümkün olabilir.

Vizyoner bir okul müdürünün okulun uzun vadeli hedeflerine yönelmede sergilediği çaba ve teşvik, öğretmenleri motivasyonel kararlılığa, yani sürekli motive durumuna yöneltebilir. Benzer biçimde okulun mevcut hedeflerine eğilme, daha önce belirlenmiş fakat bir sebeple sonuç alınmamış hedefler için yeniden harekete geçme isteği oluşturabilir. Motivasyonu yüksek olan öğretmenler, öğretim etkinliklerini yürütmeye daha istekli olabilmektedirler (Lazarides, Buchholz ve Rubach, 2018). Eğer bireyin davranışlarında belirli durum ya da eyleme yönelik gözlenebilir bir değişiklik meydana gelirse, bu durum onun motive olduğunu göstermektedir (Eroğlu, 2004). Örgüt psikolojisi, eğitim psikolojisi ve genel olarak davranış bilimlerinin tanımlarına göre motivasyonel kararlılık, amaca ve başarıya ulaşmanın göstergesi olarak ifade edilmektedir (Pintrich, 2003; Pintrich ve Schunk, 2002). Motivasyonel kararlılık, tüm diğer ihtiyaçlarla birlikte, belirli bir ihtiyacın yoğunluğu ile ilgilidir (Önen ve Tüzün, 2005). Öğretmenlerin motivasyonlarının oluşmasında, süreklilik kazanmasında okul yöneticilerinin tutum ve davranışları önemli ölçüde etkili olabilmektedir. Demokratik toplumun oluşmasında öğretmenlerin tutum, davranış ve uygulamaları etkilidir. Çünkü insanlar en iyi yaşadığını öğrenirler. Okul yöneticilerinin öğretmenlerle, öğrencilerle ve diğer ilgililerle ilişkilerinde demokratik tutum ve davranış sergilemeleri öğretmenlerin de demokratik tutum sergilemesine zemin hazırlayabilir.

Okul yöneticilerinin demokratik tutumlarına (Başaran ve Dedeoğlu, 2013; Boydak Özcan, Türkoğlu ve Şener, 2010; Gül ve Saraç, 2018; Koçoğlu, 2013) ve öğretmenlerin motivasyonel kararlılığına yönelik birçok araştırma (Sarıcam, Akın, Akın ve İlbay, 2014; Demir ve Peker, 2017) yapılmış olmasına karşılık okul yöneticilerinin demokratik tutumları ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarını birlikte inceleyen bir araştırmanın yapılmamış olması alanda bir eksiklik olarak görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye gibi demokrasi ile yönetilen bir ülkede demokratik bir toplumun oluşmasında okul yöneticilerinin demokratik tutumlarının çok önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü eğitim sisteminin temel unsuru olan öğretmenlerin motivasyonlarının oluşmasında ve sürdürülebilmesinde okul yöneticilerinin tutum ve davranışları oldukça etkili olabilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarında, okul yöneticilerinin okuldaki iş ve ilişkilerde demokratik tutum sergilemesi beklenir. İlgili literatür incelendiğinde özellikle Türkiye’de okul yöneticilerinin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen doğrudan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çerçevede bu araştırmanın problem cümlesi, “*Okul yöneticilerinin demokratik tutumları ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?*” şeklinde belirlenmiştir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenebilmesidir. Bu amaç için şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1-Yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılık algıları ne düzeydedir?
- 2-Yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri öğretmenlerin cinsiyet, mezun olunan fakülte türü, eğitim düzeyi, mesleki kıdem, okuldaki kıdem ve görev yapılan eğitim kademesine göre farklılaşmakta mıdır?
- 3- Öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeyleri; öğretmenlerin cinsiyet, mezun olunan fakülte türü, eğitim düzeyi, mesleki kıdem, okuldaki kıdem ve görev yapılan eğitim kademesine göre farklılaşmakta mıdır?
- 4-Öğretmen görüşlerine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılık algı düzeyleri arasında anlamlı ilişki var mıdır?
- 5-Öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin demokratik tutumları öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

Araştırmanın önemi

Bu araştırmada öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışanların motivasyonlarını etkileyen birçok etkenin olduğu bilinmektedir. Bu etkenler örgütsel ve bireysel faktörler olarak iki grupta ele alınmaktadır. Örgütsel faktörlerden takdir edilme, çalışana önem verilmesi yönetimle iletişim ve işin sıkıcı olmaması gibi etkenlerin motivasyon üzerinde önemli düzeyde etkili olduğu motivasyon açısından çok önemli olduğu ifade edilmektedir. Bu etkenlere ek olarak okul yöneticilerinin kurum içi tutum ve davranışları da önemli etkenler arasında sayılabilir. Demokratik toplumlarda, eğitim sürecinde okullarda öğrencilere demokrasi eğitimi verilmesi beklenir. Bu bağlamda Türkiye’de eğitim sistemini düzenleyen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda eğitimin temel ilkeleri arasında “Demokrasi Eğitimi” de yer almaktadır. Öğretmenlerin sınıf ve yöneticilerin demokratik tutum sergilemeleri öğrencilerin demokrasi bilincinin gelişmesine yol açacaktır. Çünkü demokratik tutuma sahip bireyler ancak demokrasinin yaşandığı ve yaşatıldığı ortamlarda yetişebilir. Bu sebeple yöneticilerin öğretmenlere ve okuldaki diğer tüm ilgililere karşı demokratik tutuma sahip olması demokrasi eğitimi açısından çok önemlidir. Bu araştırma ile elde edilen sonuçlar okul yöneticilerine, yönetici atama kriterlerinin belirlenmesinde yasal düzenleme yapanlara yol gösterici olabilir. Ayrıca okul yöneticilerinin demokratik tutumlarının öğretmenlerin motivasyonel kararlılığına etkisinin bilinmesi yöneticilerin daha duyarlı hareket etmelerine ışık tutabilir.

Yöntem

Araştırmanın modeli

Bu araştırmada okul yöneticilerinin demokratik tutumları ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlandığından araştırma ilişkisel tarama modelindedir. İlişkisel tarama modeli, “İki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim olup olmadığını ve değişimin derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modeli” olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2005). Ayrıca bu çalışmada cinsiyet, mesleki kıdem gibi değişkenler açısından demokratik tutum ile motivasyonel kararlılığın değişip değişmediği belirlendiğinden nedensel karşılaştırmadır.

Çalışma grubu

Bu araştırmada 2021-2022 eğitim-öğretim güz yarıyılında İstanbul ili Avrupa yakasındaki Bağcılar, Küçükçekmece, Gaziosmanpaşa, Sarıyer, Bahçelievler ilçelerinde kamu okul öncesi kurumlarda, ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenlerden kolayda örnekleme ile belirlenen ve gönüllülük esasına göre, okul öncesi kurumlarda, ilkokullarda, ortaokullarda ve liselerde görev yapan 447 öğretmenden toplanan verilerle gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubunun %74.7’si kadın öğretmen, %67.6’sı eğitim fakültesi mezunu, 1-5 yıl ve 6-10 yıllık kıdeme sahip öğretmenlerin toplamı %49.8, yani yaklaşık yarısı genç öğretmenlerden oluşmaktadır. Görev yaptıkları okuldaki kıdeme göre %76.5’inin en fazla 5 yıldır aynı okulda çalıştığı ve %53.2’sinin de ilkokullarda görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Verilerin toplanması ve veri toplama araçları

İstanbul Valiliği İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınarak, ulaşılabilirlik ve gönüllülük esasına dayalı 770 öğretmene veri toplama aracı araştırmacılar tarafından elden ulaştırılmış ve elden toplanmıştır. Dağıtılan ölçeklerden 520 tanesi geri dönmüş ve 83 tane ölçeğin hatalı ya da eksik

doldurulduğu anlaşılmış ve değerlendirmeye alınmamıştır. Analizler 447 ölçek üzerinden yapılmıştır. Pandemi döneminde yüz yüze iletişimin zorluğu ve öğretmenlerde gözlenen isteksizliğin, ölçeklerin geri dönmesindeki yetersizlikte ve hatalı-eksik doldurulmuş olmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Demokratik tutum ölçeği: Demokratik Tutum Ölçeği, Ağıroğlu Bakır (2007) tarafından geliştirilmiştir. Okul yöneticilerinden ve öğretmenlerden veriler toplanarak geliştirilen ölçek 33 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır.

Motivasyonel kararlılık ölçeği: Motivasyonel kararlılık ölçeği Holmen ve Hojbota (2011) tarafından geliştirilmiş, Sarıçam, Akın, Akın ve İlbay (2013) tarafından Eğitim Fakültesi öğrencilerinden veriler toplanarak Türkçe 'ye uyarlanmıştır.

Verilerin analizi

Katılımcıların demografik özellikleriyle ilgili frekans ve değerleri analizi, öğretmen görüşlerine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri ve öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarına ilişkin bağımsız değişkenlerden ikili değişkenlere göre farklılaşmayı belirleyebilmek için independent t-test, ikiden fazla seçeneğe sahip değişkenler Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova), farklılığın kaynağını belirlemek için Post Hoc Sheffe analizi, yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için Pearson Correlation analizi ve yordayıcılık için Basit Doğrusal Regresyon analizleri yapılmıştır. Ölçeklerden elde edilen verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri +1 ve -1 aralığında olduğu için normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013; Akt. Kütük, 2019). Ölçeklere ilişkin iç tutarlılık katsayıları 0.70-1.00 aralığında bulunduğundan ölçeklerin yüksek düzeyde (Büyüköztürk, vd., 2013) güvenilir olduğu belirlenmiştir. Pearson Correlation İlişki düzeyi (0.00-.20) çok zayıf, (0.20-0.39) zayıf, (0.40-0.59) Orta düzeyde, (0.60-0.79) yüksek düzey ve (0.80-1.00) çok yüksek düzey olarak belirlenmiştir (Büyüköztürk, 2014).

Bulgular ve tartışma

Öğretmen görüşlerine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri ile öğretmenlerin Motivasyonel Kararlılık düzeyleri

Tablo 1: Yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerine ilişkin betimsel analiz sonuçları

Değişkenler	N	\bar{x}	ss.	Skewness	Kurtosis
Demokratik Tutum	447	4.47	.48	-.738	-.434
Motivasyonel Kararlılık Geneli	447	3.81	.63	-.173	-.260
Uzun Vadeli Hedefleri Takip	447	3.84	.70	-.255	-.514
Mevcut Hedefleri Takip	447	4.04	.66	-.560	.446
Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme	447	3.60	.74	-.132	-.434

Tablo 1 incelendiğinde öğretmenlere göre okul yöneticileri çok yüksek düzeyde ($\bar{x}=4.47$) demokratik tutum sergilemektedir. Bu memnuniyet verici bir durum olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan öğretmenler kendilerinin genel olarak motivasyonel kararlılık düzeylerini yüksek düzeyde ($\bar{x}=3.81$) olduğunu ifade ederken, Motivasyonel Kararlılık alt boyutlarından "Ulaşılamayan Hedeflere Yenileme" boyutunda sadece orta düzeyde ($\bar{x}=3.60$) kararlılığa sahip olduklarını belirtmişlerdir. Diğer boyutlarda da öğretmenlerin kararlılıkları yüksek düzeydedir.

Tablo 2: Cinsiyet değişkenine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeylerine ilişkin t-test analizi sonuçları

Cinsiyet	\bar{x}	Ss.	t	df	p
Kadın	4,47	,48	-,172	445	,863
Erkek	4,48	,45			

Tablo 2'deki verilerden anlaşıldığı üzere araştırmaya dahil olan öğretmenlerin okul yöneticilerinin demokratik tutumlarına ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı, yani cinsiyetin bu konuda görüş farklılığına sebep olmadığı ($p>.05$) anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Mezun olunan fakülte türü değişkenine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleriyle ilgili t-test analizi sonuçları

Mezun Olunan Fakülte Türü	\bar{x}	Ss.	t	df	p
Eğitim Fakültesi	4,47	,48	-,231	445	,818
Diğer Fakülteler	4,48	,47			

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde, öğretmenlerin eğitim fakültesinden ya da başka bir fakülteden mezun olmaları okul yöneticilerinin demokratik tutum sergilemelerine ilişkin görüş farklılığına sebep olmadığı ($p>.05$) görülmektedir.

Tablo 4: Eğitim düzeyi değişkenine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleriyle ilgili one way anova testi analizi sonuçları

	N	\bar{x}	Değişim	K.Top.	df	K.Ort.	F	p
Ön Lisans	27	4,56	G. arası	,352	2	,176	,759	,469
Lisans	353	4,46	G. içi	102,838	444	,232		
Lisansüstü	67	4,50	Toplam	103,189	446			

Tablo 4'teki veriler incelendiğinde öğretmenlerin eğitim düzeylerinin, yöneticilerin demokratik tutumlarına ilişkin görüşlerinde farklılaşmaya sebep olmadığı ($p>.05$) anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Mesleki kıdem değişkenine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleriyle ilgili one way anova analizi sonuçları

Mesleki Kıdem	N	\bar{x}	Değişim	K.Top.	df	K.Ort.	F	p
1-5 yıl	167	4,53	G. arası	1,498	4	,375	1,628	,166
6-10 yıl	100	4,41	G. içi	101,691	442	,230		
11-15 yıl	53	4,46	Toplam	103,189	446			
16.20 yıl	57	4,50						
21 yıl+	70	4,38						

Tablo 5'teki verilere göre yöneticilerin demokratik tutumlarına ilişkin öğretmen görüşleri kıdem değişkenine göre anlamlı farklılık ($p>.05$) göstermemektedir.

Tablo 6: Görev yapılan okuldaki kıdem değişkenine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleriyle ilgili one way anova analizi sonuçları

Okuldaki Kıdem	N	\bar{x}	Değişim	K.Top.	df	K.Ort.	F	p
1-5 yıl	342	4,49	G. arası	1,378	3	,459	1,998	,113
6-10 yıl	81	4,44	G. içi	101,812	443	,230		
11-15 yıl	13	4,17	Toplam	103,189	446			
16.20 yıl	11	4,44						

Tablo 6'daki verilere göre yöneticilerin demokratik tutumlarına ilişkin öğretmen görüşlerinde görev yapılan okuldaki mesleki kıdem anlamlı farklılaşmaya yol açmadığı ($p>.05$) anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Görev yapılan eğitim kademesi değişkenine göre yöneticilerin demokratik tutum düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleriyle ilgili one way anova analizi sonuçları

	N	\bar{x}		K.Top.	df	K.Ort.	F	p	Fark
Okulöncesi	22	4,68	G.arası	2,919	3	,97	4,29	,005*	1-4
İlkokul	238	4,46	G.içi	100,271	443	,22			3-4
Ortaokul	86	4,56	Toplam	103,189	446				
Lise	101	4,36							

Tablo 7'deki veriler ayrıntılı biçimde incelendiğinde öğretmenlerin görev yapmakta olduğu eğitim kademesi açısından anlamlı görüş farklılığına sahip oldukları ($p < .05$) anlaşılmaktadır. Buna göre okul öncesi kurumlardaki öğretmenler ($\bar{x}=4.68$) liselerde görev yapan öğretmenlere göre ($\bar{x}=4.36$) okul yöneticilerini daha fazla demokratik tutuma sahip olduklarını düşünmektedirler. Ortaokullarda görev yapan öğretmenler de ($\bar{x}=4.56$) okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenler gibi liselerde görev yapan öğretmenlere göre yöneticilerini daha fazla demokratik bulmaktadırlar. Genel olarak değerlendirildiğinde liselerde görev yapan öğretmenler diğer kademelerde görev yapan öğretmenlere göre yöneticilerinin daha düşük düzeyde demokratik tutuma sahip olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 8: Öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre öğretmen görüşlerine ilişkin t-test analizi sonuçları

Motivasyonel Kararlılık	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss.	t	df	p
Motivasyonel Kararlılık Geneli	Kadın	334	3,79	,62	-,851	445	,395
	Erkek	113	3,85	,64			
Uzun Vadeli Hedefler	Kadın	334	3,85	,68	,631	445	,529
	Erkek	113	3,80	,77			
Mevcut Hedefler	Kadın	334	4,03	,65	-,261	445	,794
	Erkek	113	4,05	,68			
Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme	Kadın	334	3,56	,76	-2,166	445	,031*
	Erkek	113	3,73	,67			

Tablo 8'deki veriler incelendiğinde, öğretmenlerin kendilerinin motivasyonel kararlılığında cinsiyete göre görüşlerinin farklılaşmadığı ($p < .05$), yalnızca alt boyutlardan ulaşılabilen hedeflerini yinelemede görüş farklılığının olduğu anlaşılmaktadır. Kadın öğretmenler ($\bar{x}=3.56$) erkek öğretmenlerden ($\bar{x}=3.73$) daha düşük düzeyde motivasyonel kararlılık göstermektedirler.

Tablo 9: Öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin mezun olunan fakülte türü değişkenine göre t-test analizi sonuçları

Mezun Olunan Fakülte Türü	Fakülte Türü	\bar{x}	Ss.	t	df	p
Motivasyonel Kararlılık Geneli	Eğitim Fakültesi	3,78	,59	-1,520	445	,129
	Diğer Fakülteler	3,87	,70			
Uzun Vadeli Hedefler	Eğitim Fakültesi	3,77	,70	-2,827	445	,005*
	Diğer Fakülteler	3,97	,71			
Mevcut Hedefler	Eğitim Fakültesi	4,02	,64	-,969	445	,333
	Diğer Fakülteler	4,08	,70			
Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme	Eğitim Fakültesi	3,59	,67	-,518	445	,605
	Diğer Fakülteler	3,63	,88			

Tablo 9.'daki veriler incelendiğinde mezun olunan fakülte türünün öğretmen görüşleri, *genelde ve mevcut hedeflerle ulaşılabilen hedefleri yinelemede* farklılaşmamaktadır ($p > .05$). Buna karşılık *uzun vadeli hedeflerde* eğitim fakültesinden mezun öğretmenler ($\bar{x}=3.77$) diğer fakültelerden mezun olan öğretmenlere göre ($\bar{x}=3.97$) kendilerinin daha düşük düzeyde motivasyonel kararlılığa sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 10: Öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin eğitim düzeyi değişkenine göre one way anova analizi sonuçları

M. Kararlılık	E. Düzeyi	N	\bar{x}	Değişim	K. Top.	df	K.Ort.	F	p	Fark
Genel	Ö.Lisans	27	4,21	G.arası	5,909	2	2,955	7,645	,001	1-2
	Lisans	353	3,76	G. içi	171,588	444	,386			
	L.üstü	67	3,91	Toplam	177,498	446				
Uzun Vadeli Hedefler	Ö.Lisans	27	4,28	G.arası	5,771	2	2,886	5,858	,003	1-2
	Lisans	353	3,80	G. içi	218,718	444	,493			1-3
	L.üstü	67	3,84	Toplam	224,489	446				
Mevcut Hedefler	Ö.Lisans	27	4,37	G.arası	4,770	2	2,385	5,537	,004	1-2
	Lisans	353	3,99	G. içi	191,256	444	,431			
	L.üstü	67	4,16	Toplam	196,026	446				
Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme	Ö.Lisans	27	4,03	G.arası	7,972	2	3,986	7,295	,001	1-2
	Lisans	353	3,54	G. içi	242,611	444	,546			
	L.üstü	67	3,76	Toplam	250,583	446				

Tablo 10'daki veriler ayrıntılı şekilde incelendiğinde, eğitim düzeylerine göre öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkla ilgili genelde ve tüm alt boyutlarda farklı görüşlere ($p < .05$) sahip oldukları anlaşılmaktadır. Genel olarak öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerine bakıldığında ön lisans mezunu öğretmenler ($\bar{x}=4.21$) lisans mezunu öğretmenlere göre ($\bar{x}=3.76$) kendilerini daha yüksek düzeyde motivasyonel kararlılığa sahip olduklarını düşünmektedirler. Uzun vadeli hedeflere yönelmede ön lisans mezunu öğretmenler ($\bar{x}=4.21$) hem lisans mezunu öğretmenlere ($\bar{x}=3.76$) hem de lisansüstü öğrenim görmüş öğretmenlere göre ($\bar{x}=3.84$) kendilerinin daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip olarak düşünmektedirler. Benzer biçimde hem mevcut hedeflere yönelmede ($\bar{x}=4.37$) hem de ulaşılmaayan hedefleri yinelemede ($\bar{x}=4.03$) ön lisans mezunu öğretmenler lisans ve lisansüstü mezuniyeti olan öğretmenlere göre daha fazla motive durumda olduklarını belirttikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin mesleki kıdem değişkenine göre one way anova analizi sonuçları

Mesleki Kıdem(Yıl)	N	\bar{x}	Değişim	K. Top.	df	K.Ort.	F	p	Fark	
Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme	1-5	167	3,65	G.arası	8,050	4	2,012	3,667	,006*	1-5
	6-10	100	3,73	G. içi	242,534	442	,549			2-5
	11-15	53	3,61	Toplam	250,583	446				
	16.20	57	3,59							
	21+	70	3,31							

Tablo 11 incelendiğinde, mesleki kıdeme göre öğretmen görüşlerinin motivasyonel kararlılığın ulaşılmaayan hedefleri yineleme boyutunda mesleki kıdeme göre farklılaştığı ($p < .05$) anlaşılmaktadır. Buna göre mesleki kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenler ($\bar{x}=3.65$) kıdemi 21 yıl ve üstünde olan öğretmenlere ($\bar{x}=3.31$) göre kendilerini ulaşılmaayan hedeflere tekrar yönelmede daha fazla motive olduklarını düşünmektedirler. Benzer biçimde 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler de ($\bar{x}=3.73$) mesleki kıdemi 21 yıl ve daha fazla olan öğretmenlere ($\bar{x}=3.31$) göre ulaşılmaayan hedeflere yönelmede daha fazla motivasyona sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 12: Öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin okuldaki kıdem değişkenine göre one way anova analizi sonuçları

	Okuldaki Kıdem	N	\bar{x}	Değişim	Kareler T.	df	Kareler Ort.	F	p	Fark
Motivasyone Kararlılık Genel	1-5 Yıl	342	3,82	G.arası	3,414	3	1,138	2,896	,035	1-3
	6-10 Yıl	81	3,86	Grup içi	174,084	443	,393			2-3
	11-15 Yıl	13	3,34	Toplam	177,498	446				
	16.20 Yıl	11	3,65							
Uzun Vadeli Hedefler	1-5 Yıl	342	3,84	G.arası	4,758	3	1,586	3,197	,023	1-3
	6-10 Yıl	81	3,91	Grup içi	219,732	443	,496			2-3
	11-15 Yıl	13	3,26	Toplam	224,489	446				
	16.20 Yıl	11	3,84							
Mevcut Hedefler	1-5 Yıl	342	4,04	G.arası	2,126	3	,709	1,619	,184	1-3
	6-10 Yıl	81	4,08	G. içi	193,900	443	,438			2-3
	11-15 Yıl	13	3,65	Toplam	196,026	446				
	16.20 Yıl	11	4,00							
Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme	1-5 Yıl	342	3,62	G.arası	4,463	3	1,488	2,678	,047	1-3
	6-10 Yıl	81	3,65	Grup içi	246,120	443	,556			1-4
	11-15 Yıl	13	3,15	Toplam	250,583	446				2-3
	16.20 Yıl	11	3,23							2-4

Tablo 12'deki veriler ayrıntılı biçimde incelendiğinde öğretmenlerin motivasyonel kararlılık genelinde ve tüm alt boyutlarında farklı görüşlere ($p < .05$) sahip oldukları anlaşılmaktadır. Genel olarak motivasyonel kararlılık göstermede kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenlerin ($\bar{x}=3.82$) kıdemi 11-15 yıl öğretmenlerden ($\bar{x}=3.34$) daha fazla motive olmuş olarak anlaşılmaktadır. Benzer biçimde genel motivasyonel kararlılıkta kıdemi 6-10 yıl olan öğretmenler ($\bar{x}=3.86$) kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlere ($\bar{x}=3.34$) göre daha yüksek düzeyde motivasyona sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Uzun vadeli hedeflere yönelmede de kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenlerin ($\bar{x}=3.84$) kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlerden ($\bar{x}=3.26$) ve kıdemi 6-10 yıl olan öğretmenlerin de ($\bar{x}=3.91$) kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlere ($\bar{x}=3.26$) göre daha yüksek düzeyde motivasyona sahip oldukları görülmektedir. Mevcut hedeflere yönelik motivasyonel kararlılıkta da benzer şekilde, kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenler ($\bar{x}=4.04$) kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlerden ($\bar{x}=3.65$) ve kıdemi 6-10 yıl olan öğretmenlerin de ($\bar{x}=4.08$) kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlere ($\bar{x}=3.65$) göre daha yüksek düzeyde motivasyona sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ulaşılamayan hedefleri yinelemede kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenler kendilerini ($\bar{x}=3.62$) kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlerle ($\bar{x}=3.15$) ve kıdemi 16-20 yıl olan öğretmenlerden ($\bar{x}=3.23$) daha yüksek düzeyde motivasyona sahiptirler. Aynı alt boyutta kıdemi 6-10 yıl olan öğretmenler ($\bar{x}=3.65$) kıdemi 16-20 yıl olan öğretmenlere ($\bar{x}=3.23$) göre daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip olduklarını düşünmektedirler.

Tablo 13: Eğitim kademesi değişkenine göre öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleriyle ilgili one way anova analizi sonuçları

	Eğitim Kademesi	N	\bar{x}	Değişim	Kareler Top.	df	Kareler Ortalaması	F	p	Fark
Motivasyonel Kararlılık	O.Öncesi	22	4,22	G.arası	6,685	3	2,228	5,779	,001	1-2
	İlkokul	238	3,74	G. içi	170,812	443	,386			
	Ortaokul	86	3,74	Toplam	177,498	446				
	Lise	101	3,93							
Uzun Vadeli Hedefler	O.Öncesi	22	4,22	G.arası	7,695	3	2,565	5,242	,001	1-2
	İlkokul	238	3,78	G. içi	216,794	443	,489			
	Ortaokul	86	3,72	Toplam	224,489	446				
	Lise	101	3,99							
Mevcut Hedefler	O.Öncesi	22	4,37	G.arası	4,474	3	1,491	3,449	,017	1-3
	İlkokul	238	4,04	G. içi	191,552	443	,432			
	Ortaokul	86	3,89	Toplam	196,026	446				
	Lise	101	4,09							
Ulaşılamayan Hedefler	O.Öncesi	22	4,10	G.arası	11,355	3	3,785	7,009	,000	1-2
	İlkokul	238	3,48	G. içi	239,228	443	,540			
	Ortaokul	86	3,63	Toplam	250,583	446				
	Lise	101	3,76							

Tablo 13'teki veriler detaylı biçimde incelendiğinde yöneticilerin öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarının genelde ve tüm alt boyutlarda görev yapılan eğitim kademelerine göre farklılaştığı ($p < .05$) görülmektedir. Genel olarak motivasyonel kararlılıkta okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenler ($\bar{x}=4.22$) hem ilkokullarda görev yapan öğretmenlerden ($\bar{x}=3.74$) hem de ortaokullarda görev yapan öğretmenlerden ($\bar{x}=3.74$) daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip olduklarını belirtmişlerdir. Benzer biçimde uzun vadeli hedeflerle ilgili okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenler ($\bar{x}=4.22$) hem ilkokullarda görev yapan öğretmenlerden ($\bar{x}=3.78$) hem de ortaokullarda görev yapan öğretmenlerden ($\bar{x}=3.89$) daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip olduklarını belirtmişlerdir. Mevcut hedeflerle ilgili olarak okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenler ($\bar{x}=4.37$) ilkokullarda görev yapan öğretmenlerden ($\bar{x}=4.04$) daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ulaşılamayan hedefleri yinelemeye okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenlerin ($\bar{x}=4.10$) hem ilkokullarda görev yapan öğretmenlerden ($\bar{x}=3.48$), ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin de ($\bar{x}=3.48$) liselerde görev yapan öğretmenlere ($\bar{x}=3.76$) göre daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 14: Öğretmen görüşlerine yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeyleri arasında ilişkiye ilişkin pearson correlation analizi sonuçları

		DT Genel	MK Genel	UV Hedefler	M. Hedefler	U.H. Tekrarlama
Demokratik Tutum Genel	r	1	,362**	,326**	,299**	,334**
	p		,000	,000	,000	,000
	N	447	447	447	447	447
Motivasyonel Kararlılık Genel	r	,362**	1	,897**	,881**	,886**
	p	,000		,000	,000	,000
	N	447	447	447	447	447
Uzun Vadeli Hedefler	r	,326**	,897**	1	,783**	,652**
	p	,000	,000		,000	,000
	N	447	447	447	447	447
Mevcut Hedefler	r	,299**	,881**	,783**	1	,628**
	p	,000	,000	,000		,000
	N	447	447	447	447	447
5-Ulaşılamayan Hedefleri Tekrarlama	r	,334**	,886**	,652**	,628**	1
	p	,000	,000	,000	,000	
	N	447	447	447	447	447

Tablo 14'teki veriler ayrıntılı biçimde incelendiğinde öğretmen görüşlerine göre yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasında zayıf ($r=.362$) düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre yöneticilerin demokratik tutumundaki bir birimlik artış, öğretmenlerin genel olarak motivasyonel kararlılıklarında .362'lik bir artışa yol açmaktadır. Yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılık alt boyutlarından uzun vadeli hedeflere yönelme arasında ($r=.326$), mevcut hedeflere yönelme arasında ($r=.362$) ve ulaşılamayan hedefleri yinelemede ($r=.299$) düşük düzeyde ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilere göre yöneticilerin demokratik tutumlarındaki bir birimlik artış öğretmenlerin uzun vadeli hedeflere yönelmelerindeki .326'lık bir artışa, mevcut hedeflere ilişkin motivasyonel kararlılıkta .299'luk bir artışa ve ulaşılamayan hedefleri yinelemeye ilişkin motivasyonel kararlılıkta da .334'lük bir artışa yol açmaktadır.

Tablo 15: Okul yöneticilerinin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarına ilişkin regresyon analizi sonuçları

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Hata Miktarı
1	,362 ^a	,131	,129	,58867

a.Predictors: (Constant), Demokratik Tutum

Tablo 15'teki veriler bir bütün olarak incelendiğinde yöneticilerin demokratik tutumlarının öğretmenlerin motivasyonel kararlılığına ilişkin varyasyonun %13.1'ini açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile yöneticilerin demokratik tutumları öğretmenlerin motivasyonel kararlılığını [$R=.131$], ($R^2=\%13.1$) düşük düzeyde yordamaktadır.

Tartışma, Sonuç ve öneriler

Yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri ile öğretmenlerin Motivasyonel Kararlık düzeylerine ve farklılaşmaya ilişkin tartışma ve sonuçlar

Öğretmen görüşlerine göre okul yöneticileri çok yüksek düzeyde demokratik tutum sergilemektedir. Karatekin, Merye ve Kuş (2013) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin demokratik tutumları orta düzeyde bulunmuştur. Diğer bir çalışmada (Gül ve Saraç, 2018) da bu çalışmanın aksine öğretmenlere göre okul müdürlerinin “demokratik tutum ve davranış sergilemediklerini” belirlenmiştir. Diğer taraftan okul müdürlerinin yüksek düzeyde demokratik tutum sergilediklerine ilişkin sonuçlar, Terzi ve Kurt (2005), Ağiroğlu Bakır (2007), Özdemir (2012) ve Özbek (2016) tarafından yapılan çalışmalarda da görülmektedir. Bu sonuçlara göre okul yöneticilerinin demokratik tutumlarına ilişkin genel olarak öğretmenlerin görüşleri arasında bir tutarlılık bulunmamaktadır. Okul yöneticilerinin demokratik tutumlarının öğretmenlere göre yüksek düzeyde olması Türkiye gibi demokratik bir ülkede umut verici bir durumdur.

Öğretmenlere göre okul yöneticilerinin demokratik tutumlarına ilişkin görüşleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmamaktadır. Boydak Özcan, Türkoğlu ve Şener (2010) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara göre kadın öğretmenlerin okul yöneticilerinin demokratik tutumlarına ilişkin görüşleri daha iyimser düzeydedir. Buna karşılık Gülmek (2012) tarafından yapılan çalışmada erkek öğretmenlerin okul yöneticilerinin demokratik tutumlarına ilişkin görüşleri kadın öğretmenlerin görüşlerine göre daha olumlu bir düzeydedir. Türkiye’de gerçekleştirilen birçok çalışma verilerinde ve Milli Eğitim Bakanlığı istatistiklerinde (M.E.B., 2021) kadın öğretmenlerin sayısının erkek öğretmenlerden daha fazla olduğu verileri göz önüne alındığında bu durumun daha kapsamlı yeni çalışmalarda netleştirilmesi demokratik eğitim açısından yararlı olacaktır.

Yöneticilerin demokratik tutumlarına ilişkin öğretmenlerin görüşlerinde mezun oldukları fakülte türüne göre farklılaşmamaktadır. Farklı fakülteden mezun olmanın okul yöneticilerinin demokratik tutumuna ilişkin öğretmen görüşlerini etkilememesi öğretmenlerin demokratiklik konusunda ortak görüşe sahip olduklarının bir ip ucu olabilir. Bu sonuçlara göre, öğretmenlik mesleğinin özel bir ihtisas mesleği olduğunun yasalarla da belirlenmiş (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973) olmasına, öğretmen yetiştiren kurumlarda görevli öğretim elemanlarının sohbet ve tartışmalarında öğretmenlerin en iyi şekilde eğitim fakültelerinde yetiştirilebileceği varsayımına pek uymayan bir durum ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin eğitim düzeyleri, yöneticilerin demokratik tutumlarına ilişkin görüşlerinde farklılaşmaya

sebebi olmamaktadır. Öğretmenlerin eğitim düzeyinin yöneticilerin demokratik tutumuna ilişkin görüşlerinde etkili olmaması öğretmenlik mesleğinin mesleki bakış açısı bakımından olumlu bir durum olarak değerlendirilebilirken, buna karşılık Gülmek (2012) tarafından yapılan araştırmada yöneticilerinin demokratik tutumlarını önlisans eğitimi almış olan öğretmenler, lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitim almış olan öğretmenlere göre daha yüksek olduğu düzeyde algıladıklarının belirlenmiş olması eğitiminin demokrasi algısında farklılaşmaya sebep olabilmektedir yorumunda alan açmaktadır. Yöneticilerin demokratik tutumlarına ilişkin öğretmen görüşleri kıdem değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Öğretmenlerin mesleki açıdan tecrübeli olma ya da olmamanın yöneticilerin demokratik tutumuna ilişkin görüşlerinde etkili olmaması genel olarak öğretmenlerin ortak bilince ulaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Benzer biçimde Gülmek (2012) tarafından yapılan araştırmaya göre yöneticilerinin demokratik tutumlarına öğretmen görüşleri mesleki kıdem değişkenine göre farklılaşmamaktadır.

Yöneticilerin demokratik tutumlarına ilişkin öğretmen görüşlerinde görev yapılan okuldaki mesleki kıdemleri etkili olmamaktadır. Mesleki kıdemde olduğu gibi öğretmenlerin yöneticilerin demokratik tutumuna ilişkin görüşlerinde hangi okulda görev yaptığının etkili olmaması genel olarak öğretmenlerin ortak bilince ulaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Öğretmenlerin farklı eğitim kademelerinde görev yapıyor olmaları yöneticilerin demokratik tutumlarına ilişkin görüşlerinin farklılaşmasına yol açmaktadır. Okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenler liselerde görev yapan öğretmenlere göre okul yöneticilerini daha fazla demokratik tutuma sahip olduklarını, ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin liselerde görev yapan öğretmenlere göre yöneticilerini daha yüksek düzeyde demokratik tutuma sahip olduklarını düşünmektedirler. Diğer taraftan ortaokullarda görev yapan öğretmenler de liselerde görev yapan öğretmenlere göre yöneticilerini daha fazla demokratik bulmaktadırlar. Topluca değerlendirildiğinde liselerde görev yapan öğretmenler diğer kademelere göre yöneticilerinin daha düşük düzeyde demokratik tutum sergilediklerini düşünmektedirler. Bu sonuçlardan farklı olarak, Boydak Özcan, Türkoğlu ve Şener (2010) tarafından yapılan araştırmada elde edilen sonuçlara göre okul yöneticilerinin karşı demokratik tutum sergilemesine ilişkin öğretmen görüşleri arasında farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu verilere göre görev yapılan eğitim kademesi yükseldikçe öğretmenlerin daha fazla eleştirel olmaya başladıkları yorumu yapılabilir.

Öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeyleri ve bu düzeylerin farklılaşmasına ilişkin sonuçlar

Öğretmenlerin genel olarak motivasyonel kararlılıkları yüksek düzeyde ve ulaşılamayan hedeflere yeniden yönelmede orta düzeydedir. Bu araştırma sonuçlarını destekler nitelikte, Aydın (2021) tarafından yapılan araştırmaya göre öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları yüksek düzeyde bulunmuştur. Öğretmenlerin motivasyonel olarak yüksek düzeyde kararlılığa sahip olduğunun farklı araştırmalarla da belirlenmiş olması eğitim sistemi açısından umut verici bir durum olarak değerlendirilebilir.

Öğretmenlerin motivasyonel kararlılığında cinsiyetin görüşlerinde farklılaşmaya yol açmadığı anlaşılmıştır. Bu sonucu destekler nitelikte Aydın (2021) tarafından yapılan araştırmada da öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bu araştırma sonuçlarından farklı olarak Büyükkaragöz ve Kesici (1996) tarafından yapılan araştırmada kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip oldukları belirlenmiştir. Bu araştırmada ulaşılamayan hedefleri yinelemeye kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlerden daha düşük düzeyde motivasyonel kararlılığa sahip olması ilgili araştırmayla çelişen bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun da yeni araştırmalarla netleştirilmesi ve sebebinin ortaya konması eğitim uygulamaları açısından yararlı olabilir.

Mezun olunan fakülte türüne göre öğretmen görüşleri, genelde ve mevcut hedeflerle ulaşılamayan hedefleri yinelemeye farklılaşmamaktadır. Buna karşılık uzun vadeli hedeflerde eğitim fakültesinden mezun öğretmenler diğer fakültelerden mezun olan öğretmenlere göre daha düşük düzeyde motivasyonel kararlılığa sahiptir. Buna göre eğitim fakültesinden mezun olan öğretmenlerin uzun vadeli hedeflere daha fazla odaklanabildiği yorumu yapılabilir. Öğretmenlerin motivasyonel genel olarak, öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeyleri ön lisans mezunu öğretmenler lisans mezunu öğretmenlere göre kendilerini daha yüksek düzeyde motivasyonel kararlılığa sahiptirler. Uzun vadeli

hedeflere yönelmede ön lisans mezunu öğretmenler hem lisans mezunu öğretmenlere hem de lisansüstü öğrenim görmüş öğretmenlere göre kendilerinin daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip olarak görmektedirler. Benzer biçimde hem mevcut hedeflere yönelmede hem de ulaşılamayan hedefleri yinelemede ön lisans mezunu öğretmenler lisans ve lisansüstü mezuniyeti olan öğretmenlere göre daha fazla motive durumdadırlar. Aydın'ın (2021) yapmış olduğu araştırmada ise bu bulguların tersine öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin eğitim düzeyi değişkeni göre anlamlı farklılaşmadığı rapor edilmiştir. Burada ilginç bir durum söz konusudur. Öğretmenlerin eğitim düzeyi yükseldikçe motivasyonel kararlılıklarının düşmesi, üzerinde durulması ve kapsamlı biçimde sebebinin araştırılması gereken bir durum olarak kabul edilebilir.

Motivasyonel kararlılığın ulaşılamayan hedefleri yineleme boyutunda 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler, kıdemi 21 yıl ve üstünde olan öğretmenlere göre daha fazla motive olduklarını düşünmektedirler. Benzer biçimde 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler de mesleki kıdemi 21 yıl ve daha fazla olan öğretmenlere göre ulaşılamayan hedeflere yönelmede daha fazla motivasyona sahip olduklarını ifade etmektedirler. Bu sonuçların tersine Aydın'ın (2021) yapmış olduğu araştırmada öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin mesleki kıdem değişkenine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Mesleki tecrübesi daha az olan öğretmenlerin daha fazla motive olmaları genel olarak beklenen bir durumdur. Bu sonuç, mesleğin tadına varma, gelecekte daha fazla çalışabilme, önemli hedefler belirleyip gerçekleştirme beklentisinin daha fazla olması gibi etkenlerden kaynaklanmış olabilir.

Okuldaki kıdemlerine göre öğretmenler, motivasyonel kararlılıkla ilgili genelde ve tüm alt boyutlarında farklı görüşlere sahiptirler. Genel olarak kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenlerin kıdemi 11-15 yıl öğretmenlerden daha fazla motive olmuş durumdadırlar. Benzer biçimde genelde kıdemi 6-10 yıl olan öğretmenler kıdemi 11-15 yıl olan öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde motivasyonel kararlılığa sahiptirler. Uzun vadeli hedeflere yönelmede kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenler, kıdemi 11-15 yıl olanlardan ve kıdemi 6-10 yıl olanların da kıdemi 11-15 yıl olanlardan daha yüksek düzeyde motivasyona sahiptirler. Mevcut hedeflere yönelik motivasyonel kararlılıkta kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenler kıdemi 11-15 yıl olanlardan, kıdemi 6-10 yıl olan öğretmenlerin kıdemi 11-15 yıl olanlardan daha yüksek düzeyde motivasyona sahiptirler. Ulaşılamayan hedefleri yinelemede kıdemi 1-5 yıl olan öğretmenler kıdemi 11-15 yıl olanlar ve kıdemi 16-20 yıl olanlardan daha yüksek düzeyde motivasyonel kararlılığa sahiptirler. Aynı alt boyutta kıdemi 6-10 yıl olan öğretmenler kıdemi 16-20 yıl olan öğretmenlere göre daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip olduklarını düşünmektedirler. Mesleki kıdemdeki duruma benzer bir sonucun ortaya çıkmış olması, okuldaki kıdemde de görülmesi, okulda yeni olmanın heyecanı, farklı beklentilerin oluşmuş olması, kendisini okula kabul ettirme gibi etkenlerden kaynaklanmış olabilir.

Öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarının genelde ve tüm alt boyutlarda görev yapılan eğitim kademelerine göre farklılaştığı görülmektedir. Aydın'ın (2021) yapmış olduğu araştırmada öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin görev yapılan eğitim kademesine farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Genel olarak, okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenler hem ilkokullarda hem de ortaokullarda görev yapan öğretmenlerden daha fazla motivasyonel kararlılığa sahiptirler. Benzer biçimde uzun vadeli hedeflerle ilgili okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenlerin ilkokullarda ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerden daha fazla motivasyonel kararlılığa sahip oldukları belirlenmiştir. Mevcut hedeflerle ilgili olarak okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenler ilkokullarda görev yapan öğretmenlerden fazla motivasyonel kararlılık göstermektedirler. Ulaşılamayan hedefleri yinelemede okul öncesi kurumlarda görev yapan öğretmenlerin ilkokullarda görev öğretmenlerden, ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin de liselerde görev yapan öğretmenlerden daha fazla motivasyonel kararlılık göstermektedirler. Bu sonuçlardan farklı olarak, Aydın (2021) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin motivasyonel kararlılık düzeylerinin cinsiyete, yaşa, eğitim düzeyine, mesleki kıdeme ve eğitim kademesine göre anlamlı bir farklılık göstermediği rapor edilmiştir. Öğretmenlerin görev yaptıkları eğitim kademesi yükseldikçe motivasyonel kararlılıkların düşüyor olması üzerinde durulması ve sebebinin araştırılması gereken bir durumdur. Bununla birlikte eğitim kademesi yükseldikçe öğretmenlerin iletişimde oldukları

öğrencilerin yaşlarının gereği daha sorgulayıcı, gelişim özelliklerinin gereği daha farklı davranışlar sergilemesinden kaynaklanabilir.

Öğretmen görüşlerine yöneticilerin demokratik tutum düzeyleri ile öğretmenlerin motivasyonel kararlılık algı düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik sonuçlar

Öğretmen görüşlerine göre yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yöneticilerin demokratik tutumundaki bir birimlik artış, öğretmenlerin genel olarak motivasyonel kararlılıklarında .362'lik bir artışa yol açmaktadır. Yöneticilerin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılık alt boyutlarından uzun vadeli hedeflere yönelme arasında, mevcut hedeflere yönelme arasında ve ulaşılamayan hedefleri yineleme arasında düşük düzeyde ilişki olduğu anlaşılmıştır. Bu verilere göre yöneticilerin demokratik tutumlarındaki bir birimlik artış öğretmenlerin uzun vadeli hedeflere yönelmelerindeki .326'lik bir artışa, mevcut hedeflere ilişkin motivasyonel kararlılıkta .299'lük bir artışa ve ulaşılamayan hedefleri yinelemeye ilişkin motivasyonel kararlılıkta da .334'lük bir artışa yol açmaktadır. Öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarının birçok etkenle ilişkili olduğunu rapor eden (Aydın,2021; Demir ve Peker, 2017; Polat, 2020) çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak okul yöneticilerinin demokratik tutumlarıyla öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişkiyi irdeleyen bir araştırmaya rastlanmamış ve karşılaştırma yapılamamıştır. Ancak, demokrasi inancı ve bunun kişiliğin genel bir tutumu olarak kabullenilmesi bireye verilecek olan demokrasi eğitimi ile mümkün olabilir (Büyükkaragöz ve Kesici, 1996). Anlayışı Türk eğitim sisteminin temel ilkelerinden “demokrasi eğitimi (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973)” okullarda demokratik tutumun önemine vurgu yapmaktadır. Bu araştırmada okul yöneticilerinin çok yüksek düzeyde demokratik tutuma sahip olduğunun belirlenmiş olması Türk eğitim sistemi açısından memnuniyet verici bir durumdur.

Öğretmen görüşlerine yöneticilerin demokratik tutum düzeylerinin öğretmenlerin motivasyonel kararlılık algı düzeylerini yordayıcılığına ilişkin sonuçlar

Yöneticilerin demokratik tutumlarının bilinmesi öğretmenlerin motivasyonel kararlılığının %13.1'ini yordamaktadır. Diğer bir ifade ile yöneticilerin demokratik tutumları öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları üzerinde %13.1 düzeyinde etkili olmaktadır. Öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarını etkileyen birçok etkenin (Polat, 2020; Ekinci ve Hamarta, 2020; Sarıçam, 2014), yanında okul yöneticilerinin demokratik tutumlarının da etkili olması demokratik bir toplumda doğal bir sonuç olarak kabul edilebilir. Bu araştırmada düşük düzeyde de olsa yöneticilerin demokratik tutumlarının öğretmenlerin motivasyonel kararlılığı üzerinde etkisinin belirlenmiş olması önemli bir sonuç olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan okul yöneticilerinin sergiledikleri demokratik tutumlarının öğretmenlerin motivasyonuna etkisinin araştırıldığı bir araştırmada da (Özcan, Türkoğlu ve Şener, 2010) yöneticilerin demokratik tutumlarının öğretmenlerin motivasyonunu etkilediğinin belirlenmiş olması yöneticilerinin demokratik tutuma sahip olmalarının ne kadar önemli olduğunun göstergeleri arasındadır. Bu sebeple okul yöneticilerinin demokrasi bilincinin geliştirilmesi ve öğretmenlerin motivasyonuna etkisi açısından bu araştırma sonuçlarının önemini ortaya koyarken, diğer taraftan okul yöneticilerinin demokratik tutum düzeylerinin yapılan araştırmalarda yıllara göre yükselmesi Türk sisteminin demokratikleşmesi açısından arzu edilen bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Bu araştırma sonuçları bütün olarak değerlendirildiğinde, okul yöneticileri yüksek düzeyde demokratik tutuma sahiptir, öğretmenlerin motivasyonel kararlılıkları yüksek düzeydedir ve okul yöneticilerinin demokratik tutumları öğretmenlerin motivasyonel kararlılığını önemli sayılabilecek düzeyde etkilemektedir.

Öneriler

Bu araştırmada öğretmenler yöneticilerini oldukça yüksek düzeyde demokratik tutuma sahip olarak belirtmişlerdir. Bunun devam ettirilebilmesi ve yaygınlaştırılması için okul ve eğitim-öğretim sürecine yönelik kararlara öğretmenlerin de katılması gibi uygulama örneklerine yer verilebilir. Öğretmenlerin motivasyonel kararlılıklarının yüksek düzeyde belirlenmiş olması bunun sürdürülmesi ve daha da artırılması yönünde okul yöneticilerinin, öğretmenlerin çabalarının maddi, akademik takdir ve teşekkür-takdir belgeleri düzenlenerek sembolik ödüllerle destekleyici uygulamalara yer vermesi yararlı olabilir. Bu çalışma nicel veriler toplanarak gerçekleştirilmiştir. Aynı çalışma karma desenle gerçekleştirilebilir. Aynı çalışma öğretmenlerin motivasyonel kararlılığı ile ilgili olduğu düşünülen başka değişkenler de dahil edilerek yapılabilir.

Yöneticilerin demokratik tutumlarının bilinmesi öğretmenlerin motivasyonel kararlılığının%13 açıkladığına göre başka bazı değişkenlerin de öğretmenlerin motivasyonel kararlılığı üzerinde etkili olabilir. Bu değişkenlerin belirlenmesi, öğretmenlerin motivasyonlarının artırılmasına yönelik geliştirilecek politikalara katkıda bulunabilir. Söz konusu politikalar özellikle öğretmenlerin öğrenme-öğretme süreçleri üzerinde etkili olacağı ve eğitim süreçlerinin verimliliğine katkı sunacağı söylenebilir

Kaynakça

- Açar, O. (2019). Antik Yunan demokrasiden liberal demokrasiye siyasal katılım. [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağıroğlu Bakır, A. (2007). *Sergiledikleri demokratik tutum ve davranışlar açısından ilköğretim okulu yöneticilerinin değerlendirilmesi. (Malatya ili örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbaş, G. (2018). *Yabancı dil dersi öğretmenlerinin motivasyon düzeylerini etkileyen yönetsel ve örgütsel faktörler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akçay, İ. (2006). *Farklı ülkelerde okul öncesi öğrencilerine yönelik çevre eğitimi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akın, A., Gediksiz, E., Şahin, F., Özbek, R. ve Toprak, H. (2013). Turkish version of the motivational persistence scale. Paper presented at the *13th European congress of psychology (ECP 2013)*, 9-12 July, Stockholm, Sweden.
- Anderson, L. W. ve Çıkrıkçı, N. (1991). Tutumların ölçülmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 24(1), 241-250.
- Aydın, N. (2021). *Öğretmenlerin örgütsel destek ve sinizm algıları ile motivasyonel kararlılıkları arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Balcı, A. (1993). *Etkili Okul: Kuram, uygulama ve araştırma*, Ankara: Erek Ofset.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık, İletişim, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.
- Başaran, İ. E. (1982). *Örgütsel davranışın yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Başaran, İ. E. (1994). *Eğitim yönetimi*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Başaran, M. ve Dedeoğlu Orhun, B. (2013). Öğretmen adaylarının mesleğe ilişkin motivasyonlarını etkileyen faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 3 (14)*, 129-151.
- Baştürk, S. ve Taştepe, M. (2013). *Evren ve örneklem*. S. Baştürk (Ed.). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (139). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Begenirbaş, M. ve Çalışkan, A. (2014). Duygusal emeğin iş performansı ve işten ayrılma niyetine etkisinde kişilerarası çarpıklığın aracılık rolü. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 109-127.
- Bilgen, H. N. (1994). *Çağdaş ve demokratik eğitim: ders geçme ve kredi uygulaması*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bostan, C. M. (2015). The Role of motivational persistence and resilience over the well-being changes registered in time. *Symposion: Theoretical and Applied Inquiries in Philosophy and Social Sciences*, 2 (2), 215-241. <https://doi.org/10.5840/symposion20152212>.
- Boydak Özcan, M., Türkoğlu, A. Z. ve Şener, G. (2010). Okul yöneticilerinin sergiledikleri demokratik tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonuna etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1).
- Büyükkaragöz, S. ve Kesici, Ş. (1996). Öğretmenlerin hoşgörü ve demokratik tutumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 7(7), 353-365.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Büyükses, L. (2010). *Öğretmenin iş ortamındaki motivasyonunu etkileyen etmenler*. [Doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Constantin, T., Holman, A., & Hojbotă, M. A. (2011). Development and validation of a motivational persistence scale. *Psihologija*, 45(2), 99-120.
- Court, D. (2004). Education in a troubled, democracy voices from Israel. *Curriculum Inquiry*. 34(1), 47-68.
- Çankaya, D. ve Seçkin, O. (2004). Demokratik değerlerin benimsenmesi açısından öğretmen ve öğretmen adaylarının görüş ve tutumları. *Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu*, 20-21.
- Çelik, A. ve Şimşek, M. Ş. (2013). *Yönetim ve organizasyon*. Konya: Eğitim Yayınevi.

- Çelikten, M. (2001). Etkili okullarda karar süreci. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(11), 1-12.
- Çökerdenoğlu, H. (2019). *Öğretmenlerin kuşak bağlamında değişen motivasyon araçları: x ve y kuşağı öğretmenleri aynı araçlarla mı motive olur?* [Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, M. ve Peker, A. (2017). Motivasyonel kararlılık ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Trakya University Journal of Social Science June*, 19(1), 289-300.
- Demir, N. (2010). Demokrasinin temel ilkeleri ve modern demokrasi kuramları. *Ege Academic Review*, 10(2), 597-611.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü*, 6. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Durmuş, İ. (2020). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin genç bireylerin yaşam tarzları ile girişimcilik niyetleri açısından incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1731-1749.
- Efil, İ. (2006). *Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Ekinci, N. (2019). *Azım eğitim programının azim ve motivasyonel kararlılık düzeylerine etkisinin incelenmesi*. [Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ekinci, N. ve Hamarta, E. (2020). Azım eğitim programının azim ve motivasyonel kararlılık düzeylerine etkisinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(28), 962-996.
- Erdoğan, M. (1999). *Anayasal demokrasi*, 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eren, E. (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ergeneli, A. (2006). *Örgüt ve insan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Eroğlu, F. (2004). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ertürk, S. (1993). *Diktacı Tutum ve Demokrasi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Garrison, W. H. (2003). Democracy, experience, and education: Promoting a continued capacity for growth. *Phi Delta Kappan*, 84(7), 525-529.
- Gökberk, M. (2011). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gözler, K. (2004). *Anayasa hukukuna giriş*. www.anayasa.gen.tr.
- Gözübüyük, A. Ş. (2010). *Yönetsel yargı*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Gözütok, F. D. (1995). Öğretmenlerin demokratik tutumları. *Ankara University. Journal of Faculty of Educational Sciences*, 40(1), 135-156.
- Gül, İ. ve Saraç, G. (2018). Okul müdürlerinin demokratik tutumları. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(10), 155-172.
- Gülmeç, M. N. (2012). *İlköğretim okul yöneticilerinin demokratik tutumları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki: Zeytinburnu örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülmez, M. (2001). *İnsan hakları ve demokrasi eğitimi: egemenlik insanındır*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Güven, A. (2008). Demokratik vatandaşlık ve tarih eğitimi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 337-350.
- Hakyemez, Y. Ş. (2003). Çoğunlukçu demokrasi anlayışı, Rousseau ve Türk anayasaları üzerine etkisi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (4), 69-92.
- Helvacı, M. A. ve Aydoğan, İ. (2011). Etkili okul ve etkili okul müdürüne ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 41-60.
- Howells, T. H. (1933). An experimental study of persistence. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28(1), 14. <https://doi.org/10.1037/h0076059>.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kaplan, M. (2007). *Motivasyon teorileri kapsamında uygulanan özendirme araçlarının işgören performansına etkisi ve bir uygulama*. [Yüksek Lisans Tezi]. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakütük, K. (2001). *Demokratik ve laik eğitim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karatekin, K., Meray, Z. ve Kuş, Z. (2013). Öğretmen adayları ve öğretmenlerin demokratik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 561-574.

- Koç, Y. (2008). *Beden eğitimi öğretmenlerinin demokratik tutumlarının belirlenmesi ve çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılması*. [Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçoğlu, E. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, okul yöneticilerinde olması gereken demokratik tutum ve davranışlara ilişkin görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 8(6) 413-430.
- Kütük, A. (2019). *Akdeniz Üniversitesi uluslararası öğrenci kabul sınavı'na (Akdeniz YÖS-2018) ilişkin ölçme değişmezliğinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Lazarides, R., Buchholz, J., & Rubach, C. (2018). Teacher enthusiasm and self-efficacy, student-perceived mastery goal orientation, and student motivation in mathematics classrooms. *Teaching and Teacher Education*, 69, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2017.08.017>.
- Man, M. (2016). Behavior intended to damage the organization or members of the organization. *Land Forces Academy Review*, 21(2), 145-150.
- McEwan, E. K. (2003). *Ten traits of highly effective principals: from good to great performance*. Corwin Press, A Sage Publications Company, 2455 Teller Toad Thousand Oaks, California, 91320.
- M.E.B., (2021). *Millî eğitim istatistikleri (2020/2021)*. <http://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-yayinlanmistirorgun-egitim-20202021/icerik/425>. [Erişim: 28.02.2022].
- Millî Eğitim Temel Kanunu, (1973). Resmî gazete, 14574, Haziran 1973. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>. [Erişim:28.02.2022].
- Mimaroğlu, H. (2008). *Psikolojik sözleşmenin personelin tutum ve davranışlarına etkileri: tıbbi satış temsilcileri üzerinde bir araştırma*. [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nohutçu, A. (2011). *Türk yönetim geleneğinde değişim: siyaset odaklı bürokrasiden kamu politikası odaklı bürokrasiye: Kamu Yönetimi Üzerine İncelemeler* (Edt: Nagihan Talat Arslan), Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Oğuzkan, A. F. (1991). *Öğretmen eğitimi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Okutan, M. (2010). Türk eğitim sisteminde demokrasi eğitimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 938-946.
- Önen, L. ve Tüzün, B. (2005). *Motivasyon*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Özbek, B. (2016). Öğretmenlerin okul yöneticilerinin demokratik tutum ve davranışlarına ilişkin görüşlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (27), 59-70.
- Özcan, B., Türkoğlu, A. Z. ve Şener, G. (2010). Okul yöneticilerinin sergiledikleri demokratik tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonuna etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 275-294.
- Özdemir, A (2012). *İlköğretim okul müdürlerinin demokratik tutumlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılık algısı ile ilişkisi (İstanbul İli Sancaktepe-Çekmeköy İlçeleri)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkalp, E. ve Kirel, Ç. (2001). *Örgütsel davranış*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Özsoy, O. (2005). *Değişen Dünyada Meslek Seçimi, Geleceğin Meslekleri*. İstanbul: Hayat Yayıncılık İletişim Eğitim hizmetleri.
- Öztürk, Z. ve Dündar, H. (2003). Örgütsel motivasyon ve kamu çalışanlarını motive eden faktörler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 57-67.
- Pelit, E. (2008). *İşletmelerde işgören güçlendirmenin işgörenlerin iş doyumuna etkisi: otel işletmelerinde bir araştırma*. [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Pintrich, P. R. (2003). A Motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. *Journal of Educational Psychology*, 95(4), 667.
- Pintrich, P. R., & Schunk, D. H. (2002). *Motivation in education: Theory, research and applications*. Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall.
- Polat, M. (2020). Ahlaki kimliğin motivasyonel kararlılık üzerindeki etkisi: yükseköğretimdeki turizm öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı*, 28-45.

- Samancı, O. ve Yıldırım, G. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarına göre öğretim elemanlarının demokratik ve demokratik olmayan tutum ve davranışları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 115-128.
- Sarıçam, H. (2014). Academic focus of control and motivational persistence: structural equation modeling (Akademik kontrol odağı ve motivasyonel kararlılık: yapısal eşitlik modellemesi). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi- Journal of Educational Sciences Research*, 5 (1), 79-92.
- Sarıçam, H., Akın, A., Akın, U. ve İlbay, A. B. (2013). Motivasyonel kararlılık ölçeğinin Türkçe formu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Journal of Education*, 3(1), 60-69.
- Sartori, G. (1993). *The theory of democracy*, Chatham House, London.
- Sartori, G., & Karamustafaoğlu, T. (2011). Demokrasi teorisine geri dönüş. *Liberal Düşünce Dergisi*, (62), 39-48.
- Selçioğlu Demirsöz, E. (2010). *Yaratıcı dramanın öğretmen adaylarının demokratik tutumları, bilişüstü farkındalıkları ve duygusal zekâ yeterliliklerine etkisi*. [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tanilli, S. (1987). *Nasıl bir demokrasi istiyoruz?* (Vol. 1). Amaç Yayıncılık.
- Tanilli, S. (2000). Demokrasi: Özgürlükle eşitliğin sentezi. *Felsefe Logos*, (11), 51-55.
- Tanrıoğlu, A. (1988). *Okul müdürlerinin etkililiği ile öğretmen morali arasındaki ilişkiler*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarhan, N. ve Şar, S. (2021). Sağlıkta bireysel yenilikçilik, motivasyonel kararlılık ve performans. *Lokman Hekim Dergisi*, 11(1), 10-15.
- Tarhan, N. (2018). *İlaç endüstrisindeki yöneticilerin motivasyonel kararlılıklarının ve bireysel yenilikçiliklerinin iş performansına etkisi*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Tarhan, N., ve Sevgi, Ş. A. R. (2021). Sağlıkta bireysel yenilikçilik, motivasyonel kararlılık ve performans. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 11(1), 10-15.
- Tavşancıl, E. (2018). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi.6. Basım*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tekindal, S. (1988). Okula ilişkin tutum ile akademik başarı arasındaki ilişki. *Çağdaş Eğitim*, (139), 29-33.
- Terzi, A. R. ve Kurt, T. (2005). İlköğretim okulu müdürlerinin yöneticilik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılığına etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, (166), 98-113.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi türleri ve müzakereci demokrasi kavramı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1113-1132.
- Urhan, F. (2018). *Öğretmenlerin motivasyon düzeylerine etki eden değişkenlerin analizi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ünlü, S. ve Hakan, A. (2001). *Psikoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayın. <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/EHSM/1024/unite12.pdf> [Erişim: 05/07/2016].
- Ünsar, A.S., İnan, A. ve Yürük, P. (2010). Çalışma hayatında motivasyon ve kişiyi motive eden faktörler: bir alan araştırması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 248-262.
- Vatansever Bayraktar, H. (2015). Sınıf yönetiminde öğrenci motivasyonu ve motivasyonu etkileyen etmenler. *Electronic Turkish Studies*, 10(3), 1079-1100.
- Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Bulletin*, (92): 548-573.
- Wright R.A., Brehm J.W. (1989). Energization and goal attractiveness. In: *Goal concepts in personality and social psychology*, (Edt. Pervin, L.A., Lawrence), England: Erlbaum Associates, Inc., Hillsdale, NJ.
- Yeşil, R. (2002). İnsan hakları ve demokrasi eğitimi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 27(292), 31-36.
- Yüksel, İ. (2005). İletişimin iş tatmini üzerindeki etkileri: Bir işletmede yapılan görgül çalışma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 291-306.

Etik kurul onayı: T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu, 25.06.2021 tarih ve 2021/06 sayılı onayı.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ve görüşlerinin incelenmesi: Bir karma yöntem çalışması*

Examination of attitudes and opinions of primary school teacher candidates towards socioscientific issues: A mixed-method study

Gönderim Tarihi / Received: 07.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 08.03.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1005775](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1005775)

Hicran ÖZKUL¹

ÖZ: Bu çalışmada sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ve görüşlerini incelemek amaçlanmıştır. Araştırma karma yöntem ile yürütülmüştür. Araştırma verileri Sosyobilimsel Konulara Yönelik Tutum Ölçeği ve fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin önemine ilişkin görüşleri belirlemek amacıyla açık uçlu bir anket sorusu yoluyla elde edilmiştir. Çalışma grubunu Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği bölümünde okuyan 163 lisans öğrencisi oluşturmuştur. Elde edilen verilerin analizinde gruplar arası karşılaştırmalar için ilişkisiz örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın açık uçlu anket sorusunu analiz etmek için de tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmanın sosyobilimsel konulara yönelik tutumları arasında ise sınıf seviyeleri, sosyobilimsel konularla ilgili medya kaynaklarını takip etme, sosyobilimsel konularla ilgili ek kaynakları okuma sıklığı değişkenleri açısından anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların görüşlerinin analizi sonucunda ana tema bilim okuryazarlığı olarak belirlenmiştir. Alt temalar da bilişsel beceriler kazandırmak, Fen-Teknoloji-Toplum arasındaki karşılıklı bağı öğretmek, duyuşsal gelişimi desteklemek ve sosyal becerileri geliştirmek olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyobilimsel konular, Fen eğitimi, Sınıf öğretmeni adayları

ABSTRACT: The purpose of this study was to examine the attitudes and views of primary school teacher candidates towards socioscientific issues. The study was conducted using a mixed-method approach. The research data were obtained through the Scale of Attitude towards Socioscientific Issues and an open-ended questionnaire to ascertain the views on the importance of including socioscientific concerns in science lessons. The study group consisted of 163 undergraduate students from the Faculty of Education, Department of Classroom Teaching, at Kütahya Dumlupınar University. For intergroup comparisons, the t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) techniques were used in the analysis of the data obtained from unrelated samples. The open-ended questionnaire of the study was analyzed using thematic analysis. As a result of the study, it was observed that the candidate teachers had positive attitudes towards socioscientific issues. Moreover, it was found that there was a significant difference between opinions about socioscientific issues among research participants in terms of grade levels, following media resources related to socioscientific issues, and reading additional resources about socioscientific issues. As a result of the analysis of the participants' views, the main theme was determined as science literacy. Providing cognitive skills, teaching the mutual connection between Science, Technology, and Society, supporting affective development, and improving social skills were identified as sub-themes.

Keywords: Socioscientific issues, Science education, Primary school teacher candidates

* Bu çalışmanın bir kısmı 2018 yılında düzenlenen I. Uluslararası Temel Eğitim Kongresi'nde (UTEK) özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, hicran.ozkul@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1248-1628>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Many studies have found that socioscientific issues can be included in the teaching of science to achieve the desired characteristics of scientifically literate individuals (Kolstø, 2001; Zeidler and Keefer, 2003; Sadler, 2004; Tytler, 2007; Topçu, 2010). Socioscientific issues have the potential to create processes that facilitate the development of scientific literacy (Sadler, 2009), such as understanding and questioning scientific knowledge, and reasoning processes about scientific knowledge (Kolstø, 2001). Science and technology interact with human nature and behavior to produce social, political, economic, and moral issues that affect people daily (Özden, 2011).

The incorporation of socioscientific issues into science education serves several purposes, including ensuring internalization of the nature of science, improving science literacy, improving students' high-level reasoning abilities by cognitively developing them, and providing emotional and social development (Özden, 2015).

Much research on socioscientific topics has been conducted both in our country and on a global scale. It was discovered that the data were commonly gathered from teacher applicants and teachers in socioscientific investigations. When considering the numerous research done with future educators, it can be concluded that the studies carried out with the participation of science, biology, and primary school teacher candidates were ignored (Sürmeli & Şahin, 2010; Topçu, Sadler & Yılmaz-Tüzün, 2010, 2011; Kara, 2012; Cebesoy & Dönmez Şahin, 2013; Kılınç et al., 2013; Türkmen, Pekmez & Sağlam, 2017). As a result, it is especially important to look at the attitudes and perspectives of aspiring primary school teachers on socioscientific concerns. Furthermore, the majority of the studies used a qualitative research technique (Tal & Kedmi, 2006; Christenson, Gericke & Rundgren, 2016; Karahan & Roehrig, 2017). This study will evaluate the attitudes and opinions of primary school teacher candidates regarding socioscientific concerns using the framework outlined above.

Methodology

A mixed-method approach was used to conduct the study (Creswell & Plano Clark, 2015). This method refers to a research method that combines the processes of gathering and analyzing both quantitative and qualitative data to better define and understand the purpose of a study (Plano Clark & Ivankova, 2018). The purpose of using a mixed-method approach for this study is to combine quantitative and qualitative data to ensure that they complement each other and thus produce stronger results. From the mixed-method designs, the convergent (parallel or simultaneous) design (Creswell, 2017) was used in this study.

The Scale of Attitude towards Socioscientific Issues (Topçu, 2010) was used to obtain data during the spring semester of the 2017-2018 academic year. One open-ended question was included in the third section of the study. The purpose of this research was to identify how primary school teacher candidates felt about the relevance of incorporating socioscientific problems in science classes. Within the scope of the study, the quantitative data acquired in the research were checked for normality assumptions in order to determine which statistical analysis approach will be utilized.

The skewness and kurtosis coefficients, the histogram of the normal distribution curve, the Q-Q Plot graph, and the box-line plot were investigated in this context, and the Kolmogorov-Smirnov value was calculated (Büyüköztürk, Çokluk & Köklü, 2012). The open-ended questionnaire was analyzed using the theme analysis approach (Braun & Clarke, 2019).

Findings and discussion

Firstly, the attitudes of primary school teachers towards socioscientific issues were determined according to the sub-dimensions in the scale. Then, whether the attitude scores of the teacher candidates in the sub-dimensions differ according to the variables of gender, grade level, following the media, and using additional resources (internet, books, articles) was examined. Finally, the views of the primary

school teachers on the importance of including socioscientific issues in science lessons were presented with a descriptive approach by creating themes.

It can be said that primary school teachers have a moderate level of anxiety and a high level of interest and usefulness towards socioscientific issues. Their enjoyment of socioscientific subjects is at a medium to a high level. It has been determined that there is no statistically significant difference between interest and usefulness, enjoyment, and anxiety scores of the teacher candidates towards socioscientific issues according to gender. It was found that as the frequency of following the media sources related to socioscientific issues increased, the level of interest and liking for these topics increased as well.

To raise scientifically literate individuals, gain cognitive skills, teach the mutual connection between Science-Technology-Society, support affective development, and develop social skills, it is important to include socioscientific issues in science lessons, according to the participants in the study. As a result of the analysis of the participants' opinions, the main theme was revealed to be raising science-literate individuals, because gaining cognitive skills, teaching the mutual connection between Science-Technology-Society, supporting effective development, and developing social skills are all associated with the characteristics of science-literate individuals in the literature.

Results and recommendations

In the research, it was determined that the teachers believe that the inclusion of socioscientific subjects in science lessons would contribute to the science literacy of the students. It was reported by the participants that while the inclusion of socioscientific issues in science teaching will improve the reasoning skills of the students, support their reasoning processes, enable them to use informal thinking processes, improve the argumentation skills of the students, it also develops their high-level reasoning skills. In the research, the participants stated that including socioscientific issues in science lessons would help students to understand the science-technology-society connection more clearly, that it would enable the ethical and moral aspects of science to be examined, and that students would realize the social aspect of science and understand its relationship with social life. In addition, the participants stated that socioscientific issues are of great importance in terms of developing an understanding of the nature of science and understanding the political aspect of science.

The participants in the study believe that including socioscientific subjects in science lessons will develop positive attitudes towards science and science lessons, increase participation of the students in the lesson because socioscientific subjects are interesting, develop empathy skills of the students, students will learn to respect different opinions, improve their affective characteristics, improve their social competencies and communication skills.

When the quantitative aspect of the study was taken into account, it was shown that teacher candidates have a moderate degree of anxiety and a high level of interest and usefulness in socioscientific topics. On the other hand, it was observed that the degree of enjoyment from these subjects ranged from moderate to high. In addition, it was found that participant views toward socioscientific concerns were not significant in terms of gender and grade level factors. Furthermore, it has been discovered that the teacher candidates who use media and study extra materials acquire good views about socioscientific topics. Other scholars should conduct a qualitative study to understand how primary school teacher candidates and primary school teachers would use socioscientific problems in their classrooms. Also, experimental methods might be used to evaluate the self-efficacy of primary teacher candidates and primary school teachers on socioscientific topics.

Giriş

Bilim okuryazarı bireyler yetiştirmek modern fen eğitiminin başlıca amaçlarındandır (National Research Council [NRC], 1996). Bilim okuryazarı bireylerden beklenen niteliklerden birisi de toplum ve bilim arasındaki doğal bağlantıyı fark edebilmektir (Zeidler, 2001). Fen eğitiminde sosyobilimsel konulara yer verilerek bilim okuryazarı bireylerden beklenen bu özelliklere ulaşılabileceği birçok çalışmada belirtilmiştir (Kolstø, 2001; Zeidler ve Keefer, 2003; Sadler, 2004; Tytler, 2007; Topçu, 2010). Çünkü sosyobilimsel konular bilimsel bilginin anlaşılması, sorgulanması ve bilimsel bilgilerle ilgili akıl yürütme süreçleri gibi bilim okuryazarlığının gelişmesini sağlayan süreçlerin oluşturulmasında (Sadler, 2009) etkin bir bağlamdır (Driver, Newton ve Osborne, 2000; Kolstø, 2001; Türkoğlu ve Öztürk, 2019). Öte yandan sosyobilimsel konuların bilimin toplumsal sonuçları ile ilgilenme ve bu sonuçlara dayalı karar verme gibi bir bireyin gerçek yaşamında gereksinim duyacağı temel becerileri kazandırmada önemli bir araç olduğu iddia edilmektedir (Levinson ve Turner 2001; Ratcliffe ve Grace, 2003; Dawson ve Carson, 2017).

Sosyobilimsel konular, vatandaşların günlük hayatlarında karşı karşıya kaldıkları (Kolstø, 2001), bilim ve teknolojinin etkileşimi ile gelişen, bireysel, toplumsal, ekonomik ve ahlaki boyutları olan tartışmalı sorunlardır (Özden, 2011; 2015). Yine sosyobilimsel konular, bilimsel bilginin sosyal boyutuna odaklanan (Topçu, 2010) tartışmalı konular olarak da açıklanmaktadır. Bir diğer tanıma göre sosyobilimsel konular, üzerinde kesin bir fikir birliği sağlanamamış, karmaşık ve çoğu zaman tartışmalı ikilemlerdir (Sadler, 2003). Ratcliffe ve Grace (2003) ise sosyobilimsel konuların bazı özelliklerini; bilimsel bilginin dayanaklarına sahip olması, oluşturulan görüşlerin toplumsal ve bireysel olması, etik muhakeme gerektirmesi, bazı olasılık ve riskleri anlamayı gerektirmesi, yerel, ulusal ve küresel boyutlarda tanımlanabilmesi ve çoğunlukla gündemin konularından olması olarak belirtmişlerdir. Alanyazında nükleer enerjinin kullanımı (Jho, Yoon ve Kim, 2014), mobil telefonlar (Albe, 2008; Christensen, 2011), klonlama ve gen terapisi çalışmaları (Topçu, Sadler ve Yılmaz-Tüzün, 2010), ozon tabakasının incelenmesi (Pedretti, 2003), organ nakli (Yavuz Topaloğlu ve Balkan Kıyıcı, 2018), kök hücre çalışmaları (Molinatti, Girault ve Hammond, 2010), iklim değişikliği (Dawson, 2015) ve genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) (Eggert ve Bögeholz, 2009; Christenson, Rundgren ve Zeidler, 2014; Yavuz Topaloğlu ve Balkan Kıyıcı, 2018) gibi çalışmalar sosyobilimsel konular bağlamında değerlendirilmektedir.

Günlük yaşamla bağlantılı olan sosyobilimsel konuların öğrencilere öğretilmesi fen eğitiminin en önemli hedeflerindedir (Kolstø vd., 2006; Walker ve Zeidler, 2007; Albe, 2008). Çünkü bu konuların pek çoğunun özünde sosyal, ekonomik ve siyasi görüşlerle ilişkili olmasına rağmen genel olarak temeli fen bilimlerine dayanmaktadır (Oulton, Dillon ve Grace, 2004). Sosyobilimsel konuların fen öğretiminde kullanımının bilimin doğasının içselleştirilmesini sağlama, bilim okuryazarlığını geliştirme, öğrencileri bilişsel olarak geliştirerek üst düzey muhakeme yeteneklerini geliştirme ve duyuşsal ve sosyal gelişimlerini sağlama olmak üzere birden çok amacı bulunmaktadır (Özden, 2015; 2020). Bu sebeple öğrencilerin bu konularla ilgili nitelikli ve bilinçli görüş geliştirebilmeleri için sosyobilimsel konular birçok ülkenin fen bilimleri dersi öğretim programında yer almaktadır (Oulton vd., 2004). Nitekim ülkemizde de 2013 yılında yayınlanan 3-8. Sınıflar Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı kapsamında (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013; 2018) Fen, Teknoloji, Toplum ve Çevre öğrenme alanının alt boyutunda, sosyobilimsel konuların kullanımına yönelik bir zorunluğun ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü bilinmektedir ki bireyler sosyobilimsel konular hakkında ileri düzeyde akıl yürütebilme becerisine sahip olurlarsa modern yaşamın etkin ve bilinçli birer üyeleri olurlar (Dawson, 2001; Dawson ve Carson, 2017).

Hem ülkemizde hem de uluslararası düzeyde sosyobilimsel konulara ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda sosyobilimsel konuların bilimin doğasını öğrenmeye (Sadler, Chambers ve Zeidler, 2004; Albe, 2008) ve bilim okuryazarlığına (Kolstø vd., 2006; Ritchie, Tomas ve Tones; 2011) etkisi önemli araştırma başlıklarındandır. Başka çalışmalara bakıldığında ise sosyobilimsel konular ve bilişsel beceriler arasındaki ilişkileri anlamak adına argümantasyon (Dawson ve Venville, 2013), argümantasyon becerilerinin transferi (Foong ve Daniel, 2013), akıl yürütme ve yorumlama (Pedretti, 1999; Karışan, 2014; Sıbiç, 2017; Ertuğrul, 2021), ahlaki (Sadler ve Zeidler, 2004) ve informal

muhakeme (Topçu vd., 2010; Topçu, Yılmaz-Tüzün ve Sadler, 2011; Cansız, 2014; Kutluca ve Aydın, 2017; Atasoy, Tekbıyık ve Yüca, 2018; Özden, 2020; Irmak, 2021) örüntüleri incelenmiştir.

Sosyobilimsel konular ile yapılan araştırmalarda veriler ortaokul (Bilen ve Özel, 2012; Yavuz Topaloğlu ve Balkan Kıyıcı, 2017) ve lise öğrencileri (Lee vd., 2013) ve öğretmen adaylarından (Anagün ve Özden, 2010; Kara, 2012; Cebesoy ve Dönmez Şahin, 2013; Öztürk ve Yılmaz-Tüzün, 2016; Kutluca ve Aydın, 2017; Erkol ve Gül, 2020;) ile öğretmenlerden (Christenson, Gericke ve Rundgren, 2016; Gürbüzkol ve Bakırcı, 2020) toplanmıştır. Öğretmen adaylarıyla yapılan birçok araştırmaya bakıldığında çalışmaların fen bilimleri (Topçu vd., 2010, 2011; Cebesoy ve Dönmez Şahin, 2013; Kılınç vd., 2013; Yapıcıoğlu, 2016) ve biyoloji (Sürmeli ve Şahin, 2010; Kara, 2012) öğretmen adaylarından elde edildiği ve sınıf öğretmeni adaylarının göz ardı edildiği söylenebilir. Bu sebeple sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ve görüşlerini araştırmak özel önem taşımaktadır. Bununla birlikte bu araştırma ile sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konular hakkındaki tutumlarının ve görüşlerinin belirlenmesi ileride nitelikli öğretim etkinliklerini planlayabilmelerine dolaylı olarak katkı sağlamaya ve sosyobilimsel konular hakkında deneyimli olmalarına yardımcı olacaktır. Çünkü öğretmen adayları ile yürütülen çalışmalar öğretimsel uygulamalarda yenilikler ortaya çıkarır. (Özden, 2015). Ayrıca yine yapılan araştırmaların pek çoğu nitel araştırma yaklaşımı (Tal ve Kedmi, 2006; Christenson vd., 2016; Karahan ve Roehrig, 2017) kullanarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ise nicel ve nitel araştırma yaklaşımları birlikte işe koşularak ele alınan sorun durumunun incelenmesine dönük daha bütüncül bir yaklaşım sergilenmiştir. Sözü edilen çerçeveye dayalı olarak araştırmada sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ve görüşlerini incelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik ilgi ve kullanışlılık, hoşlanma ve kaygı alt boyutlarından aldıkları puanlar ne düzeydedir?
- Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik ilgi ve kullanışlılık, hoşlanma ve kaygı alt boyutlarından aldıkları puanlar cinsiyete, sınıf düzeyine, medyayı takip etme sıklığına ve ek kaynak okumalarına göre istatistiksel olarak anlamlı mıdır?
- Öğretmen adayları fen derslerinde sosyobilimsel konuların kullanımının önemine ilişkin hangi görüşleri belirtmişlerdir?

Yöntem

Araştırmanın modeli

Araştırma karma yöntem yaklaşımı (Creswell ve Plano Clark, 2015) ile yürütülmüştür. Karma yöntem; bir araştırmanın amacını en iyi biçimde tanımlayabilmek ve anlayabilmek için hem nicel hem de nitel verileri toplama ve analiz etme süreçlerini bir araya getirmeyi sağlayan bir araştırma sürecidir (Plano Clark ve Ivankova, 2018). Bu araştırmanın karma yöntem ile yürütülmesinin nedeni nicel ve nitel verileri bir araya getirerek birbirlerini tamamlamalarını sağlamak ve böylelikle daha güçlü sonuçlar elde etmektir. Araştırmada karma yöntem desenlerinden yakınsak (paralel ya da eş zamanlı) desen (Creswell, 2017) kullanılmıştır. Bu desende nicel ve nitel veriler eş zamanlı olarak toplanır ve ayrı ayrı analiz edilir. Ardından veri analizleri bütüncül bir şekilde yorumlanarak sonuçlar birleştirilir (Creswell ve Plano Clark, 2015).

Çalışma grubu

Araştırma evrenini Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Lisans Programı'nda kayıtlı olan üçüncü ve dördüncü sınıf lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. İlgili programda kayıtlı öğrenci sayısı 217'dir. Araştırmanın yapıldığı tarihlerde kimi öğrencilerin derslere katılmaması ve kimi öğrencilerin de araştırmada yer almak istememesi nedenleriyle 163 denek araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmaya üçüncü ve dördüncü sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının dahil edilme nedeni ise her iki grubun da Fen ve Teknoloji Öğretimi I ve II derslerini almış ya da alıyor olmalarıdır. Çünkü ilgili dersin içeriği fen eğitimine dönük özel öğretim yöntemlerini içermektedir. İçerikte yer alan konulardan biri de sosyobilimsel konuların kullanımındır.

Tablo 1: Katılımcı öğretmen adaylarına ait bilgiler

Özellikler	f	%
Cinsiyet		
Erkek	27	16.6
Kadın	135	82.8
Sınıf		
3.sınıf	84	51.5
4.sınıf	76	46.6
Medyayı takip etme		
Sıklıkla	85	52.1
Ara sıra	54	33.1
Nadiren	24	14.7
Ek kaynaklardan yararlanma (İnternet, kitap, makale vb.)		
Sıklıkla	59	36.6
Ara sıra	59	36.6
Nadiren	45	27.6
Toplam	163	100

Tablo 1’ de görüldüğü gibi deneklerin %16.6’sı erkek ve %82.8’i kadındır. Yine deneklerin %51.5’i 3. sınıf, %46.6’sı 4. sınıf öğrencisidir. Deneklerin %52.1’i medyayı sıklıkla, %33.1’i ara sıra ve %14.7’si ise nadiren takip etmektedir. Son olarak sosyobilimsel konulara ilişkin İnternet, kitap, makale gibi ek kaynaklardan deneklerin %36.6’sının sıklıkla, yine %36.6’sının ara sıra ve %27.6’sının ise nadiren yararlandığı görülmektedir.

Verilerin toplanması

Bu araştırmanın verileri, 2017-2018 akademik yılı bahar döneminde Sosyobilimsel Konulara Yönelik Tutum Ölçeği (Topçu, 2010) kullanılarak toplanmıştır. Ölçeğin geliştirilme safhasında faktör analizinin yapıp yapılamayacağına Kaiser-Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi hesaplanarak karar verilmiştir. Sonuçta KMO değerinin 0.92 olduğu bulunmuştur. İkinci olarak yapılan Barlett testinin sonucu da anlamlı bulunmuştur (BTS value=3366.59, p=0.00). Sonuçta ulaşılan veriler faktör analizi yapılmasının uygun olduğunu ortaya çıkarmıştır. 38 madde ile başlayan faktör analizi sonunda ölçeğin 30 madde ve 3 alt boyuttan oluşan bir yapı gösterdiği belirlenmiştir. Ölçekte yer alan alt boyutlar (i) sosyobilimsel konulara yönelik ilgi ve kullanışlılık (17 madde), (ii) sosyobilimsel konulardan hoşlanma (7 madde), ve (iii) sosyobilimsel konulara yönelik kaygı (6 madde) olarak isimlendirilmiştir. Her bir alt boyutun Cronbach alfa güvenirlik katsayısı sırasıyla 0.90, 0.81 ve 0.70’tir. Söz konusu üç alt boyut ölçeğin genel varyansının %51’ini açıklamaktadır. Ölçek maddelerinin 3’ü (17, 26, 28. maddeler) ters kodlanan olumsuz ifadelerden oluşmaktadır (Topçu, 2010).

Üç bölümden oluşan veri toplama aracının birinci bölümünde sosyobilimsel konulara ilişkin tutumlar ile ilişkili olduğu düşünülen cinsiyet, sınıf, medya takip etme sıklığı ve ek kaynaklardan yararlanma değişkenlerine ait soruların yer aldığı kişisel bilgilere ait sorular almaktadır. İkinci bölümde ise Sosyobilimsel Konulara Yönelik Tutum Ölçeğine (Topçu, 2010) yer verilmiştir. Ölçekteki maddeler beşli likert biçiminde olup “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum”, “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinin 1’den 5’e kadar numaralandırılmasıyla oluşturulmuştur. Öğretmen adayları hazırlanan ölçekteki her bir maddeye kendilerine uygun gelen cevabı işaretleyerek vermişlerdir. Bu çalışmada toplanan verilerden ölçeğin alt faktörlerinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları sırasıyla sosyobilimsel konulara yönelik ilgi ve kullanışlılık için 0.87, sosyobilimsel konulardan hoşlanma için 0.74 ve sosyobilimsel konulara yönelik kaygı için 0.73 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayısının (0.00) ile (+1.00) arasında değiştiği ve eğitimde güvenirliği (+1.00) olan testler geliştirmenin neredeyse imkansız olduğu bilinmektedir (Tekin, 2000). Bu kapsamda bulunan değerlerin ölçeğin alt boyutlarının güvenirliği açısından yeterli olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca ölçekten alınabilecek en yüksek puan 150 iken en düşük puan da 30’dur. Sosyobilimsel konulara tutum düzeyi; ölçekten 30-69 puan aralığı alınması durumunda düşük, 70-109 puan aralığı alınması durumunda orta ve 110-150 puan alınması durumunda ise yüksek şekilde kabul edilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde bir adet açık uçlu soruya yer verilmiştir. İlgili soru aracılığıyla öğretmen adaylarının fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin önemine ilişkin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Verilerin analizi

Araştırmada öncelikle nicel verilerin analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak hangi istatistiksel analiz tekniğinin işe koşulacağını belirlemek için, puanların normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda Q-Q plot grafiği, normal dağılım eğrisi, kutu-çizgi grafiği incelenerek kolmogorov-simironov ve shapiro-wilk değerleri, çarpıklık ve basıklık katsayıları (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2012) hesaplanmıştır. İncelemeler ve hesaplamalar sonucunda skewness (çarpıklık) değerinin -.019 ile .190 arasında ve kurtosis (basıklık) değerinin ise -.035 ile .378 arasında olduğu saptanmıştır. Ayrıca kolmogorov-smirnov değerinin .200 ve shapiro-wilk değerinin .976 olduğu belirlenmiştir ($p > .05$). Tüm sonuçlar değerlendirildiğinde çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ve +1.5 arasında olması (Tabachnick ve Fidell, 2013) ve kolmogorov-simironov ve shapiro-wilk değerlerinin .05'ten büyük olması (Büyüköztürk vd., 2012) verilerin normal dağıldığını dolayısıyla parametrik analiz tekniklerinin kullanılabilceğini göstermiştir. Araştırma verilerinin analizinde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilerek (Büyüköztürk vd., 2012) aritmetik ortalama, yüzde, frekans değerleri bulunarak, gruplar arası karşılaştırmalar için ilişkisiz örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi teknikleri işe koşulmuştur.

Araştırmanın açık uçlu anket sorusunu analiz etmek için ise tematik analiz tekniği (Braun ve Clarke, 2019) kullanılmıştır. Tematik analiz, bir veri setindeki benzerlik ve farklılıklara göre analiz sürecinin yapılmasıdır (Gibson ve Brown, 2009). Tematik analiz sürecinde şu işlemler yapılmıştır: (1) verileri tanıma, (2) birinci kodların oluşturulması, (3) kodların incelenmesi ve ilişkilendirilmesi, (4) temaların belirlenmesi ve gözden geçirilmesi (5) temaların açıklanması (6) bulguların raporlaştırılması (Braun ve Clarke, 2019). Analiz sürecinde yapılan işlemler şu şekildedir: İlk aşama olan verileri tanıma aşamasında araştırmacı tüm veri setini iki kez okuduktan sonra bütün verileri kodlama işlemleri kolay olsun diye bir kağıda yazmıştır. Ardından ikinci aşamada araştırmacı kodları oluşturmuştur. Toplamda 46 adet kod ortaya çıkmıştır. Üçüncü aşamada ise kodlar incelenerek birbirleriyle ilişkili olduğunu düşündüğü ve ortak amaca hitap eden kodları kümlendirerek kategorileri oluşturmuştur. Kategorileri oluşturduktan sonra kategoriler arasındaki bütünleştirmeleri gerçekleştirerek ortaya çıkabilecek aday temaları belirlemiştir. Dördüncü aşamada ise belirlediği aday temaların kategori ve kodlarla bağlantısını tekrar tekrar gözden geçirerek temaları netleştirmiştir. Beşinci aşamada da temaları belirlemiş ve ana temanın bilim okuryazarlığı olmasına, alt temaların da bilişsel beceriler, sosyal beceriler, duyuşsal gelişim ve fen teknoloji toplum ilişkisi ve bilimin doğası olmasına karar vermiştir. Son aşamada da bulguların yazımını gerçekleştirmiştir. Tablo 2'de araştırma kapsamında ulaşılan kod, kategori ve temalarla ilgili örnekler sunulmuştur.

Tablo 2: Kod, Kategori ve Tema Örnekleri

Tema	Alt Tema	Kategori	Kod
Bilim Okuryazarlığı	Bilişsel Beceriler	Düşünceleri ifade edebilme becerisi	Sosyobilimsel konular öğrencilerin düşüncelerini ifade etmelerini sağlar.
		Yaratıcı düşünme becerisi	Konulara yönelik farklı ve değişik görüşler geliştirebilirler.
	FTT İlişkisi ve Bilimin Doğası	Bilime yönelik bakış açısı geliştirme	Bilimin farklı yönlerini görebilirler. (Politik, dini, sağlık gibi).
		Bilim ve toplum etkileşimi	Bilim ve toplum arasındaki etkileşimin anlaşılmasını sağlar.
		Fen dersine olumlu tutum	Fen dersini sevdirir.
	Duyuşsal Gelişim	Empati becerisi	Öğrenciler kendilerini başkasının yerine koyabilir.
		Sosyal Beceriler	Sosyal gelişim
	Takım çalışması		Öğrenciler arasında takım çalışmaları yapmaları sağlanır.

Geçerlik ve güvenilirlik

Araştırmada geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için ölçeğin son kısmına eklenen açık uçlu soru eklenmeden önce iki uzmanın görüşü alınmıştır. Uzmanların onayından sonra soru ölçeğin son kısmına eklenmiştir. Verilerin analizini gerçekleştirdikten sonra oluşturulan kod kategori ve temalar tekrar iki uzmanın görüşüne sunulmuştur. Kod kategori ve temalarda anlaşılamayan yerler üzerine görüşmeler yapılmıştır. Uzmanlarla görüş birliğine varıldıktan sonra bulguların yazımı aşamasına geçilmiştir. Bulguları desteklemek amacıyla katılımcıların soruya verdikleri cevaplardan doğrudan alıntılar yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların isimleri verilmeden kendilerine ait ölçekler K1, K2 şeklinde kodlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının incelenmesine yönelik bulgular, amaçlarda belirtilen sıraya uygun şekilde ele alınmıştır.

Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum düzeyleri

Öğretmen adaylarının ölçekten aldıkları puanların alt boyutlara göre genel dağılımı Tablo 3'te görselleştirilmiştir.

Tablo 3: Öğretmen adaylarının ölçeğin genelinden aldıkları puanların dağılımı

Denek Sayısı (N)	Alınan Minimum Puan	Alınan Maksimum Puan	Aritmetik Ortalama \bar{x}	Standart Sapma Ss
163	79	146	112.37	12.45

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen adaylarının ölçekten aldıkları en düşük puan 79, en yüksek puan da 146'dır. Alınan puanların standart sapması ise 12.45'tir. Aritmetik ortalamaya bakıldığında ise 112.37 olduğu görülmektedir. Bu aritmetik ortalama sonucuna dayalı olarak sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik yüksek düzeyde tutuma sahip oldukları söylenebilir.

Değişkenlere göre sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumları

Cinsiyet

Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanların cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen ilişkisiz örneklem t-testi sonuçları Tablo 4'te görselleştirilmiştir.

Tablo 4: Öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların t-testi sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	Denek Sayısı (N)	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma Ss	Serbestlik Derecesi (SD)	t Değeri	Anlamlılık Düzeyi (P)	
İlgi ve Kullanışlılık	Erkek	27	67.25	9.47	159	.526	.047	
	Kadın	134	66.24	7.20				
	Hoşlanma	Erkek	27	24.88	3.86	159	1.035	.938
		Kadın	134	24.02	3.98			
	Kaygı	Erkek	27	15.14	3.91	159	1.442	.932
		Kadın	134	13.95	3.93			

Tablo 4'deki analiz sonuçları alt boyutlar açısından incelendiğinde öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik ilgi ve kullanışlılık, hoşlanma ve kaygı puanları arasında cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı fark olmadığı görülmektedir [$t(159)=-.526$, $p>.05$; $t(159)=1.035$, $p>.05$; $t(159)=1.442$, $p>.05$].

Sınıf düzeyi

Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanların sınıf düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen ilişkisiz örneklem t-testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların t-testi sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	Denek Sayısı (N)	Aritmetik Ortalama \bar{x}	Standart Sapma Ss	Serbestlik Derecesi (SD)	t Değeri	Anlamlılık Düzeyi (P)
4.sınıf	76	65.73	7.12				
Hoşlanma	3.sınıf	84	24.27	4.05	158	.330	.545
	4.sınıf	76	24.06	3.90			
Kaygı	3.sınıf	84	14.57	4.06	158	1.569	.925
	4.sınıf	76	13.59	3.80			

Tablo 5'teki analiz sonuçları incelendiğinde üçüncü sınıfta okuyan öğretmen adaylarının dördüncü sınıfta okuyan öğretmen adaylarına göre sosyobilimsel konulara yönelik ilgi ve kullanışlılık, hoşlanma ve kaygı puanları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir [$t(158)=1.030, p>.05$; $t(158)=.330, p>.05$; $t(158)=1.569, p>.05$].

Medyayı takip etme

Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanların, sosyobilimsel konulara yönelik medya kaynaklarını takip etme sıklıklarına göre genel dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik medya kaynaklarını takip etme sıklığına göre ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların dağılımı

Alt Boyutlar	Gruplar	Denek Sayısı (N)	Aritmetik Ortalama \bar{x}	Standart Sapma Ss
Ara sıra	54	64,38	6,75	
Sıklıkla	85	68,77	7,29	
Toplam	163	66,36	7,60	
Hoşlanma	Nadiren	24	19,33	3,57
	Ara sıra	54	22,92	2,51
	Sıklıkla	85	26,25	3,24
	Toplam	163	24,13	3,95
Kaygı	Nadiren	24	14,25	3,01
	Ara sıra	54	14,18	3,58
	Sıklıkla	85	14,05	4,37
	Toplam	163	14,12	3,92

Tablo 6 incelendiğinde öğretmen adaylarının medya kaynaklarını takip etme sıklıkları arttıkça ölçeğin ilgi ve kullanışlılık ile hoşlanma alt boyutlarındaki puanlarının arttığı görülmüştür. Gruplar arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Öğretmen adaylarının ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların medya kaynaklarını takip etme sıklığına göre tek yönlü varyans analizi sonuçları

	Varyans Kaynağı	Serbestlik Derecesi (SD)	Kareler Toplamı (KT)	Kareler Ortalaması (KO)	F Değeri	Anlamlılık Düzeyi (P)	Anlamlı Fark	
Alt Boyutlar	İlgi ve Kullanışlılık	Gruplar arası	2	1111.558	555.779	10.760	.000	1-3 2-3
		Gruplar içi	160	8264.086	51.651			
		Toplam	162	9375.644				
	Hoşlanma	Gruplar arası	2	1015.688	507.844	53.622	.000	1-3 1-2 2-3
		Gruplar içi	160	1515.343	9.471			
		Toplam	162	2531.031				
	Kaygı	Gruplar arası	2	.940	.470	.030	.970	
		Gruplar içi	160	2497.354	15.608			
		Toplam	162	2498.294				

Tablo 7'ye göre ölçeğin alt faktörlerine ait puanlar ele alındığında sosyobilimsel konulara yönelik kaygı faktöründe istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı ($p > .05$), fakat ilgi ve kullanışlılık ile hoşlanma alt faktörlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ($p < .05$) saptanmıştır. Bu farklılığın da hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testi kullanılmıştır. Buna göre ilgi ve kullanışlılık alt boyutunda ilgili medya kaynaklarını sıklıkla takip eden öğretmen adayları, ($\bar{X} = 68,77$) nadiren (1) takip eden öğretmen adayları ($\bar{X} = 62,25$) ve ara sıra takip eden öğretmen adayları ($\bar{X} = 64,38$) arasında sıklıkla takip eden öğretmen adayları lehine anlamlı fark olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde hoşlanma puanları açısından ilgili medya kaynaklarını sıklıkla (3) takip eden öğretmen adaylarının puanları ($\bar{X} = 26,25$) ile medyayı nadiren (1) takip eden öğretmen adayları ($\bar{X} = 19,33$) ve ara sıra (2) takip eden öğretmen adayları ($\bar{X} = 22,92$) arasında sıklıkla takip eden öğretmen adayları lehine anlamlı fark bulunmuştur. İlgili medya kaynaklarını ara sıra takip edenler ve nadiren takip edenler arasında da ara sıra takip edenlerin lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara dayalı olarak sosyobilimsel konularla ilgili medya kaynaklarını takip etme sıklığı arttıkça bu konulara yönelik ilgi ve hoşlanma düzeyinin de arttığı söylenebilir.

Ek kaynak (internet, kitap, makale vs.) okuma

Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanların, sosyobilimsel konular hakkında ek kaynak okuma sıklığına göre genel dağılımı Tablo 8'de görselleştirilmiştir.

Tablo 8: Öğretmen adaylarının ilgili ek kaynakları okuma sıklıklarına göre ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların dağılımı

	Gruplar	Denek Sayısı (N)	Aritmetik Ortalama \bar{X}	Standart Sapma Ss	
Alt Boyutlar	İlgi ve Kullanışlılık	Nadiren	45	64,31	8,50
		Ara sıra	59	65,81	7,19
		Sıklıkla	59	68,47	6,84
		Toplam	163	66,36	7,60
	Hoşlanma	Nadiren	45	21,53	3,78
		Ara sıra	59	23,77	3,18
		Sıklıkla	59	26,47	3,41
		Toplam	163	24,13	3,95
	Kaygı	Nadiren	45	14,64	3,70
		Ara sıra	59	13,42	3,80
		Sıklıkla	59	14,44	4,16
		Toplam	163	14,12	3,92

Tablo 8'e göre öğretmen adaylarının ek kaynak okuma sıklıkları arttıkça ölçeğin ilgi ve kullanışlılık ile hoşlanma alt boyutlarındaki puanlarının arttığı görülmektedir. Gruplar arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla ANOVA yapılmıştır. Yapılan analizlerin sonuçları Tablo 9'da görselleştirilmiştir.

Tablo 9: Öğretmen adaylarının ölçeğin alt boyutlarından aldıkları puanların ek kaynak okuma sıklıklarına göre tek yönlü varyans analizi sonuçları

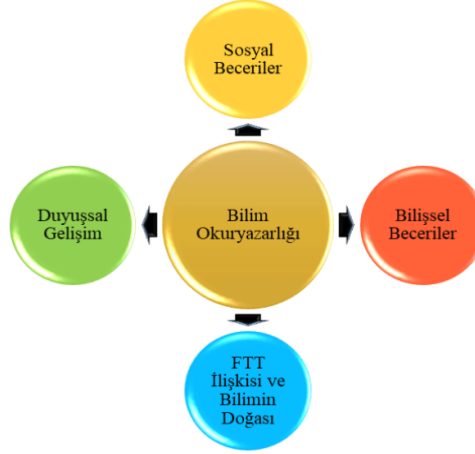
	Varyans Kaynağı	Serbestlik Derecesi (SD)	Kareler Toplamı (KT)	Kareler Ortalaması (KO)	F Değeri	Anlamlılık Düzeyi (P)	Anlamlı Fark	
Alt Boyutlar	İlgi ve Kullanışlılık	Gruplar arası	2	470.339	235.169	4.225	.016	1-3
		Gruplar içi	160	8905.305	55.658			
		Toplam	162	9375.644				
	Hoşlanma	Gruplar arası	2	634.983	317.492	26.792	.000	1-2
		Gruplar içi	160	1896.047	1.850			1-3
		Toplam	162	2531.031				2-3
	Kaygı	Gruplar arası	2	47.034	23.517	1.535	.219	
		Gruplar içi	160	2451.260	15.320			
		Toplam	162	2498.294				

Ölçeğin alt boyutlarına dair puanlar ele alındığında kaygı boyutunda ek kaynakları okuma sıklıklarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı ($p > .05$), ancak hoşlanma ile ilgi ve kullanışlılık alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ($p < .05$) görülmüştür. Bu farklılığın da hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testi kullanılmıştır. Buna göre ilgi alt boyutunda ek kaynakları nadiren okuyan öğretmen adayları ($\bar{X} = 64,31$) ile sıklıkla takip eden öğretmen adaylarının ($\bar{X} = 68,47$) puanları arasında sıklıkla takip eden öğretmen adayları lehine bir anlamlı fark olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde sosyobilimsel konulardan hoşlanma puanları açısından ek kaynakları sıklıkla okuyan öğretmen adayları ($\bar{X} = 26,47$) ile nadiren ($\bar{X} = 21,53$) ve ara sıra (2) okuyan öğretmen adayları ($\bar{X} = 23,77$) arasında sıklıkla okuyan öğretmen adayları lehine; ek kaynakları ara sıra okuyan öğretmen adayları ile nadiren okuyan öğretmen adayları arasında ara sıra okuyan öğretmen adayları lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Bu bulguya dayalı olarak sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konularla ilgili ek kaynakları okuma sıklıkları arttıkça ilgi ve hoşlanma düzeylerinin de arttığı söylenebilir.

Katılımcıların fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin önemine ilişkin görüşleri

Katılımcıların görüşlerinin analizi sonucunda ortaya çıkan bilişsel beceriler kazandırmak, Fen-Teknoloji-Toplum arasındaki karşılıklı bağı öğretmek, duyuşsal gelişimi desteklemek ve sosyal beceriler geliştirmek alanyazında bilim okuryazarı bireylerin özellikleri ile ilişkilendirildiği için bilim okuryazarı birey yetiştirmek ana tema olarak belirlenmiştir. Bilişsel beceriler kazandırmak, Fen-Teknoloji-Toplum arasındaki karşılıklı bağı öğretmek, duyuşsal gelişimi desteklemek ve sosyal beceriler geliştirmek ise alt temalar olarak adlandırılmıştır. Bu kapsamda ana tema ve alt temalar arasındaki ilişki Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin önemine ilişkin temalar

Bilişsel beceriler

Bilişsel beceriler alt teması öğrencilerin sosyobilimsel konuları çözme sürecinde kullandıkları mantıksal ve zihinsel işlemler ile bu işlemlerin gelişimini açıklayan bir yapıdır. Bu kapsamda katılımcılar fen öğretiminde sosyobilimsel konulara yer vermenin öğrencilerin muhakeme etme becerisini geliştireceğini, akıl yürütme süreçlerini destekleyeceğini, informal düşünme süreçlerini kullanmalarını sağlayacağını, öğrencilerin araştırma-sorgulama becerilerini destekleyeceğini, tartışma becerisi kazandıracağını, düşünmeye yönelteceğini, bilimsel süreç becerilerini kullanmalarını sağlayacağını, öğrencileri düşünmeye yönelteceğini, yaratıcı düşünmeyi geliştireceğini, akıl yürütmenin niteliğini geliştireceğini, öğrencilerin argümantasyon yapma becerilerini geliştireceğini, sorun çözme becerisi kazandıracağını, öğrencilerin bilimsel kavramları anlamalarına yardımcı olacağını, analitik düşünmeyi sağlayacağını, karar verme becerilerini geliştireceğini, eleştirel düşünmeyi destekleyeceğini, bilimsel düşünmeyi geliştireceğini, analiz becerisini geliştireceğini, epistemolojik inançları geliştireceğini, öğrencilerin farklı görüşleri ve düşüncelerini irdelemelerini sağlayacağını düşünmektedirler. Örneğin K38 kod isimli öğretmen adayı “Küresel ısınma konusu tüm dünya için çok önemlidir. Bu konunun ilkokuldan itibaren öğrenilmesi, tartışılması öğrencilerin ileride daha bilinçli olmalarını ve bu konular hakkında yeni ve farklı fikirler üretmelerini sağlar.” diyerek sosyobilimsel konuların öğrencilerin akıl yürütme becerilerini geliştireceğini belirtmiştir. Yine benzer şekilde K15 kod isimli öğretmen adayı “Sosyobilimsel konular öğrencilerin farklı bakış açıları geliştirerek hareket etmelerini sağlar. Fen öğretiminde örneğin nükleer santraller konusuna yer vermek oldukça önemlidir. Çünkü bu konu önemli tartışmalı bir konudur. Çocuk bu konuyu her yönden inceleyerek fikir üretmeyi öğrenir.” şeklinde ifade etmiştir. K90 kod isimli öğretmen adayı da “Sosyobilimsel konular ile fen derslerini yürütmek öğrencilerin argümantasyon becerilerini geliştirir. Çünkü bu sorunlara fikirler ürettikçe öğrencilerden bu fikirlerini destekleyen görüşlerini detaylandırılması istenecektir.” diyerek bu konuların bireyleri nitelik ve bilişsel beceri olarak geliştireceğini belirtmiştir. K24 kod isimli öğretmen adayı da “Sosyobilimsel konular ile öğrenciler birbirleri ile tartışmayı öğrenerek konulara bilimsel yaklaşmanın önemini görürler.” şeklinde açıklamıştır. K87 kod isimli öğretmen adayı ise “Sosyobilimsel konular ile öğrenciler bilimsel tahminlerde ve çıkarımlarda bulunurlar. Bilgileri analiz ederler. Diğer arkadaşlarının görüşlerini görürler. Doğrunun tek olmadığını öğrenirler.” diyerek sosyobilimsel konuların öğretimde kullanılmasının öğrencilerin pek çok bilişsel yönden geliştireceğini belirtmiştir. Yukarıdaki görüşlerde de görüldüğü üzere öğretmen adayları sosyobilimsel konuların fen öğretiminde yer almasının öğrencileri bilişsel pek çok yönden geliştireceğini belirtmişlerdir.

FTT ilişkisi ve bilimin doğası

FTT ilişkisi ve bilimin doğası alt teması bilimsel bilginin oluşturulması sürecinde etkili olan toplumsal, kültürel, etik, ahlaki özellikler ile bunlar arasındaki karşılıklı bağı açıklamaktadır. Bu kapsamda katılımcılar fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin öğrencilerin fen-teknoloji-toplum ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olacağını, bilimin etik ve ahlaki yönlerinin incelenmesini sağlayacağını, öğrencilerin bilimin sosyal yaşamla ilişkisini ve toplumsal yönünün fark edilmesini sağlayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca sosyobilimsel konuların bilimin doğasına ilişkin anlayış geliştirmek, bilim ve toplum arasındaki etkileşimin anlaşılmasını sağlamak, bilimin politik yönünü fark

ettirmek ve fen bilimlerinin işleyişine ilişkin bakış açısını kazandırmak amaçlarına hizmet edebileceğini de belirtmişlerdir. Örneğin K102 kod isimli öğretmen adayı “*Bu konular bilimin politik olarak da bir yönünün olabileceğini gösterir.*” diye ifade etmiştir. Yine K23 kod isimli öğretmen adayı da “*Herkes bu konularla ilgili kendine has fikirlerini belirtebilir. Öğrenciler kimse kimsenin ortaya attığı düşüncüyü sorgulayamayacağını görerek hareket ederler. Bu konular sıradan insanların bile bilim hakkında iddialar ortaya atabileceğini fark ettirir.*” şeklinde ifade ederek bilimin sosyal hayatla ilişkisini görmeyi fark edileceğini sağlayacağını vurgulamıştır. Bir başka katılımcı (K44) ise “*Sosyobilimsel konular ile öğrenciler bilimin nasıl bir işleyişinin olduğunu görürler. Bilimsel yapıyı görerek hareket ederler ve bilimi çevrelerindeki hangi durumların etkileyebileceği bilincini kazanırlar.*” diye belirterek bilimin doğasına ilişkin anlayış kazandırmayı sağlayabileceğini açıklamıştır. Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü üzere sosyobilimsel konuların toplumsal konular olması sebebiyle bu yönde eğitimler verilmesinin bireylerin çok yönlü olarak gelişmesine katkı sağlayacağı görüşündedirler.

Duyuşsal gelişim

Duyuşsal gelişim, fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin geniş anlamda bilimsel çalışmalara daha özel anlamda ise fen bilgisine dersine dönük ilgi ve tutumları desteklediğini açıklamaktadır. Buna göre katılımcılar fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin öğrencilerin bilime ilişkin olumlu tutum kazanmalarını sağlayacağını, fen derslerine ilişkin olumlu tutumları geliştireceğini, sosyobilimsel konular ilgi çekici olduğu için öğrencilerin derse katılımını artıracığını, öğrencilerin empati becerilerini geliştireceğini, öğrencilerin farklı görüşlere saygı duymayı öğreneceğini ve duyuşsal özellikleri geliştireceğini düşünmektedirler. Örneğin katılımcılardan K130 numaralı öğretmen adayı “*Bu sayede öğrenciler bilime yönelik pozitif bir tutum geliştirebilirler. Çünkü örneğin organ nakli ile insanların yaşamaları sağlanabilir görmeleri öğrencilerin bilime yönelik olumlu bakmalarına katkı sağlayabilir.*” diyerek öğrencilerin bilime yönelik olumlu bir tutum geliştirmelerinin sağlanabileceğini vurgulamıştır. Yine benzer şekilde K76 kod isimli öğretmen adayı da “*Bu yöndeki dersler fen dersine olan ilgiyi artırır.*” Diye belirtmiştir. Ayrıca K35 numaralı katılımcı da “*Öğrencilerin empati yapmaları, birbirlerinin fikirlerine saygı duymaları sağlanabilir. Derslere olan ilgileri artar*” diye ifade etmiştir.

Sosyal beceriler

Sosyal beceriler alt teması, fen derslerinde sosyobilimsel konuların öğretiminin öğrencilere kazandıracağı sosyal yeterlikleri ve iletişim becerilerini açıklayan bir yapıdır. Buna göre katılımcılar sosyobilimsel konuların öğrencilerin iş birliği yapma becerilerini geliştireceğini, öğrencilerin takım çalışması yapmasını sağlayacağını, sınıf içi iletişimi destekleyeceğini ve etkin vatandaş yetiştirilmesi için araç olacağını düşünmektedirler. Örneğin K47 kod isimli öğretmen adayı “*Sosyobilimsel konuların fen derslerine dahil edilmesiyle öğrencilerin birbirlerinin fikirlerine saygı duymayı öğrenerek birbirleri ile arkadaşlık ilişkileri gelişebilir. Böylece iletişim becerileri de gelişebilir.*” diye belirtmiştir. Yine benzer şekilde K53 kod isimli öğretmen adayı da “*Öğrencilerin iletişimleri artar. Yeni fikirler sunmayı öğrenirler. Birbirleri ile fikir alışverişinde bulunurlar.*” diye açıklamıştır. Bir diğer katılımcı da (K95) sosyobilimsel konuların öğrencilerin takım çalışmaları yapma becerilerini geliştireceğini böylece birbirlerine saygı duymayı öğreneceklerini ifade etmiştir.

Sonuç, tartışma ve öneriler

Bu çalışmada sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının ve görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada katılımcı öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara ilişkin yüksek düzeyde tutuma sahip oldukları saptanmıştır. Alan yazın incelendiğinde bu yönde çalışmaların mevcut olduğu görülmüştür. Örneğin fen bilgisi öğretmen adayları ile yürütülen bir çalışmada katılımcıların sosyobilimsel konulara tutumlarının yüksek çıktığı rapor edilmiştir (Cebesoy ve Dönmez Şahin, 2013; Erkol ve Gül, 2020). Yine başka bir çalışmada da öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara karşı tutumlarının ortanın üstünde yükseğe yakın çıktığı saptanmıştır (Yolagiden, 2017). Alan yazında bu çalışmadan farklı çıkan sonuçların da olduğu görülmüştür. Örneğin Atalay ve Çaycı (2017) öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara karşı tutum düzeylerinin orta düzeyde olduğunu tespit ederken; Alaçam Akşit (2011) ise öğretmen adaylarının sosyobilimsel konular hakkında kendilerini yeterli hissetmedikleri için olumsuz tutum sergilediklerini tespit etmiştir. Yukarıdaki araştırma sonuçlarına dayalı olarak öğretmen adaylarının sosyobilimsel konular üzerine

daha fazla çalışmalar yaptıkça bu konulara ilişkin olumlu tutumlar sergileyebilecekleri söylenebilir. Çünkü bu araştırma kapsamında bulunan öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara ilişkin yüksek düzeyde olumlu tutuma sahip olmalarının nedeninin almış oldukları Fen ve Teknoloji Öğretimi derslerinde sosyobilimsel konularla ilgili görüşler ve etkinlikler geliştirmelerinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Katılımcıların sosyobilimsel konular hakkındaki tutumlarının cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenleri açısından anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında bu sonucu destekleyen araştırmalar mevcuttur. Benzer şekilde Keefer (2003) yaptığı araştırmada cinsiyet değişkeninin sosyobilimsel konular hakkında akıl yürütmede değerler kadar etkili olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Cebesoy ve Dönmez Şahin'in (2013) çalışmasında da cinsiyet ve sınıf düzeyinin sosyobilimsel konular hakkındaki tutumları konusunda anlamlı bir fark olmadığını bulmuşlardır. Bir diğer araştırmada da öğretmen adaylarının cinsiyetlerinin sosyobilimsel konular hakkındaki tutumlarını etkilemediği tespit edilmiştir (Tekin ve Aslan, 2019). Ayrıca medyayı takip eden ve ek kaynakları çok okuyan öğretmen adaylarının da sosyobilimsel konulara olumlu tutum geliştirdikleri ortaya konulmuştur. Alan yazında araştırmaların bu sonucunu destekleyen araştırmaların mevcut olduğu belirlenmiştir. Örneğin Erkol ve Gül, 2020 araştırmalarında bilimsel bir yayınları takip eden öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik yüksek bir tutum geliştirdiklerini rapor etmişlerdir. Sosyobilimsel konular hem toplumu hem de bilimi etkileyen tartışmalı konulardır. Araştırmada ilgili konuları kapsayan bilimsel kaynakları takip edenlerin yüksek tutum geliştirmesinin sebebinin bilimin gerçekliğe dayalı yaklaşımlar sağlaması ve hayali sonuçlara dayanmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmada öğretmen adayları tarafından fen derslerinde sosyobilimsel konuların yer alması öğrencilerin bilim okuryazarlıklarına katkıda bulunacağı görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Alan yazında da sosyobilimsel konuların bulunduğu fen etkinliklerinin öğrencilerin bilim okuryazarlığını geliştirdiğine yönelik çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Ritchie vd., 2011, yaptıkları çalışmada öğrencilere sosyobilimsel konu temelli bilimsel etkinlikler uygulamışlardır. Bu etkinlikler sonrasında öğrencilerin bilim okuryazarlıklarının geliştiği ortaya çıkmıştır. Gülhan (2012) ise yaptığı araştırmada sosyobilimsel konularda bilimsel tartışma destekli öğretimin öğrencilerin bilim okuryazarlıklarının gelişimine önemli katkı sağladığını tespit etmiştir. Bir diğer araştırmada ise Newton ve Zeidler (2020) öğretmen adaylarının sosyobilimsel etkinliklerle bilimsel araştırma becerileri ile birlikte bilim okuryazarlıklarının geliştiği saptanmıştır. Öte yandan öğrencilerin bilim okuryazarı olma amacını gerçekleştirebilmek için fen derslerinde sosyobilimsel konular üzerinde tartışabilecekleri ortam ve zaman gibi olanaklara sahip olmaları çok önemlidir. Bu sebeple öğretmenlerin sosyobilimsel konu temelli etkinliklerde kullandıkları bilgi ve kaynaklar önemlidir. Ayrıca öğretmen adaylarının da öğrencilere sosyobilimsel konu temelli etkinlikler ile bilim okuryazarlığı özelliğini nasıl kazandıracakları konusunda bakış açıları kazandırılmalı ve uygulama yapılarak nasıl öğretecekleri becerileri geliştirilmelidir.

Araştırmada katılımcılar tarafından fen öğretiminde sosyobilimsel konulara yer vermenin öğrencilerin muhakeme etme becerisini geliştireceğini, akıl yürütme süreçlerini destekleyeceğini, informal düşünme süreçlerini kullanmalarını sağlayacağını, öğrencilerin argümantasyon yapma becerilerini geliştireceği gibi üst düzey akıl yürütme becerilerini geliştirdiği yönünde görüşünde oldukları belirlenmiştir. Literatürde de bu yönde araştırmalar mevcuttur. Örneğin pek çok araştırmacı yaptıkları çalışmalarda bireylerin sosyobilimsel konular üzerine tartışırken kritik düşünme (informal reasoning) becerilerini kullandıklarını belirtmişlerdir (Yang ve Anderson, 2003; Sadler ve Zeidler, 2004; Evren Yapıcıoğlu ve Kaptan, 2018). Ayrıca Goloğlu'nun (2009) yaptığı araştırmada fen dersi temelli sosyobilimsel aktivitelerin öğrencilerin karar verme becerilerini ileri seviyede geliştirdiğini belirtmektedir. Bir diğer araştırmada ise sosyobilimsel konu temelli derslerin öğretmen adaylarının muhakeme yeteneğini geliştirdiği saptanmıştır (Cansız, 2014). Öğrencilere daha geniş çerçevede bilim okuryazarlığı kazandırmak daha dar çerçevede ise sosyobilimsel konular aracılığı ile üst düzey düşünmeyi öğretmek ve başkalarının fikirlerine toleranslı davranma becerileri kazandırmanın öğretmenlerin görevleri olduğu bilinmektedir. Bu sebeple öğretmen adaylarının derslerinde sosyobilimsel konularla ilgili etkinlikler geliştirmelerinin öğrencilerin nitelikli bireyler olarak yetişmelerinde önemli olduğu söylenebilir.

Araştırmada katılımcılar fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin öğrencilerin fen-teknoloji-toplum bağlantısının daha net anlaşılmasına yardımcı olacağına, bilimin etik ve ahlaki yönlerinin incelenmesini sağlayacağına ve öğrencilerin bilimin toplumsal yönünü fark ederek sosyal yaşamla ilişkisini anlayacaklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar sosyobilimsel konuların bilimin doğasına ilişkin anlayış geliştirmek ve bilimin politik yönünü anlamak bağlamında da önemini büyük olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Fen-teknoloji-toplum bağlamındaki en önemli amaç bireylerin fen, teknoloji ve toplum arasındaki bağlantıyı içselleştirmelerini sağlamaktır (Topçu, 2008). Yapılan araştırmalarda araştırmanın bu sonucunu destekler niteliktedir. Örneğin Anagün ve Özden (2010) yaptıkları araştırmada öğretmen adaylarının sosyobilimsel konuları fen ve teknoloji öğretiminde kullanma yeterliliklerini belirlemişlerdir. Sonuçta araştırmaya katılan öğretmen adayları sosyobilimsel konular ile öğrencilerin fen teknoloji toplum bağına görerek hareket edebileceklerini ve fene ilişkin olumlu tutum geliştirebileceklerini rapor etmişlerdir. İlgili araştırmalarda da bu araştırmada da öğretmen adaylarının sosyobilimsel konuların öğretimde kullanılmasının öğrencilerde pek çok gelişim sağlayacağını belirttikleri görülmüştür. Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara ilişkin bakış açılarının önemli bir durum olduğu söylenebilir.

Araştırmada katılımcılar fen derslerinde sosyobilimsel konulara yer vermenin öğrencilerin bilime ve fen derslerine ilişkin olumlu tutumları geliştireceğini, sosyobilimsel konular ilgi çekici olduğu için öğrencilerin derse katılımını artıracığını, öğrencilerin empati becerilerini geliştireceğini, öğrencilerin farklı görüşlere saygı duymayı öğreneceğini, duyuşsal özelliklerini geliştireceğini, sosyal yeterliliklerinin ve iletişim becerilerinin gelişeceği düşünülmektedirler. Yapılan araştırmalarda araştırmanın bu sonucunu destekleyen çalışmaların mevcut olduğu görülmüştür. Örneğin, Evren Yapıcıoğlu ve Kaptan (2018), Fen Bilimleri öğretmen adayları ile yaptıkları sosyobilimsel durum temelli öğretim yaklaşımı ile farklı görüşlere saygı duyulması gerektiği gibi duyuşsal özelliklere sahip olunması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ilkökul basamağında fen derslerinde sosyobilimsel konuların öğretilmesine ilişkin ilkeler ortaya koyması bakımından önemlidir. Çünkü öğrencilerin fen derslerini etkili bir biçimde anlamalarının ve derslerde daha çok sorumluluk üstlenmelerinin anahtarı ögesi onların derse ilgi duymalarıdır. Bu nedenle sosyobilimsel sorunlar gibi güncel ve dinamik konular öğrencilerin ders konularıyla gerçek yaşam arasında bağ kurmasını kolaylaştırarak onların derse olan ilgilerini artırmada bir araç olarak kullanılabilir.

Bu araştırmanın başlıca sınırlılığı araştırma verileri yalnızca bir üniversitede öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarından toplanmıştır. Bu sebeple bu durum göz önüne alınarak sonuçların genellemesi yapılmalıdır. Diğer araştırmacılara sınıf öğretmeni adaylarının ve sınıf öğretmenlerinin sosyobilimsel konuları derslerde nasıl kullanacaklarını belirlemelerine yönelik nitel araştırmalar yapmaları önerilebilir. Ayrıca yine sınıf öğretmeni adaylarının ve sınıf öğretmenlerinin sosyobilimsel konulara yönelik öz yeterliliklerini belirlemeye dönük deneysel desenler ile araştırmalar yapılması önerilebilir.

Kaynakça

- Alaçam Akşit, A. C. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konularla ve bu konuların öğretimiyle ilgili görüşleri. [Yüksek lisans tezi], Ege Üniversitesi.
- Albe, V. (2008). Students' positions and considerations of scientific evidence about a controversial socioscientific issue. *Science & Education*, 17, 805-827. <https://doi.org/10.1007/s11191-007-9086-6>
- Anagün, S. Ş. ve Özden, M. (2010). Teacher candidates' perceptions regarding socio-scientific issues and their competencies in using socio-scientific issues in science and technology instruction. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9(2010), 981-985. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.271>
- Atalay, N. ve Çaycı, B. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyobilimsel konular hakkındaki görüşlerinin ve tutumlarının farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 2(2), 35-45.
- Atasoy, Ş., Tekbıyık, A. ve Yüca, O. Ş. (2018). Karadeniz bölgesindeki bazı yerel sosyobilimsel konularda öğrencilerin informal muhakemelerinin belirlenmesi: HES, organik çay ve yeşil yol projesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 524-540. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2018045573>

- Bilen, K. ve Özel, M. (2012). Üstün yetenekli öğrencilerin biyoteknolojiye yönelik bilgileri ve tutumları. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 6(2), 135-152. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/39860>
- Braun, V. ve Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. (Çev. S. N. Şad , N. Özer ve A. Atli). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 873-898. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.17m>
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2012). *Sosyal bilimler için istatistik*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cansız, N. (2014). *Developing preservice science teachers' socioscientific reasoning through socioscientific issues-focused course*. [Doktora tezi], Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Cebesoy, Ü. B. ve Dönmez Şahin, M. (2013). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 37(37), 100-117.
- Christensen, C. K. (2011). Young adults' accounts of scientific knowledge when responding to a television news report of contested science, *International Journal of Science Education, Part B*, 1(2), 115-145. <https://eprints.qut.edu.au/48667/1/48667.pdf>
- Christensen, L. B., Johnson, R. B. ve Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri: Desen ve analiz* (Çev. A. Alpay). Anı Yayıncılık.
- Christenson, N., Gericke, N. ve Rundgren, S. C. (2016). Science and language teachers' assessment of upper secondary students' socioscientific argumentation. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 15(8), 1403-1422. <https://doi.org/10.1007/s10763-016-9746-6>
- Christenson, N., Rundgren, S. C. ve Zeidler, D. L. (2014). The relationship of discipline background to upper secondary students' argumentation on socioscientific issues. *Research in Science Education*, 44, 581-601. <https://doi.org/10.1007/s11165-013-9394-6>
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim araştırmaları: Nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi*. (Çev. Ed. H. Ekşi). EDAM Yayıncılık.
- Creswell, J. W. ve Plano Clark, V. L. (2015). *Karma yöntem araştırmaları tasarımı ve yürütülmesi*. Anı Yayıncılık.
- Dawson, V. M. ve Venville, G. (2013). Introducing high school biology students to argumentation about socioscientific issues. *Canadian Journal of Science, Mathematics and Technology Education*, 13(4), 356-372. <https://doi.org/10.1080/14926156.2013.845322>
- Dawson, V. (2001). Addressing Controversial Issues in secondary school science. *Australian Science Teachers Journal*, 47(4), 38-44.
- Dawson, V. M. (2011). A case study of the impact of introducing socio-scientific issues into a reproduction unit in a catholic girls' school. T. D. Sadler (Ed.). *Socio-scientific Issues in the Classroom* (313-345). Springer Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1159-4_18
- Dawson, V. M. (2015). Western Australian high school students' understandings about the socioscientific issue of climate change. *International Journal of Science Education*, 37(7), 1024-1043. <https://doi.org/10.1080/09500693.2015.1015181>
- Dawson, V. ve Carson, K. (2017). Using climate change scenarios to assess high school students' argumentation skills. *Research in Science & Technological Education*, 35(1), 1-16.
- Driver, R., Newton, P. ve Osborne, J. (2000). Establishing the norms of scientific argumentation in classrooms. *Science Education*, 84, 287-312. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098)
- Eggert, S. ve Bögeholz, S. (2009). Students' use of decision-making strategies with regard to socioscientific issues: An application of the Rasch partial credit model. *Science Education*, 94(2), 230-258. <https://doi.org/10.1002/sce.20358>
- Erkol, M., ve Gül, Ş. (2020). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumları. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 9-21. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2020.6.1.02>
- Ertuğrul, E. (2021). *Investigation of the middle school students' metaphoric perceptions and mental models about socioscientific issues*. [Yüksek lisans tezi], Yıldız Teknik Üniversitesi.

- Evren Yapıcıoğlu, A. (2016). Fen bilimleri öğretmenlerinin sosyobilimsel durum temelli öğretim uygulamaları bilime yönelik ve yönelik yansıtımları. *Hacettepe Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(2).
- Evren Yapıcıoğlu, A. ve Kaptan, F. (2018). Sosyobilimsel durum temelli öğretim yaklaşımının argümantasyon becerilerinin gelişimine katkısı: Bir karma yöntem Araştırması. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education*, 37(1), 39-61. <https://doi.org/10.7822/omuefd.278052>
- Foong, C. C. ve Daniel, E. G. S. (2013). Students' argumentation skills across two socio-scientific issues in a Confucian classroom: Is transfer possible? *International Journal of Science Education*, 35(14), 2331-2355. <https://doi.org/10.1080/09500693.2012.697209>
- Gibson, W. J. ve Brown, A. (2009). *Working with qualitative data*. Thousand Oaks: Sage.
- Goloğlu, S. (2009). *Fen eğitiminde sosyo-bilimsel aktivitelerle karar verme becerilerinin geliştirilmesi: dengeli beslenme*. [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.
- Gülhan, F. (2012). *Sosyo-bilimsel konularda bilimsel tartışmanın 8. sınıf öğrencilerinin fen okuryazarlığı, bilimsel tartışmaya eğilim, karar verme becerileri ve bilim-toplum sorunlarına duyarlılıklarına etkisinin araştırılması*. [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.
- Gürbüzkol, R. ve Bakırcı, H. (2020). Fen bilimleri öğretmenlerinin sosyobilimsel konular hakkındaki tutum ve görüşlerinin belirlenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 870-893. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.751857>
- Irmak, M. (2021). Lisans öğrencilerinin sosyobilimsel konularla ilgili muhakeme yeterliklerinin ve tutumlarının geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(3), 1801-1838.
- Jho, H., Yoon, H. G. ve Kim, M. (2014). The relationships of science knowledge attitude and decision making on socio-scientific issues: The case study of students' debates on a nuclear power plant in Korea. *Science Education*, 23(5), 1131-1151. <https://doi.org/10.1007/s11191-013-9652-z>
- Kara, Y. (2012). Pre-service biology teachers' perceptions on the instruction of socio-scientific issues in the curriculum. *European Journal of Teacher Education*, 35(1), 111-129. <https://doi.org/10.1080/02619768.2011.633999>
- Karahan, E. ve Roehrig, G. (2017). Secondary school students' understanding of science and their socioscientific reasoning. *Research in Science Education*, 47(4), 755-782. <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9527-9>
- Karışan, D. (2014). Exploration of preservice teachers' reflective judgment and argumentation skills revealed in a socioscientific issues-based inquiry laboratory course. [Doktora tezi], Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Keefer, M. (2003). *Moral Reasoning and case based approaches to ethical instruction in science*. D. L. Zeidler (Ed.). *The Role of Moral Reasoning on Socioscientific Issues and Discourse in Science Education* (p. 241-260). Kluwer Academic Publishers
- Kılınç, A., Kartal, T., Eroğlu, B., Demiral, Ü., Afacan, Ö., Polat, D. vd. (2013). Preservice science teachers' efficacy regarding a socioscientific issue: A belief system approach. *Research in Science Education*, 43(6), 2455-2475. <https://doi.org/10.1007/s11165-013-9368-8>
- Kolstø, S. D. (2001). Scientific literacy for citizenship: Tools for dealing with the science dimension of controversial SSI. *Science Education*, 85(3), 291-310. <https://doi.org/10.1002/sci.1011>
- Kolstø, S. D., Bungum, B., Arnesen, E., Isnes, A., Kristensen, T., Mathiassen, K. vd. (2006). Science students' critical examination of scientific information related to socioscientific issues. *Science Education*, 90(4), 632-655.
- Kutluca, A. Y. ve Aydın, A. (2017). Fen bilimleri öğretmen adaylarının sosyobilimsel argümantasyon kalitelerinin incelenmesi: konu bağlamının etkisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 11(1), 458-480. <https://doi.org/10.17522/balikesirnef.356575>
- Lee, H., Yoo, J., Choi, K., Kim, S. W., Krajcik, J., Herman, B. C. ve Zeidler, D. L. (2013). Socioscientific issues as a vehicle for promoting character and values for global citizens. *International Journal of Science Education*, 35(12), 2079-2113. <https://doi.org/10.1080/09500693.2012.749546>
- Levinson, R. ve Turner, S. (2001). *Valuable lessons: Engaging with the social context of science in schools*. Welcome Trust.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2013). *İlköğretim kurumları (ilkokullar ve ortaokullar) fen bilimleri dersi (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı*. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*, Ankara: MEB Yayınları.
- Molinatti, G., Girault, Y. ve Hammond, C. (2010). High school students debate the use of embryonic stem cells: The influence of context on decision-making. *International Journal of Science Education*, 32(16), 2235–2251. <https://doi.org/10.1080/09500691003622612>
- National Research Council (1996). *National science education standards*. DC: National Academies Press.
- Newton, M. H. ve Zeidler, D. L. (2020). Developing socioscientific perspective taking. *International Journal of Science Education*, 42(8), 1302-1319. <https://doi.org/10.1080/09500693.2020.1756515>
- Oulton, C., Dillon, J. ve Grace, M. M. (2004). Reconceptualizing the teaching of controversial issues. *International Journal of Science Education*, 26(4), 411-423. <https://doi.org/10.1080/0950069032000072746>
- Özden, M. (2011). *4. ve 5. sınıflar fen ve teknoloji dersinin vatandaşlık eğitimi bakımından işlevselliği*. [Doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özden, M. (2015). Prospective elementary school teachers' views about socioscientific issues: A concurrent parallel design study. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 7(3), 333-354. 10 Ocak 2017 tarihinde <https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/84> adresinden erişildi.
- Özden, M. (2020). Elementary school students' informal reasoning and its' quality regarding socioscientific issues. *Eurasian Journal of Educational Research*, 86, 61-84. <https://doi.org/10.14689/ejer.2020.86.4>
- Öztürk, N. ve Yılmaz-Tüzün, Ö. (2016). Preservice science teachers' epistemological beliefs and informal reasoning regarding socioscientific issues. *Research in Science Education*. 47(6), 1275-1304. <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9548-4>
- Pedretti, E. (1999). Decision making and STS education: Exploring scientific knowledge and social responsibility in schools and science centers through an issues-based approach. *School Science and Mathematics*, 99(4), 174-181. <https://doi.org/10.1111/j.1949-8594.1999.tb17471.x>
- Pedretti, E. (2003). Teaching science, technology, society and environment education: Preservice teachers' philosophical and pedagogical landscapes. In D. L. Zeidler (Ed.), *The role of moral reasoning on socioscientific issues and discourse in science education* (pp.219-239). Kluwer.
- Plano Clark, V. L. ve Ivankova, N. V. (2018). *Karma yöntemler araştırması alana yönelik bir kılavuz*. (Çev. Ed. Ö. Çokluk Börekoğlu). Nobel akademik Yayıncılık
- Ratcliffe, M. ve Grace, M. (2003). *Science education for citizenship: Teaching socio scientific issues*. Open University Press.
- Ritchie, S. M., Tomas, L. ve Tones, M. (2011). Writing stories to enhance scientific literacy. *International Journal of Science Education*, 33(5), 685-707. <https://doi.org/10.1080/09500691003728039>
- Sadler, T. D. (2003). *Informal reasoning regarding SSI: The influence of morality and content knowledge*. (Doctoral dissertation). 10 Nisan 2018 tarihinde ProQuest Dissertations and Theses veri tabanından elde edilmiştir. (UMI No. 3080007)
- Sadler, T. D. (2004). Informal reasoning regarding socioscientific issues: a critical review of research. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(5), 513-536. <https://doi.org/10.1002/tea.20009>
- Sadler, T. D. (2009). Situated learning in science education: Socio-scientific issues as contexts for practice. *Studies in Science Education*, 45(1), 1-42. <https://doi.org/10.1080/03057260802681839>
- Sadler, T. D. ve Zeidler, D. L. (2004). The morality of socioscientific issues: Construal and resolution of genetic engineering dilemmas. *Science Education*, 88(1), 4-27. <https://doi.org/10.1002/sce.10101>
- Sadler, T. D., Chambers, F. W. ve Zeidler, D. L. (2004). Student conceptualizations of the nature of science in response to a socioscientific issue. *International Journal of Science Education*, 26(4), 387-409. <https://doi.org/10.1080/0950069032000119456>
- Sıbiç, O. (2017). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara ve sosyobilimsel konu temelli öğretime yönelik görüşleri*. [Yüksek lisans tezi], Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Sürmeli, H. ve Şahin, F. (2010). Üniversite öğrencilerinin genetik mühendisliği ile ilgili biyoetik görüşleri: Genetik testler ve genetik tanı. *Journal of Turkish Science Education*, 7(2), 119-132.

- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics. Pearson.
- Tal, T. ve Kedmi, Y. (2006). Teaching socioscientific issues: Classroom culture and students' performances. *Cultural Studies of Science Education*, 1(4), 615-644. <https://doi.org/10.1007/s11422-006-9026-9>
- Tekin, H. (2000). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Yargı Yayınları.
- Tekin, N. ve Aslan, O. (2019). Öğretmen adaylarının sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 133-141.
- Topçu, M. S. (2008). *Preservice science teachers' informal reasoning regarding socioscientific issues and the factors influencing their informal reasoning*. [Doktora tezi], Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Topçu, M. S. (2010). Development of attitudes towards socioscientific issues scale for undergraduate students. *Evaluation & Research in Education*, 23(1), 51-67. <https://doi.org/10.1080/09500791003628187>
- Topçu, M. S., Sadler, T. D. ve Yılmaz Tüzün, Ö. (2010). Preservice science teachers' informal reasoning about socioscientific issues: The influence of issue context. *International Journal of Science Education*, 32(18), 2475-2495. <https://doi.org/10.1080/09500690903524779>
- Topçu, M. S., Yılmaz Tüzün, O. ve Sadler, T. D. (2011). Turkish preservice science teachers' informal reasoning regarding socioscientific issues and the factors influencing their informal reasoning. *Journal of Science Teacher Education*, 22(4), 313-332. <https://doi.org/10.1007/s10972-010-9221-0>
- Tytler, R., (2007). Re-imagining science education: Engaging students in science for Australia's future. *Teaching Science*, 53(4), 14-17. 20 Haziran 2016 tarihinde http://www.acer.edu.au/documents/AER51_ReimaginingSciEdu.pdf adresinden erişildi.
- Walker, K. ve Zeidler, D. L. (2007). Promoting discourse about socioscientific issues through scaffolded inquiry. *International Journal of Science Education*, 29(11), 1387-1410. <https://doi.org/10.1080/09500690601068095>
- Yang, F. Y. ve Anderson, O. R. (2003). Senior high school students' preference and reasoning modes about nuclear energy use. *International Journal of Science Education*, 25(2), 221-244. <https://doi.org/10.1080/09500690210126739>
- Yavuz Topaloğlu, M. ve Balkan Kıyıcı, F. (2017). Ortaokul öğrencilerin hidroelektrik santrali hakkındaki görüşleri. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 18(1), 159-179.
- Yavuz Topaloğlu, M. ve Balkan Kıyıcı, F. (2018). Okul dışı öğrenme ortamlarında yürütülen etkinliklerin öğrencilerin sosyobilimsel konulara ilişkin görüşlerine etkisi: Organ bağışi ve GDO. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 36-50. <https://doi.org/10.19160/ijer.350189>
- Yenilmez Türkoğlu, A. ve Öztürk, N. (2019). Sosyo-bilimsel eğitime yönelik fen bilgisi eğitimi adaylarının örnekleri. *Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 127-137.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yolagiden, C. (2017). *Öğretmen adaylarının fen öğrenme becerisi, fen okuryazarlığı ve sosyobilimsel konulara yönelik tutumları arasındaki ilişkininin araştırılması*. [Yüksek lisans tezi], Sütçü İmam Üniversitesi.
- Zeidler, D. L. (2001). *Participating in program development: Standard F*. In D. Siebert & W. McIntosh (Eds.), *College pathways to the science education standards* (pp. 18-22). VA: National Science Teachers Press.
- Zeidler, D. L. ve Keefer, M. (2003). *The role of moral reasoning and the status of SSI in science education: Philosophical, psychological and pedagogical considerations*. In D. L. Zeidler (Ed.), *The role of moral reasoning and discourse on SSI in science education*. Kluwer.

Etik kurul onayı

Araştırmada kullanılan veriler 2018 yılında toplanılmıştır. Bu bağlamda araştırma verileri 2020 yılı öncesinde kullanılmış olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kamu spotları ve zorunlu yayınları eğitimde kullanmak: Sosyal bilgiler öğretim programı özelinde ilişkilendirmeler

Using public service announcements and obligatory broadcasts in education: Associations in social studies curriculum

Gönderim Tarihi / Received: 06.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 24.01.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.875457](https://doi.org/10.31795/baunsobed.875457)

Servet ÜZTEMUR**1

Görkem AVCI²

Birsel ARIKAN³

ÖZ: Bu araştırmanın amacı; kamu spotu/zorunlu yayınlar ile sosyal bilgiler öğretim programı arasındaki ilişkileri ortaya koyarak bu yayınların sosyal bilgiler öğretim programına nasıl ve ne şekilde sirayet ettiğini belirlemektir. Nitel araştırma yöntemlerinden keşfedici araştırma modeline göre desenlenen araştırmada toplam 54 zorunlu yayın ve 40 kamu spotu, 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'yla ilişkisi bağlamında doküman analizine tabi tutulmuştur. Kamu spotları ve zorunlu yayınlara RTÜK web sitesinden ve sosyal paylaşım sitelerinden ulaşılmıştır. Araştırma kapsamındaki kamu spotları/zorunlu yayınlar betimsel analize tabi tutularak sosyal bilgiler öğretim programının kazanım, öğrenme alanı, değer, özel amaçlar ve becerileriyle ilişkileri açısından incelenmiştir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin kamu spotu/ zorunlu yayınları derslerine entegre ederek kullanabileceklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda sosyal bilgiler öğretmenlerinin derslerinde kamu spotu/zorunlu yayınlarının güncellik durumunu göz önüne alarak takibini yapması ve konu-içerik eşleştirmesi yaparak kullanmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu spotu, Zorunlu yayın, RTÜK, Sosyal bilgiler öğretim programı

ABSTRACT: This research aims to determine the relationship between public service announcements/obligatory broadcasts and social studies curriculum and how and in what ways these broadcasts affect the social studies curriculum. A total of 54 obligatory broadcasts and 40 public service announcements were subject to document analysis in the context of their relationship to the 2018 social studies curriculum in the research, which was designed explorative qualitative research methods. Public service announcements and obligatory publications were accessed from the RTUK website and social networking sites. Public service announcements and obligatory broadcasts within the scope of the research were analyzed in terms of their relationship with the learning objective, learning domain, value, specific goals, and skills of the social studies curriculum. This research suggests that social studies teachers can use these broadcasts by integrating them into their courses. In this context, it is recommended that social studies teachers follow up public service announcements/obligatory broadcasts about their lessons by taking into account their up-to-dateness and use them through matching course subject and content.

Keywords: Social studies, Public service spots, Obligatory broadcasts, RTUK, Social studies curriculum

**Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, servetuztemur@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1580-9123>

² Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, gorkem.avci.35@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4489-1613>

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, birselarikan272013@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8949-1322>.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

This research is significant in that it is one of the first studies to contribute to the literature by revealing public service announcements and obligatory broadcasts that can be used in social studies courses and by presenting them to teachers in terms of their suggestions. Based on this fact, this research aims to determine how and in what ways public service announcements/obligatory broadcasts affect social studies curriculum by revealing the relationships between public service announcements/obligatory broadcasts and social studies curriculum. Within the framework of the overall objective of the research, the relevant parts of the social studies curriculum were examined in detail based on the inclusion of the public service announcements and obligatory broadcasts. In this respect, the research seeks answers to the following questions:

- What is the relationship between the social studies curriculum and the public service announcements/obligatory broadcasts in terms of learning objectives, specific goals, values, and skills?

Method

This research, which investigates how and in what ways public service announcements and obligatory broadcasts affect the social studies curriculum, is designed according to the embedded multiple case study design of qualitative research methods. A total of 54 obligatory broadcasts and 40 public service announcements were subject to document analysis in the context of their relationship to the 2018 social studies curriculum. Public service announcements and obligatory broadcasts were accessed from the RTUK website and social networking sites. Public service announcements and obligatory broadcasts within the scope of the research were analyzed in terms of their relationship with the learning objective, learning domain, value, specific goals, and skills in the social studies curriculum.

Results

According to the research results, 47 public service announcements and obligatory broadcasts with the highest number of broadcasts are suitable for 5th-grade learning domain and objectives, 8 broadcasts with the lowest number of broadcasts for 7th-grade learning domain and objectives, while there were 17 broadcasts suitable for 4th-grades and 15 broadcasts for 6th-grades. Among the learning objectives of the 4th, 6th, and 7th-grades of the social studies course, it was found out that the "Individual and Society" and "Production, Distribution, and Consumption" learning domain objectives had the highest number with 8 broadcasts, and "Global Connections" revealed the lowest number with 2 broadcasts. Research results also indicated that public service announcements and obligatory broadcasts had a direct relationship with the other 15 specific goals except for the 2nd, 3rd, and 10th objectives of the social studies course curriculum. Specific goal number 6 has the highest share, including environmental awareness, protection of nature, and natural resources with its 15-course subject content. In this respect, the subjects and contents of public service announcements and obligatory broadcasts that aim to raise awareness of being in nature by making people aware of responsibility are in line with the specific goal of social studies course. In addition, the regulation of intra-society relations, the importance of citizens' fulfilling their duties and responsibilities, the protection of Turkish cultural structure and cultural heritage dynamics, the formation of national awareness and the continuity of the society, and raising generations that act for a sense of unity and solidarity and loyal to the country are covered in public service announcements and obligatory broadcasts related to specific goals. According to the findings, it was concluded that values of awareness, responsibility, and solidarity are the most emphasized values in public service

announcements/obligatory broadcasts. In this regard, giving messages such as being sensitive to the events and taking responsibility and overcoming problems in unity and solidarity as a requirement of social life can be taught to students through public service announcements and obligatory broadcasts. On the other hand, in these publications, it is seen that benevolence towards acting in cooperation for the solution of the problems in the society and the values of love and respect, which are one of the most needed values of the societies today, are prioritized in order for people to continue their generation in a healthy environment. The study also concluded that cooperation, empathy, and problem-solving are the most prominent skills in public service announcements/obligatory broadcasts. Using relevant public service announcements/obligatory broadcasts in social studies can be more effective in creating awareness of the requirements of social harmony and sensitivity of unity, togetherness, and solidarity against problems.

Conclusion

The study findings highlight that using public service announcements/obligatory broadcasts in teaching social studies can be beneficial in many different aspects. Based on these conclusions, social studies teachers can use public service announcements/obligatory broadcasts by integrating them into their courses. Besides, public service announcements/obligatory broadcasts with educational and informative content can be a useful tool for effective social studies teaching. In this context, it is recommended that social studies teachers follow up public service announcements/obligatory broadcasts about their lessons by taking into account their up-to-dateness and use them through matching course subject and content. In addition, empirical studies are needed to clearly demonstrate the possible benefits and other consequences of using public service announcements/obligatory broadcasts in social studies courses.

Giriş

Günümüzde insanlar üzerinde istenilen algı, tutum ve davranışın geniş kitlelere duyurulması, yönlendirilmesi, farkındalık oluşturulması ve belli bir bilinç düzeyinin sağlanması açısından iletişim hayati önem taşımaktadır. Bu doğrultuda medya araçları kanalıyla özelde bireyler genelde ise toplum üzerinde istenilen konularda farkındalık yaratıp onları bilinçlendirmek yönetimlerin dikkate alınması gereken bir durumdur. Bu durumun resmi olarak uygulamaya konmuş hali kamu spotları ve zorunlu yayınlardır. Kamu spotları; “Kamu kurum ve kuruluşları ile dernek ve vakıf gibi sivil toplum kuruluşlarınca hazırlanan veya hazırlatılan ve Üst Kurul tarafından yayınlanmasında kamu yararı olduğuna karar verilen bilgilendirici ve eğitici nitelikteki film ve sesler ile alt bantları” olarak tanımlanmaktadır (Radyo ve Televizyon Üst Kurulu [RTÜK], 2011). Farklı bir tanımda ise kamu spotları, izleyicide fikir, tutum ve davranış değişikliği gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan, bu doğrultuda yönlendirmeler içeren ve kamu yararı gözetilen, kısa süreli, televizyon ve radyo yayını olarak formatlanan oluşumlar olarak verilmiştir. (Bilis, 2014). Zorunlu yayın ise; “Hedef kitlede olumlu tutum ve davranış değişikliği meydana getirmek ve topluma yararlı konularda kamuoyu bilinci oluşturmak amacıyla medya hizmet sağlayıcı kuruluşların mevzuat gereği yayınlamak zorunda oldukları bilgilendirici ve eğitici yayınlar” olarak tanımlanmaktadır (Zorunlu Yayın Mevzuatı [ZYM], 2011). Zorunlu yayınlar genellikle medyada kamu spotuna benzer şekilde karşımıza çıksa da kanunlarla belirlenmiş ve sınırları çizilmiş konularda hazırlanan uyarıcı, bilgilendirici ve eğitici programları kapsamaktadır (Bilgiç, 2016). Kamu spotlarına göre daha dar bir kapsama alanı olan zorunlu yayınlar ile ilgili yükümlülüğü bulunan yedi farklı kanun söz konusudur. İlgili kanunlar şu şekilde sıralanabilir:

- “Tütün ürünleri ve sağlığa zararlı diğer alışkanlıkların zararları konusunda uyarıcı, eğitici mahiyette yayınlar”;
- “Kadınların çalışma yaşamına katılımı, özellikle kadın ve çocukla ilgili olmak üzere şiddetle mücadele mekanizmaları ile ilgili yayınlar”;
- “Afet, afet risklerinin azaltılması ve kentsel dönüşüm konularında uyarıcı ve eğitici mahiyette yayınlar”;
- “Tüketicinin bilinçlendirilmesi amacıyla yayınlar”;
- “Çevre bilinci ve çevrenin korunması kapsamında yayınlar”;
- “Gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı ile halk sağlığının korunması, toprak koruma ve sağlık hizmetlerinin daha verimli kullanılabilmesi konularında uyarıcı ve eğitici mahiyette yayınlar”;
- “Askerlik kapsamında yayınlar.”

İlgili kanunlar çerçevesinde yukarıda verilen yayınların yapılması zorunludur (ZYM, t. y.).

Kamu spotu ve zorunlu yayınlar arasındaki en temel ve belirleyici fark şu şekilde sıralanabilir. Kamu spotlarının yayın durumu ve yayın saatleri radyo ve televizyon yayıncıları tarafından belirlenirken (RTÜK, 2012) zorunlu programların yayını ve bu yayınların zamanı resmi kanunlarla belirlenmiş olup yasal bir yükümlülüktür (ZYM, t. y.). Bir diğer fark; kamu spotu yayınlarının süreleri yönergeyle belirlenirken zorunlu yayınlarda süre sınırlaması bulunmamaktadır. İlgili Bakanlıkların kanunlarla belirtilmiş konu ve içerikler ile ilgili aylık olarak toplam zorunlu yayın hakkı süresi söz konusudur. Ayrıca kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanan kamu spotu yayınları, RTÜK tarafından incelemeye tabi olup kamu yararı tespit edilmezse reddedilmekte iken zorunlu yayınlarda, ilgili kanunla belirtilen konularda ve yetkili kurum tarafından oluşturulan içerikler kamu spotundaki gibi bir onay sürecine dahil değildir (Bilgiç, 2016). Her ne kadar kapsam, geçerlilik, gösterim ve uygulama açısından farklılık olsa da kamu spotları ve zorunlu yayınların ortak yönleri olduğu ve her iki görsel-işitsel medya hizmetlerinde ana amaç, kamu yararına konularda kitle iletişim araçları kanalıyla halkı bilinçlendirmek, yönlendirmek ve bilgilendirmektir (Coşkun, 2016).

Kamu spotu ve zorunlu yayınlar ile ilgili alanyazın incelendiğinde radyo ve televizyon (Oral, 2016); iletişim (Aydın, 2016; Aytakin, 2016; Livberber-Göçmen ve Ayvaz, 2017), sağlık (Yaman ve Göçkan, 2015; Balcı, Gülveren ve Balcı, 2015; Güllülü ve Türk, 2015; Akova, 2017; Hekimoğlu-Tunceli, 2018) ve eğitim (Tanca, 2017) gibi alanlarda yapılmış çalışmalar göze çarpmaktadır. Coşkun (2016) yaptığı çalışmada, kamu spotları ve zorunlu yayınları, Türk görsel-işitsel yayıncılık mevzuatına girmesi ile birlikte oluşan yenilikler ve sonrasında var olan sorunlar ile değerlendirmiştir. Kanun değişiklikleri bağlamında şekillenen bu çalışmada ayrıca kamu spotlarında bulunması gereken özelliklere de yer

vermiştir. Bütün, Selçuk, Akadal ve Gülseçen (2018) tarafından 2018 yılında yayınlanan bazı kamu spotlarının hedef kitlede amaçlanan düşünce ya da davranış değişikliğini ne ölçüde gerçekleştirdiğini tespit etmek için yapılan çalışmada, kamu spotlarının bazı fikir, tutum ve algıları değiştirmede etkili olduğu öte yandan bazı konularda ise yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır. Kubat (2015) ise yüksek lisans tezinde okul öncesi çocuklarını demokrasi eğitimi konusunda bilinçlendirmek amacıyla bir uygulama örneği hazırlanmıştır. Çalışma sonucunda, demokrasi eğitimine dair kazanımların ve bilgilendirmelerin erken yaşta verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Özbük ve Öz (2017) araştırmalarında, kamu spotlarını içerik analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda; Türkiye’deki kamu spotlarının temasının, olay, etkinlik, durum ya da organizasyon tanıtımı olduğu, ayrıca çevre, bağış, güvenlik, eğitim, yurttaşlık görevi, trafik, sağlık, bağımlılık ve çocuklar-gençler gibi temaları içerdiği ve ayrıca kamu spotlarının genel odağının teşvik edicilik olduğu tespit edilmiştir. Bilgiç (2016) ise zorunlu yayınları, zorunlu kamu spotu kabul ederek aynı başlık altında incelediği çalışmasında Türkiye’de kamu spotu oluşum sürecini ve yayın politikalarını incelemiş ve ortaya koymuştur. Söz konusu oluşum sürecinde görev alan, kamu spotu hazırlama ve yayınlama işini yürüten kurum yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda; kamu spotlarının çok fazla yayınlandığı, yardım içerikli kamu spotlarının yoğunlukta olduğu ve prodüksiyon kalitesi açısından hazırlanan spotların yetersiz olması gibi sorunlar tespit edilmiştir. Öte yandan Bilis (2014), çalışmasında 161 kamu spotunu nicel-nitel yöntemler aracılığıyla analiz etmiş, elde edilen bulgulardan kamu spotlarının eğilimlerini tespit edilmiştir. Buna göre; kamu spotlarının eğitsel yönünün ağırlıklı olarak gençler ve çocuklar üzerinde gerçekleştiği, spotların sadece eğitsel bilgiler vererek hizmet etme amacı olmadığı, ayrıca kurumsal kimlik oluşturma sürecinde faaliyetler gösterdiği, spotlarda en fazla üzerinde durulan konunun “harekete geçme” olduğu ve bunun da aktif, duyarlı ve girişken bir vatandaş profili istendiğinden kaynaklandığı gibi sonuçlar elde edilmiştir.

Günümüzde öyle ya da böyle ticarî bir platforma dönüşen medya faaliyetlerinde, kamu spotları, kamuya yararlı konularda izleyici kitleyi bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve yönlendirmek, uyarmak, farkındalık yaratmak vizyon ve misyonuna sahip önemli formatlar olarak göze çarpmaktadır. Benzer amaçlarla zorunlu yayınlar aracılığıyla, izleyici kitlenin pek çok konuda farkındalığının artırılması amaçlanmaktadır (Coşkun, 2016). Her iki yayın türünde öne çıkan özellik ve çıkış noktası kamu yararadır. Kamu yararı temelinde; temel hak ve özgürlükler çerçevesinde, insan hakları, özgürlük, adalet, siyasal katılım, eşitlik, etik ve ahlaki değerler gibi faktörler bulundurmaktadır (Bilgiç, 2016). Bu açıdan bakıldığında kamu spotları ve zorunlu yayınların, amacı iyi vatandaş yetiştirme ideali olan sosyal bilgiler ile bağdaştığı söylenebilir. Bu doğrultuda kamu yararının eğitimde kullanılmasına ilişkin tüm potansiyel yararlar, sosyal bilgiler dersleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Sosyal bilgiler öğretiminde eğitici, bilgilendirici ve yönlendirici yayınların kullanımı, öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerin toplumsal hayata dair farkındalık, duyarlılık ve sorumluluk bilincini geliştirir. Öte yandan bu yayınların sosyal bilgiler öğretimine dâhil edilmesi, öğrencilerin iyi vatandaşlar olmaları için gerekli bilgi, beceri ve değerleri kazandırmada etkilidir (Acun, 2015; Kaymaccı ve Ata, 2012; Öztürk, 2015)

Sosyal bilgiler dersi aracılığıyla bireylerin “vatandaş olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri” amaçlanmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Bunun da gerçekleşmesi için bireylerin toplumsal düzene uyması, kabul görmüş tutum ve davranışlara sahip olması, çevresinde gelişen olaylara karşı bilinçli olması ve bu doğrultuda yönlendirmelere ihtiyacı söz konusudur. Bu açıdan, kamu spotu ve zorunlu yayınların derinlemesine irdelenerek sosyal bilgiler öğretimi programı ile değer, beceri, kazanım, kavram, öğrenme alanı, yetkinlikler, genel-özel-alt amaçlar boyutlarında ilişkilendirilmesi ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. İlgili alanyazın incelendiğinde Türkiye bağlamında kamu spotları ve zorunlu yayınların eğitim-öğretimde kullanımına yönelik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Ulusal tez veri tabanında kamu spotları/zorunlu yayınlar ile eğitim bilimleri arasında bağlantı kurulan beş çalışmaya ulaşılmıştır (Akbudak, 2015; Kubat, 2015, Tanca, 2017; Sözbilir, 2019; Aydın, 2019). İlgili çalışmaların içerikleri incelendiğinde sosyal bilgiler eğitimi-kamu spotu/zorunlu yayınlar ile ilgili herhangi bir bağlantıya yer verilmediği görülmüştür. Benzer şekilde Türkiye bağlamında kamu spotlarına yönelik çalışmaların daha çok iletişim, halk sağlığı ve halkla ilişkiler alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Kamu spotu/zorunlu yayın-egitim ilişkisini ele alan sınırlı sayıdaki uluslararası alanyazın incelendiğinde çevre eğitimi (Quinn ve Chu, 2017; Puppın, 2020)

alanında çalışmalara ulaşılabilmektedir. Mevcut araştırma bu yönüyle keşfedici bir nitelikte olup ayrıca rehber bağlamında öğretmenlerde farkındalık oluşturması ve kılavuzluk etmesi açısından önemli görülmektedir. Alanyazında sosyal bilgiler dersi ile kamu spotu ve zorunlu yayınların ilişkilendirildiği, bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Mevcut araştırma, sosyal bilgiler derslerinde kullanılacak kamu spotu ve zorunlu yayınları ortaya çıkararak ve öneriler noktasında öğretmenlerin kullanımına sunarak alanyazına katkı yapabilmeyi hedeflemektedir. Bu noktadan hareketle bu araştırmanın amacı; kamu spotu/zorunlu yayınlar ile sosyal bilgiler öğretim programı arasındaki ilişkileri ortaya koyarak kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler öğretim programına nasıl ve ne şekilde sirayet ettiğini belirlemektir. Araştırmanın genel amacı çerçevesinde sosyal bilgiler öğretim programının ilgili kısımları kamu spotu ve zorunlu yayınlara yer verme durumuna göre ayrıntılı incelenmiştir. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Öğrenme alanları ve kazanımlar boyutunda, sosyal bilgiler öğretim programı ile kamu spotu/zorunlu yayınlar arasında nasıl bir bağlantı vardır?
- Özel amaçlar boyutunda, sosyal bilgiler öğretim programı ile kamu spotu/zorunlu yayınlar arasında nasıl bir bağlantı vardır?
- Değerler boyutunda, sosyal bilgiler öğretim programı ile kamu spotu/zorunlu yayınlar arasında nasıl bir bağlantı vardır?
- Beceriler boyutunda, sosyal bilgiler öğretim programı ile kamu spotu/zorunlu yayınlar arasında nasıl bir bağlantı vardır?

Yöntem

Araştırmanın modeli

Kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler öğretim programına nasıl ve ne şekilde sirayet ettiğini ortaya koymaya çalışan bu araştırma, nitel araştırma esas alınarak keşfedici araştırma deseni doğrultusunda yapılandırılmıştır. Kuramsal birikimin az olduğu ve çalışma sayısının sınırlı olduğu bilim alanlarında öncül nitelik taşıyan çalışmalar keşfedici araştırma modeli kapsamındadır. İlgili fenomen ve olguya yönelik ne tür faaliyetlerin meydana geldiği ve bireylerin o alanla ilgili algı, tutum ve görüşlerinin birbirinden ayrılan yönlerinin neler olduğu konusunda erken bir saptama yapmak amacıyla bu araştırma modeli kullanılmaktadır (Singh, 2007; Maxwell, 2008). İlgili araştırma konusuna yönelik yeterli bilgi olmaması sebebiyle keşfedici niteliğe sahip çalışmalarda araştırma problemleri kesin bir şekilde yapılandırılmaz (Cohen, Manion ve Morrison, 2000). Bu yönüyle keşfedici araştırmalarda nitel araştırma yönteminin prosedürlerinin uygulanması gerekmektedir. Nitel araştırma, yapısı itibarıyla yeni konuları keşfedip farklı anlam örüntüleri ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle bu çalışmada nitel bir araştırma yaklaşımı benimsenmiştir (Neuman, 1991/2013). Kamu spotu/zorunlu yayınların özelde sosyal bilgiler öğretim programıyla genelde diğer öğretim programlarıyla bağlantılarını ortaya koyan herhangi bir çalışmanın mevcut alanyazında yer almaması nedeniyle mevcut araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden keşfedici araştırma yöntemi benimsenmiştir.

Veri kaynakları ve verilerin analizi

Çalışma kapsamında toplam 54 zorunlu yayın ve 40 kamu spotu kullanılmıştır. Kamu spotları ve zorunlu yayınlara RTÜK web sitesinden ve sosyal paylaşım sitelerinden ulaşılmıştır. Veriler, 2019 Kasım ayı ile 2020 Şubat ayı aralığında toplanmıştır. Araştırma kapsamındaki kamu spotları ve zorunlu yayınlar betimsel analize tabi tutularak sosyal bilgiler öğretim programının kazanım, öğrenme alanı, değer, özel amaçlar ve becerileriyle bağlantıları açısından incelenmiştir. Analiz biriminde kodlar ve temalar (kazanım, öğrenme alanı, değer, özel amaçlar ve beceriler) önceden belli olduğu için betimsel analiz tercih edilmiştir. Her bir kamu spotu/zorunlu yayın araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda izlenerek kodlamalar yapılmış ve üzerinde gerekli tartışmalar yapılmıştır. Herhangi bir canlıdan veri toplanmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bulgular ve yorum

Bu kısımda araştırma kapsamındaki kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler öğretim programına yansımaları araştırmanın alt amaçları doğrultusunda sırasıyla incelenmiştir.

Alt amaç 1 (öğrenme alanları ve kazanımlar)

Araştırma kapsamındaki kamu spotları ve zorunlu yayınların 4. sınıf sosyal bilgiler öğretim programındaki öğrenme alanları ve kazanımlara yansımaları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler 4. sınıf öğrenme alanları ve kazanımlarına yansımaları

Öğrenme Alanı	Kazanımlar	Konu
“Birey ve Toplum”	“SB.4.1.4. Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar.”	<ul style="list-style-type: none"> Sağlıklı Yaşam Kamu Spotu (Kansersiz Yaşam Derneği) Spastik Çocuklar Kamu Spotu (Türkiye Spastik Çocuklar Vakfı) Darüşşafaka Kamu Spotu (Darüşşafaka Derneği) Down Sendromu Kamu Spotu (Down Sendromu Derneği) Engelliler Kamu Spotu (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı)
	“SB.4.1.5. Diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılar.”	<ul style="list-style-type: none"> Disleksi Zorunlu Yayın (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı)
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	“SB.4.3.6. Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar.”	<ul style="list-style-type: none"> Doğal Afetler Zorunlu Yayın (İçişleri Bakanlığı) Afet Sigortası Zorunlu Yayın (İçişleri Bakanlığı)
Bilim, Teknoloji ve Toplum	“SB.4.4.5. Teknolojik ürünleri kendine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.”	<ul style="list-style-type: none"> Elektronik Ürünler Kamu Spotu (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)
“Üretim, Dağıtım ve Tüketim”	“SB.4.5.1. İstek ve ihtiyaçlarını ayırt ederek ikisi arasında bilinçli tercihler yapar.”	<ul style="list-style-type: none"> Bakliyat Tüketimi Zorunlu Yayın (Tarım ve Orman Bakanlığı)
	“SB.4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır.”	<ul style="list-style-type: none"> Enerji Tasarrufu Kamu Spotu (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı) Geri Dönüşüm Zorunlu Yayın (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) Su Ürünleri Zorunlu Yayın (Tarım ve Orman Bakanlığı) Sağlıklı Beslenme Zorunlu Yayın (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı)
“Etkin Vatandaşlık”	“SB.4.6.4. Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğü arasındaki ilişkiyi açıklar.”	<ul style="list-style-type: none"> Savunma Üniversitesi Kamu Spotu (Milli Savunma Bakanlığı) Kolluk Kuvvetleri Kamu Spotu (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı) Askere Alma Zorunlu Yayın (Milli Savunma Bakanlığı)

Tablo 1 incelendiğinde kamu spotları ve zorunlu yayınların en fazla SB.4.1.4. kodlu kazanımla ilişkili olduğu görülmüştür. Kamu spotları/zorunlu yayınlarda sıklıkla bireysel farklılıklara dikkat çekildiği ve toplumdaki dezavantajlı grupların sosyal yaşamdaki yerlerinin önemine vurgu yapıldığı görülmüştür. Farklılıklara sahip bireylere pozitif ayrımcılık gözetilmesine yönelik kamuoyunda farkındalık oluşturmak ve empati becerisini geliştirmek SB.4.1.4. kazanımıyla, bireylerin farklılıklarına saygı göstermek ise SB.4.1.5. kazanımıyla ilişkilendirilmiştir. “Birey ve Toplum” öğrenme alanı kapsamındaki SB.4.1.4. ve SB.4.1.5. kazanımlarıyla ilişkilendirilen kamu spotları ve zorunlu yayınların kalıp yargıları değiştirme ve sevgi temelli sosyal yaşam oluşturmaya yönelik önemli yere sahip olduğu görülmüştür.

Doğal afetlerin sıkça yaşandığı Türkiye’de meydana gelen afetlerin can ve mal kaybı açısından önemine dikkat çekilmesi ve alınması gereken tedbirler açısından SB.4.3.6. kazanımı bağlamında zorunlu yayınlarla insanların bilgilendirilmesi hedeflenmiştir. Gerekli olan hazırlıkların yapılması yönünde

insanların alması gereken sorumluluklar için toplumu harekete geçirmek ve bilinçlendirmek “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı kapsamında amaçlanmıştır.

Gelişen teknolojiyle birlikte elektronik ürün kullanımının artış gösterdiği günümüz dünyasında bu araçların işlevini yitirdikten sonra doğaya zarar vermesini önlemek amacıyla yayımlanan kamu spotu “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanı SB.4.4.5. kazanımındaki teknolojik ürünlerin bilinçli kullanılması ve çevreye duyarlılık yönündeki hedefiyle bağdaştırılmıştır.

Doğal kaynakların sınırlı olduğu dünya üzerinde SB.4.5.1 kazanımı çerçevesinde insanların ihtiyaç ve isteklerinin öncelik sıralamasını yapabilmesine yönelik bilgilendirilmesi, SB.4.5.5. kazanımı bağlamında ise kaynakları bilinçli kullanma, enerji tasarrufu ve geri dönüşümün önemi hakkında insanların bilinçlendirilmesi hedeflenmiştir. “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında yer alan bu kazanımlarla ilişkilendirilen kamu spotlarıyla kaynakların israfının önlenmesi ve sağlıklı beslenmenin önemi hakkında kamuoyu bilinci oluşturulmak amaçlanmıştır.

Türkiye vatandaşı olarak askerlik görevinin yerine getirilmesi, güvenlik güçlerine destek olunması ve egemenliğin kaynağının toplumsal beraberlikte olduğu bilincinin oluşturulması SB.4.6.4. kazanımı ile eşleştirilmiştir. “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanı içinde yer alan bu kazanım kapsamında bireylerin milletine ve vatanına bağlı, görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamındaki kamu spotları ve zorunlu yayınların 5. sınıf sosyal bilgiler öğretim programındaki öğrenme alanları ve kazanımlara yansımaları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler 5. sınıf öğrenme alanları ve kazanımlarına yansımaları

Öğrenme Alanı	Kazanımlar	Konu
Birey ve Toplum	“SB.5.1.2. Yakın çevresinde yaşanan bir örnekten yola çıkarak bir olayın çok boyutluluğunu açıklar.”	<ul style="list-style-type: none">• Toplum Sağlığı Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı)
Kültür ve Miras	“SB.5.2.2. Çevresindeki doğal varlıklar ile tarihi mekânları, nesnelere ve eserleri tanıtır.”	<ul style="list-style-type: none">• Biyolojik Çeşitlilik Zorunlu Yayın• Turizm Kamu Spotu (Kültür ve Turizm Bakanlığı)• Canlı Çeşitliliği Zorunlu Yayın (Tarım ve Orman Bakanlığı)• İstanbul’da Sanat Zorunlu Yayın (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı)
	“SB.5.2.4. Kültürel öğelerin insanların bir arada yaşamasındaki rolünü analiz eder.”	<ul style="list-style-type: none">• Mevlevilik Kamu Spotu (Konya Valiliği)
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	“SB.5.3.2. Yaşadığı çevrede görülen iklimin, insan faaliyetlerine etkisini günlük yaşantısından örnekler vererek açıklar.”	<ul style="list-style-type: none">• Kış Lastiği Kullanımı Kamu Spotu (İçişleri Bakanlığı)• Zeytin Yetiştiriciliği Zorunlu Yayın
	“SB.5.3.4. Yaşadığı çevredeki afetlerin ve çevre sorunlarının oluşum nedenlerini sorgular.”	<ul style="list-style-type: none">• Orman Yangınları Zorunlu Yayın (Orman Genel Müdürlüğü)• İklim Değişikliği Zorunlu Yayın (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)• Salda Gölü Zorunlu Yayın (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)• Orman Yangınları Zorunlu Yayın (TMMOB Orman Mühendisleri Odası)• Doğayı Koruma Kamu Spotu (TEMA Vakfı)• Anız Yakmak Zorunlu Yayın (Tarım ve Orman Bakanlığı)• Çevre Kirliliği Kamu Spotu (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)• İklim Değişikliği Kamu Spotu (Orman Genel Müdürlüğü)

	“SB.5.3.5. Doğal afetlerin toplum hayatı üzerine etkilerini örneklerle açıklar.”	<ul style="list-style-type: none"> • İlk Yardım Kamu Spotu (İçişleri Bakanlığı) • Afetlere Hazırlık Kamu Spotu (İçişleri Bakanlığı)
Bilim, Teknoloji ve Toplum	“SB.5.4.3. Sanal ortamı kullanırken güvenlik kurallarına uyar.”	<ul style="list-style-type: none"> • Siber Güvenlik Kamu Spotu (Bilgi Güvenliği Derneği) • Dolandırıcılık Kamu Spotu (İçişleri Bakanlığı) • İnternet Dolandırıcılığı Zorunlu Yayın (Ticaret Bakanlığı) • Online Alışverişler Zorunlu Yayın (Ticaret Bakanlığı) • Kişisel Bilgileri Koruma Kamu Spotu (Kişisel Verileri Koruma Kurumu)
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	“SB.5.5.3. Çevresindeki ekonomik faaliyetlerin, insanların sosyal hayatlarına etkisini analiz eder.”	<ul style="list-style-type: none"> • Bilinçli Tarım Zorunlu Yayın (Tarım ve Orman Bakanlığı) • Meyve Üreticileri Zorunlu Yayın (Tarım ve Orman Bakanlığı) • Tarımı Geliştirme Zorunlu Yayın (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı/Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı) • Kooperatifçilik Kamu Spotu (Ticaret Bakanlığı/Esnaf, Sanatkarlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü)
	“SB.5.5.5. İş birliği yaparak üretim, dağıtım ve tüketime dayalı yeni fikirler geliştirir.”	<ul style="list-style-type: none"> • Güvenilir Gıda Zorunlu Yayın (Tarım ve Orman Bakanlığı)
	“SB.5.5.6. Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.”	<ul style="list-style-type: none"> • Savunmaya Destek Kamu Spotu (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı) • E-Nabız Uygulaması Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı) • CİMER Zorunlu Yayın (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı) • Sivil Toplum Kuruluşları Zorunlu Yayın (İçişleri Bakanlığı) • Bekçilik Zorunlu Yayın (İçişleri Bakanlığı) • Jean Monnet Bursu Zorunlu Yayın (Dışişleri Bakanlığı) • Taşıt Ön Beyan Uygulaması Zorunlu Yayın (Ticaret Bakanlığı) • Üniversite Eğitimi Zorunlu Yayın (Türk Eğitim Vakfı) • Eğitime Destek Kamu Spotu (21. Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı) • Lösemi Teşhisi Kamu Spotu (Türk Kanser Derneği) • Eğitime Destek Kamu Spotu • Aile Hekimliği Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı) • Sosyal Konut Zorunlu Yayın (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) • Hazır Beyan Sistemi Zorunlu Yayın (Gelir İdaresi Başkanlığı) • Kan Bağışı Kamu Spotu (Türkiye Kızılay Derneği) • Yeni Korona Virüs Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı) • Tüketici Hakları Zorunlu Yayın (Ticaret Bakanlığı) • İnsan Ticareti Zorunlu Yayın (İçişleri Bakanlığı) • İş Sağlığı ve Güvenliği Zorunlu Yayın (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı)
Etkin Vatandaşlık	“SB.5.6.1. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir.”	
	“SB.5.6.3. Temel hakları ve bu hakları kullanmanın önemini açıklar.”	

Tablo 2’de görüleceği üzere sosyal bilgiler öğretim programı kapsamında incelenen kamu spotları ve zorunlu yayınların en fazla 5. sınıf öğrenme alanları ve kazanımlarıyla ilişkilendirildiği görülmüştür. Virüs ve bakterilerin neden olduğu hastalıkların toplum sağlığı açısından etki ve sonuçları hakkında vatandaşları bilgilendirmeyi amaçlayan zorunlu yayın, S.B.5.1.2 kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. Bu zorunlu yayın ile hastalıkların pek çok farklı sebep ve sonuçları olacağı ve birden fazla kişiyi farklı biçimde etkileyeceği vurgulanarak öğrencilerin ilgili kazanımı edinmeleri sağlanabilir. “Birey ve Toplum” öğrenme alanıyla ilişkilendirilen bu zorunlu yayınla toplumda salgın hastalıklara yönelik insanlara mücadele yolunun gösterilmesi ve her bireyin alması gereken sorumluluğun önemine vurgu yapılmıştır.

Doğadaki canlıların insanların yaşam tarzına, kültürüne, sanatına ve tarihi yapılarına etkileri kamu spot/zorunlu yayınlarda ön plana çıkarılmıştır. SB.5.2.2. kazanımı, geçmişten günümüze insanlardaki

canlıları koruma bilincinin devam ettirilmesiyle bağdaştırılmıştır. Kültürel bağların insanları bir arada tutan en önemli etkenlerden biri olduğu SB.5.2.4. kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. “Kültür ve Miras” öğrenme alanı bağlamında manevi değerlerin önemi kamu spotları ve zorunlu yayınlarla vurgulanmıştır.

İklimlerin insan yaşamı üzerindeki etkileri ve insanların faaliyetleri sonucunda küresel sorun haline gelen iklim değişikliğinin canlıların yaşamına olumsuz etkilerinin konu edinildiği kamu spotları/zorunlu yayınlar SB.5.3.4. kazanımıyla ilişkilendirilmiş, çevresel ve küresel sorunların çözümü için insanların sorumluluklarını yerine getirmelerine yönelik kamuoyunda bilinç oluşturmak amaçlanmıştır. Doğal afetlerin toplum hayatı üzerine derin ve kalıcı izler bırakmaması adına yapılan çalışmalar SB.5.3.5. kazanımı ile bağdaştırılmış, bireyleri bu sürece hazırlamak ve yaşanan afetlerin en az zararla atlattılması açısından toplumun bilgilendirilmesi hedeflenmiştir. “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanındaki bu kazanımlarla bireylerin görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleri, çevreye duyarlı olmaları ve yaşadıkları dünyayı korumalarına yönelik bilinçlendirme amaçlanmıştır.

Hızla gelişen ve ilerleyen teknoloji çağında yaşamın sağlamış olduğu kolaylıkların yanı sıra bireyleri sanal ortamdaki dolandırıcılık ve kişisel bilgilerini korumaya yönelik bilgilendirmeye yönelik kamu spotları ve zorunlu yayınlar SB.5.4.3. kazanımı ile eşleştirilmiştir. “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanındaki kazanım temelinde, bireylerin eleştirel düşünmesi ve her türlü duruma karşı kendilerini geliştirmesi hedeflenmiştir.

Türkiye yeryüzü şekilleri, iklim koşulları ve nüfus dağılımı bakımından farklılıklara sahiptir. Bu bağlamda gelişen ekonomik faaliyetler insanların sosyal hayatlarına etkileri, ekonomik faaliyetlerin bilinçli yapılması, doğaya ve canlılara zarar vermeden sürdürülmesine yönelik kamu spotları/zorunlu yayınlar SB.5.5.3. kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. Bireylerin ülke ekonomisindeki kaynakların sınırlı olduğunu kavramaları ve girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi, üretim ve dağıtım ağına dahil olarak yeni fikirler geliştirerek ülke ekonomisine katkı sağlamaları SB.5.5.5. ile bağdaştırılmıştır. Bilinçli bir tüketici olarak bireyin haklarını öğrenmesi ve kullanması gereken yerlerde harekete geçmesi SB.5.5.6. kazanımıyla eşleştirilmiş, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” alanındaki bu kazanımlarla bağdaştırılan kamu spotları ve zorunlu yayınlarda kamuoyunu bilgilendirme amaçlanmıştır.

Tablo 2 tekrar incelendiğinde kamu spotları ve zorunlu yayınların en fazla SB.5.6.1. kodlu kazanımla ilişkilendirildiği görülmüştür. Toplumsal sorunların çözümü ve düzen ortamının sağlanmasına ilişkin toplumun devamlılığını sağlamak adına insanlara düşen görev ve sorumlulukların vurgulandığı kamu spotları ve zorunlu yayınlar SB.5.6.1. kazanımıyla bağdaştırılmıştır. Bireysel ve toplumsal gereksinimlerin karşılanması amacıyla hizmet veren kurumların işlevleri hakkında kamuoyunu bilgilendirmek ve insanların iş birliği içinde kendisine yüklenen sorumlulukları yerine getirmesine yönelik videolar SB.5.6.3. kazanımı ile eşleştirilmiştir. Resmî kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarının toplumun düzenini sağlamak ve sosyal hayatı kolaylaştırmak için verdikleri hizmetler ile yardımlaşma, duyarlılık ve beraber çalışmanın önemine yönelik kamuoyunun bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bireylerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak sahip olduğu hakları öğrenmeleri, “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanı kapsamında bu hakları kullanmaları ve devlet tarafından verilen güvencelere vurgu yapılarak öğrencilerin ilgili kazanımları edinmeleri sağlanabilir.

Araştırma kapsamındaki kamu spotları ve zorunlu yayınların 6. sınıf sosyal bilgiler öğretim programındaki öğrenme alanları ve kazanımlara yansımaları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3’te görüleceği üzere kamu spotları/zorunlu yayınlar en fazla SB.6.1.4. kazanımıyla ilişkilendirilmiştir. Bu kazanımla ilişkilendirilen kamu spotları/zorunlu yayınlar incelendiğinde toplumsal birlikteliğin oluşturulması, dayanışmayı gerektiren durumlarda iş birliği yapılması, sosyal yaşamda insanların yardımlaşması ve beraberliğin önemine vurgu yaptıkları görülmüştür. Suriye’de meydana gelen iç savaştan ötürü Türkiye’ye sığınan mültecilerle Türk vatandaşlarının uyum içinde yaşamaları, ön yargılardan uzak yardımlaşmaya ve empati kurmanın önemine değinen kamu spotları/zorunlu yayınlar SB.6.1.3. kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. Toplumsal başat sorunlarından biri olan kadına şiddet olgusu SB.6.1.5. ile ilişkilendirilerek kadınların korunması ve şiddete maruz kalması

halinde hak ve özgürlüklerini kullanarak rahat bir yaşam sürme olanağı kamu spotunda ön plana çıkarılarak “Birey ve Toplum” öğrenme alanı kapsamında insanlarda bilinç oluşturmak amaçlanmıştır.

Tablo 3: Kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler 6. sınıf öğrenme alanları ve kazanımlarına yansımaları

Öğrenme Alanı	Kazanımlar	Konu
Birey ve Toplum	“SB.6.1.3. Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik ön yargıları sorgular.”	<ul style="list-style-type: none"> Savaş Mağdurları Kamu Spotu (İçişleri Bakanlığı) Eski Hükümlüler Kamu Spotu (Millî Eğitim Bakanlığı) Şehir Hastaneler Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı)
	“SB.6.1.4. Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır.”	<ul style="list-style-type: none"> Bağımlılıkla Mücadele Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı) Ağaçlandırma Zorunlu Yayın (Orman Genel Müdürlüğü) Yaşama Yol Ver Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı) Bonzai Kullanımı Kamu Spotu
	“SB.6.1.5. Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur.”	<ul style="list-style-type: none"> Kadını Koruma Kamu Spotu (İçişleri Bakanlığı)
Kültür ve Miras	“SB.6.2.4. Türklerin Anadolu’yu yurt edinme sürecini XI ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder.”	<ul style="list-style-type: none"> Malazgirt Zaferi (Okçular Vakfı)
“Bilim, Teknoloji ve Toplum”	“SB.6.4.2. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gelecekteki yaşam üzerine etkilerine ilişkin fikirler ileri sürer.”	<ul style="list-style-type: none"> E-İhale Uygulaması Zorunlu Yayın (Ticaret Bakanlığı)
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	“SB.6.5.2. Kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin canlı yaşamına etkilerini analiz eder.”	<ul style="list-style-type: none"> Tabiat Varlıkları Kamu Spotu (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) Sıfır Atık Zorunlu Yayın (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)
	“SB.6.5.5. Nitelikli insan gücünün Türkiye ekonomisinin gelişimindeki yerini ve önemini analiz eder.”	<ul style="list-style-type: none"> İstihdam Seferberliği Zorunlu Yayın (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı)
Etkin Vatandaşlık	SB.6.6.6. Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder.”	<ul style="list-style-type: none"> Kadına Şiddet Zorunlu Yayın (Fenerbahçe Spor Kulübü)
“Küresel Bağlantılar”	“SB.6.7.2. Ülkemizin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini analiz eder.”	<ul style="list-style-type: none"> Beslenme Yetersizliği Zorunlu Yayın (UNICEF)

Türklerin Anadolu’ya yerleşmeye başladığı Malazgirt Zaferi ile bireylerin tarihteki önemli olaylar hakkında kamu spotları/zorunlu yayınları ile bilgilendirilmesi SB.6.2.4. kazanımıyla ilişkilendirilmiştir. “Kültür ve Miras” öğrenme alanı bağlamında Türk gelenekleri ve kültürel mirası vurgulanarak bireylere ilgili kazanımı edindirmek hedeflenmiştir.

Teknolojinin günümüzde hayatımızın her alanına yerleşmesiyle birlikte bireylerin yaşamını kolaylaştıran uygulamaları kullanmasına yönelik kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlayan zorunlu yayın, SB.6.4.2. kazanımıyla eşleştirilmiştir. “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanı kapsamında teknolojik gelişmelerin takip edilmesinin ve yenilikçi düşünmenin önemini vurgulanması ile öğrencilerin ilgili kazanımı edinmeleri sağlanabilir.

Sınırlı kaynağa sahip doğanın insanların sınırsız ihtiyaçları karşısında zarar görmesi, kaynakların bilinçsiz tüketilmesi sonucunda canlıların neslinin tehlikeye girmesi hakkında vatandaşlarda farkındalığın oluşmasına yönelik kamu spot/zorunlu yayın, SB.6.5.2. kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. İnsanların kaynakları, yeni fikirler ve iş alanları oluşturarak daha akılcı ve verimli kullanılması SB.6.5.5. kazanımıyla eşleştirilmiş, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı bağlamında, insanların iş birliği ve girişimcilik faaliyetleriyle ekonomik alanda etkili olmaları hakkında bilgilendirilmesi hedeflenmiştir.

Türk milletinde kadınlara atfedilen değer olgusunu ve pozitif ayrımcılık gözetilmesinin öneminin ön plana çıkarıldığı zorunlu yayın, SB.6.6.6. kazanımıyla ilişkilendirilmiştir. “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanı bağlamında, toplumların temelini oluşturan kadınların korunması, gereken değer verilmesi, empati ve yardımlaşmanın teşvik edilmesi hakkında kamuoyunu bilinçlendirmek amaçlanmıştır.

Küreselleşen dünyada varlığını devam ettiren ülkelerin başta ekonomik olmak üzere her alanda birbirlerine ihtiyacının olması ve uluslararası ilişkilerin iyi tutulmasının vurgulandığı zorunlu yayın, SB.6.7.2. kazanımı ile bağdaştırılmıştır. Dünyadaki sorunların birlikte çözüme kavuşturulması aşamasında “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanında kapsamında yardımlaşma ve dayanışmanın önemi, bu zorunlu yayın ile öğrencilerin ilgili kazanımı edinmesi sağlanabilir.

Araştırma kapsamındaki kamu spotları ve zorunlu yayınların 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programındaki öğrenme alanları ve kazanımlara yansımaları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler 7. sınıf öğrenme alanları ve kazanımlarına yansımaları

Öğrenme Alanı	Kazanımlar	Konu
Birey ve Toplum	“SB.7.1.2. Bireysel ve toplumsal ilişkilerde olumlu iletişim yollarını kullanır.”	<ul style="list-style-type: none">• Sağlık Çalışanları Kamu Spotu (Sağlık Bakanlığı)• Alkolün Zararları Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı)
Bilim, Teknoloji ve Toplum	“SB.7.4.1. Bilginin korunması, yaygınlaştırılması ve aktarılmasında değişim ve sürekliliği inceler.”	<ul style="list-style-type: none">• Bilimin Önemi Kamu Spotu
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	SB.7.5.2. Üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir.	<ul style="list-style-type: none">• Dengeli Beslenme Kamu Spotu (Tarım ve Orman Bakanlığı)
Etkin Vatandaşlık	“SB.7.5.3. Kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına ve sosyal yaşamdaki rollerine örnekler verir.”	<ul style="list-style-type: none">• Sigara Zararlılığı Kamu Spotu (Türkiye Sigarayla Savaş Derneği)• Kızılay Kamu Spotu (Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü)• Madde Bağımlılığı Zorunlu Yayın (Sağlık Bakanlığı)• Darülaceze Kamu Spotu (Darülaceze Başkanlığı)

Tablo 4’te görüleceği gibi olumlu iletişim yollarının geliştirilmesi üzerine başta toplum sağlığı için çalışan sağlık personelleriyle ve çevredeki diğer insanlarla iyi ilişkiler kurmanın önemi hakkında kamuoyunu bilinçlendirmeye yönelik kamu spotları/zorunlu yayınlar, SB.7.1.2. kazanımı ile eşleştirilmiştir. “Birey ve Toplum” öğrenme alanı kapsamında toplumda sağlıklı iletişim yollarının geliştirilmesi, dayanışma ve iş birliğini arttırmaya yönelik vatandaşları bilinçlendirmek hedeflenmiştir.

Bilgi edinmenin kolaylaştığı çağımızda insanların bilgiye ulaşması, yaygınlaştırması ve çağın getirdiği yenilikler ışığında ilerlemesinin konu edinildiği kamu spotu, SB.7.4.1. kazanımıyla ilişkilendirilmiştir. “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanı bağlamında, kamu spotu ile değişim ve sürekliliğin anlaşılması vurgulanarak öğrencilerin ilgili kazanımı edinmeleri sağlanabilir.

İnsanların temel ihtiyaçları arasında olan beslenmenin, üretimdeki teknoloji ve eğitilmiş çalışanlar sayesinde daha güvenilir hale gelmesi hakkında vatandaşları bilgilendirmeyi amaçlayan kamu spotu, SB.7.5.2. kazanımı ile bağdaştırılmıştır. İncelenen kamu spotu ile “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı kapsamında bireylerin duyarlılıklarını arttırmak amaçlanmıştır.

Toplumları bir arada tutan ve düzeni sağlayan resmi kurum ve sivil toplum kuruluşlarının yaptıkları çalışmalarla insanların birlik ve beraberlik içinde yaşamlarının amaçlandığı kamu spotları ve zorunlu yayınlar, SB.7.5.3. kazanımı ile eşleştirilmiştir. “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanı kapsamında bu kamu spotları ve zorunlu yayınlarla, toplumsal hayatta düzenin, sorumluluk ve dayanışmanın önemi vurgulanarak kamuoyunun bilinçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Alt amaç 2 (özel amaçlar)

Araştırma kapsamındaki kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler dersi öğretim programının özel amaçlarıyla olan ilişkileri Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Kamu Spotları ve Zorunlu Yayınların Sosyal Bilgiler Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Özel Amaçlar ile İlişkisi

Özel Amaçlar	Konu
“1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, milli bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri.”	<ul style="list-style-type: none"> Savunma Üniversitesi Kamu Spotu İş Güvenliği Zorunlu Yayın Tüketici Hakları Zorunlu Yayın Kolluk Kuvvetleri Kamu İş Sağlığı ve Güvenliği Zorunlu Yayın Aile Hekimliği Zorunlu Yayın Askere Alma Zorunlu Yayın Yaşama Yol Ver Zorunlu Yayın Kan Bağışı Kamu Spotu
“4. Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak milli bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri.”	<ul style="list-style-type: none"> Turizm Kamu Spotu Türkçülük Zorunlu Yayın İstanbul’da Sanat Zorunlu Yayın Müze kart Kamu Spotu
“5. Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri,”	<ul style="list-style-type: none"> Biyolojik Çeşitlilik Zorunlu Yayın Orman Yangınları Zorunlu Yayın Doğal Afetler Zorunlu Yayın Kış Lastiği Kullanımı Kamu Spotu
“6. Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları.”	<ul style="list-style-type: none"> Dengeli Beslenme Kamu Spotu Enerji Tasarrufu Kamu Spotu Bilinçli Tarım Zorunlu Yayın Sıfır Atık Zorunlu Yayın Salda Gölü Zorunlu Yayın Orman Yangınları Zorunlu Yayın Geri Dönüşüm Zorunlu Yayın Doğayı Koruma Kamu Spotu Canlı Çeşitliliği Zorunlu Yayın Ağaçlandırma Zorunlu Yayın Tabiat Varlıkları Kamu Spotu Anız Yakmak Zorunlu Yayın Bakliyat Tüketimi Zorunlu Yayın Sağlıklı Beslenme Zorunlu Yayın Çevre Kirliliği Kamu Spotu Siber Güvenlik Kamu Spotu İnternet Dolandırıcılığı Zorunlu Yayın Güvenilir Gıda Zorunlu Yayın
“7. Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları.”	<ul style="list-style-type: none"> Tarım Geliştirme Zorunlu Yayın Kooperatifçilik Kamu Spotu Zeytin Yetiştiriciliği Zorunlu Yayın
“8. Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde milli ekonominin yerini kavramaları.”	<ul style="list-style-type: none"> İstihdam Seferberliği Zorunlu Yayın Sağlık Çalışanları Zorunlu Yayın
“9. Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları.”	<ul style="list-style-type: none"> Meyve Üreticileri Zorunlu Yayın E-İhale Uygulaması Zorunlu Yayın Taşıt Ön Beyan Uygulaması Zorunlu Yayın Dolandırıcılık Kamu Spotu Elektronik Ürünler Kamu Spotu Online Alışverişler Zorunlu Yayın Kişisel Bilgileri Koruma Kamu Spotu Hazır Beyan Sistemi Zorunlu Yayın
“11. Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ile iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları.”	<ul style="list-style-type: none"> Bilimin Önemi Kamu Spotu
“12. Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetmeleri.”	<ul style="list-style-type: none"> Madde Bağımlılığı Zorunlu Yayın E-Nabız Uygulaması Zorunlu Yayın Üniversite Eğitimi Zorunlu Yayın Bağımlılıkla Mücadele Zorunlu Yayın
“13. Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri.”	

	<ul style="list-style-type: none">• Eğitime Destek Kamu Spotu• Eğitime Destek Kamu Spotu• Bonzai Kullanımı Kamu Spotu
“14. Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri.”	<ul style="list-style-type: none">• Sigara Zararlılığı Kamu Spotu• Alkolün Zararları Zorunlu Yayın• Eski Hükümlüler Kamu Spotu• Kızılay Zorunlu Yayın• CİMER Zorunlu Yayın• Sivil Toplum Kuruluşları• Afetlere Hazırlık Kamu Spotu• Lösemi Teşhisi Kamu Spotu• Afet Sigortası Zorunlu Yayın• Darüşşafaka Kamu Spotu
“15. İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye’si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri.”	<ul style="list-style-type: none">• İnsan Ticareti Zorunlu Yayın• Kadına Şiddet Zorunlu Yayın
“16. Millî, manevî değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri.”	<ul style="list-style-type: none">• Şehir Hastaneleri Zorunlu Yayın• Kadını Koruma Kamu Spotu• Spastik Çocuklar Kamu Spotu• Disleksi Zorunlu Yayın• Mevlevilik Kamu Spotu• Darülaceze Kamu Spotu• Down Sendromu Kamu Spotu• Engelliler Kamu Spotu
“17. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri.”	<ul style="list-style-type: none">• Savunmaya Destek Kamu Spotu• Yemen Savaşı Kamu Spotu• İlk Yardım Kamu Spotu• Toplum Sağlığı Zorunlu Yayın• İklim Değişikliği Zorunlu Yayın• Beslenme Yetersizliği Zorunlu Yayın• Yeryüzü Doktorları Kamu Spotu• Savaş Mağdurları Kamu Spotu• İklim Değişikliği Kamu Spotu• Yeni Korona virüs Zorunlu Yayın
“18. Özgür birer birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varması.”	<ul style="list-style-type: none">• Jean Monnet Bursu Zorunlu Yayın

Tablo 5 incelendiğinde bir numaralı özel amaçla ilişkilendirilen kamu spotları/zorunlu yayınlarda, vatandaşların görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerinin önemine değinilmiş, haklarını etkin kullanan, toplumsal sorunların çözümüne yönelik birlik ve beraberlik duygusu için hareket eden ve vatanına bağlı nesiller yetiştirilmesi vurgulanmıştır. Buna göre bu videolar sayesinde bir numaralı özel amacın öğrencilere kazandırılabilceği söylenebilir.

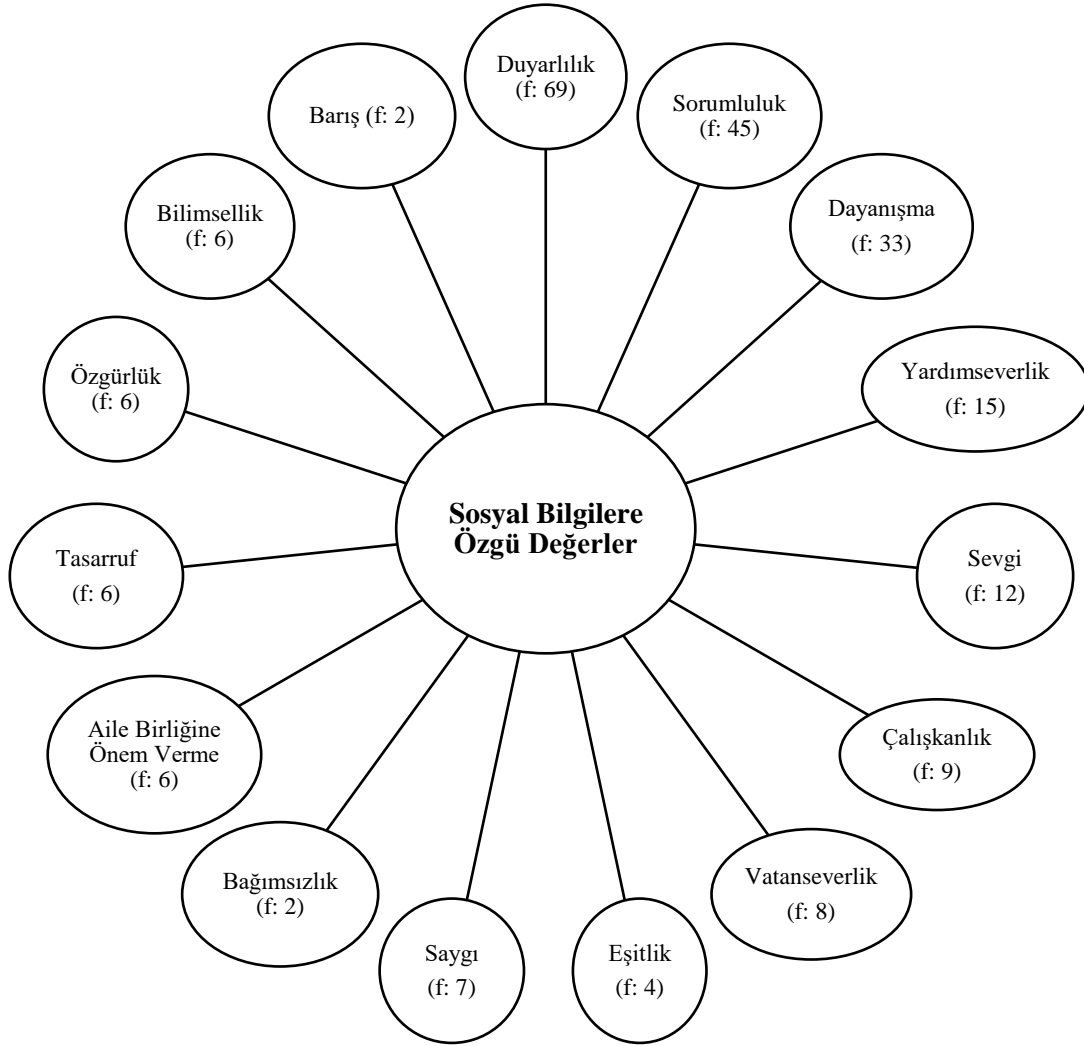
Dört numaralı özel amaçla eşleştirilen kamu spotları/zorunlu yayınlarda, Türk kültür yapısı ve kültürel miras dinamiklerinin korunmasına değinilmiş, milli bilincin oluşması ve toplumun sürekliliğinin sağlanması vurgulanmıştır. 5 ve 6 numaralı özel amaçlarla ilişkilendirilen kamu spotları/zorunlu yayınlarda, insanların doğal çevreden etkilenen hayatına yönelik bilgi edinmesi ve doğal kaynakların her geçen gün katlanarak artan insan nüfusuna karşı sınırlı olmasının önemine değinilmiştir. İnsanların çevresi ile etkileşimi, kaynakları bilinçli kullanması, doğaya ve canlılara duyarlılıkla yaklaşması ve yaşamı için gerekli mekânsal becerileri öğrenmesi vurgulanmıştır. 7, 11 ve 12 numaralı özel amaçlarla ilişkilendirilen videolarda, bilim ve teknolojinin gelişimi, toplum üzerindeki etkileri, doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmada teknolojinin kullanımına değinilmiş, sanal ortamdaki tehlikeler ve dolandırıcılıklara karşı alınması gereken eğitimler, toplumların gelişmesi ve ilerlemesi için bilimsel, yenilikçi ve eleştirel düşünmenin önemi ön plana çıkarılmıştır. 8 ve 9 numaralı özel amaçlarla bağdaştırılan kamu spotları/zorunlu yayınlarda, dünyadaki kaynakların sınırlılığı ve bireylerin yeni fikirler geliştirerek mevcut kaynaklarla ekonomiye katkı sağlamalarına değinilmiştir. İnsanların girişimcilik faaliyetleriyle yeni iş alanları oluşturmaları, üretkenlik, çalışmanın önemi ve meslek gruplarının toplumsal faydalarına vurgu yapılmıştır. Buna göre bu kamu spotları/zorunlu yayınlarda 8 ve 9 numaralı amaçlar öğrencilere kazandırılabilir.

13 ve 14 numaralı özel amaçlarla ilişkilendirilen kamu spotları/zorunlu yayınlarda, insanların uzun yıllar iş birliği içinde beraber yaşayarak resmi kurum ve sivil toplum kuruluşlarıyla düzeni sağlamalarının önemine değinilmiş, bireylerin toplumsal sorunları birlikte çözmeleri, sosyalleşme ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi vurgulanmıştır. Bu kapsamdaki kamu spotları ve zorunlu yayınlar sayesinde öğrencilere 13 ve 14 numaralı amaçlar kazandırılabilir. 15, 16, 17 ve 18 numaralı özel amaçlarla eşleştirilen kamu spotları/zorunlu yayınlarda, çağın teknolojik ilerlemesine bağlı olarak dünyanın her yerindeki insanlar ile iletişim kurabilmenin oldukça kolaylaşması, uluslararası etkileşim ve sosyalleşmeyle insanların hem kendi ülkesini hem de dünyayı ilgilendiren sorunlara çözüm yolları bulmalarının önemine değinilmiştir. Evrensel değerlerin benimsenmesi, milli ve manevi değerlerin özümsemesi, insanların haklarını ve özgürlüklerini kullanmaları, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda topluma ve dünyadaki tüm insanlara yararlı olmaları vurgulanmıştır.

Alt amaç 3 (değerler)

Araştırma kapsamında yer alan kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan değerle ilişkilendirilmesi Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler programında yer alan değerlere yansımaları

Şekil 1 incelendiğinde duyarlılık (f: 69), sorumluluk (f: 45) ve dayanışma (f: 33) değerlerinin kamu spotları ve zorunlu yayınlarda en fazla vurgulanan değerlerin başında geldikleri görülmektedir. Toplum yaşamında duyarlı ve sorumlu olmanın önemine ve aynı zamanda birlik ve beraberliğe vurgu yapan kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler öğretim programında öğrencilere kazandırılması gereken

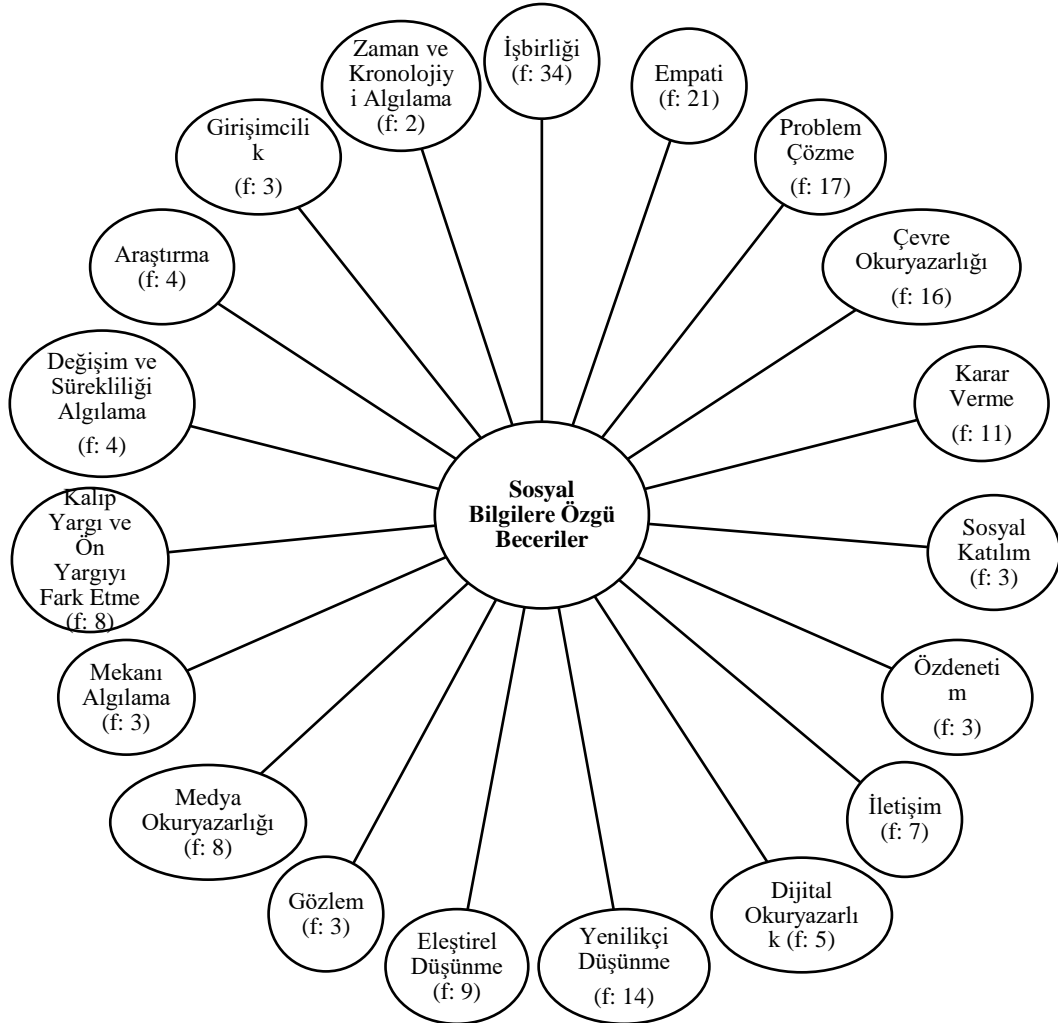
değerler ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Kamu spotları ve zorunlu yayınlarda bireyin parçası olduğu toplumda sorunların çözümü için iş birliği içinde hareket etmesine yönelik yardımseverlik (f: 15), insanların bir arada düzen ve barış ortamında neslini sağlıklı biçimde devam ettirebilmesi için sevgi (f: 12), saygı (f: 7) değerlerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak üzerine düşen vatani görevleri yerine getirmesi vatanseverlik (f: 8), geçmişten günümüze tarihsel sürecin ve kültürel dinamiklerin insanlara aktarılması, yüzyıllardır var olan özgürlük (f: 6) ve bağımsızlık (f: 2) değerleri ön plana çıkarılmış, toplumun en küçük birimi olarak ailenin önemine ve dayanışmasına vurgu yapan ailenin birliğine önem verme (f: 6) değerinin kamu spotları ve zorunlu yayınlarda verildiği görülmüştür. Doğal kaynakları sınırlılığının farkına varmanın, onları kullanırken bilinçli davranmanın önemi tasarruf (f: 6), elimizdeki her türlü kaynağı kullanarak ülkemizin geliştirilmesi, refah seviyesinin yükselmesi ve teknoloji çağında önemli noktalara varılması adına kamu spotları ve zorunlu yayınlarda bilimsellik (f: 6) ve çalışkanlık (f: 9) değerlerine vurgu yapıldığı görülmüştür.

Alt amaç 4 (beceriler)

Araştırma kapsamında yer alan kamu spotları ve zorunlu yayınların sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan becerilerle ilişkilendirilmesi Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Kamu spotları ve zorunlu yayınların becerilere yansımaları

Şekil 2’de görüleceği üzere kamu spotları ve zorunlu yayınlarda en fazla ön plana çıkarılan beceriler iş birliği (f: 34), empati (f: 21), problem çözmedir (f: 17). Toplum içinde uyumlu yaşayabilmek, sorunlar

karşısında birlikte çözüm üretmek ve dayanışma ve yardımlaşma içinde hayatı sürdürmek için bu becerilerin kamu spotlarında ve zorunlu yayınlarda vurgulandığı görülmektedir. İnsanların çevreye zarar vermeleri sonucunda canlıların neslinin tehlikeye girmesi, biyolojik çeşitliliğin ve doğal kaynakların yok olmaya başlaması, bilinçsizce kullanılan kaynakların tükenmesi, iklim değişikliğine neden olan insan faaliyetlerinin vurgulanması çevre okuryazarlığı (f: 16) becerisiyle, bu sorunların çözümüne yönelik insanların geliştirdiği fikirler, doğayı ve canlıları koruyarak ilerleme, ekonomik faaliyetlerde, bilim ve teknoloji alanlarında gelişme, toplumsal ve evrensel sorunlara farklı bakış açısından bakılması ve birlikte hareket edilmesinin ön plana çıkarıldığı kamu spotları ve zorunlu yayınlar yenilikçi düşünme (f: 14), araştırma (f: 4), iletişim (f: 7), girişimcilik (f: 3) ve sosyal katılım (f: 3) becerileriyle ilişkilendirilmiştir.

Sigara, alkol ve çeşitli bağımlılık yapan uyuşturucu maddelerin kullanımıyla ilgili kamu spotları ve zorunlu yayınlarda bireylerin kendi kontrollerini sağlamaları ve bu maddeleri kullanımların dolayı oluşabilecek durumları düşünmeleri karar verme (f: 11) ve öz denetim (f: 3) becerileriyle ilişkilendirilmiştir. Bir madde bağımlılığı olup tedavi gören bireyleri, disleksi, down sendromlu ve engellilere karşı daha hoşgörülü olunması ve bu dezavantajlı gruplara karşı saygılı davranmayı özendiren kamu spotu/zorunlu yayınlar; kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme (f: 8) becerisiyle bağdaştırılmıştır.

Teknolojik ilerlemenin ivme kazandığı günümüz dünyasında yaşamımızı daha kolay hale gelmesi için yapılan uygulamaların ve iletişim araçlarının kullanılması, çevrimiçi yapılan alışverişler ve daha birçok resmi kurum işlemlerinin yapılabildiği sanal ortamın doğru ve güvenilir kullanılmasına yönelik kamu spotları ve zorunlu yayınlar medya okuryazarlığı (f: 8) ve dijital okuryazarlık (f: 5) becerileriyle, sanal ortamın kullanımının artmasına bağlı olarak artan dolandırıcılık ve siber suçlara karşı insanların bilgilendirilmesi eleştirel düşünme (f: 9) becerisiyle ilişkilendirilmiştir. Türk milletinin tarihini, kültürünü, sahip olduğu mirası anlamak, Anadolu coğrafyasına gelmeleri ve Malazgirt Zaferi ile bu topraklara yerleşmelerinin sürecinin anlaşılması ve bu geleneklerin devamlılığını konu edinen videolar zaman ve kronolojiyi algılama (f: 2), mekânı algılama (f: 3) ve gözlem (f: 3) becerileriyle bağdaştırılmıştır.

Sonuç ve öneriler

Bu araştırmada sosyal bilgiler öğretim programı ile kamu spotu/zorunlu yayınlar arasındaki bağlantılar ve bu yayınların programa yansımaları incelenmiştir. İlgili alanyazın incelendiğinde Türkiye bağlamında kamu spotu/zorunlu yayınların eğitim-öğretimde kullanımı oldukça sınırlı olduğu görülmüş (Akbulduk, 2015; Kubat, 2015; Tanca, 2017; Aydın, 2019; Sözbilir, 2019) ve özellikle sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tanca (2017) tarafından yapılan yüksek lisans tezinde kamu spotları yaşam boyu öğrenme bağlamında ele alınmış ve üniversite öğrencilerinin kamu spotlarına yönelik görüşleri ortaya konulmuştur. İlgili araştırmanın sonucunda, üniversite öğrencilerinin kamu spotlarının az sayıda yayımlandığı, etkileyici olmadığı ve kitle iletişim araçlarının genelinde etkin kullanılmadığı yönünde görüş belirttikleri görülmüştür. Öte yandan Aydın (2019) tarafından sınıf öğretmenleriyle yapılan çalışmada değer eğitiminde kamu spotlarından istifade edilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Kubat (2015) tarafından yapılan araştırmada okul öncesi öğrencilerini demokrasi eğitimi konusunda bilinçlendirmek amacıyla bir uygulama örneği hazırlanmıştır. Çalışma sonucunda, demokrasi eğitimine dair kazanımların ve bilgilendirmelerin erken yaşta verilmesi ve kamu spotları gibi içeriklerden yararlanılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Sözbilir (2019) tarafından yapılan araştırmada gençlerin dijital bağımlılıklarının azaltılarak açık hava etkinliklerine daha fazla yönelmelerinin sağlanmasında kamu spotlarından yararlanılması gerektiği önerilmiştir. Kamu spotu/zorunlu yayınların eğitim bilimlerinde kullanımına yönelik yapılan araştırma sonuçlarına genel olarak bakıldığında eğitim-öğretim sürecine kamu spotlarının entegre edilemediği söylenebilir. Bu durumdan hareketle mevcut araştırmanın keşfedici araştırma niteliğinde olduğu söylenebilir. Araştırmada elde edilen sonuçlardan hareketle, RTÜK tarafından yayınlanan toplam 40 kamu spotu ve 54 zorunlu yayının sosyal bilgiler dersi öğretiminde kullanılabilecek içerikte olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında birinci alt amaç olarak kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler dersi öğretim programındaki öğrenme alanları ve kazanımlarıyla ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; 47 zorunlu yayın ve kamu spotu ile en çok yayının 5. sınıf öğrenme alanı ve kazanımlarına uygun olduğu, 8 yayın ile en az 7. sınıf öğrenme alanı ve kazanımlarına uygun olduğu, 4. sınıflar için 17 yayının ve 6. sınıflar için 15 yayının uygun olduğu görülmüştür. Sosyal bilgiler dersi 4. 5. 6. ve 7. sınıfları kazanımları arasında en fazla paya 8 yayınlı “Birey ve Toplum” ve “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı kazanımları, 2 yayın ile de “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanı kazanımlarının sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En fazla paya sahip “Birey ve “Toplum” öğrenme alanı kapsamındaki kamu spotları/zorunlu yayınlar ile düzenli ve sürdürülebilir bir toplumsal hayat oluşturmak, kalıp yargıları değiştirmek, şiddeti engellemek, toplumda salgın hastalıklara yönelik bilinç kazandırmak, toplumda sağlıklı iletişim yolları geliştirmek, dayanışma ve iş birliğini arttırmaya yönelik vatandaşları bilinçlendirmek gibi amaçlar hedeflenmiştir. Sosyal bilgiler dersindeki güncellik ilkesi ile kamu spotu ve zorunlu yayınların içerikleri arasında bağlantı kurmak sosyal bilgiler dersinin uygunluğu açısından söz konusudur. Mevcut durumda gerek ülkemizin gerekse dünyanın başa çıkmak zorunda olduğu salgın hastalıklar, mülteci sorunu, doğal afetler gibi olaylar sosyal bilgiler dersi kapsamında kamu spotu ve zorunlu yayınlar aracılığıyla öğrencilere aktarılması mümkün gözükmektedir. “Birey ve Toplum” öğrenme alanı ile aynı paya sahip “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanı kapsamındaki yayınlar ile de sınırlı kaynakların israfının önlenmesi, kaynakları bilinçli kullanma, enerji tasarrufu ve geri dönüşümün önemi hakkında bilinç kazandırmak, toplum içi üretimde bireylerin duyarlılıklarını arttırmak, bilinçli ve girişimci tüketici bireyler oluşturmak ve sağlıklı beslenmenin önemi hakkında kamuoyu bilinci oluşturulmak amaçlanmıştır. Bireylerin içinde yaşadıkları toplumdan başlamak üzere sınırlı kaynaklar içerisinde mevcut kaynakların korunması ve bilinçli tüketiciler olarak üretime katkı sağlaması gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde hassas bir konudur. Bu hassasiyetin sosyal bilgiler derslerinde kamu spotu/zorunlu yayınlarla öğrencilere kazandırılması önemlidir.

İkinci alt amaç olarak kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler öğretim programının özel amaçlarıyla olan ilişkileri ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler dersi öğretim programının 2. 3. ve 10. amacı hariç diğer 15 özel amaç ile doğrudan bağlantısı olduğu tespit edilmiştir. 15 konu içeriğiyle en fazla paya sahip çevreye duyarlılık, doğanın ve doğal kaynakların korunmasını içeren 6 numaralı özel amaçtır. Bu yönüyle kamu spotu ve zorunlu yayınların insanlara sorumluluk bilinci kazandırarak doğada var olma adına farkındalık oluşturmayı amaçlayan konu ve içerikleri sosyal bilgiler dersi özel amacı ile bağdaşmaktadır. Ayrıca özel amaçlarla ilişkili kamu spotu/zorunlu yayınlarda ağırlıklı olarak toplum içi ilişkilerin düzenlenmesi, vatandaşların görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerinin önemi, Türk kültür yapısı ve kültürel miras dinamiklerinin korunması, milli bilincin oluşması ve toplumun sürekliliğinin sağlanması, birlik ve beraberlik duygusu için hareket eden ve vatanına bağlı nesiller yetiştirilmesi konularına değinilmiştir. Öte yandan ulusal bağlamda bu mesajları içeren kamu spotu/zorunlu yayınlara ek olarak uluslararası etkileşim, dünyayı ilgilendiren sorunlara çözüm yolları bulmanın önemi, bilimsel, yenilikçi ve eleştirel düşünmenin önemi, evrensel değerlerin benimsenmesi, bireylerin topluma ve dünyadaki tüm insanlara yararlı olmaları gibi uluslararası konulara da değinilmiştir. Günümüz toplumları küresel çağı yakalama hedefine doğru ilerlerken öz dayanaklarını yitirmeden ilerlemesi önem arz etmektedir. Bu durumda bireylere eğitici, bilgilendirici ve yönlendirici mesajların sosyal bilgiler dersinde kamu spotu/zorunlu yayınlar aracılığıyla verilmesi etkili bir yöntemdir.

Üçüncü alt amaç olarak kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler öğretim programında yer alan değerler ile ilişkilendirilmesi belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre duyarlılık, sorumluluk ve dayanışma değerlerinin kamu spotu/zorunlu yayınlarda en fazla vurgulanan değerlerin başında geldikleri sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda toplumsal yaşamın gereği olarak olaylara karşı duyarlı ve sorumluluk alma aynı zamanda birlik ve beraberlik içinde sorunların üzerinden gelme gibi mesajlarının verilmesi kamu spotu ve zorunlu yayınlar aracılığıyla öğrencilere aktarılabilir. Öte yandan bu yayınlarda belki de günümüzde toplumların en çok ihtiyacı olanların başında gelen; toplumda sorunların çözümü için iş birliği içinde hareket edilmesine yönelik yardımseverlik, insanların bir arada düzen ve barış ortamında neslini sağlıklı biçimde devam ettirebilmesi için sevgi ve saygı değerlerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Toplumlarda çöküşlerle birlikte başlayan sonrasında daha büyük çapta devletlerin dağılması ile devam eden günümüz sorunlarına farkındalık oluşturmak amacıyla ilişkili

yayınlar sosyal bilgiler dersi kapsamında ele alınabilir. Sosyal bilgiler öğretim programı ile ilişkilendirilen kamu spotu/zorunlu yayınlarda yer alan yardımseverlik, özgürlük ve bağımsızlık değerleri bu görüşü destekler nitelikte olup ilişkilendirilen yayınlardan da yararlanılabilir.

Dördüncü alt amaç olarak kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler öğretim programında yer alan beceriler ile ilişkilendirilmesi belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kamu spotu/zorunlu yayınlarda en fazla ön plana çıkarılan beceriler iş birliği, empati ve problem çözmedir. Toplumsal uyumun gereklilikleri hakkında farkındalık, sorunlara karşı birlik ve beraberlik, dayanışma ve yardımlaşma bilinci oluşturmak amacıyla sosyal bilgiler dersinde ilgili kamu spotu/zorunlu yayınların kullanımı daha etkili olacaktır. Bu doğrultuda salgın, göç, savaş ve afet olaylarında toplumda iş birliği, dayanışma ve yardımseverlik gibi değerler değerlerin benimsenmesi, millet olma bilincini arttırmanın yanı sıra bu tip makus olayların zararını da en aza indirecektir. Toplum içinde uyumlu yaşayabilmek, sorunlar karşısında birlikte çözüm üretmek ve dayanışma ve yardımlaşma içinde hayatı sürdürmek için sosyal bilgiler dersinde kamu spotu/zorunlu yayınlardan faydalanmak etkili olacaktır. Öte yandan canlıların yaşamının devamı için çevreye ve doğal kaynaklara karşı duyarlılığın öğrencilere aktarılması için çevre okuryazarlığı bağlamında sosyal bilgiler dersinde ilgili yayınlardan istifade etmek mümkündür. Bireylerin çevreye zarar vermemeleri gerektiği, biyolojik çeşitliliğin korunması ve kaynakların bilinçli kullanılması gibi konularda farkındalık oluşturup bilinç kazandırmak hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda bu sorunların çözümüne yönelik insanların geliştirdiği fikirleri, doğayı ve canlıları koruyarak ilerlemeyi, bilim ve teknoloji alanlarında gelişmeyi, toplumsal ve evrensel sorunlara farklı bakış açısından bakılması ve birlikte hareket edilmesinin ön plana çıkarıldığı kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler dersinde kullanımı söz konusudur.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara göre kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler öğretiminde kullanılabileceği öngörülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle sosyal bilgiler öğretmenlerinin kamu spotu/zorunlu yayınları derslerine entegre ederek kullanabileceklerini söylemek mümkündür. Ayrıca eğitici ve bilgilendirici içeriklere sahip kamu spotu/zorunlu yayınların etkili sosyal bilgiler öğretiminde öğretmenlere yardımcı olabileceği söylenebilir. Bu bağlamda sosyal bilgiler öğretmenlerinin derslerinde kamu spotu/zorunlu yayınlarının güncellik durumunu da göz önüne alarak takibini yapması ve konu- içerik eşleştirmesi yaparak kullanmaları önerilmektedir. Bunun yanı sıra kamu spotu/zorunlu yayınların sosyal bilgiler derslerinde kullanımının faydalı olup olmadığını net bir şekilde tespit edebilmek için ampirik çalışmaların yapılması önerilebilir. Bu sayede kamu spotlarının sosyal bilgiler dersi özelinde ortaokul öğrencileri üzerinde nasıl ve ne şekilde bir etki bırakıp bırakmadığı ortaya koyulabilir.

Kaynakça

- Acun, İ. (2015). Bilgisayar destekli öğretim uygulamaları. C. Öztürk (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi: demokratik vatandaşlık eğitimi* içinde (s. 343-365). (4. Baskı). Ankara: Pegem.
- Akbudak, H. İ. (2015). *Öğretmenlerin eğitimle ilgili kamu spotlarına ilişkin tutum ve beklentilerinin belirlenmesi* [Doktora tezi], Dumlupınar Üniversitesi.
- Akova, S. (2017). Sigarayı bırak, hayatı bırakma' sloganlı kamu spotları örneklemelerinin alımlama analizi yöntemi ile incelenmesi, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 15-36.
- Aydın, K. Ö. (2016). A research of public service announcements on environment in the scope of the environmental communication, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), 785-800.
- Aydın, M. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin değerler eğitimine yönelik görüşleri (Isparta ili örneği)*, [Yüksek lisans tezi], Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Aytekin, H. (2016). Görsel-İşitsel medyada sağlık-güvenlik halleri: tartışılması gereken bir alan olarak kamu spotu, *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(3), 249-275.
- Balcı, S., Gülveren, H. ve Balcı, M. (2015). Madde bağımlılığı konulu kamu spotlarının lise öğrencilerince değerlendirilmesi, *Turkish Studies International Periodical for The Languages*, 10(6), 287-306.
- Bilgiç, B. (2016). Türkiye'de kamu spotu oluşum süreci ve yayın politikaları, *İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 25-61.

- Bilis, A., E. (2014). Kamu hizmeti yayıncılığının yeni eğilimi kamu spotları üzerine bir inceleme. F. Alver (edt.). *I. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi: 12 Mayıs 2014 – Kocaeli: Bildiriler* (347-364). Kocaeli: Volga Yayıncılık.
- Bütün, M., Selçuk, M., Akadal, E. ve Gülseçen, S. (2018). Kamu spotlarının etkililiği üzerine bir araştırma, *Selçuk İletişim*, 11(2), 273-291.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2000). *Research methods in education* (5. Ed.). London: Routledge.
- Coşkun, S. (2016). türk görsel-işitsel medya hizmetlerinde kamu spotları ve zorunlu yayınlara dair bir değerlendirme. B. Polat (haz.). *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 13 Ekim 2016 – Elazığ: Bildiriler* (830-842). Elazığ: Asos Yayınları.
- Livberber Göçmen, T. ve Ayvaz, S. (2017). Kamu spotlarının göstergebilimsel yöntemle çözümlenmesi: sağlık bakanlığı örneği, *Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 25(2), 112-128.
- Güllülü, U. ve Türk, B. (2015) Kamu spotlarının sigara bırakma/azaltma niyeti üzerinde etkileri, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 16, 23–41.
- Hekimoğlu, Tunceli, D. (2018). Üniversite gençliği ve madde bağımlılığı: kamu spotları üzerine bir alımlama analizi, *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(1), 47-59.
- Kaymakçı, S. ve Ata, B. (2012). Social studies teachers' perceptions about the nature of social studies. *Journal of Social Studies Education Research*, 3(1), 35-64.
- Kubat, Z. (2015). *Sosyal İçerikli reklam kampanyaları demokrasi ve insan hakları eğitimi kamu spotu uygulaması*, [Yüksek lisans tezi], Dumlupınar Üniversitesi.
- Maxwell, J. A. (2008). *Qualitative reseach design: an interactive approach*. London: Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *İlkokul ve ortaokul sosyal bilgiler dersi (4, 5, 6, 7. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar*. (Çev. S. Özge). İstanbul: Yayınodası Yayınları. (Orijinali 1991'de yayınlanmıştır).
- Oral, R. (2016). *Televizyonda yayınlanan kamu spotlarının hedef kitlenin tutum ve davranışları üzerindeki etkisi: Beyhekim devlet hastanesi çalışanları örneği* [Yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Özbük, Y. ve Öz, Y. (2017). Türkiye'de yayınlanmış olan kamu spotlarının içerik analizi yöntemi ile incelenmesi, *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 575-589.
- Öztürk, C. (2015). Sosyal bilgiler: toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. C. Öztürk (Ed.), *sosyal bilgiler öğretimi: demokratik vatandaşlık eğitimi* içinde (s. 1-31). (4. Baskı). Ankara: Pegem.
- Puppın, G. (2020). environmental public service advertising (psa) 'with chinese elements': a visual semiotic analysis of localized wwf print campaigns in mainland China, *China Media Research*, 16(3), 26-48.
- Quinn, A., & Chu, Y. H. (2017). Teaching note—student-produced public service announcements: a project to promote active learning in an undergraduate hbse class, *Journal of Social Work Education*, 53(3), 552-559.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu. (2020). Kamu Spotları Yönergesi. 27 Mart 2020 tarihinde <https://www.rtuk.gov.tr/spot-filmler/3717/3985/kamu-spotlari-yonergesi.html> adresinden erişilmiştir.
- Singh, K. (2007). *Qualitative research methods*. London: Sage
- Sözbilir, A. (2019). *Açık hava etkinliklerinin dijital bağımlılık düzeyine etkisinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Tanca, H. A. (2017). *Yaşam boyu öğrenme bağlamında kamu spot göstergeleri hakkında üniversite öğrencilerinin görüşlerinin incelenmesi (Bartın üniversitesi örneği)* [Yüksek lisans tezi], Bartın Üniversitesi.
- Yaman, F. ve Göçkan, İ. (2015). Kamu spotu reklamlarının sigara kullanıcıları üzerindeki etkisi: Afyonkarahisar ilinde bir uygulama, *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(11), 53-66.
- Zorunlu Yayın Mevzuatı. (t. y.). 27 Mart 2020 tarihinde [rtuk.gov.tr/spot-filmler/3717/6964/zorunlu-yayin-mevzuati.html?Keyword=Program](https://www.rtuk.gov.tr/spot-filmler/3717/6964/zorunlu-yayin-mevzuati.html?Keyword=Program) adresinden erişildi.

Etik kurul onayı

Herhangi bir canlıdan veri toplanmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Matematikte öğretim sürecine yönelik algı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması*

Adaptation of the perception of instructional process in maths scale into Turkish

Gönderim Tarihi / Received: 05.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 28.04.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.962982](https://doi.org/10.31795/baunsobed.962982)

Hilal YILMAZ**1

Sümer AKTAN²

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Nelson, Demers ve Christ (2004) tarafından öğretim sürecinde öğretmenlerin davranışlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiş olan “Öğretim Sürecine Yönelik Algı Ölçeği”ni matematik dersi özelinde Türkçeye uyarlamak ve yapı geçerliliği ile ölçekten elde edilen puanların güvenilirlik düzeylerini belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubunu ortaokul altıncı sınıfa devam eden 302 öğrenci oluşturmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanmasında ilk olarak etik kurallar çerçevesinde gerekli izinler alınmış ve ölçek Türkçeye çevrilmiştir. Dilsel geçerlilik boyutunda gerekli uzman görüşü alınmış ve ardından ölçek 302 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Ölçeğin yapısal geçerliliğinin test edilmesi için keşfedici faktör analizi ve elde edilen modelin geçerliliğini doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizi sonucunda ölçeğin Türkçe formu üç faktör ve 18 maddeden oluşmuş ortaya konulan bu model doğrulayıcı faktör analizi ile de teyit edilmiştir. Ölçekten elde edilen puanların güvenilirliği için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmış ve ölçeğin geneli için (α) .89 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda öğretim sürecine yönelik algı ölçeğinin matematik dersinde öğretmenlerin öğretim sürecine yönelik davranışlarını belirlemek için gerekli niteliklere sahip bir ölçme aracı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Öğretim sürecine yönelik algı, Matematik öğretimi, Öğrenci Algıları

ABSTRACT: The aim of this study is to adapt The Responsive Environmental Assessment for Classroom Teaching Scale [REACT], which was developed by Nelson, Demers, and Christ (2004) to measure teachers' behaviors in the teaching process, into Turkish specifically for the mathematics lesson, and to determine the construct validity and reliability levels of the scores obtained from the scale. The study group of the research consists of 302 students attending the sixth grade of secondary school. In the adaptation of the scale to Turkish, first of all, necessary permissions were obtained within the framework of ethical rules and the scale was translated into Turkish. Necessary expert opinion was taken in the required linguistic validity dimension, and then the scale was applied to a group of 302 people. Exploratory factor analysis was used to test the structural validity of the scale and confirmatory factor analysis was used to verify the validity of the model obtained. As a result of exploratory factor analysis, the Turkish form of the scale consisted of three factors and 18 items, and this model was confirmed by confirmatory factor analysis. The Cronbach Alpha coefficient was calculated for the reliability of the scores obtained from the scale, and (α) was found to be .89 for the overall scale. In line with the results obtained, it has been seen that the perception scale for the teaching process is a measurement tool with the necessary qualifications to determine the behaviors of teachers towards the teaching process in mathematics lessons.

Keywords: Perception of instructional process, Mathematic teaching, Student perceptions

*Bu makale Balıkesir Üniversitesi Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı'nda Hilal Yılmaz tarafından yapılan “Öğrencilerin Öğretim Sürecine Yönelik Algıları ile Matematiksel Motivasyon ve Akademik Başarı İlişkisi” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasının bir kısmından üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Yüksek Lisans Mezunu- İlköğretim Matematik Öğretmeni, Gökçeyazı Şehit Rıdvan Çetinkaya Ortaokulu, borhilal@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1284-6778>

² Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Necatibey Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü/Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, saktanus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2938-7782>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In recent years, some educational studies have focused on notions such as students perceptions of the learning and teaching process, classroom environment and teacher behaviors.

As these variables are significantly under the control of teachers, many researchers have focused on the social and instructional support offered to students at school and student perceptions in these processes. These researches report that there is a significant relationship between teaching quality, teacher behaviors, student perceptions, and students' academic achievement (Walberg, 1986; Goodenow, 1993; Allen & Fraser, 2007; Hattie, 2009; Allen, Pianta, Gregory, Mikami & Lun, 2011; Lam, Wong, Yang & Liu, 2012; Nelson, Demers & Christ, 2014). The qualifications of the teachers who organize the teaching process and the approaches teachers use in the classroom are among the variables that directly affect the teaching process. For this reason, teacher qualifications and the approaches teachers use in the classroom are the most important factors that determine the teaching process and student-teacher relationship (Hattie, 2009). In this context, the development of a valid and reliable scale to determine student perceptions of teaching process will contribute to the change of teacher behaviors in the teaching process and the effectiveness of the teaching process.

Methodology

In this study, which aims to translate the Responsive Environment Assessment for Classroom Teaching (REACT) Scale, which was developed by Nelson, Demers and Chris (2004) to measure teacher behaviors in the teaching process, into Turkish and adapt it to the mathematics course, first of all, necessary permissions were obtained, the scale was translated into Turkish and adapted to the mathematics course. The prepared form was prepared by presenting it to the teachers and experts. The prepared Perception of Instruction Process Scale (PIPS) consists of a total of 18 items in a four-point Likert type. For the validity and reliability analysis of the scale, data were collected from 302 students studying in the sixth grade of secondary schools in Balıkesir province Altıeylül and Bandırma districts. The construct validity of the scale was tested with Exploratory Factor Analysis and Confirmatory Factor Analysis. Then, the Item Total Correlation, Factor Loading and Error Variances of the PIPS were examined according to the sub-dimensions. Cronbach's Alpha Coefficient, which is the most appropriate method for Likert-type scales, was used in the reliability analysis of PIPS measurements.

Findings and discussion

Exploratory Factor Analysis [EFA] and Confirmatory Factor Analysis [CFA] were used to test the construct validity of the scale. The result of the KMO Barlett test (.940, $p < .05$) performed to determine the suitability of the data before the Factor Analysis was found to be significant. For this reason, it was decided that the data were suitable for factor analysis.

Exploratory Factor Analysis was performed to determine the factor structure of the scale. According to the results of the Exploratory Factor Analysis, factor loadings of all items in the Perceptions of Instruction Process Scale are above .40 and the scale consists of three sub-dimensions. These sub-dimensions are Instructional Presentation (7 items), Positive Reinforcement (6 items), and Differentiated Instruction (5 items). The Instructional Presentation sub-dimension explains 42.419% of the total variance, the Positive Reinforcement sub-dimension explains 49.382% of the total variance, and the Differentiated Instruction sub-dimension explains 54.950% of the total variance.

After EFA, Confirmatory Factor Analysis was performed to test the construct validity of the scale. When the Confirmatory Factor analysis results are examined, it is seen that $\chi^2/df = 1.76$ ($\chi^2 = 230.57$, $df = 131$). According to this result, the goodness of fit can be evaluated as excellent. In addition, it was determined that the indices within the acceptable limits were AGFI and PGFI, while the GFI, CFI, SRMR, NFI, RMR, NNFI and RMSEA indices showed perfect fit.

In the study, the Item Total Correlation, Factor Loading and Error Variances of the Perceptions of Instruction Process Scale were examined according to the sub-dimensions. When the correlation coefficients of the items in the SSPS are examined, it can be said that the discrimination power of the items is sufficient. When factor loads are examined, it can be said that the items in the SSPS effectively

measure the conceptual structure. When the error variances are examined, it is seen that some items have high error variances. For this reason, the t-test values of the items were examined. When the error variances of the items are examined by considering the t-test values, it is seen that they are within acceptable limits. For this reason, these items were not removed from the scale.

Cronbach's Alpha Coefficient, which is the most appropriate method for Likert-type scales, was used in the reliability analysis of the measurements obtained from the Perceptions of Instruction Process Scale. The Cronbach's Alpha coefficient ($\alpha=.896$) of the measurements obtained from the SSPS shows that the scale has a high level of reliability. Only the Differentiated Instruction ($\alpha=.676$) sub-dimension of the scale has a sufficient level of reliability. Instructional Presentation ($\alpha=.805$) and Positive Reinforcement ($\alpha=.864$) sub-dimensions have high reliability levels.

Conclusions and recommendations

In this study, it was aimed to examine the validity and reliability of the Turkish version of the the REACT scale developed by Nelson et al. (2004). EFA results show that the scale consists of 3 sub-dimensions. It is seen that the indices obtained as a result of CFA are acceptable and show a perfect fit, and in the reliability analysis, the measurements are at an acceptable level. In addition, it was determined that the Item Total Correlation, Factor Loading and Error Variances related to the SSPS were within acceptable limits. These results show that the scale is a valid and reliable measurement tool that can be used in different studies. Using the scale in different studies will contribute to the validity of the scale. In this context, it is possible to increase the reliability of the measurements by collecting data from a larger sample. In addition, collecting students' perceptions about the teaching process can contribute to different studies to improve the teaching process and teacher behaviors.

Giriş

Toplum 5.0 paradigması ırk, din, dil, cinsiyet gibi ayrımlar olmaksızın herkes için refah düzeyi yüksek bir toplum yaratmanın önemini vurgulamaktadır (Akın, Mayatürk Akyol ve Sürgevil Dalkılıç, 2021). Toplum 5.0 çağının yaşandığı günümüzde neredeyse tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin odak noktasını -yüksek bir refah toplumu yaratmak için- teknolojik açıdan gelişmek ve katma değer yaratan ürünler üreterek ekonomik açıdan zenginleşmek oluşturmaktadır. Böyle bir ekonomik gelişim için nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi stratejik derecede önemlidir. Teknolojinin, mühendisliğin ve inovasyonun ön planda olduğu bir ekonomi için yetiştirilecek insanın en temel özelliklerinden biri matematik okuryazarlığıdır (Gilligan, Flouri ve Farran, 2017; Hendroanto, Istiandaru, Syakrinai, vd, 2018). Bu perspektiften ele alındığında öğrencilerin matematik okuryazarlığı düzeyinin bir ülkenin ekonomik ve teknolojik açıdan ilerlemesinin de anahtarı olduğu söylenebilir. Dünyanın pek çok ülkesinde bugün fen-matematik-mühendislik eğitimine odaklanan bir yaklaşımın sıklıkla dile getirilmesi bir tesadüf değildir. Bununla beraber öğrencilerden elde edilen veriler matematik başarısında Türkiye'nin çok da iyi bir durumda olmadığını göstermektedir. Türkiye'nin PISA 2018 çalışmasında almış olduğu puanlar ülkenin matematik alanındaki düzeyini ortaya koymaktadır. PISA 2018 matematik testi sonuçlarına göre OECD [Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü] üyesi olan 37 ülke içinde Türkiye 454 puan alarak 33. olmuştur. OECD üyeleri ve ortakları ile beraber alındığında ise bu sıralama 78 ülke içinde 42. sıraya denk düşmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019: 63). Elde edilen bu sonuçlara bakıldığında 15 yaş grubu öğrencilerin matematik performansları çok iyi gözükmemektedir. Yine OECD ortalaması ile Türkiye'nin matematik testindeki fark düzeyi 2015 PISA sınavına göre azalmış olsa da 2018 uygulamasında Türkiye yine OECD ortalamasının 35 puan altında kalmıştır (Eğitim Reformu Girişimi [ERG], 2019).

Öğrencilerin matematik dersindeki akademik başarısıyla ilişkili nedenler oldukça karmaşık olabilir. Bu nedenler içinde öğrencinin sosyoekonomik durumu, önceki akademik başarısı, motivasyon düzeyi, öz yeterlik algısı, ders dışı etkinliklere katılımları, devamsızlık, matematik öğrenmeyi sevmeleri ve matematik dersinde kendilerine güvenmeleri gibi değişkenler bu süreç içinde rol oynayabilir (Yıldırım, 2011; Bozkurt ve Bircan, 2015; Özkan, 2020). Bununla beraber bu noktada en önemli değişken öğretmen ve öğretim süreci olarak ortaya çıkmaktadır (Hanushek, Kain, O'Brien ve Rivkin, 2005; Harris ve Sass, 2011; Adnot, Dee, Katz ve Wyckoff, 2017; Koğar ve Yılmaz Koğar, 2017; Özkan, 2019). Öğretim sürecinin yönetilmesi akademik başarı, motivasyon ve öz yeterlik gibi kritik değişkenlerle yakından ilişkilidir (Martin ve Rimm-Kaufman, 2015; Kim, Dar-Nimrod ve MacCann, 2018; Burić ve Kim, 2020). Dolayısıyla öğretmen sınıf içindeki etkileşimde kilit bir rol üstlenmektedir. Öğretmenin sınıf içindeki davranışları, öğretimde takip ettiği yol, öğrencilerle kuracağı etkileşim öğretimin etkili bir şekilde yönetilmesinde önem taşımaktadır. Hattie ve Yates (2012) öğretmenlerin öğretim sürecini etkili bir şekilde yönetebilmesi için öğrenci başarısına ilişkin net kriterler oluşturmalarının, öğrencilerin duygusal ve zihinsel ihtiyaçlarına yönelik farkındalık geliştirmelerinin, öğrencinin öğrenme eksiklerini fark etmelerinin, öğrenme sürecini izleme ve etkili geribildirim vermelerinin, öğrenci için anlamlı, düzeyine uygun ve meydan okuyucu nitelikte öğrenme görevleri tasarlamalarının önemine vurgu yapmaktadır. Öğretmenlerin öğretim süreci içinde aktif rol almaları yalnızca öğrencilerin derse odaklanmaları veya akademik başarılarının artmasına değil aynı zamanda öğrencilerin derse yönelik motivasyon düzeylerini de yükseltmektedir (Wood, 1998; Praetorius vd., 2017; Mahler, Großschedl ve Harms, 2018).

Bu bağlamda ele alındığında öğretmenlerin sınıf içinde öğretim eylemine yönelik diğer bir deyişle etkili ve verimli bir öğrenme ve öğretme sürecini yönetmek için gerekli olan kritik davranışları ne derecede gösterdiklerini öğrencilerin bakış açısı ile belirlemek etkili öğretimin doğasının anlaşılmasına katkı sunabilir. Bunun için geçerlik ve güvenilirlik açısından standardize ölçme araçlarının geliştirilmesi veya yabancı dilde geliştirilmiş ölçme araçlarının Türkçeye uyarlanması etkili öğrenme ve öğretim sürecinde öğretmen davranışlarının doğasının anlaşılmasına önemli bir katkı sunacaktır. Bu çalışma bu kavramsal perspektif içinde Nelson, Demers ve Christ (2004) tarafından geliştirilen ve REACT [The Responsive Environmental Assessment for Classroom Teaching] olarak isimlendirilen likert tipi ölçeğin matematik dersi özelinde Türkçeye uyarlanmasını ve ölçeğin yapı geçerliliğine ilişkin kanıtları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Literatür taraması

Öğretim süreci ve öğretmen davranışları

Öğretmenin öğretim sürecindeki etkisi ve bu etkiyi oluşturan özelliklerin neler olduğu günümüzde eğitim reformu söylemlerinin kullandığı temel bir motto haline gelmiştir. Bir diğer ifade ile eğitim reformu söyleminin odak noktasını dün olduğu gibi bugünde öğretmen oluşturmaktadır (Day, 2002; Nguyen ve Hunter, 2018; Imants ve Van der Mal, 2020). Öğretmen davranışlarının sınıf ortamındaki etkileri ile ilgili erken dönem çalışmalar 19.yy'ın sonlarına doğru yapılmaya başlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yirminci yüzyılın başlarında etkisini arttırmaya başlayan sosyal verimlilik hareketinin bir sonucu olarak okulların verimliliği üzerinde incelemeler yapılmaya başlanmış ve bir okulun verimliliğinin en önemli göstergesi olarak eğitim programında yer alan davranışları öğrenciye kazandırma düzeyi alınmıştır. Bu durum zaman içinde çoktan seçmeli testlerin ve değerlendirme çalışmalarının gelişmesine yol açmıştır (Kim, 2018). Bu erken dönem çalışmalarının odak noktasını öğrencilerin bakış açısı ile iyi öğretmen nasıl betimlenebilir sorusu oluşturmaktadır. Bu açıdan problemi çözmeye çalışan ilk çalışma Kratz (1896) tarafından yapılmıştır. İkinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar olan 2411 öğrenci üzerinde yapılan bu araştırmada öğrenciler öğretmenlerini genelde insani ve iletişim yeterlilikleri bağlamında değerlendirmişlerdir. Kratz'ın çalışmasını takip eden yıllarda öğretmen nitelikleri üzerine kapsamlı bazı incelemelerin yapıldığı görülmektedir. Book (1905) çalışmasında liseye devam eden öğrencilerin bakış açısından öğretmenlerin niteliklerini incelemiştir. Bir diğer öncü çalışmada Buellfield (1915) öğretmenlerin öğretim sürecinde neden başarısızlık yaşadıklarını incelemiştir. 1929 yılına kadar farklı boyutlarda incelenen bu çalışmalara önemli bir katkı ise Charters ve Wipples'in (1929) klasik olmuş araştırmasından gelmiştir. Farklı çalışma alanlarından eğitimcilerin görüşlerinin derlendiği bu çalışmada iyi bir öğretmenin özellikleri: uyum becerisi, saygınlık, çalışma şevki, adil olma, dürüstlük, çekicilik gibi altı başlık altında toplanmıştır (Charters ve Waples, 1929: 223). Yine Newark (1929) tarafından yapılan bir çalışma da Charters ve Wipples (1929) çalışmasına benzer boyutlar belirlenmiştir. Bu dönemin bir diğer önemli çalışması da Hart (1934) tarafından yapılmıştır. Hart (1934) tarafından yapılan araştırma da Kratz (1896) ile benzer sonuçlar vermiştir.

Sınıf içinde öğretmenin öğretim sürecine etki eden davranışları ile ilgili çalışmalar daha sonraki yıllarda da artmaya devam etmiştir. Jayne (1945) öğretmenlerin öğretim sürecindeki yeterlilikleri üzerinde durmuştur. Öğretmenlerin sınıf içi performanslarının gözlem ve ses kaydı ile belirlendiği bu çalışma temelde öğretmenin sınıf içindeki verimliliği ile öğretmenin performansı arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Withall (1951) öğretmenlerin sınıf ortamında sosyal-duygusal bir iklim yaratma sürecine nasıl katkıda bulduklarını ve bu süreçte ne tür davranışlar gösterdiklerini incelemiştir. Cornell, Lindvall ve Saupe (1952) Illinois Üniversitesinin desteği ile yaptıkları geniş kapsamlı bir çalışma da öğretmenlerin sınıf içindeki davranışlarının gözlenmesi için bir gözlem protokolünü kullanmışlardır. Medley ve Mitzel (1958) ise OsCAR adını verdikleri bir ölçek ile etkili öğretmen davranışlarını araştırmışlardır. OsCAR [The Observation Schedule and Report] üç faktörde toplam on dört madde ile öğretmen davranışlarını bir araya getirmiştir. Bu üç faktör duygusal iklim, sözel vurgular ve sosyal yapıdır.

Öğretmen davranışları 1960-1970 arası on yıllık dönemde yine dikkat çeken bir araştırma problemi olarak güncelliğini korumaktadır. Bu dönem yapılan çalışmalar iyi öğretmen özelliklerinden çok etkili öğretmen davranışları üzerine odaklanmaya başlamıştır. Heil (1960) tarafından yapılan ve 1500 ilkokul öğrencisinin katıldığı gözleme dayalı çalışmada öğretmen davranışları ile çocukların akademik yeterlilikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu dönemin en dikkat çeken çalışması Thomas, Becker ve Armstrong (1968) tarafından yapılmıştır. Sınıf içindeki istenmeyen öğrenci davranışlarını yönetme sürecinde öğretmen davranışlarının farklılaşmasının ne düzeyde etkili olduğunu inceleyen bu çalışma daha çok sınıf yönetimine odaklanmış olsa da öğretmen davranışlarının öğrenci davranışlarına olan etkisini incelemesi açısından önem taşımaktadır. Wright ve Nuthall (1970) öğretmen davranışlarını belirli bir ders kapsamında inceleyerek öğrenci başarısı ile ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Fen bilgisi dersinde öğrencilerin akademik başarısı ile öğretmenin öğretime yönelik davranışları bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

1980'li yıllarda öğretmen davranışları ve sınıf içi etkileşimin niteliği, öğrenci başarısı ile çalışmalar sürekliliğini devam ettirmiştir. 1980-1990 arasında yapılan çalışmalarda yine ana tema öğretmenin sınıf içi etkileşimde oynadığı rol ve bu rolün bileşenleridir. Andersen, Norton ve Nussbaum (1981) yaptıkları

çalışma bu dönemin önemli çalışmaları arasında yer almaktadır. Öğretmenin öğrenci ile iletişim sürecinin niteliği ile öğrencinin akademik başarısı bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Fraser, Anderson ve Wahlberg (1982) ortaokul öğrencileri için likert tipi bir ölçek geliştirmişlerdir. Keza, Waxman ve Eash (1983) üçüncü sınıf ile on ikinci sınıf öğrencilerine uygulanacak bir başka ölçek geliştirme çalışması yapmışlardır. Gibson ve Dembo (1984) öğretmen verimliliği kavramı bağlamında öğretmen davranışları ve sınıf ortamında etkililiği inceleyerek standart bir ölçme aracı geliştirmişlerdir. 80’li yılların özellikle bu alanda ölçek geliştirme açısından oldukça verimli bir dönem olduğu söylenebilir.

Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan ve zaman içinde iyi, etkili, sevilen gibi sıfatlarla betimlenen öğretmen davranışları günümüzde de önemini koruyan, güncel bir araştırma alanıdır. Öğretmenlerin sınıf içinde öğrenci ile kurdukları etkileşim öğrencinin motivasyon, başarı, öz yeterlik ve öz güven gibi yapılarının gelişmesinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Öğrenci açısından oldukça değerli kazanımların elde edilmesinde kritik bir rol üstlenen öğretmenlerin sınıf içi davranışlarının öğrencilerin bakış açısı ile değerlendirilmesi ve bu amaca yönelik geliştirilen ölçme araçları politika yapıcılardan, eğitim paydaşlarına kadar çok farklı gruplara öğretmen eğitimi, öğretmen niteliği gibi sorulara daha net ve açık cevaplar vermelerini sağlayacak bir anahtardır denilebilir.

Öğretim sürecine yönelik algı ölçeği

REACT [Responsive Environmental Assessment for Classroom Teaching] ilk olarak Christ, Nelson ve Demers tarafından 2012 yılında geliştirilmiş ve daha sonra aynı ekip tarafından 2014 yılında son hali verilen likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin amacı sınıf içi öğrenme ortamının öğrenciler tarafından öğretmenin davranışları bağlamında değerlendirilmesidir. Bir diğer ifade ile öğretmen ile birebir ilişki içinde olan öğrenci grubunun öğretmenin sınıf içindeki öğretime yönelik davranışlarını değerlendirmesinde kullanılabilir bir ölçme aracıdır. Ölçeğin geliştirilmesi 2012 yılında başlamış ve yapılan farklı çalışmaların ardından nihai form 2014 yılında yayınlanmıştır. Ölçeğin nihai formunun oluşturulmasında 1465 ortaokul öğrencisinden oluşan bir grup ile çalışılmıştır. Bu öğrenci grubunun %26’sı altıncı sınıf, %35’i yedinci sınıf ve %40 sekizinci sınıf öğrencisidir. Ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizinde ise toplam 894 ortaokul öğrencisi katılmıştır. Ölçeğin son hali toplam 27 madde ve altı alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar pozitif pekiştirme, öğretimsel sunum, hedef belirleme, farklılaştırılmış öğretim, biçimlendirici dönüt ve öğretimden hoşlanma olarak verilmiştir (Nelson, Demers, ve Christ, 2014). Bu çalışmada REACT ölçeği “Matematik dersinde öğretim sürecine yönelik algı ölçeği [ÖSYAÖ / M] olarak isimlendirilmiştir.

Ölçeğin alt boyutları

REACT orijinal formunda altı alt boyut bulunmaktadır. Bu boyutların ilki pozitif pekiştirme olarak verilmiştir. Pozitif pekiştirme ya da diğer adıyla olumlu pekiştirme, öğrencilerin olumlu bir şekilde yönetilmesinde etkili bir faktördür (Conley, 2014). Pozitif pekiştirme veya olumlu pekiştirme sınıf yönetiminde etkili bir şekilde kullanılan önemli bir değişkendir. Bununla birlikte pozitif pekiştirme sadece sınıf yönetiminin değil aynı zamanda öğretim sürecinde de etkili bir şekilde kullanılabilir. Öğrencinin gösterdiği yüksek bir performansın ardından verilen olumlu bir pekiştirme öğrencinin daha iyi bir performans ortaya koymasında etkili bir rol oynamaktadır (Kelly ve Pohl, 2018; Willis vd. 2019).

Öğretim sunumu REACT orijinal formunun ikinci alt boyutudur. Öğretmenin kazanımları etkili bir şekilde öğrencilere sunması ve bu sunum sürecinde olabildiğince farklı yöntem ve teknikler kullanması kuşkusuz öğretim sürecinin zenginleşmesine ve kazanımların daha etkili bir biçimde öğrenciler tarafından edinilmesine katkı sunacaktır. Bu bağlamda öğretmenlerin öğretim sunumu sürecinde tüm süreci konuşarak veya tek yönlü bir iletişim kurarak götürmeleri doğru değildir. Öğretmenlerin kullandığı bazı yöntem ve tekniklerin öğrenci motivasyonunu arttırdığı ve daha etkili olduğunu belirten çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (Gettinger ve Ball, 2008; Gregory vd., 2014). Öğretmenlerin eğitimsel sunumlarını, öğrencilerinin katılma ve anlama yeteneklerine uygun şekilde yapmaları gerekmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin öğrenme motivasyonu eksikliğini, farklı öğretim sunumları yaparak giderebilirler (Smith ve Cotten, 1980). Bununla beraber literatürde öğretmenin akademik beklentileri dile getirmesi ve öğretimi açıkça sunma derecesi etkili öğretim sürecinin bileşenleri olarak belirtilmektedir (Hattie, 2009; Carnine vd., 2010).

Hedef belirleme veya amaç oluşturma REACT ölçeğinin bir diğer alt boyutunu oluşturmaktadır. Öğrenme ortamının, hedeflerin ve öğrencinin motivasyon düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların odak noktasını, sınıfta öğrenme hedeflerinin öğrencilere bildirilmesi ve hedef belirleme ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki oluşturmaktadır (Ames, 1992). Geniş tanımıyla hedef belirleme, öğrenme için açık ve elde edilebilir gayeler veya hedefler belirleme sürecidir. Hedef teorisi, öğrencilerin benimseyebileceği iki genel hedef yönelimi olduğunu önermektedir. Bunların birincisi; öğrenmeye ve gelişmeye içsel bir odaklanma ile gerçekleşen görev odaklı yönelim, ikincisi ise dışsal ödüllere dayalı yetenek odaklı yönelimdir. İlki genellikle öğrenme, göreve dâhil etme veya ustalık hedefleri olarak adlandırılırken, ikincisi performans hedefleri olarak tanımlanır (Elliott ve Dweck, 1988). Araştırmalar, zamanında ve öğrencinin bireysel farklılıklarına göre geribildirim kullanımının ve öğrencilerle birlikte onların düzeyine uygun hedef belirlemenin öğrencilerde daha yüksek başarı, daha iyi performans ve yüksek düzeyde öz-yeterlik ve öz düzenlemeye yol açabileceğini göstermektedir (Griffie ve Templi, 1997; Moriarity, Pavelonis, Pellouchoud ve Wilson, 2001; Schunk, 2003).

Farklılaştırılmış öğretim, birçok uzmanın öğretmenler için önerdiği etkili bir yaklaşımdır ve REACT ölçeğinin bir diğer boyutudur. Farklılaştırılmış öğretim, öğrenme görevleri ve öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını dikkate alarak tüm öğrencilerin eğitim programının hedeflerine erişmesine olanak tanır (Hall, Strangman ve Meyer, 2003). Farklılaştırılmış öğretim tek bir strateji değil, çeşitli stratejileri içeren bir öğretim yaklaşımıdır. Başka bir deyişle, farklılaşma, öğrenci ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmış duyarlı bir öğretim sürecini betimlemektedir.

Öğretim sürecinde rol oynayan bir başka değişken de öğretmen tarafından öğrencilere verilen biçimlendirici dönüt veya geri bildirimdir. Öğrenme-öğretme sürecindeki anlamıyla ele alındığında geri bildirim, genellikle bilgi ve beceri edinimini iyileştirmek için öğretmenlerin kullandığı oldukça kritik bir davranışı tanımlamaktadır. Başarı üzerindeki etkisine ek olarak, geribildirim aynı zamanda öğrenmeye yönelik motivasyonu arttırmada da önemli bir faktör olarak belirtilmektedir (Lepper ve Chabay, 1985).

Ölçeğin orijinal formunda son alt boyut öğretim sürecinden hoşlanma olarak verilmiştir. Etkili öğretmenler öğrencilerin öğretme ve öğrenme sürecine katılımını kolaylaştırmanın yollarını ararlar (Nelson vd., 2014; Al-Shara, 2015). Öğrencilerin öğrenme sürecine aktif ve istekli bir biçimde katılmasını ve dersi önemsemelerini sağlayan temel değişken nedir sorusunun cevabı öğretmenin sınıf içinde yaptığı öğretimi öğrencilerinin gelişim düzeyi, öğrencilerin öğrenme ihtiyacı ve beklentilerine göre düzenlemesinde saklıdır. Öğretmen dersini tutkulu bir şekilde işliyorsa, öğrencileriyle empatiye dayalı bir ilişki kurduysa ve öğrencilerinin espri anlayışı ile uyumlu bir espri anlayışı varsa öğrenciler Quina (1989)'nın belirttiği gibi birlikte çalışmayı tercih ederler.

Yöntem

Çalışma grubu

Tarama modeline uygun bir şekilde yürütülen bu araştırma Balıkesir ili Altıeylül ve Bandırma ilçelerinde ortaokul altıncı sınıfa devam eden 302 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verilerinin toplandığı 2018-2019 öğretim yılında adı geçen ilçelerde toplam 3703 öğrenci öğrenim görmektedir. Çalışma grubuna alınan 302 öğrenci tüm evrenin yaklaşık %8'ine denk düşmektedir. Kline (2011) gözlem sayısının parametre oranı olarak 10:1 olmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenden dolayı çalışma grubunun sayısı belirlenirken orijinal ölçek formunu oluşturan her bir madde için 10 cevaplayan olmasına dikkat edilmiştir.

Ölçeğin Türkçeye çevirisi

Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin öğretim sürecine yönelik algılarını belirlemek amacıyla yapılacak çalışmada Nelson, Demers ve Christ (2014) tarafından geliştirilen Responsive Environment Assesment Classroom Teaching (REACT) ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal Likert tipinde ve 27 madde, 6alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal halinin puan aralığı 27-108'dir. Çalışmaya başlamadan önce ölçeğin uyarlanması için gerekli izinler alınmıştır. Ayrıca Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan gerekli izin [15.02.2021-E.10880] alınmıştır. Ölçeğin orijinal formu İngilizce olmasından dolayı ilk olarak ölçek Türkçeye çevrilmiştir. Çevirme sürecinde ölçeğin uygulandığı grup dikkate alınmış ve İngilizce yeterliliği olan iki uzman tarafından Türkçeye çeviri işlemi yapılmıştır.

Ölçeğin Türkçe formu ile İngilizce formu karşılaştırılmış anlam açısından sorunlu yerler düzeltilmiştir. Ölçek formu daha sonra Türk dili alanında bir uzmana sunulmuş ve alınan görüşler doğrultusunda ölçeğin son hali verilmiştir. Ölçeğin orijinal formu herhangi bir ders özelinde düzenlenmediği için bu uyarılama çalışmasında ölçeğin matematik dersine uyarlaması yapıldığı için ölçeğe matematikte öğretim sürecine yönelik algı ölçeği [ÖSYAÖ / M] adı verilmiştir.

Bulgular ve tartışma

Keşfedici faktör analizi

Araştırmadan elde edilen veriler üzerinde ilk olarak çevirisi yapılan formun faktör yapısının belirlenmesi amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinin uygulanmasından önce verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı incelenmiştir. Bu incelemede veri setinin çarpıklık, basıklık katsayıları ile ortalama, mod ve medyan değerleri dikkate alınmıştır. Elde edilen puanların ortalaması 2.62; medyanı 2.72 ve mod değeri 2,67 olarak tespit edilmiştir. Çarpıklık katsayısı .385 ve basıklık katsayısı .328 olarak bulunmuştur. Ortalama, mod ve medyan değerlerinin birbirine yakın olması puanların normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bununla beraber, çarpıklık ve basıklık katsayılarının incelenmesi de verilerin normalliğinin test edilmesi için iyi bir veri kaynağıdır. Verilerin normalliğinin bir diğer göstergesi çarpıklık ve basıklık katsayılarının -2 ve +2 aralığında olmasıdır (George ve Mallery, 2003; Tabachnick ve Fidell, 2013). Elde edilen veriler doğrultusunda ölçekten alınan puanların normal dağıldığı kararı verilmiştir. Uygulama yapılacak grubun yeterliliğine ilişkin yapılan KMO Bartlett testi sonucu (.940, $p < .05$) anlamlı çıkmıştır. Bu sonuca göre verilerin faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Keşfedici faktör analizinde temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Keşfedici faktör analizine ilişkin sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: ÖSYAÖ /M keşfedici faktör analizine ilişkin sonuçlar

Maddeler	Faktör 1	Faktör2	Faktör 3	Ortak varyans
1	.707			.538
2	.671			.559
3	.583			.466
4	.619			.427
5	.734			.652
6	.758			.675
7	.500			.427
8		.646		.610
9		.602		.635
10		.762		.661
11		.686		.610
12		.690		.635
13		.619		.396
14			.739	.591
15			.700	.542
16			.565	.447
17			.530	.528
18			.488	.493
Öz değer	7.635	1.253	1.002	
Açıklanan varyans	42.419	6.693	5.567	
Açıklanan toplam varyans	42.419	49.382	54.950	

Tablo 1 incelendiğinde ölçeğin faktör yüklerinin .40 ve üzerinde olduğu ve açıklanan toplam varyansın % 54.95 olduğu görülmektedir. Keşfedici faktör analizinin sonuçlarına göre ölçeğin Türkçe formu 3 faktörden ve toplam 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten çıkarılan maddelerin çıkarılma nedenleri faktör yüklerinin düşük çıkmasıdır. Bu nedenden dolayı ölçeğin orijinal formunun Türkçe uyarlaması 18 maddeden oluşmaktadır.

Doğrulamalı faktör analizi

Keşfedici faktör analizinde ortaya konulan faktör yapısının teyit edilmesi için doğrulamalı faktör analizi [DFA] yapılmıştır. DFA analizi sonucunda elde edilen uyum indeksleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: ÖSYAÖ /M'ye ilişkin DFA uyum indeksleri ve değerleri

Uyum indeksleri	Değerler
χ^2	230.57
Sd	131
χ^2/sd	1.76
GFI	0.95
AGFI	0.93
CFI	0.99
NFI	0.98
NNFI	0.99
SRMR	0.036
RMR	0.040
RMSEA	0.041
PGFI	0.72

Tablo 2 incelendiğinde χ^2 değerinin 230.57 ve serbestlik derecesinin 131 olduğu görülmektedir. Bu iki değer birbirine oranı hesaplandığında $\chi^2/sd = 1.76$ bulunmaktadır. Bu sonuca göre 1.76'lık uyum değeri 2'den düşük olduğundan uyum derecesi mükemmel olarak değerlendirilebilir. Tablodaki kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer alan indeksler AGFI [$0.90 \leq AGFI \leq 0.96$], PGFI [$0.50 \leq PGFI < 0.95$] olduğu belirlenmiştir. GFI, CFI, SRMR, NFI, RMR, NNFI ve RMSEA indeksleri ise mükemmel uyum göstermektedir. DFA sonucunda ortaya çıkan faktör yapısına ilişkin faktör yükleri ve t-değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: ÖSYAÖ /M'ye ilişkin DFA sonuçları

Alt boyutlar	Madde no	Maddeye ilişkin t-değerleri	Madde faktör yükü	Madde hata varyansı
Öğretim sunumu	1	16.25	.71	.49
	2	17.00	.73	.46
	3	14.38	.65	.58
	4	16.54	.72	.48
	5	14.34	.64	.59
	6	12.02	.56	.69
	7	13.98	.63	.60
Olumlu Pekiştirme	8	17.98	.76	.43
	9	19.07	.79	.38
	10	17.16	.73	.46
	11	17.05	.73	.47
	12	17.48	.74	.45
	13	9.39	.45	.80
Farklılaştırılmış Öğretim	14	11.62	.55	.70
	15	11.37	.54	.71
	16	12.49	.58	.66
	17	15.71	.70	.51
	18	15.34	.69	.53

DFA'da her bir maddeye ilişkin t-değerleri incelendiğinde elde edilen değerlerin 2.56'dan yüksek olduğu görülmektedir. Maddelere ilişkin t değerlerinin 1.96'dan büyük olması 0.05 ve 2.56'yı aşması durumunda 0.001 düzeyinde manidarlık olduğu söylenebilir (Schumacker ve Lomax, 2010). Yine elde edilen faktör yüklerinin .40 ve üzerinde olması bir diğer önemli sonuçtur. Maddelerin hata varyansları t değerleri ve faktör yükleri ile karşılaştırıldığında hata varyanslarının, uyum indeksleri, faktör yükleri ve manidar t değerleri doğrultusunda ölçeğin yapısına ilişkin bir sorun oluşturmadığı sonucuna varılmıştır.

Güvenirlilik çalışması

ÖSYAÖ /M ölçeğine ilişkin elde edilen puanların güvenirlik düzeyleri de ayrıca incelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak ölçeğin iç tutarlılığının bir koşulu olan maddeler arası korelasyonlar hesaplanmış ve Tablo 4'te bu sonuçlar verilmiştir.

Tablo 4: ÖSYAÖ /M maddeler arası korelasyon düzeyleri

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	1																	
2	.53*	1																
3	.39*	.46*	1															
4	.35*	.39*	.36*	1														
5	.43*	.48*	.43*	.46*	1													
6	.46*	.52*	.46*	.41*	.75*	1												
7	.46*	.45*	.37*	.28*	.40*	.47*	1											
8	.37*	.42*	.42*	.31*	.40*	.46*	.41*	1										
9	.39*	.50*	.43*	.44*	.50*	.50*	.41*	.60*	1									
10	.28*	.34*	.32*	.31*	.40*	.41*	.34*	.57*	.55*	1								
11	.31*	.38*	.34*	.39*	.40*	.41*	.45*	.54*	.56*	.55*	1							
12	.33*	.39*	.35*	.28*	.41*	.39*	.37*	.53*	.56*	.53*	.53*	1						
13	.21*	.32*	.25*	.14*	.20*	.19*	.32*	.33*	.31*	.34*	.31*	.36*	1					
14	.22*	.36*	.25*	.21*	.30*	.30*	.30*	.36*	.36*	.26*	.34*	.35*	.23*	1				
15	.24*	.28*	.31*	.30*	.34*	.31*	.29*	.35*	.34*	.31*	.27*	.32*	.20*	.40*	1			
16	.30*	.30*	.32*	.22*	.41*	.38*	.39*	.39*	.39*	.35*	.36*	.44*	.18*	.31*	.34*	1		
17	.37*	.43*	.50*	.32*	.45*	.47*	.36*	.41*	.44*	.38*	.41*	.42*	.24*	.38*	.34*	.42*	1	
18	.38*	.41*	.41*	.31*	.46*	.44*	.36*	.47*	.46*	.35*	.41*	.44*	.21*	.37*	.33*	.36*	.49*	1

$p < 0.01$ *

Tablo 4 incelendiğinde ölçeği oluşturan maddelerin birbirleri ile olan korelasyon düzeyleri .14 ile .75 arasında değişmektedir. Elde edilen bu korelasyon düzeyleri ölçeğin iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeği oluşturan alt boyutlar arasındaki korelasyon düzeyleri Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: ÖSYAÖ / M alt boyutlar arası korelasyon düzeyleri

	Öğretim sunumu	Olumlu pekiştirme	Farklılaştırılmış öğretim
Öğretim sunumu	1		
Olumlu pekiştirme	.73*	1	
Farklılaştırılmış öğretim	.77*	.70*	1

$p < 0.01$ *

Tablo 5 incelendiğinde ölçeği oluşturan üç alt boyutun birbirleri ile iyi düzeyde korelasyon gösterdikleri belirlenmiştir. Tablo 4 ve Tablo 5 sonuçları beraber değerlendirildiğinde ölçeğin iç tutarlılığın oldukça iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. Ölçekten elde edilen puanların güvenilirlik düzeyi için Cronbach Alpha ve CRI güvenilirliği ayrı ayrı hesaplanmıştır. Tablo 6’da güvenilirlik ile ilgili sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 6: ÖSYAÖ /M Cronbach Alpha ve CRI katsayıları

Alt boyutlar	Maddeler	Cronbach Alpha	CRI
Öğretim sunumu	1,2,3,4,5,6,7	.852	.847
Olumlu pekiştirme	8,9,10,11,12,13	.734	.849
Farklılaştırılmış öğretim	14,15,16,17,18	.811	.751
ÖSYAÖ / M Genel	Tamamı	.918	.934

Güvenirlik katsayıları incelendiğinde ölçeğin geneli için Alpha katsayısı .918 ve CRI katsayısı .934 olarak belirlenmiştir. Alt boyutlar içinde en yüksek güvenilirlik öğretim sunumu [.852 / .847] en düşük ise olumlu pekiştirme alt boyutundadır [.734 / .849]. Özdamar (2015, 575) güvenilirlik katsayısının .70-.90 arasında gerçekleşmesinin ölçekten elde edilen puanların yüksek bir güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Bu sonuçlardan hareketle ÖSYAÖ / M ölçeğinin hem Alpha ve hem de CRI güvenilirlik düzeyinin oldukça iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. Ölçeğin maddelerinin ayırt edicilik güçlerinin belirlenmesi için %27 alt-üst gruplar analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: ÖSYAÖ / M madde ortalamaları t-değerleri

Madde no		\bar{X}	SD	Df	T	Madde toplam korelasyonu
1	Üst grup	3.62	.66	244	21.75*	.71
	Alt grup	1.82	.64			
2	Üst grup	3.60	.64	244	22.81*	.73
	Alt grup	1.75	.63			
3	Üst grup	3.59	.71	244	18.09*	.61
	Alt grup	1.87	.78			
4	Üst grup	3.49	.76	244	20.55*	.60
	Alt grup	1.59	.69			
5	Üst grup	3.81	.50	244	12.41*	.54
	Alt grup	2.51	1.05			
6	Üst grup	3.79	.53	244	15.43*	.64
	Alt grup	2.34	.89			
7	Üst grup	3.64	.64	244	16.75*	.61
	Alt grup	1.86	.98			
8	Üst grup	3.37	.84	244	13.29*	.51
	Alt grup	2.02	.76			
9	Üst grup	3.71	.58	244	19.80*	.61
	Alt grup	1.88	.85			
10	Üst grup	3.41	.82	244	17.76*	.60
	Alt grup	1.58	.80			
11	Üst grup	3.79	.46	244	9.46*	.39
	Alt grup	2.81	1.05			
12	Üst grup	3.39	.84	244	12.87*	.47
	Alt grup	1.81	1.07			
13	Üst grup	3.24	.88	244	13.46*	.50
	Alt grup	1.70	.91			
14	Üst grup	3.84	.43	244	16.53*	.60
	Alt grup	2.21	1.00			
15	Üst grup	3.39	.82	244	14.12*	.56
	Alt grup	1.83	.91			
16	Üst grup	3.39	.76	244	17.57*	.64
	Alt grup	1.64	.80			
17	Üst grup	3.67	.64	244	23.39*	.67
	Alt grup	1.53	.79			
18	Üst grup	3.80	.51	244	24.03*	.66
	Alt grup	1.65	.85			

* $p < .05$

Tablo 7 incelendiğinde ölçeği oluşturan 18 maddenin tamamının alt üst grup ortalamaları anlamlıdır. Buradan hareketle ölçeği oluşturan maddelerin ayırt edicilik açısından yeterli olduğu kararı verilmiştir. Ölçeği oluşturan maddelerin madde toplam korelasyonları da ayrıca hesaplanmıştır. Ölçeği oluşturan maddelerin madde toplam korelasyonları .73 ile .39 arasında değişmektedir. Madde toplam korelasyonunda maddelerin değerinin .40 ve üzeri olması istenilen bir durumdur (Büyüköztürk, 2007; Güngör, 2016). 11. maddenin madde toplam korelasyon düzeyi .39 olmasına karşın t-değerinin 2.56'dan büyük olması ve maddenin diğer maddeler ile olan korelasyon düzeyinin .30 ve üzeri olmasından dolayı madde ölçekten çıkartılmamıştır. Sonuç olarak ölçeği oluşturan maddelerin bu açıdan yeterli olduğu söylenebilir.

Sonuç

Nelson, Demers ve Christ (2014) tarafından geliştirilen ve sınıf içinde öğretim sürecinde öğretmenlerin öğretime ilişkin davranışlarını belirlemeyi amaçlayan REACT ölçeğini Türkiye'ye matematik dersi özelinde uyarlamayı hedefleyen bu çalışma 302 kişilik bir grup ile çalışılarak Türk diline kazandırılmıştır. Uyarlaması yapılan ölçek matematik dersine yönelik olduğu için ÖSYAÖ /M olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği ve güvenilirliğine ilişkin kanıtlar incelenmeden önce elde edilen puanların normalliği incelenmiş ve dağılımın normal olduğu görülmüştür. Keşfedici faktör analizinde

ölçeğin Türkçe formunun üç alt boyuttan oluştuğu tespit edilmiştir. Ölçeğin orijinal formunu altı alt boyuttan oluştuğu dikkate alındığında Türkçe formun faktör yapısının değiştiği görülmüştür. Bu durumun nedeni kültürel farklılıklar ve öğretim sürecine ilişkin öğretmen davranışlarının kültürel açıdan farklılaşması olabilir. Nitekim yabancı dilden Türkçeye uyarlanan ölçeklerde faktör yapısının değişmesi literatürde karşılaşılan bir durumdur (Çakır ve Erdoğan, 2014; Güngör, 2016). Ölçeğin orijinal formunun 6. sınıf düzeyi öğrencilerden toplanan veriler bağlamında geliştirildiği görülmektedir. Bu nedenden dolayı ölçeğin Türkçe formunun da ortaokul 6. Sınıf öğrencilerinden toplanan veriler ile Türkçeye uyarlanması yapılmıştır. Ölçeğin her ne kadar altıncı sınıf öğrencilerinden toplanan veriler bağlamında uyarlanması yapılmışsa da ortaokul öğrencileri arasında yaş farkının yüksek olmaması nedeni ile yedi ve sekizinci sınıflarda kullanılabileceği düşünülmektedir. Ölçeğin ortaokul düzeyinde kullanımlarında doğrulayıcı faktör analizinin yapılması, örneğin beşinci, yedinci ve sekizinci sınıflarda, ölçeğin teknik özelliklerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı ileri sürülebilir. Diğer taraftan ölçeğin lise düzeyinde kullanımı için öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimlerinin farklılaşmasından dolayı ölçeğin orijinal formunun kullanılarak yeniden doğrulayıcı faktör analizi yapılarak test edilen modelin doğruluğunun teyit edilmesi gerekmektedir.

Elde edilen faktör yapısının teyidi için yapılan DFA sonucunda üç faktörlü ve 18 maddelik formun yapı geçerliği açısından yeterli özelliklere sahip olduğu kararı verilmiştir. Ölçekten elde edilen puanların güvenilirlik düzeyinin de istenilen düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen kanıtlardan hareketle ÖSYAÖ /M ölçeğinin ortaokullarda matematik dersinde öğretmenlerin öğretim sürecine ilişkin davranışlarını belirlemek amacıyla kullanılabilecek bir ölçme aracı olduğuna karar verilmiştir.

Kaynakça

- Adnot, M., Dee, T., Katz, V. & Wyckoff, J. (2017). Teacher turn over, teacher quality, and student achievement in DCPS. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 39(1), 54-76.
- Akın, N., Mayatürk Akyol, E. ve Sürgevil Dalkılıç, O. (2021). Akademik Yayınlar Işığında Toplum 5.0 Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 577-593, <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.792750>
- Allen, D. & Fraser, B. J. (2007). Parent and student perceptions of classroom learning environment and its association with student outcomes. *Learning Environments Research*, 10, 67–82.
- Allen, J. P., Pianta, R. C., Gregory, A., Mikami, A. Y. & Lun, J. (2011). An interaction-based approach to enhancing secondary school instruction and student achievement. *Science*, 333,1034-1037. doi:10.1126/science.1207998
- Al-Shara, I. (2015). Learning and teaching between enjoyment and boredom as realized by the students: A survey from the educational field. *European Scientific Journal*, 11(19), 146-168.
- Ames, C. (1992). Classrooms: Goals, structures and student motivation. *Journal of Educational Psychology*, 84, 261–271.
- Andersen, J. F., Norton, R. W. & Nussbaum, J. F. (1981). Three investigations exploring relationships between perceived teacher communication behaviors and student learning. *Communication Education*, 30(4), 377-392.
- Book, W. F. (1905). The high school teacher from the pupil's point of view. *The Pedagogical Seminary*, 3(13), 239-288.
- Bozkurt, E. ve Bircan, M. A. (2015). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin matematik motivasyonları ile matematik dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015(5), 201-220.
- Buellesfield, H. (1915). Causes of failures among teachers. *Educational Administration and Supervision*, 439-451.
- Burić, I. & Kim, L. E. (2020). Teacher self-efficacy, instructional quality, and student motivational beliefs: an analysis using multi level structural equation modeling. *Learning and Instruction*, 66, 101-302.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi.
- Carnine, D. W., Silbert, J., Kame'enui, E. J. & Tarver, S. G. (2010). *Direct instruction reading*. (5th ed.). Pearson.

- Charters, W. W. & Waples, D. (1929). *The commonwealth teacher-training study*. The University of Chicago Press.
- Conley, A. G. (2014). *Positive reinforcement behavior plans and the effects on student behavior*. [Master'sTheses], The College of Education and Human Development. https://digitalcommons.brockport.edu/ehd_theses/346/
- Cornell, F. G., Lindvall, C. M. & Saupe, J. L. (1952). *An exploratory measurement of individualities of schools and classrooms*. University of Illinois Press.
- Çakır, S. G. ve Erdoğan, M. (2014). Öğrenen güçlenmesi ölçeğinin uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 297-307.
- Day, C. (2002). School reform and transitions in teacher professionalism and identity. *International Journal of Educational Research*, 37(8), 677-692.
- Elliott, E. S. & Dweck, C. S. (1988). Goals: an approach to motivation and achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 5-12.
- Eğitim Reformu Girişimi. (2019). *PISA 2018 ne diyor?* <https://www.egitimreformugirisimi.org/pisa-2018-ne-diyor> adresinden erişildi.
- Fraser, B., Anderson, G., & Walberg, H. (1982). *Assessment of learning environments: Manual for learning environment inventory (LEI) and my class inventory (MCI)*. (Third version). Western Australian Institute of Technology.
- George, D. & Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. (4th edition). Allyn & Bacon.
- Gettinger, M. & Ball, C. (2008). Best practices in increasing academic engaged time. A. Thomas & J. Grimes (Ed), *Best practices in school psychology* (ss. 1043- 1058). National Association of School Psychologists.
- Gibson, S. & Dembo, M. H. (1984). Teacher efficacy: A construct validation. *Journal of Educational Psychology*, 76(4), 569-582.
- Gilligan, K. A. Flouri, E. & Farran, E. K. (2017). The contribution of spatial ability to mathematics achievement in middle childhood. *Journal of Experimental Child Psychology*, 163, 107-125.
- Goodenow, C. (1993). Classroom belonging among early adolescent students relationships to motivation and achievement. *The Journal of Early Adolescence*, 13, 21- 43. doi:10.1177/0272431693013001002
- Gregory, A., Allen, J. P., Mikami, A. Y., Hafen, C. A. & Pianta, R. C. (2014). Effects of a professional development program on behavioral engagement of students in middle and high school. *Psychology in The Schools*, 51, 143-163.
- Güngör, D. (2016). Psikolojide ölçme araçlarının geliştirilmesi ve uyarlanması kılavuzu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 104-112.
- Hall, T., Strangman, N. & Meyer, A. (2009). *Differentiated instruction and implications for UDL implementation*. National Center on Accessing the General Curriculum.
- Hanushek, E. A., Kain, J. F., O'Brien, D. M. & Rivkin, S. G. (2005). *The market for teacher quality*. National Bureau of Economic Research.
- Harris, D. N. & Sass, T. R. (2011). Teacher training, teacher quality and student achievement. *Journal of Public Economics*, 95(7), 798-812.
- Hart, F.W. (1934). *Teachers and teaching by ten thousand high school seniors*. MacmillanCo.
- Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
- Hattie, J. & Yates, G. C. R. (2012) *Visible learning for teachers: Maximising impact on learning*. Routledge.
- Heil, L.M. (1960). *Characteristics of teacher behavior related to the achievement of children in several elementary grades*. City Univ. of New York.
- Hendroanto, A., Istiandaru, A., Syakrina, N., Setyawan, F., Prahmana, R. C. I. & Hidayat, A. S. E. (2018). How students solves PISA tasks: an overview of students' mathematical literacy. *International Journal on Emerging Mathematics Education*, 2(2), 129-138.
- Imants, J. & Van der Wal, M. M. (2020). A model of teacher agency in Professional development and school reform. *Journal of Curriculum Studies*, 52(1), 1-14.
- Jayne, C. D. (1945). A study of the relationship between teaching procedures and educational outcomes. *Journal of Experimental Education*, 14(2), 101-134.

- Kelly, J. & Pohl, B. (2018). Using structured positive and negative reinforcement to change student behavior in educational settings in order to achieve student academic success. *Multidisciplinary Journal for Education, Social and Technological Sciences*, 5(1), 17-29.
- Kim, J. (2018). School accountability and standard-based education reform: there call of social efficiency movement and scientific management. *International Journal of Educational Development*, 60, 80-87.
- Kim, L. E., Dar-Nimrod, I. & MacCann, C. (2018). Teacher personality and teacher effectiveness in secondary school: Personality predicts teacher support and student self-efficacy but not academic achievement. *Journal of Educational Psychology*, 110(3), 309.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. (3rd ed.). Guilford Press.
- Koğar, H. ve Yılmaz Koğar, E. (2017). Öğretmenlerin matematik konularına yönelik hazırlık düzeylerinin matematik başarısı ile ilişkisi: TIMSS 2015 Türkiye ve Singapur örneği. *Başkent University Journal Of Education*, 4(2), 108-121.
- Kratz, H. E. (1896). Characteristics of the best teacher as recognized by children. *The Pedagogical Seminary*, 3(3), 413-460.
- Lam, S., Wong, B. P. H., Yang, H. & Liu, Y. (2012). Understanding student engagement with a contextual model. S. L. Christenson, A. L. Reschly, & C. Wylie (Ed.), *Handbook of research on student engagement* (ss. 403– 419). Springer.
- Lepper, M. R. & Chabay, R. W. (1985). Intrinsic motivation and instruction: conflicting views on the role of motivational processes in computer-based education. *Educational Psychologist*, 20(4), 217–230.
- Mahler, D., Großschedl, J. & Harms, U. (2018). Does motivation matter? The relationship between teachers' self-efficacy and enthusiasm and students' performance. *PloSOne*, 13(11), 1-18.
- Martin, D. P. & Rimm-Kaufman, S. E. (2015). Do student self-efficacy and teacher-student interaction quality contribute to emotional and social engagement in fifth grade math. *Journal of School Psychology*, 53(5), 359-373.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2019). *PISA 2018 Türkiye ön raporu*. http://pisa.meb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/01/PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf adresinden erişildi.
- Medley, D. M. & Mitzel, H. E. (1958). A technique for measuring classroom behavior. *Journal of Educational Psychology*, 49(2), 86-92.
- Moriarty, J., Pavelonis, K., Pellouchoud, D. & Wilson, J. (2001). *Increasing student motivation through the use of instructional strategies*. Retrieved from ERIC database (ED455962).
- Nelson, P. M., Demers, J. A. & Christ, J. T. (2014). The responsive environmental assessment for classroom teaching (REACT): The dimensionality of student perceptions of the instructional environment. *School Psychology Quarterly*, 29(2), 182–197.
- Newark, D. (1929). Students' opinions of their best and poorest teachers. *The Elementary School Journal*, 29(8), 576-585.
- Nguyen, T. D. & Hunter, S. (2018). Towards an understanding of Dynamics among teachers, teacher leaders, and administrators in a teacher-led school reform. *Journal of Educational Change*, 19(4), 539-565.
- Özdamar, K. (2015). *Paket Programlar İle Veri Analizi* (Cilt 1). Nisan Kitabevi Yayınları.
- Özkan, U. B. (2019). Matematik ve fen başarısının belirleyicisi olarak öğretmenlerin eğitim düzeyi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 29-43. doi:10.18506/anemon.521669
- Özkan, U. B. (2020). Öğrencilerde eudaimonianın ve akademik başarının yordayıcısı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel düzey. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(2), 344-359. <https://doi.org/10.33308/26674874.2020342208>
- Praetorius, A. K., Lauermann, F., Klassen, R. M., Dickhäuser, O., Janke, S. & Dresel, M. (2017). Longitudinal relations between teaching-related motivations and student-reported teaching quality. *Teaching and Teacher Education*, 65, 241-254.
- Quina, J. (1989). *Effective secondary teaching: going beyond the bell curve*. Harper & Row.
- Schumacker R.E. & Lomax, R.G. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Taylor & Francis Group.

- Schunk, D. H. (2003). Self-efficacy for reading and writing: Influence of modeling, goal setting, and self evaluation. *Reading and Writing Quarterly*, 19, 159-172.
- Smith, L. R. & Cotten, M. L. (1980). Effect of lesson vagueness and discontinuity on student achievement and attitudes. *Journal of Educational Psychology*, 72, 670-675.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. (Sixth edition). Pearson Education.
- Thomas, D. R., Becker, W. C. & Armstrong, M. (1968). Production and elimination of disruptive classroom behavior by systematically varying teacher's behavior. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 1(1), 35-45.
- Walberg, H. J. (1986). Synthesis of research on teaching. M. C. Witrock (Ed.). *Handbook of research on teaching*, (ss. 214–229). American Educational Research Association.
- Waxman, H. C. & Eash, M. J. (1983). Utilizing students' perceptions and context variables to analyze effective teaching: a process-product investigation. *The Journal of Educational Research*, 76, 321–325.
- Wills, H. P., Caldarella, P., Mason, B. A., Lappin, A. & Anderson, D. H. (2019). Improving student behavior in middle schools: results of a classroom management intervention. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 21(4), 213-227.
- Withall, J. (1951). The development of a climate index. *Journal of Educational Research*, 45(2), 93-100.
- Wood, A. M. (1998). *The effects of teacher enthusiasm on student motivation, selective attention, and text memory*. [Doctoral Dissertation], University of Western Ontario.
- Wright, C. J. & Nuthall, G. (1970). Relationships between teacher behaviors and pupil achievement in three experimental elementary science lessons. *American Educational Research Journal*, 7(4), 477-491.
- Yıldırım, S. (2011). Self-efficacy, intrinsic motivation, anxiety and mathematics achievement: Findings from Turkey, Japan and Finland. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education*, 5(1), 277-291.

Etik kurul onayı

Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler etik kurulu tarafından 20.01.2021 tarih ve 20381301/605.99/4092 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ek: ÖSYAÖ /M formu

Maddeler	Hiç	Bazen	Sık Sık	Her Zaman
1 Matematik dersindeki konuları hatırlamamız ve öğrenmemiz için öğretmenimiz ipuçları, kısa yollar ve taktikler gösterir.	(1)	(2)	(3)	(4)
2 Öğretmenim matematik dersinde farklı problemlerin çözüm yollarını öğrenmeye yardımcı olur.	(1)	(2)	(3)	(4)
3 Matematik dersinde öğretmenim derse başlamadan önce bu derste neler öğreneceğimizi anlatır.	(1)	(2)	(3)	(4)
4 Öğretmenim matematik dersindeki konuları bize farklı şekillerde anlatır.	(1)	(2)	(3)	(4)
5 Öğretmenim, matematik dersini bizim için ilginç hale getirir.	(1)	(2)	(3)	(4)
6 Öğretmenim, matematik dersini eğlenceli hale getirir.	(1)	(2)	(3)	(4)
7 Öğretmenim matematik ödevlerimde ve çalışmalarımdayanışlarımı nasıl düzeltereğimi bana gösterir.	(1)	(2)	(3)	(4)
8 Matematik dersinde iyi bir çalışma yaptığımda öğretmenim bana bunun iyi bir çalışma olduğunu söyler.	(1)	(2)	(3)	(4)
9 Matematik dersinde yaptığım çalışmalar ile ilgili öğretmenim bana güzel sözler söyler.	(1)	(2)	(3)	(4)
10 Matematik dersinde başarılı olduğumda öğretmenim bana derste başarılı olduğumu söyler.	(1)	(2)	(3)	(4)
11 Matematik dersinde öğretmenim benim güzel davranışlarımı beğendiğini bana söyler.	(1)	(2)	(3)	(4)
12 Öğretmenim, matematik dersinde ne kadar başarılı olduğumu söyler.	(1)	(2)	(3)	(4)
13 Matematik dersinde hangi konuları öğrenip öğrenemediğimi bilirim.	(1)	(2)	(3)	(4)
14 Öğretmenim, ihtiyacım olduğunda konuları tekrar etmem için ek çalışmalar verir.	(1)	(2)	(3)	(4)
15 Öğretmenim sınıfta yaptığım çalışmayı erken bitirdiğimde yeni çalışmalar verir.	(1)	(2)	(3)	(4)
16 Matematik dersinde tek başıma çalışırken öğretmenim çalışmamı kontrol etmeye gelir.	(1)	(2)	(3)	(4)
17 Öğretmenimiz matematik öğrenmenin niçin önemli olduğunu bize açıklar.	(1)	(2)	(3)	(4)
18 Öğretmenim matematik konularını daha iyi öğrenmemiz için bizimle birlikte plan yapar.	(1)	(2)	(3)	(4)

Bulanık PIPRECIA yöntemi ile bankacılık endüstrisinde blokzincir teknolojisinin benimsenmesini etkileyen kritik faktörlerin değerlendirilmesi

Evaluation of critical factors affecting the adoption of blockchain technology in the banking industry with the fuzzy PIPRECIA method

Gönderim Tarihi / Received: 29.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 25.01.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.975891](https://doi.org/10.31795/baunsobed.975891)

Kevser ARMAN**1

Nilsen KUNDAKCI²

ÖZ: Gelecekte tüm dünyada bankacılık endüstrisi tarafından kullanılma potansiyeli oldukça yüksek olan blokzincir teknolojisinin bankacılık endüstrisi açısından birçok avantajı vardır. Blokzincir yüksek güvenlik ve işlemleri daha verimli bir şekilde gerçekleştirebilmesi nedeniyle bankacılık hizmetlerini tamamen değiştirebilir. Blokzincir teknolojisi ile birçok finans kurumu, bankacılık sektöründe işlemlerini geliştirmekte ve daha rekabetçi bir konuma sahip olmaktadır. Bu çalışma, bankacılık sektörü için henüz gelişim aşamasında olan blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde etkili olan kriterleri bulanık PIPRECIA yöntemi ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma bulguları, en önemli kriterin “yüksek güvenlik”, en az önemli kriterin ise “devlet desteği” olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bir diğer amacı ise bulanık PIPRECIA yönteminin başarılı bir şekilde uygulanmasını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Blokzincir Teknolojisi, Bankacılık Endüstrisi, Bulanık PIPRECIA

ABSTRACT: Blockchain technology, which has a very high potential to be used by the banking industry all over the world in the future, has many advantages in the banking industry. Blockchain can completely change banking services due to its high security and ability to process transactions more efficiently. With blockchain technology, many financial institutions improve their transactions in the banking sector and have a more competitive position. This study aims to evaluate the criteria that are effective in the adoption of blockchain technology, which is still in the early stage for the banking sector, with the fuzzy PIPRECIA method. The findings of the study showed that “high security” is the highest important criterion and that “government support” is the least important criterion. Another aim of the study is to demonstrate the successful application of the fuzzy PIPRECIA method.

Keywords: Blockchain Technology, Banking Industry, Fuzzy PIPRECIA

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, karman@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4400-5976>

² Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, nilsenk@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7283-320X>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Blockchain technology can support many industries and used in various applications. It has a quite high potential for using in the banking industry. Previous studies reveal that blockchain applications in the banking industry will increase efficiency. Guo and Liang (2016) emphasize that this technology is a promising technology for the banking industry. For instance, blockchain could revolutionize payment and credit information systems in the banking industry. Cocco et al. (2017) state that many banks have focused on blockchain technology in order to stimulate economic growth. Doğan and Ertugay (2019) highlight that some private banks in Turkey have developed applications based on blockchain technology to speed up international money transfer transactions. Yavuz (2019) states that, banks can perform transactions faster and more effectively by shortening the customer identification process with cryptography technique and eliminating many procedures arising from commercial transactions with smart contracts. Albeshr and Nobanee (2020) emphasize that blockchain technology can increase transaction efficiencies such as cost and time in financial services. This study aims to evaluate the criteria that have importance in the adoption of blockchain technology, which is still in the early stage for the banking sector using the fuzzy PIPRECIA method. Blockchain technology is thought to have a high potential to be used in the finance and banking sector in the future hence the case study in this paper is associated with the banking industry in Turkey. In discussions with experts, seven criteria have been determined to evaluate the critical factors in the adoption of blockchain technology in the banking sector. The criteria are as follows:

C₁: Customer satisfaction

C₂: IT readiness

C₃: Government support

C₄: Efficiency

C₅: Positive brand image

C₆: Smart system

C₇: High security

Methodology

The PIPRECIA method developed by Stanujkic et al. (2017) is one of the current MCDM methods developed to determine the weights of the criteria. The PIPRECIA method is an extension of the SWARA method. Stanujkic et al. (2017) emphasize that the SWARA method may cause some difficulties, such as the complexity of ranking the criteria in order of importance when the number of criteria and decision-makers is high. This method, on the other hand, allows the criteria to be evaluated without ranking them according to the level of importance and provides successful results. Stević et al. (2018) developed the fuzzy PIPRECIA method. The fuzzy PIPRECIA method is more advantageous than the classical PIPRECIA method in cases where the compared data are qualitative or uncertain. For the steps of Fuzzy PIPRECIA, the readers can refer to Stević et al. (2018).

Findings and discussion

The findings obtained as a result of the evaluations made by three decision-makers regarding seven criteria are as in Table 1.

Table 1: Final weights of criteria

Criteria	PIPRECIA w	Inverse PIPRECIA w	Final w _j	Rank
C ₁ : Customer Satisfaction	0.089	0.100	0.095	6
C ₂ : IT readiness	0.093	0.117	0.105	5
C ₃ : Government support	0.066	0.099	0.083	7
C ₄ : Efficiency	0.265	0.165	0.215	2
C ₅ : Positive brand image	0.194	0.132	0.163	4
C ₆ : Smart system	0.236	0.192	0.214	3
C ₇ : High security	0.362	0.245	0.304	1

As seen in Table 1, the most important criterion for the adoption of blockchain technology in the banking sector was found to be C_7 : High security (0.304). Considering the fuzzy PIPRECIA and inverse Fuzzy PIPRECIA methods for the C_7 criterion, it is seen that there is a 0.118 variation between the weights. The second most important criterion C_4 : Efficiency (0.215) and the third most important criterion C_6 : Smart system (0.214) have very close weights. The variations for the 2nd and 3rd most important criteria are 0.10 and 0.044, respectively. The lowest variation among the criteria in the first three was found in C_6 : Smart system criterion (0.044). The weights and variations of the other criteria are as below respectively, C_5 : Positive brand image: 0,163; 0,062, C_2 : IT readiness: 0,105; 0,024, C_1 : Customer satisfaction: 0,095; 0,011 and C_3 : Government support: 0,083; 0,033. Customer satisfaction was found to be the criterion with the lowest variation, and the government support was the least important criterion.

The correlation between the ranking of the criteria obtained by the fuzzy PIPRECIA and the Inverse fuzzy PIPRECIA methods is 0.964 with the Spearman correlation coefficient, and the correlation between the weights of the criteria is 0.953 with the Pearson correlation coefficient. Accordingly, there is a high correlation between both the ranking and weight values of the criteria obtained with fuzzy and inverse fuzzy PIPRECIA.

Results and recommendations

With the blockchain technology, significant changes have occurred in many sectors in recent years. The use of blockchain has also affected the banking sector. For instance, various transactions were affected, such as payments, settlement systems, fund raising, securities management, credit, and trade finance. With blockchain technology, the necessity of trusting or needing an intermediary is eliminated. Blockchain can process payment transactions faster and at lower costs than the existing banking system. With blockchain, banks accelerate their transactions and increase efficiency. In this context, it is expected that it will be easier for banks to focus on other activities. Blockchain enables more real-time transactions between financial institutions and provides greater transparency, traceability, and security to trade parties around the world.

This study aims to evaluate the criteria that have importance in the adoption of blockchain technology with the fuzzy PIPRECIA method. The findings show that the first three criteria that have the greatest importance in the adoption of blockchain technology in the banking industry were found as C_7 : High security (0.304), C_4 : Efficiency (0.215), and C_6 : Smart system (0.214) respectively. The findings are supported by some studies in the literature. Guo and Liang (2016); Doğan and Ertugay (2019); Yavuz (2019) emphasize that blockchain technology will increase the efficiency of the banking sector. Albeshr and Nobanee (2020) state that blockchain technology has many features for use in financial applications, and high security is the foremost of these features. The first three criteria with the least importance in the adoption of blockchain technology in the banking industry have been found as C_3 : Government support (0,083), C_1 : Customer satisfaction (0,095), and C_2 : IT readiness (0,105) respectively. In this study, the importance levels of the criteria that are effective in the adoption of blockchain technology in the banking industry are revealed by the fuzzy PIPRECIA method. Therefore, the findings can contribute to researchers both in the adoption of blockchain technology for the banking industry, which is a current issue, and in the use of the fuzzy PIPRECIA method.

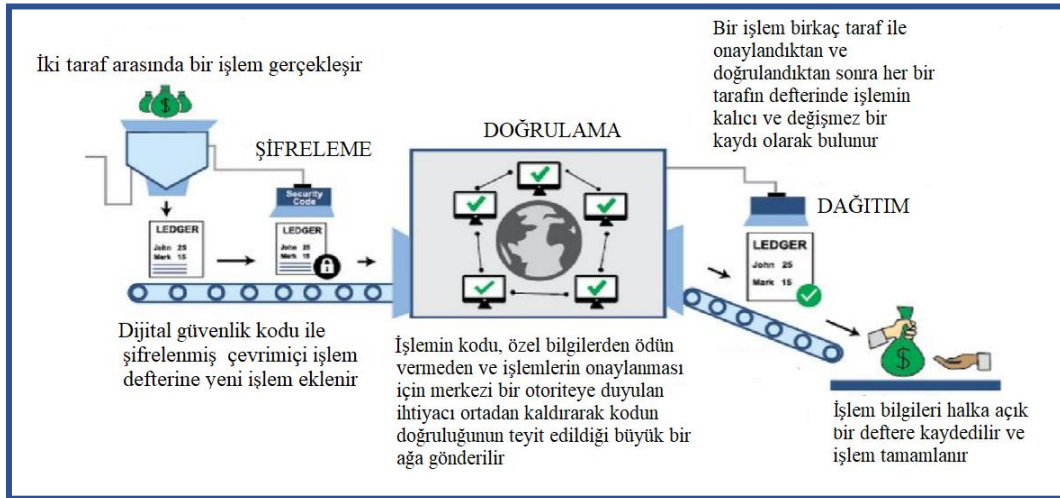
One of the limitations of this study is that it only addresses the adoption of blockchain technology for the banking industry. In addition, the evaluation criteria reflect the opinions of the decision makers regarding the period in which the study was conducted. In future studies, in addition to these criteria, different criteria can be added, and the results can be compared or the fuzzy PIPRECIA method can be used for different problems. Furthermore, the adoption of blockchain technology in different industries can be handled with different MCDM methods.

Giriş

İnternet çağının yıkıcı bir yeniliği olarak tanımlanan blokzincir teknolojisi ilk olarak 2008 yılında Bitcoin kripto para birimi için geliştirilen merkezi olmayan bir işlem ve veri yönetimi teknolojisidir. İşlemlerin kontrolünde aracı/ üçüncü bir taraf olmadan yüksek güvenlik, anonimlik ve veri bütünlüğü sağlama gibi çeşitli özelliklere sahiptir (Gökalp vd., 2019: 1). Ertemel (2018)'e göre, blokzincir teknolojisi özünde güvenin araçlardan tamamen şeffaf süreçlere kaymasıyla ilgilidir. Bu teknolojiyi günümüzde popüler yapan temel sebeplerden biri; blokzincir teknolojisinin, kripto para biriminin kullanılmasının altında yatan temel teknoloji olmasıdır. Bitcoin, blokzincir teknolojisini kullanan ilk kripto/dijital/sanal para birimidir. Günümüzde birçok kişi tarafından bitcoin ve blokzincir kavramlarının birbiri ile karıştırıldığı görülmektedir ancak Bitcoin, blokzincir bilgisini kullanan dijital bir para birimidir ve blokzincir teknolojisi, dijital bir para biriminden çok daha geniş bir kavramdır.

Blokzincir kelimesi iki bölümden oluşur; bloklar (dijital veriler) ve zincir. Bu, tüm dijital verilerin bir zincir gibi birbirine bağlı olduğu anlamına gelmektedir ve blokzincir belirli bir zamanda gerçekleştirilen işlemlerden oluşmaktadır. Başka bir ifade ile, blokzincir işlem kayıtlarını tutmak için kamuya açık bir veri tabanını kullanan dijitalleştirilmiş kayıt tutma teknolojisidir (Albeshr ve Nobanee 2020: 2). Blokzincir teknolojisinin arkasındaki ana kavram dağıtılmış defter teknolojisidir (DDT). DDT “veri güvenliği, şeffaflık ve bütünlük, değiştirme ve sahteciliğe karşı koruma, yüksek verimlilik, düşük maliyet” sunan bir veri tabanı işlevi sunmaktadır (Ertemel, 2018: 36). Blokzincir, ağ üzerinde şifrelenen verilerin yönetimini sağlamakta olup, güvenlik açıklarına karşı korumalı bir dağıtık veri tabanı olarak tanımlanabilir ve blokzincir teknolojisini diğer çeşitli teknolojilerden farklı kılan özellikleri; eşler arası ağ, dağıtılmış defter, mutabakat mekanizması ve kriptografi teknolojilerini kullanmasıdır (Yavuz, 2019: 16). Blokzincir teknolojisinin temel özellikleri; merkezi olmayan yapıya sahip olması, işlem şeffaflığı, değişmezlik, gizlilik ve yüksek güvenlik olarak sıralanabilir (Kaska ve Tolga 2020: 543-544). Blokzincir teknolojisinin yapısı Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Blokzincir teknolojisinin yapısı

Kaynak: Shah ve Jani (2018)

Blokzincir; eşler arası ağ, merkezi olmayan yapı, dijital imza ve veri bütünlüğü gibi birkaç temel kavramdan oluşmaktadır. Bu kavramlara aşağıda yer verilmiştir.

Eşler arası ağ: Eşler arası ağ (peer-to-peer/P2P), birden fazla bilgisayar (eş/peer) arasında bilgi, veri veya görevlerin bölünebildiği bir dağıtık uygulama mimarisi olup, eşler arası ağlar farklı bilgisayarların donanım kaynaklarını (örneğin; işlemci gücü, depolama kapasitesi, yazıcılar, ağ bağlantıları vb.) doğrudan paylaşabildikleri bir dağıtık ağ mimarisidir (Doğan ve Ertugay, 2019: 1657). Eşler arası ağ yapısında, her bilgisayar zincirin birer halkasıdır ve ağa katılanların oluşturduğu bilgi halkaları blokzinciri oluşturmaktadır. Halkanın dahil olduğu zincir, merkezi bir yapıya sahip olmadığı için sistemde oluşacak hatalar engellenmektedir (Durukal ve Öztürk, 2019: 450-451).

Merkezi olmayan yapı: Blokzincir, merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan tüm eşler arası işlem kayıtlarının tutulmasına izin veren dağıtılmış defter teknolojisidir (Woodside vd., 2017: 66). Blokzincir

merkezi otoriteden ziyade kontrolü işlem zincirindeki tüm eşler arasında dağıtmaktadır ve bilginin değiştirilme kontrolünü sağlayarak verilerin geçerliliğini arttırmaktadır. Bu dağıtık yapı, ağa karşı yapılan saldırıları kontrol altına almaktadır (Yıldızbaşı ve Üstünyer, 2019: 2).

Dijital imza: Blokzincirinde her işlem bir kriptografik hash kullanır ve tüm işlemlerin bir zaman damgası ve dijital imzası bulunmaktadır (Kaska ve Tolga 2020: 543). Blokzincir, benzersiz bir dijital işaret mekanizması kullanarak işlemsel değer alışverişini sağlamaktadır (Shah ve Jani, 2018: 7).

Veri bütünlüğü: Karmaşık algoritmalar ve kullanıcılar arasındaki anlaşma, bir kez üzerinde anlaşmaya varılan işlem verilerinin değiştirilmemesini sağlamaktadır ve blokzincirinde depolanan veriler tüm taraflar için bir bütün olarak hareket etmektedir (Yadav ve Singh, 2020: 3).

Blokzincir, yakında birçok uygulamanın parçası olmasını sağlayan birçok özelliğe ve avantaja sahiptir. Blokzincir teknolojisinin başlıca avantajları; yüksek güvenlik, daha verimli işlemler, işlem şeffaflığı, merkezi olmayan sistem ve otomasyon olarak belirtilebilir (Gökalp vd., 2019: 2). Bu avantajları nedeniyle blokzincir teknolojisi dijital para birimi dışında birçok uygulamada kullanılabilir. Bazı uzmanlar, blokzincir teknolojisiyle meydana gelebilecek devrimi, internet ile meydana gelen devrimle ilişkilendirmektedir (Albeshr ve Nobanee 2020: 12-13). Cocco vd. (2017)'ne göre blokzincir teknolojisi, mevcut finansal sistemlerin verimliliğini artırarak küresel finansal altyapıyı optimize etme potansiyeline sahiptir.

Blokzincir teknolojisi birçok endüstriyi destekleyebilir ve daha birçok uygulamada kullanılabilir. Blokzincir teknolojisinin gelecekte, finans ve bankacılık sektöründe kullanılmak üzere yüksek bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir (Albeshr ve Nobanee, 2020: 2-3). Günümüzde ise blokzincir teknolojisi çeşitli endüstrilerde kullanılmaktadır ve Guo ve Liang (2016) tarafından tüm dünyada bankacılık sektörü için gelecek vaat eden uygulama olanaklarına sahip temel bir teknoloji olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı bankacılık sektörü için henüz gelişim aşamasında olan blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde etkili olan kritik faktörleri değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada güncel bir Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi olan bulanık PIPRECIA yöntemi kullanılmıştır.

Blokzincir teknolojisi halen gelişim aşamasında olmasına rağmen araştırmacıların dikkatini çeken kavramların başında olduğu görülmektedir. Literatürde; farklı sektörler için blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde, sınırlı sayıda çalışma ÇKKV yöntemlerini kullanmıştır ancak daha önce yapılan çalışmalarda bankacılık sektörü için blokzincir teknolojisinin benimsenmesi konusu kantitatif yöntemlerle ele alınmamıştır. Buna ek olarak ulusal literatürde bulanık PIPRECIA yönteminin kullanıldığı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmanın araştırmacılara ve uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak, literatür taramasına yer verilmiştir. Sonraki bölümde, çalışmada kullanılan bulanık PIPRECIA yöntemi ele alınmıştır. Bulgular ve tartışma bölümünde, öncelikle uygulama kısmına yer verilmiş ve bulanık PIPRECIA yöntemi ile elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmanın son bölümünde, çalışmadan elde edilen bulgulara yönelik değerlendirmeler yapılmış ve gelecekteki çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Literatür taraması

Blokzincir teknolojisi birçok endüstriyi destekleyebilir ve farklı alanlarda kullanılabilir. Blokzincir teknolojisi; tedarik zinciri, devlet hizmetleri, askeri yenilikler, bankalar vb. alanlarda kullanılmak için yüksek bir potansiyele sahiptir. Günümüzde bazı devletler ve şirketler blokzincir teknolojisini birçok işlemde çeşitli amaçlar için (örneğin; riskleri, maliyetleri azaltmak için kullanmanın yanı sıra işlem verimliliğini arttırmak vb.) kullanmaktadır. Bu teknolojinin finans ve bankacılık sektöründe kullanım potansiyeli ise oldukça yüksektir. Yavuz (2019)'a göre, blokzincir teknolojisinin finansal sistemin iyileşmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Literatürde yapılan bazı çalışmalar bankacılık endüstrisinde blokzincir teknolojisinin verimliliği arttıracaklarını ortaya koymaktadır. Guo ve Liang (2016), blokzincir teknolojisinin bankacılık sektöründe gelecek vaat eden uygulama olanaklarına sahip temel bir teknoloji olduğunu belirtmektedir. Örneğin blokzincirin, bankalardaki ödeme ve kredi bilgi sistemlerinin altında yatan teknolojide devrim yaratabileceğini ve blokzincir uygulamalarının bankacılık sektörünün verimliliğini artıracak "çok

merkezli, zayıf aracılıklı" senaryoların oluşumunu da teşvik edeceğini vurgulamaktadır. Cocco vd. (2017), birçok bankanın şu anda ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve hızlanmak için blokzincir teknolojisine odaklandığını belirtmektedir. Doğan ve Ertugay (2019), Türkiye’de bazı özel bankaların, uluslararası para transfer işlemlerini hızlandırmak için blokzincir teknolojisine dayanan uygulamalar geliştirdiğini belirtmektedir. Yavuz (2019), bankaların kriptografi tekniği ile müşteri tanımlama sürecini kısaltabileceğini, akıllı sözleşmelerle ticari işlemlerden doğan birçok prosedürü elimine edebileceğini belirtmektedir. Albeshr ve Nobanee (2020), finansal hizmetlerde blokzincir teknolojisinin kullanılmasının maliyet ve zaman açısından işlem verimliliğini artıracığını vurgulamaktadır. Blokzincir teknolojisinin daha önce belirtilen avantajları nedeniyle bankacılık sektöründe kullanılma potansiyeli yüksektir ancak günümüzde hâlen pek kullanılmamaktadır. Bununla birlikte gelecekte bankacılık sektörü için oldukça önemli olan bu teknolojinin benimsenmesinde etkili olan kriterlerin değerlendirilmesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, bankacılık sektörü için blokzincir teknolojisinin benimsenmesini etkileyen kritik faktörler güncel ÇKKV yöntemlerinden biri olan bulanık PIPRECIA yöntemi ile değerlendirilmiştir. Literatürde PIPRECIA ve Bulanık PIPRECIA yöntemlerinin kullanıldığı farklı alanlarda yapılan çalışmalar şu şekildedir. Stević vd. (2018) çalışmasında, kâğıt üretimi için bir şirketin depo sisteminde barkod teknolojisinin uygulanma koşullarını değerlendirmektedir. Depo sisteminin analiz edilmesi amacıyla, bulanık PIPRECIA yöntemi geliştirilmiştir. Buna ek olarak çalışma, kriter değerlendirmesi için yeni bulanık ölçekler içermektedir. Yöntemin tutarlılığını belirlemek için Spearman (sıra korelasyonu için) ve Pearson (ağırlık korelasyonu için) korelasyon katsayıları uygulanmaktadır. Popović vd. (2019), PIPRECIA-E yöntemi ile yeraltı madenciliği için yöntem seçimi problemini ele almıştır. Memiş vd. (2020), etkin ve ekonomik tedarik zinciri yönetimi için karayolu taşımacılığı risk faktörlerini belirleme ve sıralama problemini ele almıştır. Çalışmada risk faktörlerini önceliklendirmek için bulanık PIPRECIA yöntemi kullanılmıştır. Jauković-Jocić vd. (2020), e-öğrenme materyalinin kalitesi üzerinde hangi kriterin en çok etkiye sahip olduğunu PIPRECIA yöntemi ile tanımlamaktadır. Vesković vd. (2020), Belgrad'daki konteyner terminali için istifleyici değerlendirilmesi ve seçimi problemini ele almıştır. Her bir kriterin bireysel önemini belirlemek için bulanık PIPRECIA yöntemi uygulanmıştır. Özdağoğlu vd. (2021), dünyanın en işlek havalimanlarının değerlendirilmesinde kriter ağırlıklarını PIPRECIA-E yöntemiyle elde etmiştir.

Literatürde, blokzincir teknolojisi konusu ile ilgili farklı ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar şu şekildedir. Çolak vd. (2019), blokzincir teknolojisinin farklı sektörlere göre Tedarik Zinciri Yönetimi’ndeki (TZY) uygunluğunu tereddütlü bulanık kümeler (HFS) dayalı bir ÇKKV metodolojisi kullanarak değerlendirmiştir. Bu amaçla HF-AHP yöntemi ile HF-TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Kaska ve Tolga (2020), denizcilik şirketi için blokzincir yazılım seçimi problemini ele almıştır. Çalışmada kriter ağırlıklarını değerlendirmek için Entropi yöntemi, alternatiflerin değerlendirilmesinde ise TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Shardeo vd. (2020), yük taşımacılığında blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde kritik başarı faktörlerini tanımlamaktadır. Çalışmada belirlenen başarı faktörlerine öncelik vermek için entegre bir Bulanık Analitik Ağ Süreci (F-ANP) uygulanmış ve farklı alt faktörler arasındaki ilişkiyi temsil etmek için Değiştirilmiş Toplam Yorumlayıcı Yapısal Modelleme (mTISM) kullanılmıştır. Yadav ve Singh (2020), sürdürülebilir tedarik zinciri için blokzincir kritik başarı faktörlerini tanımlamıştır. Çalışmanın amacı blokzincir teknolojisinin kullanımını incelemek ayrıca verimli ve sürdürülebilir TZY geliştirmektir. Çalışmada ele alınan değişkenler Temel Bileşen Analizi (PCA) ve Bulanık DEMATEL kullanılarak analiz edilip modellenmiştir. Zafar vd. (2021), blokzincir platformlarını sıralamak ve ana hatlarıyla belirlemek için Entropi ve CRITIC yöntemlerinin bir kombinasyonu olan ECWM, TOPSIS, WSM ve VIKOR yöntemlerini kullanmıştır.

Yöntem

Bulanık Kümeler

Zadeh (1965), bireylerin düşünce ve değerlendirmelerinde meydana gelen belirsizlik ile başa çıkmak için bulanık küme teorisini geliştirmiştir. Bulanık kümeler, her nesneye sıfır (üye olmama) ile bir (tam üyelik) arasında değişen bir üyelik derecesi atayan üyelik fonksiyonu ile temsil edilmektedir (Zadeh, 1996: 395). Bulanık küme, kesin kümenin bir uzantısı olup, kesin kümeler yalnızca tam üyeliğe veya hiç üye olmamaya izin verirken, bulanık kümeler kısmi üyeliğe izin vermektedir. Bulanık kümeler

teorisi, klasik kümeler teorisinden daha geniş bir çerçevede sunar ve gerçek hayat problemlerinin karmaşık sistemlerini çözmek için önerilmektedir (Ertuğrul ve Tuş, 2007: 31). Bilgilerin kesin olmadığı durumlarda bulanık kümeleri kullanmak karar problemlerinin daha etkili bir şekilde modellenmesine izin vermektedir (Aytaç vd., 2011: 127).

Dilsel Değişkenler

Dilsel değişkenler doğal ya da yapay bir dilde, değerleri kelime ya da cümle olan değişken olarak tanımlanabilir. Örneğin; yaş, değerleri sayısal olmaktan ziyade dilsel ise, yani 20, 21, 22, 23 yerine genç, genç değil, çok genç, oldukça genç, yaşlı, çok yaşlı değil ve çok genç değil vb. ise yaş değişkeni dilsel bir değişken olarak tanımlanabilir (Zadeh, 1975: 199). Dilsel değişkenler, geleneksel nicel terimlerle açıklamaya uygun olmayan ya da karmaşık tanımlanmış olayların yaklaşık tanımlanması için bir araçtır. Dilsel yaklaşımın ana uygulamaları hümanist sistemler alanındadır özellikle yapay zekâ, dilbilim, insan karar süreçleri, örüntü tanıma, psikoloji, hukuk, tıbbi teşhis, bilgi alma ve ekonomi alanlarında kullanılmaktadır (Ertuğrul ve Karakaşoğlu, 2008: 784).

Bulanık Sayılar

Klasik karar verme yöntemleri nitel değişkenleri içeren belirsizlik durumları için yetersiz kalmaktadır. Bu gibi karar verme durumlarında dilsel değişkenlerin bulanık sayılarla ifade edilmesi daha doğru sonuçlar elde edilmesine yardımcı olmaktadır (Karabıçak vd., 2016: 106). Bulanık sayılar; dışbükey, normalleştirilmiş, sınırlı sürekli üyelik fonksiyonu olan ve gerçel sayılarda tanımlanmış bulanık kümelerin özel bir alt kümesidir (Karakaşoğlu, 2008: 85). Durumlara göre çeşitli bulanık sayılar kullanılmaktadır. Bununla birlikte genellikle üçgen ve yamuk bulanık sayıların kullanıldığı birçok uygulama vardır (Katrancı ve Kundakçı 2020: 962). Bu çalışmada üçgen bulanık sayılar (TFN) kullanılmıştır. Bir TFN'nin üyelik fonksiyonu Eşitlik 1'de gösterilmektedir (Kahraman vd., 2004: 174).

$$\mu_{\tilde{A}}(x) = \begin{cases} 0, & x < l \\ \frac{(x-l)}{(m-l)}, & l \leq x < m \\ \frac{(u-x)}{(u-m)}, & m \leq x \leq u \\ 0, & x > u \end{cases} \quad (1)$$

İki pozitif üçgen bulanık sayı $\tilde{A}_1 = (l_1, m_1, u_1)$ ve $\tilde{A}_2 = (l_2, m_2, u_2)$ ve $l_1 \leq m_1 \leq u_1$, $l_2 \leq m_2 \leq u_2$ olsun, l , m ve u sırasıyla; olası en küçük değeri, en mümkün değeri ve mümkün olan en büyük değeri belirtir. Bulanık sayılarla yapılan matematiksel işlemler aşağıdaki gibidir:

$$\tilde{A}_1 \oplus \tilde{A}_2 = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2) \quad (2)$$

$$\tilde{A}_1 \ominus \tilde{A}_2 = (l_1 - u_2, m_1 - m_2, u_1 - l_2) \quad (3)$$

$$\tilde{A}_1 \otimes \tilde{A}_2 = (l_1 \cdot l_2, m_1 \cdot m_2, u_1 \cdot u_2) \quad (4)$$

$$\tilde{A}_1 \oslash \tilde{A}_2 = (l_1 / u_2, m_1 / m_2, u_1 / l_2) \quad (5)$$

$$\tilde{A}_1^{-1} = (1/u_1, 1/m_1, 1/l_1) \quad (6)$$

Bulanık PIPRECIA

Stanujkic vd. (2017) tarafından geliştirilen PIPRECIA (PIVot Pairwise RElative Criteria Importance Assessment) yöntemi kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi için geliştirilen güncel ÇKKV yöntemlerinden biridir. Literatürde bazı yazarlar (Popović vd. 2019; Özdağoğlu vd. 2021) tarafından PIPRECIA-E yöntemi olarak da adlandırılan PIPRECIA yöntemi SWARA yönteminin bir uzantısıdır. Stanujkic vd. (2017)'ne göre, SWARA yöntemi karar verici sayısı ve kriter sayısı fazla olduğunda kriterleri önem sıralamasına göre sıralamanın karmaşıklaşması gibi bazı zorluklara yol açabilmektedir. Buna ek olarak, kriter / karar verici sayısı az ancak ortak bir önem sıralaması elde etmek oldukça zor olduğunda PIPRECIA yöntemi kriterlerin önem seviyesine göre sıralanmadan değerlendirilmesine izin verir ve başarılı sonuçlar ortaya koyar.

Karar vericiler çoğu gerçek hayat problemlerinde göreceli şekilde değerlendirme yapmaktadır. Bu durumda Bulanık ÇKKV yöntemleri dilsel değerlendirmelerin sayısallaştırılmasına olanak sağlar ve daha doğru sonuçlar elde etme olanağı tanır (Gök Kısa ve Perçin 2017: 250). Stević vd. (2018), bulanık PIPRECIA yöntemini geliştirmiştir. Klasik PIPRECIA yöntemine bulanık kümelerin dahil edilmesi ile geliştirilen bulanık PIPRECIA yöntemi, karşılaştırılan verilerin nitel ya da belirsiz olduğu durumlarda klasik PIPRECIA yönteminden daha avantajlıdır. Klasik PIPRECIA ve Bulanık PIPRECIA yönteminin işlem adımları benzerdir. Bulanık PIPRECIA yöntemi, aşağıda gösterilen 11 adımdan oluşmaktadır (Stević vd., 2018: 7-9).

Adım 1. Bir karar alma ekibi oluşturulur ve kıyaslama kriterleri belirlenir. Daha sonra birinci kriterden sonuncu kriter kadar tüm kriterler sıralanır. Bu adımda kriterler sınıflandırılmadan sıralanmalıdır. Bu nedenle, bu adımda kriterlerin önemi herhangi bir rol oynamamaktadır.

Adım 2. Kriterlerin göreceli önemini belirlemek için, her karar verici ikinci kriterden başlayarak önceden sıralanmış kriterleri Eşitlik 7'deki gibi ayrı ayrı değerlendirir.

$$\bar{s}_j^r = \begin{cases} >\bar{1} & \text{eğer } C_j > C_{j-1} \\ =\bar{1} & \text{eğer } C_j = C_{j-1} \\ <\bar{1} & \text{eğer } C_j < C_{j-1} \end{cases} \quad (7)$$

\bar{s}_j^r , karar verici r tarafından kriterlerin değerlendirilmesini ifade etmektedir. Bir \bar{s}_j^r matrisi elde etmek için, aritmetik ya da geometrik ortalama kullanarak \bar{s}_j^r matrisinin ortalaması bulunmalıdır. Karar vericiler, Tablo 1 ve 2'de tanımlanmış ölçekleri kullanarak kriterleri değerlendirmektedir (Stević vd., 2018: 7). Kriter bir önceki kriter göre daha az önemli olduğunda, Tablo 1'de belirtilen ölçek, kriter bir önceki kriter göre daha önemli olduğunda ise Tablo 2'de yer alan ölçek kullanılarak değerlendirme yapılmaktadır. Tablo 1 ve 2'de karar vericilerin kriterleri değerlendirmesini kolaylaştırmak için her bir karşılaştırmaya yönelik durulaştırılmış değerler gösterilmektedir.

Tablo 1: Kriterlerin değerlendirilmesi için ölçek 0-1

Dilsel Değişkenler	Bulanık Sayılar			
	l	m	u	Durulaştırılmış Değer
Zayıf bir şekilde daha az önemli	0.667	1.000	1.000	0.944
Orta derecede daha az önemli	0.500	0.667	1.000	0.694
Daha az önemli	0.400	0.500	0.667	0.511
Gerçekten daha az önemli	0.333	0.400	0.500	0.406
Çok daha az önemli	0.286	0.333	0.400	0.337
Baskın olarak daha az önemli	0.250	0.286	0.333	0.288
Kesinlikle daha az önemli	0.222	0.250	0.286	0.251

Kaynak: Stević vd. (2018)

Tablo 2: Kriterlerin değerlendirilmesi için ölçek 1-2

Dilsel Değişkenler	Bulanık Sayılar			Durulaştırılmış Değer
	l	m	u	
Neredeyse eşit değer	1.000	1.000	1.050	1.008
Biraz daha önemli	1.100	1.150	1.200	1.150
Orta derecede daha önemli	1.200	1.300	1.350	1.292
Daha önemli	1.300	1.450	1.500	1.433
Çok daha önemli	1.400	1.600	1.650	1.575
Baskın olarak daha önemli	1.500	1.750	1.800	1.717
Kesinlikle daha önemli	1.600	1.900	1.950	1.858

Kaynak: Stević vd. (2018)

Adım 3. \bar{k}_j katsayısının belirlenmesi Eşitlik 8’de gösterilmektedir.

$$\bar{k}_j = \begin{cases} \bar{1} & \text{eğer } j = 1 \\ 2 - \bar{s}_j & \text{eğer } j > 1 \end{cases} \quad (8)$$

Adım 4. \bar{q}_j bulanık ağırlığının belirlenmesi Eşitlik 9’a göre yapılmaktadır.

$$\bar{q}_j = \begin{cases} \bar{1} & \text{eğer } j = 1 \\ \frac{\bar{q}_{j-1}}{\bar{k}_j} & \text{eğer } j > 1 \end{cases} \quad (9)$$

Adım 5. \bar{w}_j kriterinin göreceli ağırlığı Eşitlik 10 ile elde edilir.

$$\bar{w}_j = \frac{\bar{q}_j}{\sum_{j=1}^n \bar{q}_j} \quad (10)$$

Aşağıdaki adımlarda ise ters bulanık PIPRECIA yönteminin uygulanması görülmektedir.

Adım 6. Sondan bir önceki kriterden başlayarak kriterler arası değerlendirme Tablo 1 ve Tablo 2’ye göre yapılmaktadır.

$$\bar{s}_j' = \begin{cases} > \bar{1} & \text{eğer } C_j > C_{j+1} \\ = \bar{1} & \text{eğer } C_j = C_{j+1} \\ < \bar{1} & \text{eğer } C_j < C_{j+1} \end{cases} \quad (11)$$

\bar{s}_j' , karar verici r tarafından kriterlerin değerlendirilmesini ifade etmektedir. Ters bulanık PIPRECIA için de benzer bir şekilde aritmetik ya da geometrik ortalama kullanarak \bar{s}_j' matrisinin ortalamasını elde etmek gerekmektedir.

Adım 7. \bar{k}_j' katsayısının belirlenmesi Eşitlik 12’de gösterilmektedir.

$$\bar{k}_j' = \begin{cases} \bar{1} & \text{eğer } j = n \\ 2 - \bar{s}_j' & \text{eğer } j > n \end{cases} \quad (12)$$

Burada n, toplam kriter sayısını göstermektedir.

Adım 8. \bar{q}_j' bulanık ağırlığı Eşitlik 13 ile elde edilir.

$$\bar{q}_j' = \begin{cases} \bar{1} & \text{eğer } j = n \\ \frac{q_{j+1}'}{k_j'} & \text{eğer } j > n \end{cases} \quad (13)$$

Adım 9. \bar{w}_j' kriterinin görelî ağırlığı Eşitlik 14 ile hesaplanır.

$$\bar{w}_j' = \frac{\bar{q}_j'}{\sum_{j=1}^n \bar{q}_j'} \quad (14)$$

Adım 10. Kriterlerin nihai ağırlıklarını belirlemek için \bar{w}_j ve \bar{w}_j' bulanık değerleri Eşitlik 15'teki gibi durulaştırılır.

$$\bar{w}_j'' = \frac{1}{2}(\bar{w}_j + \bar{w}_j') \quad (15)$$

Adım 11. Son olarak PIPRECIA ve ters PIPRECIA yönteminden elde edilen sonuçların tutarlılığı, Spearman (elde edilen sıralar için) ve Pearson (elde edilen ağırlıklar için) korelasyon katsayıları ile kontrol edilir.

Bulgular ve tartışma

Bankacılık sektöründe blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde kritik faktörlerin değerlendirilmesi için uzman kişiler ile görüşülmüş ve anket formu doldurulmuştur. Çalışmaya üç karar verici (KV) dâhil olmuştur. Bankacılık sektöründe blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde etkili olan kritik faktörleri değerlendirmek için literatürde daha önce yapılan çalışmalar, uzman görüşleri ile değerlendirilerek toplam yedi kriter belirlenmiştir. Söz konusu kriterler ve açıklamaları aşağıda yer almaktadır:

Müşteri memnuniyeti (K₁): Müşteri memnuniyeti, müşteriden olumlu geri bildirim almak anlamına gelir. Blokzincir destekli süreçler; daha güvenli, daha hızlı ve daha az maliyetli işlemler ile yüksek müşteri memnuniyeti sağlar bu durum ise kuruluşa yüksek kâr marjları getirir (Chakrabarti ve Chaudhuri, 2017; Yadav ve Singh, 2020).

BT hazırlığı (K₂): Blokzincir deneyimine sahip BT birimi sayısının çok az olması ve kuruluşlarda henüz yeterli blokzincir yetkinliği gelişmemesi durumudur (Karahana ve Tüfekçi, 2019; Kaska ve Tolga, 2020).

Devlet desteği (K₃): Devlet tarafından endüstrilere sağlanan teşvikler, endüstri dostu düzenlemeler, altyapı desteği ve politikalar yoluyla blokzincir teknolojinin uygulanmasının desteklenmesidir (Ifinedo, 2011; Shardeo vd., 2020).

Verimlilik (K₄): Verilerin yüksek akış hızı, işlem transferleri için araçlara gerek duyulmaması, akıllı sözleşmeler ve kolayca izlenebilirlik gibi özellikler, işlemlere ilişkin süreçleri önemli ölçüde düzene sokar ve verimliliği artırır (Albeshr ve Nobanee 2020; Yadav ve Singh 2020).

Olumlu marka imajı (K₅): Blokzincir teknolojisini kullanmanın kurumun imajı üzerinde olumlu etki etmesidir.

Akıllı sistem (K₆): Akıllı sistem; akıllı sözleşme, kolaylaştırılmış faturalandırma ve envanterdeki iyileştirmelerden oluşur. Örneğin, akıllı sözleşmeler, anlaşmalar üçüncü bir taraf olmadan blokzincir aracılığıyla onaylanabilir, işaretlenebilir ve desteklenebilir (Yavuz, 2019; Yadav ve Singh, 2020).

Yüksek güvenlik (K₇): Blokzincir teknolojisi bir ana sunucuya değil birçok genel kullanıcı ve sunucuya bağlıdır ve bir kez blok oluşturulduktan sonra onu silmek veya değiştirmek imkansızdır (Gökalp vd., 2019; Albeshr ve Nobanee, 2020).

Çalışmada üç karar vericinin toplam yedi kriter için yaptığı değerlendirmeler aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Bulanık PIPRECIA yöntemi için üç karar vericinin yedi kritere ilişkin değerlendirmeleri

P	K ₁	K ₂			K ₃			K ₄		
KV ₁		1.300	1.450	1.500	0.400	0.500	0.667	1.300	1.450	1.500
KV ₂		1.000	1.000	1.050	0.222	0.250	0.286	1.600	1.900	1.950
KV ₃		0.500	0.667	1.000	1.300	1.450	1.500	1.600	1.900	1.950
	K ₄	K ₅			K ₆			K ₇		
KV ₁		0.333	0.400	0.500	1.300	1.450	1.500	1.300	1.450	1.500
KV ₂		1.400	1.600	1.650	0.400	0.500	0.667	1.000	1.000	1.050
KV ₃		0.286	0.333	0.400	1.600	1.900	1.950	1.400	1.600	1.650

Tablo 4: Ters Bulanık PIPRECIA yöntemi için üç karar vericinin yedi kritere ilişkin değerlendirmeleri

P - I	K ₇	K ₆			K ₅			K ₄		
KV ₁		0.400	0.500	0.667	0.286	0.333	0.400	1.400	1.600	1.650
KV ₂		1.000	1.000	1.050	1.400	1.600	1.650	0.500	0.667	1.000
KV ₃		0.500	0.667	1.000	0.250	0.286	0.333	1.300	1.450	1.500
	K ₄	K ₃			K ₂			K ₁		
KV ₁		0.333	0.400	0.500	1.300	1.450	1.500	0.333	0.400	0.500
KV ₂		0.222	0.250	0.286	1.600	1.900	1.950	1.000	1.000	1.050
KV ₃		0.286	0.333	0.400	0.400	0.500	0.667	1.200	1.300	1.350

Tablo 5: Bulanık PIPRECIA uygulamasının sonuçları

P	s _j			k _j			q _j			w _j			DF
K ₁				1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,046	0,081	0,165	0,089
K ₂	0,866	0,989	1,163	0,837	1,011	1,134	0,882	0,989	1,195	0,041	0,080	0,198	0,093
K ₃	0,487	0,566	0,659	1,341	1,434	1,513	0,583	0,690	0,891	0,027	0,056	0,147	0,066
K ₄	1,493	1,736	1,787	0,213	0,264	0,507	1,150	2,615	4,179	0,053	0,211	0,691	0,265
K ₅	0,511	0,597	0,691	1,309	1,403	1,489	0,772	1,865	3,193	0,036	0,151	0,528	0,194
K ₆	0,941	1,113	1,250	0,750	0,887	1,059	0,729	2,101	4,255	0,034	0,170	0,703	0,236
K ₇	1,221	1,324	1,375	0,625	0,676	0,779	0,935	3,108	6,806	0,043	0,251	1,125	0,362

Tablo 6: Ters Bulanık PIPRECIA uygulamasının sonuçları

P - I	s _j			k _j			q _j			w _j			DF
K ₁	0,737	0,804	0,892	1,108	1,196	1,263	0,193	0,348	0,741	0,034	0,086	0,224	0,100
K ₂	0,941	1,113	1,250	0,750	0,887	1,059	0,244	0,416	0,821	0,043	0,103	0,248	0,117
K ₃	0,277	0,322	0,385	1,615	1,678	1,723	0,259	0,369	0,616	0,045	0,091	0,186	0,099
K ₄	0,969	1,157	1,353	0,647	0,843	1,031	0,446	0,619	0,995	0,078	0,153	0,301	0,165
K ₅	0,464	0,534	0,603	1,397	1,466	1,536	0,460	0,522	0,644	0,081	0,129	0,195	0,132
K ₆	0,585	0,693	0,888	1,112	1,307	1,415	0,707	0,765	0,899	0,124	0,190	0,272	0,192
K ₇				1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,175	0,248	0,302	0,245

Tablo 7: Kriterlerin nihai ağırlıkları

Kriterler	PIPRECIA w	Ters PIPRECIA w	Nihai w _j	Sıra
K ₁ : Müşteri memnuniyeti	0.089	0.100	0.095	6
K ₂ : BT hazırlığı	0.093	0.117	0.105	5
K ₃ : Devlet desteği	0.066	0.099	0.083	7
K ₄ : Verimlilik	0.265	0.165	0.215	2
K ₅ : Olumlu marka imajı	0.194	0.132	0.163	4
K ₆ : Akıllı sistem	0.236	0.192	0.214	3
K ₇ : Yüksek güvenlik	0.362	0.245	0.304	1

Bankacılık sektöründe, blokzincir teknolojisinin benimsenmesini etkileyen en önemli kriter K₇: Yüksek güvenlik (0.304) olarak bulunmuştur. K₇ kriteri için Bulanık PIPRECIA ve Ters Bulanık PIPRECIA yöntemleri dikkate alındığında ağırlıklar arasında 0.117'lik bir varyasyon olduğu görülmektedir. İkinci en önemli kriter olan K₄: Verimlilik (0.215) ile üçüncü en önemli kriter K₆: Akıllı sistem (0.214) oldukça yakın ağırlıklara sahiptir. En önemli 2. ve 3. kriterlerin varyasyonları sırasıyla 0.10 ve 0.044'tür. İlk üçte yer alan kriterler arasında en düşük varyasyon K₆: Akıllı sistem kriterinde (0.044) bulunmuştur. Diğer kriterlerin ağırlıkları ve varyasyonları sırasıyla K₅: Olumlu marka imajı: 0.163; 0.062, K₂: BT hazırlığı: 0.105; 0.024, K₁: Müşteri memnuniyeti: 0.095; 0.011 ve K₃: Devlet desteği: 0.083; 0.033 olarak elde edilmiştir. Müşteri memnuniyeti en düşük varyasyona sahip kriterdir ve devlet desteği kriteri en az öneme sahip kriter olarak bulunmuştur.

Bulanık PIPRECIA ve Ters Bulanık PIPRECIA yöntemleri ile elde edilen kriterlerin önem sıralamaları arasındaki korelasyon Spearman korelasyon katsayısı ile 0.964 ve kriterlerin önem ağırlıkları arasındaki korelasyon Pearson korelasyon katsayısı ile 0.953 olarak elde edilmiştir. Buna göre bulanık ve ters bulanık PIPRECIA yöntemleri ile elde edilen kriterlerin hem sıralamaları hem de ağırlık değerleri arasında yüksek düzeyde bir ilişki vardır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar literatürdeki bazı çalışmalar ile desteklenmektedir. Guo ve Liang (2016); Doğan ve Ertugay (2019); Yavuz (2019), blokzincir teknolojisinin bankacılık sektörünün verimliliğini artıracaklarını belirtmektedir. Albeshr ve Nobanee (2020), blokzincir teknolojisinin finansal uygulamalarda kullanılmak üzere birçok özelliğe sahip olduğunu ve bu özelliklerin başında yüksek güvenlik unsurunun bulunduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç ve öneriler

Blokzincir teknolojisi ile son yıllarda birçok sektörde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Blokzincir kullanımı bankacılık sektörünü de etkilemiştir. Örneğin; ödemeler, uzlaşma sistemleri, fon yaratma, menkul kıymet yönetimi, kredi ve ticaret finansmanı gibi birçok işlem etkilenmiştir. Blokzincir teknolojisi ile bir aracıya güvenmek veya ihtiyaç duyma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Blokzincir teknolojisi, mevcut bankacılık sistemindeki işlemlerin daha hızlı, daha düşük maliyetlerle ve daha verimli bir şekilde gerçekleştirebilir. Bu bağlamda bankaların diğer faaliyetlerine odaklanmasının kolaylaşması beklenmektedir. Blokzincir, finansal kurumlar arasında daha fazla gerçek zamanlı işlem gerçekleştirilmesine olanak sağlar ve tüm dünyadaki ticari taraflara daha fazla şeffaflık, izlenebilirlik ve güvenlik sağlamaktadır.

Bu çalışmada, bankacılık endüstrisi için henüz gelişim aşamasında olan blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde etkili olan faktörlerin bulanık PIPRECIA yöntemi ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre bankacılık endüstrisinde blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde önem düzeyi en yüksek ilk üç kriter sırasıyla yüksek güvenlik, verimlilik ve akıllı sistem olarak bulunmuştur. Çalışmada en düşük önem düzeyine sahip üç kriter ise sırasıyla devlet desteği, müşteri memnuniyeti ve BT hazırlığı şeklindedir.

Ulusal literatürde bulanık PIPRECIA yöntemi henüz kullanılmamıştır. Bu çalışmada bankacılık endüstrisinde blokzincir teknolojisinin benimsenmesinde etkili olan kriterler ve önem düzeyleri bulanık PIPRECIA yöntemi ile ortaya konulmuştur. Bu nedenle bu çalışmadan elde edilen sonuçlar hem güncel bir konu olan bankacılık endüstrisi için blokzincir teknolojisinin benimsenmesi konusunda hem de bulanık PIPRECIA yönteminin kullanımı konusunda araştırmacılara katkı sağlayabilir.

Bu çalışmanın sınırlılıklarından biri yalnızca bankacılık endüstrisi için blokzincir teknolojisinin benimsenmesi konusunun ele alınmasıdır. Buna ek olarak değerlendirme kriterleri çalışmanın yapıldığı döneme ilişkin karar vericilerin görüşlerini yansıtmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, bu çalışmada ele alınan kriterlere ek olarak farklı kriterler eklenip sonuçlar karşılaştırılabilir veya bulanık PIPRECIA yöntemi farklı problemler için kullanılabilir. Ayrıca blokzincir teknolojisinin farklı endüstrilerde benimsenmesi konusu farklı ÇKKV yöntemleri ile araştırılabilir.

Kaynakça

Albeshr, S. ve Nobanee, H. (2020). Blockchain application in banking industry: A Mini-Review." *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.3539152.

- Aytaç, E. Tuş Işık, A. ve Kundakçı. N. (2011). Fuzzy ELECTRE I method for evaluating catering firm alternatives. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 11(5). 125-134.
- Chakrabarti, A. ve Chaudhuri, A. K. (2017). Blockchain and its scope in retail. *International Research Journal of Engineering and Technology*. 4(7). 3053-3056.
- Cocco, L. Pinna, A. ve Marchesi. M. (2017). Banking on blockchain: costs savings thanks to the blockchain technology. *Future Internet*. 9(3). 25.
- Çolak, M. Kaya, İ. Özkan, B. Budak, A. ve Karaşan, A. (2020). A Multi-Criteria evaluation model based on hesitant fuzzy sets for blockchain technology in supply chain management. *Journal Of Intelligent & Fuzzy Systems*, 38(1), 935-946.
- Doğan, M. ve Ertugay, E. (2019). Blokzinciri ve muhasebe alanındaki uygulamaları. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1654-1670.
- Durukal, O. ve Öztürk, N. K. (2019). Kamusal hizmet sunumunda blokzincir teknolojisi. *Ekev Akademi Dergisi*, (77), 449-456.
- Ertemel, A. V. (2018). Implications of blockchain technology on marketing. *Journal Of International Trade. Logistics And Law*. 4(2). 35-44.
- Ertuğrul, İ. ve Tuş, A. (2007). Interactive fuzzy linear programming and an application sample at a textile firm. *Fuzzy Optimization and Decision Making*, 6(1), 29-49.
- Ertuğrul, İ. ve Karakaşoğlu, N. (2008). Comparison of Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS methods for facility location selection. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 39(7-8). 783-795.
- Gök Kısa, A. C. ve Perçin, S. (2017). Bütünleşik Bulanık DEMATEL-Bulanık VIKOR yaklaşımının makine seçimi problemine uygulanması. *Journal of Yasar University*, 12(48), 249- 256.
- Gökalp, E. Çoban, S. ve Gökalp, M. O. (2019. November). Acceptance of blockchain based supply chain management system: research model proposal. *In 2019 1st International Informatics and Software Engineering Conference (UBMYK) (1-6). IEEE*.
- Guo, Y. ve Liang, C. (2016). Blockchain application and outlook in the banking industry. *Financial Innovation*, 2(1), 1-12.
- Ifinedo, P. (2011). An empirical analysis of factors influencing internet/e-business technologies adoption by smes in canada. *International Journal of Information Technology & Decision Making*. 10(04). 731-766.
- Jauković-Jocić, K. Karabašević, D. ve Jocić, G. (2020). The use of the PIPRECIA method for assessing the quality of e-learning materials. *Ekonomika*. 66(3). 37-45.
- Kahraman, C. Cebeci, U. ve Ruan, D. (2004). Multi-Attribute comparison of catering service companies using Fuzzy AHP: The Case of Turkey. *International Journal of Production Economics*. 87(2). 171-184.
- Karabıçak, Ç. Boyacı, A. İ. Akay Kocabaş, M. ve Özcan, B. (2016). Çok kriterli karar verme yöntemleri ve karayolları şantiye yeri seçimine ilişkin bir uygulama. *Kastamonu Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13. 106-121.
- Karahan, Ç. ve Tüfekçi, A. (2019). Blokzincir teknolojisinin iç denetim faaliyetlerine etkileri: fırsatlar ve tehditler. *Denetim*. (19). 55-72.
- Karakaşoğlu, N. (2008). *Bulanık çok kriterli karar verme yöntemleri ve uygulama*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kaska, M. ve Tolga, A. C. (2020. July). Blockchain software selection for a maritime organization with MCDM method. *In International Conference on Intelligent and Fuzzy Systems (Pp. 543-549). Springer. Cham*.

- Katrancı, A. ve Kundakcı, N. (2020). SWARA temelli bulanık COPRAS yöntemi ile soğuk hava deposu seçimi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 7(1). 63-80.
- Memiş, S. Demir, E. Karamaşa, Ç. ve Korucuk, S. (2020). Prioritization of road transportation risks: an application in Giresun province. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*. 3(2). 111-126.
- Özdağoğlu, A. Keleş, M. K. ve Işıldak, B. (2021). Dünyanın en işlek havalimanlarının PIPRECIA-E, SMART ve MARCOS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (58). 333-352.
- Popović, G. Đorđević, B. ve Milanović, D. (2019). Multiple criteria approach in the mining method selection. *Industrija*. 47(4). 47-62.
- Shah, T. ve Jani, S. (2018). Applications of blockchain technology in banking & finance.
- Shardeo, V. Patil, A. ve Madaan, J. (2020). Critical success factors for blockchain technology adoption in freight transportation using Fuzzy ANP–Modified TISM approach. *International Journal of Information Technology & Decision Making (IJITDM)*. 19(06). 1549-1580.
- Stanujkic, D. Zavadskas, E. K. Karabasevic, D. Smarandache, F. ve Turskis, Z. (2017). The use of the pivot pairwise relative criteria importance assessment method for determining the weights of criteria. *Romanian Journal of Economic Forecasting*. XX(4). 116-133.
- Stević, Ž. Stjepanović, Ž. Božičković, Z. Das, D. K. ve Stanujkić, D. (2018). Assessment of conditions for implementing information technology in a warehouse system: A Novel Fuzzy PIPRECIA Method. *Symmetry*. 10(11). 586.
- Vesković, S. Stević, Ž. Karabašević, D. Rajilić, S. Milinković, S. ve Stojić, G. (2020). A new integrated fuzzy approach to selecting the best solution for business balance of passenger rail operator: fuzzy PIPRECIA-fuzzy EDAS model. *Symmetry*. 12(5). 743.
- Woodside, J. M. Augustine Jr, F. K. ve Giberson, W. (2017). Blockchain technology adoption status and strategies. *Journal of International Technology and Information Management*, 26(2), 65-93.
- Yadav, S. ve Singh, S. P. (2020). Blockchain critical success factors for sustainable supply chain. resources. *Conservation And Recycling*. 152. 104505.
- Yavuz, M. S. (2019). Ekonomide dijital dönüşüm: blockchain teknolojisi ve uygulama alanları üzerine bir inceleme. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(1). 15-29.
- Yıldızbaşı, A. ve Üstünyer, P. (2019). Tarımsal gıda tedarik zincirinde blokzincir tasarımı: Türkiye’de hal yasası örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*. 21(2). 458-465.
- Zadeh, L. A. (1996). Fuzzy sets. In fuzzy sets, fuzzy logic, and fuzzy systems: selected papers by Lotfi A. Zadeh (pp. 394-432).
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control*. 8:338-353.
- Zadeh, L. A. (1975). The concept of a linguistic variable and its application to approximate reasoning— I. *Information Sciences*. 8(3). 199-249.
- Zafar, S. Alamgir, Z. ve Rehman, M. H. (2021). An effective blockchain evaluation system based on Entropy-CRITIC weight method and MCDM techniques. *Peer-To-Peer Networking and Applications*, 1-14.

Etik kurul onayı

Bu çalışma, 3. tarafları maddi-manevi açıdan ilgilendirmemesi sebebi ile etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada üçüncü taraflar açısından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bankaların kazanç kalitesinin piyasa temelli yöntemlerle ölçülmesi: BİST'ten kanıtlar*

Measuring banks' earnings quality by market based methods: Evidence from BIST

Gönderim Tarihi / Received: 29.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 05.01.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1001801](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1001801)

Elif BEZİRGAN**1

Şakir SAKARYA²

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Türk bankacılık sektörünün kazanç kalitesini, piyasa temelli yöntemler çerçevesinde ölçmektir. Bu amaç doğrultusunda BİST Bankacılık Endeksinde (XBANKA) yer alan ve verilerine eksiksiz ulaşılabilen 9 banka incelenmiştir. Çalışmada ilgili bankaların, 2010Q1 - 2020Q2 çeyrek dönemlerine ait finansal tabloları ve tarihi pay senedi fiyat verilerden yararlanılmıştır. Kazanç kalitesinin ölçümünde piyasa temelli yöntemlerden muhafazakârlık, değer ilişkisi ve zamanlılık ölçüm modelleri incelenmiştir. Çalışmanın analiz sonuçlarına göre; incelenen bankaların kazanç kalitesi çerçevesinde muhafazakâr bir tutuma sahip olduğu; bankaların kazançlarının piyasa fiyatlarını açıklama kabiliyeti olarak tanımlanan değer ilişkisi düzeyinin düşük olduğu ve zamanlılık açısından bankacılık sektörünün pozitif bir tutum izlediği sonuçları elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk bankacılık sektörü, Muhafazakârlık, Değer ilişkisi, Zamanlılık

ABSTRACT: The aim of this study is to measure the earnings quality of the Turkish banking sector within the framework of market-based models. For this purpose, 9 banks that are included in the BIST Banking Index (XBANKA) and whose data can be accessed completely were examined. In the study, financial statements of the relevant banks for the quarter periods of 2010Q1 - 2020Q2 and historical share price data were used. In the measurement of earnings quality, conservatism, value relationship and timeliness measurement models, which are among the market-based models, were examined. According to the analysis results of the study; surveyed banks have a conservative attitude in terms of earnings quality; The results show that the level of value relationship, which is defined as the ability of banks to explain the market prices of their earnings, is low and the banking sector has a positive attitude in terms of timeliness.

Keywords: Turkish banking sector, Conservatism, Value relevance, Timeliness

* Bu çalışma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında, ikinci yazar danışmanlığında, birinci yazar tarafından hazırlanan “Türk Bankacılık Sektörünün Kazanç Kalitesinin Ölçülmesi” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹Dr., Balıkesir Üniversitesi/SBE İşletme ABD, elifbezirgan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5930-1615>

²Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi/İİBF İşletme Bölümü, sakirsakarya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2510-7384>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The concept of earnings quality, which was first used by Graham and Dodd in their book 'Security Analysis' in 1934, has been defined in many different ways until today and there is no single agreed definition. The literature has mainly focused on seven measurement models of earnings in the measurement of earnings quality. These are accrual quality, persistence, predictability, smoothness, conservatism, value relation and timeliness. These seven factors are analysed in two main sections, accounting-based and market-based. As can be understood from their names, while accounting data of companies are used for accounting-based methods; Market data is used to measure market-based methods. Market-based factors of earnings quality are important for many parties, especially financial statement users, who are interested in the position of companies in the market.

Quality earnings are earnings that can be used by users of financial statements to make the best decisions and that meet the market-based qualitative criteria of financial statements: conservatism, value relevance and timeliness. Earnings quality is generally defined in accounting studies from two different perspectives, the decision-making perspective and the economic perspective. From a decision-making perspective, earnings quality is considered high if earnings amounts are useful for decision-making purposes. In the light of current definitions, the characteristics that quality earnings should have can be listed as "reliable, sustainable and predictable cash flow". Thus, a high-quality earnings provides more information about earnings characteristics and a firm's financial performance. Earnings quality in this context can be regarded as desirable characteristics of a firm's reported earnings.

Market-based measurement models of earnings quality are conservatism, value relationship, and timeliness. In this study, the literature review of these models is explained in detail.

Methodology

In this study, the earnings quality of the Turkish banking sector is measured using a market-based measurement model. In this direction, 9 banks included in the BIST Banking Index (XBANKA) and whose data can be fully accessed were examined. In the study, the financial statements of the related banks for the quarter periods of 2010Q1 - 2020Q2 and historical share price data were used. Each model is measured using different methods. It has been used with the equation of Feltham and Ohlson (1995), which is accepted as the general conservatism measure for the measure of conservatism. The value relationship is measured by the ability of earnings to explain changes in returns or prices. Lastly, timeliness is measured using the time elapsed method between the balance sheet date and the publication date of the financial statements.

Findings and discussion

In this study, which aims to measure the earnings quality of the Turkish banking sector within the framework of market-based methods, market-based factors are discussed under three headings. Accordingly, the earnings of the banks, their level of conservatism, value relations and timeliness were examined in detail. Conservatism, which was first examined in the study, aims to reveal the relationship between market value and operational and financial data. The second of the market-based earnings quality factors is the value relationship. The value relationship was analysed with the regression model in this study. Timeliness is analysed as the third market-based factor of earnings quality. In this study, 378 observations specific to 9 banks were examined for the measurement of conservatism, which is a market-based feature, and then the arithmetic average of these values was taken. An average of 1.003 was obtained for the PD / DD ratio. According to this result, it is possible to say that the market value and book value of the banks operating in the Turkish banking sector were evaluated in harmony with them and exhibited a conservative characteristic.

When the findings of the value relationship are examined, it is seen that the stock price cannot be explained by the equity per share and net income per share variables, therefore the value relationship in the Turkish banking sector is quite low.

According to the results of the timeliness model, it is observed that the timeliness of publishing financial statements has increased for the Turkish banking sector as of 2017. According to these results, there has been no delay in any reporting period in the 11-year period.

Results and recommendations

When the results of this study are examined, it is possible to say that the earnings quality of the Turkish banking sector has a positive outlook in terms of conservatism and timeliness, while it has a negative outlook in terms of value relationship.

Giriş

Diğer şirketlerde olduğu gibi bankalar da, yatırımcılara, müşterilere, çalışanlara ve medya gibi diğer unsurlara faaliyetleri ve finansal durumları hakkında bilgiler sağlamak amacıyla dönemsel raporlar sunmak zorunluluğundadır. Her finansal tablo kullanıcısı açısından bu raporlar farklı açılardan incelenebilmektedir. Ancak genel olarak yatırım ve borç verme noktasında en çok odaklanılan konu, ilgili şirketin kazanç bilgileri konusudur. Çünkü bir şirketin belirli bir dönemde elde ettiği kazanç miktarı, şirket tarafından üstlenilen eylemlerin elde ettiği ekonomik faydaların en somut ölçüsüdür (Kowerski, 2013: 42). Bunun yanında kazanç, yöneticiler ile yatırımcılara işletmenin performansının değerlendirilmesi konusunda bilgi sağlayan ilk unsurdur. Bunun yanı sıra, kazanç kavramı finansal analistler içinde temel bir göstergedir (Durak ve Güler, 2014: 96). Ancak, şirketler tarafından sunulan kazanç miktarlarının güvenilirliği yıllardır süregelen bir sorgulama konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Karar alma noktasında yüksek önem verilen kazancın, sahip olması gereken nitelikleri inceleyen araştırma yapısı ‘kazanç kalitesi’ olarak adlandırılmıştır. İlk defa 1934’te Graham ve Dodd tarafından ‘Güvenlik Analizi’ kitabında kullanılan kazanç kalitesi kavramı, günümüze kadar çok farklı şekillerde tanımlanmıştır ve üzerinde uzlaşılan tek bir tanımlı bulunmamaktadır (Schipper ve Vincent, 2003). Literatür, ağırlıklı olarak kazanç kalitesi ölçümünde kazancın yedi ölçüm modeli üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Bunlar, tahakkuk kalitesi, kalıcılık, öngörülebilirlik, pürüzsüzlük, muhafazakarlık, değer ilişkisi ve zamanlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yedi faktör muhasebe temelli ve piyasa temelli olmak üzere iki temel bölümde incelenmektedir.

İsimlerinden de anlaşılacağı gibi muhasebe temelli yöntemler için şirketlerin muhasebe verileri kullanılırken; piyasa temelli yöntemlerin ölçümü için piyasa verileri kullanılmaktadır. Kazanç kalitesinin piyasa temelli faktörleri, şirketlerin piyasadaki durumu ile ilgilenen finansal tablo kullanıcıları başta olmak üzere pek çok taraf açısından önem teşkil etmektedir. Kazanç kalitesinin piyasa temelli yöntemler açısından kaliteli olması finansal tablo kullanıcıları tarafından daha düşük bir notlandırılmaya neden olabilecek herhangi bir önemli unsuru gizlemediği şeklinde anlaşılmaktadır (Michalak vd., 2012: 64).

Bankacılık sektörü faaliyet alanları itibariyle “güven kurumları” olarak nitelendirilen şirketler olmaları nedeniyle birçok kişi ve kuruluşa karşı hukuksal sorumlulukları olan bir yapıda kurulmuşlardır. Türkiye’de konsolide verileri içeren rakamlar dikkate alındığında bankacılık sektörünün finansal sistemin %95’ini kontrol ettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla finansal sistem açısından bankacılık sektörünün faaliyetleri sürekli ve dikkatli bir şekilde takip edilmelidir (Sakarya ve Aytekin, 2013: 100). Bu bağlamda bu kurumların kazanç kalitelerinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Bankaların ülke ekonomisinde oynadığı önemli role ek olarak, Türkiye’de bankaların kazanç kalitesini ölçmek ve bu konuyu açıklayan belirleyici faktörleri incelemek homojen bir sektöre odaklanmak açısından da önem teşkil etmektedir.

Çalışma toplam beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü sonrasında ikinci bölümde literatür taramasına yer verilmiş olup konu ile alakalı literatürde yapılmış çalışmalar ve elde edilen bulgular bu bölümde tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise çalışmanın yöntemi ele alınmış olup analizde kullanılan modeller açıklanmıştır. Aynı zamanda çalışmanın kapsamına ait bilgilere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise çalışmanın bulgularına ve bu bulgulara dayalı tartışmalara yer verilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuçlara ve bu kapsamda gelecekte yapılabilecek çalışmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Literatür taraması

Kazanç kalitesi

Kaliteli kazançlar, finansal tablo kullanıcıları tarafından en iyi kararları vermede kullanılabilecek ve finansal tabloların piyasa temelli niteliksel kriterleri olan muhafazakarlık, değer ilişkisi ve zamanlılık özelliklerini karşılayan kazançlardır (Warianto, 2014). Kazanç kalitesi muhasebe çalışmalarında genellikle ‘karar verme’ ve ‘ekonomik’ olmak üzere iki farklı bakış açısı ile tanımlanır. Karar verme açısından bakıldığında, eğer kazanç tutarları karar verme amaçları için faydalı ise kazanç kalitesi yüksek olarak kabul edilir. Bu bakış açısına göre, kazanç kalitesi kavramı farklı finansal tablo kullanıcıları tarafından farklı tanımlanmaktadır. Örneğin, Dechow ve Schrand (2004)’a göre, kazanç rakamları

şirketin mevcut işletme performansını doğru ve açık biçimde yansıtan, gelecek dönemlerdeki işletme performansının iyi bir göstergesi olan ve işletmenin mevcut değerliliğini değerlendirmek için iyi bir özet ölçüt olan kazançların yüksek kalitede olma ihtimali yüksektir. Bu, şirketin performansını değerlendirmek, mevcut kazançların gelecekteki performansı gösterme derecesini değerlendirmek ve mevcut pay senedi fiyatlarının gerçek firma değerini yansıtmadaki etkinliğini belirlemek olan finansal analistlerin hedefleriyle tutarlıdır (Dechow ve Schrand, 2004). Yatırımcıların da benzer hedeflerinin olması muhtemeldir. Öte yandan, alacaklılar ve diğer taraflar yüksek kaliteli kazancı, nakit akışına kolayca dönüştürülebilen ve yöneticilerin gerçek performansını yansıtan kazançlar olarak tanımlayabilir (Kamarudin ve İsmail, 2014: 227).

Ekonomik bakış açısına göre kazanç kalitesi ise şirketin ekonomik performansı ile olan ilişkisine odaklanmaktadır. Mevcut tanımlar ışığında genel bakış açısı ile kaliteli kazançların sahip olması gereken özellikler “güvenilir, sürdürülebilir ve nakit akışının tahmin edilebilir” olması (Norrmann ve Vaigur, 2013:4) şeklinde sıralanabilir. Dolayısıyla yüksek kaliteli bir kazanç, kazanç özellikleri ve bir firmanın finansal performansı hakkında daha fazla bilgi sağlar (Dechow vd., 2010: 1). Bu bağlamda kazanç kalitesi, bir firmanın raporlanan kazancının arzulan özellikleri olarak kabul edilebilir (Yahaya vd., 2017).

Kazanç kalitesinin piyasa temelli ölçüm modelleri, muhafazakarlık, değer ilişkisi ve zamanlılık modelleridir. Aşağıda, bu modellere ilişkin literatür taraması detaylı olarak ele alınmıştır:

Muhafazakârlık

Muhafazakârlık, muhasebe araştırmalarını konu alan bir kavram olarak son yıllarda birçok araştırmaya konu olmuştur (Bilici, 2019:1). Kelimenin İngilizce karşılığı “Conservatism” kelimesidir. Türkçe’de kavram “tutuculuk”, “ihtiyatlılık” ve “muhasebe muhafazakârlığı” gibi anlamlar taşımaktadır. Kar ve zarara tedbirli yaklaşmayı esas alan muhafazakârlık kavramının kökü 15.yy’a kadar uzanmaktadır. Muhafazakârlık kavramı kısmen kar etmek veya zarardan kaçınmak olarak da anlaşılmaktadır (Gör ve Tekin, 2018: 14). Kazanç muhafazakârlığı kısaca, bir işletmenin mali tablolarının kullanıcılarına fayda sağlayan etkili bir mali raporlama mekanizmasıdır (Watts, 2003: 4). Kazanç kalitesi ölçümünde kullanılan muhafazakârlık modeli, literatürde hem piyasa temelli yaklaşımlar ile hem de muhasebe temelli yaklaşımlarla analiz edilebilmektedir. Dolayısıyla muhafazakârlık çok farklı yaklaşımlarla hesaplanabilmektedir. Basu (1997), Khan ve Watts (2009), Ball ve Shivakumar (2005)’in kullandığı gibi piyasa verilerinden hareketle kullanılan metotlar mevcuttur. Muhasebe temelli yaklaşımlara örnek olarak ise Nichols vd. (2009) ve Lawal (2012) gösterilebilir. Nichols vd. (2009) ile Beatty ve Liao (2011) çalışmalarında bankaların muhafazakârlığını, kredi zarar karşılıkları toplamının kredilere oranı şeklinde hesaplamaktadır (Nichols vd. 2009: 111; Beatty ve Liao 2011: 8). Özellikle kredi zararlarının tanınması, bankaların finansal durumu ve performansı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bankanın kredi zararı beklentilerini gelirden muhasebeleştirme sürecindeki uygunluğu, kredi zararı karşılıklarının büyüklüğünü göstermektedir. Diğer bir deyişle, muhafazakâr kredi zararı muhasebeleştirilmesi, bankaların mali tablolarında daha büyük ve daha zamanlı kredi zararı karşılıkları sağlamaktadır. Daha düşük muhafazakârlığa sahip bankalar, finansal tablolarını bozmamak için kredi zararlarının muhasebeleştirilmesini geciktirmektedir. Ancak bu sorunlu krediler kriz dönemlerinde geri dönmediği için kaydedilen karşılıklar kredi zararlarını karşılamaya yetmemektedir. Sonuç itibarıyla, daha düşük muhafazakâr bankalar zor zamanlarda daha fazla kredi zararı karşılığı ayırmak zorunda kalmaktadır. Beatty ve Liao’ya (2011) göre, beklenen kaybın farkına varmak için daha büyük bir gecikme, kriz dönemlerinde gerekli karşılıklı bir artışa yol açmaktadır.

Literatürde en fazla kullanılan muhafazakârlık ölçüm metotlarından birisi Basu (1999) tarafından geliştirilen asimetrik zamanlama modelidir. Literatürde sıklıkla kullanılan bir diğer muhafazakarlık modeli ise piyasa değerinin (PD) defter değerine (DD) oranıdır. Feltham ve Ohlson (1995) tarafından kullanılıp, Beaver ve Ryan (2005) tarafından geliştirilen bu model muhafazakârlığı, DD’yi, PD karşısında aşağı çekme eğilimi olarak tanımlamaktadır. Bu muhafazakarlık yöntemi genellikle, zaman içinde muhafazakârlıkta meydana gelen değişikliklerin ölçülmesinde yarar sağlamaktadır. PD/DD oranı, genel olarak muhafazakârlığın bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada bankalardaki muhafazakârlığın ölçümünde piyasa temelli bir yaklaşım olan PD/DD oranı yöntemi kullanılmıştır.

Literatürde kazanç kalitesinin ölçüm modeli olarak kullanılan muhafazakarlığı konu alan diğer çalışmalar incelendiğinde; Hossein vd. (2010)'nin kazanç muhafazakarlığı ile kazanç kalıcılığı arasındaki çalışması örnek gösterilebilir. Yazarlar, çalışmalarında muhafazakar kazançların az muhafazakar kazançlara göre daha az kalıcı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Wu (2010), muhafazakar kazançların, hissedar değerini ne ölçüde etkilediğini incelemektedir. Yazar, mali kriz sırasında muhafazakarlık ile kümülatif hisse senedi getirileri arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Sonuçlar, muhafazakarlığın vekalet sorunları için bilgi riskini ve kontrolünü azaltmak için etkili bir yönetim mekanizması olduğuna ve hissedarların bundan faydalandığına dair pozitif muhasebe teorisine destekleyici kanıtlar sunmaktadır. Krismiaji ve Sururi (2021), Endonezya Meknuk Keymetler Borsası'nda işlem gören şirketler üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, tüm şirketlerin kazanç muhafazakarlığına sahip olduğunu tespit ederken, pay senedi fiyatları ile muhafazakarlık arasında zıt yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Değer ilişkisi

Literatüre göre banka kazanç kalitesini gösteren en önemli modellerden bir diğeri değer ilişkisidir. Bankaların büyüklükleri arttıkça ve ekonomilerin gelişmesinde giderek daha önemli bir rol oynadıkça, bankaların mali tablolarının değer ilişkisinin anlaşılmasına olan ihtiyaç daha hayati hale gelmektedir (Anandarajan vd., 2011: 34). Bu kavrama dair tek cümlelik teorik bir tanımlaması bulunmuyor olsa da değer ilişkisine dair yapılan tanımların ve yorumlamaların, finansal tablo bilgilerinin sermaye piyasası verileri (PD ve hisse senedi fiyatı/getirisi) üzerindeki istatistiki olarak anlamlı ilişkide birleştiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, değer ilişkisi, finansal tablo bilgilerinin değerlendirme etkinliği (veya etkisizliği) olarak da düşünülebilir (Ertuğrul, 2021: 23).

Değer ilişkisi, kazanç ve özsermayenin defter değeri üzerinden, pay senedi fiyatının ilişkisinden gelen açıklayıcı güce dayanmaktadır (Barth vd., 2006). Bu bağlamda, değer ilişkisi üzerine gerçekleştirilen çoğu araştırma, PD ve DD arasındaki ilişkinin incelenmesine dayanmaktadır. Ohlson (1995) tarafından geliştirilen değer ilişkisi yöntemi, değer ilişkisini tespit etmek amacıyla en çok kullanılan yöntem olarak bilinmektedir. Bu yöntem, birden fazla dönem birlikte incelendiğinde anlamlı ve geçerli olmaktadır. İlgili yöntem, DD ile PD'lerinin regresyon analizine dayanmaktadır (Cengiz ve Tosunoğlu, 2017: 1207).

Bankacılık sektörü üzerinde ele alınan değer ilişkisi literatürü incelendiğinde çalışmaların az sayıda ve ağırlıklı olarak yurtdışında gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Bunlara örnek olarak; Venkatachalam (1996), bankaların türev ürünleri ile değer ilişki düzeyini incelemiştir. Barth vd., (1996), Eccher vd., (1996) ve Nelson (1996), bankalar tarafından defter değerinin aksine piyasa değerinden tutulan finansal enstrümanlar dahil olmak üzere değer ilişkisi üzerine çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Anwer vd. (2006), muhasebe standartlarında, bankalarca elde tutulan türev finansal enstrümanların finansal tablolarındaki değer ilişkisine odaklanmıştır. Özetle, değer uygunluğunu konu edinen ve bankalar üzerine yapılan birçok araştırma, bankalar tarafından tutulan finansal araçların değer uygunluğuna ve yeni finansal muhasebe standartlarının getirilmesinden sonra değer uygunluğunun nasıl değiştiğine odaklanmıştır (Anandarajan vd., 2011: 34).

Zamanlılık

İngilizce'de "timeliness" olarak ifade edilen ve zamanlılık şeklinde tercüme edilen terim, bilanço tarihi ile finansal tabloların ilan edildiği tarihi baz aldığından dolayı bu çalışmada "zamanlılık" olarak kullanılmıştır. Zamanlılık, işletme ilgililerinin ve/veya çıkar gruplarının bilgiye zamanında ulaşımını ifade etmektedir. Raporlanan finansal bilgilerin zamanlılığı, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından bilginin, karar vericiler ve finansal tablo kullanıcıları tarafından kararlarını etkileyebileceği zamanda mevcut olması şeklinde tanımlanmaktadır (Gör vd., 2016: 676). Kazanç kalitesinde en önemli modellerden biri olan zamanlılık, literatürde ekonomik kayıpları zamanında tespit etme açısından da ölçülmektedir (Basu, 1997; Velury ve Jenkins, 2006: 1046). Zararın zamanında tespit edilmesi finansal tabloların kullanılabilirliğini ve yararlılığını artırırken kazanç kalitesini de artıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır ve birçok unsuru etkilemektedir. Zararın zamanında tanınması, yöneticilerin öncesinden negatif Net Bugünkü Değer (NBD) olmasını bekledikleri yatırımları yapma olasılığını azalttığı ve negatif nakit akışları ile yatırımlarına devam etme olasılığını azalttığı için etkilenir. Benzer şekilde borç etkilenir, çünkü zamanında zarar tespiti, kredi fiyatlandırması için daha doğru ön bilgi sağlar ve borç

sözleşmesi haklarını (yeniden fiyatlandırma ve kaldıraç, yatırım ve temettüleri gibi kısıtlamalar gibi) muhasebe oranlarına dayalı olarak sözleşmeleri ihlal etmesini daha hızlı bir şekilde tetikler. Dolayısıyla kazançların zamanlılığı önem arz etmektedir.

Konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmalarda finansal raporlamanın zamanlılığı iki farklı şekilde açıklanmaktadır. İlk olarak bilanço tarihi ile denetim raporunun imzalandığı tarih arasında geçen süre (gün sayısı), ikincisi ise bilanço tarihi ile finansal tabloların ilanının gerçekleştiği tarih arasında geçen zamandır (Dyer ve McHugh, 1975; Whittred, 1980). Bu çalışmada zamanlılığın ölçümü için, bankalara ait finansal tabloların KAP'ta kamuoyuna açıklandığı yani yayımlandığı tarih kullanılmıştır. Türkiye'de bu durum incelendiğinde BİST'te işlem gören işletmelerin denetlenmiş finansal raporlarında yer alan denetim raporundaki tarih ile KAP'ta yayınlanma tarihleri çoğunlukla birbirine yakın olmaktadır (Gör vd., 2016: 676).

BİST şirketlerinde, finansal raporların hazırlanması ve bunların ilgililere sunulmasına ilişkin ilke, usul ve esaslar SPK tarafından yayınlanan "Sermaye Piyasasında Finansal Raporlamaya İlişkin Esaslar" adlı tebliğ ile düzenlenmektedir. Bu tebliğ, finansal raporlar, yönetim kurulu faaliyet raporları ve sorumluluk beyanından oluşmaktadır. Finansal tablolar ise dipnotlarıyla beraber bilanço, gelir tablosu, nakit akış tablosu ve özsermaye değişim tablosundan oluşmaktadır (Özkan vd., 2013: 169). Finansal raporların sunum süreleri aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo 1: Finansal tabloların yasal sunum süreleri

Finansal Raporlar			
Yıllık		Ara Dönem	
Konsolide	Konsolide Olmayan	Konsolide	Konsolide Olmayan
70 Gün	60 Gün	40 Gün	30 Gün

Tebliğ'de ayrıca geçerli nedenlerin varlığı sözkonusu olan durumlarda, SPK'nın bağımsız denetime dair düzenlemelerinde tanımlanan, denetim komitelerince başvurulması koşulu altında, ara dönem ve yıllık finansal raporların SPK'ya ve BİST'e gönderilmesi ile ilgili olarak işletmelere ek süre tanınabileceği de ifade edilmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada Türk bankacılık sektörünün kazanç kalitesinin piyasa temelli ölçüm modeli kullanılarak ölçülmektedir. Bu doğrultuda BİST Bankacılık Endeksinde (XBANKA) yer alan ve verilerine eksiksiz ulaşılabilen 9 banka incelenmiştir. Çalışmada ilgili bankaların, 2010Q1 - 2020Q2 çeyrek dönemlerine ait finansal tabloları ve tarihi pay senedi fiyat verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde piyasa temelli üç modelin ölçümüne yönelik bilgilere yer verilmektedir.

Model 1: Muhafazakârlık

Bankaların kazanç kalitesinin göstergelerinden biri olan muhafazakârlığın ölçümünde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımları temel olarak beş temel grupta sınıflandırmak mümkündür (Gülhan ve Karaarslan, 2020: 98; Soyemi vd., 2018). Bunlar;

- Feltham ve Ohlson (1995)'un Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD / DD) modeli,
- Basu (1997)'nin Kazançların Asimetrik Zamanlılığı modeli,
- Givoly ve Hayn (2000)'in Faaliyet Dışı Negatif Tahakkuklar modeli,
- Penman ve Zhang (2002)'in Saklı Yedekler Ölçeği modelini kullanan ve
- Ball ve Shivakumar (2005)'in Asimetrik Tahakkukların Nakit Akışlarına Oranı modeli.

Türk bankacılık sektörünün muhafazakârlığı, bu çalışmada genel muhafazakârlık ölçüsü olarak kabul edilen (Mousa, 2014; Gör ve Tekin, 2018) Feltham ve Ohlson'un (1995) denklemi ile ölçülmektedir. Feltham ve Ohlson (1995)'a göre muhafazakârlık kavramı; "İşletmenin defter değerinin mevcuttan daha düşük değerlendirilmesi konusundaki devamlılık" olarak tanımlamakta ve defter değerinin piyasa değerinden düşük olduğunu ifade edilmektedir (Gülhan ve Karaarslan, 2020: 95). İlgili oran aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$\frac{PD \text{ (Piyasa Değeri)}}{DD \text{ (Defter Değeri)}} = \frac{\text{Hisse Senedi Fiyatı} \times \text{Hisse Senedi Sayısı}}{\text{Özkaynak}} \quad (1)$$

Oran sonucu, '1' değerine göre yorumlanmaktadır. Örneğin bir bankanın PD / DD oranı 1'in üzerinde ise bu bankanın daha muhafazakar bir kazanç yapısına sahip olduğu olduğu yorumu yapılırken, bunun tam tersi PD/DD oranı 1'in altında ise, banka için düşük muhafazakar bir banka olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Literatürdeki çalışmalar muhafazakârlık oranı arttıkça, kazanç kalitesinin de arttığı sonuçlarını göstermektedir.

Model 2: Değer ilişkisi

Firma değeri ile raporlanan kazanç arasındaki değer ilişkisi, teorik olarak kazanç kalitesinin artırılması ile doğru orantılı olmaktadır. Kazanç kalitesinin bozulmasına paralel olarak değer ilişkisinde de bozulmalar meydana gelecektir (Ismail, 2011: 59). Bankaların değer ilişkisi aşağıda yer alan modelle ölçülmektedir:

$$HSF_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 HBODD_{i,t} + \alpha_2 HBNK_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Modelde;

HSF: Hisse senedi fiyatı (Hisse başına piyasa değeri)

HBODD: Hisse Başına Özsermaye Defter Değeri (Özsermaye Defter Değeri / Toplam Hisse Senedi Sayısı)

HBNK: Hisse Başına Net Kar (Dönem Net Karı / Toplam Hisse Senedi Sayısı)

$\varepsilon_{i,t}$: Hata terimi

Kazançların değer ilişkisi (yani, kazançların getirilerdeki veya fiyatlardaki değişimleri açıklama yeteneği), genellikle kazançların, şirketler ile ilgili karar almadaki yararlılığının doğrudan bir ölçüsü olarak görüldüğü için arzu edilen bir niteliktir.

Model 3: Zamanlılık

Finansal raporlamaların zamanlığı konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bir bakış açısına göre zamanlılık ölçümünde dört yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, raporlama gecikmesidir ve zamanlılık, mali yılsonu verilerinin, borsaya yansiyana kadar geçen gün sayısı ile ölçülmektedir. İkincisi, raporlama ayında anormal hisse senedi getirisinin, tüm yıl boyunca gerçekleşen anormal getiriye oranıdır. Üçüncüsü, yıl boyunca fiyat keşfinin hızını dikkate alarak şirketin sonuçlarının açıklanmasını sağlar. Dördüncü olarak, borsa tarafından fiyatlandırılan bilgilerin bir firmanın finansal tablolarında ne kadar hızlı tanındığını tespit etmek üzere tasarlanmış olması nedeniyle diğer üçünden oldukça farklıdır (Brown, vd., 2011: 223).

Bu çalışmada bilanço tarihi ile finansal tabloların ilan edildiği tarih arasında geçen süre yöntemi uygulanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda piyasa verilerine ve finansal raporlama tarihlerine KAP yoluyla ulaşılabilen bankaların, SPK tarafından belirlenen son yayınlama tarihine kalan süreye kalan gün sayıları tespit edilmeye çalışılarak Türk bankacılık sektörünün zamanlılık özelliği ile ilgili analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edinilen bu bilgiler, Excel programında panel veri seti haline getirilip incelendikten sonra, tablo şeklinde raporlanmıştır. Ardından finansal tabloların yayınlanma süreleri ile son yayınlanma tarihi arasındaki fark, kalan gün sayısı olarak ölçülmüştür.

Bulgular ve tartışma

Piyasa temelli yöntemlerle kazanç kalitesinin ölçümüne yönelik üç modelden elde edilen bulgular ve tartışmalar aşağıda model bazında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Model – 1: Türk bankacılık sektörünün muhafazakârlığı

Türk bankacılık sektörünün muhafazakârlığını ölçmek amacıyla literatüre bağlı şekilde, çalışmanın kapsamında olan 2010 yılı birinci çeyreği ile 2020 yılı ikinci çeyrek dönemleri arasında, her döneme ait,

bankaların piyasa değeri (PD), defter değerine (DD) oranlanmıştır. Bu oran ile bankaların, piyasa değerleri ile operasyonel ve finansal verilerinin arasındaki ilişki incelenmektedir. Yüksek bir PD / DD oranı daha yüksek bir muhafazakarlığı ifade ederken, bu durumun tam tersi de daha düşük bir muhafazakarlık seviyesine işaret etmektedir (Feltham ve Ohlson, 1995). Aşağıda yer alan Tablo 2’de Model – 1’e ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır:

Tablo 2: Model-1: PD / DD oranı tanımlayıcı istatistik sonuçları

Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min.	Max.
378	1.003268	0.865444	0.190729	8.970787

Bu çalışmada piyasa temelli bir özellik olan muhafazakarlığın ölçümüne yönelik olarak 9 banka özelinde 378 adet gözlem incelenmiştir ve ardından bu değerlerin aritmetik ortalaması alınmıştır. PD / DD oranı için ortalama olarak 1,003 sonucu elde edilmiştir. Bu sonuca göre Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların piyasa değeri ile defter değeri uyumlu şekilde değerlendirilmiş olup, muhafazakar bir özellik sergilediğini söylemek mümkündür.

Model – 2: Türk bankacılık sektörünün değer ilişkisi

Çalışmanın bu bölümünde Değer İlişkisine dair analiz sonuçları detaylı şekilde incelenecektir.

Model – 2 için tahmin yöntemleri arasında tercihler

Klasik, birim ve zaman etkili modeller arasından hangisinin seçileceğini karar verebilmek amacıyla yapılan F Testi ve Olabilirlik Oranı testlerine ait sonuçlar aşağıdaki Tablo 3’de sunulmuştur:

Tablo 3: Model-2 Panel veri analizine ilişkin regresyon analizi tahminci testleri

F Testi	Olasılık Değeri	Olabilirlik Oranı Testi (LR)	Olasılık Değeri
2,06**	0,0386	2,00***	0,079

** %5, *** %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Tablo 3 incelendiğinde, sırayla %5 ve %10 olasılık değeriyle F testi, olabilirlik oranı test sonuçları incelendiğinde verilerin birim etki barındırdığı, dolayısıyla analizlerde klasik modelin kullanımının uygun olmadığı söylenebilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre sabit etkili veya tesadüfi etkili modelin kullanılması gerektiği gözlemlenmektedir. Başka bir ifade ile F ve LR testleri ile klasik modeller reddedilmiştir. Sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasında tercih yapabilmek için ise Hausman ve Wald testleri yapılmıştır. İlgili Testlerin hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

H_0 : Bağımsız değişkenler ve hata terimleri ilişkisizdir (Rassal Etkiler Modeli geçerlidir)

H_1 : Bağımsız değişkenler ve hata terimleri ilişkilidir (Sabit Etkiler Modeli geçerlidir)

Elde edilen analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 4’de yer almaktadır:

Tablo 4: Model – 2 Sabit etkiler ile rassal etkiler modelleri arasında seçim

Hausman Testi	Olasılık Değeri	Wald Testi	Olasılık Değeri
0,52	0,7695	0,49	0,7832

Hausman Testi ve Wald Testleri sonuçlarına göre değer ilişkisi modelinin analizinde olasılık değeri % 5’den yüksek olduğundan, H_0 hipotezi reddedilememiş ve rassal etkili bir modelin kullanımının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Gerçekleştirilen testler neticesinde ölçüm modelinin rassal etkiler modelinin geçerli olduğuna karar verildikten sonra bu modele uygun olarak geliştirilen heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerinin varlığını test etmek amacıyla Tablo 5’de yer alan testler uygulanmıştır:

Tablo 5: Birimlere göre heteroskedasite, oto-korelasyon ve birimler arası korelasyon testleri

Heteroskedasite	Levene, Brown ve Forsythe Testi	
	$W_0= 9.3098^*$	df(8,360)
	$W_{50}= 4.9560^*$	
$W_{10}= 4.9809^*$		
Oto-Korelasyon	Düzeltilmiş Bhargava ve diğ. Durbin-Watson Testi	Baltagi-Wu LBI Testi
	Katsayı	Katsayı
	1,6602*	1,7741*
Birimler Arası Korelasyon	Friedman's Test	
	Katsayı	
	202.710*	

* %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Tablo 5 incelendiğinde, rassal etkiler modelinde heteroskedasitenin varlığını saptamak amacıyla yönelik olarak Levene vd. (1974)'nin yöntemleri uygulanmıştır. Kalıntıların ortalaması ve standart sapmalarını da içeren bu yöntemde (9 banka için) Levene vd.'nin test istatistikleri uygulanmış olup, elde edilen sonuçlara göre de (W_0 , W_{50} , W_{10}) (8,360) serbestlik derecesi Snedecor F tablosu ile karşılaştırılarak "Birimlerin varyansları eşittir" olarak kurulan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir deyişle heteroskedasite problemi mevcuttur.

Öte yandan rassal etkiler modelinde uygun olarak geliştirilen Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi (1982) ile Baltagi-Wu'nun (1999) LBI (Yerel En İyi Değişmez) ile otokorelasyon sorununun varlığı test edilmiştir. Bu testlerde olasılık değerleri hesaplanmadan, test istatistik sonucuna göre karar verilmektedir (Sugözü ve Yaşar, 2020: 203). Genel olarak söz konusu testlerde, otokorelasyon test sonuçlarının iki (2) çıkması serilerde otokorelasyonun bulunmadığını ifade etmektedir (Kılıç, 2020: 52). Sonucun 2 değerinin altında olması ise kurulan modelde otokorelasyonun bulunduğu anlamı taşımaktadır. Test sonucuna göre bulunan kritik değer 2'den küçüktür. Bu sonuç rassal etki modelinde otokorelasyonun varlığını göstermektedir.

Son olarak birimler arası korelasyon varlığı, rassal etkiler modelinde uygun olarak geliştirilmiş olan Friedman's Test (1937) sonuçları incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiği görülmekte ve birimler arası korelasyonun varlığı kabul edilmektedir. Bu durumda 3 problemin de var olduğu durumlara göre geliştirilmiş olan dirençli tahmincilerden yararlanılarak regresyon analizi gerçekleştirilecektir.

Model-2 Türk bankacılık sektöründe değer ilişkisi regresyon sonuçları

Yapılan analiz sonuçlarına göre Modelde 2'de heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun varlığı saptanmıştır. Çalışmada, bu sorunların varlığı durumlarına özel olarak geliştirilmiş dirençli tahminciler olan "Prais-Winsten Regresyonu ve Driscoll ve Kraay Standart Hatalar ile Rassal Etkiler Regresyonu (1998)" tahminciler kullanılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Değer ilişkisi regresyon sonuçları

P _{it} (Bağımlı değişken)	Katsayı	Standart Sapma	t	P > t	Güven Aralığı (%95)	
					Alt Sınır	Üst Sınır
					HBODD	0.3621
HBNK	-0.0001	0.0003	-0.52	0.603	-0.0006	0.0004
Sabit Terim	0.1375	0.1258	1.09	0.275	-0.1091	0.3840

Gözlem Sayısı: 369 Banka Sayısı: 9 R²: 0,0012 Wald Testi: 0.35 Prob > Chi2: 0.8397						
Driscoll ve Kraay Standart Hatalar ile Rassal Etkiler Regresyonu						
HBODD	0.3174	0.9655	0.33	0.744	-0.1634	0.2269
HBNK	-0.0001	0.0002	-0.61	0.543	-0.0006	0.0003
Sabit Terim	0.1364	0.1172	1.16	0.251	-0.1005	0.3733
Gözlem Sayısı: 369 Banka Sayısı: 9 R²: 0,0011 F(2,40): 0.21 Prob>Chi2: 0.8145						

Tablo 6 incelendiğinde, iki tahminci için de, HBODD ve HBNK bağımsız değişkenlerinin %10 anlamlılık düzeyinde, PD_{it} bağımlı değişkeni ile değer ilişkisinde olduğu görülmektedir. Tahmincilere göre, hisse senedi fiyatı PDit ile HBODD arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Hisse başına net kar arasında etkileyici bir ilişki söz konusu olmamakla beraber negatif eğilimli oldukça düşük bir oranda etki eğilimi olduğu gözlemlenmektedir. HBO'da meydana gelen bir birimlik bir PD_{it}'de 3 birimlik bir artışa neden olurken, HBNK için aynı durum etkisize yakın değerdedir (-0.0001). Değer ilişkisi sonuçlarını gösteren Tablo 6 bir bütün olarak ele alındığında, her iki tahminci için de benzer sonuçlar elde edilmiş olup, olasılık değerinin %10 anlam düzeyi aralığında olduğu; bağımsız değişken olarak ele alınan HBODD ve HBNK değişkenlerinin, bağımlı değişken olan PD (hisse senedi fiyatı x hisse senedi sayısı) değişkenini açıklama gücünün oldukça düşük olduğu (R²: 0,0012) gözlemlenmektedir. Bu durum, hisse senedi fiyatının hisse başına özkaynak ve HBNK değişkenleri ile açıklanamadığını, dolayısıyla Türk bankacılık sektöründe değer ilişkisinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Model-3: Türk bankacılık sektörünün zamanlılığı

Türk bankacılık sektörünün zamanlılığını incelemek amacıyla 2010Q1 – 2020Q2 arasında çeyrek dönemlerde raporlanan ve KAP'da ilan edilen banka finansal raporları incelenmiştir. Araştırma kapsamına giren ve yayınlanma tarihine erişimin sağlanabildiği 9 banka, yasal olarak son yayınlama tarihine kalan gün sayısı açısından incelenmiştir. Buna göre, son yayınlama tarihine kalan gün sayısı arttıkça zamanlamanın yararlılığının azaldığının söylenmesi mümkündür. Şirket ile ilgili alınacak olan kararın yararlılığı açısından bu süre ne kadar kısalsın, zamanlılık da o derece az yararlı olacaktır. Türk bankalarının finansal tabloların son yayınlama süresine kalan gün sayısı bazında hesaplanan zamanlılığı Tablo 7'de gösterilmektedir:

Tablo 7: Model-3: Türk bankacılık sektörü zamanlılığı (kalan gün sayısı)

Yıllar	Q1	Q2	Q3	Q4	Ort.
2010	2	6,6	4	24,4	9,3
2011	6	5,6	8,1	25,4	11,3
2012	7,8	11,3	6,9	30,1	14,0
2013	12,3	11,6	6,4	17,7	12,0
2014	7,3	11,0	11,2	21,4	12,7
2015	9	8,9	8,9	16,1	10,7
2016	9	7,3	9,1	27,4	13,2
2017	21	18,2	21,9	25,3	21,6
2018	16,2	24,8	18	25,1	21,0
2019	16,2	17	16	24,8	18,5
2020	46,2	16	17,7	25,2	26,3
Ort.	13,9	12,6	11,7	23,9	15,5

Tablo 7 sonuçları incelendiğinde, ilk olarak 4. çeyrek döneme ait raporların sunumunun zamanlamasının, diğer dönemlerden daha iyi olduğu gözlemlenmektedir. Yıllar bazında zamanlılığın arttığı görülmektedir. Özellikle son 4 yılda, son yayınlama tarihine kalan zamanın giderek arttığını söylemek mümkündür. Son yayınlama tarihine en yakın olan raporlama döneminin 3. Çeyrek olduğunu söylemek mümkündür. Tablo sonuçlarına göre, Türk bankacılık sektörü için, finansal tablo yayınlama zamanlılığının 2017 itibarıyla arttığı gözlemlenmektedir. Bu sonuçlara göre 11 yıllık süreçte hiçbir raporlama döneminde gecikme yaşanmamıştır.

Sonuç ve öneriler

Piyasa temelli yöntemler çerçevesinde, Türk bankacılık sektörünün kazanç kalitesinin ölçümünün amaçlandığı bu çalışmada, piyasa temelli faktörler üç başlık altında ele alınmıştır. Buna göre bankalara ait kazançlar, muhafazakârlık düzeyleri, değer ilişkileri ve zamanlılıkları konusunda detaylı şekilde irdelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak incelenen muhafazakârlık, piyasa değeri ile operasyonel ve finansal verilerin arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu modelde oranın düşük çıkması, bankaların gerçek ekonomik değerinin daha altında net defter değerine neden olacakları varsayımına dayanmaktadır. Daha yüksek bir PD / DD oranı daha yüksek bir muhafazakârlığı ifade ederken, tersi durum daha düşük bir muhafazakârlık anlamına gelmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, piyasa temelli özelliklerin ölçümü için 9 banka ve 42 adet dönem olmak üzere toplam 378 adet gözlemden yararlanılmıştır. Piyasa temelli özelliklerden ilk olarak muhafazakârlık analiz edilmiştir. PD için bankaların, ilgili dönemdeki hisse senedi fiyatı baz alınırken, DD değerine ulaşmak için, özkaynak / ödenmiş sermaye tutarları kullanılmıştır. Sonuç olarak Türk bankacılık sektörünün muhafazakâr muhasebe uyguladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun nedeni olarak hem Türkiye’de hem de uluslararası piyasalarda bankaları ihtiyatlı davranmaya yönelten düzenleme olan Basel uygulamaları gösterilebilir. Literatürdeki diğer çalışmalar incelendiğinde, Bilici (2019), BİST’de işlem gören bankalar ve özel finans kurumları üzerine gerçekleştirdiği çalışma sonucuna göre, ilgili şirketlerin kurumsal yönetim ile muhafazakâr muhasebe uygulamalarının kazanca pozitif etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç, literatürde yer alan benzer çalışmalar ile uyumluluk göstermektedir. BIST 100’de yer alan şirketlerin muhafazakârlıkları ve kurumsal yönetimler arasındaki ilişki üzerine benzer bir diğer araştırma da Gör ve Tekin (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu araştırma sonuçlarına göre; tepe yönetici ikilemi ile yönetim kurulundaki kadın üye sayısının, muhafazakârlık ile aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yönetim kurulu yapısının bağımsızlığına olumlu katkıda bulunan kurumsal yönetim faaliyetlerinin muhafazakârlık ile ters yönde ilişkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Türk bankacılık sektörü üzerine gerçekleştirilen bir diğer çalışma ise Senal vd. (2020)’ne aittir. Koşullu ve koşulsuz muhafazakârlık olarak iki açıdan ele alınan çalışma sonuçlarına göre, bankaların sermaye yeterlilik oranlarındaki değişimin %27’si koşulsuz ihtiyatlılık düzeylerindeki değişimle açıklanmaktadır. Ancak aynı ilişki kredi/mevduat oranı ve koşulsuz ihtiyatlılık düzeyi arasında tespit edilememiştir. Gör (2018) tarafından gerçekleştirilen, 2009-2016 yılları arasında BİST-100 Endeksi üzerine yapılan bir diğer çalışmada ise muhafazakâr olma özelliğine sahip olan şirketlerin finansal açıdan başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda muhafazakârlık kazanç kalitesini de artıran bir özellik olarak değerlendirilmektedir.

Piyasa temelli kazanç kalitesi faktörlerinden ikincisi değer ilişkisidir. Değer ilişkisi bu çalışmada, regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Panel regresyonun kullanıldığı modelde, tahakkuk kalitesi ölçümünde, detaylı olarak açıklanan ön koşul testlerin tamamı uygulanmış, sonuç olarak analizde, rassal etkili bir modelin kullanımının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Sonraki aşamada, heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonu sorunları tespit edildiği için, bu sorunlara özel olarak geliştirilmiş dirençli tahminciler olan Prais-Winsten Regresyonu ile Driscoll ve Kraay Standart Hatalar ile Rassal Etkiler Regresyonu (1998) tahmincileri kullanılmıştır. Değer ilişkisi analiz sonuçları incelendiğinde, bağımsız değişken olarak ele alınan HBODD ve HBNK değişkenlerinin, bağımlı değişken olan HSF (hisse senedi fiyatı) değişkenini açıklama gücünün oldukça düşük olduğu (R^2 : 0,0012) gözlemlenmektedir. Bu durum, hisse senedi fiyatının hisse başına özkaynak ve HBNK değişkenleri ile açıklanamadığını, dolayısıyla Türk bankacılık sektöründe değer ilişkisinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren

bankaların muhasebe bilgileri ile piyasa bilgileri arasında ilişki zayıftır. Benzer şekilde, 2010 yılında Chalmers vd. tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada, Çin'deki muhasebe reformunun Çin'deki firmaların değer ilişkisini etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Çin borsasında işlem gören tüm firmaların kapsama alındığı çalışmada, 1997-2000 ve 2002-2004 yılları kıyaslanmıştır. Dönemler kıyaslandığında muhasebe reformunun pozitif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Reform öncesi dönemde 0.017 olan R^2 değerinin, reform sonrası dönemde 0.102 değerine çıktığı gözlemlenmiştir. Buna ilave olarak EPS değerinin etkisinde de artış yaşandığı gözlenmektedir. Agostino vd. (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da 16 ülkede, Avrupa bankacılık sektörünün değer ilişkisi analiz edilmiştir. 2000-2006 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada, UFRS'nin şeffaflık seviyesi yüksek bankalar açısından, hem kazanç hem de defter değerinin değer ilişkisinde artışa neden olduğu; şeffaflık seviyesi daha düşük bankalar açısından bakıldığında ise defter değerinin değer ilişkisi üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka çalışmada da yine UFRS'nin kazançların değer ilişkisi üzerine etkisi incelenmiştir. Chebaane ve Othman (2014) tarafından gerçekleştirilen bu çalışma sonuçlarına göre de HBNK'nın rolünün UFRS sonrası dönemde daha gözlemlenebilir hale geldiği sonucu elde edilmiştir. Çalışmada, açıklayıcılık gücünün (değer ilişkisi), UFRS öncesi döneme göre daha yüksek olduğu araştırmanın bir diğer bulgusudur.

Kazanç kalitesinin piyasa temelli faktörlerinden üçüncüsü olarak Model-3' te zamanlılık analiz edilmiştir. Zamanlılık olarak ifade edilen raporlamanın zamanlılığı, finansal tablo kullanıcıları açısından önem arz etmektedir. Zamanında gerçekleştirilen rapor sunumu; bilginin faydasını dolayısıyla yararlılığını yükselterek, sermaye piyasaları açısından asimetrik bilgi sorununun zayıflamasına ve fiyatlamının anormal olmayan, başka bir ifade ile daha sağlıklı bir şekilde oluşumuna olanak yaratmaktadır. Ayrıca, bankaların finansal performansını da olumlu yönde etkilemektedir. Diğer durumda ise, finansal tabloların zamanlılığının geç olması, diğer bir ifade ile geç yayınlanması durumu, finansal raporların kullanılabilirliğini ve yararlılığını azaltmasının yanında yatırımcılar ve işletme ile ilgili olan diğer tarafların mevcut finansal raporlardan sağlayacakları yararı azaltabildiği gibi kreditorlerle işletmeyi ciddi boyutta problemlerle karşılaştırabilmektedir. Ayrıca Whittred ve Zimmer (1984) gerçekleştirdikleri çalışmada, finansal raporların vaktinden daha geç ilan edilmesinin, şirket başarısızlıklarını beraberinde getireceğini öne sürmektedir (Gör vd., 2016: 676). Araştırma kapsamına giren ve yayınlanma tarihine erişimin sağlanabildiği 9 banka, yasal olarak son yayınlama tarihine kalan gün sayısı açısından incelenmiştir. Sonuç olarak, Türk bankacılık sektörünün, finansal tablolarının zamanında sunulması konusunda özellikle son dört yılda oldukça titiz davrandığı sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen 11 yıl boyunca herhangi bir dönemde herhangi bir gecikme yaşanmamakla birlikte, en iyi performansın 4. çeyrek finansal tablolarda yaşandığı gözlemlenmiştir.

Sonuç itibarıyla, Türk bankacılık sektörünün kazanç kalitesinin muhafazakarlık ve zamanlılık açısından pozitif bir görünüme sahipken değer ilişkisi konusunda negatif bir görünüme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın 2010Q1 ile 2020Q2 dönemleri arasında ve 9 banka ile sınırlı olması bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Öte yandan bundan sonra yapılacak çalışmalarda diğer sektörler ile mukayeseli bir kazanç kalitesi araştırması yapılarak konu farklı açılardan da incelenebilir.

Kaynakça

- Anandarajan, A., Francis, B., Hasan, I., ve John, K. (2011). Value relevance of banks: global evidence. *Review of quantitative finance and accounting*, 36(1), 33-55.
- Anwer, A. S., Kilic, E., ve Lobo, G. J. (2006). Does recognition versus disclosure matter? evidence from value-relevance of banks' recognized and disclosed derivative financial instruments. *The Accounting Review*, 81(3), 567-588.
- Ball, R., ve Shivakumar, L. (2005). Earnings quality in UK private firms: comparative loss recognition timeliness. *Journal of Accounting and Economics*. 39(1), 83-128.
- Barth, M. E., Beaver, W. H., ve Landsman, W. R. (1996). Value-relevance of banks' fair value disclosures under SFAS No. 107. *Accounting Review*, 513-537.
- Basu, S. (1997). The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings. *Journal of Accounting and Economics*. 24, Pp. 3 37.
- Beatty, A., ve Liao, S. (2011). Do delays in expected loss recognition affect banks' willingness to lend?. *Journal of Accounting and Economics*, 52(1), 1-20.

- Beaver, W. ve Ryan, S., (2005). Conditional and unconditional conservatism: concept and modelling, *Review of Accounting Studies*, No:10
- Bilici, F. M. (2019). Muhafazakar muhasebe uygulamalarının ve kurumsal yönetim uygulamalarının bankacılık sektöründe karlılık ile ilişkisi üzerine bir uygulama. *Bankacılık Ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 1-9.
- Brown, P., Dobbie, G. W., ve Jackson, A. B. (2011). Measures of the timeliness of earnings. *Australian Accounting Review*, 21(3), 222-234.
- Cengiz, S., ve Tosunoğlu, B. (2017). Uluslararası finansal raporlama standartlarının finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Ataturk University Journal of Economics ve Administrative Sciences*, 31(5).
- Dechow, P. M., ve Schrand, C. M. (2004). *Earnings quality*. Research Foundation of Cfa Institute. ABD.
- Dechow, P., Ge, W., ve Schrand, C. (2010). Understanding earnings quality: a review of the proxies, their determinants and their consequences. *Journal of Accounting and Economics*, 50(2-3), 344-401
- Durak, G., ve Gürel, E. (2014). Finansal raporların kalitesine etki eden ülkeye özgü faktörler. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (64), 95-110.
- Dyer, J. C., ve McHugh, A. J. (1975). The timeliness of the australian annual report. *Journal of Accounting Research*, 204-219.
- Eccher, E. A., Ramesh, K., ve Thiagarajan, S. R. (1996). Fair value disclosures by bank holding companies. *Journal of Accounting and Economics*, 22(1-3), 79-117.
- Ertuğrul, M. (2021). Finansal stresin muhasebe verilerinin değer ilişkisine etkisi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(1), 22-47.
- Feltham, G. ve Ohlson, J., (1995). Valuation and clean surplus accounting for operating and financial activities. *Contemporary Accounting Research*
- Givoly, D., ve Hayn, C. (2000). The changing time-series properties of earnings, cash flows and accruals: has financial reporting become more conservative?. *Journal of Accounting and Economics*, 29(3), 287-320.
- Gör, Y., Terzi, S., ve Şen, İ. K. (2016). Şeffaflık açısından kurumsal yönetim uygulamalarının finansal raporlamanın süresi üzerine etkisi: borsa istanbul örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi* 2016; 18; 673-705.
- Gör, Y., ve Tekin, B. (2018). Muhafazakar muhasebe uygulamalarının kurumsallaşmış şirketlerdeki etkisi üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13-26.
- Graham, B., ve Dodd, D. L. (1934). *Security analysis*, (Whittlesey House, McGraw-Hill, New York).
- Gülhan, O., ve Karaarslan, S. (2020). Türkiye’de kurumsal yönetim uyum derecelendirmesi ve ihtiyatlı muhasebe ilişkisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(1), 93-113.
- Hossein, G., Hossein, M. ve Myysam, H. (2010). “Accounting conservatism, earning persistence and pricing multiples on earnings”, *Journal of Accounting Knowledge*, Vol. 1, No. 2, pp. 55-73.
- Ismail, W. A. B. (2011). *Earnings quality, family influence and corporate governance: empirical evidence from malaysia*. Doctoral Dissertation. Victoria University of Wellington.
- Kamarudin, K. A., ve Ismail, W. A. W. (2014). The risk of earnings quality impairment. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 145, 226-236.
- Khan, M., ve Watts, R.L. (2009). “Estimation and empirical properties of a firm-year measure of accounting conservatism”. *Journal of Accounting and Economics*, 48 (2/3), 132–150.
- Kılıç, M. (2020). Portföy yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: yeni sanayileşen ülkeler örneği. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(8), 45-55.
- Kowerski, M. (2013). Dividends and earnings quality in poland. *E-Finanse: Financial Internet Quarterly*, 9(3), 42-51.
- Krismiaji, K., ve Sururi, S. (2021). Conservatism, earnings quality, and stock prices-indonesian evidence. *Journal of Accounting and Investment*, 22(1), 37-50.
- Lawal, T. O. (2012). *Earnings quality and bank equity*. Doctoral Dissertation. Imperial College. London
- Michalak, J., Waniak-Michalak, H., ve Czajor, P. (2012). Impact of mandatory IFRS implementation on earnings quality. Evidence from the Warsaw Stock Exchange. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*, 68(124), 63-82.

- Mousa, G. A. (2014). The association between accounting conservatism and cash dividends: evidence from emerging markets. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 4(4), 210-220.
- Nelson, K., (1996). Fair value accounting for commercial banks: an empirical analysis of SFAS No. 107. *The Accounting Review* 71, 161-182.
- Nichols, D. C., Wahlen, J. M., ve Wieland, M. M. (2009). Publicly traded versus privately held: implications for conditional conservatism in bank accounting. *Review of Accounting Studies*, 14(1), 88-122.
- Norrman, O., ve Vaigur, D. (2013). *Individual characteristics and earnings quality: executive reputation and board director gender*. Master's Thesis.
- Ohlson, J., A. (1995) "Earnings, book values, and dividends in equity valuation". *Contemporary Accounting Research*, 11(2), ss. 661-687.
- Özkan, S., Zengin Karabrahimoğlu, Y., Erdener Acar, E., ve Öz, İ. O. (2013). Finansal tabloların sunum tarihini etkileyen faktörler: İMKB firmaları üzerine bir uygulama. *World of Accounting Science*, 15(3).
- Penman, S. ve Zhang, X., (2002). Accounting conservatism, the quality of earnings, and stock returns. *The Accounting Review*, 77, 237-264.
- Sakarya, Ş., ve Aytakin, S. (2013). İMKB'de işlem gören mevduat bankalarının performansları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin ölçülmesi: Promethee çok kriterli karar verme yöntemiyle bir uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-109.
- Schipper, K., ve Vincent, L. (2003). Earnings quality. *Accounting Horizons*, 17, 97-110.
- Soyemi, K. A., Akingunola, R. O. O. ve J. Olaniyan. 2018. "Accounting conservatism: a review of literature.", *KIU Journal of Social Sciences*, 4(3), 109-129.
- Sugözü, İ. H., ve Yaşar, S. (2020). Portföy yatırımları ile ekonomik büyüme ilişkisi: 23 OECD ülkesi için panel veri analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 198-207.
- Velury, U., ve Jenkins, D. S. (2006). Institutional ownership and the quality of earnings. *Journal of Business Research*, 59(9), 1043-1051.
- Venkatachalam, M. (1996). Value-relevance of banks' derivatives disclosures. *Journal of Accounting and Economics*, 22(1-3), 327-355.
- Warianto, P. (2014). Influence of company size, capital structure, liquidity and investment opportunity set (IOS) on the quality of earnings in manufacturing company yan g listed on the stock exchange . *Mode*, 26 (1), 19-32.
- Watts, R. (2003) 'Conservatism in accounting part I: explanations and implications', *Accounting Horizons*, Vol. 17, No. 1, Pp.207-221.
- Whittred, G. P. (1980). Audit qualification and the timeliness of corporate annual reports. *Accounting Review*, 563-577.
- Wu, Q. (2010), "The benefits of accounting conservatism to shareholders: evidence from the financial crisis", *American Accounting Association Annual Meeting and Conference on Teaching and Learning in Accounting*, July 31-August 4, San Francisco, CA.
- Yahaya, O. A., Tanko, M., ve Muhammad, L. M. (2017). Effects of corporate characteristics on earnings quality of listed deposit money banks in nigeria. *Kasu Journal of Management Sciences*, 8(1), 47-64.

Etik kurul onayı

Tezden üretilme sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve işgören performansı üzerine etkisi

The effect of positive psychological capital on organizational silence and employee performance

Gönderim Tarihi / Received: 09.05.2021

Pınar ERKAL¹

Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.935095](https://doi.org/10.31795/baunsobed.935095)

ÖZ: Örgütlerde en değerli kaynak olan insanın umut, dayanıklılık, özyeterlilik ve iyimserlik gibi olumlu özellikleri pozitif psikolojik sermayenin temelini oluşturmaktadır. Çalışanın işte gösterdiği çaba olarak ifade edilen işgören performansı yöneticilerin örgütte en çok önem verdiği konulardan biridir. Örgütsel sessizlik ise örgüt içindeki iletişimde kopuklukların olduğu olumsuz bir durumdur. Bu çalışmanın amacı pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve işgören performansı üzerine etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda Balıkesir ilindeki 427 özel sektör çalışanı üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre pozitif psikolojik sermaye ile örgütsel sessizlik ve işgören performansı arasında anlamlı ilişki vardır. Araştırma sonuçlarına göre pozitif psikolojik sermaye düzeyinin yükselmesi işgören performansını pozitif yönde etkilemektedir. Pozitif psikolojik sermaye düzeyinin yükselmesi kabullenici ve korumacı sessizliği negatif yönde etkilerken, prososyal sessizliği pozitif yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: İşgören performansı, Örgütsel sessizlik, Pozitif psikolojik sermaye

ABSTRACT: The characteristics of human - who are the most valuable resource in organization- such as hope, self efficacy, optimism and resiliency are the basis of positive psychological capital. Employee performance, which stated as the effort of the employee at the job, is very important issue for managers in the organization. Organizational silence is also a negative situation where communication breaks occur within the organization. The purpose of this study is presenting the effect of positive psychological capital on organizational silence and employee performance. For this purpose, a research was conducted on 427 private sectors employee in Balıkesir. According to the results, there is significant relationship between positive psychological capital and organizational silence and employee performance. According to research results, the increase in level of positive psychological capital affects employees performance in the positive direction. While the increase in the level of positive psychological capital negatively affects acquiescent silence and defensive silence, it positively affects the pro-social silence.

Keywords: Employee performance, Organizational silence, Positive psychological capital

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir Meslek Yüksekokulu/Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı, pinar@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4698-8475>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Capital is whole assets that organizations put forward to produce products or services. Since the neo-classical management approach, the increasing importance of people in organizations, technological developments, the requirement for information and the concept of capital have brought new dimensions. Concepts, such as cultural capital, social capital, positive psychological capital, have emerged. Employees' ability to achieve duties when they encounter problems, think positively and behave positively to success creates positive psychological capital (Avey, et. al., 2008). Organizations achieve their goals by fulfilling duties and responsibilities in their employees who have these positive characteristics that compose of positive psychological capital.

Employee performance, which stated as the effort of the employee at the job, is very important issue for managers in the organization. Because managers make evaluations and make decision in toward the achievements by following the employee performance in order to gain efficiency in the organization. While managers make decisions, it is capital importance for the employees to express their opinions. In addition, if employees can easily express their opinion about the job, they realize that exist in the workplace. Thus, their motivation increase and the talents of the employees are used. Furthermore, synergy between employees increase when different thoughts come together. However, in some organizations employees cannot or do not want to express their feelings and ideas about the job. Organizational silence avoids these positive situations to arise with employee participation. The main purpose of the study is to investigate the effect of positive psychological capital on organizational silence and employee performance.

Methodology

The data were obtained by questionnaire method in this study, The questionnaire form consists of 4 parts: *demographic information*, *positive psychological capital scale* (Luthans et. al., 2007), *employee performance scale* (Kirkman and Rosen, 1999) and *organizational silence scale* (Dyne et. al., 2003). A questionnaire was applied to 427 white-collar employees. The research data were analyzed with the SPSS statistical program. Before analyzing the data, the validity and reliability levels of the scales were examined.

Findings and discussion

According to the regression analysis results, the effect of positive psychological capital on employee performance is statistically significant ($F=125.946$ $p < 0.05$). The effect of positive psychological capital's optimism factor on employee performance is statistically significant ($F=81,553$ $p < 0,05$). The effect of the resilience factor of positive psychological capital on employee performance is statistically significant ($F=74,939$ $p < 0.05$). The effect of the hope factor of positive psychological capital on employee performance is statistically significant ($F=28.629$ $p < 0.05$). The effect of positive psychological capital's self-efficacy factor on employee performance is statistically significant ($F=88,867$ $p < 0,05$).

The effect of positive psychological capital on organizational silence is statistically significant. ($F=6.718$ $p < 0.05$). The effect of positive psychological capital organizational silence on the protective silence factor ($F=57,122$ $p < 0.05$), prosocial silence factor ($F=37.728$ $p < 0.05$) and acquiescent silence factor ($F=23,693$ $p < 0,05$) are statistically significant. While the increase in positive psychological capital negatively affects acquiescent silence and defensive silence, it positively affects the pro-social silence.

Results and recommendations

In this research, the effect of positive psychological capital levels of employees on organizational silence and employee performance was investigated by literature review and quantitative methods. In the findings obtained, it was stated that the positive psychological capital levels of the employees affect the organizational silence and employee performance. In the study, it is seen that the hope levels of the employees are the lowest and their resiliency levels are at the highest average. It is possible to say that

employees have a high tendency to struggle against difficulties, although hopes are lower while performing their jobs. Employees' hopes can be increased by supporting by their managers, increasing trust in the organization, and developing employee-manager relations.

Employees' efforts for business purposes in good faith (optimism), effort to achieve when faced with problems in the organization (resiliency), confidence in the worker's own competence (self-efficacy), and perseverance (hope) are the expectations of each manager from his employee. Because positive psychological capital elements will first rise employees performance and then lead the organization performance.

Although being silent is considered as not communicating, silence is also a part of communication. However, right communication takes place through the actions of understanding, listening and saying. In order to reduce silence in organizations, to enable employees, to express their opinions and to increase employee performance, managers have various duties with increasing the psychological capital levels of employees. For this, managers should adopt democratic practices in organizations. Such management models will positively affect the positive psychological capital of the employee. Providing trainings for employees in organizations on positive psychological capital; it can help employees gain these characteristics or reveal their existing characteristics. In future, new studies can be made by including subjects that are thought to effect a mediator role such as person-organization fit, organizational trust, organizational culture, and organizational support. Thus, the issue will be investigated in a wider perspective.

Giriş

Sermaye; örgütlerin ürün ya da hizmet üretmek için ortaya koydukları tüm değerleridir. Neo-klasik yönetim yaklaşımından bu yana örgütlerde insanın giderek önem kazanması, teknolojik gelişmeler, bilgiye duyulan ihtiyaç ile sermaye kavramı yeni boyutlar kazanarak kültürel sermaye, sosyal sermaye, pozitif psikolojik sermaye gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. En genel ifade ile pozitif psikolojik sermaye çalışanların işleri ile ilgili pozitif düşünüp, karşılaştıkları durumlara pozitif yaklaşmasıdır. Çalışanların zorlu görevlerin üstesinden gelebilmesi, sorunlar ile karşılaştıklarında başarıya ulaşmak için gerekli çabayı göstermesi, başarıya ulaşmak için olumlu düşünmesi ve davranması pozitif psikolojik sermaye konusunun temelini oluşturur. Pozitif psikolojik sermaye kavramını oluşturan bu olumlu özelliklerin olduğu çalışanlarında görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi ile örgütler amaçlarına ulaşmaya çalışırlar.

Çalışanın işte gösterdiği çaba olarak ifade edilebilen işgören performansı yöneticilerin örgütte en çok önem verdiği konulardan biridir. Yöneticiler işgörenlerin yeteneklerini ve yapmaları gereken iş üzerindeki başarılarını gözlemlerler ve böylece belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını tespit etmeye çalışırlar (Sabuncuoğlu, 2000). Bununla birlikte yöneticiler örgütteki mevcut insan kaynağı ile verim elde edebilmek için işgören performansını takip ederek sağlanan başarılar doğrultusunda değerlendirmeler yaparak karar verir. Yönetimin en önemli işlevlerinden biri işletmenin geleceğini güvence altına almak için doğru kararlar vermektir. Kararları uygulayıcılar ise çalışanlardır. Örgütte alınan kararlar doğrultusunda çalışanların verilen görevleri yerine getirirken fikirlerini söyleyebilmesi yani sessiz kalmaması önemlidir. Çünkü çalışanlar örgütteki faaliyetlerin gerçekleşmesi esnasında olumlu-olumsuz pek çok durumla karşılaşır. Ayrıca çalışanlar işle ilgili düşüncelerini rahatça söyleyebiliyorsa örgütte var olduklarının farkına varırlar. Böylece işte motivasyonları artar, çalışanların yeteneklerinden yararlanır. Ayrıca farklı düşüncelerin bir araya gelmesiyle çalışanlar arasında sinerji artar. Fakat bazı örgütlerde çalışanlar işle ilgili duygu ve düşüncelerini ifade edemezler veya ifade etmek istemezler. Örgütsel sessizlik çalışan katılımı ile oluşacak bu olumlu durumların ortaya çıkmasını engeller. Örgütsel sessizlik çalışanın işle ilgili düşüncelerini söylemeyerek, örgütte sessizleşmesidir (Çakıcı, 2007).

Donaldson ve Ko (2009)' ya göre pozitif psikolojik sermaye beklenen örgütsel sonuçlara ulaşmayı olumlu yönde etkilemektedir. Çalışanın işinde zorluklarla karşılaştığında başarıya ulaşmak için çaba göstermesi, umutla, iyi niyetle, yeteneklerine güvenerek işinde sorumluluklarını yerine getirmesi ile örgütlerin amaçlarına ulaşması kolaylaşacaktır. Bu bağlamda pozitif psikolojik sermayenin örgütlerde işgören performansına ve örgütsel sessizliğe katkısını incelemenin önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve işgören performansı üzerine etkisini araştırmaktır. Literatür incelendiğinde pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik üzerine etkisini inceleyen çalışmaların (Alvani vd., 2016; Tutar vd., 2018; Macit vd., 2020) olduğu görülmektedir. Aynı şekilde pozitif psikolojik sermayenin işgören performansına (Luthans vd., 2005; Nguyen ve Nguyen, 2012) etkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada ise pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve işgören performansına etkisi tek bir örneklem üzerinde incelenmektedir. Araştırmanın ilk bölümünde pozitif psikolojik sermaye, örgütsel sessizlik, işgören performansı ve literatürde ilişkilendirilen çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise araştırma yöntemi, istatistiksel analiz ve sonuçlar ile çalışma tamamlanmıştır.

Literatür taraması

Pozitif psikolojik sermaye

Pozitif psikolojik sermaye; işletme yönetimi alanında pozitif psikolojinin davranış biliminde yansıması ile gelişen bir konudur. 2. Dünya Savaşı ve sonrasında psikoloji bilimi, insanların problemlerini ortadan kaldırma, psikolojik rahatsızlıklarını teşhis ve tedavi etme amacına hizmet etmekteydi. Zaman içinde psikoloji biliminin sadece insanların negatif yönleri ile ilgilenmesi ve tedavi etmesinden ziyade insanların güçlü-olumlu yönlerinin de geliştirilmesi gerektiği düşüncesi doğdu. Pozitif psikoloji kavramına ilk olarak Maslow (1954)'un Motivasyon ve Kişilik adlı kitabında yer verilmiştir (Wright, 2003). Seligman ise örgütsel davranış alanında pozitif psikolojiden yararlanarak çalışanların pozitif psikolojik özelliklerine odaklanılması gerektiğini savunmaktadır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Pozitif psikoloji insanların güçlü yönlerine odaklanmak, dayanıklılık, sağlık, refah içinde hayatın

iyileştirilmesi ve geliştirilmesi ile ilgilenmek olarak tanımlanmaktadır. Pozitif psikoloji yaklaşımı, insan davranışlarının daha çok negatif yönleri ile ilgilenen psikoloji bilimine karşı olumlu yönlerinin de ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda pozitif psikolojinin üç odak noktası bulunmaktadır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000):

- Pozitif kişisel deneyimler: Öznel iyi oluş, memnuniyet, tatmin, mutluluk, umut ve iyimserlik,
- Pozitif bireysel özellikler: Sevgi, yetenek, cesaret, duyarlılık, azim, ileri görüşlülük, erdemlilik,
- Bireyleri iyi vatandaş olmaya yönelten kurumlar: Hoşgörü, nezaket, iş ahlakı, sorumluluk ve fedakârlık.

Pozitif psikoloji insanlarda bu üç odak noktasının geliştirilmesi için yapılan çalışmaları içermektedir. Pozitif psikoloji insanlarda neyin doğru olduğunu, bunun nasıl geliştirilebileceğini incelemektedir (Luthans vd., 2007). Pozitif örgütsel davranış ise çalışanların işle ilgili psikolojik kapasitelerinin geliştirilmesini içine alan bir kavramdır (Luthans vd., 2007). Çalışanlarda mevcut olan pozitif gücün geliştirilmesine katkıda bulunarak performansın artırılmasını sağlayan yaklaşım beraberinde pozitif psikolojik sermaye kavramını oluşturmuştur (Akçay, 2011). Araştırmacılar pozitif psikolojik sermayeyi sosyal sermaye ve insan sermaye ile karşılaştırarak değerlendirmektedir (Luthans ve Youssef, 2004). Örgütlerde insan sermayesi çalışanın eğitimi, deneyimi, becerilerini dikkate alarak “ne biliyorsun?” sorusunun cevabı üzerinde durmaktadır. Sosyal sermaye çalışanlar arasındaki sosyal ilişkiler, bağlantı ağları ve iletişimi ile “kimi biliyorsun?” sorusuna cevap aramaktadır. Pozitif psikolojik sermaye ise “kimsin?” sorusu üzerinde durarak çalışanın umut, özyeterlilik, iyimserlik ve dayanıklılık özelliklerinin önemini ortaya koymaktadır. Pozitif psikolojik sermaye örgütte çalışanın mevcut pozitif gücü ve bunun nasıl geliştirilebileceği ile ilgilenir. Bu sermaye zamanla gelişen dinamik bir yapıda olduğu için bir kaynaktan ziyade psikolojik bir kapasitedir (Kutunis ve Oruç, 2014). Pozitif psikolojik sermaye genel olarak çalışanların iyimserlik, özyeterlilik, dayanıklılık ve umut bakımından psikolojik gelişim durumlarıdır (Luthans vd., 2008). Bu doğrultuda pozitif psikolojik sermayeyi tanımlarken bu dört unsur dikkate almak gerekir (Luthans vd., 2007). Bu çalışmada da çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyleri bu dört boyut ile ele alınmaktadır

Umut: Amaçlara ulaşmak için gerekli çabayı gösterme, plan yapma ve başarıya ulaşmak için amaçlara doğru yönelmedir. Çalışanın yaptığı işlerde beklediği sonucu umut etmesi ile buna ulaşmak için çaba göstermesidir.

Özyeterlilik: Görevleri üstlenebilme konusunda yeterli güvene sahip olmaktır. Özyeterlilik çalışanın kendi yeteneklerine güven ve inancıdır. Çalışanın zorluklarla karşılaşması durumunda bu zorlukların üstesinden gelemeyeceğini düşünmesi ile kaygı artacak ve mücadeleden kaçması muhtemel olabilecektir. Ancak birey kendine güveni ve görevleri başarabileceğine inancı ile mücadeleye devam edecek ve başarı sağlanacaktır (Keleş, 2011).

İyimserlik: Başarıya ulaşmak için daima olumlu ve iyi niyetle düşünmektir. İyimserlik sadece iyi olayların olacağını beklemek değildir, iyimserlik unsuru bireyin mevcut durumun olumlu yanlarını da görerek tüm yönleriyle değerlendirmesini içerir.

Dayanıklılık: Çalışanın sorunların üstesinden gelmesi ve daha iyi duruma gelerek başarıyı yakalamaya çalışmasıdır. Dayanıklılık zorluklar ve sorunlar karşısında pozitif tepki göstererek başarıya ulaşmaya çalışmaktır. Luthans vd.(2007)’e göre dayanıklılık iş hayatında zorluklarla karşılaşılması durumunda çalışanın stresle başa çıkmasında kolaylık sağlar.

Pozitif psikolojik sermaye kavramı; 1.çalışanın zorlu görevlerde başarılı olmak için gerekli çabayı göstermesi, 2. çalışanın başarısı ile ilgili olarak olumlu düşünmesi ve 3. başarıya ulaşmak için hedeflere yönelmesi, gerektiğinde hedeflere giden yolları yeniden oluşturması, 4. çalışan sorunlar ve güçlüklerle karşılaştığında başarıya ulaşmak için gerekli çabayı göstermesi ile karakterize edilir. Pozitif psikolojik sermaye kavramını oluşturan bu olumlu özelliklerin olduğu çalışanlarında görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi ile örgütler amacına ulaşır (Avey vd., 2008). Bundan dolayı konunun gelişime açık olduğu olumlu kurumsal sonuçlara katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bu yüzden Luthans vd. (2008)’ ne göre örgütlerde çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin verilecek çeşitli eğitimler yoluyla geliştirilebileceği ifade edilmektedir.

Örgütsel sessizlik

İletişim bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma sürecidir (Dökmen, 2008). Genel olarak iki insan birbirleriyle konuşursa iletişimin gerçekleştiği düşünülür. Fakat bazen insanların karşısındakilere karşı sessiz kaldığı görülmektedir. İnsanlar birbirleriyle karşılaştıkları andan itibaren söyledikleri, söylemedikleri, yaptıkları, yapmadıkları her şeyin anlamı vardır. Yüz ifadesi, beden duruşu, ses tonu iletişim sürecine anlam katar. İki insan karşılaştığında birbirlerine bir şey söylememekle de birçok şey anlatabilir (Cüceloğlu, 2002). Sessiz olma iletişim kurmama durumu olarak düşünülse de sessizlik de iletişimin bir parçasıdır. Ancak doğru bir iletişim ise anlamak, dinlemek ve söylemek eylemleri ile gerçekleşir. Günlük hayatta bireylerin güçlü iletişim yeteneklerinin olması onlara nasıl başarı sağlıyorsa örgütlerde de çalışanlar arasındaki etkin iletişim örgütün verimli bir şekilde yönetilmesine olanak sağlayan bir araçtır. Sonuç olarak çalışanların bireysel başarılarında ve örgütün amacına ulaşmasında iletişimin rolü büyüktür. Örgütsel sessizlik örgüt içindeki iletişimde kopuklukların oluştuğu ve iletişimde duyulan doyumsuzluğun bir ifadesi olabilir (Aktaş ve Şimşek, 2015). Örgütlerdeki sessizlik durumu örgütsel gelişimi, performansı ve sağlıklı karar vermeyi etkileyecektir. Ayrıca örgütteki sessizlik ile çalışanın örgüte katkıda bulunmaması, sorunların görmezden gelerek geribildirimden kaçılması ve tepkisiz kalınması sonuçlarına yol açacaktır (Morrison ve Milliken, 2000).

Örgütsel sessizliğe neden olan faktörleri bireysel ve örgütsel açıdan incelemek mümkündür (Erol ve Köroğlu, 2013). Örgütte çalışanların yaşları, deneyimleri, eğitim düzeyleri, kişisel özellikleri gibi farklılıklara göre sessizlik oluşabilir. Bununla birlikte çalışanlar terfi edememe, işinden uzaklaştırılma, kendilerini şikâyetçi ya da dedikoducu konumuna düşürme, kişisel imajlarının zedelenmesi korkusu, önyargılar gibi nedenlerle sessiz kalmayı tercih edebilirler. Örgütte güven duygusunun zedelenmesi, karar verme süreçlerinde merkezîyetçilik, otoriter liderlik tarzı da örgütlerde sessizliğe yol açabilir. Toplumsal kültür ve örgütsel kültür de sessizliği etkileyen unsurlar arasındadır (Eroğlu vd., 2011).

Araştırmacılar örgütsel sessizliği üçe ayırarak incelemektedir (Dyne vd., 2003). Bu araştırmada da kullanılan ölçeğin her bir faktörü bu üç sessizlik türünü ifade etmektedir.

Kabullenicî sessizlik: Örgütteki mevcut durumu kabul ederek bireysel duygu ve düşüncelerini söylememe durumudur. Çünkü çalışan kendi duygu ve düşüncelerini ifade etse bile örgütte bir değişiklik olmayacağını düşünür.

Korumacı sessizlik: Korumacı sessizlik, çalışanların diğerlerini düşünme ve işbirlikçi nedenlerle, diğer çalışanlara yarar sağlamak amacıyla sessiz kalmalarıdır. Korumacı sessizlik, çalışanın düşüncelerini belirtmesi halinde oluşabilecek olumsuz sonuçlardan korkarak kendini korumak amacıyla sessiz kalmasıdır. Bu yüzden bilinçli bir davranıştır. Çalışan oluşabilecek sonuçları düşünerek en iyi strateji olarak düşüncelerini saklamayı tercih etmektedir (Dyne vd., 2003).

Prososyal sessizlik: Çalışanların örgütleri ya da yaptıkları işlerle ilgili düşüncelerini ve bilgilerini bilerek, isteyerek söylememesidir. Prososyal sessizlikte örgüt yararına sessiz kalma tercih edilir (Kulualp ve Çakmak, 2016).

İşgören performansı

Genel olarak işgören performansı işte gösterilen çaba olarak tanımlanabilir. Tutar ve Altınöz (2010)' e göre performans; amacı gerçekleştirme oranı ya da bir faaliyetin gerçekleştirilmesi sonrasında ortaya konan çıktı düzeyidir. İşgören performansı, bireylerin günlük hayattaki isteklerine ulaşması için örgütte görev ve sorumluluklar üstlenerek zaman ve çaba sarf etmesidir (Barutçugil, 2002; Kesen ve Sipahi, 2016).

İşgören performansı yöneticilerin örgütte en çok önem verdiği konulardan biridir. Çünkü işgörenlerin göstermiş oldukları performans ile örgütün verimi artacak ve böylece işletmeler rekabet ortamında rakipleri karşısında ayakta kalacaktır. Bu yüzden yöneticiler işgörenlerin üstün performans göstermesini istemekte ve bunun için çalışmalar yapmaktadırlar.

Çalışanlar iş çevresindeki unsurlardan memnun olduğu sürece daha yüksek performansta çalışırlar. İlk olarak çalışana verilen ücretin performansta etkili olduğu bilirse de ücret ile birlikte terfi ve eğitim imkanları, çalışma koşulları, yönetici çalışan ilişkileri, moral, motivasyon, adil performans yönetimi

gibi pek çok faktörün işgören performansına etkisi bulunmaktadır (Uludağ, 2018). İşgörenin kişilik özellikleri, değerleri, yetenekleri, eğitimi vb. gibi bireysel özellikleri de performanslarını etkiler (Yazıcıoğlu, 2010).

Pozitif psikolojik sermaye, örgütsel sessizlik ve iş gören performansı ilişkisi

Günümüz küresel ekonomisinde işletmelerin rekabet avantajı elde etmesi için beşeri sermayenin yanı sıra pozitif duygularla doğrudan ilişkili olan pozitif psikolojik sermaye kavramının da önemli olduğu düşünülmektedir. Pozitif psikolojik sermaye etkili iş performansı ve beklenen örgütsel sonuçları elde etmek için örgütlerin benimsemesi, geliştirmesi ve yönetmesi gereken varlıklar olarak görülmektedir (Froman, 2009). Donaldson ve Ko (2009) pozitif psikoloji üzerine yapmış olduğu çalışmasında pozitif psikolojik sermayenin faktörleri olan iyimserlik, umut, esneklik, dayanıklılık ve özyeterliliğin beklenen örgütsel sonuçlara ulaşmayı olumlu yönde etkileyeceğini belirtmektedir. Yapılan araştırmalar pozitif psikolojik sermayenin, çalışanların iş tatmininin ve iş performansının (Luthans vd., 2007), örgüte bağlılığının artmasına (Luthans ve Youssef, 2007) ve çalışan devamsızlığının (Avey vd., 2006) azalmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Hasan vd. (2020) çalışmasında pozitif psikolojik sermayenin iş performansına pozitif etkisinin olduğunu belirtmektedir. Çalışmada girişimcilerin başarılı olmasında finansal performansın önemli rol oynamasından ziyade özyeterlilik, iyimserlik, dayanıklılık ve umut gibi pozitif psikolojik sermaye faktörlerinin daha önemli olduğu ve daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir.

Nemati (2015) çalışmasında örgütsel sosyalleşme, psikolojik sermaye ve güven arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre psikolojik sermayenin güven ve bilgi paylaşımı üzerine etkisi pozitif ve anlamlıdır. Bu sonuç ile birlikte örgütsel sosyalleşmenin, güven düzeyine etkisinde pozitif psikolojik sermayenin aracı etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ile çalışanların örgütsel yenilik eğiliminde; örgütsel sosyalleşme ve psikolojik sermayenin önemi vurgulanmaktadır.

Çetin ve Varoğlu (2015)'nin çalışmasında pozitif psikolojik sermaye düzeyi arttıkça, çalışanların performansları ve iş tatmin düzeyleri artarken, işten ayrılma niyetlerinin azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin işten ayrılma niyetine etkisinde iş tatmininin aracı rol üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin olumlu tutumları arttırdığı ve işten ayrılma niyetini azalttığını ortaya koymaktadır.

Choi vd. (2019) örgütsel bağlılık ve pozitif psikolojik sermayenin işe gömülmüslüğe etkisini hemşireler üzerine yaptığı çalışma ile incelemiştir. Araştırma örneklemini Kore'de 3 travma merkezinde çalışan 140 hemşireden oluşmaktadır. Araştırmada örgütsel bağlılık, işe gömülmüslük ve psikolojik sermaye arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Acil tıbbi müdahalenin önemli olduğu travma bölgelerinde hemşirelerin psikolojik sermaye düzeyleri ve örgüte bağlılıkları işe gömülmüslüklerini etkilemektedir. Araştırmada özellikle travma bölgelerinde büyük özveri göstererek çalışan hemşirelerin işe gömülmüslüğünü arttırmak için psikolojik sermaye düzeylerinin artırılması gerektiği belirtilmekte ve bunun içinde eğitim programlarının düzenlenmesi öneri olarak sunulmaktadır.

Acaray (2019)'ın bankacılık ve sigortacılık sektörü çalışanlarına yönelik araştırmasında çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyleri ile ortaya koydukları potansiyel performanslarının örgüte katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Çalışmada pozitif psikolojik sermaye düzeyinin duygusal emek düzeyini arttıran bir öncül olduğu belirtilmektedir. Araştırmada pozitif psikolojik sermaye düzeyinin artması ile duygusal emek düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hui vd. (2014)'nin yaptığı çalışmada psikolojik sermaye ile örgütsel destek arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada çalışanların örgütleri tarafından desteklendiğini algılamaları ile örgütün hedeflerine ulaşmak için daha fazla çaba gösterecekleri, iş beklentilerine umut dolu yaklaşacakları, işyerinde yaşadıkları olayları olumlu şekilde açıklama eğiliminde olacakları belirtilmektedir.

Abdi ve Hosseini (2015) ve Alvani vd. (2016)'nin çalışmalarında psikolojik sermaye ile örgütsel sessizlik ilişkisi incelemiştir. Her iki çalışmada banka çalışanlarından oluşan örneklem grubuna

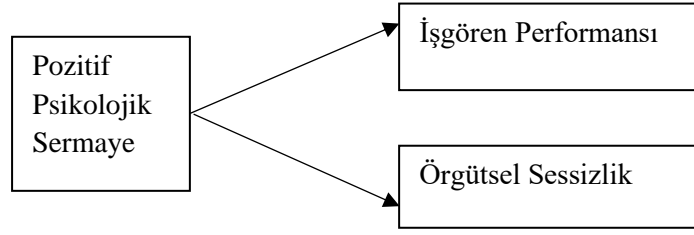
yöneliktir ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Abdi ve Hosseini (2015)'in çalışmasında iyimserlik ve dayanıklılık boyutu ile örgütsel sessizlik arasında negatif ilişki bulunmuştur. Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizliğe etkisini inceleyen Alvani vd. (2016)'nın çalışmasında ise aynı etki tespit edilmiştir. Ayrıca pozitif psikolojik sermaye ile kabullenici sessizlik arasında ilişki bulunmuştur. Nikpay vd.,(2017)'in yaptığı çalışmanın amacı da öğretmenlerin psikolojik sermaye düzeylerinin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisini belirlemektir. Çalışmada öğretmenlerin umut, iyimserlik ve öz yeterlilik düzeyleri ile örgütsel sessizlik düzeyleri arasında negatif ilişki bulunmasına rağmen pozitif psikolojik sermayenin dayanıklılık boyutu arasında ilişki bulunmamıştır. Sonuç olarak öğretmenlerin iyimserlik, umut ve öz yeterlilik düzeylerinin artmasıyla örgütsel sessizliğin azalacağı ifade edilmiştir.

Yu ve Liu (2016) çalışmasında psikolojik sermaye, inovatif davranışlar, örgütsel destek ve örgütsel sessizlik konularını incelemiştir. Çalışmanın örnekleme Çin'de 350 inovatif teknoloji üzerine çalışan katılımcılardan oluşmaktadır. İnovatif yetenekler girişimci teknolojiler için önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden çalışanların yaratıcılıklarının geliştirilmesinde danışmanlık ve motivasyonun gerekli olduğu düşünülerek örgütsel destek ve psikolojik sermaye düzeyinin inovasyon ve örgütsel sessizlik davranışı üzerine etkisi araştırılmıştır. Araştırmada örgütsel destek ve psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik üzerine negatif etkisi ve inovatif davranış üzerine pozitif etkisi olduğu bulunmuştur. Araştırmaya göre çalışanların inovatif davranışlara yönelmesi için çalışanlar desteklenmeli ve pozitif psikolojileri iyileştirilmelidir. Çalışanların sessizlik davranışları kişisel ve örgütsel faktörlerle bağlantılıdır. Sessizlik davranışı kararların kalitesini etkileyeceği için karar vermede bir engel olarak kabul edilir. Çalışanlar sessizliği işlerini korumanın güvenli bir yolu olarak seçebilirler. Çalışanların sessiz kalmalarında liderlerinin intikamından veya arkadaşlarının alay etmelerinden korkmaları gibi bazı bireysel nedenler de olabilir. Örgütsel destek psikolojik güvenlik duygusu sağlar ve ardından psikolojik sermaye düzeyinin artmasına katkıda bulunur. Böylece çalışanlar aktif olarak öneride bulunmaktan memnuniyet duyarlar (Yu ve Liu, 2016).

Ghandampour vd. (2017)'nin çalışmasında etik liderliğin örgütsel sessizliğe etkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü incelenmiştir. Çalışmada etik liderliğin psikolojik sermaye üzerinde ve psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik üzerinde doğrudan etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada okul müdürlerinin etik liderlik algılarının örgütsel sessizlik üzerine etkisinde psikolojik sermayenin aracı rolü olduğu tespit edilerek psikolojik sermayenin örgütsel sessizliği azaltabileceği ifade edilmiştir. Ahmadi vd. (2019) psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve örgütsel ses üzerine etkisini ölçmek amacıyla yapmış olduğu çalışmada pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizliği negatif yönde etkilerken, örgütsel sesi pozitif yönlü etkilediğini ifade etmektedir. Örgütsel ses, çalışanların örgütte düşüncelerini rahatlıkla söyleyebilmeleridir. Çalışmada pozitif psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan çalışanların örgütte düşüncelerini daha rahat söyleyebildikleri ifade edilmiştir.

Seligman pozitif psikolojiyi, olumlu özelliklerin yer aldığı genel bir terim (Seligman vd., 2005) olarak nitelendirilir. Literatürde pozitif psikolojik sermaye düzeyinin iş doyumuna (Çakmak ve Arabacı, 2017), örgütsel bağlılığa (Aslan, 2017), sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamaya (Akçay, 2011), örgütsel güvene ve örgütsel vatandaşlık davranışına (Yıldız, 2015) etkilerini inceleyen çalışmaların da olduğu görülmektedir. Avey vd., (2009)'nin yaptığı çalışmada pozitif psikolojik sermayenin iş stresi, işten ayrılma niyetini etkilediği ortaya konulmuştur. Pozitif psikolojik sermaye konusu son yıllarda araştırmalarda sıklıkla yer almaktadır. Çünkü çalışanların umut, öz yeterlilik, dayanıklılık ve iyimserlik gibi psikolojik yönlerinin olumlu yönde etkilemesi konunun önemini ortaya koymaktadır. Literatürden elde edilen bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı beyaz yakalı çalışanların pozitif psikolojik sermaye, örgütsel sessizlik ve iş performansı düzeylerini belirleyerek pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve işgören performansına etkisini ölçmektir. Bu amaçla oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1: Araştırma modeli

H1. Pozitif psikolojik sermayenin işgören performansına istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

H1a. Pozitif psikolojik sermayenin iyimserlik faktörünün işgören performansına istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

H1b. Pozitif psikolojik sermayenin özyeterlilik faktörünün işgören performansına istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

H1c. Pozitif psikolojik sermayenin umut faktörünün işgören performansına istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

H1d. Pozitif psikolojik sermayenin dayanıklılık faktörünün işgören performansına istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

H2. Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizliğe istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

H2a. Pozitif psikolojik sermayenin kabullenici sessizliğe istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

H2b. Pozitif psikolojik sermayenin korumacı sessizliğe istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

H2c. Pozitif psikolojik sermayenin prososyal sessizliğe istatistiksel açıdan anlamlı etkisi vardır.

Yöntem

Araştırmada veriler analiz edilmeden önce ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik düzeyleri incelenmiştir. Araştırmada güvenilirlik derecesini tespit etmek için Cronbach Alfa değerine bakılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğu için Bartlett's testi ve verilerin örneklem büyüklüğüne uygunluğunu belirlemek için ise Kaiser Meyer Olkin testi yapılmıştır. Ölçeklerin geçerlilik çalışmasında Varimax rotasyon yöntemi ile faktör analizi yapılmıştır. Korelasyon ve regresyon analizi hipotezlerin sınanmasında kullanılmıştır.

Araştırmada verilerin toplanmasında anket formundan yararlanılmıştır. Anket formu demografik bilgiler, pozitif psikolojik sermaye ölçeği, örgütsel sessizlik ölçeği ve işgören performansı ölçeği olmak üzere 4 kısımdan oluşmaktadır. Ölçekler 5'li likert tipi ölçeklerdir.

Pozitif psikolojik sermaye ölçeği: Araştırmada Luthans vd. (2007)'nin geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek umut, özyeterlilik, özerklik ve dayanıklılık olmak üzere 4 faktör ve 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçekteki 3 olumsuz ifadeli maddenin puanlaması ters çevrilerek hesaplanmıştır. Ölçek Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır.

Örgütsel sessizlik ölçeği: Araştırmada kullanılan ölçek Dyne vd., (2003) tarafından geliştirilmiştir. Naktiyok ve Kuşoğlu (2018)'nin yaptığı çalışmada da kullanılan ölçekte yüksek puan örgütsel sessizliğin yüksekliğini göstermektedir. Ölçek 3 faktör ve 15 maddeden meydana gelmektedir. Prososyal sessizlik, korumacı sessizlik ve kabullenici sessizlik ölçeğin faktörleridir.

İşgören performansı ölçeği: Araştırmada kullanılan ölçek Kırkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek Türkiye' de ilk olarak Çöl (2008) tarafından kullanılarak geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Tutar ve Altınöz 2010 yılında ölçeği çalışmalarında kullanmıştır. Ölçek 4 maddeden oluşmaktadır.

Bu araştırmanın etik kurul onayı Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Komisyonu tarafından 11.02.2021 tarih ve 2021/01 sayılı toplantısında verilmiştir. Etik kurul onayına ilişkin evrak tarihi 15.02.2021 ve evrak sayısı E.10687'dir.

Araştırmanın evreni ve örneklemi

Araştırma Balıkesir il merkezinde görev yapan beyaz yakalı çalışanlardan oluşmaktadır. Örneklem büyüklüğünü belirlemek için Kline (1994)' e göre anketteki ifadelerin sayısının 10 katı bir örneklemin araştırma için yeterli olacağı varsayılmıştır. Eksik ve hatalı anket formları çalışmaya dahil edilmeyerek 427 anket formu ile araştırma verileri elde edilmiştir. Kolayda örneklem yöntemi kullanılarak gönüllü katılımcılara anket uygulanmıştır.

Bulgular

Çalışmada anket formunu dolduran beyaz yakalı çalışanların demografik özellikleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 1: Araştırma örneklemi

		Kişi Sayısı	%			Kişi Sayısı	%
Cinsiyet	Kadın	224	52,5	Yaş	30 ve altı	112	26,2
	Erkek	203	47,5		31-40	122	28,6
	Toplam	427	100		41-50	111	26,0
Eğitim	Ön Lisans	103	24,1	Mes. Tec	51 ve üstü	82	19,2
	Lisans	306	71,6		Toplam		100
	Lisansüstü	18	4,3		0-5 yıl	163	38,2
	Toplam	427	100		6-10 yıl	114	26,7
Med. D.	Bekar	210	49,2	11-15 yıl	89	20,8	
	Evli	217	51,8	16-20 yıl	24	5,6	
	Toplam	427	427	21 ve üstü	37	8,7	
				Toplam		100	

Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde %24,1'inin ön lisans, %71,6'sının lisans, %4,3'ünün yüksek lisans ve doktora mezunu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %26,2'sinin 30 yaş ve altı, %28,6'sının 31-40 yaş arasında %26'sının 41-50 yaş arasında olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %49,2'si bekar, %51,8'i evlidir. Araştırmada ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik düzeyleri ölçülmüştür. Pozitif psikolojik sermaye ölçeğinin faktör analizi, Cronbach Alfa değeri, KMO ve Bartlett's Testi değerleri aşağıda görülmektedir.

Tablo 2: Pozitif psikolojik sermaye ölçeği

Maddeler	Özyeterlilik	Umut	Dayanıklılık	İyimserlik	
M21	,739				Cronbach Alfa: 0,837 KMO Değeri 0,828 Bartlett's: 2787,472 Açıklanan Toplam Varyans Oranı: %50,576 Özdeğer: 6,380
M23	,720				
M22	,712				
M20	,697				
M24	,583				
M19	502				
M14		,657			
M13		,650			
M15		,638			
M16		,581			
M17		,525			
M18		,511			
M3			,756		
M4			,732		
M5			,684		
M6			,625		
M2			,624		
M12				,706	
M11				,654	
M8				,626	
M7				,572	

Pozitif psikolojik sermaye ölçeğine varimax rotasyon yöntemi ile faktör analizi yapılmıştır. Verilerin faktör analize uygunluğunu ve yeterliliğini tespit etmek için yapılan KMO değeri 0,828 Bartlett's testi değeri is 2787,472 ve anlamlı bulunmuştur. Ölçeğin daha önce yapılan çalışmalarda olduğu gibi (Çetin

ve Basım, 2012) umut, iyimserlik, özyeterlilik ve dayanıklılık olmak üzere toplam 4 faktörde toplandığı belirlenmiştir. Ölçekte kullanılan madde 1, madde 9 ve madde 10 nolu ifadelerin faktör yük değerlerinin birden fazla faktör arasında geçişleri olduğu görülerek çalışmadan çıkarılmıştır. Bu maddeler çıkarıldıktan sonra ölçeğin faktör yük değerleri yukarıda görülmektedir. Ölçeğin açıkladığı varyans oranı %50,57 ve özdeğeri 6,380'dir. Pozitif psikolojik sermaye ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı 0,837'dir.

Tablo 3: Örgütsel sessizlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik değerleri

Maddeler	Kabullenici	Korumacı	Prososyal
1	,855		
2	,845		
3	,768		
4	,691		
5	,617		
6		,881	
7		,844	
8		,762	
9		,706	
10		,651	
11			,840
12			,815
13			,790
14			,762
15			,714

Cronbach Alfa: 0,865
KMO: 0,902
Bartlett's:3882,527
p=0,000
Açıklanan Toplam Varyans Oranı:%69,601
Özdeğer: 6,156

Örgütsel sessizlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması için yapılan faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin kabullenici, korumacı ve prososyal sessizlik olmak üzere üç faktörde toplandığı belirlenmiştir. Ölçeğin üç faktörde açıkladığı varyans oranı %69 ve özdeğeri 6,156'dır. Verilerin KMO değeri 0,902 ve Bartlett's testi değeri 3882,5 ve anlamlıdır. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,865'tir.

Tablo 4: İşgören performansı ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik değerleri

Maddeler	Faktör1
M1	,820
M2	,813
M3	,774
M4	,714

Cronbach Alfa Değeri: 0,794
KMO Değeri:0,890
Bartletts:494,487 p=0,000
Açıklanan Toplam Varyans Oranı:%62
Özdeğer:2,486

İşgören performansı ölçeğinin varimax rotasyon yöntemine göre tek faktörde açıkladığı varyans oranı %62 ve öz değeri 2,486'dır. KMO değeri 0,890 ve Bartlett's testi sonucu 494,487 ve anlamlıdır. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,794'tür. Araştırma verilerinin elde edilmesinde kullanılan pozitif psikolojik sermaye ölçeği, örgütsel sessizlik ölçeği ve işgören performansı ölçeğine uygulanan KMO ve Bartlett's testi bulgularına göre elde edilen değerlerin iyi düzeyde olduğu söylenebilir (Çokluk vd., 2012). Ölçeklerin güvenilirlik katsayılarının 0,70'in üzerinde olması yeterli düzeyde güvenilirliğin olduğunu ifade etmektedir. Faktör analizinde açıklanan varyans oranlarının %50 üzerinde olması ölçeklerin faktör yapılarının kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2009).

Tablo 5: Pozitif psikolojik sermaye, örgütsel sessizlik ve işgören performansı arasındaki korelasyon

	1	2	3	4	5	6	\bar{x}	Std.S.
1.Pozitif Psk. Ser.	1	-,125**	-,344**	-,230**	,283**	,478**	4,01	,474
2.Örgütsel Sessizlik		1	,773**	,771**	,524**	-	3,007	,736
3.Korumacı Sessizlik			1	,631**	-	-,191**	2,165	1,147
4.Kabullenici Sessizlik				1	-	-,158**	2,411	1,110
5.Prososyal Sessizlik					1	,278**	4,157	0,992
6.İşgören Performansı						1	4,331	,730

** :p<0,001

Tablo 5'te pozitif psikolojik sermaye, örgütsel sessizlik ve işgören performansı arasındaki ilişki düzeylerini belirlemek için yapılan korelasyon analizi değerleri görülmektedir. Pozitif psikolojik sermaye ile örgütsel sessizlik arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır ($r=-,125$). Pozitif psikolojik sermaye ile korumacı sessizlik arasında ($r=-,344$), kabullenici sessizlik ($r=-,230$) ve prososyal sessizlik ($r=-,283$ $p<0,01$) arasındaki ilişki anlamlıdır. Pozitif psikolojik sermaye ile korumacı ve kabullenici sessizlik arasındaki ilişki negatif yönlü olmasına rağmen prososyal sessizlik arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Pozitif psikolojik sermaye ile işgören performansı arasındaki ilişki pozitif yönlü ve anlamlıdır ($r=,478$ $p<0,01$). Katılımcıların örgütsel sessizlik ölçeğinin kabullenici sessizlik ile ilgili ifadelerine verdikleri cevapların ortalaması 2,411, korumacı sessizlik düzeyinin ortalaması 2,165 ve prososyal sessizlik boyutunun ortalaması ise 4,157'dir.

Tablo 6: Pozitif psikolojik sermaye ve işgören performansı arasındaki korelasyon

	1	2	3	4	5	6	\bar{x}	Std.S.
1.Poz. Psk. Sermaye	1	,814**	,851**	,819**	,763**	,478**	4,01	,474
2.İyimserlik		1	,606**	,274**	,460**	,401**	4,205	,679
3.Dayanıklılık			1	,283**	,534**	,387**	4,159	,661
4.Umut				1	,304**	,251**	3,761	,681
5.Özyeterlilik					1	,416**	4,27	,659
6.İşgören Performansı						1	4,331	,730

**: $p<0,001$

Pozitif psikolojik sermayenin iyimserlik faktörü ile işgören performansı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=,478$). Pozitif psikolojik sermayenin dayanıklılık ($r=,387$ $p<0,01$), umut ($r=,251$ $p<0,01$), özyeterlilik ($r=,416$) ve iyimserlik ($r=,401$) faktörleri ile işgören performansı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır ($p<0,001$). Katılımcıların iyimserlik faktörüne verdikleri cevapların ortalaması 4,205, dayanıklılığın ortalaması 4,159, umudun ortalaması 3,761 ve özyeterliliğin ortalaması ise 4,27'dir.

Tablo 7: Pozitif psikolojik sermayenin işgören performansına etkisi

	B	Std. Hata	Beta	t	p	Regresyon analizi değerleri ($p<0,05$)
Pozitif Psk. Sermaye	0,735	0,066	0,478	11,223	0,000	$R=0,478$ $R^2=0,229$ $F=125,946$
İyimserlik	-,431	0,048	,401	9,031	0,000	$R=0,401$ $R^2=0,161$ $F=81,553$
Dayanıklılık	,428	0,049	-,387	-8,657	0,000	$R=0,387$ $R^2=0,150$ $F=74,939$
Umut	,269	0,050	,251	5,351	0,000	$R=0,251$ $R^2=0,063$ $F=28,629$
Özyeterlilik	,480	0,049	0,416	9,427	0,000	$R=0,416$ $R^2=0,173$ $F=88,867$

Pozitif psikolojik sermayenin işgören performansı üzerine etkisi regresyon analizi yapılarak incelenmiştir. Pozitif psikolojik sermayenin işgören performansı üzerine etkisi anlamlıdır ($F=125,946$ $p<0,05$). Pozitif psikolojik sermaye işgören performansını %22 oranında açıklamaktadır. Pozitif psikolojik sermayenin iyimserlik faktörünün işgören performansı üzerine etkisi anlamlıdır ($F=81,553$ $p<0,05$). İyimserlik faktörü işgören performansını %16 oranında açıklamaktadır. Dayanıklılık faktörünün işgören performansı üzerine etkisi anlamlıdır ($F=74,939$ $p<0,05$). Dayanıklılık faktörü işgören performansını %15 oranında açıklamaktadır. Umut faktörünün işgören performansı üzerine etkisi anlamlıdır ($F=28,629$ $p<0,05$). Umut faktörü işgören performansının %6 oranında açıklamaktadır. Özyeterlilik faktörünün işgören performansı üzerine etkisi anlamlıdır ($F=88,867$ $p<0,05$). Özyeterlilik faktörü işgören performansını %17 oranında açıklamaktadır. H1, H1a, H1b, H1c, H1d hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 8: Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizliğe ve işgören performansına etkisi

	B	Std. Hata	Beta	t	P	Regresyon analizi değerleri p<0,05
Ör. Sessizlik	-,193	0,075	-,125	-2,592	0,010	R=0,125 R ² =0,016 F=6,718
Kabullenici S.	-,537	0,110	-,230	-4,868	0,000	R= 0,230 R ² = 0,053 F= 23,693
Korumacı S.	-,832	0,110	-,344	-7,558	0,000	R= 0,344 R ² = 0,115 F= 57,122
Prososyal S.	,593	0,097	0,283	6,094	0,000	R= 0,283 R ² =0,080 F=37,728

Regresyon analizi yapılarak elde edilen sonuçlara göre pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi anlamlıdır (F=6,718 p<0,05). Pozitif psikolojik sermaye örgütsel sessizliği %1 oranında açıklamaktadır. Pozitif psikolojik sermaye örgütsel sessizliğin kabullenici sessizlik faktörü üzerine etkisi anlamlıdır (F=23,693 p<0,05). Pozitif psikolojik sermaye örgütsel sessizliğin kabullenici sessizlik faktörünü %5 oranında açıklamaktadır. Pozitif psikolojik sermaye örgütsel sessizliğin korumacı sessizlik faktörü üzerine etkisi anlamlıdır (F=57,122 p<0,05). Pozitif psikolojik sermaye örgütsel sessizliğin korumacı sessizlik faktörünü %11 oranında açıklamaktadır. Pozitif psikolojik sermaye örgütsel sessizliğin prososyal sessizlik faktörü üzerine etkisi anlamlıdır (F=37,728 p<0,05). Pozitif psikolojik sermaye örgütsel sessizliğin prososyal sessizlik faktörünü %8 oranında açıklamaktadır. H2, H2a, H2b ve H2c hipotezleri kabul edilmiştir.

Sonuç ve öneriler

Araştırmada pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve işgören performansına etkisi literatür tarama ve nicel yöntemlerle incelenmiştir. Elde edilen bulgularda çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin işgören performansını ve örgütsel sessizliği etkilediği tespit edilmiştir. Örgütsel sessizliğin prososyal sessizlik faktörü örgütün faydası için çalışanın bilinçli olarak sessiz kalma durumudur. Araştırmada pozitif psikolojik sermaye ile korumacı ve kabullenici sessizlik arasında negatif yönlü ilişki bulunurken, pozitif psikolojik sermaye ile prososyal sessizlik arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Alvani vd., (2016)'ın çalışmasında da örgütlerdeki pozitif psikolojik davranışların örgütsel sessizliği negatif yönde etkilediği belirtilmektedir. Elde edilen bu sonuca göre pozitif psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan çalışanlar örgütün önemli bilgilerini diğer kişilere aktarmayarak sessiz kalabileceklerdir. Tutar vd. (2018)'nin yaptığı çalışmada da pozitif psikolojik sermayenin prososyal sessizliği pozitif yönlü etkilediği belirtilmektedir. Araştırmada pozitif psikolojik sermayenin işgören performansı üzerine etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yapılan literatür taramasında pozitif psikolojik sermayenin işgören performansını olumlu yönde etkilediği görülmektedir (Luthans vd., 2007; Nguyen ve Nguyen, 2012; Çetin ve Varoğlu, 2015).

Çalışanların işletme amaçları için iyi niyetle azim göstermesi (iyimserlik), örgütte sorunlarla karşılaştığı zaman başarmak için çaba göstermesi (dayanıklılık), iş konusunda çalışanın kendi yeterliliğine güvenmesi (özyeterlilik) ve başarıyı umut ederek azimle çalışması (umut) her yöneticinin çalışanından beklentisidir. Çalışanların umut, özyeterlilik, iyimserlik ve dayanıklılık düzeylerinin yüksek olması ile önce çalışanların performansı artacak ve sonrasında örgüt amaçlarına ulaşılmasına katkı sağlanacaktır. Bu özelliklere sahip olan bireylerin çalıştığı örgütlerde pek çok sorun oluşması engellenecek ve sorunlar oluştuğunda daha kolay çözüme kavuşturulacaktır. Araştırmada çalışanların özyeterlilikleri ve iyimserliklerine göre umutlarının en düşük ve dayanıklılıklarının ise en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Çalışanların işlerini yerine getirirken umutlarının daha düşük olmasına rağmen zorluklarla mücadele etme eğiliminin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca araştırmada çalışanların umut düzeylerinin performanslarını etkilediği tespit edilmiştir. Çalışanların, yöneticileri tarafından desteklenmesi, çalışan yönetici ilişkilerinin geliştirilmesi ve örgütte güven kültürünün oluşturulması ile çalışanların umutlarının artırılması sağlanabilir.

Günümüz örgütlerinde yöneticilerin sadece belirledikleri tek bir yönetim tarzı ile örgütleri yönetmeleri çok zordur. Örgütlerde başarı için yöneticilerin çalışanlara, çalışanlarında yöneticilerin fikirlerine ihtiyacı vardır. İşletme yönetimi yorumcusu Charles Handy günümüzde çalışanların gittikçe “gönüllü kulüp üyeleri” gibi muamele gördüklerini belirtmektedir. Bu gelişmeler örgütte kararlar alınırken

bireysel katılımcıların fikirlerini söyleyebilmeleri gerektiğini ortaya çıkarmaktadır (Butcher ve Clarke, 2002). Fakat zaman zaman örgütlerde çalışanların mevcut durumu kabullendikleri, kendilerini korumak için ya da örgüt yararına sessiz kalmayı tercih ettikleri görülebilmektedir. Örgütsel sessizlik hem çalışana hem de örgüte zarar verir. Çalışanın moralini, güvenini, iş tatminini, bağlılığı ve yetenek gelişimini olumsuz şekilde etkiler. Örgütte sorunlar hakkında üst yönetimin bilgi sahibi olmasının engellenmesi, örgütte yanlış kararlar alınmasına neden olacak, karar mekanizmasında bozulmalar oluşacaktır. Örgütte geribildirim mekanizması istenilen şekilde işlemeyecektir. Bu tür olumsuzluklar işgören performansını ve örgüt verimliliğini olumsuz şekilde etkileyecektir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin yükselmesi ile örgütsel sessizlik düzeyinin düşeceği görülmektedir. Örgütlerde sessizliği azaltmak, çalışanların fikirlerini söyleyebilmelerini sağlamak ve işgören performansını arttırmak için çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin artırılmasıyla birlikte yöneticilere de çeşitli görevler düşmektedir. Bunun için yöneticiler örgütlerinde demokrasi kültürünü oluşturmaya çalışabilirler. Yöneticilerin yetki devri yapmaları, açık, şeffaf, adil yönetim modellerini benimsemeleri, katılımcı yönetim, amaçlara göre yönetim uygulamaları ile örgütlerde çalışan katılımı sağlanarak örgütsel sessizlik azalacaktır. Bu tür uygulamalar çalışanın pozitif psikolojik sermaye düzeyini de olumlu yönde etkileyecektir. Ancak pozitif psikolojik sermaye düzeyini arttırmak için çalışanların da bu konunun bilincinde olması gerekir. Örgütlerde çalışanlara pozitif psikolojik sermaye düzeyini yükseltecek eğitimler vermek çalışanların bu özellikleri kazanmasına ya da var olan özelliklerinin ortaya çıkması için farkındalık oluşturulmasına yardımcı olabilir. Ayrıca işgören alımında pozitif psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan adayları tercih etmek örgütlerin verimine katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın Balıkesir ili ile sınırlı olması araştırmanın kısıtlarından biridir. Ayrıca araştırma mesleki ayırım yapılmaksızın beyaz yakalı çalışanlara uygulanmıştır. Sonuçların meslek farkı gözetilmeksizin değerlendirilmesi bir diğer kısıttır. Araştırma sonuçlarından elde edilen bilgiler göz önünde bulundurularak gelecek çalışmalarda pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve işgören performansına etkisinde birey-örgüt uyumu, örgütsel güven, örgüt kültürü, örgütsel destek gibi aracı rol üstlenebileceği düşünülen konular araştırmalara dahil edilerek yeni çalışmalar yapılabilir. Böylece konunun daha geniş bir perspektifte ele alınması sağlanacaktır.

Kaynakça

- Abdi, S. & Hosseini, S. R. (2015). Evaluation of the relationship between psychological capital and organizational silence case study: Employees of branches of Saderat Bank in the city of Sanandaj. *Asian. Journal of Research in Banking and Finance*, 5(5), 1-10. Doi:10.5958/2249-7323.2015.00061.9
- Acaray, A. (2019). Pozitif pozitif psikolojik sermaye, duygusal emek, görev performansı ve bağlamsal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bankacılık ve sigortacılık sektöründe bir çalışma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 73-99. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.417918>
- Ahmadi, G., Azeri, K. & Salehi, M. (2019). The effectiveness of psychological training on silence and organizational voice in Mazandaran Azad University. *Quarterly Educational, Development of Jundishapur*, 10, 11-22. Doi: 10.22118/EDC.2019.91020
- Akçay, V.H. (2011). Pozitif psikolojik sermaye kavramı ve işletmelerde sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü sağlamadaki rolü. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 73-98.
- Aktaş, H. & Şimşek, E. (2015). Bireylerin örgütsel sessizlik tutumlarında iş doyumunu ve duygusal tükenmişlik algılarının rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 205-230. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.2015.11.24.529>
- Alvani, S. A., Vaezi, R. & Honarmand, R. (2016). A study on the role of positive organizational behavior in reducing of organizational silence. *Journal of Management Studies in Development & Evaluation*, 24(79), 1-26.
- Aslan, İ. (2017). *Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye alguları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans tezi] Siirt Üniversitesi.

- Avey, J. B., Luthans, F. & Jensen, S. M. (2009). Psychological capital: A positive resource for combating employee stress and turnover. *Human Resource Management*, 48(5), 677-693. <https://doi.org/10.1002/hrm.20294>
- Avey, J. B., Patera, J. L. & West, B. J. (2006). Positive psychological capital: A new approach for understanding absenteeism. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13, 42-60.
- Avey, J., Wernsing, T. & Luthans, F. (2008). Can positive employees helpT positive organizational change? Impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors, management. *Department Faculty Publications*, 32, 48-71. <https://doi.org/10.1177/0021886307311470>
- Barutçugil, İ. (2002). *Bilgi yönetimi*. Kariyer Yayınevi.
- Butcher, D. & Clarke, M. (2002). Organizational politics: The cornerstone for organizational democracy. *Organizational Dynamic*, 31(1), 35-46.
- Choi, E.J., Lee, E.N. & Kim, M.J. (2019). The impact of organizational commitment and positive psychological capital on job embeddedness of nurses in trauma centers. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 25(4),292-301. <http://doi.org/10.1111/jkana.2019.25.4.292>
- Cüceloğlu, D. (2002). *Keşkesiz bir yaşam için iletişim donanımları*. Remzi Kitabevi.
- Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde sessizlik: Sessizliğin teorik temelleri ve dinamikleri. Çukurova Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 145-162.
- Çakmak, M. S. & Arabacı, İ. B. (2017). Öğretmenlerin pozitif psikolojik sermaye algılarının iş doyumları ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 890-909. <https://doi.org/10.17755/esosder.282130>
- Çetin, F. & Basım, H.N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-157.
- Çetin, F. & Varoğlu, A.K. (2015). Psikolojik sermaye, performans, ayrılma niyeti ve iş tatmini etkileşimi: Cinsiyetin düzenleyici rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(29), 105-113. <https://doi.org/10.18394/iid.61996>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: spss ve lisrel uygulamaları*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Donaldson, S.I. & Ko, L. (2009). Positive organizational psychology, behavior and scholarship: A review of the emerging literature and evidence base. *The Journal of Positive Psychology*, 5(3), 177-191. <https://doi.org/10.1080/17439761003790930>
- Dökmen, Ü. (2008). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. Remzi Kitabevi.
- Dyne, L.V., Ang, S. & Botero, I.C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal Of Management Studies*, 40(6), 1359-1392. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00384>
- Eroğlu, A.H., Adıgüzel, O. & Öztürk, U.C. (2011). Sessizlik girdabı ve bağlılık ikilemi: İşgören sessizliği ile örgütsel bağlılık ilişkisi ve bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 97-124.
- Erol, G. & Köroğlu, A. (2013). Liderlik tarzları ve örgütsel sessizlik ilişkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(3) 45-64.
- Froman, L. (2009). Positive psychology in the workplace. *J Adult*, 17, 59-69
[doi:10.1007/s10804-009-9080-0](https://doi.org/10.1007/s10804-009-9080-0)
- Ghadampour, E., Zande Karimi M., Sahraee B.M & Gharloghi S. (2017). Mediating role of psychological capital in the relationships between ethical leadership and organizational silence among school principals. *QJFR*, 14(2), 105-124.
- Hasan, M., Musa, C. I., Arismunandar, Azis, M. & Tahir, T. (2020). Positive psychological capital, market orientation, and business performance of family business in the culinary sector: A research study. *Economics&Sociology*, 13(3), 97-112. Doi: 10.14254/2071-789X.2020/13-3/7
- Hui, Q., Cao, X., Lou, L.& He, H. (2014). Empirical research on the influence of organizational support on psychological capital. *American Journal of Industrial and Business Management*, 4, 182-189. Doi: 10.4236/ajibm.2014.44025
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamaları çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Keleş, H.N. (2011). Pozitif psikolojik sermaye: Tanımı, bileşenleri ve örgüt yönetimine etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 343-350.

- Kesen, M. & Sipahi, G.A. (2016). Örgütsel imajın örgütsel bağlılık ve işgören performansına etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1937-1934. Doi: 10.17719/jisr.20164317762
- Kırkman, B. L. & Rosen B. (1999). Beyond self-management: antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74. <https://doi.org/10.2307/256874>
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Rautledge, NewYork.
- Kulualp, H.G. & Çakmak, A.F. (2016). Örgütsel sessizlik türlerini etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 123-146.
- Kutanis, R.Ö. & Oruç, E. (2014). Pozitif örgütsel davranış ve pozitif psikolojik sermaye üzerine kavramsal bir inceleme. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 2(2), 145-159.
- Luthans, F., Avolio, B.J., Avey, J.B. & Norman, S.M. (2007). Positive psychological capital: measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x>
- Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O. & Li, W. (2005). The psychological capital of chinese workers: exploring the relationship with performance. *Management and Organization Review*, 1(2), 249-271. <https://doi.org/10.1111/j.1740-8784.2005.00011.x>
- Luthans, F., Norman, S.M., Avolio, B.J. & Avey, J.B. (2008). The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate: Employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*. 29 (2), 219-238. doi: 10.1002/job.507
- Luthans, F. & Youssef, C. M. (2004). Human, social and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33, 143-160. Doi: 10.1016/j.orgdyn.2004.01.003
- Youssef, C.M. & Luthans, F. (2007). Emerging positive organizational behavior. *Journal of Management*, 33, 321-349. Doi: 10.1177/0149206307300814
- Macit, M., Karaman, M. & Ekim, H. (2020). Sağlık çalışanlarında psikolojik sermaye ve örgütsel sessizlik. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 8(2), 423-444. <https://doi.org/10.33715/inonusaglik.726732>
- Morrison, E.W. & Milliken, F.J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725. <https://doi.org/10.2307/259200>
- Naktiyok, A. & Kuşoğlu F.M. (2018). Psikolojik sözleşme ihlal algısının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(27), 3163-3178. <https://doi.org/10.26450/jshsr.728>
- Nemati, M. (2015). Study the of organizational socialization, psychological capital, knowledge sharing and trust on employees' tendency to organizational innovation. *Applied mathematics in Engineering, Management and Technology*.
- Nguyen, T. D. & Nguyen, T. T. M. (2012). Psychological capital, quality of work life, and quality of life of marketers: evidence from Vietnam. *Journal of Macromarketing*, 32(1), 87-95. <https://doi.org/10.1177/0276146711422065>
- Nikpay, I., Farahbakhsh, S. & Zandkarimi, M. (2017). The role psychology capital in reducing organizational silence of teachers in Khorramabad City. *Journal of School Psychology*, 6(1), 132-160. Doi: 10.22098/JSP.2017.542
- Sabuncuoğlu, Z. (2000). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ezgi Kitabevi.
- Seligman, M. E. P., Steen, T.A., Park, N. & Peterson, C. (2005). Positive psychology progress. *American Psychologist*, 60, 410-421.
- Seligman, M. E. P. & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American Psychologist*, 55, 5-14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>
- Tutar, H. & Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: Ostim imalat işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65 (2), 196-218. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002162
- Tutar, H., Oruç, E. & Gürsel, Ö. (2018). Psikolojik sermayenin örgütsel sessizliğe etkisi: Üniversite idari personeli üzerine bir araştırma. *Social Sciences Studies Journal*, 4(21), 3539-3546.
- Uludağ, G. (2018). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(1), 171-193.
- Wright, T. A. (2003). Positive organizational behavior: an idea whose time has truly come. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 437-442. <https://doi.org/10.1002/job.197>

- Yazıcıoğlu, İ. (2010). Örgütlerde iş tatmini ve işgören performansı ilişkisi: Türkiye ve Kazakistan karşılaştırması. *Bilig*, 5, 243-264.
- Yıldız, H. (2015). *Pozitif psikolojik sermaye, örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir alan araştırması*. [Doktora tezi] Balıkesir Üniversitesi.
- Yu, Y.& Liu, Q. (2016). The effect of psychological capital and organizational support on innovational behavior and silence behavior of technical innovation personnel in strategic emerging industry. *American Journal of Industrial and Business Management*, 6(6), 732-740. Doi: 10.4236/ajibm.2016.66067

Etik kurul onayı:

Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Komisyonu tarafından 11.02.2021 tarih ve 2021/01 sayılı toplantısında etik kurul onayı alınmıştır. Etik kurul onayına ilişkin evrak tarihi 15.02.2021 ve evrak sayısı E.10687'dir.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Türkiye'deki işletmelerde nesnelerin interneti: Uygulamadaki engeller üzerine bir araştırma*

The internet of things in businesses in Turkey: A research on the barriers in practice

Gönderim Tarihi / Received: 18.08.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 29.06.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.984396](https://doi.org/10.31795/baunsobed.984396)

Hilal ÖZÇELİK¹

Sibel YILDIZ ÇANKAYA^{**2}

ÖZ: Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelerde nesnelerin interneti uygulamasının önündeki engellerin araştırılması ve önem sıralarının saptanması amaçlanmaktadır. Bu amaçları gerçekleştirmek için karma bir araştırma yöntemi tasarlanmıştır. Üç aşamadan oluşan bu araştırmanın ilk iki aşamasında Delphi yöntemi, üçüncü aşamasında ise AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) yöntemi kullanılmıştır. Delphi yöntemiyle nesnelerin internetinin uygulanmasında karşılaşılan engeller belirlenmiş ve AHP yöntemiyle de Delphi yöntemiyle belirlenen bu engellerden hangilerinin daha kritik olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda sistem kurulum maliyeti, operasyon ve işletim maliyeti, yatırımın geri dönüş süresinin uzun olması, teknolojiye karşı insanların gösterdiği direnç ve internet altyapısının yetersizliği gibi engeller ilk sıralarda yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Nesnelerin interneti, Delphi, AHP

ABSTRACT: In the study, it was aimed to determine the barriers in the practice of the Internet of Things in businesses operating in Turkey. In line with this purpose, a mixed research method was designed. In the study which comprised of three stages, in the first two stages, Delphi method was used, while in the third stage, Analytical Hierarchy Process (AHP) was employed. By using the Delphi method, it was aimed to identify the barriers experienced in the practice of the Internet of Things, and with the AHP method, the purpose was to determine which of the barriers identified with the Delphi method was more critical. As a result of the study, it was found that system setup cost, operational cost, the long period of investment return, human resistance to the changes in technology, and inadequacy in the infrastructure of the Internet were determined to be the leading barriers.

Keywords: The Internet of things, Delphi, AHP

* Bu çalışma Hilal ÖZÇELİK'in BAİBÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Yüksek Lisans Mezunu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, hilal.ozcelik14@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1561-9642>

^{**} Sorumlu Yazar / Corresponding Author

² Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/İİBF/İşletme Bölümü, sibelyildiz@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4942-1415>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In recent years, the concept which is called the Internet of Things (IoT) and is briefly defined as the technologies that enable communication from human to machine and from machine to machine, has been increasingly discussed. In line with this situation, IoT is not only affecting our social lives, but it is also becoming influential in many areas such as production, logistics, and marketing; for this reason, it is thought that it will become a necessity that should be recognized and applied by businesses in the days to come. However, applying IoT technologies is not as easy as it is assumed. Those who apply it can be faced with certain difficulties, or in other words, barriers (Kamble et al., 2019: 154). In order to create strategies for these barriers in practice and to overcome these barriers and develop a profitable business model, first of all, these barriers should be determined. Accordingly, it is important to investigate what kind of barriers that businesses which want to use IoT will be faced with in Turkey and to identify which of these barriers are at a critical level. In this context, the aim of the study was to determine what barriers businesses in Turkey encounter in terms of using IoT and to identify the order of significance of these barriers.

Methodology

In the study, a comprehensive literature review was firstly made, and barriers were determined. These barriers were listed as 36 sub-headings and six main headings in their original forms. Before the implementation stage of the study, four academics and one manager were requested to interpret this first barrier list and explanations about these barriers. As a result of the interpretations, the barrier factors that were similar and covering each other were removed or combined. Consequently, the six main headings were reduced to five, and the 36 sub-headings of barriers were reduced to 24. Following this, 21 experts working in businesses that operate in Turkey were contacted, and they participated in the questionnaire. These questionnaires were applied based on Delphi and AHP methods. In the first round of the questionnaire implementation, which consisted of repetitive steps and three rounds, the aim was to evaluate the barriers encountered in the practice of IoT with Delphi method according to a 5-point Likert-type scale and to reveal new/different barriers in line with the opinions of the expert group. The aim of the second round of questionnaire implementation was to share the evaluation results of the expert group and to have the participants mark the barrier levels on the 5-point Likert-type scale again by revising their first-round evaluations. In the third and final round, the aim was to remove the barriers that were determined to have low barrier levels from the third questionnaire and to determine the barriers that were critical for IoT.

Findings and discussion

The first round Delphi questionnaire was answered by 21 individuals. According to the responses of the participants, Q1 (first quarter), Md (median), Q3 (third quarter), and R (difference between quarters) values were calculated for each factor. In the first-round questionnaire results, it was revealed that the participants could not agree on 11 factors, but agreed on the remaining 13 factors. "Ethics and privacy problem in data use" factor was added to the second-round questionnaire. The participation rate in the second-round questionnaire dropped to 20 individuals. The results of the second round Delphi questionnaire were analyzed as in the first round. As a result of the second-round questionnaire, it was observed that R value of the barrier factors decreased in comparison to the previous questionnaire, that is, a development occurred in favor of agreement. The mean values of the barrier factors were also calculated in the second-round questionnaire, and the factors with mean value below 3.5 were removed from the analysis. The barrier factors that were removed from the analysis were high energy consumption cost, uncertainty about the accuracy or inaccuracy of the data coming from the sensors, power source deficiency of the devices, difficulty of using IoT technologies, and deficiencies in terms of law and legal framework. The number of the participants who filled out the third round AHP questionnaire and sent it was 15. AHP questionnaires were analyzed by using Super Decisions software. After the evaluations of the participants were merged with geometrical mean, the consistency rates (CR)

of the paired comparisons were checked, and it was seen that consistency was achieved. According to the results of AHP method, economic barriers were in the first place with a significance rate of 38.26%, technical and technological barriers in the second place with a significance rate of 32.49%, ethical and legal barriers in the third place with a significance rate of 11.49%, and human-origin and organizational barriers were in the fourth place with a significance rate of 8.88%. It was seen that significance values regarding the sub-factors from the highest to the lowest were system setup cost (15.79%), operational cost (12.53%), the long period of investment return (9.94), human resistance to the changes in technology (5.92%), and inadequacy of the Internet infrastructure (5.24%).

Results and recommendations

According to the results of the study, economic barriers were in the first place among the main barriers. This result shows that before they implement IoT technologies, businesses should calculate the length of the investment return period through a good feasibility study and make plans accordingly. Although investment in IoT technologies has a high cost, increase in efficiency, and decrease in costs brought about by the use of these technologies in the short term will enable businesses to make profits from these investments in the long run. Accordingly, awareness raising studies should be carried out about IoT and its benefits, and it should be emphasized that the income in future will outweigh the costs incurred. In addition, businesses following policies that will increase efficiency in issues such as maintenance and training that will ensure the sustainability of the system is rather important in terms of their overcoming economic barriers.

Following the economic barrier factors, technical and technological barrier factors should also be considered. According to the analysis results, barriers related to the internet infrastructure are seen to be the most important problem that businesses must overcome. In addition, businesses should implement software that will enable processing and analyzing big data, and they should employ qualified personnel regarding these issues. Also, in a technical sense, by equipping their current machines, devices and hardware with Internet networks, businesses should carry out studies that will integrate the old and new systems. Finally, businesses should invest in encryption software in terms of confidentiality and security threats and take necessary preventive measures against cyber-attacks and data theft.

Ethical and legal barriers, human-associated barriers and organizational barriers, which were in the third and fourth place in the order of significance among the main barrier factors, should not be overlooked by businesses. In this context, while investing in new technologies, software, and security systems, businesses should recruit individuals with knowledge and accumulation who will be able to coordinate and manage these resources.

Giriş

Son yıllarda dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun makineler, sistemlere, eşyalara, kişilere ve genel bir tabirle nesnelere internet vasıtasıyla bağlandığı görülmektedir. Geline bu noktada kısaca insandan makineye, makineden makineye iletişim sağlayan teknolojiler olarak tanımlanan Nesnelerin İnterneti (Nİ) kavramı, daha sık bir şekilde duyulmaktadır. Bu duruma paralel olarak Nİ hem insanların sosyal hayatını hem de üretim, lojistik, pazarlama, satın alma, muhasebe ve planlama gibi işletmenin farklı alanlarını etkilemekte ve değiştirmektedir. Bununla birlikte literatürde, Nİ'nin işletmelerin tahmin yeteneklerini geliştirdiği, anlık verilerin elde edilebilmesini kolaylaştırdığı, izlenebilirliği artırdığı, işletme içi ve işletme dışı birimlerin birbirleriyle bütünleşmesini sağladığı ve pazarın değişen taleplerine hızlı ve esnek cevap verebilme kabiliyetini artırdığı gibi birtakım faydalarına değinilmektedir (Banger, 2018: 275–276). Sağladığı faydalar göz önüne alındığında, Nİ'nin stratejik rolü daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Nİ'nin ilerleyen zamanlarda işletmeler açısından uygulanması gereken bir zorunluluk haline geleceği düşünülmektedir. Ancak Nİ teknolojilerini uygulamaya geçirebilmek sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Hatta uygulayıcılar birtakım zorluklar ya da başka bir deyişle engellerle karşılaşabilmektedirler (Kamble vd., 2019: 154). Uygulamada bu engellere yönelik stratejiler oluşturabilmek ve engelleri aşip kârlı bir iş modeli geliştirebilmek için öncelikle bu engellerin belirlenmesi gerekmektedir. Literatürde Nİ konusunda çok sayıda çalışma olmasına rağmen Nİ'nin uygulanmasında karşılaşılan engellere yönelik çalışmalar nispeten sınırlıdır. Benzer bir şekilde ulusal literatürde de Nİ'nin kullanılmasının önündeki engellere yönelik kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Ayrıca her ülke için engel faktörlerinin değişkenlik gösterebileceği ve önem sıralamalarının farklı olabileceği de görülmektedir. Buradan yola çıkarak bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki işletmelerin Nİ'nin kullanılması konusunda hangi engellerle karşılaştıklarının belirlenmesi ve bu engellerin önem sıralamalarının saptanmasıdır.

Bu çalışmada öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve Nİ konusunda karşılaşılan engeller listelenmiştir. Daha sonra uzman görüşlerinden de faydalanılarak araştırmada kullanılmak üzere yirmi dört engel belirlenmiştir. Belirlenen bu engeller ile anket formları oluşturulmuş ve bu anketler Delphi ve AHP yöntemleri baz alınarak uygulanmıştır. Bu şekilde elde edilen sonuçlarla Nİ uygulamalarını başarılı bir şekilde gerçekleştirmek isteyen işletmelere yol gösterebilecek bir çalışmanın ortaya çıkması hedeflenmektedir.

Literatür taraması

Nesnelerin interneti

Endüstri 4.0'ın bileşenlerinden biri olan Nİ, nesnelerin içinde bulunan gömülü sistemler, kablolu veya kablosuz ağ bağlantıları ve nesnelere bulunan sensörler ile makineden makineye, makineden insana haberleşme olanağını mümkün kılan fiziksel sistemlerdir. Nİ, İngilizcede “Internet of Things” (IoT) olarak adlandırılırken bazı yazar ve yayıncılar “Her şeyin İnterneti” anlamına gelen “Internet of Everything” kavramını tercih etmektedirler (Banger, 2018b: 95). Lee ve Lee (2015: 431), Nİ için bu adlandırmalara ek olarak Endüstriyel İnternet kavramını da makalelerinde kullanmışlardır. Ayrıca yazarlar, Nİ'nin bir ağ üzerinde birbirleriyle iletişim kurma yeteneğine sahip cihaz ve makinelerden oluştuğunu da belirtmişlerdir. Benzer şekilde Perera vd. (2015:585), Nİ'yi insanları nesnelere, nesnelere insanlara istenilen zamanda ve istenilen herhangi bir yerde ağlar veya sensörler yoluyla bağlayan ve tüm sistemin iletişim halinde olmasını sağlayan teknolojiler bütünü olarak tanımlamışlardır.

Nİ'nin işletmeler, tüketiciler ve genel olarak toplum üzerinde çok ciddi etkilerinin olacağı düşünülmektedir. İşletmeler açısından bakıldığında taşıma sırasında sıcaklık, nem ve basınç gibi değerler Nİ aracılığıyla kontrol edilerek tedarik zincirinin izlenebilirliği artırılmaktadır. Aynı zamanda ürünün anlık olarak konumu tespit edilebileceği gibi üretim sonrasında da ürün takibi yapılabilmektedir. Yine benzer şekilde Nİ ile yükleme ve boşaltma alanlarının durumu daha araçlar alana varmadan önce görülerek bekleme ve zaman kayıplarının önüne geçilebilmesi sağlanabilmektedir (Perera vd., 2015: 590). Bunların yanında stokların kontrolü ve yönetimi de bu teknolojiler sayesinde zor olmayacaktır (Bandyopadhyay ve Sen, 2011: 62–63). Sonuç olarak Nİ tabanlı teknolojilerin kullanımı tedarik zincirinde bazı kazanımların elde edilebilmesine imkân tanımaktadır. Bunlar, istenmeyen üretimin, fazla maliyetlerin, stokların ve gereksiz beklemlerin azaltılması; kayıpların ve hırsızlıkların önlenmesi; ürünlere ait üretim tarihi, son kullanma tarihi, garanti şartları, satış sonrası

hizmetleri ve bakım gereklilikleri gibi bilgilerin saklanması; kalitenin artması; müşterilerden anlık veriler alınabildiği için ürünlerin daha hızlı bir şekilde pazara sunulması ve atıkların azaltılabilmesidir. Ayrıca tüm bu kazanımlardan sadece işletmeler değil nihai kullanıcı ve tedarik zinciri paydaşları da faydalanabilmektedir (Torğul vd., 2016: 108; Deral ve Kazançoğlu, 2020: 62).

Nesnelerin interneti önündeki engeller

Bu aşamada literatür taraması yapılarak farklı ülkelerde gerçekleştirilmiş çalışmalar incelenmiş ve bu inceleme sonucunda Nİ ya da Endüstri 4.0 ile ilgili tespit edilen engel faktörlerinin bir kısmı Tablo 1'de listelenmiş ve daha detaylı bir sunum ise Tablo 4'te verilmiştir. Görüldüğü gibi farklı yazarlar tarafından birçok farklı engel faktörü ele alınmıştır. Örneğin Luthra vd. (2018: 734), Hindistan'da yaptıkları çalışmada, literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda dokuz adet engel faktörü belirlemişlerdir. Bu engeller; maliyet/yatırımın geri dönüşünün uzun sürmesi, kalifiye personel eksikliği, güvenlik problemleri, gizlilik problemleri, iş modellerindeki değişim sorunları, altyapı eksikliği, standartların eksikliği, hareketlilik sorunları ve zayıf internet bağlantısı sorunudur. Sonrasında yazarlar bu engel faktörlerini AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) yöntemi ile analiz ederek sıralamışlardır. Analiz sonucunda zayıf internet bağlantısı sorunu birinci sırada yer alırken, maliyet ve yatırımın geri dönüşünün uzun sürmesi ikinci sırada, standartların eksikliği ise üçüncü sırada yer almıştır. Tümer Kabadayı ve Koçak Alan (2018: 308) ise Nİ ile ortaya çıkan sorunları kavramsal olarak incelemişler ve bu sorunları, gizlilik ve güvenlik, verilerin depolanması zorluğu, veri mülkiyeti sorunu ve çok fazla sayıda cihazın birbiriyle iletişim halinde olması şeklinde belirtmişlerdir. Bir başka çalışmada Haddud vd. (2017: 1065), Nİ'nin olası yarar ve zorluklarının belirlenmesi amacıyla frekans analizi gerçekleştirmişler ve Nİ'nin kullanımı açısından on beş adet zorluğa dikkat çekmişlerdir. Bu zorluklardan en yüksek ortalamaya sahip olanlar sırasıyla cihaz ve ağ güvenliği riskleri, Nİ'nin faydalarının anlaşılmasını engellemesi ve kalifiye personel eksikliğidir. Son olarak Deral ve Kazançoğlu (2020: 64-69), Nİ'nin tedarik zinciri üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak amacıyla büyük ölçekli iki sanayi firmasının üst düzey yöneticileriyle görüşme gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre Nİ, verinin dijitalleşmesi, kalitenin artması, verimliliğin gelişmesi, maliyetlerin düşmesi ve veri takibinin kolaylaşması gibi faydaları beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte yazarlar, Nİ'nin tercih edilmemesinin önündeki engelleri de araştırmışlardır. Bu engellerin yatırım maliyeti ve eski-yeni sistemlerin entegrasyon sorunu olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Nesnelere interneti önündeki engel faktörleri

Araştırmacılar	Engel Faktörleri
(Bandyopadhyay ve Sen, 2011)	İnternet tasarımı sorunu, hareketlilik, uygunluk, yönetilebilirlik, ölçeklenebilirlik, güvenlik-gizlilik ve güven problemleri, uyum sorunları, büyük verinin yönetimi.
(Khan vd., 2012)	Tanımlama yönetimi, uyum ve standardizasyon, bilgi gizliliği, nesnelere güvenliği, veri gizliliği ve şifrelemesi, ağ güvenliği, yüksek enerji tüketimi.
(Al-Fuqaha vd., 2015)	Tasarım, uygunluk, güvenilirlik, hareketlilik, performans, yönetim, ölçeklenebilirlik, uyumluluk, güvenlik ve gizlilik.
(Breivold ve Sandstrom, 2015)	Veri ve servislerin güvenliği, güvenilirlik ve bilgi gizliliği, ölçeklenebilirlik, uyum problemleri.
(Haddud vd., 2017)	Cihazların ve ağların güvenlik riskleri, Nİ'nin faydalarının anlaşılmasını engellemesi, kalifiye çalışan eksikliği, yeni iş modellerinin uygulanması riski, teknik ve teknolojik entegrasyon sorunları, veri yönetimi ve işletimi sorunları, gizlilik endişeleri, çalışanların yeni teknolojilere karşı gösterdiği direnç, bakım ve operasyonlar için finansal kaynakların mevcudiyeti, yeni teknolojilerin insan gücünün yerini alma endişesi, standartların eksikliği, uygun Nİ tasarımı eksikliği, büyük verinin yüksek güvenlik ve gizlilik ile depolanması sorunu.
(Dlamini ve Johnston, 2017)	Yatırım maliyetinin yüksek olması sorunu, enerji tüketim sorunu, çalışanların değişime karşı gösterdiği direnç, kalifiye çalışan eksikliği, yeni teknolojilere uyum sorunu.
(Tümer Kabadayı ve Koçak Alan, 2018)	Gizlilik ve güvenlik, verilerin depolanması zorluğu, veri mülkiyeti sorunu, çok fazla sayıda cihazın birbiriyle iletişim halinde olması.
(Hammoudi vd., 2018)	Tasarım eksikliği, güvenlik sorunu, gizlilik sorunu, standardizasyon eksikliği, modifiye edilmiş internet protokollerine olan ihtiyaç, enerji tüketimi sorunları, büyük veri yönetimi problemi, uygunluk, güvenilirlik, çeşitli cihazların yönetimi sorunu, uyum problemleri.
(Luthra vd., 2018)	Maliyet ve yatırımın geri dönüşünün uzun sürmesi, kalifiye çalışan eksikliği, güvenlik problemleri, gizlilik problemleri, iş modellerindeki değişim sorunları,

	altyapı eksikliği, standartların eksikliği, hareketlilik sorunları, zayıf internet bağlantısı sorunu.
(Kamble vd., 2019)	Devlet düzenlemeleri eksikliği, standartların eksikliği, yüksek enerji tüketimi, güvenlik ve gizlilik, yüksek operasyon ve uyum maliyetleri, yatırımın geri dönüşünün uzun sürmesi, internet altyapısı eksikliği, kalifiye çalışan eksikliği, entegrasyon ve uyum sorunları, ölçeklenebilirlik, doğrulama ve tanımlama eksikliği, tasarım eksikliği.
(Singh ve Bhanot, 2020)	Siber güvenlik, gizlilik, cihazların standardizasyon problemleri, yatırımın geri dönüşünün uzun sürmesi, büyük veri problemi, cihazların yönetimi sorunu, sensörlerin kalibrasyonu, cihazların güç verimliliği sorunları, iş modellerindeki zorluklar, yaygın yazılımların yetersizliği, cihazların yıpranması, alanında uzman kişilere ihtiyaç sorunu, tanımlama ve doğrulama eksikliği, veri trafiği sorunu, cihazların esnekliği sorunu, fiziksel cihazların güvenliği, devlet ve yasal düzenleme konuları, yatırımların eksikliği, internet altyapısının yetersizliği, ölçeklenebilirlik konuları, ağ tasarımı sorunu.
(Deral ve Kazançoğlu, 2020)	Yatırım maliyeti, mevcut süreçlerin yeni yatırımlara uygunluğu ve entegrasyon sorunu.
(Sharma vd., 2020)	Güvenlik ve gizlilik, güvenilirlik ve hareketlilik sorunları, şeffaflık eksikliği, operasyonel maliyet ve yatırımın geri dönüşünün uzun sürmesi, standardizasyon eksikliği, düzenleyici ve yasal konularda görülen eksiklikler, yaygın bilgi sistemlerinin eksikliği, eski yeni cihazların uyum sorunu, kalifiye çalışan sayısının sınırlı olması, uygulayıcıların teknik bilgi eksikliği, yetersiz internet bağlantısı sorunları, sistem hataları, veri transferinde yaşanan sorunlar, yüksek enerji tüketimi, bilgi teknolojileri ve tasarım eksikliği.

Aşağıda bu çalışmada kullanılan engeller kısaca açıklanmaktadır. Bu engellerin nasıl seçildiği ise uygulama kısmında belirtilmektedir.

Ekonomik engeller

Sistem kurulum maliyeti: Cihazların, donanımların ve sensörlerin satın alınması ve kurulumu, yazılımların oluşturulması ve bunlara işlerlik kazandırılabilir hale getirilmesi gibi ilk yatırım maliyetlerini kapsamaktadır (Deral ve Kazançoğlu, 2020: 69).

Yatırımın geri dönüş süresinin uzun olması: Yatırımın geri dönüş süresi, işletmelerin bir makineye, sisteme veya teknolojiye yatırım yapması ve bu yatırımın zarardan kâra geçme süresini ifade etmektedir. Nİ teknolojilerinin birden fazla sistemi yapısında barındırmasından dolayı ilk yatırım maliyetinin karşılanması yani yatırımın kâra geçme süresi beklenenden uzun sürebilmektedir (Kamble vd., 2019: 157).

Yüksek enerji tüketim maliyeti: Nİ'nin kullanımı yaygınlaştıkça gerekli olan enerji ihtiyacı artmakta ve bununla bağlantılı olarak da enerji kullanım maliyetleri yükselmektedir.

Operasyon ve işletim maliyeti: Kurulumu gerçekleştirilen Nİ teknolojilerinin süreklilik gösterecek şekilde çalışması ve verimli olması adına birtakım maliyetlere katlanmak gerekmektedir. Bu maliyetler, uzman kişilere ödenen ücretleri, bakım faaliyetlerini ve çalışanlara sistemin öğrenilmesi için sunulan eğitim giderlerini içermektedir (Sharma vd., 2020: 4).

Teknik ve teknolojik engeller

Kullanımı yaygın yazılımların yetersizliği: Nİ, Endüstri 4.0'ın gerekliliklerinden biri olup birden fazla teknoloji ile ilişkilendirilmektedir. Kullanılan teknolojiye, kullanım alanına veya müşteri isteklerine göre Nİ yazılımları özelleşebilmektedir. Dolayısıyla Nİ alanında tek bir yazılımın kullanıldığı ya da yaygınlaştığı söylenemez (Singh ve Bhanot, 2020: 2475).

Sensörlerden gelen verilerin doğruluğunun veya yanlışlığının tam olarak bilinmemesi: Nİ ile kullanımı yaygınlaşan sensörlerin kalibre edilmemesi veya kontrollerinin aksatılması, verilerin doğru mu yanlış mı olduğunun tam olarak bilinmemesine neden olmaktadır.

Gizlilik ve güvenlik konusundaki tehditler: Kişisel verilerin veya işletmeye ait verilerin çalınması ya da yetkisi olmayan kişilerin bu verilere ulaşması, gizlilik ve güvenlik açısından birtakım tehditleri ortaya çıkarmaktadır. Gizlilik ve güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesi için birçok yazılım ve şifreleme yöntemleri geliştirilse de günümüzde tam anlamıyla güvenilir bir koruma sistemi oluşturulamamıştır (Torğul vd., 2016: 108).

Cihazların güç kaynağı yetersizliği: Nİ teknolojileri ile beraber makine ve sensör sayılarının katlanarak artması nedeniyle pil ve batarya gibi güç kaynaklarına olan ihtiyaç da artmaktadır (Dadkhah vd., 2020: 92).

Eski ve yeni sistemlerin uyum sorunu: Birbirinden bağımsız olan birçok cihazın birbirine bağlanmasını ve bu cihazların birbirleriyle aynı dil üzerinden iletişim kurmasını sağlamak oldukça güçtür. Bu güçlük, farklı işletmelerin farklı programlama dillerini kullanmasından kaynaklanmaktadır (Ahmed vd. 2016: 15). Nİ önündeki uyum sorununa aynı zamanda farklı platformların, standartların ve uygulamaların programlama arayüzleri neden olmaktadır. Böylesine heterojen bir sistemden alınan verilerin formatı da çoğu zaman diğer sistemlerle iletişim kurabilecek bir yapı sergilememektedir. Bu durum ise verilerin yorumlanmasında ve analizinde yanlış çıkarımlara yol açabilmektedir (Breivold ve Sandstrom, 2015: 534).

Genel kabul görmüş bir sistem tasarımının olmaması: Nİ'yi uygulamadan önce tüm makinelerin, cihazların, sensör algılayıcılarının ve gömülü sistemlerin yerleşiminin önceden planlanması ve belli bir tasarım haritasının çıkarılması gerekmektedir. Bu planlama ve tasarım işletmeden işletmeye, hatta işletme içindeki birimden birime de farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bağlamda etkili bir sistem tasarımının tüm tedarik zinciri için oluşturulması elzemdir (Kamble vd., 2019: 158). Buradaki zorluk bu sistem tasarımının her işletme ve kuruma özel olmasından kaynaklanmaktadır (Bandyopadhyay ve Sen, 2011: 65; Haddud vd., 2017: 1066; Dadkhah vd., 2020: 92; Sharma vd., 2020: 5).

İnternet altyapısının yetersizliği: İnternet bağlantısında yaşanan kopmalar, zayıflıklar ve elektrik sorunları Nİ'nin kullanımındaki en önemli zorluklardan biridir (Kamble vd., 2019: 157). Bu açıdan Nİ uygulamalarını daha verimli ve kesintisiz bir şekilde kullanabilmek için internet altyapısının iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Luthra vd., 2018: 735).

IP adreslerine aşırı yüklenme ve ağ trafiğinin yoğun olması: İnternete bağlanan her nesne ve cihaz ile birlikte IP sayısı hızla artmakta ve bu durum ağ trafiğini yoğunlaştırarak internet verimliliğinin düşmesine yol açmaktadır (Tsai vd., 2014: 2212).

Genel kabul görmüş standartların olmaması: Nİ, ilk çıkış yaptığı yıllardan itibaren hızla gelişmekte ve yaygınlaşmaktadır. Evlerde, kamu kurumlarında, fabrikalarda Nİ tabanlı çalışan cihazlar ve nesnelere sıkça görülmektedir. Bundan dolayı internet alt yapısının kurulumuna, nesnelere birbirine bağlanmasına veya internetle ilgili diğer sistemlerin kullanımına dair farklı ülkelerde ve farklı kurumlarda çeşitli standartların oluşturulması girişiminde bulunulmuştur. Buna rağmen takip edilebilecek tek tip uluslararası geçerli bir standart oluşturulamamıştır. Standardizasyon hiç şüphesiz veri alışverişi, veri depolaması ve kişisel verilerin korunması gibi konularda fayda sağlamaktadır (Kamble vd., 2019: 157).

Büyük verinin işlenmesi zorluğu: İnternet ağına bağlanan cihaz, makine ve nesne sayısı arttıkça toplanan veri miktarı da artmaktadır. Bu noktada büyük verilerden anlamlı sonuçlar elde edebilmek amacıyla bir takım sorgulama dillerine, veri analitiklerine ve veri analizlerini gerçekleştirebilecek nitelikli analistlere ve yazılımcılara ihtiyaç bulunmaktadır.

Büyük verinin depolama sorunu: Nesnelere, ağa bağlandıktan sonra üzerlerinde bulunan sensörler ve gömülü yazılımlar vasıtasıyla sıcaklığı, basıncı, ürün kullanım miktarını, kişiselleştirilmiş bilgileri veya bir işletmede bulunan makinelere ait diğer verileri bünyesinde saklayacaktır. Saklanan veri miktarı arttıkça bu verilerin nerede nasıl ve ne kadar süre depolanacağı kullanıcılar tarafından çözülmesi gereken bir diğer zorluk olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsan kaynaklı engeller

Nesnelerin internetinin sağlayacağı faydaların net olarak bilinmemesi: Endüstri 4.0 kavramı ve beraberinde gelen bir teknoloji olan Nİ günümüzde hâlâ gelişim aşamasındadır. Haddud vd. (2017: 1066)'nin tedarik zincirlerine Nİ'nin entegre edilmesinin faydalarına ve engellerine dair yaptıkları çalışmada, Nİ'nin sağlayacağı faydaların insanlar tarafından net olarak bilinmemesinin Nİ engelleri arasında ikinci en önemli engel olduğu saptanmıştır. Nİ'nin sağladığı faydalara rağmen iş dünyasında Nİ'nin benimsenmesinde maliyet fayda beklentisiyle ilgili yaşanan belirsizlikler, bu engeli hâlâ geçerli kılmaktadır (Kamble vd., 2018: 110).

Nesnelerin interneti teknolojilerinin kullanım zorluğu: Nİ teknolojileri geliştikçe, bu teknolojilerin getirdiği yeni oluşumlara, cihazlara, donanımlara ve yazılımlara uyum sağlamak bazı kullanıcılar açısından güç olabilmektedir.

Teknolojilerdeki değişime karşı insanların gösterdiği direnç: Endüstri 4.0 ve beraberinde gelen artırılmış gerçeklik, katmanlı üretim, otonom robotlar ve nihayetinde Nİ gibi teknolojilere karşı kişiler direnç göstermektedir. Bu direnç genellikle çalışanların işlerini kaybetme korkusundan ya da iş yapış şeklinin değişmesini istememelerinden kaynaklanmaktadır.

Organizasyonel engeller

Tedarik zincirlerinin yeni teknolojilerin gerisinden gelmesi: Tasarım sürecinden başlayıp, üretim, sevk, lojistik ve ürün satışı sonrası servis hizmetleri ile devam eden tüm bu tedarik zinciri süreçlerinde yeniliklere adapte olabilmek zor bir faaliyettir. Nİ, yeni bir teknoloji olmakla beraber kullanımı hızla yaygınlaşan ve aynı zamanda da gelişmeye devam eden bir teknolojidir. Endüstri 4.0'ın teknolojilerinden biri olan bu teknolojiyi uygulamak için öncelikle mevcut tedarik zincirlerinde değişiklikler yapılması gerekmektedir.

Kalifiye personel eksikliği: Kalifiye personel eksikliği, işletmelerin Nİ gibi teknolojileri pratiğe dökmesindeki temel zorluklardan biridir. Nİ teknolojilerinin hayata geçirilmesinde yüksek seviyede teknoloji bilgisine, yazılım deneyimine ve teknik donanıma sahip çalışanlar ile bu çalışanları yönetebilecek nitelikli yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır (Kamble vd., 2019: 157). Ayrıca kurulmuş olan Nİ sisteminin işleyişi içinde nitelikli kişilerin varlığı gerekmektedir. İşletmelerin yetişmiş ve donanımlı çalışanlarının olmaması, hayata geçirilecek yeni projelerin uygulanmasında ve yeni teknolojilerin devreye alınmasında birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında kalifiye personel eksikliğinin giderilmemesi sonucunda tüm Nİ sistemi olumsuz etkilenmektedir (Sharma vd., 2020: 4).

Güçlü liderlik eksikliği ya da üst yönetimin desteğinin eksikliği: Planlanan herhangi bir programın başarısı için üst yönetimin gerekli desteği ve özveriye göstermesi oldukça önemlidir. Çünkü üst yönetim çalışanları etkileme konusunda dikkate değer bir potansiyele sahiptir. Nİ'yi uygulayabilmek için yeni işletme politikalarının benimsenmesi, süreçlerin yeniden yapılandırılması ve hatta kültürün değişmesi gerekebilmektedir. Bu yüzden Nİ için gerekli olan finansal ve teknik desteğin üst yönetimce verilmesi, işletme içinde Nİ'nin gelişimini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca işletmede üst yönetimin Nİ'ye önem verdiğinin bilinmesi, çalışanların bu sürece olan bağlılığını da artırabilmektedir. Sonuç olarak, Nİ uygulamaları konusunda işletme sahiplerinin ve yöneticilerinin isteksiz oluşları, yeniliklere karşı çekimser duruşları ve alanında uzman kişilere destek vermeyişleri de literatürde bir engel faktörü olarak görülmektedir (Kiel vd., 2017: 15; Orzes vd., 2018: 1349; Majumdar vd., 2021: 3).

Yasal engeller

Kanun ve yasal çerçeve konusundaki eksiklikler: Nİ gelişim aşamasında olduğu için uygulanmasıyla ilgili bazı yasal boşluklar söz konusu olabilir. Bu boşluklar, işletmelere ait verilerin çalınmasına yol açarak işletmeleri zarara uğratabilir.

Devlet desteği eksikliği (finansman, vergi, eğitim vb açısından): Nİ'nin uygulanması konusunda karşılaşılan engellerden bir diğeri ise vergi kolaylıkları, eğitim ve finans gibi konularda devlet desteğinin yeterli olmamasıdır (Glass vd., 2018: 986; Kumar vd., 2020: 6).

Veri mülkiyeti sorunu: Veri mülkiyeti veya diğer bir deyişle verinin sahipsiz oluşu bir başka tehdit olarak görülmektedir (Weinberg vd., 2015: 620; Tümer Kabadayı ve Koçak Alan, 2018: 308-309). Basit bir ifadeyle bir ürünü satın alan kişi, ürünün sahibi olmaktadır. Diğer yandan Nİ teknolojileri ile erişime açık ve kimsenin sahip olmadığı verilerin ortaya çıkması durumu söz konusudur. Özellikle çeşitli kurum ve kişilerce birlikte oluşturulan verilerde, verinin sahibinin kim olduğu konusunda belirsizlikler yaşanmaktadır. Yine aynı şekilde sosyal medya kanallarında bulunan verilerde de benzer durumlarla karşılaşılmakta ve bu durum sahipsiz verileri işaret etmektedir (Weinberg vd., 2015: 620).

Yöntem

Delphi Yöntemi

Delphi, alanında uzman olan bireylerin bir araya gelmeden, fikirlerini ortaya atmaları ve sistematik bir şekilde yapılan tekrarlı anketlerle uzlaşma sağlamaları yöntemidir. Delphi, uzmanların bir araya gelmesinin güç olduğu durumlarda geleceğe yönelik tahmin yapmak gerektiğinde sıklıkla başvurulan bir tekniktir (Gündüz ve Daş, 2018: 39-41). Bu yöntemin , yönetim, eğitim ve üretim başta olmak üzere birçok alanda yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Şahin, 2001: 215).

Uzman görüşlerine dayanan ve tekrarlı anketlerden oluşan Delphi yönteminin üç temel özelliği bulunmaktadır (Bouzon vd., 2016: 188). Bu özellikler; katılımı gizlilik, grup tepkisinin istatistiksel analizi ve kontrollü geri beslemedir. Katılımda gizliliğin sağlanması, Delphi yönteminin en önemli özelliğidir. Bu özellik ile katılımcılar özgürce düşüncelerini ifade edebilmekte ve katılımcıların kimliği bilinmediği için düşüncelere karşı önyargılar ortadan kaldırılabilmektedir Ayrıca Delphi yönteminin bu özelliği sayesinde katılımcılar içerisinde tecrübeli ve saygın kişilerin fikirlerinin diğer katılımcılar tarafından koşulsuz onaylanmasından kaçınmak mümkün olmaktadır (Şahin, 2001: 216).

Delphi yöntemi uygulama aşamaları

Delphi yönteminde bir dizi aşama izlenerek uygulama hayata geçmektedir. Bu aşamalar sırasıyla şu şekildedir: Problemin belirlenmesi, katılımcıların seçilmesi, birinci tur Delphi anketlerinin hazırlanıp gönderilmesi ve analizi, ikinci tur Delphi anketlerinin hazırlanıp gönderilmesi ve sonuçların analizidir. Ayrıca ikinci anketlerden sonra ihtiyaç duyulduğunda üçüncü veya dördüncü Delphi anketleri de yapılabilmektedir (Şahin, 2001: 216–219). Aşağıda bu aşamalar kısaca açıklanmaktadır.

Problemin belirlenmesi: Delphi yönteminde yapılacak ilk iş problemi tanımlamaktır. Bu doğrultuda problemin açık ve net bir şekilde açıklanması gerekmektedir. Problemin net bir şekilde ifade edilmesi ve anketlerin bu kapsamda hazırlanması, başarılı sonuçlar elde etmede etkin bir rol oynamaktadır (Gündüz vd., 2020: 47).

Katılımcıların seçilmesi: Anketlere katılım sağlayacak kişilerin alanlarında deneyimli ve bilgi birikimleriyle ortaya yeni fikirler atabilecek kişiler olması büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte literatürde bir Delphi uygulamasında üç grup uzmanın yer alması gerektiği belirtilmektedir. Birinci grupta, araştırılacak olan konudan doğrudan etkilenen yönetici veya işveren gibi kişiler; ikinci grupta, doğrudan konuyla ilgili çalışmalar yapan ve bu konuda uzmanlaşmış kişiler ve üçüncü grupta da konuya ilişkin farklı görüşler ortaya koyabilecek kişiler yer almaktadır (Aydın, 1999: 232). Delphi yönteminde bir diğer önemli konu ise katılımcı sayısıdır. Bu yöntemde katılımcı sayısı 100 ya da daha fazla olabilmekle beraber en uygun katılımcı sayısının 10-20 arasında olduğu vurgulanmaktadır (Şahin, 2001: 217).

Birinci tur Delphi anketlerinin hazırlanıp gönderilmesi ve analizi: Birinci tur Delphi anketinde tamamen açık uçlu sorulara veya tamamen önceden belirlenmiş sorulara yer verilmekle beraber karma bir yol da izlenebilmektedir. Delphi anketlerinin analizinde hesaplanan değerler genellikle birinci çeyrek (Ç1), medyan (md), üçüncü çeyrek (Ç3) ve çeyrekler arası genişlik (R)'dir (Şahin, 2001: 218).

İkinci tur Delphi anketlerinin hazırlanıp gönderilmesi ve analizi: Birinci tur Delphi anketlerinin istatistiksel analiz sonuçları ve birinci ankette açık uçlu sorulara verilen yanıtlar ikinci tur Delphi anketinin temelini oluşturmaktadır. İkinci turda katılımcıların her birine kişisel olarak hazırlanan anket formları gönderilmektedir. Bu anketlerde katılımcıların birinci tur Delphi anketinde verdikleri yanıtları gözden geçirmeleri ve diğer katılımcıların düşünceleri ışığında yeni fikirlerini belirtmeleri istenmektedir. İkinci tur anket formları için bir önceki turda yapılan analizler tekrarlanmaktadır. Ancak bu aşamada katılımcıların uzlaşma uzlaşmadıklarına bakılıp üçüncü tur Delphi anketinin yapılıp yapılmamasına karar verilmektedir. Literatürde bu duruma ilişkin olarak genellikle iki türlü Delphi uygulamalarının tercih edildiği görülmektedir (Gündüz vd., 2020: 48).

AHP yöntemi

Analitik Hiyerarşi Süreci ya da kısa adıyla AHP, karar verme sürecinin hızlandırılması ve daha sistematik hale getirilmesi konusunda karar vericilere önemli faydalar sağlamaktadır (Gaudenzi ve Borghesi, 2006: 118). Çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP’de bir problem ve o probleme ait ana ve alt faktörler bulunmaktadır. Nitel olarak belirlenen bu faktörler daha sonrasında ikili karşılaştırma matrisleri kullanılarak karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma için Saaty tarafından önerilen 1 ile 9 arasında önem değerlerine sahip skaladan yararlanılmaktadır (Dağdeviren ve Eren, 2001: 43). 1-9 önem skalası Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Önem skalası

Önem Değerleri	Değer Tanımları
1	Her iki faktörün eşit öneme sahip olması durumu
3	Birinci faktörün ikinci faktörden daha önemli olması durumu
5	Birinci faktörün ikinci faktörden çok önemli olması durumu
7	Birinci faktörün ikinci faktöre nazaran çok güçlü bir öneme sahip olması durumu
9	Birinci faktörün ikinci faktöre nazaran mutlak üstün bir öneme sahip olması durumu
2, 4, 6, 8	Ara değerler

Kaynak: (Yaralıoğlu, 2001: 131)

AHP’nin adımları aşağıda kısaca açıklanmaktadır (Yaralıoğlu, 2001: 131–34).

Adım 1: Karar verme probleminin tanımlanması

Bu aşamada önce problem tanımlanmakta ve sonra karar noktaları ve kararı etkileyen faktörler belirlenmektedir. Formüllerde karar noktalarının sayısı m, kararı etkileyen faktör sayısı ise n ile gösterilmektedir.

Adım 2: Faktörler arası karşılaştırma matrislerinin oluşturulması

Faktörlerin karşılaştırılması $n \times n$ boyutlu bir kare matrisle gerçekleştirilmektedir. Matrisin köşegeninde bulunan değerler 1’dir. Denklem 1’de bu matris gösterilmektedir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nn} \end{bmatrix}_{n \times n} \quad (1)$$

Faktörlerin karşılaştırılmasında genellikle Saaty’nin önem skalasından yararlanılmaktadır. Karşılaştırma işlemlerinin yapılmasından sonraki aşama, matristeki köşegen altı elemanlarının hesaplanmasıdır. Köşegen üstü elemanlar a_{ij} ile temsil edilirse, köşegen altında yer alan elemanlar Denklem 2’deki gibi hesaplanmaktadır.

$$a_{ji} = \frac{1}{a_{ij}} \quad (2)$$

Adım 3: Faktörlerin yüzde önem dağılımlarının belirlenmesi

Bu adımda faktörlerin bütün içindeki ağırlıkları bulunmaktadır. Yüzde önem dağılımlarının oluşacağı B sütun vektörü, Denklem (3) eşitliği ile hesaplanmaktadır. Bu hesaplama için Denklem (4) eşitliğinden yararlanılmaktadır.

$$B_i = \begin{bmatrix} b_{11} \\ \cdots \\ b_{n1} \end{bmatrix}_{n \times 1} \quad (3)$$

$$B_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (4)$$

Denklem (3) ve (4), her karar faktörüne uygulandığında, faktörlerin toplam sayısı kadar yani n tane B sütun vektörü elde edilmektedir. n adet B sütun vektörü, matris olarak bir araya getirildiğinde ise aşağıdaki Denklem (5) ortaya çıkmaktadır.

$$C = \begin{bmatrix} b_{11} & \cdots & b_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ b_{n1} & \cdots & b_{nn} \end{bmatrix}_{n \times n} \quad (5)$$

Son olarak bu adımda C matrisindeki değerlerden, faktörlerin birbirlerine göre önem dağılımlarını gösteren öncelik vektörü yani W sütun vektörü hesaplanmaktadır. Bu hesaplama için Denklem (6)’dan yararlanılmaktadır.

$$W_j = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n} \quad (6)$$

Adım 4: Bu adımda, uzmanların faktörler için verdikleri cevapların tutarlı olup olmadığı kontrol edilmektedir. AHP yönteminde tutarlılık oranı olan CR (Consistency Ratio) hesaplanırken faktör sayısı (n), λ_{max} ve CI (tutarlılık indeksi) katsayısı ve her problem için rassal olan RCI (Random consistency index) değerlerinin bilinmesi gerekmektedir. CI değeri Denklem (7) yardımıyla hesaplanmaktadır. CI değerini hesaplayabilmek için ilk önce “Özdeğer” olarak nitelendirilen λ_{max} bulunması gerekmektedir. Bunun için öncelik vektörü ile başlangıçtaki karşılaştırma matrisi (A matrisi) çarpılmaktadır. Elde edilen matris öncelik vektörü elemanlarına bölünmekte ve elde edilen sonucun ortalaması alınarak λ_{max} katsayısı hesaplanmaktadır.

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1} \quad (7)$$

Tablo 3: RCI değerleri

n	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RCI	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,19	1,51	1,48	1,56	1,57	1,59

Kaynak: (Yaralıoğlu, 2001)

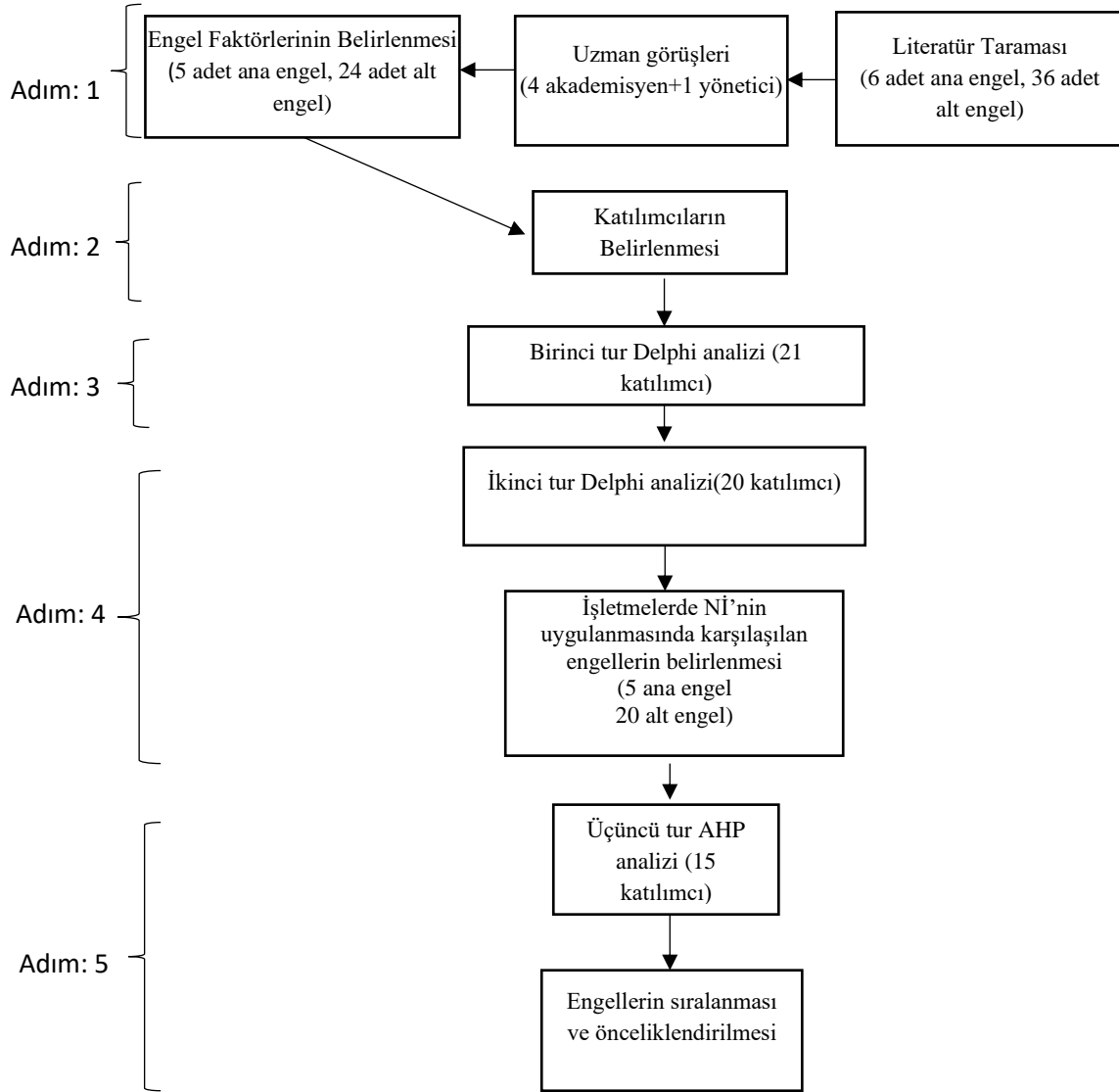
CI değerinden sonra Denklem (8) kullanılarak Tutarlılık Oranı bulunmektedir. Bu değer 0,10’den küçük olması gerekmektedir. Aksi durumda AHP yöntemi uygulanırken bir hata olduğu ya da uzmanların faktör karşılaştırmalarında bir tutarsızlık olduğu söylenebilir (Bouzon vd., 2016: 188).

$$\text{Tutarlılık Oranı (CR)} = \frac{CI}{RCI} \quad (8)$$

Uygulama

Bu bölümde Türkiye’deki işletmelerde Nİ’nin uygulanmasında karşılaşılan engellerin Delphi ve AHP yöntemleri ile araştırılmasının ve analiz edilmesinin detaylarına yer verilmiştir. Tekrarlı adımlardan oluşan ve üç tur olan anket uygulamasının ilk iki turunda Delphi yöntemi, üçüncü turda ise AHP yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın birinci turunda amaç, Delphi yöntemi ile Nİ’nin uygulanmasında karşılaşılan engelleri 5’li Likert ölçeğine göre değerlendirmek ve uzman grubun görüşleri doğrultusunda yeni/farklı engelleri ortaya çıkarmaktır. İkinci turun amacı, anket sonuçlarını diğer katılımcılarla paylaşmak ve katılımcıların bu sonuçları gözden geçirerek 5’li likert ölçeğine göre yeniden engel düzeylerini işaretlemelerini sağlamaktır. Nihai olarak üçüncü ve son turda amaç, ikinci turun sonunda engel düzeyleri düşük olan engelleri yapılacak üçüncü anketten çıkarmak ve engeller arasında en kritik olanlarını saptamaktır. Araştırmada izlenen Delphi ve AHP entegre adımlarının genel yapısı Şekil 1’de görülmektedir. Bu adımlar “Yöntem” bölümünde bahsedilen Delphi ve AHP adımları dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmada izlenen adımlar

Adım 1: Engel faktörlerinin belirlenmesi

Bu çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak Nİ'nin önündeki engeller belirlenmiştir. Bu engeller ilk haliyle otuz altı adet alt başlık ve altı adet ana başlık olarak listelenmiştir. Çalışmanın uygulama aşamasına geçmeden önce belirlenen ilk engel listesi ve açıklamaları hakkında dört akademisyen ve bir yöneticiden bu listeyi yorumlamaları istenmiştir. Gelen yorumlar neticesinde birbirine benzeyen ve birbirini kapsayan engel faktörleri çıkartılmış veya birleştirilmiştir. Neticede altı ana başlık beş adete, otuz altı adet alt engel başlığı ise yirmi dört adete indirgenmiştir. Çalışmada kullanılan engel faktörlerine ait liste Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Nesnelerin interneti ve uygulamadaki engel faktörleri

Ana Engel Faktörleri	Alt Engel Faktörleri	Referanslar
Ekonomik Engeller	Sistem Kurulum Maliyeti	(Dlamini ve Johnston, 2017: 46; Kamble vd., 2018: 110; Luthra vd., 2018: 734; Mani ve Chouk, 2018: 790; Orzes vd., 2018: 1349; Deral ve Kazançoğlu 2020: 69; Sharma vd., 2020: 4; Majumdar vd., 2021: 3)
	Yatırımın Geri Dönüş Süresinin Uzun Olması	(Luthra vd., 2018: 734; Kamble vd., 2019: 157; Sharma vd., 2020: 4; Singh ve Bhanot, 2020: 2475)
	Yüksek Enerji Tüketim Maliyeti	(Khan vd., 2012: 260; Kamble vd., 2019: 157)
	Operasyon ve İşletim Maliyeti	(Kamble vd., 2019: 157; Sharma vd., 2020: 4)
Teknik & Teknolojik Engeller	Cihazların Güç Kaynağı Yetersizliği	(Dadkhah vd., 2020: 92; Singh ve Bhanot, 2020: 2459) (Khan vd., 2012: 260; Matharu vd., 2014: 55; Breivold ve Sandstrom, 2015: 534; Ahmed vd., 2016: 15; Haddud vd., 2017: 1066; Stojkoska ve Trivodaliev, 2017: 1461; Kamble vd., 2018:110; Orzes vd., 2018: 1349; Sisinni vd., 2018: 4730-4731; Deral ve Kazançoğlu, 2020: 69; Kumar vd., 2020: 6; Singh ve Bhanot, 2020: 2459; Majumdar vd., 2021: 3)
	Eski ve Yeni Sistemlerin Uyum Sorunu	(Bandyopadhyay ve Sen, 2011: 65; Al-Fuqaha vd., 2015: 2362; Haddud vd., 2017: 1066; Kamble vd., 2018: 110; Kamble vd., 2019: 158; Dadkhah vd., 2020: 92; Sharma vd., 2020: 5)
	Genel Kabul Görmüş Bir Sistem Tasarımının Olmaması	(Bandyopadhyay ve Sen, 2011: 65; Pengfei vd., 2014: 1031; Tsai vd., 2014: 2211; Xu vd., 2014: 2239; Al-Fuqaha vd., 2015: 2362; Perera vd., 2015: 594; Dlamini ve Johnston, 2017: 46; Kamble vd., 2018: 118; Luthra vd., 2018: 735; Tümer Kabadayı ve Koçak Alan, 2018: 309; Kamble vd., 2019: 157; Kumar vd., 2020: 6; Sharma vd., 2020: 4; Singh ve Bhanot, 2020: 247)
	İnternet Altyapısının Yetersizliği	(Pengfei vd., 2014: 1031; Tsai vd., 2014: 2212; Singh ve Bhanot, 2020: 2459)
	IP Adreslerine Aşırı Yüklenme ve Ağ Trafikinin Yoğun Olması	(Bandyopadhyay ve Sen, 2011: 59; Khan vd., 2012: 260; Pengfei vd., 2014: 1031; Matharu vd., 2014: 55; Tsai vd., 2014: 2211; Xu vd., 2014: 2240; Bauer vd., 2015: 3; Dlamini ve Johnston, 2017: 47; Haddud vd., 2017: 1066; Hammoudi vd., 2018: 378; Kamble vd., 2018: 110; Luthra vd., 2018: 735; Kamble vd., 2019: 157; Dadkhah vd., 2020: 92; Sharma vd., 2020: 4; Singh ve Bhanot, 2020: 2458)
	Genel Kabul Görmüş Standartların Olmaması	(Xu vd., 2014: 2239; Baig vd., 2019: 6; Dadkhah vd., 2020: 92)
	Büyük Verinin İşlenmesi Zorluğu	(Tsai vd., 2014: 2211; Haddud vd., 2017: 1066; Stojkoska ve Trivodaliev, 2017: 1461; Orzes vd., 2018: 1349; Tümer Kabadayı ve Koçak Alan, 2018: 308; Baig vd., 2019: 6)
	Büyük Verinin Depolama Sorunu	
Kaynaklı Engeller	Nesnelerin İnternetinin Sağlayacağı Faydaların Net Olarak Bilinmemesi	(Haddud vd., 2017:1066; Kamble vd., 2018: 110)
	Nesnelerin İnterneti Teknolojilerinin Kullanım Zorluğu	(Mani ve Chouk, 2018: 785)
İnsan Engeller	Teknolojilerdeki Değişime Karşı İnsanların Gösterdiği Direnç	(Dlamini ve Johnston, 2017: 47; Haddud vd., 2017: 1066; Mani ve Chouk, 2018: 785; Raj vd., 2020: 6; Kumar vd., 2021: 8)
Organizasyonel Engeller	Tedarik Zincirlerinin Yeni Teknolojilerin Gerisinden Gelmesi	(Pengfei vd., 2014: 1031)
	Kalifiye Personel Eksikliği	(Dlamini ve Johnston, 2017: 47; Haddud vd., 2017: 1066; Kamble vd., 2018: 110; Luthra vd., 2018: 734; Orzes vd., 2018: 1349; Kamble vd., 2019: 157; Kumar vd., 2020: 6; Raj vd., 2020: 5; Sharma vd., 2020: 4; Singh ve Bhanot, 2020: 2459; Majumdar vd., 2021: 3)
	Güçlü Liderlik Eksikliği ya da Üst Yönetimin Desteğinin Eksikliği	(Kiel vd., 2017: 15; Orzes vd., 2018: 1349; Majumdar vd., 2021: 3)
Yasal Engeller	Kanun ve yasal çerçeve konusundaki eksiklikler	(Kiel vd., 2017: 16; Kumar vd., 2020: 6; Kumar vd., 2021: 8)
	Devlet desteği eksikliği (finansman, vergi, eğitim vb. açısından)	(Glass vd., 2018: 986; Kumar vd., 2020: 6)
	Veri Mülkiyeti Sorunu	(Weinberg vd., 2015:620; Tümer Kabadayı ve Koçak Alan, 2018: 308)

Listede yer alan engel faktörleri temel alınarak anket formu düzenlenmiştir. Anket formu Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.03.2021 tarihli 2021/116 sayılı kararına istinaden etik olarak uygun bulunmuştur.

Adım 2: Katılımcıların belirlenmesi ve örneklem

Araştırmada, Delphi çalışmalarında sıklıkla kullanılan amaçlı örnekleme yöntemine başvurulmuştur (Koçdar ve Aydın, 2013: 33). Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırılacak konu, olay veya olguya ilişkin önemli bilgi kaynaklarına ulaşma konusunda araştırmacıya yardımcı olmakta ve araştırılması istenen durumların derinlemesine incelenmesine imkân tanımaktadır (Patton, 2018). Bu sayede zengin bilgi birikimine sahip uzman katılımcıların araştırmaya katkı sağlayacağı ve konu hakkında derinlemesine bilgi elde edileceği düşünülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Çalışma doğrultusunda Türkiye sınırları içerisinde alanında uzman sektör çalışanları ve akademisyenlerle görüşülmüş ve araştırmaya katılımları sağlanmıştır. Araştırmaya katılım için akademisyenlerin ve sektör çalışanlarının Nİ konusunu biliyor olması ve ayrıca en az bir yıllık iş tecrübesine sahip olması yeterli görülmüştür.

Katılımcı sayısını belirleyebilmek için nitel bir yöntem olan Delphi ile nicel bir yöntem olan AHP'nin birlikte kullanıldığı çalışmalar incelemiştir. İncelenen bu çalışmalar Tablo 5'te sunulmuştur. Delphi ve AHP yöntemlerinin birlikte kullanıldığı çalışmalara bakıldığında uzman gruplarındaki kişi sayılarının 6 ile 22 arasında değiştiği görülmektedir. Delphi yönteminin tekrarlı adımlardan oluşmasının ve sonrasında AHP yöntemi kullanılarak engel faktörlerinin sıralanmasının uzun zaman alacağı göz önünde bulundurularak bu çalışmada 50 kişiyle iletişim kurulmuş ve 21 kişi araştırmaya katılmayı kabul etmiştir. Sonuç olarak 21 uzman kişiyle 2021 Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında anket uygulamaları e-posta yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5: Delphi ve Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemlerinin birlikte kullanıldığı çalışmalar

Yıl	Ülke	Araştırmacılar	Yöntem	Uzman Sayısı
2008	Tayvan	(Cheng vd., 2008)	Bulanık Delphi- Bulanık AHP	10
2009	Tayvan	(Cheng ve Tang, 2009)	Delphi-AHP	6
2011	Hindistan	(Joshi vd., 2011)	Delphi-AHP-TOPSIS	6
2013	Tayvan	(Chuang vd., 2013)	Delphi-AHP	22
2016	Brezilya	(Bouzon vd., 2016)	Delphi-AHP	10
2019	Bangladeş	(Moktadir vd., 2019)	Delphi- AHP	15
2019	Pakistan	(Zhou vd., 2019)	Delphi-Bulanık AHP	10

Adım 3: Birinci tur Delphi anketi analizi ve anket bulguları

İlk turda katılımcılara üç bölümden oluşan bir anket formu gönderilmiştir. Katılımcılardan anketin birinci bölümünde kişisel soruları cevaplamaları, ikinci bölümde Nİ'nin uygulanmasında karşılaşılan engel faktörlerini 5'li Likert kullanarak engel düzeylerine göre işaretlemeleri ve isterlerse faktörler için yorum ve açıklama yazmaları istenmiştir. Son bölümde ise eklemek istedikleri diğer engel teşkil edebilecek konuları belirtmeleri beklenmiştir. Birinci turda ankete 21 kişi katılmıştır. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6: Katılımcılara ait demografik bilgiler

Cinsiyet		Çalıştıkları Unvanlar	
Erkek	11	İş analisti	4
Kadın	10	ERP Proje danışmanı/ ERP Proje yöneticisi	2
Toplam	21	RPA Geliştiricisi	1
Eğitim		Kıdemli yazılım uzmanı	1
Lisans	18	Uzman satış mühendisi	1
Lisansüstü	3	Üretim ve planlama yöneticisi	1
Toplam	21	Metod mühendisi	1
Çalışan Sayısı		Makine mühendisi	2
1-200	8	Üretim mühendisi	1
201-400	6	B sınıfı iş sağlığı ve güvenliği uzmanı	1
401-600	4	Proje mühendisi	1
1001 ve üzeri	3	Elektrik elektronik mühendisi	1
Toplam	21	Kalite kontrol mühendisi	2
		Siber güvenlik uzmanı	1
		Akademisyen	1
		Toplam	21

Anketin ikinci bölümünde Nİ'nin uygulamadaki engellerine dair ana ve alt faktörler bulunmaktadır. Katılımcılardan bu faktörleri 5’li Likert ölçeğine (1= “çok düşük düzeyde bir engel”, 2= “düşük düzeyde bir engel”, 3 = “orta düzeyde bir engel”, 4 = “yüksek düzeyde bir engel” ve 5 = “çok yüksek düzeyde bir engel”) göre işaretlemesi istenmiştir.

Katılımcılardan gelen tüm yanıtlara göre her faktör için Ç1 (birinci çeyrek), Md (medyan), Ç3 (üçüncü çeyrek) ve R (çeyrekler arası fark) değerleri hesaplanmıştır. Şahin (2001: 219)’e göre hesaplanan çeyrekler arası fark değeri 1.2’den az olan faktörler, uzlaşmanın olduğu faktörlerdir. Tablo 7’de görülen birinci tur anket sonuçlarında katılımcıların gri ile belirtilen on bir faktör üzerinde uzlaşmadıkları kalan on üç faktör üzerinde ise uzlaştıkları söylenebilir.

Tablo 7: Birinci tur anket sonuçları

Ana Faktörler	Alt Faktörler	Ç1	MD	Ç3	R
Ekonomik Engeller	Sistem Kurulum Maliyeti	3	4	4	1
	Yatırımın Geri Dönüş Süresinin Uzun Olması	3	3,5	4	1
	Yüksek Enerji Tüketim Maliyeti	3	3	3	0
	Operasyon ve İşletim Maliyeti	3	4	4	1
Teknik ve Teknolojik Engeller	Kullanımı Yaygın Yazılımların Yetersizliği	3	4	5	2
	Sensörlerden Gelen Verilerin Doğruluğunun veya Yanlırlığının Tam Olarak Bilinmemesi	2	4	4	2
	Gizlilik ve Güvenlik Konusundaki Tehditler	3	4	5	2
	Cihazların Güç Kaynağı Yetersizliği	2	3	3	1
	Eski ve Yeni Sistemlerin Uyum Sorunu	3	3	4	1
	Genel Kabul Görmüş Bir Sistem Tasarımının Olmaması	3	3	4	1
	İnternet Altyapısının Yetersizliği	3	3	5	2
	IP Adreslerine Aşırı Yüklenme ve Ağ Trafiklerinin Yoğun Olması	3	3	4	1
	Genel Kabul Görmüş Standartların Olmaması	3	4	4	1
	Büyük Verinin İşlenmesi Zorluğu	3	4	5	2
	Büyük Verinin Depolama Sorunu	3	4	5	2
	Veri Mülkiyeti Sorunu	3	4	4	1
İnsan Kaynaklı Engeller	Nesnelerin İnternetinin Sağlayacağı Faydaların Net Olarak Bilinmemesi	3	4	4	1
	Nesnelerin İnterneti Teknolojilerinin Kullanım Zorluğu	2	3	4	2
	Teknolojilerdeki Değişime Karşı İnsanların Gösterdiği Direnç	3	4	5	2
Organizasyonel Engeller	Tedarik Zincirlerinin Yeni Teknolojilerin Gerisinden Gelmesi	3	3,5	4	1
	Kalifiye Personel Eksikliği	4	4	5	1
	Güçlü Liderlik Eksikliği ya da Üst Yönetimin Desteğinin Eksikliği	3	4	5	2
Yasal Engeller	Kanun ve Yasal Çerçeve Konusundaki Eksiklikler	2	3	4	2
	Devlet Desteği Eksikliği (finansman, vergi, eğitim vb açısından)	3	4	5	2

Birinci tur anketin son bölümünde katılımcılara “Anket listesinde olmayıp sizin eklemek istediğiniz engel (ler) nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya K4 katılımcısı “Toplanan ve iletilen tüm verilerin şifrelenmesi ve gizliliğinin sağlanması konusunda kullanıcılarda güven duygusunun oluşturulması” şeklinde cevap vermiştir. K6 katılımcısı ise “Kullanıcıların veri gizliliği, verilerin üçüncü kişilerle paylaşılması gibi durumlar söz konusu olabilir” şeklinde yanıt vermiştir. Bu iki katılımcı gizlilik ve güvenlik tehditleri konusunda endişeleri olduğu ve verilerin üçüncü kişilerle paylaşılması durumunun söz konusu olabileceği yani mahremiyet ve etik konularında sıkıntılarının yaşanabileceğini dile getirmiştir. Bu ilave yorumlara istinaden “Veri kullanımında etik ve mahremiyet sorunu” engelinin ikinci tur anketine eklenmesi uygun görülmüştür.

Adım 4: İkinci tur Delphi anketi uygulama, analiz ve anket bulguları

İkinci turda uygulanan anket, birinci tur anketinin benzeri olup, bu anket her katılımcıya özel olarak hazırlanmıştır. İkinci tur anketinde, birinci turun istatistiksel analizleri olan birinci ve üçüncü çeyrek değerleri, medyanlar, çeyrekler arası genişlik değerleri ve katılımcıların birinci turda hangi işaretlemeleri yaptıkları yer almaktadır. İkinci tur anketinde katılımcılara analiz sonuçları doğrultusunda eski cevaplarını gözden geçirmeleri gerektiği belirtilmiştir. İlk turda yer alan yirmi dört faktöre ek olarak katılımcılardan gelen yorumlara istinaden yeni eklenen “Veri kullanımında etik ve mahremiyet sorunu”

faktörü için engel düzeyini belirlemeleri istenmiş ve bu faktörün hangi ana engel başlığı altında yer alması gerektiği de sorulmuştur.

İkinci tur ankete katılım sayısı bir azalarak yirmi olmuştur. İkinci tur Delphi anketlerinin sonuçları birinci turda olduğu gibi analiz edilmiş; Ç1 (birinci çeyrek), Md (medyan), Ç3 (üçüncü çeyrek) ve R (çeyrekler arası fark) değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan bu değerler Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8: İkinci tur anket sonuçları

Ana Faktörler	Alt Faktörler	Ç1	MD	Ç3	R	ORT
Ekonomik Engeller	Sistem Kurulum Maliyeti	4	4	4	0	3,85
	Yatırımın Geri Dönüş Süresinin Uzun Olması	3	4	4,25	1,25	3,85
	Yüksek Enerji Tüketim Maliyeti	3	3	3,25	0,25	3,15
	Operasyon ve İşletim Maliyeti	3	4	4	1	3,65
Teknik ve Teknolojik Engeller	Kullanımı Yaygın Yazılımların Yetersizliği	3	4	4	1	3,55
	Sensörlerden Gelen Verilerin Doğruluğunun veya Yanlışlığının Tam Olarak Bilinememesi	2	3	5	3	3,20
	Gizlilik ve Güvenlik Konusundaki Tehditler	3	4	4,25	1,25	3,75
	Cihazların Güç Kaynağı Yetersizliği	2	2,5	3	1	2,60
	Eski ve Yeni Sistemlerin Uyum Sorunu	3	3	4	1	3,55
	Genel Kabul Görmüş Bir Sistem Tasarımının Olmaması	3	4	4	1	3,55
	İnternet Altyapısının Yetersizliği	3	3	4,25	1,25	3,60
	IP Adreslerine Aşırı Yüklenme ve Ağ Trafikinin Yoğun Olması	3	3,5	4	1	3,55
	Genel Kabul Görmüş Standartların Olmaması	3	4	4	1	3,65
	Büyük Verinin İşlenmesi Zorluğu	3	4	4,25	1,25	3,95
İnsan Kaynaklı Engeller	Büyük Verinin Depolama Sorunu	3	4	5	2	3,95
	Veri Mülkiyeti Sorunu	3	4	4	1	3,85
	Nesnelerin İnternetinin Sağlayacağı Faydaların Net Olarak Bilinmemesi	3	4	4	1	3,75
	Nesnelerin İnterneti Teknolojilerinin Kullanım Zorluğu	2	3	3	1	2,80
Organizasyonel Engeller	Teknolojilerdeki Değişime Karşı İnsanların Gösterdiği Direnç	3	4	4,25	1,25	3,75
	Tedarik Zincirlerinin Yeni Teknolojilerin Gerisinden Gelmesi	3	3	4	1	3,50
	Kalifiye Personel Eksikliği	4	4	5	1	4,30
Yasal Engeller	Güçlü Liderlik Eksikliği ya da Üst Yönetimin Desteğinin Eksikliği	3,75	4	5	1,25	3,95
	Kanun ve Yasal Çerçeve konusundaki eksiklikler	3	3	4	1	3,30
	Devlet Desteği Eksikliği (finansman, vergi, eğitim vb açısından)	3	3	5	2	3,70
	Veri Kullanımında Etik ve Mahremiyetle ilgili Sorunlar	4	4	5	1	4,10

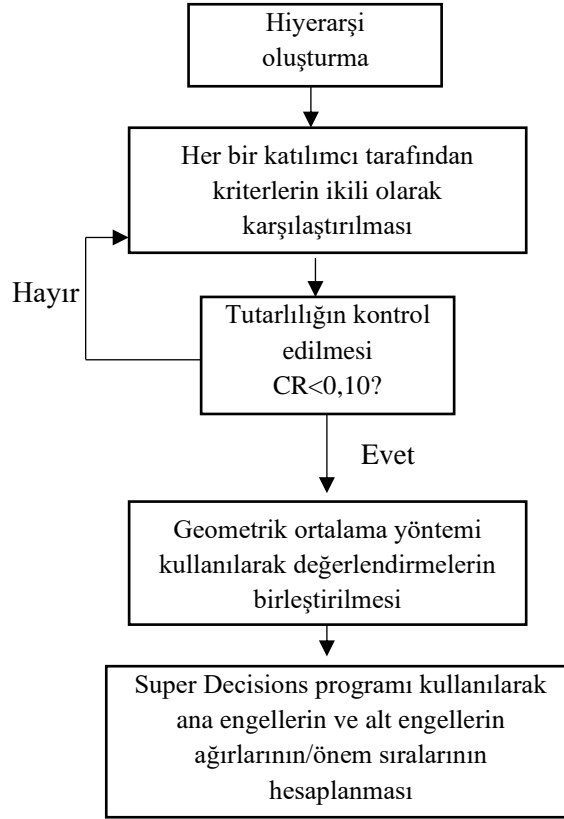
İkinci tur Delphi anketleri sonrasında engel faktörlerine ait R (çeyrekler arası genişlik) değerinin bir önceki ankete göre azaldığı yani uzlaşma yönünde bir gelişme olduğu söylenebilir. İkinci tur anketinde engel faktörlerinin ortalama değerleri de hesaplanmış ve Tablo 8'de bu ortalamalara yer verilmiştir. Muhammad vd. (2020:16263), Delphi-AHP yöntemlerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmada literatürde Delphi yöntemi sonrası farklı eleme yöntemlerine gidildiğini ve ortak bir yöntemin olmadığını belirtmişlerdir. Yazarlar, yaptıkları bu çalışmada faktörlerin ortalamalarını almış; 3,5 ve üzeri ortalamaya sahip faktörleri önemli olarak görmüşlerdir. Bahsi geçen çalışma referans alınarak bu çalışmada da 3,5 ve üzeri olan engel faktörleri önemli görülmüştür. Tablo 8'de ortalamaları gri ile belirtilen yani ortalaması 3,5'in altında olan engel faktörleri AHP yöntemi kapsamında yapılacak anket çalışmasından çıkarılmıştır. Çalışmadan çıkarılan engel faktörleri; yüksek enerji tüketim maliyeti, sensörlerden gelen verilerin doğruluğunun veya yanlışlığının tam olarak bilinmemesi, cihazların güç kaynağı yetersizliği, NI teknolojilerinin kullanım zorluğu, kanun ve yasal çerçeve konusundaki eksiklikler faktörleridir. Son değerlendirmeler neticesinde veri kullanımında etik ve mahremiyetle ilgili sorunlar faktörünün yasal engeller başlığı altında yer alması uygun görülmüştür. Sonuç olarak çalışmada beş ana engel ve kalan yirmi alt engel AHP analizinde kullanılmak üzere üçüncü tura aktarılmıştır.

Adım 5: Üçüncü tur Analitik Hiyerarşi Süreci anketi analizi ve anket bulguları

Delphi yöntemiyle işletmelerde Nİ'nin uygulanmasının önündeki engeller belirlenmiştir. AHP yöntemiyle ise Delphi yöntemiyle belirlenen bu engellerin sıralanması ve hangilerinin daha kritik olduğunun ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır. Şekil 1'de sunulan Delphi-AHP entegre edilmiş

yapının son turunda (Adım 5) gerçekleştirilecek olan AHP analizinin detaylı adımları Şekil 2'de görülmektedir.

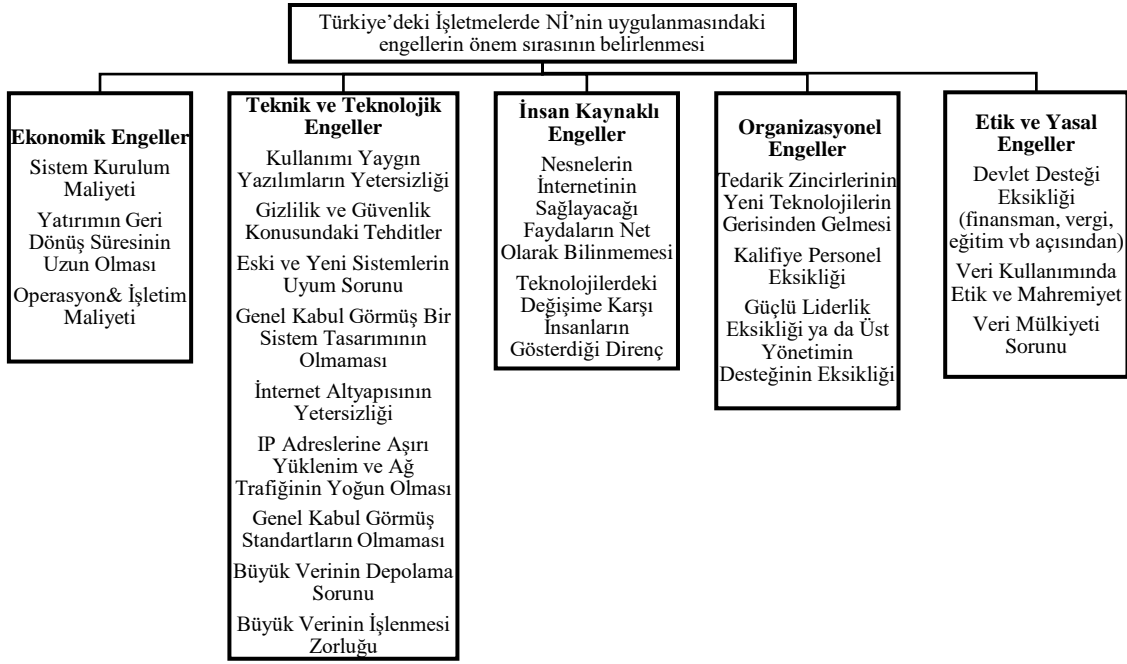
Şekil 2: AHP yöntemi uygulama adımları

II tur Delphi analiziyle ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda AHP yöntemi için üç seviyeli hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur (Şekil 3). Birinci seviye, Türkiye'deki işletmelerde Nİ'nin uygulanmasındaki engellerin önem sırasının belirlenmesidir. İkinci seviye, beş ana engelden ve üçüncü seviye yirmi alt engelden oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı Nİ'nin uygulanmasındaki engellerin önem sırasının belirlenmesi olduğu için hiyerarşik yapıda karar alternatifleri bulunmamaktadır. Bu aşamada katılımcılardan engel faktörlerini (ana engeller ve alt engeller) Saaty önem skalasını (Tablo 2) kullanarak ikili olarak karşılaştırmaları istenmiştir.

Üçüncü tur AHP anketini doldurup gönderen katılımcı sayısı 15 olmuştur. AHP anketleri super decisions programında analiz edilmiştir. İlk olarak her katılımcının anket sonuçları programa girilerek tutarlılık oranları kontrol edilmiş ve tüm katılımcılar için bu oranın 0,10'dan küçük olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3: AHP yöntemi için hiyerarşik yapı

Bu aşamadan sonra tüm katılımcı değerlendirmelerinin birleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için literatürde çok sık bir şekilde başvurulan geometrik ortalama yöntemi kullanılmıştır (Ünal, 2011: 6; Chuang vd., 2013: 74; Ömürbek ve Tunca, 2013: 57; Bouzon vd., 2016: 188; Mastrocinque vd., 2020: 10; Muhammad vd., 2020: 16264). Birleştirme işlemi tamamlandıktan sonra da ikili karşılaştırmaların tutarlılık oranları (CR) kontrol edilmiş ve tutarlılığın sağlandığı görülmüştür. Bu oranlar Tablo 9’da yer almaktadır

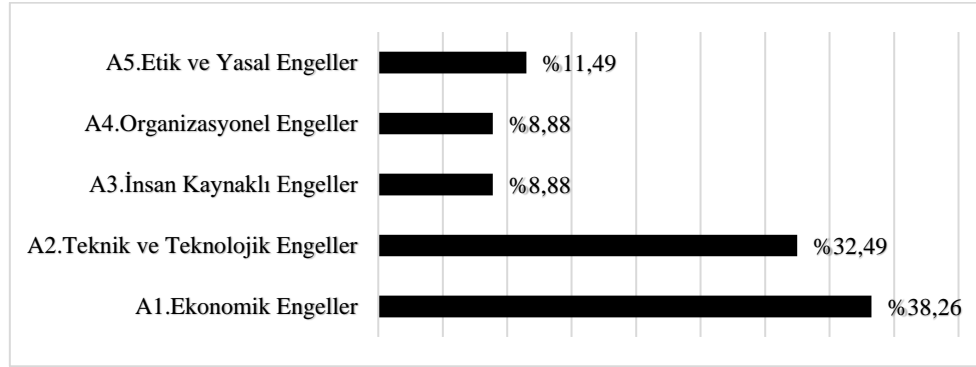
Tablo 9: AHP yöntemi ile engel faktörlerinin yüzde önem oranları ve sıralamaları

Ana Engel Faktörleri	Alt Engel Faktörleri	Grup Önem (%)	İçerik	Grup Sıralama	İçerik	Genel Önem (%)	Genel Sıralama	
CR= 0,01574								
A1. Ekonomik Engeller (%38,26) CR= 0,05156	E1. Sistem kurulum maliyeti	41,26		1		15,79	1	
	E2. Yatırımın geri dönüş süresinin uzun olması	25,99		3		9,94	3	
	E3. Operasyon ve işletim maliyeti	32,75		2		12,53	2	
A2. Teknik ve Teknolojik Engeller (%32,49) CR=0,01479	E4. Kullanımı yaygın yazılımların yetersizliği	5,61		7		1,82	17	
	E5. Gizlilik ve güvenlik konusundaki tehditler	12,26		3		3,98	8	
	E6. Eski ve yeni sistemlerin uyum sorunu	12,26		3		3,98	8	
	E7. Genel kabul görmüş bir sistem tasarımının olmaması	6,79		6		2,20	16	
	E8. İnternet altyapısının yetersizliği	16,12		1		5,24	5	
	E9. IP adreslerine aşırı yüklenme ve ağ trafiğinin yoğun olması	9,03		4		2,93	14	
	E10. Genel kabul görmüş standartların olmaması	8,42		5		2,73	15	
	E11. Büyük verinin işlenmesi zorluğu	14,77		2		4,80	6	
	E12. Büyük verinin depolama sorunu	14,77		2		4,80	6	
	A3. İnsan Kaynaklı Engeller (%8,87) CR=0,00000	E13. Nesnelerin internetinin sağlayacağı faydaların net olarak bilinmemesi	33,33		2		2,96	13
		E14. Teknolojilerdeki değişime karşı insanların gösterdiği direnç	66,67		1		5,92	4

A4. Organizasyonel Engeller (%8,87) CR=0,01759	E15. Tedarik zincirlerinin yeni teknolojilerin gerisinden gelmesi	16,92	3	1,50	18
	E16. Kalifiye personel eksikliği	44,34	1	3,94	9
	E17. Güçlü liderlik eksikliği ya da üst yönetimin desteğinin eksikliği	38,74	2	3,44	11
A5. Etik ve Yasal Engeller (%11,48) CR=0,05156	E18. Devlet desteği eksikliği	25,99	3	2,99	12
	E19. Veri mülkiyeti sorunu	32,75	2	3,76	10
	E20. Veri kullanımında etik ve Mahremiyet	41,26	1	4,74	7

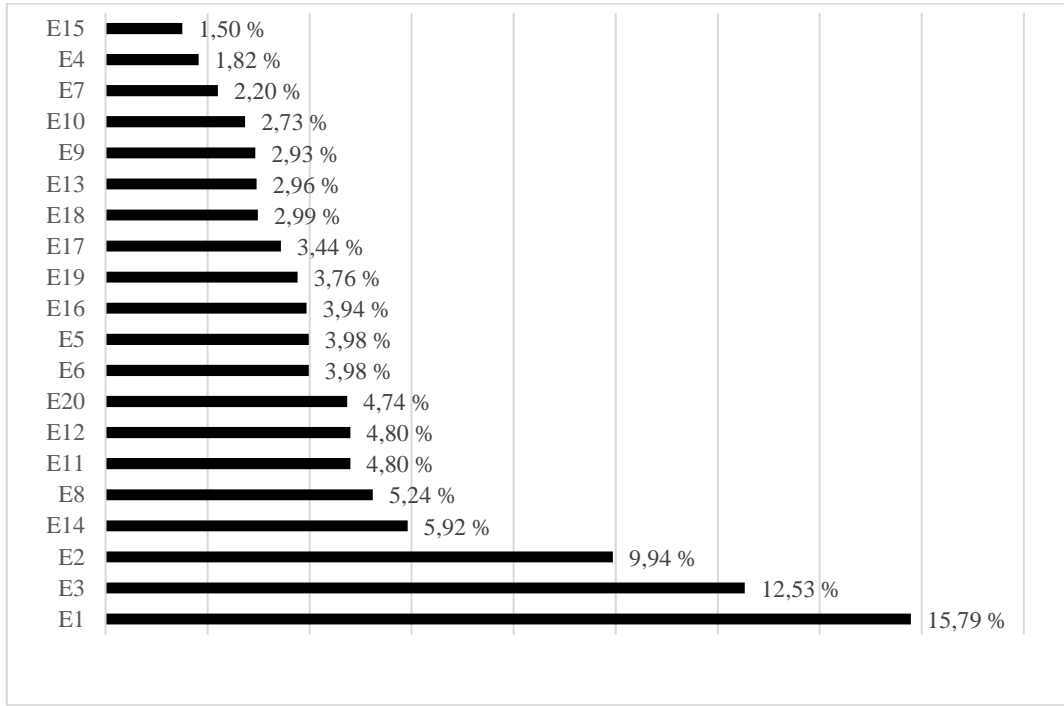
Tablo 9'da ana engel faktörlerin yüzde önem değerleri, alt engel faktörlerin grup içi önem oranları ve sıralaması ve son olarak alt faktörlerin genel sıralaması görülmektedir. Tablo 9'a göre %38,26 ile ekonomik engeller birinci sırada, %32,49 ile teknik ve teknolojik engeller ikinci sırada, %11,49 ile etik ve yasal engeller üçüncü sırada ve son olarak %8,88 önem değerleri ile insan kaynaklı ve organizasyonel engeller dördüncü sırada yer almaktadır. Ana engel faktörlerinin yüzde önem değerleri Şekil 4'te bir grafik yardımıyla gösterilmektedir.

Şekil 4: Ana engel faktörleri yüzde önem değerleri

Ayrıca alt faktörlere ilişkin yüzde önem değerleri Şekil 5'te bulunmaktadır. Burada ekonomik engeller faktöründe yer alan E1: Sistem kurulum maliyetinin %15,79 oranıyla en önemli engel faktörü olduğu tespit edilmiştir. E3: Operasyon ve işletim maliyeti ikinci sırada, E2: Yatırımın geri dönüş süresinin uzun olması üçüncü sırada, E14: Teknolojilerdeki değişime karşı insanların gösterdiği direnç dördüncü sırada, E8: İnternet altyapısının yetersizliği alt engel faktörü ise beşinci sıradadır.

Şekil 5: Alt engel faktörleri yüzde önem değerleri

E1: Sistem kurulum maliyeti, E2: Yatırımın geri dönüş süresinin uzun olması, E3: Operasyon ve işletim maliyeti, E4: Kullanımı yaygın yazılımların yetersizliği, E5: Gizlilik ve güvenlik konusundaki tehditler, E6: Eski ve yeni sistemlerin uyum sorunu, E7: Genel kabul görmüş bir sistem tasarımının olmaması, E8: İnternet altyapısının yetersizliği, E9: IP adreslerine aşırı yüklenim ve ağ trafiğinin yoğun olması, E10: Genel kabul görmüş standartların olmaması, E11: Büyük verinin işlenmesi zorluğu, E12: Büyük verinin depolama sorunu, E13: Nesnelerin İnternetinin sağlayacağı faydaların net olarak bilinmemesi, E14: Teknolojilerdeki değişime karşı insanların gösterdiği direnç, E15: Tedarik zincirlerinin yeni teknolojilerin gerisinden gelmesi, E16: Kalifiye personel eksikliği, E17: Güçlü liderlik eksikliği ya da üst yönetimin desteğinin eksikliği, E18: Devlet desteği eksikliği, E19: Veri mülkiyeti sorunu, E20: Veri Kullanımında etik ve mahremiyet.

Tartışma

Çalışma kapsamında ilk olarak literatür araştırması yapıp Nİ'nin uygulanmasında karşılaşılan engellerin neler olduğu saptanmıştır. Literatürde belirlenen engel faktörleri ve uzman görüşleri doğrultusunda anket formları hazırlanmıştır. Birinci tur Delphi yönteminde katılımcılara sunulan engel faktörlerinin ne derece engel teşkil ettiklerinin belirlenmesi ve listede olmayan ancak uzmanların bakış açısıyla engel faktörü olabilecek diğer faktörlerin bulunması hedeflenmiştir. Birinci tur Delphi analizi sonucunda, katılımcılardan gelen yorumlar doğrultusunda "veri kullanımında etik ve mahremiyet sorunu" maddesi ankete dahil edilmiştir. İkinci tur Delphi anketinde, birinci tur değerlendirmeleri gözden geçirilmiş ve katılımcılardan engel faktörlerini yeniden değerlendirmeleri istenmiştir. Sonuçta ikinci turda katılımcıların uzlaşmaya gittiği görülmüş ve ortalama değerleri düşük olan engel faktörleri yapılacak üçüncü tur AHP anketinden çıkartılmıştır. Çalışmada çıkarılan bu engel faktörlerinin katılımcılar tarafından önemli görülmemesinin bazı nedenleri olabileceği düşünülmektedir. Örneğin; cihazların güç kaynağı yetersizliği ve sensörlerden gelen verilerin doğruluğunun ya da yanlışlığının tam olarak bilinmemesi faktörlerine, teknolojinin gelişmesi ve bulunan yeni çözümlerle aşılabileceği ya da aşıldığı düşüncesiyle katılımcılar tarafından düşük puan verilmiş olabilir. Çalışmadan çıkan bir başka engel faktörü ise yüksek enerji tüketim maliyetidir. Nİ'nin sensör teknolojileri sayesinde aynı zamanda tasarruf etmeye de imkân tanınması, bu engel faktörünün çalışmadan çıkmasına yol açmış olabilir. Nİ teknolojilerinin kullanım zorluğu engel faktörü de çalışmadan çıkartılan bir diğer faktördür. Katılımcıların alanlarında uzman, tecrübeli ve eğitilmiş kişiler olmaları ve yaptıkları iş gereği aynı zamanda teknolojiyle yakından ilgilenmeleri sebebiyle bu engel faktörü önemsiz görülmüş olabilir.

İki aşamalı Delphi yönteminden sonra AHP yönteminde ise engel faktörleri karşılaştırılmış ve önem sıraları saptanmıştır. Çıkan sonuçlara göre ana engeller arasında ekonomik engeller birinci sırada yer

almaktadır. Bu sonuç işletmelerin Nİ teknolojilerini devreye almadan önce iyi bir fizibilite çalışması yaparak hem yatırımın maliyetini hem de geri dönüş süresini hesaplamaları ve buna göre planlama yapmaları gerektiğini göstermektedir. Nİ teknolojilerine yatırım her ne kadar yüksek maliyetli olsa da kısa zamanda bu teknolojilerin kullanımıyla gelen verimlilik artışı ve maliyetlerdeki düşüş, uzun vadede işletmelerin bu yatırımlar sayesinde kazançlı çıkmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda Nİ ve faydaları konusunda bilinçlendirme çalışmaları yapılmalı ve ileri dönemlerde getirilerinin katlanılan maliyetlerinden daha fazla olacağı vurgulanmalıdır. Ayrıca işletmelerin bakım ve eğitim gibi sistemin sürekliliğini sağlayacak konularda verimlilik artırıcı politikalar izlemeleri ekonomik engellerle baş edebilmeleri adına oldukça önemli görünmektedir.

Ekonomik engellerden sonra önemli görülen ikinci ana engel teknik ve teknolojik engeldir. Analiz sonuçlarına göre bu kategoride, internet alt yapısı ile ilgili engeller işletmelerin aşması gereken en önemli sorun olarak görülmektedir. Bu engeli, büyük verinin işlenmesi zorluğu ve büyük verinin depolanması sorunu takip etmektedir. Söz konusu sorunların aşılabilmesi için büyük verinin işlenmesi ve analiz edilmesine imkân tanıyacak yazılımlara, veri analitiklerine, veri analizlerini gerçekleştirebilecek nitelikli analistlere ve yazılımcılara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kategoride önemli görülen bir diğer engel ise eski ve yeni sistemlerin uyum sorunudur. Bunun için işletmeler mevcut düzendeki makine, cihaz ve donanımları internet ağları aracılığıyla eski ve yeni sistemleri birbirleriyle bütünleştirmeye çalışmalıdırlar. Son olarak işletmeler, gizlilik ve güvenlik tehditleri konusunda şifreleme programlarına ve koruyucu yazılımlara yatırım yaparak siber saldırılara ve verilerin çalınmasına karşı kendilerini korumalıdırlar.

Ana engel faktörlerinin önem sıralamasında üçüncü ve dördüncü sırada yer alan etik ve yasal engeller ile insan kaynaklı ve organizasyonel engeller de işletmeler tarafından göz ardı edilmemelidir. Bu doğrultuda işletmeler özellikle yeni teknolojilere, yazılımlara, güvenlik sistemlerine yatırım yaparken aynı zamanda bu kaynakları koordine edebilecek, yönetebilecek, bilgi ve birikim sahibi kişileri bünyelerine kazandırmalıdırlar. Devamında da bu kişileri motive edecek çalışmalar yürütülmeli ve onların tecrübelerinden maksimum seviyede fayda sağlayacak şekilde çalışanlar desteklenmelidir. Aynı zamanda Nİ’nin sağladığı faydaların çalışanlara ve yöneticilere aktarılması da sürecin benimsenmesini hızlandıracak bir unsur olarak görülmelidir.

Çalışmada alt engel faktörlerinin genel sıralamasında ilk beşte; sistem kurulum maliyeti, operasyon ve işletim maliyeti, yatırımın geri dönüş süresinin uzun olması, teknolojilerdeki değişime karşı insanların gösterdiği direnç ve internet altyapısının yetersizliği yer almaktadır. Bu sonuçların literatür ile uyumlu olduğu görülmektedir. Örneğin, Deral ve Kazançoğlu (2020: 69), yaptıkları çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren iki işletme ile görüşmüş ve bu iki işletme Nİ için alınacak ekipman ve yazılım maliyetinin onlar için en temel engel olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Dlamini ve Jonhston (2017: 46-47), Güney Afrika’da yaptıkları çalışmada, işletmelerin mevcut teknolojilerinin yetersiz olması ve dışardan teknoloji temin etmeleri nedeniyle maliyetlerin düşünülenden daha fazla olduğunu ve dolayısıyla Nİ ve uygulamalarında sistem maliyetlerinin en önemli engel faktörü olduğunu dile getirmişlerdir. Luthra vd. (2017: 738) de Nİ’ye uyum konusunda Hindistan’da yaptıkları araştırma sonucunda maliyetle ilgili konuların ve yatırımın geri dönüş süresinin uzun olmasının ilk sıralarda yer alan önemli engeller olduğunu tespit etmişlerdir. Özellikle Türkiye’nin teknolojik cihaz ve parçaları yurt dışından ithal etmesi nedeniyle Nİ ile ilgili maliyetler daha da katlanmaktadır. Ayrıca Nİ teknolojilerinin birden fazla sistemi yapısında barındırması nedeniyle ilk yatırımın kâra geçme süresi beklenenden daha uzun sürebilmektedir.

Teknolojilerdeki değişime karşı insanların gösterdiği direnç ise bu çalışmada dördüncü sırada yer alan bir diğer önemli engeldir. Nİ, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayıca fazla olduğu ülkemizde adını yeni yeni duyurmaya başlayan bir teknolojidir. Özellikle otomasyon yerine iş gücüne dayalı üretim nedeniyle ülkemizde teknolojilerin insan gücünün yerini alacağı endişesi, bu teknolojilerin kullanılması konusunda isteksizliği ve direnci beraberinde getirebilir. Bu noktada değişimin işletmelerce iyi yönetilmesi ve adaptasyonun sağlanması gerekmektedir. (Dlamini ve Johnston, 2017: 47). İşletmeler, çalışanlarını yenilikler konusunda bilgilendirmeli ve bu engelin aşılması için Nİ konusunda çalışanlarına eğitim vermelidirler.

İnternet altyapısının yetersizliği engeli ise yapılan analizde beşinci sırada yer almıştır. Luthra vd. (2017: 738), yaptıkları çalışmada, internet bağlantısı sorununun en önemli üç engel faktörü arasında olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde yine Hindistan’da Kamble vd. (2019: 165), internet altyapısı sorunlarını en çok dikkat edilmesi gereken ilk üç engel faktöründen biri olarak saptamışlardır. İşletmeler diğer ilk dört engel faktörlerine odaklandıkları gibi mevcut internet altyapı sorunlarıyla da yakından ilgilenmelidirler.

Uzman katılımcıların değerlendirmelerine göre ilk beş sırada olan engel faktörlerinden sonra işletmeler sırasıyla büyük verinin işlenmesi; büyük verinin depolanması; veri kullanımında etik ve mahremiyet; gizlilik ve güvenlik konusundaki tehditler; eski ve yeni sistemlerin uyum sorunu; kalifiye personel eksikliği ve veri mülkiyeti sorunu engel faktörlerine de dikkat etmelidirler. Bahsi geçen öncelik sıralamalarına göre kararlar almalı ve stratejiler geliştirmelidirler.

Sonuç

Nİ ile işletmeler gerçek zamanlı verilerle hızlı kararlar alabilecek ve geçmişe yönelik verilerle de gerçekçi tahminler yapabileceklerdir. Bu şekilde tahmin yeteneklerini arttıran işletmeler, aynı zamanda üretimde sensör ve ağ teknolojilerinin de kullanımıyla ürün ve malzeme izlenebilirliğini artıracak, çalınma ve kayıp oranlarını düşürecek ve farklı müşteri taleplerine hızlı ve esnek yanıt verebilecek seviyeye gelebileceklerdir. Bu faydalara ek olarak Nİ ile işletme içindeki satış, pazarlama, üretim, planlama, kalite ve lojistik birimleri birbiriyle bütünleşecek, tedarikçi ve müşterilerle ilişkiler gelişecektir. Tüm bu faydalar ise neticede işletmede verimliliği ve kârlılığı artırırken maliyetlerde de düşüş olmasını sağlayacaktır. Bu faydaları elde etmek her ne kadar işletmeler için cazip olsa da uygulamada yaşanan zorluklar ve karşılaşılan engeller, Nİ uygulamalarının hayata geçirilmesinde işletmelerin geç kalmalarına ya da çekimser davranmalarına sebebiyet verebilmektedir. İşte gelinen bu noktada işletmelerin uygulamada karşılaşılan başarısızlık faktörlerini yani engelleri bilmeleri ve bunlardan hangilerine öncelikle odaklanmaları gerektiği konusunda daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Başarılı bir Nİ uygulaması için söz konusu engellerin bilinmesi ve bu engellerden hangilerinin kritik düzeyde olduğunu saptanması, akabinde alınacak stratejik kararlar için oldukça önemlidir. Çünkü Nİ ile ilgili gelişmeler devam etse de arzulanan seviyeye gelinemediği ve hem teoride hem de uygulamada büyük boşluklar olduğu görülmektedir (Singh ve Bhanot, 2020: 2468). Özellikle Nİ’nin önündeki engeller konusunda Türkiye’de yapılmış çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin Deral ve Kazançoğlu (2020: 64-69), büyük ölçekli iki sanayi firmasının yöneticileriyle görüşmeler gerçekleştirerek Nİ’nin tercih edilmemesinin önündeki engelleri araştırmışlardır. Türkiye’de yapılan bir başka çalışma ise Tümer Kabadayı ve Koçak Alan (2018)’a aittir. Yazarlar Nİ’nin önündeki engelleri kavramsal olarak incelemeye çalışmışlardır. Sonuç olarak Türkiye bağlamında Nİ’nin kullanılmasının önündeki engellere yönelik kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığı söylenebilir. Uluslararası literatürde ise bu konuda nispeten daha fazla çalışmaya rastlanmakla birlikte bu çalışmaların büyük bir kısmı konuyu kavramsal olarak ele almaktadır. Geriye kalan çalışmalar ise ya engellerin belirlenmesine (görüşme ya da odak grup gibi yöntemlerle) veya engellerin sıralanmasına (frekans analizi ya da AHP gibi yöntemlerle) odaklanmaktadır. Kısacası uluslararası literatürde de hem engellerin belirlenmesi hem de engellerin sıralanmasına yönelik çok az sayıda çalışma olduğu görülmektedir.

Yaptığımız bu araştırmanın ise hem nitel hem de nicel yöntemleri birbirine entegre ederek bu boşluğu doldurması beklenmektedir. Çalışmada nitel yöntem olarak Delphi yöntemi kullanılmıştır. İki aşamalı olarak gerçekleştirilen bu yöntemde Nİ’nin uygulanmasının önündeki engellerin belirlenmesi/değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın üçüncü aşamasında ise nicel bir yöntem olan AHP yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem ile Delphi yönteminde saptanan engellerin sıralanması ve öncelikli olanların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışmada Türkiye’deki işletmelerde Nİ’nin uygulanmasındaki engeller araştırılmış ve bu engellerin önem sıralamaları belirlenmiştir. İşletmeler bu sonuçlar doğrultusunda mevcut durumlarını gözden geçirecek, analiz edecek ve eksikliklerini giderme konusunda saptanan öncelikler doğrultusunda planlama yapabileceklerdir. Bu sayede işletmeler teknoloji çağının gerisinde kalmayacak, pazarda

mevcut konumlarını koruyabilecek ve rekabet edilebilirliklerini artıracaklardır. Tüm bu kazanımlar uzun vadede ülke adına da gelirleri artıracak ve ekonomiye katkı sağlayacaktır.

Gelecek çalışmalar, Türkiye’deki işletmelerde Nİ ve uygulamalarında karşılaşılan engel faktörlerini farklı yöntem ve analiz teknikleriyle araştırabilir. Bu çalışmada sektörel olarak ayırım yapılmamıştır. Dolayısıyla gelecek çalışmalar Nİ ve engel faktörlerini üretim, gıda, lojistik, otomotiv, tekstil, kimya gibi farklı sektörlerden sadece belirli sektörleri baz alarak araştırabilir ve önem sıralamalarını belirleyebilirler. Son olarak bu çalışmada sadece 21 uzmanın görüşlerine başvurulmuştur. Gelecek araştırmalarda daha fazla sayıda uzman, araştırmaya dâhil edilebilir.

Kaynakça

- Ahmed, E., Yaqoob, I., Gani, A., Imran, M. ve Guizani, M. (2016). Internet-of-things-based smart environments: State of the art, taxonomy, and open research challenges. *IEEE Wireless Communications*, 23(5), 10-16.
- Al-Fuqaha, A., Guizani, M., Mohammadi, M., Aledhari, Mo. ve Ayyash, M. (2015). Internet of things: A survey on enabling technologies, protocols, and applications. *IEEE Communications Surveys and Tutorials*, 17(4), 2347-2376.
- Aydın, C. H. (1999). Eğitim iletişimi alanında Delfi tekniğinin uygulanışı. *Kurgu Dergisi*, 16(16), 225-241.
- Baig, M. M., Hosseini, H. G., Afifi, S. ve Mirza, F. (2019). Current challenges and barriers to the wider adoption of wearable sensor applications and internet-of-things in health and well-being. *Association for Information Systems AIS Electronic Library (AISeL)*, 1-11.
- Bandyopadhyay, D. ve Sen, J. (2011). Internet of things: Applications and challenges in technology and standardization. *Wireless Personal Communications*, 58, 49-69.
- Banger, G. (2018a). *Endüstri 4.0 ekstra*. (2. Bs.). Dorlion Yayınları.
- Banger, G. (2018b). *Endüstri 4.0 ve akıllı işletme*. (2. Bs.). Dorlion Yayınları.
- Bauer, H., Patel, M. ve Veira, J. (2015). *Internet of things: Opportunities and challenges for semiconductor companies*. McKinsey & Company.
- Breivold, H. P. ve Kristian, S. (2015). Internet of things for industrial automation-challenges and technical solutions. *2015 IEEE International Conference on Data Science and Data Intensive Systems*, IEEE, 532-539. <https://doi.org/10.1109/DSDIS.2015.11>.
- Bouzon, M., Govindan, K., Rodriguez, C.M.T. ve Campos, L.M.S. (2016). Identification and analysis of reverse logistics barriers using fuzzy Delphi method and AHP. *Resources, Conservation and Recycling*, 108, 182-197.
- Cheng, J.H., Chen, S.S. ve Chuang, Y.W. (2008). An application of Fuzzy Delphi and Fuzzy AHP for multi-criteria evaluation model of fourth party logistics. *Wseas Transactions on Systems and Control*, 7(5), 466-478.
- Cheng, J.H. ve Tang, C.H. (2009). An application of fuzzy Delphi and fuzzy AHP for multi-criteria evaluation on bicycle industry supply chains. *Wseas Transactions on Systems and Control*, 4(1), 21-34.
- Chuang, Y.F., Chia, S.H. ve Wong, J.Y. (2013). Supply chain alliance factors evaluation by the Delphi-AHP method. *Wseas Transactions on Systems and Control*, 10(2), 69-79.
- Dadkhah, M., Mohammad, L., Fariborz, R. ve Khalil, K. (2020). What do publications say about the internet of things challenges/barriers to uninformed authors? A bibliometric analysis. *JLIS*, 11(3), 77-98.
- Dağdeviren, M. ve Eren, T. (2001). Tedarikçi firma seçiminde analitik hiyerarşi prosesi ve 0-1 hedef programlama yöntemlerinin kullanılması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 16(2), 41-52.
- Deral, B. ve Kazançoğlu, İ. (2020). Endüstriyel nesnelerin internetinin tedarik zincirinde kullanımı üzerine bir araştırma. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 16(1), 53-74.
- Dlamini, N. N. ve Johnston, K. (2017). Exploring the barriers and challenges that limit the uptake of the Internet of things (IoT) in South African retail businesses. U.Singh (Ed.). *Global Trends in Management, IT and Governance in an E-World International Conference* (41-50). Mauritius.
- Gaudenzi, B. ve Borghesi, A. (2006). Managing risks in the supply chain using the AHP method. *The International Journal of Logistics Management*, 17(1), 114-136.
- Glass, R., Meissner, A., Gebauer, C., Stürmer, S. ve Metternich, J. (2018). Identifying the barriers to

- industrie 4.0. *Procedia CIRP*, 72, 985–988.
- Gündüz, S., Ataş, H. ve Elkovan C.G. (2020). *Çoklu karar verme teknikleri*. Gazi Kitabevi.
- Gündüz, M. Z. ve Daş, R. (2018). Internet of things (IoT): Evolution, components and applications fields. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 24(2), 327–35.
- Haddud, A., DeSouza, A., Khare, A. ve Lee, H. (2017). Examining potential benefits and challenges associated with the internet of things integration in supply chains. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 28(8), 1055–1085.
- Hammoudi, S., Aliouat, Z. ve Harous, S. (2018). Challenges and research directions for internet of things. *Telecommunication Systems*, 67(2), 367–385.
- Joshi, R., Banwet, D.K. ve Shankar, R. (2011). A Delphi-AHP-TOPSIS based benchmarking framework for performance improvement of a cold chain. *Expert Systems with Applications*, 38(8), 10170-10182.
- Kamble, S. S., Gunasekaran, A., Parekh, H. ve Joshi, S. (2019). Modeling the internet of things adoption barriers in food retail supply chains. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 48, 154-168.
- Kamble, S.S., Gunasekaran, A. ve Sharma, R. (2018). Analysis of the driving and dependence power of barriers to adopt industry 4.0 in Indian manufacturing industry. *Computers in Industry*, 101,107-119.
- Khan, R., Khan, S.U., Zaheer, R. ve Khan, S. (2012). Future internet: The internet of things architecture, possible applications and key challenges. *Proceedings - 10th International Conference on Frontiers of Information Technology*, Pakistan (257-260). <https://doi.org/10.1109/FIT.2012.53>.
- Kiel, D., Müller, J.M., Arnold, C. ve Voigt, K.I. (2017). Sustainable industrial value creation: Benefits and challenges of industry 4.0. *International Journal of Innovation Management*, 21(8), 1-34.
- Koçdar, S. ve Aydın, C. H. (2013). Açık ve uzaktan öğrenme araştırmalarında Delfi tekniğinin kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(13), 31-44.
- Kumar, S., Suhaib, M. ve Asjad, M. (2020). Narrowing the barriers to Industry 4.0 practices through PCA-Fuzzy AHP-K means. *Journal of Advances in Management Research*, 18(2), 200-226.
- Kumar, V., Vrat, P. ve Shankar, R. (2021). Prioritization of strategies to overcome the barriers in Industry 4.0: A hybrid MCDM approach. *OPSEARCH*, 58, 711-750.
- Lee, I. ve Lee, K. (2015). The internet of things (IoT): Applications, investments, and challenges for enterprises. *Business Horizons*, 58(4), 431-440.
- Luthra, S., Garg, D., Mangla, S.K. ve Berwal, Y.P.S. (2018). Analyzing challenges to internet of things (IoT) adoption and diffusion: An Indian context. *Procedia Computer Science*, 125, 733-739.
- Majumdar, A., Garg, H. ve Jain, R. (2021). Managing the barriers of Industry 4.0 adoption and implementation in textile and clothing industry: Interpretive structural model and triple helix framework. *Computers in Industry*, 125, 1-10.
- Mani, Z. ve Chouk, I. (2018). Consumer resistance to innovation in services: Challenges and barriers in the internet of things era. *Journal of Product Innovation Management*, 35(5), 780–807.
- Mastrocinque, E., Ramírez, F.J., Honrubia-Escribano, A. ve Pham, D.T. (2020). An AHP-based multi-criteria model for sustainable supply chain development in the renewable energy sector. *Expert Systems with Applications*, 150, 1-17.
- Matharu, G. S., Upadhyay, P. ve Chaudhary, L. (2014). The internet of things: Challenges & security issues. *2014 International Conference on Emerging Technologies*, Pakistan, 54-59. <https://doi.org/10.1109/ICET.2014.7021016>.
- Moktadir, M. A., Ali, S.M., Paul, S.K. ve Shukla, N. (2019). Barriers to big data analytics in manufacturing supply chains: A case study from Bangladesh. *Computers and Industrial Engineering*, 128, 1063–1075.
- Muhammad, A., Shaikh, A., Naveed, Q, N. ve Qureshi, M.R.N. (2020). Factors affecting academic Integrity in e-learning of Saudi Arabian Universities: An investigation using Delphi and AHP. *IEEE*, 8, 16259–16268.
- Orzes, G., Rauch, E., Bednar, S. ve Poklemba, R. (2018). Industry 4.0 implementation barriers in small and medium sized enterprises: A focus group study. *Proceedings of the IEEE* (1348–1352). <https://doi.org/10.1109/IEEM.2018.8607477>.
- Ömürbek, N. ve Tunca, Z. (2013). Analitik hiyerarşi süreci ve analitik ağ süreci yöntemlerinde grup kararı verilmesi aşamasına ilişkin bir örnek uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(18), 47-70.

- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (M. Bürün ve S.B. Demir, Çev). Pegem Akademi.
- Pengfei, F., Linlin, W., Shiyang, Z. ve Tingting, L. (2014). The research on the internet of things industry chain for barriers and solutions. *Applied Mechanics and Materials*, 441, 1030-1035.
- Perera, C., Liu, C.H. ve Jayawardena, S. (2015). The emerging internet of things marketplace from an industrial perspective: A survey. *IEEE Transactions on Emerging Topics in Computing*, 3(4), 585-598.
- Raj, A., Dwivedi, G., Sharma, A., Jabbour, A. B.L.S. ve Rajak, S. (2020). Barriers to the adoption of industry 4.0 technologies in the manufacturing sector: An inter-country comparative perspective. *International Journal of Production Economics*, 224, 1-17.
- Stojkoska, B.L.R. ve Trivodaliev, K.V. (2017). A review of internet of things for smart home: Challenges and solutions. *Journal of Cleaner Production*, 140, 454-1464.
- Sharma, M., Joshi, S., Kannan, D., Govindan, K., Singh, R ve Purohit, H.C. (2020). Internet of things (IoT) adoption barriers of smart cities’ waste management: An Indian context. *Journal of Cleaner Production*, 270, 1-21.
- Singh, R. ve Bhanot, N. (2020). An integrated DEMATEL-MMDE-ISM based approach for analysing the barriers of IoT implementation in the manufacturing industry. *International Journal of Production Research*, 58(8), 2454–2476.
- Sisinni, E., Saifullah, A., Han, S., Jennehag, U. ve Gidlund, M. (2018). Industrial internet of things: Challenges, opportunities, and directions. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 14(11), 4724–4734.
- Şahin, A. E. (2001). Eğitim araştırmalarında delphi tekniği ve kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 215-220.
- Torğul, B., Şağbanşua, L. ve Balo Balo, F. (2016). Internet of things: A survey. *International Journal of Applied Mathematics, Electronics and Computers*, 4, 104-104.
- Tsai, C. W., Lai, C. F. ve Vasilakos, A. V. (2014). Future internet of things: Open issues and challenges. *Wireless Networks*, 20(8), 2201–2217.
- Tümer Kabadayı, E. ve Koçak Alan, A. (2018). Yeni nesil ‘bağlantı’, yeni nesil ‘iletişim’: Nesnelerin interneti üzerine bir inceleme. *Journal of Business Research – Turk*, 10(1), 294-320.
- Ünal, Ö. F. (2011). Analitik hiyerarşi prosesi ve personel seçimi alanında uygulamaları. *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(3), 1-20.
- Weinberg, B.D., Milne, G.R., Andonova, Y, G. ve Hajjat, F.M. (2015). Internet of things: Convenience vs. privacy and secrecy. *Business Horizons*, 58(6), 615–624.
- Xu, L. D., He, W. ve Li, S. (2014). Internet of things in industries: A survey. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 10(4), 2233–2243.
- Yaralıoğlu, K. (2001). Performans değerlendirmede analitik hiyerarşi proses. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 129-142.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Zhou, Y., Li, X. ve Ghulam, M. S. (2019). Evaluating and prioritizing the green supply chain management practices in Pakistan: Based on Delphi and fuzzy AHP approach. *Symmetry*, 11(11), 1-22.

Etik kurul onayı

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 29.03.2021 tarihli 2021/116 sayılı kararına istinaden etik olarak uygun bulunmuştur.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Dürtüsel ve kompulsif satın alma arasındaki ilişkinin açıklanmasında tüketici kaygısının rolü: Covid19 Salgını döneminde nicel bir araştırma

The role of consumer anxiety in the explanation of impulsive and compulsive buying relationship: A quantitative study during the Covid 19 pandemic

Gönderim Tarihi / Received: 12.05.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 25.01.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.936733](https://doi.org/10.31795/baunsobed.936733)

Fatih ŞAHİN**1

Mehmet Ozan KARAHAN²

ÖZ: Covid19 salgını küresel kapsamda ekonomi, sağlık ve sosyal yaşamı olumsuz yönde etkilemekte ve toplumlarda korku, endişe ve belirsizliğe neden olmaktadır. Salgın tehdidi ve salgının engellenmesine yönelik olarak alınan tedbirlerin tüketicilerin davranışlarında neden olduğu ani değişimler, tüketicilerin kaygı düzeylerinde de artışa neden olabilmektedir. Salgın dönemlerinde bireylerin kaygı düzeyinde gerçekleşen artış salgının kendisini yönetmekten daha zor bir hale dönüşebilmekte ve tüketicilerin dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışlarının açıklanmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Covid19 salgının bireylerde neden olduğu hissedilen kaygının, tüketici kaygısı ve dürtüsel satın alma üzerindeki etkisini incelerken; tüketici kaygısı, kaçış ve son olarak bireylerin kompulsif ve dürtüsel satın alma davranışları arasındaki ilişkiyi açıklamayı amaçlamaktadır. Veri toplama aşamasında çevrim içi anket aracılığı ile 282 geçerli veri toplanılmıştır. Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, Covid19 salgınından kaynaklı kaygının tüketici kaygısı ve tüketici dürtüsel satın alma davranışı eğiliminde artışa neden olmaktadır. Bunun yanı sıra dürtüsel satın alma eğilimi de tüketici kaygısını artırıcı bir etkiye sahiptir. Bu her iki faktör tarafından artan tüketici kaygısı ise hem tüketici kaçış davranışlarında hem de kompulsif satın alma davranışlarında artışa sebebiyet verdiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici davranışları, Covid kaygısı, Tüketici kaygısı, Kaçış, Kompulsif satın alma davranışı, Dürtüsel satın alma davranışı

ABSTRACT: In the global context, the COVID-19 outbreak has created an adverse effect on the economy, health, and social life and causes anxiety and uncertainty. The sudden changes in the behaviour of consumers caused by the threat of pandemics and the measures taken to prevent the pandemic can cause an increase in the anxiety levels of the consumers. Increased levels of anxiety in individuals during pandemics can turn into a more difficult situation than managing the outbreak itself and is considered an important factor in explaining the impulsive and compulsive purchasing behaviour of consumers. The goal of the study is to analyse the effect of the general COVID-19 outbreak-related anxiety on consumer anxiety and impulsive buying, furthermore, explaining consumer anxiety, escapism behaviour, consumers' compulsive buying behaviour, and impulsive buying behaviour relationships. In the data collection process, the researchers employed an electronic questionnaire and collected data from 282 valid sources. The structural equation modelling technique was conducted in testing research assumptions. The research findings show that the COVID-19 outbreak anxiety has an increasing effect on consumer anxiety level and impulsive buying behaviour tendency. Besides, impulsive buying behaviour tendency has also positively affected consumer anxiety. Increased levels of consumer anxiety by both factors caused an increase in consumer escapism and compulsive buying behaviour.

Keywords: Consumer behavior, Covid anxiety, Consumer anxiety, Escapism, Compulsive buying, Impulsive buying behaviour

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi,Gönen Meslek Yüksekokulu/Yönetim ve Organizasyon Bölümü, fsahin@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4760-4413>

² Öğr.Gör.Dr., Uşak Üniversitesi/Eşme Meslek Yüksekokulu/Lojistik Bölümü, mozan.karahan@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7287-5904>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Subjective and negative emotions such as tension, anxiety, stress, fear, vulnerability, restlessness, or panic (Sadock et al., 2014: 307) emerge when individuals encounter uncertain and unexpected events and situations (Hullett et al., 2001: 131) that pose actual or potential threat or risks (Arkin and Rucks, 2007: 43). This phenomenon concisely stated as the anxiety state of the individual (McIntyre and Roggenbuck, 1998: 404). The sense of anxiety derives from the fear of and expected lack of control over an unexpected situation or an event that may occur in the future (Shepperd et al., 2005: 272). Therefore, an individual who has the potential to lose control of an event or phenomenon may develop a sense of anxiety as a reaction (Sadock et al., 2014: 388). Thus, the events that caused a crisis like pandemics can provoke cognitive and behavioural changes. The events that caused a crisis like pandemics can provoke cognitive and behavioural changes. The research in that field suggests that because of pandemic contains uncertainty, fear, and risk factors for consumers, it exposes anxiety. During the COVID-19 pandemics, consumers' both impulsive and compulsive behavioural tendency increase observed. An increase in impulsive and compulsive behaviour associated with the COVID-19 pandemic, demand boosted in a wide variety of product categories, which caused most of the products did not find to a place on shelves. There is a lack of adequate research in literature that examines the effect of pandemic risks related to anxiety which triggers impulsive and compulsive behaviours on consumers (Glass and Schoch-Spana, 2002: 222; Deng et al., 2020: 8; Naeem, 2020: 378; Xiao et al., 2020: 10; Çelik and Köse, 2021).

Methodology

In this study, we examine the effect of anxiety related to COVID-19 outbreak on consumer anxiety and impulsive buying behaviour. Second, understanding the role of consumer anxiety which accumulated with both precedent factors on consumer escapism and compulsive buying behaviour. Finally, understanding that whether consumer escapism behaviour has an effect compulsive buying. The research assumption analysed with structural equation modelling. Sample of this research selected from consumers who are older than 18 years old experienced online buying and collected 282 valid data via online survey forms. The purpose of analysing research data and testing assumptions Spss and Amos statistic software employed. For measuring research variables, 5-Likert scale used, and scales adopted from preceding research respectively; COVID-19 anxiety scale (S. A. Lee, 2020) 5 items, impulsive buying scale (Rook and Fisher, 1995) 3 items, consumer anxiety scale (Zung, 1971) 3 items, consumer escapism scale (Gao et al., 2017) 4 items, compulsive buying scale (Faber and O'Guinn, 1992) 5 items used.

Findings and discussion

Six hypotheses created in the context of the research model and tested with structural equation modelling path analysis. Findings show that the anxiety of the COVID-19 outbreak has a significant positive effect both on impulsive buying behaviour ($\beta=0,38$, $t=4,61$, $p<0,01$), and consumer anxiety ($\beta=0,56$, $t=7,21$, $p<0,01$) supported. Also, that increase in consumers' impulsive buying behaviour is causing an increase in consumer anxiety ($\beta=0,34$, $t=4,76$, $p<0,01$). Besides that, increased consumer anxiety increasing consumer escapism ($\beta=0,38$, $t=4,61$, $p<0,01$) and compulsive buying behaviour ($\beta=0,38$, $t=4,61$, $p<0,01$). Regarding the research model, consumer anxiety related to COVID-19 and post-impulsive buying behaviour affects consumer escape behaviour ($\beta=0,62$, $t=6,97$, $p<0,01$) and compulsive buying behaviour ($\beta=0,47$, $t=4,97$, $p<0,01$). Finally, compulsive buying behaviour also affected by consumer anxiety escape behaviour ($\beta=0,31$, $t=3,43$, $p<0,01$).

Results and recommendations

COVID-19 outbreak poses a serious threat to people worldwide. As a result of the unexpected and uncertain situation caused by the pandemic, consumers show a tendency leading to a feeling of anxiety. Researchers suggest that consumer anxiety is a key element explaining the panic buying and compulsive behaviour that caused some specific product out of stocks so shelves in retail stores empty.

Consumers who experience impulsive buying behaviour cause increase their level of anxiety since the unplanned behaviours lead to uncertainty. Besides that, pandemic itself is a source of anxiety. This

research result concluded that the more the consumer had anxiety, the more impulsive buying behaviour presented. On the other hand, since one of the consequences of post impulsive buying behaviour is uncertainty, COVID-19 anxiety and impulsive buying behaviour increase consumer anxiety. Preceding research on this field suggested that communication effort need to be balanced to not create an uncertain situation in society. The latter, consumers face with challenges related to sudden emerged anxiety feeling. This situation explained by coping theory. The people who have stressed try to decrease these emotions. In this research model, escapism is a greater effect than compulsive buying that affected by consumer anxiety. Consumer escapism also triggers the consumers' impulsive buying behaviour.

Giriş

Bireyler beklentileri dışında (Hullett ve Witte, 2001: 131) karşılaştıkları gerçek veya potansiyel tehlike ve riskler sonucu (Arkin ve Rucks, 2007: 43) gerginlik, endişe, stres, korku, savunmasız, huzursuz veya paniğe kapılma gibi subjektif ve olumsuz duygulara (Sadock vd., 2014: 307) kapılabilmektedirler. Bu durum, kısaca bireyin kaygı durumu olarak ifade edilmektedir (McIntyre ve Roggenbuck, 1998: 404). Kaygı hissi bilinmeyen yeni çevre veya gelecekte oluşabilecek bir olay üzerinde beklenen kontrol eksikliği korkusundan kaynaklanmaktadır (Shepperd vd., 2005: 272). Dolayısıyla bireyin bir olay veya olguya yönelik kontrolünü kaybetme potansiyeli taşıması sonucu tepki olarak kaygı hissi geliştirebilmektedir (Sadock vd., 2014: 388). Korku kaygının temelini oluşturan his olması nedeniyle diğer olumsuz duygulardan farklılaşmaktadır (Blumberg ve Izard, 1986: 852). Bu kapsamda kaygı olumsuz sonuçlardan korkmayı ifade eden bir duygusal unsurdur (Gudykunst ve Hammer, 1988: 126).

Tüketici davranışları kapsamında değerlendirildiğinde üzüntü, kızgınlık, nefret, kin, öfke ile karşılaştırıldığında kaygının tüketim kararlarında daha fazla enformasyon değeri taşımaktadır (K. Lee vd., 2011: 345). Birey tarafından hissedilen kaygı düzeyinin en aza indirgenebilmesi veya kaçınılması amacıyla karşılaşılan potansiyel veya gerçekleşen tehlike veya belirsizlik hakkında verileri işleyerek enformasyona çevirme eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla kaygı elde edilen ve sahip olunan enformasyon çerçevesinde sakınma davranışlarının artışına neden olabilmektedir. Tüketicinin bazı riskler barındıran satın alma eylemleri planlarken, bu eylemin taşıdığı belirsizlik, bilinmezlik ve tüketim çıktıları üzerindeki kontrol eksikliğinden kaynaklı olarak korku ve kaygı hissine neden olabilmektedir (Dowling ve Staelin, 1994: 120; Roseman ve Evdokas, 2004: 20). Dolayısıyla bu durum kaygı hissini ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Dowling ve Staelin, 1994: 120). Kaygı, riskin ortaya çıkarttığı bir sonuç olarak ele alındığında, bireyin risk azaltmaya yönelik davranışlarının temel amacının kaygıyı yönetmek olduğu düşünülmektedir (Giorgetta vd., 2012: 1373).

Tüketicilerin stres düzeylerindeki artış dürtüsel satın alma davranışları sergileme olasılıklarını arttırabilmektedir (Rook ve Gardner, 1993: 5). Fakat dürtüsel satın alma bir uyarıcının harekete geçirmesi sonucu, kendiliğinden, anlık ve plansız bir şekilde gelişen bir yapıya sahiptir (Stern, 1962: 59; D'Antoni ve Shenson, 1973: 63; Rook ve Fisher, 1995: 306). Ayrıca dürtüsel satın alma davranışı sergileyen tüketiciler satın almaya yönelik kısıtlı bir düşünce yapısı ile hareket etmekte ve çeşitli nedenler ile yakın çevrelerine danışmamakta veya bu yönde bir ihtiyaç hissetmemektedirler (Rook, 1987: 191; Beatty ve Ferrell, 1998: 172). Bu nedenler dolayısıyla dürtüsel satın alma davranışı sonrası tüketiciler pişmanlık hissini deneyimleyebilmektedirler (Karahana ve Şahin, 2020: 274). Bu durum, beklentilerde yaşanan aksilik ve hayal kırıklığı ile ifade edilmektedir (Hullett ve Witte, 2001: 131). Bazı durumlarda dürtüsel satın alma davranışı gerçekleştiren bireylerin mevcut kaygı düzeyleri azalmamakta aksine artış gösterebilmektedir. Bu artan kaygı sonucu tüketiciler kompulsif satın alma davranışları sergileyebilmektedir (Darrat vd., 2016). Kompulsif satın alma takıntılı birtakım tekrarlı davranışlar dizisinden oluşan ve dürtüsel satın alma davranışına yönelik bir kontrol bozukluğu olarak da ifade edilmektedir (O'Guinn ve Faber, 1989: 149). Kaygı ve mutsuzluk hissini azaltmak amacıyla ortaya çıkan kompulsif satın alma davranışları olumsuz olaylar ve duygulardan kaynaklanabilmekte (O'Guinn ve Faber, 1989: 148), kronik anormal alışveriş ve harcamalarına neden olan bir davranış bozukluğu olarak değerlendirilmektedir (Edwards, 1993: 67).

Korku tehdidi psikolojik, duygusal veya fiziksel olabilmektedir (Öhman, 2008: 710). Korku geniş kapsamda davranışsal tutumların tetikleyicisi olarak ele alınmakla birlikte zarar görme tehdidi (Öhman, 2008: 710), yetersiz bilginin (Y. Wang vd., 2019: 8) yanı sıra aşırı bilgiye maruz kalma (Neria ve Sullivan, 2011: 1374; Wheaton vd., 2012: 210), bilgi çeşitliliği (Cheng, 2004: 80) gibi faktörlerin bu etkiyi daha da arttırdığı düşünülmektedir. Dolayısıyla korku bireyin önleyici tedbirler almasını sağlayacak olan duyguların harekete geçmesine neden olmaktadır (Kok vd., 2018: 111). Diğer taraftan ise korku bir tehdide yönelik bireyin duygusal ve fizyolojik tepkisi olarak değerlendirilmekte ve psikolojik rahatsızlıklara neden olabileceği öne sürülmektedir (Shultz vd., 2015: 567).

Salgın hastalıklar insanlar arasında kaygı ve korku daha da yaygın bir durum haline gelmesine neden olan önemli bir durum olarak değerlendirilmektedir (Taylor, 2019: 25). Dolayısıyla salgın hastalıklar döneminde yaşanan bu ani değişimler insanların davranışlarında da değişime neden olabilmektedir

(Choi vd., 2020: 3740). Diğer taraftan salgın hastalıkların olduğu bir dönemde akıl sağlığının zayıf olması durumunda bireyin bedensel değişimi ve duyularının dışsal uyarıları yanlış yorumlanmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla zararsız olarak nitelendirilen duygu ve değişimler salgın belirtisi olarak yorumlanabilmekte ve bireylerin gereksiz strese girmesi, üzülmesi ve kaygılanmasına neden olabilmektedir (Taylor, 2019: 25). Salgın hastalıkların ruhsal bozukluklar, duygu durum bozuklukları, kaygı bozuklukları (anksiyete bozuklukları) ve travma sonrası stres bozuklukları ile ilişkisi olduğu, hatta zaman zaman stres faktörlerinin de bu hisleri tetikleyebileceği veya arttırabileceği varsayılmaktadır (Wu vd., 2005: 39; Shultz vd., 2015: 567).

Salgın dönemlerinde yaşanan ani değişimler insanların davranışlarında da değişime neden olabilmektedir (Choi vd., 2020: 3740). Salgın dönemlerinde ruhsal bozukluklar, duygu durum bozuklukları, kaygı bozuklukları (anksiyete bozuklukları) ve travma sonrası stres bozukluklarının salgın hastalıklar ile ilişkisi stres faktörleri tarafından tetiklenebileceği veya şiddetlenebileceği öngörülmektedir (Wu vd., 2005: 39; Shultz vd., 2015: 567). Bu çerçevede Covid19 salgını genel olarak toplumun üyelerinde strese neden olabilmektedir. Korku bireyin düşüncelerinde ve eylemlerinde ortaya çıkmakta ve diğer bireylere bu korku hissini yayma potansiyeli barındırmaktadır (Jaspal vd., 2020a: 428). Salgında en yaygın görülen korku ise hastalığa yakalanmak olarak tanımlanmaktadır (Choi vd., 2020: 3741). İnsanlar ayrıca sağlık sisteminin yetersiz kalabileceğine yönelik endişeler taşımaktadır (Thombs vd., 2020: 1). Bunların yanı sıra salgınla mücadele kapsamında uygulanan tedbirlerde kaygı düzeyini arttırdığı ve davranışsal değişime neden olduğu değerlendirilmektedir (Wheaton vd., 2012: 210). Bu konuda öne çıkan konular, salgının önlenmesine yönelik alınması gereken tedbirlerin iletişimde korkuya başvurulması (Kok vd., 2018: 115), salgın hastalıklardan korunmaya yönelik tedbirlerin daha önce deneyimlenmemiş olması (Burgess ve Horii, 2012: 1184; Smith vd., 2020: 3580), maske kullanımının (Tian vd., 2020: 812) salgın hastalığın görünürlüğüne arttırması (Wald, 2008: 6), bireylerin günlük yaşam rutinlerinde yaşanan aşırı değişimler (Taylor, 2019: 5), güvenlik (Taylor, 2019: 27) ve sosyal izolasyon (Jaspal vd., 2020a: 429) benzeri konular kaygı düzeyini arttırıcı bir etkiye sahiptirler. Salgın hastalıklar bireylerin kaygı düzeylerinde artış (Rubin vd., 2009; Kanadiya ve Sallar, 2011), toplumdaki dışlanma korkusu (Cheng, 2004: 76), duygu durum bozuklukları (Wheaton vd., 2012: 211), kendini kontrol etme ve güvence arayışı (Taylor ve Asmundson, 2004: 7), kendini korumaya yönelik çabalarda aşırı artış (Taylor, 2019: 25) gibi birçok farklı olumsuz duygu durum bozukluklarına ve değişimlerine neden olabilmektedir (Choi vd., 2020: 3740).

Salgın hastalıkların yayılmasına yönelik alınan tedbir ve korunma önlemleri salgının yayılmasını önlemede etkili olsa da aynı zamanda bir takım sosyal yönetim sorunlarının yanı sıra genel olarak salgın hastalıklar halkın ruh sağlığı üzerinde de olumsuz etkileri bulunduğu öne sürülmektedir (C. Wang vd., 2020: 1729). Konu ile ilgili gerçekleştirilen bir sistematik literatür araştırmasına göre Covid19 dünya genelinde bireylerde kaygı ve stres gibi psikolojik bazı sıkıntılara neden olduğu (Xiong vd., 2020: 58) bunun sonucunda ise dürtüsel satın alma davranışını tetiklediği düşünülmektedir (Deng vd., 2020: 7). Toplumsal zorlukların neden olduğu tehditlere yönelik bir tepki olarak kontrol edilemeyen satın alma faaliyetleri olarak kompulsif satın alma (Kellett ve Bolton, 2009: 83) davranışlarında artış gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Covid19 salgını bu açıdan kompulsif satın alma davranışını da harekete geçiren önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır (Jaspal vd., 2020a; Lopes vd., 2020; Çelik ve Köse, 2021). Covid19 gibi olağanüstü durumlarda gerçekleştirilen dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları, toplumda kaygının artması, temel besin ve kişisel hijyen ürünlerine yönelik aşırı talep artışı ile yaşlı ve savunmasız gruplar üzerinde aşırı bir olumsuzluğa neden olabileceği düşünüldüğünde, önemli halk sağlığı sorunlarına yol açtığı düşünülmektedir (Huang ve Zhao, 2020: 1; Jaspal vd., 2020a: 429).

Dürtüsel satın alma tüketiciler arasında yaygın bir davranış olarak gözlemlenmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar çeşitli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bir araştırmaya göre tüketicilerin %60 ile %70'i dürtüsel satın alma davranışı göstermektedir (Underhill, 2009: 105). Kompulsif satın alma 20 kişiden birisinde gözlemlenmekteyken, bu oran erkeklerde %5,5, kadınlarda ise %6 oranında olduğu düşünülmektedir (Kaplan, 2006; Roberts ve Roberts, 2012). Bir diğer araştırmaya göre ise kompulsif satın alma davranışı tüketicilerin %1 ile %8'inde gözlemlenebilmektedir (Weinstein vd., 2016). Araştırmalar Covid19 pandemisi döneminde panik satın alma olarak da adlandırılan kompulsif satın

alma davranışlarında artış gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır (Jaspal vd., 2020b). Diğer taraftan genel olarak kompulsif satın alma davranışı gösteren bireylerin bu yöndeki davranışlarının, bir tür stresle başa çıkma yolu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Roberts ve Roberts, 2012: 113). Çin, İspanya, İtalya, İran, ABD, Türkiye, Nepal ve Danimarka gibi ülkelerin dahil edildiği bir araştırmaya göre; Covid19 pandemi döneminde genel nüfus içerisindeki bireylerin kaygı düzeylerinin %6,33 ile %50,9, depresyon düzeylerinin %14,6 ile %48,3, travma sonrası stres bozukluklarının %34,43 ile %38 ve stres düzeylerinin ise %8,1 ile %81,9 arasında değişkenlik gösterdiği bildirilmiştir (Xiong vd., 2020). Kompulsif satın alma davranışları tüketiciler arasında olağan zamanlarda yaygın gözlemlenmese de Covid19 gibi belirsizlik derecesinin ve stres düzeyinin artış gösterdiği dönemlerde artış gösterdiği düşünülmektedir (Deng vd., 2020). Bu kapsamda kriz ve acil durumlarda tüketicilerin dürtüsel satın alma ve devamında kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkilerinin incelenmesinin önemli görülmektedir. Tüketicilerin dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışlarını harekete geçiren bir faktör olarak salgın hastalık risklerinin neden olduğu kaygının tüketiciler üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmaların ilgili literatürde kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır (Glass ve Schoch-Spana, 2002: 222; Deng vd., 2020: 8; Naeem, 2020: 378; Xiao vd., 2020: 10; Çelik ve Köse, 2021).

Bu çalışmanın amacı, ilk olarak Covid19 salgınının neden olduğu kaygının tüketicilerin dürtüsel satın alma davranışları ve dolayısıyla tüketici genel kaygısı üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. İkinci olarak salgın kaynaklı tehditler ile dürtüsel satın alma sonrası gelişen kaygının ise tüketiciler tarafından en aza indirgenmesi amacıyla ne derece kaçış ve kompulsif satın alma davranışına dönüştüğü ve bu iki nihai davranış arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçlar araştırma modeli dürtüsel satın alma ve kompulsif satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan bir çalışmadan (Darrat vd., 2016) uyarlanmıştır. Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde kullanılan veriler çevrimiçi anket formu aracılığı ile toplanmış, SPSS ve AMOS istatistik programları aracılığı ile yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu alandaki daha önceki çalışmalar genel olarak nitel yaklaşımlara yer verilmiş ve nicel araştırma alanında bir boşluk bulunması, kriz ve acil durumlarda tüketicilerin dürtüsel satın alma ve devamında kompulsif satın alma arasındaki ilişki incelenecek olması bakımında bu araştırmanın ilgili yazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür taraması

Covid19 ve salgın döneminde davranışsal değişimler

Korona virüs salgını 2019 yılında (Covid19) ortaya çıkmış ve bulaş sayısı hızlı bir şekilde artış göstermiştir. İnsanlarda ciddi üst solunum yolları rahatsızlıklarına neden olan bu virütik salgın hastalık küresel kapsamda halk sağlığı, araştırma (ilaç şirketleri, üniversiteler, Ar-Ge şirketleri, vb.) ve tıp toplulukları açısından çözülmesi gereken önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Günümüzde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından uluslararası düzeyde halk sağlığını tehdit eden bir vaka olarak Covid19 için küresel acil durum ilan edilmiştir. Covid19 salgını kapsamında elde edilen rakamlara göre 1 Nisan 2020 tarihinde dünya genelindeki vaka sayısı 1 milyon kişiyi aşmış 4263 kişi salgın nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Günümüzde halen devam eden salgın tehdidinde bağlı olarak, Çin'de rapor edilen ilk vaka tarihi olan 31 Aralık 2019'dan 1 Nisan 2021 tarihine kadar küresel kapsamda 127.877.462 Covid19 vakası tespit edilmiş 2.796.561 kişi hayatını kaybetmiştir (WHO, 2021). Elde edilen veriler çerçevesinde salgın hastalığa yakalananların hayatını kaybetme oranı yüzde 2,18 olarak hesaplanmaktadır. Türkiye'de ilk tespit edilen Covid19 vakası Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından 11 Mart 2020 tarihinde açıklanmış ve ilk olarak 15 Mart 2020 tarihinde Covid19'a bağlı olarak yaşam kaybı meydana gelmiştir. Bu tarihten 1 Nisan 2021 tarihine kadar Covid19'a gerçekleşen vaka sayısı 3.277.880 olarak açıklanmış, hayatını kaybedenlerin sayısı ise 31.385 ye ulaşmıştır (WHO, 2021). Türkiye'deki vaka sayısına kıyasla hayatını kaybedenlerin oranı yüzde 0,957 olarak hesaplanmaktadır.

Covid19 salgınının hızlı bir artış göstermesi ulusal ve uluslararası çevreler tarafından çeşitli tedbirlerin alınmasına neden olmuştur (Taylor, 2019: 5). Uzak Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde geçmiş dönemlerde, bulaş riski Covid19 salgınından daha az olsa da farklı salgın tehditleri ile karşılaşmaları ve nüfusun nispeten daha yoğun olması sonucu toplumsal deneyime sahip oldukları düşünülmektedir. Uzak doğu ülkelerdeki bireylerin kamusal alanlarda bireysel veya toplumsal olarak maske takma

alışkanlıklarının bulunduğu bununla birlikte bir bulaş riskine yönelik toplumsal bir bilince sahip oldukları değerlendirilmektedir (Burgess ve Horii, 2012: 1184; Smith vd., 2020: 3580).

Dolayısıyla salgın kapsamında alınan tedbirlerin genel olarak çeşitli ülke toplulukları tarafından kabul edilebilir bulunmasına karşın, cerrahi maske kullanımının bazı ülkelerde daha az kabul edilebilir olma eğiliminde olduğu öne sürülmektedir (SteelFisher vd., 2012: 845). Cerrahi maske kullanımının yaygınlaşmasının salgının yayılmasının önüne geçilmesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Jefferson vd., 2008: 77). Fakat toplumsal alanda maske kullanımı bireyler arasında strese neden olan bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Tian vd., 2020: 812). Maske kullanımının strese neden olmasının bir diğer nedeni ise salgın hastalığın görünürlüğünü arttırması, dolayısıyla sağlıkla ilgili tehditlerin daha sık hatırlatmasına neden olması olduğu düşünülmektedir (Wald, 2008: 6).

Salgın dönemlerinde bireylerin davranışlarına yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda (Rubin vd., 2009; Kanadiya ve Sallar, 2011), insanların salgın hastalığa yönelik kaygılarının önemli düzeyde artış gözlemlendiğini ortaya koymuşlardır. Salgında en yaygın görünen korkulardan birisi ise hastalığa yakalanmaktır (Choi vd., 2020: 3741). Bu hususta bir diğer etken ise sağlık sisteminin yetersiz kalabileceğine yönelik endişelerdir (Thombs vd., 2020: 1). Salgınla mücadele kapsamında uygulanan tedbirlerin de kaygı düzeyini arttırdığı ve davranışsal değişime neden olduğu değerlendirilmektedir (Wheaton vd., 2012: 210). Karantina uygulamaları birçok insan açısından da stresli olabilmektedir. Bu konuda bazı insanlar güvenlikleri açısından kaygılanmakta veya kendi istemleri dışında zorla evde kapalı kalmaktan dolayı öfkeli olabilmektedirler (Taylor, 2019: 27). Aslında zararsız olan bu duygu zaman zaman bireylerin gereksiz strese girmesi, üzülmesi ve kaygılanmasına neden olabilmektedir (Taylor, 2019: 25). Bireylerde ölüm ve vücudunda kalıcı hasar kalmasına yönelik aşırı bir korku gelişirken, hastalığa yakalanan bireylerin bazılarında ise diğer bireyler tarafından dışlanma korkusu oluşabilmektedir (Cheng, 2004: 76). Salgından korunmaya yönelik aşırı korunma davranışı sergileyen bireylerin salgın ile ilişkili insan, mekan ve nesnelere gibi uyarıcılardan kaçınma davranışında bulunabilmekte, hatta bazı durumlarda bireyler çalışmaya gitmeyi dahi reddedebilmektedirler (Taylor, 2019: 25). Dolayısıyla, hane halkında alışveriş yapacak ve gıda hazırlayacak bir kişi yoksa, bu durumda hane halkı üyelerinin yetersiz beslenmesi, hastalık nedeniyle haneye birincil düzeyde finansman sağlayan bireyin çalışmaması gelir zorlukları ile de karşılaşılabilmesine neden olabilmektedir (Shultz vd., 2007: 5). Covid19 dönemi öncesindeki yaşanan salgınlarda hastalığa yakalandığı için başkaları tarafından sakınılan hasta ve bakıma muhtaç kişilerin yetersiz beslenme nedeniyle hayatlarını kaybettikleri bildirilmektedir (Honigsbaum, 2009: 146). İspanyol gribi salgını sırasında çalışanların işe gelmemesi ve müşterilerin ise alışveriş yapamayacak kadar hasta olmaları veya fiziksel olarak mağazalara uğramaktan duydukları korku nedeniyle işletmeler finansal açıdan oldukça sıkıntılı zamanlar geçirmişlerdir (Pettigrew, 1983: 235). Salgının finansal etkisi hastalığın kendisi kadar stres yaratabilmektedir. Özellikle mevcut durumda mali sıkıntıları bulunan bireyler açısından bu durumun daha da güç olabileceği vurgulanmaktadır (Bristow, 2010: 139). Salgın sürecinde bireylerin yakınlarının hayatını kaybetmesi, daha sonraki zamanlarda travmaya neden olabilmektedir. Salgına yakalanan ve hayatını kaybedenler hakkında bilgilerin medyada yer almasının da ayrıca bireylerde dolaylı olarak travmaya neden olabileceği düşünülmektedir (Neria ve Sullivan, 2011: 1374; Wheaton vd., 2012: 210). Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişim ve buna bağlı olarak medyanın çeşitlenmesi nedeniyle Covid19 dönemindeki bu yöndeki etkisinin daha da fazla olacağı düşünülmektedir (Cheng, 2004: 80).

Salgın döneminde genel olarak insanların duygusal olarak bazı sıkıntılar yaşayabilmektedirler. Bir salgının ortaya çıkışı veya neden olduğu tehdit gibi psikososyal stres faktörlerinin bireyler üzerindeki etkileri değişiklik gösterebilmektedir. Bu ise bireylerin tepkilerinin farklılık göstermesine neden olabilmektedir (Taylor, 2019: 24). Ruhsal bozukluklar, duygu durum bozuklukları, kaygı bozuklukları (anksiyete bozuklukları) ve travma sonrası stres bozukluklarının salgın hastalıklar ile ilişkisi stres faktörleri tarafından tetiklenebileceği veya şiddetlenebileceği öngörülmektedir (Wu vd., 2005: 39; Shultz vd., 2015: 567). Dolayısıyla salgın döneminde bireylerin kaygı düzeylerinin klinik açıdan aşırı düzeyde olabileceği ve tedaviye ihtiyaç duyabilecek düzeyde duygu durum bozuklukları deneyimleyebildikleri vurgulanmaktadır (Wheaton vd., 2012: 211). Salgın hastalığa bir tepki olarak sürekli kendini kontrol etme ve güvence arayışı ortaya çıkabilmektedir (Taylor ve Asmundson, 2004:

7). Bu alanda gerçekleştirilen araştırmalara göre salgın döneminde bireyler tarafından ortaya konulan tepkiler umursamazlık (Honigsbaum, 2009: 83), korku (Wheaton vd., 2012: 210), veya kadercilik (Pettigrew, 1983: 16) gibi çeşitli boyutlarda gerçekleşebilmektedir. Fakat bazı bireyler riskleri açıkça görmezden gelebilmekte veya inkâr edebilmekte ve aşılama, hijyen uygulamaları ve sosyal mesafe gibi önerilen koruyucu sağlık davranışlarını yerine getirememektedirler. Bazıları ise aşırı kaygı veya korku ile tepki verebilmektedirler. (Taylor, 2019: 24). Araştırmacılara göre orta düzeyde korku veya kaygı insanları karşılaştıkları bu sağlık tehdidi ile başa çıkmada güdüleyici olabilmekte ve aşırı olan stresin böylelikle daha az hissedilebilir düzeye indirgenmesine yardımcı olabilmektedir (Wheaton vd., 2012: 211). Salgın dönemlerinde kaygı insanlar üzerinde davranış değişikliğine neden olmaktadır (Peteet, 2020). Korku bireylerin düşüncelerinde ve eylemlerinde ortaya çıkmakta ve diğer bireylere bu korku hissini yayma potansiyeline sahiptirler (Jaspal vd., 2020a: 428). Salgın hastalıklar ile birlikte insanlar arasında kaygı ve korku daha da yaygın bir durum haline gelmektedir (Taylor, 2019: 25). Salgın dönemlerinde toplumda oluşan korku ve kaygı salgının kendisini yönetmekten daha da zor durumlara neden olabilmektedir (Taylor, 2019: 24).

Dürtüsel satın alma

Dürtüsel satın alma teorisi birbirinden farklı şartlar altında tüketicilerin neden dürtüsel satın alma davranışı göstermede değişkenlik gösterdiğini açıklamaya çalışmaktadır (Luo, 2005: 290; Hofmann vd., 2008: 24). Çeşitli dışsal güçlerin tüketicilerin dürtüsel satın alma davranışında bulunmalarında ve onları motive etmede etkili olabileceği düşünülmektedir. Pazarlamacılar tarafından çeşitli tutundurma faaliyetleri kullanılarak meydana getirilen bu kontrol edilebilir dışsal faktörler tüketicilerin satın alma niyetlerini arttırıcı bir etkiye sahip olmaları bakımından tüketicilerin daha önceden planladıkları miktarlardan daha fazla satın alım yapmalarında etkili olabilmektedir (Iyer vd., 2020: 386). Dürtüsel satın alma plansız satın alma olarak da tanımlanmaktadır (Rook, 1987: 190). Dürtüsel satın alma hedonik açıdan karmaşık, karşı konulamaz olarak ele alınırken bu davranışı sergileyen tüketicilerin ise satın almaya yönelik kısıtlı bir düşünceye sahip olmaları ve yeterince çevrelerine danışmadıkları veya bu yönde bir ihtiyaç hissetmedikleri anlaşılmaktadır (Rook, 1987: 191; Beatty ve Ferrell, 1998: 172).

Dürtüsel satın alma davranışlarının perakende sektöründe gerçekleştirilen satışların büyük bir kısmını temsil ettiği düşünülmektedir (Bellini vd., 2017: 164). Hem mağaza hem de ürün değişkenleri müşterilerin dürtüsel satın alma davranışı gerçekleştirme olasılığında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Mağaza ürün gamına indirimli ürünler yerleştirmek veya reyonlardaki ürün çeşitliliğini zenginleştirmek yerine düşük fiyatlı ve hedonik ürünlerin dürtüsel satın almayı daha fazla arttıracağını öne süren çalışmalar bulunmaktadır (Kacen vd., 2012: 585). Olumlu sosyal etki birçok durumsal faktörün gelişiminde etkili olarak görülmektedir ki olumlu sosyal etki dürtüsel satın almayı etkileyen en önemli durumsal faktörler arasında değerlendirilmektedir (Amos vd., 2014: 88). Grewal vd. (2018: 88)'e göre sosyal medyanın gelişimi sosyal etkileşimin de artmasını sağlamış, bu ise müşteriler üzerinde etkili olan bir sosyal etki olarak ele alınmaktadır. Fakat dürtüsel satın alma kapsamında bu gibi dışsal sosyal faktörleri ele alan araştırmaların kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır (Naeem, 2020: 379).

Bu alandaki literatür incelendiğinde dürtüsel satın alma; mağaza düzeni (Mohan vd., 2013: 29; Karahan ve Şahin, 2020: 285), ürün özellikleri, perakendecinin bu yöndeki güdüleyici faaliyetleri, bireyin durumu, materyalizm, alışveriş keyfi ve eğlence eğilimi (Jung Chang vd., 2014: 300; Atulkar ve Kesari, 2018: 388; Ahn ve Kwon, 2020: 6) pazarlama teşvikleri, finansal güç ve zaman gibi tüketici kaynakları, faydacı ve hedonik tüketici güdeleri ve tüketici eğilimleri gibi unsurlar dürtüsel satın alma davranışını pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Iyer vd., 2020: 386). Fakat algılanan risk ve korkunun toplum tarafından yorumlanma şekli ve bireyin kaygı derecesinde neden olduğu artış nedeniyle Covid19 döneminde tüketici kaygısının dürtüsel satın alma üzerindeki etkisi ve bu davranışın kompulsif satın alma üzerindeki etkisini açıklayan mekanizma çerçevesinde ele alan çalışmaların ise kısıtlı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Covid19 tedbirleri kapsamında kullanılan evde kal, hijyen kurallarına uy, sevdiklerini, kendini ve sağlık çalışanlarını koru ve salgınla ilgili bulaş istatistiklerinin yayınlanmasının neticesinde oluşan korku ve kaygının, müşterilerin belirsizliğe yönelik tutumları ve korku durumlarındaki değişimin nasıl daha fazla satın alma duygusal niyetleri üzerinde etki ettiğini inceleyen araştırmaların kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu alandaki bazı araştırmalar (Hsin Chang ve Wang, 2011: 335; Chen ve Wang, 2016: 188) müşterilerin belirsiz durumlarda satın alma davranışlarından sakındıklarını ortaya koymaktadır. Fakat salgından kaynaklı kaygı ve ürünlerin stokta bulunamamasına yönelik korkular ise panik satın alma davranışını harekete geçirebilmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilecek olan çalışma Covid19 kaynaklı kaygının tüketici kaygısı ve dürtüsel satın alma üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılacak ve bu etkileşimin kaçış davranışı üzerindeki doğrudan etkisi ile kompulsif satın alma üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılacaktır. Araştırmalara (Hsin Chang ve Wang, 2011: 352; Chen ve Wang, 2016: 189) göre tüketiciler rasyoneldir ve ihtiyaç duydukları ürünlere yönelik satın alma eğilimi gösterirler. Covid19 dünya genelinde kaygı ve stres gibi dünya çapında psikolojik bazı sıkıntılara neden olabilmektedir (Xiong vd., 2020: 58) ki bunun sonucunda dürtüsel satın alma davranışını tetiklediği düşünülmektedir (Deng vd., 2020: 7).

Rasyonel tüketici davranışları çerçevesinden hareket edilerek, salgının ilk döneminde gerçekleşen bu türlü tutumlar Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi çevresinde açıklanmaya çalışılmıştır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre insan ihtiyaçlarının beş düzeyde bir piramit üzerinde sırasıyla fizyolojik ihtiyaçlar (gıda, su, sıcaklık, dinlenme, vb.), güvenlik ihtiyaçları (güvenlik, emniyet), ait olma ve sevgi ihtiyacı (yakın ilişkiler, dostluk), saygı ihtiyacı (prestij ve başarı hissi), kendini gerçekleştirme (bir bireyin sahip olduğu potansiyeli kullanarak ulaşabileceği başarı) (McLeod, 2007: 1). Bu kapsamda Covid19 dönemi satın alma alışkanlıklarının Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır (Duygun ve Şen, 2020: 45). Çalışma kapsamında temel ihtiyaçlar bağlamında insanların neden alışveriş davranışlarında değişiklikler gözlemlendiği Maslow'un ihtiyaçlar teorisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat Covid19 salgınına yönelik kaygının tüketici kaygısı üzerindeki etkisinin tüketicilerin rasyonel satın alma kararlarını etkileyerek dürtüsel satın alma davranışına ve devamında oluşan korku ve kaygı hissinden kaçış amacıyla kompulsif satın alma davranışına yönelik eğilimleri arttırabilmektedir. Bu durum, dürtüsel satın alma davranışı sergileyen tüketicilerin satın alma kararlarının daha önceden belirli ve planlanmış olduğu bunun yanı sıra tüketicilerin rasyonel ve ekonomik davranışlar sergilediğini savunan motivasyon teorisi ve Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisinin aksini savunması ile (Iyer vd., 2020: 385) açıklanabilmektedir. İncelenen ilgili literatür çerçevesinde geliştirilen araştırma varsayımı aşağıdaki gibidir;

H₁: Covid19 kaygısı tüketicilerin dürtüsel satın alma davranışları üzerinde arttırıcı bir etkisi vardır.

Tüketici kaygısı

Kaygı tehdit edilme duygusundan (Arkin ve Rucks, 2007: 43) ortaya çıkan olumsuz ve subjektif bir duygu (Sadock vd., 2014: 307) olarak tanımlanmaktadır. Kaygı birey tarafından bilinmeyen yeni çevre veya gelecekte oluşabilecek bir olay üzerinde beklenen kontrol eksikliği korkusundan kaynaklanabilmektedir (Shepperd vd., 2005: 272). Kaygı bir olayla ilgili kontrolü kaybetme potansiyeline yönelik gösterilen bir tepki olarak da değerlendirilmektedir (Sadock vd., 2014: 388). Giorgetta vd. (2012: 1373) göre bireylerin risk azaltmaya yönelik davranışlarının genel olarak kaygıdan kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu çerçevede kaygı riskin ortaya çıkarttığı bir sonuç olarak ele alınmaktadır. Kaygı tehdit hissini sonucunda ortaya çıkan gerilim ve huzursuzluğa yol açan olumsuz duygu durumunu ifade etmektedir (Arkin ve Rucks, 2007: 43). Kaygı hissini temelini korku olması nedeniyle kızgınlık veya üzüntü gibi diğer olumsuz duygulardan farklılaştığı düşünülmektedir (Blumberg ve Izard, 1986: 852). Tüketici davranışları kapsamında ele alındığında ise kaygı bir satın alma işleminin ardından sonuçların belirsizliğinden ve tüketim çıktıları üzerindeki kontrol eksikliğinden kaynaklı korku olarak tanımlanmaktadır (Dowling ve Staelin, 1994: 120; Roseman ve Evdokas, 2004: 20).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde K. Lee vd. (2011: 345)'e göre öfke ve üzüntü ile karşılaştırıldığında kaygının tüketim kararlarında daha fazla enformasyon değerine sahip olmasından kaynaklı olarak sakınma davranışına neden olabilmektedir. Rook ve Gardner (1993: 5) dürtüsel satın alanların stres hissettiklerinde dürtüsel satın alma davranışı sergilediklerine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde kompulsif satın alma olumsuz olaylar ve duygulardan kaynaklı kaygı ve mutsuzluk hissini azaltmak amacıyla ortaya çıkmaktadır (O'Guinn ve Faber, 1989: 148). Kaygı gerçek veya potansiyel riske maruz kalma sonucu ortaya çıkan subjektif bir duygu olarak tanımlanırken diğer taraftan ise bireyin gergin,

endişeli, stresli, savunmasız, rahatsız, korkmuş, huzursuz veya paniğe kapılmış olması durumları olarak ifade edilmektedir (McIntyre ve Roggenbuck, 1998: 404). Hullett ve Witte (2001: 131)'a göre ise beklentilerde yaşanan aksilik ve hayal kırıklığı ile ifade edilmektedir. Kaygı olumsuz sonuçlardan korkmayı ifade eden bir duygusal unsurdur (Gudykunst ve Hammer, 1988: 126). Bir birey riskli satın alma planlarken sonuçların bilinmezliği ve belirsizliği bir korkuya ve kaygı hissine neden olurlar ki bu ise kaygı hissini kaynağını oluşturduğu düşünülmektedir (Dowling ve Staelin, 1994: 120). İlgili literatürler kapsamında geliştirilen araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H₂: Covid19 kaygısı tüketici kaygısını arttırıcı bir etkiye sahiptir.

H₃: Dürtüsel satın alma tüketici kaygısını arttırıcı bir etkiye sahiptir.

Kaçış davranışı

Bireyler stresli durumları düzeltebilmek veya bunlarla başa çıkabilmek amacıyla aktif bir şekilde reaktif davranışlar sergilerler. Stresle başa çıkma stratejisi açısından değerlendirilirken, bu stratejilerin sorunu azaltmada veya ortadan kaldırmada ne derece başarılı olup olmadığına bakılarak değil stratejilerin uygulanmasının altında yatan temel neden göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir. Bu değerlendirme çerçevesinde belirli bir davranışın stresle başa çıkma stratejisi olarak kabul edilip edilmeyeceği konusu değerlendirilirken, soruna bir çözüm sunuyor olması veya azaltıcı bir etkisinin bulunup bulunmadığı belirleyici bir faktör olmadığı düşünülmektedir. Tüketiciler tarafından algılanan stres bireyin elinden geldiğince en iyi bir şekilde yönetildiği sürece bir olayın sonucu tatmin edici olarak değerlendirilebilmektedir (Darrat vd., 2016: 105).

Stresle başa çıkma teorisine (Coping Theory) göre bireyler kendi kişisel kapasitelerini zorlayan veya aştığını düşündükleri içsel veya dışsal ihtiyaçlarını karşılarken bilişsel veya davranışsal çabalarını sürekli olarak düzenlemek suretiyle yönetebilmeyi amaçlamaktadırlar (Lazarus ve Folkman, 1984: 141). Stresle başa çıkma teorisinden hareketle, Faber (2004) kompulsif satın alma davranışının bireyler açısından olumsuz duygu durumlarından bir kaçış olarak görev yaptığını öne sürmektedir. Özellikle kaçış teorisi bir problemin öz farkındalığının bazı durumlarda çok acı verici olabileceğini, tüketicilerin kompulsif satın alma veya aşırı yemek yeme gibi belirli ve aynı zamanda kendine zarar veren işler yaparak bunları bir kaçış aracı gibi kullandıkları düşünülmektedir (Yi, 2012: 394). Kompulsif satın alma davranışında bulunan bireyler dikkatlerini yalnızca satın alma görevine odaklayarak, bilişsel odaklarını daraltmak suretiyle kaygılarının geçici bir süre bloke edilmesini ve engellenmesini sağlarlar. Satın alma esnasında bilişin belirli bir noktaya odaklanması sayesinde dikkatin daralmasıyla birlikte kompulsif satın alma davranışı sergileyen bireylerin eylemlerinin uzun dönemli ve olumsuz sonuçlarını değerlendirmede başarısız olabilmektedirler. Fakat duygu durumlarında yaşanan bu kısa dönemli iyileşmelerin deneyimlenmesi kompulsif davranışın tekrarına neden olabilecek davranışların da güçlenmesi olasılığını arttırabilmektedir (O'Guinn ve Faber, 1989: 155). Bu çalışma kapsamındaki literatür incelenerek oluşturulmuş olan araştırma varsayımı;

H₄: Tüketici kaygısı tüketici kaçış davranışı eğilimi üzerinde arttırıcı bir etkiye sahiptir.

Kompulsif satın alma

Kompulsif davranışlar belirli birtakım kurallar çerçevesinde veya alışlagelmiş bir şekilde gerçekleştirilen, görünüşte ise bir amaca yönelik ve tekrarlı bir özellik göstermektedir (O'Guinn ve Faber, 1989: 147). Bu yöndeki davranışların tekrarlı bir özelliğe sahip olması bakımından bazı araştırmacılar (Darrat vd., 2016: 103) kompulsif satın alma davranışlarını olumsuz duygu veya olaylar tarafından harekete geçirilen ve sürdürülen davranışsal bir bağımlılık olarak açıklanmaktadır. Kompulsif satın alma davranışları bir bireyin bir davranışı tekrarlı bir şekilde gerçekleştirilmesi sonucu kendisine veya bir başka bireye zarar verebilmesine neden olabilecek bir duygu, içerik veya faaliyeti elde etme, kullanma veya deneyimlemeye yönelik kontrol edilemez bir dürtü veya arzuya neden olabilmektedir (O'Guinn ve Faber, 1989: 148). Bu çerçevede kompulsif satın alma davranışı Edwards (1993: 67) tarafından sonucundan bağımsız bir şekilde aşırı ve kontrol edilemeyen, tekrarlı satın alma özelliği ile tanımlanabilen kronik anormal alışveriş ve harcamalar olarak ifade edilmektedir. Kompulsif satın alma davranışları aşırı gıda tüketimi (Faber ve O'Guinn, 1992: 467), aşırı düzeyde çevrimiçi ve mağaza içi satın alma (Chang vd., 2011: 3290; Saqib vd., 2021: 1), bahis oynama (Balabanis, 2002: 7), istifçilik (Cherrier ve Ponnor, 2010: 10), yanlış kredi kartı kullanımına (Palan vd., 2011: 81) neden

olabilmektedir. Özellikle bireylerin duygusal eğilime sahip olması ve çevresel faktörler kompulsif davranışların eğilimini arttırabilmektedir. Kompulsif satın alma davranışına yönelik gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde materyalizm (Park ve Burns, 2005; Karahan ve Söylemez, 2019), statü tüketimi (Başlar ve Bozbay, 2019), hedonik tüketim (Tokgöz, 2019) ve takıntılı tüketimin (Aliçavuşoğlu ve Boyraz, 2019) bu yöndeki davranışlara yönelik eğilimi pozitif yönde etkilediğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Kişilik özellikleri, değerleri ve benlik duygusunun kompulsif satın alma davranışında önemli bir rol oynadığından yola çıkarak gerçekleştirilen araştırmalar kapsamında, depresyon ve kaygı gibi psikolojik stres faktörlerinin de kompulsif satın almaya yönelik davranışları arttırdığını destekleyen araştırmalar bulunmaktadır (Müller vd., 2012; Darrat vd., 2016). Bununla birlikte kompulsif tüketim davranışı sergileyen tüketiciler diğer tüketicilere oranla daha fazla hayal kurma, yüksek depresyon, materyalist eğilim (Müller vd., 2012: 579), yüksek düzeyde kaygı ve takıntı (saplantı) eğilimleri gösterdiklerini ortaya koyduklarını göstermektedir (Faber ve O'Guinn, 1992: 459). Araştırmacılara (Faber ve O'Guinn, 1992: 113; Müller vd., 2012: 575; Roberts ve Roberts, 2012: 113; Darrat vd., 2016: 107) göre bireyler stresle başa çıkmak, taleplerden ve baskılardan kaçmak veya istenmeyen duygu veya durumların üstesinden gelebilmek amacıyla kompulsif davranışlar sergilemektedirler. Bu çerçevede gerçekleştirilen araştırmalara göre tüketiciler kompulsif satın alma davranışından önce olumsuz duyguları olumlu duygulara oranla daha yüksek derece deneyimlemektedirler. Fakat kompulsif satın alma sonrası olumsuz duygular önemli bir düzeyde indirgenmektedir (Müller vd., 2012: 575).

Salgın kapsamında ele alındığında kompulsif satın alma korku ve kaygı düzeyini arttırdığı gibi aynı zamanda nispeten fiziksel açıdan küçük süper marketler gibi satın alma noktalarına uğrayan tüketicilerin sayısının da arttığı göz önüne alındığında salgının yayılım hızında da artışa neden olabilmektedir (Jaspal vd., 2020a: 429). Kompulsif davranışların olumlu ve olumsuz ruh hallerinden ve çevresel faktörlerden kolay etkilenen bireylerde daha fazla gözlemlenebilmektedir. Bunun temel nedeni ise zorluklarla başa çıkmakta diğer insanlara oranla daha başarısız olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla tüketicilerin olumsuz yaşam deneyimleri, içsel boşluklar ile stres, gerginlik veya kaygı (Roberts ve Jones, 2001: 214) gibi olumsuz duygularla başa çıkabilmek veya bu olumsuz duyguları azaltabilmek amacıyla (Sneath vd., 2014: 134) daha fazla satın alma davranışları sergilemektedirler. Birey satın alma ve tüketim faaliyetlerini Covid19 salgını gibi belirsizliklerin artış gösterdiği dönemlerde hissedilen stresi ve kaygıyı azaltmak amacıyla tekrarlı satın alma ve tüketim faaliyetlerini bir rahatlama aracı olarak kullanmaya yönelmekte, bu ise kompulsif satın alma davranışlarında bir artışa neden olabilmektedir (Jaspal vd., 2020a; Lopes vd., 2020; Çelik ve Köse, 2021; İslam vd., 2021). Bu kapsamda incelenen literatür çerçevesinde oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H₅: Tüketici kaygısının tüketici kompulsif satın alma davranışları üzerinde pozitif yönlü etkisi vardır.
H₆: Tüketici kaçış davranışlarının tüketici kompulsif satın alma davranışlarını pozitif yönde etkilemektedir.

Yöntem

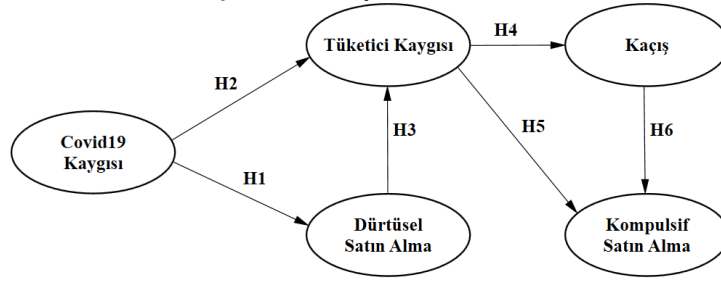
Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Covid19 salgını dolayısıyla bireylerde hissedilen kaygının, tüketici kaygısı ve dürtüsel satın alma üzerindeki etkisini incelemektir. Ayrıca, tüketici kaygısının kaçış ve bireylerin kompulsif satın alma üzerindeki; dürtüsel satın alma davranışlarının tüketici kaygısı üzerindeki ve kaçış faktörünün kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkilerini yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 12.02.2021 tarih ve 2021-21 sayılı kararıyla etik açıdan uygun bulunmuştur.

Araştırmanın modeli

İlgili literatüre bağlı olarak oluşturulan modelde Covid19 kaygısı, tüketici kaygısı, dürtüsel satın alma, kaçış ve kompulsif satın alma değişkenleri Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma modeli

Verilerin toplanması

Çalışmanın evreni, 18 yaşından büyük ve çevrim içi ortamda internet siteleri aracılığıyla alışveriş yapma tecrübesine sahip olan bireylerden oluşmaktadır. Ana kütleyi oluşturan bireylerin sayısının tam olarak tespit edilemeyeceği durumlarda tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden olan kolayda örnekleme kullanılabilir seçenekler arasındadır (Karamustafa ve Biçkes, 2003: 95). Araştırmada da, belirtilen kıstaslara bağlı olarak kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Çevrim içi ortamda, veri elde edilmesi amacıyla toplam 282 adet anket formundan yararlanılmıştır. Beşli likert ölçeğinden yararlanılan anket formlarında, SPSS ve AMOS aracılığıyla gerekli analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırma modelinde yer alan değişkenlerden kaçışa ilişkin 4 ifade Gao vd. (2017), Covid19 kaygısına ait 5 ifade S. A. Lee (2020), tüketici kaygısına ait 3 ifade Zung (1971), dürtüsel satın almaya ait 3 ifade Rook ve Fisher (1995), ve kompulsif satın almaya ait 5 ifade Faber ve O'Guinn (1992) çalışmalarından uyarlanarak araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın bulguları

Tanımlayıcı bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ait bulgular Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcılara ilişkin bilgiler

Demografik Özellikler	Frekans (N)	Yüzde (%)	Demografik Özellikler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	156	55,3	18-26	114	40,4
Erkek	126	44,7	27-35	76	27
Aylık Gelir Düzeyi			36-44	62	22
2350 TL ve altı	112	39,7	45-53	24	8,5
2351-4700 TL	25	8,9	54 ve üzeri	6	2,1
4701-6000 TL	79	28	Eğitim Düzeyi		
6001-8000 TL	45	15,9	Orta Öğretim	61	21,6
8001 TL ve üzeri	21	7,5	Ön lisans	55	19,5
			Lisans	139	49,2
			Lisansüstü	27	9,7

Katılımcıların çevrim içi alışverişte kullandıkları internet siteleri ile ilgili frekans değerleri ve bu değerlerin yüzdelik karşılıkları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların çevrimiçi alışverişte kullandıkları internet siteleri

İnternet Siteleri	Frekans	Yüzde (%)
Hepsiburada	87	30,9
Trendyol	24	8,6
N11	47	16,6
A101	9	3,2
Gittigidiyor	18	6,4
Migros	15	5,3
Yemeksepeti	43	15,2
Diğerleri	39	13,8

Yorumlayıcı bulgular

Açımlayıcı faktör analizi (AFA) bulguları

Bireylerde duyulan Covid19 hastalığı kaygısı (COV1-COV5) ve genel kaygı düzeyleri (KYG1-KYG4), çevrim içi dürtüsel (D1-D3) ve kompulsif satın alma davranışları (KOM1-KOM5) ve son olarak kaçış (K1-K4) faktörlerine ait toplam 20 madde üzerinde faktör analizi uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir. Tablo 3'te ortaya çıkan test değerlerine göre, araştırma modelini oluşturan faktörlerin KMO değeri 0,927 ve Barlett's Sphericity testi değeri $p < 0,001$ 'dir. Bu değerler kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Elde edilen verilere bakıldığında; tüm faktörlere ait yüklerin ise 0,70 üzerinde değerlere sahip olduğu görülmektedir. Araştırmada yer alan faktörler, toplam varyansın %83,89'unu açıklamaktadır.

Tablo 3: Açımlayıcı faktör analizi sonucu

Faktörler	Ortalama	Std. Sapma	Faktör Yükü	Özdeğer	α	Faktörler	Ortalama	Std. Sapma	Faktör Yükü	Özdeğer	α
Kaçış						Dürtüsel Satın Alma					
K1	2,87	1,092	0,766	10,678	0,90	D1	2,49	1,122	0,782	1,008	0,93
K2	2,75	1,131	0,731			D2	2,79	1,17	0,83		
K3	2,69	1,034	0,831			D3	2,58	1,137	0,829		
K4	2,92	1,097	0,745			Kompulsif Satın Alma					
COVID Kaygısı						KOM1	2,45	1,115	0,822	1,358	0,94
COV1	3,56	1,063	0,871	KOM2	2,33	1,07	0,857				
COV2	3,68	1,12	0,884	KOM3	2,67	1,096	0,793				
COV3	3,69	1,034	0,861	KOM4	2,52	1,212	0,814				
COV4	3,33	1,097	0,779	KOM5	2,41	1,161	0,763				
COV5	3,43	1,082	0,776	KMO Testi: 0,927							
						Barlett Sphericity Testi: 2813,398 df:190 Sig: 0,000					
Tüketici Kaygısı											
KYG1	3,42	1,007	0,826	1,031	0,91						
KYG2	3,44	1,049	0,796								
KYG3	3,54	1,121	0,768								

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) bulguları

Açımlayıcı faktör analizinden sonra, araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliğini test etmek amacıyla DFA kullanılmıştır. Tablo 4'te DFA sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4: DFA sonuçları

Değişkenler	SYK	T	CR	AVE	MSV	Değişkenler	SYK	T	CR	AVE	MSV
Kaçış						Dürtüsel Satın Alma					
K1	0,737	11,678	0,831	0,551	0,441	D1	0,816	16,347	0,53	0,854	0,662
K2	0,763	12,185				D2	0,781				
K3	0,719	11,909				D3	0,842	17,291			
K4	0,749	11,909				Kompulsif Satın Alma					
Covid Kaygısı						KOM1	0,782	14,948	0,887	0,61	0,52
COV1	0,827	18,463	KOM2	0,802	15,696						
COV2	0,848	19,68	KOM3	0,775	14,964						
COV3	0,802	14,054	KOM4	0,782	14,964						
COV4	0,728	13,919	KOM5	0,763	14,305						
COV5	0,724	13,919	* $p < 0,01$								
Tüketici Kaygısı											
KYG1	0,75	14,269	0,454	0,827	0,614						
KYG2	0,789	15,549									
KYG3	0,811	15,549									

Açımlayıcı faktör analizinde ortaya çıkan ve öngörülen faktör yüklerinin doğrulanması amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (CR) 0,70'in üzerinde, yine manuel olarak hesaplanan ortalama açıklanan varyans değerlerinin (AVE) > 0,50 olduğu görülmektedir. Modelin ayırt edici geçerliliği incelendiğinde

ise Maksimum Paylaşılan Varyans (MSV) değerinin Açıklanan varyans (AVE) değerinden küçük ve AVE değerinin karekökünün değişkenler arasındaki korelasyon değerlerinden büyük olması koşullarını sağladığı elde edilen bulgular arasındadır. DFA analizinde, gözlenen değişkenlere ilişkin t değerleri 0,01 düzeyinde 2,56 değerinden büyük olma koşulunu sağladıkları için anlamlıdır (Çokluk vd., 2016). Tabloda K3, COV3, KYG3, D2 ve KOM3 analiz sırasında referans değeri olarak 1'e eşitlendiğinden t değeri bulunmamaktadır. Ayırt edici geçerliliğin sınanması için ilgili değişkenlerin en yüksek korelasyon değerlerinin, AVE değerlerinin kareköklerinden düşük değere sahip olup olmadığına bakılmış ve ayırt edici geçerliliğin sağlandığı Tablo 5'te ortaya çıkan değerlere bakılarak anlaşılmıştır.

Tablo 5: Korelasyon katsayısı

Faktörler	1	2	3	4	5
Dürtüsel Satın Alma	0,81				
Covid Kaygısı	0,39	0,79			
Kaçış	0,63	0,48	0,74		
Tüketici Kaygısı	0,52	0,67	0,57	0,78	
Kompulsif Satın Alma	0,73	0,45	0,66	0,57	0,78

Yapısal modele ait veriler dikkate alındığında, tüm istatistiki değerlerin kabul edilebilir değerlere yakın veya bu değerlerin üzerinde olduğu görülmektedir. Tablo 6'da doğrulayıcı faktör analizini değerlendirmede kullanılan uyum iyiliği değerleri gösterilmektedir.

Tablo 6: DFA uyum iyiliği değerleri sonucu

Uyum İndeksi	DFA Sonucu Elde Edilen Değer
χ^2/df	1,39
RMSEA	0,05
NFI	0,93
CFI	0,98
NNFI	0,97
SRMR	0,05

Kaynak: (Schermelleh-Engel vd., 2003)

Yapısal analiz ve hipotez testi sonuçları

Analiz işleminin gerçekleştirilmesi ile araştırma modeli doğrulanarak hipotezler test edilmiştir. Analiz sonucuna göre, araştırma modelinin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir ölçülerde olduğu Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Yapısal model uyum iyiliği değerleri

Uyum İndeksi	YEM Sonucu Elde Edilen Değer
χ^2/df	1,8
RMSEA	0,07
NFI	0,9
CFI	0,96
NNFI	0,95
SRMR	0,09

Kaynak: (Schermelleh-Engel vd., 2003)

Tablo 8'de araştırma hipotezlerinin test edilmelerini sağlayan ve araştırma modelinde yer alan faktörler arasındaki ilişkileri ortaya koyan değerler yer almaktadır.

Tablo 8: Yol analizi ve hipotezlerin test edilmesi

Yapısal İlişki	Std. Yol Katsayısı	t-değeri	P
H₁: Covid Kaygısı → Dürtüsel S.	0,38	4,61	***
H₂: Covid Kaygısı → Tük. Kaygısı	0,56	7,27	***
H₃: Dürtüsel S. → Tük. Kaygısı	0,34	4,76	***
H₄: Tük. Kaygısı → Kaçış	0,62	6,97	***
H₅: Tük. Kaygısı → Kompulsif S.	0,31	3,43	***
H₆: Kaçış → Kompulsif S.	0,47	4,94	***

*p<0,01 düzeyinde anlamlı

Tablo 8’de yer alan bulgulara göre tüm hipotezler kabul edilmiştir. Covid19 dolayısıyla hissedilen kaygının, tüketici kaygısı ve dürtüsel satın alma üzerinde; tüketici kaygısının kaçış ve bireylerin kompulsif satın alma davranışları üzerinde; bireylerin dürtüsel satın alma davranışlarının tüketici kaygısı ve son olarak kaçış faktörünün bireylerin kompulsif satın alma davranışları üzerinde $p<0,01$ düzeyinde anlamlı etkiye sahip olduğu değerlendirilmiştir.

Genel olarak araştırmanın bulguları ele alındığında araştırma çerçevesinde öne sürülen hipotezlerin genel olarak kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Covid19 kaynaklı kaygının tüketici kaygısını ($\beta=0,38$, $t=4,61$, $p<0,001$) ve dürtüsel satın alma davranışını ($\beta=0,56$, $t=7,27$, $p<0,001$) pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada Covid19 kaygısının dürtüsel satın alma üzerindeki pozitif yöndeki etkisi daha önce gerçekleştirilen araştırma (Deng vd., 2020) sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan ise Covid19 salgınının bireysel kaygıya neden olduğu yönündeki araştırma sonuçları (Choi vd., 2020) ile benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Dürtüsel satın alma davranışının tüketici kaygısı ($\beta=0,34$, $t=4,76$, $p<0,001$) üzerindeki pozitif yönde etkisi olduğuna yönelik araştırma hipotezi de kabul edilmiştir. Bu çerçevede ele alındığında Covid19 kaynaklı kaygının tüketici kaygısını dürtüsel satın almada kaynaklı kaygıdan daha fazla etkilediği değerlendirilmektedir. Bu bulguların yanı sıra tüketici kaygısının kaçış davranışı ($\beta=0,62$, $t=6,97$, $p<0,001$) ve kompulsif satın alma ($\beta=0,31$, $t=3,43$, $p<0,001$) üzerindeki pozitif yönlü etkisi olduğu gözlemlenirken, kaçış davranışının kompulsif satın alma ($\beta=0,47$, $t=4,94$, $p<0,001$) üzerindeki pozitif yönlü etkisinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede stresle başa çıkmaya yönelik davranışların kompulsif satın almayı arttırıcı bir etkiye sahip olduğu yönünde gerçekleştirilen araştırmalar (Çelik ve Köse, 2021) ile bu araştırma sonuçlarının benzediği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla tüketicilerin kaygı düzeylerini azaltmak üzere kompulsif satın alma davranışları gösterme eğilimi sergiledikleri söylenebilir (Deng vd., 2020). Diğer taraftan kompulsif satın alma üzerindeki etkisi çerçevesinde araştırma değişkenleri ele alındığında ise kaçış davranışının kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisinin tüketici kaygısından daha fazla etkili olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla tüketicilerin stres ile başa çıkmak üzere olası bir kaçış davranışı sergilemeleri tüketicileri daha fazla kompulsif satın almaya yönelik eğilim göstermelerine neden olabileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç ve öneriler

Çalışma, Covid19 kaygısının tüketicilerin kaygısı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Tüketici kaygısının unsurlarından olan belirsizlik ve risk algısının artması, online ortamda alışverişin artması ile tüketim kalıplarının değişmesi ve tüketicilerin buna uyum sağlama çabası Covid19 etkisinin tüketici kaygısını tetiklemesine neden olabilmektedir. Fernandes vd. (2020)’in araştırmasının sonucuna benzer şekilde Covid19 endişesinin genç bireylerdeki internet kullanımı alışkanlığını yüksek düzeyde artırdığını ve buna bağlı olarak da özellikle karantina sürecinde sosyal medyada geçirilen zamanın genç bireyler için stres, yalnızlık, karamsarlık gibi olumsuz duygulardan kısa süre de olsa uzaklaşmalarını sağladığını ifade etmiştir. Pandemi gibi tüketiciler arasında kaygı düzeyinin ve çevrim içi alışveriş yoğunluğunun arttığı durumlarda, perakende hizmeti sağlayan işletmelerin detaylı bir “hakkımızda” sayfası oluşturması güven duygusunun tazelenmesi ve bu duygunun daha güçlü hale gelmesi açısından önemlidir. İşletmenin köklü tarihi, kuruluş hikâyesi ve hizmet politikasının güvenilirliği ile ilgili kısımlar kaygı taşıyan tüketicileri belirli düzeyde rahatlatılabilir. Müşterilerin deneyimlerini paylaştıkları kullanıcı bazlı zenginleştirilmiş içerikler de kaygı düzeyinin düşürülmesinde önemli rol oynayabilmektedir. Ayrıntılı ürün açıklamalarının (içindekiler, katkı maddeleri, formüller vb.) tüketicilerin ürünler hakkında daha geniş kapsamlı şekilde bilgilendirilmelerini sağlarken kaygılarının kaynağı olan belirsizliği de belirli ölçülerde azaltılabilir. Covid19 kaygısının bireylerin dürtüsel satın alma davranışını pozitif yönde etkilemesi, Covid19 salgınının bireyler üzerindeki olumsuz sayılabilecek etkilerinden bir diğeridir. Dürtüsel satın alma davranışı, bireylerin düşünmeden, anlık ve plansız bir şekilde satın alma eğilimini yansıttığı ve durumsal etkilere bağlı olarak (zaman, baskı, anlık ruh hali vb.) değiştiği için (Jones vd., 2003: 506); Covid19 endişesinin bireylerdeki dürtüsel satın alma davranışını pozitif yönde etkilemesi sonucunu ortaya çıkarmış olabilir. Bu noktada, özellikle online alışveriş sitelerinin bireylerin durumsal etkilere maruz kalarak daha fazla alışveriş yapma imkanını sağlamaları için internet reklamları ile sosyal medyada tanıtım faaliyetlerine daha fazla ağırlık vermeleri, kampanyaların fiyat, vade açısından cazip hale getirmelerini sağlayabilmektedir. Bu durum, aynı zamanda da e-satıcılar açısından pazarlama etiği

düşünüldüğünde çelişkiyi de içinde barındırmaktadır. Tüketicilerin kaygı anlarında daha fazla rasyonel karar verebilmeleri adına işletmelerin bilgilendirici ve eğitici pazarlama iletişim faaliyetleri yürütmeleri gerekmektedir. Özellikle halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında yürütülecek çevrim içi konferanslarda, kamu spotu reklamlarında verilen mesajların pekiştirilmesi ve tüketicilerin bilinç düzeylerinin daha da yükselmesi için uzmanların açıklamalarına yer verilebilir. Araştırma sonucunda dürtüsel satın alma davranışının tüketici kaygısı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğu ifade edilebilir. Darrat vd. (2016) dürtüsel satın alma davranışının tüketici kaygısını artırdığını; Gardner ve Rook (1988) dürtüsel satın alma davranışından sonra bireylerin pişmanlık ve suçluluk duygularına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla, belirli bir süre dürtüleriyle satın alma davranışı sergileyen ve kontrollerini kaybeden bireylerin, kaygı düzeylerinin de paralel şekilde arttığı değerlendirilen bulgular arasındadır. Tüketiciler açısından bakıldığında, dürtüsel satın alma davranışı göstererek çoğunlukla ihtiyaç dışı ürünlerin online ortamda rahatça satın alınması ve belki de bütçe aşımı, daha sonra hissedilen kısa süreli rahatlama endişeye çevirebilmektedir. Dolayısıyla tüketicilerin, anlık ruh hali değişiklikleri ya da gerginliklerle hareket ederek direkt olarak çevrim içi satın alma davranışına yönelmemeleri gerekmektedir. Bu noktada işletmelerin ürün iade politikalarını şeffaf şekilde açıklamaları, internet sitelerinde canlı destek hatlarında yapılan bilgilendirme ve yardımların artırılması, chat bot gibi yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaştırılması gibi önlemler tüketicilerin iade, değişim gibi işlemler yapmalarını sağlayarak satın alma sonrası hissedilen pişmanlık duygusunu azaltabilecektir. Tüketici kaygısının bireylerin kaçışını pozitif yönde etkilemesi, araştırmanın kabul edilen hipotezlerinden bir tanesidir. Belirli nedenlerle (sosyal ilişki kurmaktan çekinme, aldıkları ürünlerin beğenilmemesi vb.) kaygılanan tüketiciler, bir süreliğine stresli ortamdan uzaklaşmak, rahatlamak, kendilerini daha iyi hissetmek gibi amaçlarla gerçeklikten uzaklaşmakta, hayalleri ve kurdukları sanal dünyalarında kaçış davranışını sergileyebilmektedirler. Kaçış duygusuyla birlikte olumsuzluklar, olumlu duruma ya da hissedilen gerginlik mutluluğa dönüşebilmektedir. Araştırma sonucuna benzer şekilde, abartılı ve kontrolsüz şekilde video oyunları oynamak (Evans, 2001), sıklıkla kart oyunları oynamak (Martin, 2004), televizyon izlemeye takılı kalmak (Russell vd., 2004) gibi kaçış faaliyetleri bireylerin kısa süreli tatmin ve mutluluk duygularını tatmalarını sağlayarak git gide gerçeklikten kopmalarına neden olmaktadır. Bu sonuca bağlı olarak da kaçış faaliyetlerinin kısa süreli de olsa olumlu etkisini hisseden bireyler, bu davranışlarını adeta bir ritüel haline getirebilmektedirler. Dolayısıyla, kaçış faktörünün kompulsif satın alma davranışı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğuna dair hipotez kabul edilmiştir. Darrat vd. (2016) araştırmasında, kaçış davranışına sergileyen bireylerin, olumlu ruh haline bürünebilmelerinin kompulsif satın alma davranışı sergilemelerini tetiklediğini belirtmiştir. İşletmelerin marka konumlandırma stratejilerinde sembolik fayda üzerinde daha fazla durmaları, tüketicilerin markalarla ilgili zihinlerindeki imajı olumlu anlamda pekiştirerek talep toplama ve daha fazla satış yapma olanağı sağlayabilir. Tüketici kaygısının kaçış faktörü ile kompulsif satın alma davranışını etkilemesi; kabul edilen diğer hipotezlerin ardından beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Kompulsif satın alma davranışının öncüllerinden kabul edilen depresiflik ve hissedilen gerginlik önlemez ve karşı koyulamaz bir istekle kompulsif satın almaya dönüşmekte ve tüketiciler, gerçekten ne aldıklarını ve online ya da fiziksel ortamda gerçekleştirilen alışveriş için harcanan zamanı sonradan kavrayabilmektedirler. Ancak kompulsif satın alma davranışı, tüketiciler açısından sonuçları itibarıyla çok daha zarar verici sonuçlara yol açabilmektedir. Öz kontrol ve iradenin kaybolması sonucu özsaygının yitirilmesi ve sosyal yaşamdan dışlanma olasılığı gibi sonuçlar doğabilmektedir (Darrat vd., 2016). Kısa vadede kompulsif satın alma işletmeler açısından fayda getirirse de ileri derecede klinik vaka olarak kabul edilen durumlarda satın alma gücünü kaybeden tüketiciler mevcut müşteri olma durumlarını da kaybetmektedirler. Dolayısıyla, alışveriş sitelerinin özellikle kompulsif satın alma davranışı ile ilgili aydınlatıcı bilgiler vermeleri, kamu spotu reklamlarına destek olmaları, toplumsal görevlerini yapmaları açısından ve tüketicilerin zihninde oluşturacakları kurumsal imajı pekiştirmeleri açısından da atmaları gereken olumlu adımlar olarak değerlendirilebilir.

Araştırmada, örneklem sayısının zaman ve katılımcılara ulaşma imkanlarının kısıtlı olması sebebiyle sınırlı sayıda kalması ve kolayda örneklem yönteminin seçilmiş olması sebebi ile sonuçların genelleştirilmesindeki zorluklar önemli kısıtlar olarak değerlendirilmektedir. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda, belirlenen spesifik ürün grupları ve belirli senaryolarla zenginleştirilmiş (karantina süresi, kredi kartı limiti, zaman kısıtı, fiyat seviyeleri, referans grupları vb.) durumsal faktörler yardımıyla bireylerin dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları incelenebilir.

Kaynakça

- Ahn, J., ve Kwon, J. (2020). The role of trait and emotion in cruise customers' impulsive buying behavior: An empirical study. *Journal of Strategic Marketing*, 1-14. 10.1080/0965254X.2020.1810743.
- Aliçavuşoğlu, Ç., ve Boyraz, E. (2019). Takıntılı tüketim: Tek ürüne yönelik kompulsif satın alma davranışı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1800 - 1814.
- Amos, C., Holmes, G. R., ve Keneson, W. C. (2014). A meta-analysis of consumer impulse buying. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(2), 86-97.
- Arkin, R. M., ve Rucks, L. (2007). Anxiety. R. F. Baumeister ve K. D. Vohs (Ed.). *Encyclopedia of social psychology* (Vol. 1. Social psychology) içinde (ss. 42-43). SAGE Publications Ltd., City Road, London.
- Atulkar, S., ve Kesari, B. (2018). Role of consumer traits and situational factors on impulse buying: Does gender matter? *International Journal of Retail & Distribution Management*, 46(4), 386-405. 10.1108/IJRDM-12-2016-0239.
- Balabanis, G. (2002). The relationship between lottery ticket and scratch-card buying behaviour, personality and other compulsive behaviours. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 2(1), 7-22.
- Başlar, E. K., ve Bozbay, Z. (2019). Kişilik özellikleri, materyalizm ve statü tüketiminin kompulsif satın alma üzerindeki etkilerinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 333-345.
- Beatty, S. E., ve Ferrell, M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of retailing*, 74(2), 169-191.
- Bellini, S., Cardinali, M. G., ve Grandi, B. (2017). A structural equation model of impulse buying behaviour in grocery retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 36, 164-171. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.02.001>.
- Blumberg, S. H., ve Izard, C. E. (1986). Discriminating patterns of emotions in 10-and 11-yr-old children's anxiety and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(4), 852-857.
- Bristow, N. K. (2010). "It's as bad as anything can be": Patients, identity, and the influenza pandemic. *Public Health Reports*, 125(3_suppl), 134-144.
- Burgess, A., ve Horii, M. (2012). Risk, ritual and health responsabilisation: Japan's 'safety blanket' of surgical face mask-wearing. *Sociology of Health & Illness*, 34(8), 1184-1198.
- Chang, W.-L., Lu, L.-C., Su, H.-J., Lin, T. A., ve Chang, K.-Y. (2011). Mediating effect of buying motives between physical vanity and online compulsive buying. *African Journal of Business Management*, 5(8), 3289-3296.
- Chen, Y. F., ve Wang, R. Y. (2016). Are humans rational? Exploring factors influencing impulse buying intention and continuous impulse buying intention. *Journal of Consumer Behaviour*, 15(2), 186-197.
- Cheng, C. (2004). To be paranoid is the standard? Panic responses to sars outbreak in the Hong Kong special administrative region. *Asian Perspective*, 28(1), 67-98.
- Cherrier, H., ve Ponnor, T. (2010). A study of hoarding behavior and attachment to material possessions. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 13(1), 8-23. 10.1108/13522751011013945.
- Choi, E. P. H., Hui, B. P. H., ve Wan, E. Y. F. (2020). Depression and anxiety in hong kong during Covid-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3740-3751.
- Çelik, S., ve Köse, G. G. (2021). Mediating effect of intolerance of uncertainty in the relationship between coping styles with stress during pandemic (Covid-19) process and compulsive buying behavior. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 110, 110321. <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2021.110321>.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: Spss ve Lisrel uygulamaları* (4 Ed.). Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

- D'Antoni, J. J. S., ve Shenson, H. L. (1973). Impulse buying revisited: A behavioral typology. *Journal of retailing*, 49(1), 63–76.
- Darrat, A. A., Darrat, M. A., ve Amyx, D. (2016). How impulse buying influences compulsive buying: The central role of consumer anxiety and escapism. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 103-108. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.03.009>.
- Deng, S., Wang, W., Xie, P., Chao, Y., ve Zhu, J. (2020). Perceived severity of Covid-19 and post-pandemic consumption willingness: The roles of boredom and sensation-seeking. *Frontiers in Psychology*, 11(2437), 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.567784>.
- Dowling, G. R., ve Staelin, R. (1994). A model of perceived risk and intended risk-handling activity. *Journal of Consumer Research*, 21(1), 119-134.
- Duygun, A., ve Şen, E. (2020). Evaluation of consumer purchasing behaviors in the Covid-19 pandemic period in the context of maslow's hierarchy of needs. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 45-68.
- Edwards, E. A. (1993). Development of a new scale for measuring compulsive buying behavior. *Financial Counseling and Planning*, 4(1), 67-84.
- Evans, A. (2001). *This virtual life: Escapism and simulation in our media world*. Vision, London.
- Faber, R. J. (2004). Self-control and compulsive buying. T. Kasser ve T. Kanner (Ed.). *Psychology and consumer culture: The struggle for a good llfe in a materialistic world* içinde (ss. 169-189). American Psychological Association, Washington, DC.
- Faber, R. J., ve O'Guinn, T. C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 459-469. <https://doi.org/10.1086/209315>.
- Fernandes, B., Biswas, U. N., Mansukhani, R. T., Casarín, A. V., ve Essau, C. A. (2020). The impact of Covid-19 lockdown on internet use and escapism in adolescents. *Revista de Psicología Clínica con Niños y Adolescentes*, 7(3), 59-65.
- Gao, W., Liu, Z., ve Li, J. (2017). How does social presence influence SNS addiction? A belongingness theory perspective. *Computers in Human Behavior*, 77, 347-355.
- Gardner, M. P., ve Rook, D. W. (1988). Effects of impulse purchases on consumers' affective states. M. J. Houston (Ed.), *NA - Advances in Consumer Research* (Vol. 15) içinde (ss. 127-130). Association for Consumer Research, Provo, Utah.
- Giorgetta, C., Grecucci, A., Zuanon, S., Perini, L., Balestrieri, M., Bonini, N., vd. (2012). Reduced risk-taking behavior as a trait feature of anxiety. *Emotion*, 12(6), 1373–1383.
- Glass, T. A., ve Schoch-Spana, M. (2002). Bioterrorism and the people: How to vaccinate a city against panic. *Clinical Infectious Diseases*, 34(2), 217-223.
- Grewal, D., Motyka, S., ve Levy, M. (2018). The evolution and future of retailing and retailing education. *Journal of Marketing Education*, 40(1), 85-93.
- Gudykunst, W. B., ve Hammer, M. R. (1988). Strangers and hosts: An uncertainty reduction based theory of intercultural adaptation. Y. Kim ve W. B. Gudykunst (Ed.). *Cross-cultural Adaptation: Current Approaches* içinde (ss. 106-139). Sage Publishing, Newbury Park, CA.
- Hofmann, W., Strack, F., ve Deutsch, R. (2008). Free to buy? Explaining self-control and impulse in consumer behavior. *Journal of Consumer Psychology*, 18(1), 22-26. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2007.10.005>.
- Honigsbaum, M. (2009). *Living with Enza: The forgotten story of britain and the great flu pandemic of 1918*. Macmillan, Fifth Avenue, New York, N.Y.
- Hsin Chang, H., ve Wang, H. W. (2011). The moderating effect of customer perceived value on online shopping behaviour. *Online Information Review*, 35(3), 333-359. [10.1108/14684521111151414](https://doi.org/10.1108/14684521111151414).
- Huang, Y., ve Zhao, N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during Covid-19 outbreak in China: A web-based cross-sectional survey. *Psychiatry Research*, 288, 112954. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112954>.
- Hullett, C. R., ve Witte, K. (2001). Predicting intercultural adaptation and isolation: Using the extended parallel process model to test anxiety/uncertainty management theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 25(2), 125-139.
- Islam, T., Pitafi, A. H., Arya, V., Wang, Y., Akhtar, N., Mubarik, S., vd. (2021). Panic buying in the Covid-19 pandemic: A multi-country examination. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102357. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102357>.

- Iyer, G. R., Blut, M., Xiao, S. H., ve Grewal, D. (2020). Impulse buying: A meta-analytic review. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(3), 384-404.
- Jaspal, R., Lopes, B., ve Lopes, P. (2020a). Fear, social isolation and compulsive buying in response to Covid-19 in a religiously diverse UK sample. *Mental Health, Religion & Culture*, 23(5), 427-442.
- Jaspal, R., Lopes, B., ve Lopes, P. (2020b). Predicting social distancing and compulsive buying behaviours in response to covid-19 in a United Kingdom sample. *Cogent Psychology*, 7(1), 1800924.
- Jefferson, T., Foxlee, R., Del Mar, C., Dooley, L., Ferroni, E., Hewak, B., vd. (2008). Physical interventions to interrupt or reduce the spread of respiratory viruses: Systematic Review. *Bmj*, 336, 77-80.
- Jones, M. A., Reynolds, K. E., Weun, S., ve Beatty, S. E. (2003). The product-specific nature of impulse buying tendency. *Journal of Business Research*, 56(7), 505-511.
- Jung Chang, H., Yan, R.-N., ve Eckman, M. (2014). Moderating effects of situational characteristics on impulse buying. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 42(4), 298-314. 10.1108/IJRDM-04-2013-0074.
- Kacen, J. J., Hess, J. D., ve Walker, D. (2012). Spontaneous selection: The influence of product and retailing factors on consumer impulse purchases. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(6), 578-588. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2012.07.003>.
- Kanadiya, M. K., ve Sallar, A. M. (2011). Preventive behaviors, beliefs, and anxieties in relation to the swine flu outbreak among college students aged 18–24 years. *Journal of Public Health*, 19(2), 139-145.
- Kaplan, A. (2006). Compulsive buying disorder affects 1 in 20 adults, causes marked distress. *Psychiatric Times*, 23(14), 1-1.
- Karahan, M. O., ve Söylemez, C. (2019). Tüketicilerin kompulsif satın alma davranışını etkileyen faktörler: Bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1961-1975.
- Karahan, M. O., ve Şahin, F. (2020). Tüketicilerin itkisel (dürtüsel) satın alma davranışına mağaza ortamının ve kişilik özelliklerinin etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 274-292.
- Karamustafa, K., ve Biçkes, D. M. (2003). Kredi kartı sahip ve kullanıcılarının kredi kartı kullanımlarını değerlendirmeye yönelik bir araştırma: Nevşehir örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 91-113.
- Kellett, S., ve Bolton, J. V. (2009). Compulsive buying: A cognitive-behavioural model. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 16(2), 83-99.
- Kok, G., Peters, G. J. Y., Kessels, L. T. E., Ten Hoor, G. A., ve Ruiters, R. A. C. (2018). Ignoring theory and misinterpreting evidence: The false belief in fear appeals. *Health Psychology Review*, 12(2), 111-125. 10.1080/17437199.2017.1415767.
- Lazarus, R. S., ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company, New York, NY.
- Lee, K., Kim, H., ve Vohs, K. D. (2011). Stereotype threat in the marketplace: Consumer anxiety and purchase intentions. *Journal of Consumer Research*, 38(2), 343-357.
- Lee, S. A. (2020). Coronavirus anxiety scale: A brief mental health screener for Covid-19 related anxiety. *Death Studies*, 44(7), 393-401.
- Lopes, B., Bortolon, C., ve Jaspal, R. (2020). Paranoia, hallucinations and compulsive buying during the early phase of the Covid-19 outbreak in the united kingdom: A preliminary experimental study. *Psychiatry Research*, 293, 113455.
- Luo, X. (2005). How does shopping with others influence impulsive purchasing? *Journal of Consumer Psychology*, 15(4), 288-294.
- Martin, B. A. (2004). Using the imagination: Consumer evoking and thematizing of the fantastic imaginary. *Journal of Consumer Research*, 31(1), 136-149.
- McIntyre, N., ve Roggenbuck, J. W. (1998). Nature/person transactions during an outdoor adventure experience: A multi-phasic analysis. *Journal of Leisure Research*, 30(4), 401-422.
- McLeod, S. (2007). Maslow's hierarchy of needs. *Simply Psychology*, 1, 1-8.
- Mohan, G., Sivakumaran, B., ve Sharma, P. (2013). Impact of store environment on impulse buying behavior. *European Journal of Marketing*, 47(10), 1711-1732.

- Müller, A., Mitchell, J. E., Crosby, R. D., Cao, L., Johnson, J., Claes, L., vd. (2012). Mood states preceding and following compulsive buying episodes: An ecological momentary assessment study. *Psychiatry Research*, 200(2-3), 575-580. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2012.04.015>.
- Naeem, M. (2020). Understanding the customer psychology of impulse buying during Covid-19 pandemic: Implications for retailers. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49(3), 377-393. 10.1108/IJRDM-08-2020-0317.
- Neria, Y., ve Sullivan, G. M. (2011). Understanding the mental health effects of indirect exposure to mass trauma through the media. *Jama*, 306(12), 1374-1375.
- O'Guinn, T. C., ve Faber, R. J. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16(2), 147-157.
- Öhman, A. (2008). Fear and anxiety: Overlaps and dissociations. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, ve L. F. Barrett (Ed.). *Handbook of emotions* (3 Bs.) içinde (ss. 709-729). The Guilford Press, Spring Street, New York, NY.
- Palan, K. M., Morrow, P. C., Trapp, A., ve Blackburn, V. (2011). Compulsive buying behavior in college students: The mediating role of credit card misuse. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(1), 81-96.
- Park, H. J., ve Burns, L. D. (2005). Fashion orientation, credit card use, and compulsive buying. *Journal of Consumer Marketing*, 22(3), 135-141.
- Peteet, J. R. (2020). Covid-19 anxiety. *Journal of Religion and Health*, 59, 2203-2204.
- Pettigrew, E. (1983). *The silent enemy: Canada and the deadly flu of 1918*. Western Producer Prairie Books, Saskatoon, Saskatchewan.
- Roberts, J. A., ve Jones, E. (2001). Money attitudes, credit card use, and compulsive buying among american college students. *Journal of Consumer Affairs*, 35(2), 213-240.
- Roberts, J. A., ve Roberts, C. (2012). Stress, gender and compulsive buying among early adolescents. *Young Consumers*, 13(2), 113-123. 10.1108/17473611211233440.
- Rook, D. W. (1987). The buying impulse. *Journal of Consumer Research*, 14(2), 189-199.
- Rook, D. W., ve Fisher, R. J. (1995). Normative influences on impulsive buying behavior. *Journal of Consumer Research*, 22(3), 305-313.
- Rook, D. W., ve Gardner, M. P. (1993). In the mood: Impulse buying's affective antecedents. *Research in Consumer Behavior*, 6(7), 1-28.
- Roseman, I., ve Evdokas, A. (2004). Appraisals cause experienced emotions: Experimental evidence. *Cognition and Emotion*, 18(1), 1-28.
- Rubin, G. J., Amlôt, R., Page, L., ve Wessely, S. (2009). Public perceptions, anxiety, and behaviour change in relation to the swine flu outbreak: Cross sectional telephone survey. *BMJ*, 339(b2651), 2-8. doi:10.1136/bmj.b2651.
- Russell, C. A., Norman, A. T., ve Heckler, S. E. (2004). The consumption of television programming: Development and validation of the connectedness scale. *Journal of Consumer Research*, 31(1), 150-161.
- Sadock, B. J., Sadock, V. A., ve Ruiz, P. (2014). *Kaplan & sadock's synopsis of psychiatry: Behavioral sciences/clinical psychiatry* (11 Bs.). Wolters Kluwer, Market Street, Philadelphia.
- Saqib, A., Mishra, M., ve Javed, H. M. U. (2021). The impact of mall personality and shopping value on shoppers' well-being: Moderating role of compulsive shopping. *International Journal of Retail & Distribution Management*, Preprint, 1-20. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-07-2020-0272>.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Shepperd, J. A., Grace, J., Cole, L. J., ve Klein, C. (2005). Anxiety and outcome predictions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(2), 267-275.
- Shultz, J. M., Baingana, F., ve Neria, Y. (2015). The 2014 ebola outbreak and mental health: Current status and recommended response. *Jama*, 313(6), 567-568.
- Shultz, J. M., Espinel, Z., Flynn, B. W., Hoffman, Y., ve Cohen, R. E. (2007). *Deep prep: All-hazards disaster behavioral health training*. DEEP Center, Miami, FL.
- Smith, G. D., Ng, F., ve Watson, R. (2020). "Masking the evidence": Perspectives of the Covid-19 pandemic. *Journal of Clinical Nursing*, 29(19-20), 3580-3583.

- Sneath, J. Z., Lacey, R., ve Kennett-Hensel, P. A. (2014). Chronic negative circumstances and compulsive buying: Consumer vulnerability after a natural disaster. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 24(2), 129-147.
- SteelFisher, G. K., Blendon, R. J., Ward, J. R., Rapoport, R., Kahn, E. B., ve Kohl, K. S. (2012). Public response to the 2009 influenza A H1N1 pandemic: A polling study in five countries. *The Lancet Infectious Diseases*, 12(11), 845-850.
- Stern, H. (1962). The significance of impulse buying today. *Journal of Marketing*, 26(2), 59-62. <https://doi.org/10.2307/1248439>.
- Taylor, S. (2019). *The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- Taylor, S., ve Asmundson, G. J. (2004). *Treating health anxiety: A cognitive-behavioral approach*. Guilford Press, Spring Street, New York, N.Y.
- Thombs, B. D., Bonardi, O., Rice, D. B., Boruff, J. T., Azar, M., He, C., vd. (2020). Curating evidence on mental health during Covid-19: A living systematic review. *Journal of Psychosomatic Research*, 133(June), 110113. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2020.110113>.
- Tian, Z., Kim, B.-Y., ve Bae, M.-J. (2020). A study on the effect of wearing masks on stress response. *International Journal of Engineering Research and Technology*, 13(4), 807-813.
- Tokgöz, E. (2019). Hedonik ve faydacı tüketimin dürtüsel ve kompulsif satın alma üzerinde etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 93-108.
- Underhill, P. (2009). *Why we buy: The science of shopping--updated and revised for the internet, the global consumer, and beyond*. Simon and Schuster, New York, NY.
- Wald, P. (2008). *Contagious: Cultures, carriers, and the outbreak narrative*. Duke University Press.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., vd. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (Covid-19) epidemic among the general population in china. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729-1754.
- Wang, Y., McKee, M., Torbica, A., ve Stuckler, D. (2019). Systematic literature review on the spread of health-related misinformation on social media. *Social Science & Medicine*, 240, 112552. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.112552>.
- Weinstein, A., Maraz, A., Griffiths, M. D., Lejoyeux, M., ve Demetrovics, Z. (2016). Chapter 98 - compulsive buying—features and characteristics of addiction. V. R. Preedy (Ed.), *Neuropathology of drug addictions and substance misuse* içinde (ss. 993-1007). Academic Press, San Diego.
- Wheaton, M. G., Abramowitz, J. S., Berman, N. C., Fabricant, L. E., ve Olatunji, B. O. (2012). Psychological predictors of anxiety in response to the H1N1 (swine flu) pandemic. *Cognitive Therapy and Research*, 36(3), 210-218.
- WHO, W. H. O. (2021). Who coronavirus disease (Covid-19) dashboard. 21 Mart 2021 tarihinde <https://covid19.who.int/> adresinden erişildi.
- Wu, K. K., Chan, S. K., ve Ma, T. M. (2005). Posttraumatic stress, anxiety, and depression in survivors of severe acute respiratory syndrome (SARS). *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 18(1), 39-42.
- Xiao, H., Zhang, Z., ve Zhang, L. (2020). A diary study of impulsive buying during the Covid-19 pandemic. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01220-2>.
- Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., Lui, L. M. W., Gill, H., Phan, L., vd. (2020). Impact of Covid-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of Affective Disorders*, 277, 55-64. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.08.001>.
- Yi, S. (2012). Shame-proneness as a risk factor of compulsive buying. *Journal of Consumer Policy*, 35(3), 393-410. [10.1007/s10603-012-9194-9](https://doi.org/10.1007/s10603-012-9194-9).
- Zung, W. W. (1971). A rating instrument for anxiety disorders. *Psychosomatics: Journal of Consultation and Liaison Psychiatry*, 12(6), 371-379. [https://doi.org/10.1016/S0033-3182\(71\)71479-0](https://doi.org/10.1016/S0033-3182(71)71479-0).

Etik kurul onayı

Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 12.02.2021 tarih ve 2021-21 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

A research on determining effective factors in agile leadership*

Çevik liderlikte etkili faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma

Gönderim Tarihi / Received: 01.03.2022

Ülge TAŞ¹

Kabul Tarihi / Accepted: 20.06.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1081064](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1081064)

ABSTRACT: In the complex business environments are required more research into the impact of agile leadership, managers, and traditional leadership. To develop corporations with the agility requested by the global competition, organizations demand managers who concrete a level of agile. This study focused on agile leadership as a research in the industry using qualitative methods. The originality of this study is the lack of applied studies in the literature on agile leadership. Therefore, the purpose of this paper was to describe the influential factors of agile leadership that were tested in the literature or industry in a series of generally held postulates. As a result of this study, it can be seen a strong relationship between individual responsibility and agile leadership. In addition, a significant relationship was determined between agile leadership and the six codes, and six influential factors. The assumptions related to this are included in the conclusion part.

Keywords: Agile development, Agile leader, Emerging leadership, Management assumptions

ÖZ: Kompleks çalışma ortamındaki değişiklikler, çevik liderliğin, yöneticilerin ve geleneksel liderliğin uygulanmasının etkinliği hakkında daha fazla araştırma yapılmasını gerektirmektedir. Şirketlerin, günümüzün bu çalışma ortamının gerektirdiği çevikliğe sahip organizasyonlar geliştirmek için belirli bir çeviklik düzeyi somutlaştıran liderlere ihtiyacı vardır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak endüstride çevik liderliğe odaklanılmıştır. Bu çalışmanın özgünlüğü literatürde çevik liderlik üzerine uygulamalı çalışmaların olmamasıdır. Buna bağlı olarak, bu makalenin amacı, alanda yaygın olarak kabul edilen varsayımlarla çevik liderliğin etkili faktörlerini tanımlamaktır. Bu çalışmanın sonucunda, bireysel sorumluluk ile çevik liderlik arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca çevik liderlik tanımlamalarında altı kod ve altı etkili faktör arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu faktörlere bağlı varsayımlar raporlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevik gelişim, Çevik lider, Yükselen liderlik, Yönetim varsayımları

¹ Öğr.Gör.Dr., Aksaray Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi/Endüstri Mühendisliği, ulge.tas@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2376-3735>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Giriş

Küresel rekabet ortamında şirketlerin ayakta kalabilme yeteneği olarak tanımlanan “Çevik” paradigması, ilk olarak 1991 yılında Lehigh Üniversitesi tarafından yayınlanan akademik bir raporda tanıtılmıştır (Nagel ve Dove, 1991). Bu çalışmanın varsayımlarına dayanarak uluslararası arenada liderlik gelişimi geleneksel lidere göre yeniden tanımlandı. Özellikle dijital çağda işletmelerin her yönden çevik ve proaktif bir lidere ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Bir yöneticinin çevik lider olabilmesi, işletmenin şirketin çağın ve teknolojinin gelişimini takip etmesini sağlayacak bir strateji üretme iradesine bağlıdır. Bu nedenle, bu karmaşık çevrede organizasyonun ihtiyaçlarına göre işleri koordine edebilecek yöneticilerin, çevik liderlere evrilmesi ihtiyacı doğmaktadır (Fachrunnisa vd., 2020: 66). İşletmeler buna bağlı olarak zamanla daha fazla değer temelli bir yaklaşım benimsemekte ve yöneticilerinin işletmeye olan katma değerine önem vermektedirler.

Çevik eğilimlerin önemine dikkat çeken literatürdeki çalışmalar, hızla değişen koşulları tahmin eden ve karmaşıklığı etkin bir şekilde yönetebilen çevik liderlik konusunun organizasyonları geliştiren bir olgu olduğunu göstermektedir. Çevik araştırmalar üretimde, yalnız organizasyonlarda ya da liderlik konusunda yaygın çalışılan bir konu haline gelmiştir. Çevik liderliğin organizasyonun genel performansını önemli ölçüde arttırdığına dair birçok teorik araştırma bulunmaktadır. Ancak literatürde çevik liderlik ile ilgili uygulamalı çalışmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle, bu makalenin amacı, alanda yaygın olarak kabul edilen bir dizi varsayımın geleneksel liderlik farklılıklarını test edecek olan çevik liderliğin etkili faktörlerini tanımlamaktır.

Literatür özeti

Araştırmalar incelendiğinde, çevik liderlik konusunda şu şekilde çalışmaların olduğu görülmektedir. “Çevik” paradigması ilk olarak Lehigh Üniversitesi tarafından bir akademik raporda sunulmuştur (Nagel ve Dove, 1991). Ralston (2008), işletmelerin zayıflığının liderlerden kaynaklanan işletim sürecinin başarısızlığından kaynaklandığını bildirmiştir. Sull, (2009); Schein, (2010b), işletmelerdeki başarının sağlam bir organizasyonel kültür ve çevik liderlik geldiğini iddia etmişlerdir. Doz ve Kosonen (2010), çevik liderlik gibi dinamik yeteneklerin yapısal bir başarı perspektifini benimsediğini bildirmiştir. Savall ve Zardet, (2011) çevik liderliğin örgütsel yapılar ve çalışan davranışları arasında yapılandırılmış bir değişim kültürü olduğundan bahsetmişlerdir. Parker ve ark. (2015), yirmi üç işletmede yaptıkları ampirik çalışmada çevik liderler tarafından yönetilen örgütlerin kendi kendini organize eden ekiplere dönüşebileceklerini raporlamışlardır. Worley ve ark. (2015), çevik liderliği operasyonel işletmelerde geleneksel mükemmellik stratejisi olarak tanımlamışlardır. Bushuyeva et al. (2019), karar verme süreçleri açısından çeşitli metodolojileri uygularken çevik liderlik yaklaşımını modern yönetim olarak tanımlamışlardır. Tarken (2020), çalışanların Covid-19 salgını ve uzaktan çalışma gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalması durumunda bu zorluklarda çalışma şartlarını çevik liderin koordine edebileceği varsayımında bulunmuştur.

Yöntem

Sektör yöneticilerinin çevik liderliğe bakış açılarını ve etkili olan faktörleri ortaya çıkarmak için araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada literatüre dayalı olarak ve araştırmanın amacına uygun çevik liderliğin etkili faktörlerini ortaya çıkarmak için yirmi soru hazırlanmıştır. Bu konuyla ilgili sorular araştırmacı tarafından Aksaray'daki bir üretim işletmesinde bulunan 14 uzman departman yöneticisine yöneltilmiştir. Nitel araştırma olarak yürütülen bu çalışma, on dört yönetici ile açık uçlu soru görüşmeleri ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yaklaşımında belirli bir olguya odaklanması nedeniyle amaçlı örnekleme kullanılmıştır (Creswell, 2013: 231; Mertens, 2014: 38). Veri toplanırken, katılımcılarla ortak olarak belirlenen yer ve zamanda bir araya gelinerek daha önceden hazırlanan açık uçlu sorular üzerinden her bir katılımcıyla ayrı ayrı zamanlarda görüşme yapılmıştır. Tüm görüşmeler aynı araştırmacı tarafından ele alınmış, toplanan verilerdeki görüşler kodlanmıştır.

Bu çalışmada nitel verileri analiz etme sürecinde yönetici görüşmelerinden elde edilen veriler kodlanmıştır. Bilgi teknolojisinin ilerlemesi göz önüne alındığında, bu araştırma analizi için bilgisayar ortamında MAXQDA'nın nitel veri kodlama programından yararlanılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini

ölçmek için Miles&Hübermanın Kod Güvenirliği formülü ile hesaplama yapılmış ve araştırmanın güvenilirliği %84 olarak belirlenmiştir.

Bulgular ve tartışma

Araştırma verileri MAXQDA ile kodlanarak çıkarımlar frekansa dayalı olarak raporlanmıştır. Bu çalışmanın verileri analiz edildiğinde çevik liderliğe etki eden faktör olarak altı anahtar kod ortaya çıkmıştır. Bunlar (1) Bireysel Sorumluluk; (2) Güven; (3) İşbirliği; (4) Kendi Kendini Örgütleyen Ekip, (5) Öncü Ruh, (6) Odak. Çalışmanın sonucunda çevik liderlik için en etkili faktörün ‘bireysel sorumluluk’ olduğu ortaya çıkmıştır. Bireysel sorumluluktaki en önemli gösterge ise çalışan sorunlarının çözülmesi büyük etki oranına sahiptir denilebilmektedir. Analiz sonuçlarına göre, çalışan problemlerini çözme ile çevik liderlik arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen nitel çalışma sonucunda kazanım, kod boyutları ve etkili faktörlerden altı tanesi ölçekte tutularak altı madde ile yeni varsayımlar önerilmiştir.

Sonuçlar ve öneriler

Nitel araştırma sonuçları çevik liderlik için altı adet etkin faktör olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında en önemli değere sahip olan ‘bireysel sorumluluk’ faktörünün alt göstergesi olan ‘çalışan problemlerini çözenin’ çevik liderlik ile arasında güçlü bir ilişki vardır denilebilmektedir. Çalışan sorununun bireysel sorumluluk kodu altında çözülmesi en önemli etken olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca çevik liderlik ile altı kod başka bir deyişle altı etkili faktör arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Sonuç olarak işletmelerin çevik olarak değerlendirilen liderlik ile ilgili faaliyetleri gerçekleştirme sıklığını artırdıkça farkındalıklarının da artacağı vurgulanmaktadır. Çalışan problem çözme yeteneklerinin çevik liderlik üzerinde önemli bir etkiye sahip olması, bu yöndeki araştırmaların geliştirilmesi ve sürdürülmesi gerekliliğini gösteren ana argümanlardan biri olarak öne sürülebilmektedir. Literatür ile uyumlu görünen nitel araştırma sonuçları özgün yaklaşımı nedeniyle sektöre ve literatüre katkı niteliğinde olabilir. Bu nedenle, araştırmanın sonuçları üretim işletmelerinde uygulamalarla yaygınlaştırılabilir ve çevik liderliğin farkındalığını artırabilir. Gelecekteki çalışmalarda aynı araştırma nicel varsayımla tekrarlanabilir, farklı sektörlere uygulanabilir.

Introduction

Leaders who have to change and development, they conscious that competitors in a global world incessantly attack companies with change and complicacy. While forthcoming improvements are increasingly hard to prevision with certainty, the pace of change can be sure to continue to expand, and the degree of complicatedness. The achiever of traditional leadership conducted relatively well for most industries until recent years when the global world pioneer in an age of everlasting change and increasing confidence. Therefore, commonly powerful and effective leadership in this complex environment needs mastery of the far seeing, helpful trend found in the level of agility. To develop companies with the agile required by present complex business conditions, companies need managers who concrete a degree of agility. The essence of agile leadership is the capability to manage effectively in an environment of intense competition. Therefore, intense competition impact all managers, and agility is a qualification that's progressively required not just in the management team but all through the organization (Parker et al., 2015: 120).

The paradigm of "Agile" which is defined as the competence of companies to live in the global world full of threats, was first presented in 1991 by Lehigh University in an academic paper (Nagel and Dove, 1991). Consequently, this advancement has put options into action across the globe, and leadership development has been redefined according to the traditional leader. Especially, facing the digital era, it demands an agile and proactive leader in all ways. The agility leader has to the production of a plan which will make the organization follow the improvement of the technology and era. Thus, the needs a leader as agile who could give influence to the team to do the business based on the necessity of the organization in this changeable technology (Fachrunnisa et al., 2020: 66). Agile leaders know this kind of work is suitable, and it is a tool to give meaning to the strategy achieved by the organization. However, companies are increasingly taking a value-based approach like agile and know to distinguish between what is value-added and what does not matter.

Managers aim in agile by deciding the type of leader they need to become using their activities to practice on this demand, and then applying on stages. The concept of agile leadership suggests that managers also demand basic guiding applications that provide a concept inside which employees, rather than rigid rules (Spreitzer et al., 1999: 347). Applying agile practices, the manager becomes a leader, arrangement the strategy, establishes the plan, and supports a solution, adjustment, and teamwork. Guiding principles of agile leadership are (Parker et al., 2015: 114): (a) intrinsic ability; (b) analytical perspective; (c) provide self-organization management; (d) humanistic; (e) problem-solving mechanism; (f) proactive; (g) decision-making mechanism; (h) managing for outcome products, and (i) removes many difficulties that prevent from achieving the targets. The agile leader who realizes these principles can guide the organization and effect employee behaviour by determining, spreading, and sustaining the mission.

Studies in the literature, intensely aware of the agile tendency, have been shown the need to enhance agile leadership companies that estimate and respond to fastly changing situations in methods that successfully manage complications. Agile research is becoming an increasingly common agile workplace as production, lean, organization, or leaders. Indeed, much theoretical research exists that overall performance increased significantly since agile transformations of leadership began. The originality of this study is the lack of applied studies in the literature on agile leadership. Therefore, the aim of this paper was to describe the influential factors of agile leadership that were tested in the literature or industry in a series of generally held postulates.

The paper is organized as follows: initially section is for the introduction. In the second section, the literature review is presented. Materials and methods are explained in the third section shows. The fourth section presents the qualitative data collected from managers in a production industry are analyzed. In the conclusion part, the results provided from the study were discussed and the next studies were suggested.

Literature review

Conceiving the organization as a live organism rather than a machine lies at the heart of the achievements trend toward agile leaders. The recent research and papers show agile leaders in organizations were that it encourages transformation and this has included the plan they use to reach the aims. Many researchers have been described agile leadership as a systematic management strategy in the company. Researchers have been keen on an interest in agile leadership as the follows: The paradigm of “Agile” was first introduced by Lehigh University in an academic report (Nagel and Dove, 1991). Ralston (2008) has reported weakness of agile leadership is through the defect of the operating process direct out coming from unproductive leadership. Sull, (2009); Schein, (2010b) have claimed that dynamic works continuously build skills that require a robust culture of organizational to agile leadership. Doz and Kosonen, (2010) have reported dynamic capabilities like agile leadership embrace a structural achieving perspective. Savall and Zardet, (2011) have mentioned of agile leadership displays a culture capable of change structured between organizational structures and employee behaviours. Parker et al. (2015) reported describing the improvement of a research journal that was tested in the 23 companies of commonly held esteems around agile leadership of self-organized teams. Worley et al. (2015) described agile leadership as the traditional strategy of excellence in operational functions. Bushuyeva et al. (2019) explored contemporary approaches to agile leadership transformation while implementing various methods in periods of decision-making operations. Tarken (2020) claimed that as agile managers front diverse challenges such as the Covid-19 pandemic and remote working, it is significant to reply to these difficulties.

There are many studies in the literature on agile leadership for theoretical. In addition, this study is due to a lack of literature including qualitative research. Qualitative research questions were applied and analyzed to the management level where the agile leadership occurrences. Based on the analysis findings, the article presents suggestions for agile to encourage managers. With this viewpoint, due to its original approach, this qualitative research is a contribution to the industry and literature.

Materials and Methodology

In order to find out the industry managers’ perspectives and influential factors on agile leadership, a qualitative research method was used as part of the primary research. The research was conducted with a group-wide measurement of key elements of organizational culture represented by leadership principles with 20 questions. Based on the literature analysis, the questions were prepared for measurement of the probability for application of agile leadership. In this context, the research used especially composed questions to reach the aim. Questions and the various personal opinions relating to this topic have been asked to 14 industry managers in production plants in Aksaray by the researcher. This study, which was conducted as qualitative research was conducted with open-ended questions interviews with the fourteen managers. Purposive sampling was used for the reason that it focuses on a certain phenomenon in the qualitative research approach (Creswell, 2013: 231; Mertens, 2014: 38). While collecting the data, the participants were met at a jointly determined place and time, and each participant was interviewed at separate times over the open-ended questions prepared beforehand. All interviews were handled by the same researcher, and the views in the collected data were coded.

Participants have various work experiences in the work field. The managers were asked for their agile leadership level of knowledge before asking the questions. The investigation was face-to-face in order to create clear conclusions in the research and to get a certain response from the managers. In the investigation, the participants were responded to which factors influential would create the ideally agile leadership. The manager's position, experience, and agile leadership information levels are indicated in Table 1.

Table 1: Managers features

No	Position (Manager/Director)	Experience (year)	Agile Leadership Level of Knowledge
1	Order Management	18	Moderate
2	Human Resources	18	Moderate
3	Supplier Management	12	Moderate
4	Production Planning	19	Basic
5	Maintenance	16	Basic
6	Controlling	7	Little
7	Information Technologies	9	Moderate
8	Finance	14	Basic
9	Process Planning	14	Moderate
10	Quality Management	20	Moderate
11	Research&Development	7	Moderate
12	Project Management	12	Little
13	Sales&Marketing	18	Basic
14	Purchase Management	11	Basic

Table 1 indicates how managers at every themselves while agility degree in three-step (moderate, basic, and little). By data collected from 14 expert managers in a common variety of departments, the guess is that about 50 percent of managers knowledge operates at the moderate, 36 percent of managers knowledge basic, and 14 percent of managers know little levels of agility.

The qualitative approach submits generally unstructured text-based data. In this study, the process of analysing qualitative data primarily involves coding or classifying the data of the manager interviews. Given the advancement of information technology, the program of MAXQDA of qualitative data coding has used for this research analysis. After coding, the findings were interpreted as indicating the most effective with six factors.

Throughout the analysis of the qualitative data, inductive content analyses were carried out by the researcher, and a paper was prepared on the participants' ethics and compliance primarily to raise awareness. To ensure the research reliability, "Code Reliability = Agreement / (Agreement + Disagreement) x 100" (Miles and Huberman, 1994: 64) of the formula was used, and the reliability percentage for this study was determined as 84% [Code Reliability = 410 / (410 + 78) x 100].

Results and discussion

Throughout the coding phase of the study, open codes were used. Open codes mention an advanced vision that a researcher adds to knowledge accepted strategically. These codes were grouped based on equalities and proximity points and became related and practical (Cohen et al., 2011: 238). Research data were then predicted based on frequency then color-coded and exported to make results using MAXQDA. When analyzing the data collected, six key codes arise: Individual Responsibility, Trust, Collaboration, Self-Organized Team, Pioneer Spirit, Focus. There are sub-indicators in the formation of these codes. The frequency shows how often the sub-indicators were asserted per code. Findings on the codes and codes' sub-indicators of agile leadership are as follows:

Individual responsibility: The theme of individual responsibility became that the concept of agile leadership consciousness evokes 10 different influential factors apparent through the data analysis step.

Table 2: Influential factors suggesting in 'individual responsibility'

Influential Factors	Frequency	Percentage
Solving Employee Problem	9	18.51
Employee Conversation	8	15.22
Team Decisions	7	13.69
Team Control	7	13.47
Employee Initiative	7	11.80
Excuse, Justification, and Victimization	5	9.56
Flexible Working	5	5.16
Personnel Empowerment	4	4.47
Employee Presentations	4	4.26
Delegation Game	2	3.86
Total	57	100.00

In Table 2, the frequency and percentage distributions of the influential factors evoked by the individual responsibility consciousness are given. Solving employee problem influential factor was with the highest level (18.51%) often has to be learned again by employees. Managers usually have intervened the solving employee problem in a limited way. The agile leader assumption that the employees should know that their work-related problems will be resolved. In this situation, the employees encourage independent, solution-oriented thinking to agile leaders.

Trust: 9 different influential factors are apparent through the data analysis step.

Table 3: Influential factors suggesting in 'trust'

Influential Factors	Frequency	Percentage
Transparency	8	16.55
Loyalty	7	14.31
Exchange Ideas	7	14.14
Team Culture	7	13.21
Speak Positively	7	11.78
Employee Annoyances	6	11.69
Praise Instead of Criticism	6	7.96
Control Rules	5	6.13
Find Solutions	3	4.23
Total	56	100.00

In Table 3, the frequency and percentage distributions of the influential factors evoked by the trust consciousness are given. Transparency influential factor was with the highest level (16.55%), every meeting reported which topics are currently being discussed in the management circle. Accordingly, meeting reports and budgets should be open. Agile leaders create transparency on what basis have made decisions.

Collaboration: 9 different indicators of which is collaboration' influential factors are apparent through the data analysis step.

Table 4: Influential factors suggesting in 'collaboration'

Influential Factors	Frequency	Percentage
Collaborative Work	8	17.82
Help the Employee	8	17.11
Create Workspaces	8	16.32
Freedom	7	14.55
Employee Appreciation	5	10.41
Employee Contribution	5	10.08
New Personnel	5	5.98
Mood	5	5.88
Celebrate the Feasts	2	1.85
Total	53	100.00

In Table 4, the frequency and percentage distributions of the influential factors evoked by the collaboration consciousness are given. Collaborative work influential factor was the highest level (17.82%). Traditional leaders often deal with mistakes and catastrophes and lose sight of the successes. An agile leader looking back at success can strengthen self-confidence.

Self-organized team: 8 different indicators of which is Self-Organized Team' influential factors are apparent through the data analysis step.

Table 5: Influential factors suggesting in 'self-organized team'

Influential Factors	Frequency	Percentage
Personnel Goals	8	17.54
Develop and Support	8	17.21
Employee Map	7	15.66
Change in Perspective	7	15.08
Good Job	5	10.79
Spend Time Your Team	5	8.98
Reference Book	5	8.76
Personnel Mistakes	5	5.98
Total	50	100.00

In Table 5, the frequency and percentage distributions of the influential factors evoked by the self-organized team consciousness are given. The personnel goals influential factor was the highest level (17.54%). By encouraging the employees to learn, agile leaders get to know their motivation, learning fields, and weaknesses better. In this way, it promotes mutual trust and personnel goals.

Pioneer spirit: 8 different indicators of which is Pioneer Spirit influential factors are apparent through the data analysis step.

Table 6: Influential factors suggesting in 'pioneer spirit'

Influential Factors	Frequency	Percentage
Job Rotation	8	16.96
New Techniques	8	16.77
New Ideas and Impulses	8	16.43
Work Direction	7	15.09
Play Team Games	5	9.56
Innovation Laboratory	5	9.45
Integrate Customers	5	8.90
Activity Register	5	6.84
Total	51	100.00

In Table 6, the frequency and percentage distributions of influential factors evoked by the pioneer spirit consciousness are given. The job rotation influential factor was the highest level (16.96%). Job rotation requires planning and courage. Agile leaders have to plan with whom and in which department a job exchange is possible. This rotation is possible and will give the team unexpected impulses, ideas, and self-knowledge.

Focus: 8 different indicators of which is Focus influential factors are apparent through the data analysis step.

Table 7: Influential factors suggesting in 'focus'

Influential Factors	Frequency	Percentage
Nonvalue Added Activities	8	17.77
Customer Satisfaction	8	17.68
Customers and Stakeholders	8	16.96
Impediments	7	14.23
Methods	7	12.52
Organization Vision	7	12.39
Employee Vision	5	5.43
Discuss	2	3.02
Total	52	100.00

In Table 7, the frequency and percentage distributions of the influential factors evoked by the focus consciousness are given. Nonvalue added activities influential factor was the highest level (17.77%). Agile leaders raise the team’s awareness to question, automate and, if possible, eliminate particularly time-consuming and resource-intensive tasks again and again.

The results show that 'individual responsibility' has the greatest value for agile leadership. Therefore, the fulfilment of solving employee problems has the biggest impact on individual responsibility. According to the analysis results, it can be seen a strong correlation between solving employee problems and agile leadership. The influential factors given in Table 8 are shown with assumptions to create awareness of whole agile leadership.

Table 8: Influential factors of agile leadership

No	Codes	Influential Factors	Assumption
1	Individual Responsibility	Solving Employee Problem	Managers usually have intervened the solving employee problem in a limited way. The agile leader assumption that the employees should know that their work-related problems will be resolved.
2	Trust	Transparency	Agile leaders create transparency on what basis have made decisions.
3	Collaboration	Collaborative Work	An agile leader looking back at success can strengthen self-confidence.
4	Self-Organized Team	Personnel Goals	By encouraging the employees to learn, agile leaders get to know team motivation, learning fields, and weaknesses better. In this way, it promotes mutual trust and personnel goals.
5	Pioneer Spirit	Job Rotation	Agile leaders have to plan with whom and in which department a job exchange is possible. This rotation is possible and will give the team unexpected impulses, ideas, and self-knowledge.
6	Focus	Nonvalue Added Activities	Agile leaders raise the team's awareness to question, automate and, if possible, eliminate particularly time-consuming and resource-intensive tasks again and again.

In Table 8, the codes, influential factors, and assumptions evoked by the agile leadership consciousness are given. As an outcome of the qualitative study implement within the field of the study, new assumptions are proposed by six items from the acquisition, codes dimensions, and keeping six of the influential factors on the scale. The study purpose was that "agile leadership" and the six codes to achieve this goal were concerned the individual responsibility, trust, collaboration, self-organized team, pioneer spirit, and focus of the studies included in the manager. According to the analysis results, there is a strong relationship between individual responsibility and agile leadership. The solving employee problem under the individual responsibility code emerged as the most important influential factor. Another reason may be the interviews used when finding the other codes might have revealed the company's influential factors. In addition, a significant relationship was determined between agile leadership and the six codes, and six influential factors.

This paper that although agile leadership methods are new as a whole, this topic has strong research in the literature. First example to discuss this study result is that agile leadership approaches are Gregory and Taylor (2019) developed an assessment methodology that is an agile leadership matrix to provide a management culture evaluation. This matrix is included of five levels that are surviving, stabilizing, secure, thriving, and transformational. This study was that "agile leadership" and the six codes to achieve the study goal were concerned the individual responsibility, trust, collaboration, self-organized team, pioneer spirit, and focus of the studies included in the manager. Additionally, Brand et al. (2019) reported the agile matrix includes seven elements as agile leadership, well-being and fulfilment, collaborative communities, trust and transparency, adaptability to change, innovation, and learning. Denning (2019) has been keen on interest managers are responsible for mapping the agile transformation that considers the new organizational culture, resilience and stability, creativity and innovation, maturity, talent management, leadership, and management. Other studies in the literature indicated that the buy-in of the top management is a key driver or a force multiplier because it is essential to have the agile alignment with organizational management (Ivory & Brooks, 2018; Wyman, 2018).

Conclusion

This paper reports the findings of a qualitative study of the agile leadership and practices of a 'purposive sample' of fourteen managers. To find out the managers' perspectives and influential factors on agile leadership, a qualitative research method was used research. The research was conducted with a group-wide measurement of key elements of organizational culture represented by leadership principles with 20 questions. The program of MAXQDA of qualitative data coding has been used for this research analysis. To ensure the research reliability percentage for this study was determined as 84%.

The purpose of the article was to describe the influential factors of agile leadership that were tested in the literature or industry in a series of generally held postulates. The purpose was that "agile leadership" and the six codes to achieve this goal were concerned the individual responsibility, trust, collaboration, self-organized team, pioneer spirit, and focus of the studies included in the manager. The solving of employee problems, transparency, collaborative work, personnel goals, job rotation, and nonvalue added activities were pointed out by participants as the agile leadership what could give the best influential factors in the management process in the company. The qualitative research results show that solving employee problem from the sub-indicator of individual responsibility has the most important for agile leadership. According to the analysis results, there is a strong relationship between individual responsibility and agile leadership. The solving employee problem under the individual responsibility code emerged as the most important influential factor. Another reason may be the interviews used when finding the other codes might have revealed the company's influential factors. In addition, a significant relationship was determined between agile leadership and the six codes, and six influential factors.

Consequently, it is highlighted that companies will increase their awareness as they increase the frequency of performing the activities related to leadership, which is evaluated as agile. The fact solving employee problem capabilities have a significant effect on agile leadership supports one of the main arguments of the research, showing that the research in this direction should be developed and continued. This study's findings were appropriate with the related literature. Because of its originality, the present qualitative research is an assist to the sector and other papers. Therefore, the results of the research can foster dissemination and increase awareness of agile leadership for industries management. Future work can be suggested to quantitative research in which agile leadership other studies.

Concerning the limitations of the research is regarded, due to the practical impossibilities of data collection from the company, purposive sampling methods were used. Besides, it was achieved within one company only, one industry, and fourteen managers'.

References

- Brand, M., Tiberius, V., Bican, P. M., and Brem, A. (2021). Agility as an innovation driver: Towards an agile front end of innovation framework. *Review of Managerial Science*, 15(1), 157-187.
- Bushuyeva, N., Bushuiev, D. and Bushuieva, V. (2019). Agile leadership of managing innovation projects. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*, 4 (10), 77-84.
- Cohen, L., Lawrence M. and Keith M (2011). *Research methods in education* (7th ed.). Routledge.
- Creswell, J. (2013). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications.
- Denning, S. (2019). The ten stages of the agile transformation journey. *Strategy & Leadership*, 48(1), 3-10.
- Doz, Y. L. and Kosonen, M. (2010). Embedding strategic agility: A leadership agenda for accelerating business model renewal. *Long Range Planning*, 43(2-3), 370-382.
- Fachrunnisa, O., Adhiatma, A., Lukman, N. and Ab Majid, M. N. (2020). Towards SMEs' digital transformation: The role of agile leadership and strategic flexibility. *Journal of Small Business Strategy*, 30(3), 65-85.

- Gregory, P., and Taylor, K. (2019). Defining agile culture: a collaborative and practitioner-led approach. 2019 IEEE/ACM 12th International Workshop on Cooperative and Human Aspects of Software Engineering (CHASE).
- Ivory, S. B., and Brooks, S. B. (2018). Managing corporate sustainability with a paradoxical lens: lessons from strategic agility. *Journal of Business Ethics*, 148(2), 347–361.
- Mertens, D. M. (2014). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. Sage Publications.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed). Sage Publications.
- Nagel, R. N. and Dove, R. (1991). *21st century manufacturing enterprise strategy: An industry-led view*. Diane Publishing.
- Parker, D. W., Holesgrove, M. and Pathak, R. (2015). Improving productivity with self-organised teams and agile leadership. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 64 (1), 112-128.
- Savall, H. and Zardet, V. (2011). *The qualimetrics approach: Observing the complex object*. Information Age Publishing.
- Schein, E. H. (2010b). *Organizational culture and leadership*. John Wiley & Sons.
- Spreitzer, G.M., Cohen, S.G. and Ledford, J.R. (1999). Developing effective self-managing work teams in service organisations. *Group & Organization Management*, 24 (3), 340-366.
- Sull, D. N. (2009). *The upside of turbulence: Seizing opportunity in an uncertain world*. HarperCollins.
- Tarken W. (2020). *Agile leadership in action during a crisis – top 7 practices to build organizational resilience and develop HR leaders* (3rd ed). Workforce Solutions Review.
- Worley, C. G., Zardet, V., Bonnet, M. and Savall, A. (2015). *Becoming agile: How the SEAM approach to management builds adaptability*. John Wiley & Sons.
- Wyman, O., (2018). Organizational Agility. Retrieved June 16, 2022, <https://www.oliverwyman.com/our-expertise/insights/2018/apr/organizational-agility.html?bsrc=oliverwyman>

Ethical approval

This study has been approved by the ethics committee of Aksaray University with 2022/01-14 number and date.

Contribution rate of researchers

The author contributed: Wrote the manuscript, collected data, and analyse/reported the results.

Conflict of interest

There is no potential conflict of interest in this study.

Kadınların hediye alma ve verme davranışları ve ritüelleri üzerine bir literatür çalışması

A literature review of rituals and females gift-giving behaviours

Gönderim Tarihi / Received: 18.06.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 20.06.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.953284](https://doi.org/10.31795/baunsobed.953284)

Caner DOĞAN**1

Aybeniz AKDENİZ AR²

ÖZ: Hediye geleneği bütün kültürlerde karşı karşıya kalınan evrensel ve işlevsel bir kültür kalıbı olmaktadır. Gerek ilkel kültürlerde gerekse çağdaş kültürlerde bu gelenek sürdürülmüştür. Modern kültürlerde ise hediye verme ve alma, tüketicilere geçmiş dönemlere göre daha çok fırsat sunmaktadır. Hediye verme ve alma geleneğinde kadınların hediye satın alma, hediye verme ve karşı taraftan hediye kabul etme davranışlarını inceleyebilmek için işletme, tüketici davranışları, iktisat tarihi, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, kültür gibi alanlarda araştırmalar yapmak gerekmektedir. Bu çalışmanın odak noktası, kadınların hediye alıp verme konusunda literatür araştırmasına başvurarak davranış, duygu, düşünce ve beklentilerini anlamaya çalışmaktır. Bu amaçla öncelikle hediye alıp verme kavramı, sonrasında ise bu doğrultuda geçmişten günümüze hediye alıp verme ve kadınların bu konuda, algıları, tutumları ve davranışları irdelenmiş ve buradan elde edilen sonuçlara göre yeni öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hediye alıp verme, Kadın, Kültür, Tüketici davranışı

ABSTRACT: The gift tradition is a universal and functional culture pattern that is encountered in all cultures. This tradition has been maintained in both primitive and contemporary cultures. In modern cultures, gift-giving has been offering more opportunities to consumers than previous eras. In the gift of gift tradition, it is necessary to be brought together fields such as consumer behavior, history of economy, psychology, sociology, anthropology, and culture in order to be able to examine the behavior of women in buying gifts, giving gifts, and accepting gifts from the others. The purpose of this paper is to try to understand the feelings, thoughts and expectations of women about gift-giving. For this purpose, firstly the concept of gift-giving, and in this direction the thoughts, attitudes, and behaviors of women in gift-giving were thoroughly examined from the past to the present and new suggestions were made as stated in the results obtained from this paper.

Keywords: Consumer behavior, Culture, Gift-giving, Women

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/İşletme Doktora Bölümü/, canerrdogan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9467-9848>

² Doç. Dr. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Üretim Yönetimi ve Pazarlama Ana Bilim Dalı, aar@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6935-2918>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Gift-giving culture has a crucial role in keeping societies together from past to present. Gift-giving appears in different forms in different civilizations as well as countries from previous eras to present. The concept of gift-giving was formed by the combination of many parameters. These parameters have emerged from the combination of factors which affect humans and human beings such as culture of society, anthropology, psychology, economy, and consumer behavior. Gift-giving includes an obvious process. This process is made up of considering, planning, compliance, purchasing and appropriately presents. In order to be able to think about the possibilities of gift-giving some abilities are clearly required, such as using resources efficiently and having creativity in their mind.

Gift-giving situated in the form of reciprocity in human psychology. According to the rule of reciprocity, it is necessary to pay back favors, invitation letters, gift, and similar things which were given to us. That is why whenever gifts and invitation letters The word of being grateful is common instead of saying thank you (Cialdini, 2016). In addition to gift-giving, in emotional relationships a person expects reciprocity from the other side of a relationship. Gender is one of the fundamental variables utilized in the consisting of marketing components. It is often thought that gender is an easily determinable variable, this situation is quite normal.

Recently many studies have been carried out in terms of determining psychological and social differences. These studies revealed that there are differences between men and women in many ways such as abilities interests and tendencies (Koç, 2019).

In the conducted studies, it was obvious that women tend to evaluate is subjective and inner sense whereas men evaluate that in much more analytical and logical perspective (Odabaşı and Barış, 2019).

Methodology

The purpose of this study is to examine the literature on gift-giving women behaviors of purchasing, giving, and receiving gifts. For this reason, first of all historical background on gift-giving, behaviors as well as the perspective of cultures are described. Another part of this paper the gift buying and giving behavior of females consumer behaviors, history of economy, psychological, sociological, anthropological, and cultural studies were thoroughly looked over.

Findings and discussion

Gift-giving is a form of culture which has positive roles in human relations in previous and current societies that is regardless of its amount. As a traditional form from the past which has caused happiness in emotional relationships as well. In addition to this humanity has a long term in its own history. This type of exchange was accepted importantly regardless of local and regional characteristics, presence to traditions, and the abundance of gifts. Without any doubt this sort of shopping causes some positive functions to be performed.

Nowadays social alteration had experienced doubtlessly affect the gifting tradition which has been carrying on since the past particularly economic reasons, struggle of earning living occur an obstacle for giving and receiving gifts in large amounts. Nevertheless, despite the fact that all the alterations the principle of reciprocity in gift shopping has never changed during the time.

Previous papers focused on the differentiation of gift purchasing behaviors according to gender in foreign literature reveal that females are more willing to purchase gifts and they focused on more person-oriented purchasing as stated in literature review.

In Turkish society, gift-giving is generally seen by means of helping each other by using gift-giving in addition to its real meaning. It can be stated that goal-oriented purchasing is carried out with the thought of ‘‘ gift ought to be beneficial for receivers’’ Another reason is that gift-giving is mostly for special occasions.

Results and recommendations

As a consequence of this paper, gift-giving behaviors of females in gift-giving rituals as well as today's world were clearly observed. It has been obviously examined that some traditions even have changed their shape, their existence still goes on in today's our modern world. Another result of the research is that in parallel with previous studies, it was determined that females spend more time in shopping, prepare gifts with more emotional intensity which can accept and give to opposite sex on occasional days whereas males would prefer functional gifts instead of feminine gifts which prepared for them.

It is stated that whereas females do not attach much more importance to the stories of the gifts they give, particularly occasional days mentioned compared to females males add more fantasy elements to the stories which are fixed at the end of gift-giving process.

The limitation of this paper is that it merely focused on females gift purchasing and giving behaviors. In addition to gender roles, future studies can also look over male's attitudes of gift purchasing, giving, and receiving gifts.

Hediye alıp verme kültürü geçmişten günümüze kadar toplumların bir arada yaşaması ve daha iyi bir iletişime sahip olabilmelerini sağlayan önemli unsurlardan biridir. Bu kültür farklı ülkelerde, farklı medeniyetlerde ve farklı biçimlerde karşımıza çıkmıştır. Hediye alıp verme kavramı birçok parametrenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu parametreler, toplumların yapısı, psikoloji, ekonomi, tüketici davranışları gibi insan ve insanı etkileyen bilim alanlarında yapılan araştırmaların bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Hediyeleşme, belirli bir süreci içermektedir. Bu süreç; düşünme, planlama, uygunluk, satın alma ve uygun bir biçimde karşı tarafa sunma şeklinde olmaktadır. Hediye verme ise olanaklar üzerinde tasarrufta bulunabilmek, kaynak kullanım yeteneği ve yaratıcılığın olması durumudur (Schmid, 2018: 17). Kültür, yerel ve özgün değerler sistemi olarak toplumun yaşam şeklinin belirlendiği, o toplumun devamlılığı için bireylerin tutum, davranış, yaşam tarzı ve değerlerinin paylaşıldığı, nesilden nesile aktarıldığı birikimler ve bunun sonucunda öğrenilen davranışlar bütünüdür (Akdeniz Ar vd., 2022, 382).

Hediyeleşme insan psikolojisinde karşılıklık olarak yer almaktadır. Karşılıklı bulunma kuralına göre tarafımıza yapılan iyiliklerin, davetlerin, verilen hediyelerin ve buna benzer şeylerin geri ödemesini bir şekilde yapmak gerekmektedir. Bu nedenle bu gibi hediyeleri ve davetleri alınca, teşekkür ederim yerine minnettar olmak sözü dillere yerleşmiştir (Cialdini, 2016: 45).

Hediye alıp vermenin yanı sıra duygusal ilişkilerde de kişi bilinçaltında karşı taraftan da karşılık beklemektedir. Duygusal bir ilişkinin iki tarafı olduğundan ortak amaçlar ve duygular için beraber hareket etmesi gerekmektedir. Bu düşünce yukarıda bahsedildiği gibi kişilerin bilinçaltında şekillenmektedir. Öte taraftan cinsiyet, pazarlama bileşenlerinin oluşturulmasında kullanılan en temel değişkenlerden biridir. Cinsiyetin kolay belirlenebilir bir değişken olduğu düşünüldüğünde bu durum gerçekten normaldir. Son zamanlarda kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıklardan ziyade psikolojik ve sosyal farklılıkların tespit edilmesi bakımından pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar kadınlar ve erkekler arasında pek çok alanda kabiliyet, yetenek, ilgi ve eğilim bakımından farklılıklar bulunduğunu ortaya koymuştur (Koç, 2019: 467). Yapılan araştırmalarda, kadınların sübjektif ve içlerinden gelen duygularla değerlendirme yapma eğilimleri gözlenirken, erkeklerin ise daha analitik ve mantık penceresinde değerlendirme yaptıkları gözlemlenmiştir (Odabaşı ve Barış, 2019: 259).

Bu araştırmanın amacı, hediye alıp verme, kadınların hediye satın alma, verme ve kabul etme davranışları ile ilgili literatürün incelenmesidir. Bu amaçla, öncelikle hediye alma verme davranışı üzerinde tarihsel geçmişi ve kültürler üzerindeki önemi araştırılmıştır. Çalışmanın diğer bölümünde ise, kadınların hediye satın alma ve verme davranışları, tüketici davranışları, iktisat tarihi, psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi bilim alanlarının bulguları ile ele alınmıştır.

Hediye alma ve verme davranışı üzerine tarihsel bir bakış

İlkel toplumların en belirgin özelliklerinden biri, düzenli bir şekilde hediye verme ya da hediye değiş tokuşu yapmak davranışlarının olduğu, yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Bazı insan bilimcilere göre, bu durum karşılıklı toplumsal ilişkilere büyük önem verildiğinin ve bireylerin toplumsal bağlarının güçlü olduğunun belirtisidir. Hoebel (1954)'te bu konuya ilişkin şunları ifade etmiştir: Hediye verme, bütün toplumsal ilişkilerde karşılıklı yardımlaşma ve alıp vermenin önemli bir role sahip olduğunu, toplumsal ilişkilerin bu şekilde kurulduğunu belirtmektedir (Reed, 1984: 272). Başkaları adına yapılan her toplumsal edim, karşı tarafından da bir edimde bulunmasını gerektirir. Bir hediye vermek karşılık almak umudunu doğuran bir iyiliktir.” Başkalarının sana yapmasını istediğini sen de başkalarına yap” ifadesi taşıdığı olumsuz anlamı kadar olumlu bir anlamı da kendi içinde içermektedir (Hoebel, 1954: 346).

Hediye alıp verme temelde ilk totemci biçimini geride bırakarak olgunlaşmış biçimine erişmiş olan bir karşılıklı değiş tokuş dizgesidir. Hediye alıp verme pazarda takas edilmek üzere üretilmiş olan eşyalar üzerine kurulmuş olan çağdaş, toplumsal, ekonomik ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Günümüz toplumlarında rastlantısal olarak verilen hediye, ilkel toplumlarda temel bir olguydu (Reed, 1984: 273). J. H. Driberg (1934) hediye alıp vermenin, en temelde kullanım değerlerinin alışverişi demek olan mal değiş tokuşundan önce uygulanan takastan çok farklı olduğunu söylemektedir. Takas bazı değer ölçülerinin kabul edilmiş olmasını ve karşılıklı değişilecek malların değeri konusunda karşılıklı bir

anlaşma olmasını gerektirmektedir. Diğer taraftan hediye değiş tokuşunda hiçbir pazarlık ya da çekişme söz konusu değildir (Reed, 1984: 273). Bazı ilkel kabilelerde yerliler, hediye verme törenleriyle, takasa dayanan ticari ilişkiler arasında benzerlik bulanları hiç hoş karşılamamaktadır.

İlkel toplumların hediye verme dizgesinin açıklanmasını sosyoloji alanının öncülerinden Mauss (2000) gerçekleştirmiştir. Mauss, bu dizgeye yiyecek ve emek ürünü gibi fiziksel şeylerden din, tapınma, büyü ya da erginlik ve geçiş dönemlerine ait düzenlenmekte olan geleneksel törenleri, hatta insanları bile içine alan bir "haraçlar" dizgesi adını vermektedir. Eskiden görülen dizgelerde, mal, ürün ve servetlerin değiş tokuşu, kurulmuş belli pazarlarda, basitçe ve kişiler arasında olan birebir işlem olmadığı, bu uygulamayı yürüten ve gereken sözleşmeleri yapan ve yükümlülükleri üstlenenlerin kişiler değil kümeler olduğunu ifade etmektedir. Bu kümelerde, kümelerin başında olan reisler karşı karşıya gelmişlerdir. Ayrıca bu kümeler aralarında sadece maddi değere sahip varlıklar, gerçek ve kişisel mülkleri değiştirmemektedir. Karşılıklı bir şekilde saygı, ince ruhlu alışverişlerde bulunur, gerektiği zamanlarda birbirlerine kadın, çocuk verip, karşılıklı şekilde eğlenceler, şöenler ve dans gösterileri düzenlemekte, savaş durumlarında ise ittifak yapıp birbirlerine yardım etmektedirler. Sonuç olarak, haraçların karşılıkları her ne kadar bir gönüllülük penceresi arkasında alınıp verilse bile, bu işlemler özünde zorunlu durumlar olup, bunları yerine getirmemek küçük-büyük savaşa sebebiyet vermekteydi (Mauss, 2000: 3).

Hediye verme sanatının en temel noktaları, bir zamanlar felsefe alanında etik konusunun büyük önem taşıyan unsurları arasında yer almaktaydı. M.Ö. 4. yüzyılda Aristoteles başkaları için gerçekçi bir yardım kaynağı olan cömert, bol gönüllü insanı över ve bu sebeple o kişinin çok seveceğini ifade eder. Fakat bu kişi doğru hediye verebilecek durumda olmalıdır. Doğru yerde, doğru zamanda, doğru ölçüde vb. bunlar doğru biçimde hediye vermenin hususiyetleridir. Bir kişiye rastgele bir şekilde hediye vermemeli, hediye vermenin en önemli ön koşulu ise tutumun oluşması ve niyet edilmesidir (Schmid, 2018: 15).

Hediye alıp verme, bütün topluluklarda en önemli, en çok vakit harcanan bir aktivitedir. Bu özellikle kuzey batı Pasifik kıyılarında, yamyamlığın günümüze kadar korunduğu bölgede Kuzey Amerika'da yaşayan yerli başkanların ya da zengin kişilerin doğum, ergenleşme töreni, ölüm, totem direği dikme vb. önemli olaylar sırasında düzenlenen etkinliklerde ellerinde bulunan malları ve değerli eşyaları başkalarına bağışlaması ve yok etmesi işlemine Potlaç adı verilmektedir (Mauss, 2000: 32).

Türklerde Oğuzlar zamanında aktivitelerin Potlaçla pek farklı olmadığı ifade edilebilir. Boyların reisleri arasında yapılması Potlaçlarda ise başkanlar arasında yapılan yarışma gibi durumlar benzerlik göstermektedir. Eski Türklerdeki bu durum itibar kazanma açısından Potlaçlarla benzerlik gösterirken, toplumda adalet sağlama yönünden Potlaçlardan farklı olmaktadır (Tezcan, 1989: 31). Eski Türklerde mallara zarar verecek aktiviteler yoktur (Eröz, 1982: 286).

M.S. I. yüzyılda Seneca, "Hediye vermenin kolay bir iş olduğunu sanan, yanılmaktadır." diye ifade etmiştir. Bu konuda önemli olan, ihmalkârlık yapmamak her halükârda keyfi değil, düşünerek davranmaktır; birisinin bir iyiliği hak edip etmediğini, ona ihtiyacı olup olmadığını ve yahut kendisine yapılan bir iyiliğe uygun bir şekilde değiş tokuş olmasını kendi kendine sormaktır (Schmid, 2018: 15).

Bir hediyeyi kabul etmek, hediye verenle bir ilişki içine girmeye hazır halde olmayı gerektirmektedir. Fakat hediye ölçüsü büyüdükçe verilen hediye kabul edilebilme durumu da o kadar zorlu olmaktadır. Antik Yunan'da "do ut des" sana veriyorum ki sen de bana veresin anlayışı hakimdir. (Schmid, 2018: 15). Hediye vermek eski çağlardan beri, eğer karşılıklılık sorumluluğunu getirmese bile şükran duyma sorumluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu durumda hediye veren kişinin hediye alan kişiyi duygusal olarak kırmamak için verilecek hediye ölçüsünü düşünmesi gerekmektedir.

İslamiyet'in olduğu coğrafyalarda İslami kültürün hediye alma verme davranışları üzerinde büyük bir rolü vardır. Hediye alıp verme ile ilgili bazı sözler aşağıda gösterildiği gibidir:

- Hediyeleşin çünkü hediye, gönülden kını söküp atar.
- Davet edene icabet edin ve hediyeyi reddetmeyin.

• Ey Müslüman kadınlar! Hiçbir komşu kadın, bir koyun paçası bile olsa komşusunun verdiği şeyi küçük görmesin!

• Allah için sizden bir şey isteyene verin, sizi davet edene icabet edin, size hediye verene karşılık verin. Karşılık verecek bir şey bulamazsanız, onun için dua edin (Diyaret İşleri Başkanlığı, 2013: 365-367).

Hediye vermek, bir ontolojik eylem olarak düşünülmelidir, hediye veren, harcamalarından tasarruf edebildiği olanakları kullanarak bir gerçeklik oluşturarak, karşı tarafın bir arzusunun gidermeye çalışmaktadır. Hediye vermenin olanakları üzerinde tasarrufla bulunabilmek kaynak kullanım yeteneği ve yaratıcılığın olması durumudur. Olanakları hünerle gerçek kılabilme, bir talim ve sezgi konusudur (Schmid, 2018: 17).

Hediye verebilen kimse, hediye verebildiği ölçüde kudrete sahip olmaktadır. Bu kudretle beraber diğer insanlarla ilişkiler kurabilir ve mevcut ilişkilerini kuvvetli hale getirebilir. Bunun yanında verebileceği hediye ile bir toplumsal statü işareti de verebilmektedir. Bireyler arası sosyal ilişkilerin dinamiğine etkisi olan özel gün ritüellerini, sosyolojik bakış açısıyla irdelemek mümkündür. Bu durumun yanında hediye tüketiminin ülkelerin ekonomisini canlı ve hareketli tutma anlamında misyonunun da olduğu su götürmez bir gerçektir (Varnalı, 2019: 119).

Hediye ritüellerinde en önemli noktalardan biri sosyoloji alanının öncü isimlerinden olan Mauss (2000) tarafından karşılıklılık teorisi olarak ifade edilmektedir. Bu teoriye göre hediye alışverişi yukarıda bahsedilen noktalarla paralel olacak şekilde karşılıklı olmalıdır. Hediye değiş tokuşunun yanında duygusal ilişkilerde de bilinçaltının karşı taraftan bir karşılık bekleme durumu mevcuttur (Güvenç, 1984: 229-230). Mauss'un teorisini yeniden yorumlayan Hyde hediyelerin değiş tokuş işlemlerinde sürekli olarak minnettar olma, beklenti içerisinde olma, duygusal olabilme gibi insani hisler, kısaca özetlemek gerekirse insanların sahip olduğu sosyal ve canlı duygular yer almaktadır (Hyde, 1979: 84). Hediye veren, gerçekten hediye vermek istiyor ve bunu yaparken kendini iyi bir şekilde hissediyorsa bile verilen hediye, hediye verilen taraf ile hediye veren arasında bir asimetri meydana getiriyorsa eğer hediye alan kendini kötü hissedebilmektedir (Schmid, 2018: 17).

Amerikalı antropolog Sahlins, iktisat tarihçisi olan Polanyi'nin çalışmalarına eğilmiştir. Polanyi farklı değiş tokuş şekilleri arasında ayırım yapmıştır ve kapitalist piyasa değiş tokuşunun, kapitalist olmayan ve kapitalizm öncesi olan topluluklarda değiş tokuşu etkileyen çok farklı prensipler izlediğini ifade etmiştir. Sahlins, Polanyi'nin değiş tokuş şekilleri sınıflamasını birçok etnografik bulguyla ortaya koymuştur. Elde ettiği sonuçlara göre karşılıklılık, besin arayışında olan küçük topluluklardaki değiş tokuşu etkileyip yönlendirme sağlamaktadır. Bunun yanında ise, farklı karşılıklılık şekillerini de birbirinden ayırmıştır. Birbirinden ayrılan karşılıklılık türleri aşağıdaki gibidir:

• Genelleştirilmiş karşılıklılıkta, uzun vadede değiş tokuş işlemlerinin dengeye erişeceğini varsaymaktadır. Bu varsayım için herhangi bir kayıt tutulmamaktadır.

• Dengeli karşılıklılık, benzer değere sahip olan malların belirlenmiş bir süre içinde verilmiş olan hediye veren karşılığını vermektedir.

• Olumsuz karşılıklılık, uzun sürebilecek bir ilişki içerisinde ilişkinin tarafları, birbirlerine karşılık olarak hiçbir şey vermeden birbirlerinden düzenli olarak bir şeyler alma çabası içindedirler ve ilişkinin iki tarafı da diğer taraftan daha iyisini temin etmeye çaba gösterirler (Lavenda ve Schultz, 2019: 227).

Hediye, hediye verenin verildiği kişinin, hediye veren nezdinde ne anlam ifade ettiğine ait bir izlenim uyandırmalıdır (Schmid, 2018: 18).

Modern dünyada hediye vermenin geleneksel halleri ortadan kalkmaktadır. Bu haller, kimin kime, ne zaman, ne hediye vereceğini öngören hallerdir. Zaman zaman modern dünyanın hediye kültüründe de belirli nedenlerle ve önemli tören anlamı taşıyan günlerde sunulan ritüel hediyelere de rastlanılmaktadır. Rastlanılan bu ritüeller daha önceki dönemlerin geleneklerinin kalıntıları şeklinde varlıklarını devam ettirmektedir. Her koşul altında verilen hediyeler özen gösterilerek ayarlanmış hediyeler olmalıdır. Hediye verilecek kişinin ihtiyacının ne olduğunun, neyi arzuladığının sadece maddi yönü değil manevi

yönü de dahil olmak üzere iyi algılayarak özen gösterilerek seçilmesi gereklidir. Dikkatli, özenli olmak, doğru bir şekilde sunabilmek, hediye vermenin temelini oluşturmaktadır (Schmid, 2018: 19). Hediye vermenin kendi içlerinde anlamları olmaktadır. Bu anlamlar hediyein konusuyla beraber oluşmaktadır. Aşağıda hediyelerin konusunu ve kendi içerisinde sahip olduğu anlamlar verilmiştir. Bunlar:

- Sevinç hediyesi, hediye vermekten mutlu olan ve geri hediye beklentisi içerisinde olmayan insanların vermiş oldukları hediye türüdür. Bu tip hediyeleri sunan insanlar hediye alan kişilerin yüzlerinde oluşan mutluluk ifadesini görmek istemektedir.
- Minnettarlık hediyesi, kendisi için önemli olan noktalarda yardımcı olan ya da bir kişinin varlığından doğan, hediyeyi veren kişi için özel anlamlar taşıyan insana verilen hediye türüdür.
- Adalet hediyesi, hediye verenin karşı taraf için ihmale uğramaması adına verilen zorunlu denklik sağlama çabası olarak verilen hediye türüdür.
- Yumuşatma hediyesi, öfkeye sahip olan bir insanı yatıştırması için öfkeye sebep olan ya da daha farklı bir konunun telafi edilebilmesi ve öfkenin küllenmemesi için verilen hediyelerdir.
- Acil durum hediyeleri, hediye verenin vermek zorunda olduğu aksi takdirde eli boş gidip nezaketsizlik göstereceği düşünülen hediye türleridir.
- Yükümlülük hediyesi, hediye verenin içinden gelmeden mecburi vermek zorunda kaldığı için verilen hediye türüdür.
- Danae hediyeleri, hile ile bir aldatmacayı temsil etmektedir. Bu tip Truva savaşı sırasında, tahta hediye edilen at ile Truva'yı hile ile ele geçiren Danae'lileri hatırlatmaktadır. Bu tip hediyeler bir hayal kırıklığıyla sonuçlanması muhtemel mutlu beklentiler yaratmaktadır.
- Zafer hediyesi, hediye verenin nelere sahipken, hediye verilenin bu durumdan mahrum kaldığı hediye verilen kişinin sosyal statüsü o kişinin gözüne sokularak verilen hediye türüdür.
- Sulama kovası hediyeleri, hediye verilecek olan kişinin özel günlerini gözetmeden indirimde girmiş uygun ürünleri takip ederek yıl boyunca toplanıp hediye verilecek kişilere rastgele dağıtılma durumudur.
- Baştan atılan hediyeler, atılacak olan bir şeyi, birine hediye etme durumu olarak ifade edilebilmektedir. Bu tip hediyeler karşı tarafın işine yaramazsa hediyeyi veren taraf fırlatır atarsın denebilecek hediye türleridir (Schmid, 2018: 21).

Türk kültüründe batıdan yayılma neticesinde kendi kültürümüze geçen hediye verme davranışlarından birkaçını şu şekilde ifade etmek mümkündür.

- Doğum gününde hediye vermek,
- Yıl başında hediyeleşmek,
- Üniversitede bir personelin akademik unvan aldığı anda hediye vermek,
- Evlenme yıldönümünde hediye almak ve vermek,
- Anneye, anneler gününde ve kadınlar gününde hediye vermek,
- Babaya, babalar gününde hediye vermek,
- Bir kurumdan emekliye ayrılan ya da terfi alan birine hediye vermek (Tezcan, 1989: 32).

Geleneksel Türk kültüründe, yarı gizli, yarı açık bir şekilde götürülen yere sessizce bırakılırken zamanın ilerlemesi ve batı ile olan etkileşim sonrasında, kentleşmiş alanlarda hediye veren kişinin yanında açılıp sonrasında ise teşekkür edilir hale gelmiştir (Tezcan, 1989: 33).

Ülkemizde hediye götürülen durumlar ise aşağıdaki gibi belirtilebilmektedir.

- Yeni doğan bir bebeği görmeye giderken,
- Kırsal kesimde çocuğun ilk dişi çıktığı zaman,
- Sünnet olan bir çocuğa,
- Asker uğurlamasında ve askerdeki bir gence yapılan ziyarette,
- Evlilik törenlerinde,
- Bayramlarda,
- Yeni ev almada ya da yeni bir eve taşınıldığında, ev görmeye gidildiğinde,
- Ölümde, ölen kişinin ailesi, ölenin eşyalarını yakınlarına paylaşmaktadır,
- Uzak bir yere gidip geri dönen kişinin gittiği yerde meşhur olan bir ürünü küçük de olsa geldiğinde hane halkına getirmesi beklenmektedir. Bu duruma Anadolu’da değirmenden gelenden poğaça umarlar atasözüyle de destek verilmektedir (Tezcan, 1989: 33).

Yine Anadolu halk geleneklerinde özellikle kadınlar arasında hediye olarak nazarlık verme ve alma da yaygın bir gelenektir. Türk halk kültüründe nazar, sadece kıskanç ve kötü bakışlardan değil ayrıca çok fazla sevgiden de ortaya çıkabilmektedir. Eski çağlardan beri insanoğlu, cevabını bilemediği, olumsuzluklarını, rahatsızlıklarını, hastalıklarını nazarla açıklamaya çalışmıştır. Nazarın bir kişinin, diğer bir kişiye, eşyaya ya da hayvana kötü gözle bakması ya da bunlar hakkında övücü sözler söylemesiyle ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Nazar değdiğinde de o insan ya da hayvan hastalanır veya ölür. Eşya ise kırılmaktadır (Baturlar ve Yaylagül, 2019: 682). Nazardan korunmak için yapılan en yaygın uygulamalar “nazarlık” bulundurmak ve çeşitli söz kalıplarının söylenmesidir (Ekici ve Fedakar, 2014: 42)

Anadolu halkı nazara gelme durumuna karşı bazı tedbirler geliştirmiştir. Örnek olarak yukarıda belirtildiği gibi yeni doğan bir bebeği görmeye giderken nazarlık özelliği taşıyan nazar boncuğu at nalı gibi sembollerin yanında altın hediye edilmektedir. Ayrıca Ebenin hediye ettiği üzerliğe, altın, mavi boncuk ve kırmızı renk kurdele ilave edilerek nazarlık yapılmakta ve çocuğun elbisesine iliştilmektedir (Acıpayamlı ,1962: 3)

Türk kültüründe hediye vermek ve almak ile ilgili birçok atasözü bulunmaktadır. Bu atasözleri, hediyyeyi verene, hediyyeyi alana ve hediyein anlamlarına göre değişmektedir. Aşağıda Türk kültüründe hediye alma ve verme ile ilgili yer etmiş bazı atasözlerine yer verilmiştir.

- Az veren candan çok veren maldan,
- Gönülden kopan ihsanın hayırlısıdır,
- Yarım elma gönül alma,
- Vermekle mal tükenmez,
- Cennetin kapısını cömert açar,
- At yürümekle yol alır, kibar vermekle ün alır,
- Veren el, alan elden üstündür,

Bunun yanında hediye almaktan hoşlanan ama vermekten kaçınanlar için Anadolu’da “ver dağının altında büyümüş” ifadesi kullanılmaktadır (Coşar, 2005: 45).

- Hocaya sormuşlar almak için nasılsın laçın gibi demiş, vermek için nasılsın demişler başka laf yok mu demiş,
- Zamane hacısı armağan vermez,
- Zengin hediye verirse sıyırıp alır (Coşar, 2005: 45).

Yukarıda da bahsi geçen noktalar üzerinde Türkler Batı'nın da etkisiyle bazı önemli günleri batılı tarzda kutlamaktadır. Bu önemli günler arasında erkek-kadın ilişkilerinin temel dinamiklerini etkileyen ve karşılıklı olarak kutlanmakta olan bazı özel günler doğum günü, sevgililer günü ve evlilik yıldönümleri olmaktadır (Varnalı, 2019: 121). Bütün bu belirtilen noktalar üzerine hediye alıp vermenin altında birçok faktör yer almaktadır. Sosyo-psikolojik nedenler, davranışlar, ihtiyaçlar, başta cinsiyet olmak üzere demografik faktörler, dini inançlar gibi birçok parametre başta Türk toplumu ve diğer toplumlarda da hediye alma ve verme kültürüne direkt etki eden faktörler olmaktadır. Kadın ve erkeklerin duyguları işlemlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Kadınlar duyguları anlamada ve empati yapabilme konusunda erkeklere nazaran daha başarılı olmaktadır. Evrimsel kuramın bahsettiği üzere, biliş ve davranışlar açısından cinsiyet farklılıkların arkasında kadın ve erkeklerin farklı bilişsel ihtiyaçlarının olması yatmaktadır. Erkekler duyguları anlama gibi becerilerini avlanma zamanında ihtiyaçları olmadığı için geliştirememişken bu durumun aksine kadınların evde kalanlara ve çocuklarla ilgilenen kişi olarak duyguları ve davranışlarındaki küçük değişiklikleri bile anlamaları gerekli hale gelmiştir (Eşel, 2005:139).

Anadolu kadınlarının hediye verme ritüellerine ait bazı örnekler

- Başlık, erkek tarafının kız tarafına alacağı hediyelerin yanında para da vermesidir. Kız tarafı bu verilen paranın bir kısmı ile erkek tarafına hediye hazırlamaktadır.
- Okuntu; hısım akraba, komşu ve diğer tanıdıklara hediyeler göndererek düğüne çağırma, havlu, çorap, su bardağı gibi hediyelerin hepsine denmektedir. Davet edilen taraflar da davet eden tarafa hediyeler almaktadır. Kız tarafının hediyeleri genellikle çeyiz giderken verilmektedir.
- Gelin indirmesi, gelin eve geldiğinde hemen attan inmez ve karşı tarafın yakın akrabaları gelin gelen kıza hediyeler vermektedir. Bu hediyeler, dana, koç, altın gibi şeylerdir (Ersözlü, 1980: 42).
- Kırkım atma, kırkım geleneği, kıza verilen hediyeler anlamına gelmektedir. Kırkımı alan kadın verilen hediye ne olduğunu bağırarak ilan etmektedir (Tezcan, 1989: 32).

Kadınların hediye alma ve verme davranışlarına ait çalışmalar**Tablo1:** Geçmişten günümüze cinsiyete göre hediyeleşme üzerine yapılan çalışmalar

Çalışmanın Yazarı	Amacı ve Yöntemi	Bulguları
Hyde-1979		Günümüz modern ülkelerde hediye vermenin, kadın cinsiyetinin bir işareti olarak devam ettiğini gözlemlemektedir
Caplow- 1982	Akrabalık bağı olan insanlara ve Christmas döneminde hediyeleşme sistemi üzerine odaklanmıştır	Araştırmanın bulgularına göre kadınlar erkeklere kıyasla daha düşük maliyetli hediyeler vermektedirler
Cheal-1988		Kadınların hediye veren kişiler olarak rolünün, aile içerisindeki bakıcılık rolüyle, politik ekonomi yerine ahlaki ekonomi nedeniyle olduğunu ifade etmektedir
Fisher and Arnold-1990	Cinsiyet rolünün Christmas hediye alışverişindeki rolüne odaklanılmışlar ve toplamda 299 kadın ve erkeğe anket uygulamışlardır.	Anket sonuçlarına göre Christmas dönemi için yapılan hediye alışverişine erkeklere kıyasla daha çok dahil olmaktadır. Fakat erkekler eşitlikçi bir tutum takınırlarsa hediye alma sürecine daha fazla dahil olabilmektedir. Sonuç olarak Christmas dönemi için hediye satın alma davranışları bir aşk işi olarak gözüktüğü de bir kadın işi olarak yorumlanabilmektedir
Rucker vd. – 1991	Aynı cinsten ve karşı cinsten çiftlerin hediye alma davranışlarını incelemiştir. Altı çifte her bir kişiye ayrı ayrı olmak üzere yüz yüze mülakatlar yapılmıştır. Maliyet ve eşitlik algıları, hediye nin niteliği ile ilgili algılar üzerine odaklanılmışlardır.	Hediyenin maliyeti konusunda kadınlar erkeklere nazaran daha hassas davranmaktadır. Diğer taraftan erkekler sadece kadınlardan aldıkları hediyelerde hassas davranış sergilemektedir. Kıyafet hediyesi, en çok karşılık verilmekte olan hediye olmaktadır.
Gould ve Weil- 1991	Farklı hediye verme bağlamlarında maskülenlik (araşsalılık) ve feminenlik (dışa vurumculuk) yapılarını ve bu davranışların birey bazında nasıl değişim gösterebileceğini ele almaktadır.	Erkeklerin hediye alırken kendilerini hem erkeksi hem de kadınsı özellikler açısından farklı farklı tanımlamalara soktuğunu göstermiştir. Kadınlar ise hem kendi cinslerine hem de karşı cinse hediye verirken daha tutarlı olma eğilimi göstermektedir. Bunun yanında hem kadınlar hem de erkekler kendi hemcinslerine karşı hediye verirken daha tutarlı olma eğilimi göstermektedir. Öte yandan hem kadınlar hem de erkekler kendi hemcinslerine hediye verirken kendilerini daha rahat hissetmektedir. Fakat her iki cinsiyet de karşı cinslere hediye verirken, kendi hemcinslerine hediye verirken ki rahatlık durumundan uzak olup daha yoğun duygular beslediği tespit edilmiştir.
	Hediye vermeyi kategorilere ayırarak anlamayı amaçlamışlardır.	Bu kategoriler haz, sosyal norm ve verilecek kişiye fayda sağlayacak amaca dönük hediyelerdir. Bulgulara göre kadınlar hediye verme davranışında daha çok sosyal hediye verme kategorisinde yer alırken erkekler daha çok pratik ve amaca dönük hediye veren kategorisinde yer almaktadır. Araştırmanın diğer bir bulgusu da eğitim ve yaşın hediye verme kategorisini etkilediğidir. Yaşça daha genç olan kadınlar zorunluluktan

Wolfenbarger ve Yale-1993		hediye verirken, eğitim seviyesi düşük olanlar ise daha çok pratik ve amaca dönük hediye vermektedir. Belirli türden hediyelerin verilip alınmasında yer alan aşırı oranda kadın çalışma gücü miktarında belirli cinsiyet farklılıkları tespit edilmiştir.
McGrath-1995	Tüketiciler tarafından oluşturulan hikâye yapı ve içerik açısından incelemeyi amaçlamaktadır.	Cinsiyet farklılıkları süreci domine etmektedir. Bu bulgular doğrultusunda kadınlar seçtikleri hediye değişimi ilişkilerini erkeklere nazaran daha samimi olarak algılamaktadır. Kadınlar erkeklerle kıyaslandığında ritüel hale gelmiş hediyeleşme etkinliklerinde alışverişi daha fazla çerçevlendirmektedir. Kadınlar hediyeleşmenin hikâyelerine erkeklerden daha az fantezi unsuru katmaktadır
Webster ve Nothingam-2000	Hediye vermek için olan motivasyonlarda cinsiyet farklılığı konusuna odaklanmışlardır.	Bulgular, hediye vermede, kadınların, yani feminen özellik gösterenlerin, erkeklere göre daha çok keyif aldıklarını göstermektedir. Kadınlar hediye vermede çok daha pozitif ve deneysel motivasyona sahip iken erkekler daha çok pratik motivasyon kaynaklarına sahiptir. Bu durumun yanında hem maskülen olanlar hem de feminenler zorunluluk olan motivasyonlara göre de hediye satın almaktadır.
Brown vd.- 2000	Cinsiyet farklarına odaklanarak bir Christmas kıyafet hediyesi için mağazada bilgi aramanın altında yatan belirleyicileri incelemeyi amaçlamışlardır.	Christmas zamanında tüketicilerin gerçekleştirmiş olduğu anket bulgularına göre kadınların, mağaza içi bilgileri kapsamlı bir biçimde elde ettiği görülürken kadınların erkeklere kıyasla Christmas alışverişinde çok daha erken başladıkları daha fazla hediye satın aldıkları ve sayıca fazla alışveriş turuna çıktıkları saptanmıştır.
Palan vd.- 2001	Hatırlanabilir hediye değişim deneyimleri ve cinsiyet rolünün uyumsuzluğu konusuna odaklanmışlardır.	Erkeklerin tipik bir biçimde hediye vermeye dahil olmaktan hoşlanmadıkları düşünülmektedir. Yapılan araştırmaya göre ise erkekler hediye veriş anılarını kadınlardan daha fazla hatırlamaktadır. Benzer bir biçimde maskülen özellik gösteren kişiler de hediye verme anılarını feminenlik özelliği gösterenlere göre daha fazla hatırlamaktadır. Feminen özelliği gösteren erkekler maskülen erkeklere göre daha fazla kişiye odaklanmış iken maskülen özellik gösteren kadınlar daha fazla amaç odaklıdır.
Kar- 2008	Kendine hediye verme davranışında, kültürler arası farklılıklarla keşfetmeyi amaçlamıştır.	Araştırmanın bulgularına göre, kadınlar kendilerini mutlu edecek hediyeleri almaya erkeklere kıyasla daha fazla eğilimlidir. Kadınlar stresli ya da depresif hissettiklerinde daha çok kendilerine hediye almaktadır. Kadınlar erkekler ile kıyaslandığında bir amacı gerçekleştirdiğinde erkeklere nazaran kendilerine daha fazla hediye almaktadır. Kadınlar kendini rahatlatma konusunda da kendilerine hediye alma davranışında erkeklerden daha çok eğilim göstermektedir.
Özdemir-2008	Türk hediyeleşme geleneği ile medya arasındaki ilişkisi belirlenmeye ve açıklanmaya çalışılmaktadır.	Hediye özel bir alana aittir, bu alanın merkezini de kadın oluşturmaktadır. Kadınlar “hediye dünyasının tanrıçalarıdır”. Burada kadınlar daha çok hediye alanlardır, bu duruma karşılık olarak hediyelerin anlamlandırılması, seçilmesi ve karşı tarafa sunulması konusunda yetkin olmaları, görünüşte bir karşılık durumu gibi algılanmış olsa bile, temelinde kadınsı hâkimiyet göstergesi ortaya çıkmaktadır. Bu sebepten ötürü özellikle gençlerin hâkim olduğu modern çağda, çocuk ve kadın hediye alma ve verme geleneğinin

		merkez noktasında yer almaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak, oluşan alışveriş sektörünün hedef kitlesi konumunda olduğunu ifade etmektedir.
Dunn-2008	Hem yakın ilişkide olunan insanlar hem de kişiler arası benzerliğin belirteçleri olarak hediyein hareketini incelemiştir. Araştırmada iki farklı deney ile analizler elde edilmeye çalışılmıştır.	Araştırmanın bulgularına göre deney 1’de erkekler yeni tanıdıkları karşı cinsten aldıkları kötü ya da iyi hediyeler ile kendilerini daha az benzer olarak görürken, kadınlar deney 1’in sonunda benzerlik derecelerinden etkilenmemiştir. Deney 2’nin sonunda kadınlar erkeklerin vermiş oldukları kötü hediyelere olumlu tepkiler verirken erkekler romantik partnerlerinden aldıkları hediyeler karşısında romantik partnerlerine benzerliğinin azaldığı belirtilmektedir. Algılanan bu benzerlik, katılımcıların ilişkilerinin gelecekteki potansiyel hallerine etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Sinardet ve Mortalmans-2010	Kadınların hediye verme süreci içindeki rolünü katkısını ve tutumunu hediye satın alma, hediye verme ve hediye alma olarak üç alanda incelemiştir.	Araştırmanın bulgularına göre kadınlar hediye seçme ve hediye verme konusunda kendilerini sorumlu hissetmekle beraber akrabalarına uygun hediye seçmek için daha fazla vakit harcamaktadır. Kadınlar erkeklerin aksine araca yönelik değerlerden çok sembolik anlam ifade eden hediyelere eğilim göstermektedir. Bu geleneksel rol modellerinin akrabalık ile ilgili önemli bir rolüne dayandığı ve bu rol modellerin aynı anda kadınlar ve erkekler arasında kültürel olarak güçlü bir biçimde entegre edildiğini göstermektedir.
Dalakas ve Shoham-2010	Çalışmada hediye satın almadaki kararlar için cinsiyetin rolünün etkilerini baz almış ve kişilerin eşitlikçi tutumlarının satın alma davranışındaki etkisine yoğunlaşmışlardır.	Araştırmada elde edilen bulgulara göre satın alma davranışındaki eşitlikçi etkinin sadece kadınlarda ve yıldönümü hediyeleri için etkisi olduğunu ifade etmektedir.
Shanka ve Hadley-2011	Hediye verme davranışının, kültürel ve demografik değişkenlerle keşfedici bir incelemesini yapmaya odaklanmıştır.	Araştırmanın bulgularına göre kadınlar hediye verme davranışı için, sıcak ilişkiler ve güvenlik duygusuna sahip olma kavramlarını içeren kendini gerçekleştirme değerlerinin, erkeklere nazaran daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir
Minowa vd.- 2011	Hediye vermenin, elli yıllık bir tarihle basılı medyada sosyal değişimin nasıl olduğunu incelemiştir.	Kadınlardan erkeğe verilen ve kültürden kültüre hediyelerin, her iki durumda da Japon mitolojik tarihinde güçlü sembolik kökleri olduğunu ifade etmişlerdir.
Başar-2011		Kadınların erkeklere kıyasla hediye alma konusunda daha çok ilgili oldukları görülmektedir. Kadınlar daha çok hediye almaktadır ve periyodik bir sıklıkta satın almaya özen göstermektedir. Bu durumun sebebi ise, hediye vermenin karşısındaki kişiye verilen değeri ifade ettiğini göstermektedir. Kadınların hediye davranışının aksine erkekler, hediye almaktan zevk almamakta ve hediye aldıkları çok özel biri olmadığı müddetçe ya da nişan hediyesi almadıkları sürece hediyeleşme erkekler için büyük anlam ifade etmemektedir.

Pollman ve Beest-2013	Kadınların erkeklerden daha iyi bir şekilde hediye seçiminin olup olmamasını ve kişiler arası hassasiyetin farklı yönlerinin aracılık rolünü ve kişiler arası ilişkilerde farklılıklar olup olmadığı konularına odaklanmışlardır.	Araştırmanın bulgularına göre kadınlar erkeklerden daha iyi hediye seçmektedir. Bu durumun nedeni ise kişiler arası rolde kadının ilgisi olmaktadır.
Sandıkçı ve Ertimur-2013	Türkiye’de altınlar ve bileziklerin hediye vermede neden değerli olduklarını, insanlar için olan anlamını ve nasıl kullanıldığını incelemiştir. Derinlemesine mülakat ve etnografik gözlemlerle analiz edilmiştir	Araştırmanın bulgularına göre hediye verme pratikleri kadınların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Eskiden olan çeyiz verme, kentli, eğitilmiş ve sosyoekonomik durumu yüksek kadınlar arasında daha az yaygın olmasına rağmen, altın günü gibi etkinlikler kadınlar arasında ekonomik ve sosyal yönlü ilişkileri gerçekleştirme görevi olarak varlığını sürdürmektedir.
Klein vd.- 2015	Yahudi soykırımı sonrasında Nazi kamplarından kurtulanların hatıratlarından başlayarak kimlik temelli motivasyonların hediye verme davranışına olan etkilerine odaklanmışlardır	Araştırmanın bulgularına göre kampların insanları aşağılayıcıları, erkekleri hadım ediyorken, kadınların da suçlu üniformaları giydirmeleri ve saçlarının kesilmesi kadınlıklarının kaybına yol açmıştır. Kadınlar arasında cinsel kimliğinin yeniden inşa edilmesi için hediye değiş tokuşlarına izin verilmiştir.
Kılıçer vd.- 2016	Tüketicilerin, hediye satın alma davranışında cinsiyetin etkisini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaç için bir devlet üniversitesinde akademik ve idari personele yüz yüze anket formu uygulanarak araştırmaya 320 kişi katılım sağlamıştır	Elde edilen bulgular neticesinde, kadınların erkeklerle hediye satın alma davranışlarında farklılık olduğunu, kadınların hediyeye daha fazla önem verdiklerini ve erkeklere kıyasla daha fazla miktarda hediye satın aldıkları tespit edilmiştir. Ankete katılım sağlayan katılımcılar, cinsiyet rollerine göre kümelenmiş ve feminenler, androjenler ve belirsizler olarak üç küme oluşturulmuştur. En fazla hediye alan androjenler kümesi olurken, en az hediye alan belirsizler kümesi olmuştur.
Varnalı- 2019	Kadınların özel günlerde hediyeleşme konusunda sadece kadın üyelerin bulunduğu bir internet sitesinde, kadınların duygu, düşünce ve beklentilerini netnografik bir yöntem ile incelemiştir	Araştırma sonucunda topluluğun yapısı, normları, kullanılan dili, üye tipleri, kadınların hediye anlayışı gibi bilgiler detaylandırılmıştır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre; kadınlar erkeklerden maddi değeri olan hediyelerden ziyade kendilerinin erkekler için hazırlamış olduğu yanılığlar doğrultusunda kadını renkli kartlar, kalpli çikolatalar gibi manevi hediyelere önem verdikleri saptanmaktadır. Bazı paylaşımlar erkeklerin romantik hediyelere kadınlar kadar değer vermediğini göstermektedir. Kadınlar hediye aldıklarında kendilerini özel ve önemli hissettiklerini vurgulamaktadır. Hayatın olağan akışı içinde kadınlar, erkeklerin özel günleri atladıklarından yakınmaktayken erkekler ise kadınların söz konusu özel günlere gereğinden fazla anlam yüklediklerinden bahsettiklerine rastlanılmaktadır. Araştırmada dikkat çeken bir diğer bulgu da kadınların özel hayat konusunda birbirlerine verdikleri net tavsiyelerin olduğudur. Kadınların genelinin özel günlere yüksek oranda önem verdikleri bilinmekte olup bahsi geçen günlerin hediye ve ritüelleri tamamen maddi duruma ilişkin gerekliliği sorgulanabilir netliğe sahip olmaktadır.

Yapılan literatür taramasında yerli yazında tüketicilerin hediye satın alma davranışlarında sadece kadınların hediye alma ve verme davranışlarını inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yapılan çalışmalar cinsiyetler arası kıyaslamayı yapmaktadır. Uluslararası literatüre bakıldığında ise, hediye satın alma davranışı ve cinsiyet ile ilgili çalışmalar yer almaktadır. Bu nedenle yerel yazında da hediye alıp verme davranışının cinsiyet yönünden daha fazla araştırılması gereken bir konu olduğu düşünülebilir. Yabancı literatürde hediye alıp verme davranışının cinsiyet açısından farklılık göstermesini konu alan birçok yayın bulunmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Hediye alıp verme, miktarından bağımsız geçmiş ve günümüz toplumlarında, insan ilişkilerinde pozitif rollere sahip bir kültür unsurudur. Duygusal ilişkilerde de mutluluklara sebep olmuş geçmişten gelen bir gelenek olarak insanlığın kendi tarihinde çok eskilere kadar giden bir geçmişe sahip olmaktadır. Yöresel ve bölgesel özellikler, geleneklere olan yakınlık, hediyelerin çokluğu ya da azlığı dikkate alınmadan bu şekil bir alışverişin olması önemli görülmüştür. Şüphesiz bu alışveriş de bir takım olumlu işlevlerin yapılmasına neden olmaktadır.

Günümüzde yaşanan toplumsal değişimler, geçmişten, beri devam eden hediye geleneğini şüphesiz etkilemektedir. Özellikle ekonomik nedenler arasında geçim problemleri hediyelerin bol miktarda alınıp verilmesi önünde engeller oluşturmaktadır. Ancak yaşanan bütün değişimlere rağmen hediye alışverişindeki karşılıklılık ilkesi asla değişmemiştir.

Yabancı literatürde hediye alıp verme davranışının cinsiyet açısından farklılaşmasını konu alan yayınlar literatür taranmasında da gösterildiği üzere kadınları, hediye satın almaya, erkeklere nazaran daha eğilimli olduklarını ve daha fazla kişi bazlı satın almalar yaptıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Klein (2015), Nazi kamplarından kurtulan kadınlar arasında cinsel kimliğinin yeniden inşa edilmesi için hediye değiş tokuşlarına izin verilmiştir. Pollman ve Beest'e göre (2013), kadınlar erkeklerden daha iyi hediye seçmektedir. Bu durumun nedeni ise kişiler arası rolde kadının ilgisi olmaktadır. Close'a göre (2012), kadınların hem kendilerinden hem de sevdiklerinden beklentilerinin arttığını göstermektedir. Özel günlerde bazı kadınların kendilerini kraliçe gibi hissetmesine rağmen diğer kadınlar daha az duygularını paylaşmaktadır. Shanka ve Hadley (2011) kadınlar hediye verme davranışı için, sıcak ilişkiler ve güvenlik duygusuna sahip olma kavramlarını içeren kendini gerçekleştirme değerlerinin, erkeklere nazaran daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir. Sinardet ve Mortalmans' a göre (2009), kadınlar hediye seçme ve hediye verme konusunda kendilerini sorumlu hissetmekle beraber akrabalarına uygun hediye seçmek için daha fazla vakit harcamaktadır. Kadınlar erkeklerin aksine araca yönelik değerlerden çok sembolik anlam ifade eden hediyelere eğilim göstermektedir. Bu geleneksel rol modellerinin akrabalık ile ilgili önemli bir rolüne dayandığı ve bu rol modellerin aynı anda kadınlar ve erkekler arasında kültürel olarak güçlü bir biçimde entegre edildiğini göstermektedir. Palan'a göre ise (2001) maskülen özellik gösteren kişiler hediye verme anılarını feminenlik özelliği gösterenlere

göre daha fazla hatırlamaktadır. Feminenlik özelliği gösteren erkekler maskülen erkeklere göre daha fazla kişiye odaklanmış iken maskülen özellik gösteren kadınlar daha fazla amaç odaklıdır.

Türk Toplumunda hediye alıp vermenin gerçek anlamının yanında da bir yardımlaşma aracı olarak da görüldüğünden “Alınan hediyenin faydası olsun” fikriyle amaca dönük satın alımların gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır. Başka bir neden de hediye alıp vermenin daha fazla özel günler sebebiyle gerçekleştiriliyor olmasıdır. Yerel yazında da bu sonucu destekleyen çalışmalar ortaya mevcuttur. Varnalı (2019), Kadınlar hediye aldıklarında kendilerini özel ve önemli hissettiklerini ve Kadınların genelinin özel günlere yüksek oranda önem verdikleri bilinmekte olup bahsi geçen günlerin hediye ve ritüelleri tamamen maddi duruma ilişkin gerekliliği sorgulanabilir netliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır, Sandıkçı ve Ertimur’a göre (2014), hediye verme pratikleri kadınların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Eskiden olan çeyiz verme, kentli, eğitilmiş ve sosyoekonomik durumu yüksek kadınlar arasında daha az yaygın olmasına rağmen, altın günü gibi etkinlikler kadınlar arasında ekonomik ve sosyal yönlü ilişkileri gerçekleştirme görevi olarak varlığını sürdürmektedir. Başar (2011) Kadınlar daha çok hediye almaktadır ve periyodik bir sıklıkta satın almaya özen göstermektedir. Bu durumun sebebi ise, hediye vermenin karşısındaki kişiye verilen değeri ifade ettiğini göstermektedir şeklinde ifade etmektedir.

Çalışma sonucunda kadınların hediye alıp verme geleneğinde ve günümüz dünyasındaki hediye alma verme davranışları incelenmiştir. Bazı geleneklerin şekil değiştirerek de günümüz modern dünyasında da devam ettiği gözlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarından biri de daha önceki çalışmaların paralelinde kadınların alışveriş için daha çok zaman harcadığı, kendilerinin kabul edebileceği daha duyu yoğunluklu hediyeler hazırlayıp belirtilen özel günlerde karşı cinse verdiği, erkeklerin ise kadınların kendileri için hazırlamış olduğu kadınsı hediyelerden ziyade işlevsel hediyelerden hoşlandığı tespit edilmiştir.

Küreselleşen günümüz dünyasında kadın ve erkek ekonomik anlamda aktif hale gelirken tüketim konusunda ise pasif olmaya itilmektedir (Akdeniz Ar vd., 2022: 392). Kadınların bahsi geçen özel günlerde başta olmak üzere verdikleri hediyelerin hikâyelerine çok fazla önem atfetmezlerken, erkekler hediyeleşmenin sonunda oluşan hikâyelere kadınlara nazaran daha çok fantezi unsuru ekledikleri belirtilmiştir.

Bu çalışmanın kısıtı sadece kadınların hediye satın alıp verme davranışları üzerine odaklanmış olmasıdır. Yapılacak olan yeni çalışmalarda da erkeklerin hediye satın alma, verme ve hediye kabullerine odaklanan literatür taraması çalışmaları yapılabilir. Diğer taraftan yapılan araştırmalarda ulusal literatürde kadınların hediye alıp verme davranışı ile ilgili etraflıca yapılmış nicel çalışmalara rastlanmamıştır. Konunun öneminden hareketle nitel ve nicel çalışmaların sayısının artırılması tavsiye edilmektedir. Pazarlama uygulamalarının, kültürlerin anlaşılabilmesi adına değer ölçümü, etnografik saha çalışmaları ve içerik analizi yöntemlerinin kullanılması önerilebilmektedir (Akdeniz Ar vd., 2022: 392).

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da nazarla ilgili bazı adet ve inanmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 10(1/2), 1-40.
- Akdeniz Ar, A., Dogan C. ve Bican Şen A. (2022), Çerkez kültüründe yemek tüketim alışkanlıklarına yönelik fenomenolojik bir analiz. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1), 381-394.
- Başar, B. (2011). *Consumer's gift selection: Gift-giving attitudes in today's marketing environment*. [Yüksek Lisans Tezi], Bahçeşehir Üniversitesi.
- Baturlar, Ş. S. ve Yaylagül, L. (2019). Kültürel süreklilik bağlamında Türk halk kültüründe mavi/turkuaz mavisi ve nazar boncuğu. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 31, 665-688.
- Caplow, T. (1982). Christmas gifts and kin networks. *American Sociological Association*, 47(3), 383-392.
- Cheal, D. (1988). *The Gift economy*. Routledge.
- Cialdini, R. B. (2016). *İknanın psikolojisi* (Y. Fletcher, Çev.). Mediacat Yayınları

- Close, A. G. (2012). Escalated expectations and expanded gender roles: Women's gift-giving rituals and resistance for valentine's day events. C. C. Otnes ve L. T. Zayer içinde, gender, culture, and Consumer Behavior (s. 30). Routledge.
- Coşar, M. (2005). Türk kültüründe hediyenin algılanışı. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Hediye Sempozyumu*, İstanbul, Kasım 16-18
- Dalakas, V. ve Shoham, A. (2010). Gender-role views and gift-giving behaviours in Israel. *Journal of Consumer Marketing*, 27(4), 381-389.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2013). *Hadislerle İslam*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Dunn, E. W., Huntsinger, J., Lun, J. ve Sinclair, S. (2008). The Gift of similarity: How good and bad gifts influence relationships. *Social Cognition*, 26(4), 469-481.
- Ekici, M. ve Fedakar, P. (2014). Gelenek, aktarma, dönüşüm ve kültür endüstrisi bağlamında nazar ve nazar boncuğu. *Milli Folklor*, 101, 40-50.
- Eröz, M. (1982). *İktisat sosyolojisine başlangıç*. Filiz Kitabevi.
- Ersöz, N. (1980). Türkiye'de şehirleşme; şehir nüfusu 100.000'in üzerindeki yerleşmeler ve Adana ili.
- Eşel, E. (2005). Kadın ve erkek beyninin farklılıkları. *Klinik Psikiyatoloji Bülteni*, 15: 138-152
- Fischer, E. ve Arnold, S. J. (1990). More than a labor of love: Gender roles and christmas gift shopping. *Journal of Consumer Research*, 17, 333-345.
- Gould, S. J. ve Weil, C. E. (1991). Gift-giving roles and gender self-concepts. *Sex Roles*, 24(9/10), 617-637.
- Güvenç, B. (1984). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi.
- Hoebel, E. (1954). *The Law of primitive man: A study in comparative legal dynamics*. Harvard University Press.
- Hyde, L. (1979). *The Gift: Imagination and the erotic life of property*. Vintage.
- Kar, A. (2008). Self gift-giving: A New widespread consumption culture. *Ç.Ü Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 259-276.
- Kılıçer, T., Boyraz, E. ve Tüzemen, A. (2016). Kadın, erkek ya da? Hediye satın alma davranışında cinsiyet kimliği rolünün etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 16(1), 121-132.
- Klein, J. G., Lowrey, T. M. ve Otnes, C. C. (2015). Identity-based motivations and anticipated reckoning: Contributions to gift-giving theory from an identity-stripping context. *Journal of Consumer Psychology*, 25(3), 431-448.
- Koç, E. (2019). *Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri: Global ve yerel yaklaşım*. Seçkin Yayıncılık.
- Lavenda, R. H. ve Schultz, E. A. (2019). *Kültürel antropoloji temel kavramlar* (D. İşler ve O. Hayırlı, Çev). Doğu Batı Yayınları.
- Mauss, M. (2000). *The Gift: the Form and reason for exchange in archaic societies*. W.W.Norton & Company.
- McGrath, M. A. (1995). Gender differences in gift exchanges new directions from protections. *Psychology & Marketing*, 12(5), 371-393.
- Minowa, Y., Khomenko, O. ve Belk, R. W. (2011). Social change and gendered gift-giving rituals a historical analysis of valentine's day in Japan. *Journal of Macromarketing*, 31(1), 44-56. DOI: 10.1177/0276146710375831
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2019). *Tüketici davranışı*. Mediacat Yayıncılık.
- Özdemir, N. (2008). Türk hediyeleşme geleneği ve medya. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 467-480.
- Palan, K. M., Areni, C. S. Ve Virginia, P. K. (2001). Gender role incongruity and memorable gift exchange experiences. *Advances in Consumer Research*, 28, 51-57.
- Pollman, M. M. ve Beest, I. V. (2013). Women are better at selecting gifts than men. *PlusOne*, 8(12), 1-6. doi:10.1371/journal.pone.0081643
- Reed, E. (1984). *Anaerkil klandan ataerkil aileye 1* (Ş. Yeğin, Çev). Payel Yayınevi.
- Rucker, M., Leckliter, L., Kivel, S., Dinkel, M., Freitas, T., Wynes, M. ve Prato, H. (1991). When the thought counts: Friendship, love, gift exchanges and girl; Returns. *Advances in Consumer Research*, 18, 528-531.
- Sandıkçı, Ö. ve Ertimur, B. (2014). Alienable gifts: Uses and meanings of gold in Turkey. *Journal of Consumer Behaviour*, 13, 204-211. DOI: 10.1002/cb.1479
- Schmid, W. (2018). *Hediye vermek ve hediye almak üzerine* (T. Bora, Çev.). İletişim Yayınları.

Shanka, T. ve Handley, B. (2011). Gift-giving: An exploratory behavioural study. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 16(4), 359-377. DOI: 10.1080/10941665.2011.588865

Sinardet, D. ve Mortelmans, D. (2009). The feminine side to santa claus. Women's work of kinship in contemporary gift-giving relations. *The Social Science Journal*, 46(1), 124-142. DOI: 10.1016/j.soscij.2008.12.006

Tezcan, M. (1989). Folklorik ve antropolojik yönleriyle hediye geleneği ve Türk kültüründeki Yeri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 29-36.

Varnalı, K. (2019). *Dijital kabilelerin izinde: Sosyal medyada netnografik araştırmalar*. Mediacat Yayıncılık

Webster, C. ve Nottingham, L. (2000). Gender differences in the motivations for gift-giving. American Marketing Association.

Wolfenbarger, M. F. ve Yale, L. J. (1993). Three motivations for interpersonal gift-giving: Experiential, obligated and practical. *Advances in Consumer Research*, 20, 520-526.

Etik kurul onayı

Yukarıda bilgileri yer almakta olan çalışmamızın derleme bir akademik çalışma olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan ederiz

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İnform risk endeksine göre Türkiye ve komşularının incelenmesi

An investigation of Turkey and its neighbors according to the Inform risk index

Gönderim Tarihi / Received: 24.09.2021

Feyza Çağla ORAN¹

Kabul Tarihi / Accepted: 04.02.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1000359](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1000359)

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin, 2021 yılı İnform (Risk Yönetim Endeksi) risk endeksi sonuçlarının, sınır komşuları ile karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Risk endeksi verisi alınan ülkeler Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, İran, Irak ve Suriye'dir. İnform risk endeksinde değerlendirilen veriler tehlike ve maruz kalma, zarar görebilirlik, baş etme kapasite eksikliğidir. İlgili ana başlıkların altında yer alan doğal ve insan kaynaklı tehlikelere maruz kalma durumu, sosyo-ekonomik açıdan zarar görebilirlik ve ülkede bulunan zarar görebilir gruplar açısından zarar görebilirlik riskine ilişkin veriler incelenmiştir. Ayrıca tehlike ve zararlar karşısında kurumlar ve altyapı açısından da ülkelerin baş etme kapasite eksikliklerine ilişkin veriler de değerlendirmeye alınmıştır. İnform risk endeksi genel sıralamasına bakıldığında riski en yüksek ülkeler sırası ile Suriye, Irak, İran, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Yunanistan ve Bulgaristan olarak sıralanmaktadır. İlgili ülkelerin farklı kategorilerdeki buldukları risk grupları değişiklik göstermektedir. Sınır komşularının risk endeksindeki kategorilerin birbirinden etkilendiği söylenilebilir. Uzun vadede de sınır komşularının yaşayabileceği afetlerin mekânsal yakınlıkları bulunan ülkelerde de çeşitli yönlerden risk unsuru oluşturabileceği söylenilebilir. Bu açıdan, kıt kaynakların etkin verimli kullanılması için uzun vadeli stratejik risk yönetim planlarının etkin olarak yürütülmesi, ülkelerin afetlerle başa çıkma kapasitelerini arttırmasına katkı sağlayacağı söylenilebilir.

Anahtar Kelimeler: Risk endeksi, Risk yönetimi, afet yönetimi, Coğrafi sınırlar

ABSTRACT: The purpose of this study is to present a comparative analysis of the results of Turkey's 2021 Inform (Risk Management Analysis) risk index and the results of Turkey's bordering countries. These countries are Turkey, Greece, Bulgaria, Georgia, Armenia, Azerbaijan, Iran, Iraq, and Syria. The data analyzed in Inform Risk Index are hazard and exposure, vulnerability, and lack of coping capacity. The data regarding exposure to natural and man-made hazards, socioeconomic vulnerability, and the risk of vulnerability in terms of vulnerable groups within the country under the relevant main titles were analyzed. In addition, the data regarding the lack of coping capacity of the countries in terms of institutions and infrastructure against hazards and harms were also analyzed. According to the Inform Risk Index, these countries were ranked as follows from highest to lowest risk: Syria, Iraq, Iran, Turkey, Azerbaijan, Georgia, Armenia, Greece, and Bulgaria. The risk groups of these countries vary in different categories. It may be argued that the categories of bordering countries' risk index affect each other. It may also be argued that in the long run, the potential disasters in bordering countries may also pose a risk factor in various aspects in neighboring countries. In this sense, effective execution of long-term strategic risk management plans for efficient use of scarce resources may contribute to increasing the coping capacity of the countries with disasters.

Keywords: Risk index, Risk management, Disasters management, Geographical borders

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Sağlık Yüksekokulu/Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, foran@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1366-2543>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Societies around the world have been suffering heavy losses because of disasters. Therefore, it is essential to develop disaster risk management skills. The process becomes practically challenging since the authorities, resources, and expertise necessary for risk management are distributed among many different actors. Thus, it becomes necessary for various actors both from public and private sectors to focus on the ability to work together for better disaster risk management. Different sectors, functional sectors (power distribution, transportation, etc.), and geographical dependences of the countries require an extensive collaboration for risk management. Risk management is defined as the procedures of “*the operations for detecting, reducing, and sharing the risk types and levels on national, urban, and local scales, and planning works*”. Risk reports include analysis of countries according to disasters and humane crises. Risk Management Index (INFORM) is a list, where the countries are ranked in terms of humane crises and disasters. The impacts of climate change on sources of livelihood and natural biodiversity systems have long been observed throughout the world. The hazard types and degree of exposure to hazards, disaster risks based on urbanization, environmental degradation, socioeconomic inequality, and the risks caused by poor urban management models may usually cause major losses. The differences in risk factors among the countries reflect the unequal social, economic, and administrative structures (Etinay, Egbu ve Murray, 2018: 576). Environmental degradation, poverty, unbalanced growth, rapid population growth, and other related factors are defined as “risk factors” that influence the disaster construction process. The social construction of disaster is defined as the “triggering events (natural hazards)” that interact with an unguarded population. Reducing the risk of disaster encourages the development of inclusive approaches towards intervention and enhancement by defining fragility frameworks of disasters (Sun ve Faas, 2018, s. 624). Inform Risk Index declares the countries with higher possibility of requiring international aid. Inform risk index model is based on risk concepts in literature, and basically shows three risk dimensions. These are hazards and exposure, security flaws, and lack of coping capacity. This index supports a proactive crisis management framework. Along with objective allocation of resources, it also provides assistance for coordinated actions that focus on projection, mitigation, and preparation for various conditions for disaster management (European Commission, 2021). The main purpose of INFORM Severity Index is to form a standard way for conceptualization of the severity of the crisis with strong participation of INFORM partners, and to measure the severity of the crisis with a common scale. INFORM Severity Index is a complex indicator designed to continuously, timely, and regularly measure the severity of humane crises on a global scale with a common scale (Poljanšek, Disperati, Vernaccini, Nika, Marzi ve Essenfelder, 2020: 6-7).

Methodology

In this study, the risk indexes of Turkey and its bordering countries were tabularized and reviewed in terms of different risk groups by using the data in 2021 Inform Risk Index. In terms of risks, Turkey may be affected not only by natural disasters, but it may also be affected by man-made disasters, and different categories that are considered as risks coming from its bordering countries. Since the countries may be considered as social entities that interact with the surrounding countries, along with domestic risks and crisis, they may sometimes encounter and be affected by risky conditions coming from the surrounding countries. Today’s pandemic and migration movements are some of the examples of this situation. Since Turkey’s bordering countries’ risk statuses and the inadequacies in their coping capacities still continue to influence Turkey and its current risk index, it is believed that discussing Turkey’s status together with its bordering countries’ risk statuses may provide more accurate interpretation of the relevant index.

Findings and discussion

According to the general Inform Risk Index ranking, the countries are ranked from highest to lowest risk as follows: Syria, Iraq, Iran, Turkey, Azerbaijan, Georgia, Armenia, Greece, and Bulgaria. It is observed that the natural or man-made disasters in countries may influence the risk indexes of the bordering countries. First of all, it is observed that the potential types of disasters are similar because of

their spatial proximity, and the risk indexes are primarily similar in terms of the types of natural disasters. In addition, the man-made disasters in countries also increase the risk indexes of bordering countries, and Turkey is also influenced by this type of risks.

Results and recommendations

According to country-based risk types, it is necessary to end poverty and hunger, ensure food safety, enhance nutrition, encourage sustainable agriculture, to make cities and settlement areas inclusive, safe, durable, and sustainable, and to take immediate actions regarding climate change and its impacts. Providing cooperation by creating a country-based synergy on this matter and strengthening the capacities for resistance and protection against disasters will minimize the domino effect in a potential disaster. (Firdaus, Shabudin, Nurlaili, Azhar ve Ng, 2017: 602).

Dünyanın her yerinde toplumlar afetler nedeniyle kayıplar yaşamaktadırlar. Bu nedenle afet risklerini yönetme yeteneğini geliştirmek son derece önemlidir. Riski yönetmek için gerekli olan yetki, kaynak ve uzmanlığın birçok farklı aktör arasında dağılmış olması bu durumu pratikte başarmayı güçleştirmektedir. Bu nedenle kamu, özel sektör ve gönüllü kuruluşlardan oluşan aktörlerin afet riskinin daha iyi yönetilmesine yönelik birlikte çalışma becerisine odaklanabilmesini gerekli kılmaktadır. Farklı sektörlerin bir arada çalışabilmesi, fonksiyonel sektörlerin (enerjinin dağıtımı, ulaşım vb.) koordine olabilmelerini gerektirmektedir. Bunların yanı sıra coğrafi olarak ülkelerin bağımlılıklarının tanımlanması ve kendi kendine yeterli hale gelmesi için çalışmaların başlatılmasına gerek duyulmaktadır. Tüm bu sayılan gerekliler, riskin yönetilebilmesi için, kapsamlı bir işbirliğini de beraberinde gerektirmektedir. Etkili işbirliği de riskle ilgili verilerin paylaşımını gerektirmektedir. Bir riskin türüne göre nasıl yönetilebileceği, gerekli olan altyapının mevcudiyeti, kurumlar arası işbirliği gibi pek çok konuda paylaşım ve bilgi iletimine gerek duyulmaktadır (Lin vd., 2017: 1535). Risk yönetim endeksi olarak tanımlanan İnform, bu bilgilerin alt gruplar ve risk türlerine göre ülkeler bazında risk endeksini ve sıralamasını vermektedir. Özellikle de mekansal olarak yakın durumda bulunan ülkelerin, ortak sınırların paylaşılması neticesinde farklı riskleri ortak olarak paylaştıkları ve birlikte bu tehlikelerle başa çıkabilecek etkinliğe sahip olması, tek başlarına başa çıkma kapasiteleri ile kıyaslandığında, başa çıkma kapasitelerini arttırabileceği söylenilebilir. Bu açıdan bakıldığında İnform risk endeksinin sınır komşuları ile birlikte değerlendirilmesinin önemli olacağı söylenilebilir.

İklim değişikliklerinin geçim kaynakları ve doğal biyoçeşitlilik sistemleri üzerindeki etkisi dünya çapında uzunca bir süredir gözlemlenmektedir. Tehlikelerin türü ve maruz kalma derecesi, kentleşmeden kaynaklı afet riskleri, çevresel bozulma, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve zayıf bir kentsel yönetim modelinin yol açtığı riskler büyük kayıplara neden olabilmektedir. Küresel olarak ülkeler arasındaki risk faktörlerinin farklılıkları ülkelerin eşit olmayan, sosyal, ekonomik ve yönetim yapılarını yansıtmaktadır (Etinayvd., 2018: 576). Çevresel bozulma, yoksulluk, dengesiz büyüme, hızlı nüfus artışı ve bunlarla ilgili benzer faktörler afet inşa sürecine etki eden “risk faktörleri” olarak tanımlanmaktadır. Afetin sosyal inşası, savunmasız bir nüfusla etkileşime giren “tetikleyici olaylar (doğal tehlikeler)”olarak tanımlanmaktadır. Afet riskinin azaltılması, afetlerin kırılabilirlik çerçevelerini tanımlayarak, müdahale ve iyileştirmeye yönelik kapsayıcı yaklaşımların geliştirilmesini teşvik eder (Sun vd., 2018: 624).

Literatür taraması

Risk yönetimi, “ülke, bölge, kent ölçeğinde ve yerel ölçekte risk türleri ve düzeylerini tespit etme, azaltma ve paylaşma çalışmaları ile bu alandaki planlama” esasları olarak tanımlanmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2021: 15). Ayrıca risk yönetimini daha kapsamlı tanımlayacak olursak, coğrafya, ülke, bölge, kent yada yerleşim alanı içinde tehlike ve bu tehlikelerin oluşturmuş olduğu risklerin belirlenmesi, analiz edilmesi, risklerin azaltılabilmesi yada tamamen ortadan kaldırılabilmesi için imkan, kaynak, yada önceliklerin belirlenmesi, bunlara ilişkin politika ve stratejilerin oluşturulması ve eylem planlarının hazırlanarak uygulamaya geçirilmesi içeren bir süreci kapsamaktadır (Kahraman, 2018: 8). Risk raporları ülkelerin afetler ve insani krizlere göre değerlendirmesini içermektedir. Risk Yönetim Endeksi (INFORM) insani krizler ve afetler açısından ülkelerin sıralamasının yapıldığı bir değerlendirmedir. Bu rapor, Avrupa Birliği ve Kurumlar arası Toparlanma ve Hazırlık Komitesi Görev Ekibi tarafından hazırlanmaktadır (Ersoy, 2016: 14). INFORM Şiddet Endeksi'nin amaçları doğrultusunda, bir insani kriz şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir topluluğun veya diğer büyük bir grup insanın sağlığına, güvenliğine veya esenliğine, genellikle belirli bir süre içinde kritik bir tehdit oluşturan bir olay veya olaylar dizisi” şeklindedir. Bu tanıma hem insan kaynaklı hem de doğal tehlikelerden kaynaklanan krizler dahildir (United Nations Office, 2020: 6). İnform Risk Endeksi, uluslararası yardıma ihtiyaç duyma olasılığı daha yüksek olan ülkeleri açıklamaktadır. İnform risk endeksi modeli, bilimsel literatürde yayımlanan risk kavramlarına dayanmaktadır ve temelde üç risk boyutunu göstermektedir. Tehlikeler ve maruz kalma, güvenlik açığı ve başa çıkma kapasitesinin eksikliği şeklindedir. Bu endeks proaktif bir kriz yönetim çerçevesini desteklemektedir. Afet yönetimi için kaynakların objektif bir şekilde tahsis edilmesinin yanı sıra insani açıdan durumları öngörme, hafifletme ve hazırlamaya odaklanan koordineli eylemler için yardımcı olmaktadır (European Commission, 2021).

Endeks kavramı, doğal afetler yanında toplumları etkileyen sosyal, ekonomik ve çevre ile ilgili faktörleri de kapsamaktadır. Ülkeleri risk endeksinin sıralanmasında kullanılan ölçütlere bakıldığında risk, “zarar görülebilirlik, maruz kalma, başatma ve uyum gösterme, kırılabilirlik”, terimleri ile ifade edilmektedir (Ersoy, 2016: 15). Dünya Risk Endeksi hazırlanırken, **maruz kalma** kısmında, afete maruziyet açısından risk taşıyan, tehdit altındaki nüfusun, toplam nüfusa kıyası mevcuttur. **Kırılabilirlik**, fiziksel altyapı, yerleşim alanı koşulları, beslenme, sefalet ve bağımlılık (15 yaş altında bulunan ve 65 yaş üstünde bulunan insanların sayısının çalışan nüfusa oranı), ekonomik kapasite ve gelir dağılımı temel alınmaktadır. **Başatma**, toplumların doğrudan eylem ve savunma yoluyla afetlerin olumsuz etkilerini azaltma yeteneklerini ifade etmektedir. İçeriğinde, hükümet ve yetkililer açısından afetlere hazırlıklı olma ve erken uyarının varlığı, sağlık hizmetlerinin yeterliliği ile mevcut sigorta kapsamının içeriği gibi konular dahil edilmektedir. **Uyum gösterme**, yapısal olan değişimleri, önlemleri, doğal afetlerin, iklim değişimlerinin olumsuz etkilerini dikkate alan stratejileri tanımlar. İçeriğini ise, eğitim ve araştırma, cinsiyet ayrımcılığı yapılmadan kadın ve erkeklere eşit imkanlar sağlanması, ekosistemin korunması (doğal kaynaklar) oluşturmaktadır. Zarar görülebilirlik terimi, farklı tehlikeler ve afetler karşısında insanların ve yaşam alanlarının görebileceği fiziksel, sosyo-ekonomik ya da çevresel zarar ve kayıpların bir ölçüsüdür. Zarar görülebilirlik, topluluk, mal varlığı, ya da sistemin işleyişini olumsuz etkileyebilecek ve karşılaşılan tehlikenin olumsuz etkilerine maruz kalmasına neden olan koşulları tanımlamaktadır. Zarar görülebilirlik kavramı her tehlike türü için ayrı ayrı tanımlanması gereken bir durumdur. Zarar görülebilirliği açıklayan temel kavramlar maruz kalma, dayanıklılık (karşı koyma gücü) ve esneklik (çabuk iyileşebilme gücü) olarak gösterilebilir. Maruz kalma, içinde bulunulan doğal çevrenin, bina karakteristiklerinin ve fiziksel konumun bir sonucudur. Dayanıklılık, ekonomik, fiziksel, psikolojik anlamda sağlık ve bakım süreç ve yapısına ilişkin durumu yansıtmaktadır. Esneklik ise çabuk iyileşme gücü anlamına gelmekte olup, karşılaşılan tehlikelere ve baskıya uyum sağlama kapasitesi ve yeteneğini temsil etmektedir (Taştan ve Aydınoglu, 2015: 360). İnform bu temel kavramların çerçevesinde tanımlanmaktadır. INFORM, ülkelerin endeks puanlamasının bulunabilmesi için tehlike ve maruziyet, zarar görülebilirlik ve başatma kapasitesi eksikliği olarak 3 ana boyutta, doğa afeti, insan, sosyo-ekonomik, zarar görülebilir gruplar, kurumsal ve altyapı şeklinde de 6 kategoride belirtilmiştir (Ersoy, 2016: 15-19).

Tablo 1: İnform risk tablosu

INFORM																	
Tehlike ve Maruz Kalma						Zarar Görebilirlik				Baş Etme Kapasitesi Eksikliği							
Doğal					İnsan	Sosyo-Ekonomik		Zarar Görebilir Gruplar		Kurumlar		Altyapı					
Deprem	Sel	Tsunami	Tropikal Siklon	Kuraklık	Salgın	Mevcut çatışma yoğunluğu	Öngörülen çatışma riski	Gelişim ve mahrumiyet (%50)	Eşitsizlik (%25)	Yardıma bağımlılık (%25)	Yerinden uzaklaşan insanlar	Diğer zarar görülebilir gruplar	DRR (Afet Risk Yönetimi Bilgi Merkezi)	Devlet yönetimi	Haberleşme	Fiziksel altyapı	Sağlık sistemlerine ulaşım

Kaynak: (European Commission, 2021)

Tablo 1’de görüldüğü üzere “Salgın” hastalıklar doğal kaynaklı tehlike maruz kalma başlığı altında maddeleştirilmiştir. Bu ilgili tabloya sonradan dahil edilen bir maddedir. Biyolojik tehlikelerden kaynaklanan risklerin yönetimi ulusal ve toplumsal önceliği olan bir konudur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2011’den 2017’ye kadar 172 ülkede toplam 1307 salgın olayı ilan etmiştir. Son zamanlarda Ebola, Orta Doğu Solunum Sendromu(Mers-CoV), Zika ve yeniden ortaya çıkan salgınlar, bulaşıcı hastalıklar insan sağlığını birçok yönden tehdit etmektedir. Bu salgınlar küresel topluluğun direncini ciddi şekilde etkileme kapasitesine sahiptir. Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi, afet risk yönetiminin kilit bir odak alanı olarak doğal tehlikelere ek olarak salgın hastalıklar ve pandemiler gibi biyolojik tehlikelerin de ele alınması gerektiğini belirtir. Küresel salgın risk modelleri, yüksek öncelikli risk alanlarını belirleme ve önleme, hazırlık, kapasite geliştirme ve orta-uzun vadeli risk izleme değerlendirme için kaynakları önceliklendirme fırsatı sağlayacaktır (Poljanšek vd., 2018: 5).

Kavramsal olarak, daha iyi salgın yönetimi, daha düşük risk seviyesi anlamına gelen, daha yüksek başa çıkma kapasitesi demektir. Burada salgın risk endeksindeki daha yüksekte yer alan gösterge değerleri daha kötü koşullara işaret etmektedir. Dolayısıyla da başa çıkma kapasitesi boyutu, başa çıkma kapasitesi eksikliğine dönüşmektedir. Daha yüksek başa çıkma kapasitesi eksikliği de daha yüksek risk anlamına gelir (Poljanšek vd., 2018: 9).

*Risk = Tehlike*Maruziyet*Güvenlik Açığı* olarak ifade edilirken,

Güvenlik açığı değişkeninin üç boyuta bölündüğü INFORM metodolojisine ilişkin denklem ise aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Poljanšek vd., 2018: 9):

*Risk = Tehlike*Maruziyet*Güvenlik Açığı*Başa Çıkma Yeteneğinin olmaması* şeklindedir.

Tehlike ve maruz kalma, bulaşıcı ajanlara maruz kalma olasılığını temsil eder. Tehlike olayı ne kadar şiddetli olursa olsun, maruziyet yoksa risk olmadığı için tehlike ve maruz kalma arasında karşılıklı bağlantılar vardır. Bu nedenle bu boyutlar birleştirilir.

Güvenlik açığı, maruz kalan insanların ne şekilde etkilenebileceğini tanımlar. Bu boyut, tehlikelerin olası etkilerinden etkilenen, veya bunlara maruz kalan bir popülasyonun doğal yatkınlıklarını ele alır. Bu nedenle, savunmasızlık boyutları, ülkenin sosyal, ekonomik, ekolojik, açıdan savunmasız kaldığı durumları tanımlarken aynı zamanda göçmen davranışlarını ve bu davranışların neden olabileceği tehlikeleri açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca sayılan her bir savunmasızlık durumunun kendi özelliklerinden kaynaklanan tehlikelerin getirdiği, ülkelerin sağlık açısından da savunmasızlığını temsil etmektedir.

Başta Çıkma Kapasitesi Eksikliği: Fiziksel altyapıyı, sağlık sistemi kapasitesini, kurumsal ve yönetim kapasitesini kapsar. Bu, ülkenin bulaşıcı hastalık tehlikesi olay(lar)ından önce, sırasında ve sonrasında faaliyet yürütme kapasitesidir. Kavramsal olarak, daha iyi salgın yönetimi için, daha yüksek başa çıkma kapasitesi, dolayısıyla daha düşük risk fırsatı anlamına gelir. Endekste ki daha yüksek gösterge değerleri daha kötü koşullara işaret eder. Bu nedenle, başa çıkma kapasitesi boyutu, başa çıkma kapasitesi eksikliğine dönüşmektedir. (Poljanšek vd., 2018: 9-10).

2021 de yayınlanan İnform önem endeksi hazırlanırken kamuya açık kaynaklardan bilgi toplanmakta ve elde edilen bilgilerin amaçları, şunları içermektedir:

- ❖ Krizin ciddiyetine ilişkin ortak ve nesnel bir anlayış geliştirmek,
- ❖ Krizin şiddetiyle orantılı olarak kaynakların tahsisine ilişkin kararları,
- ❖ Özellikle unutulmuş ya da tanınmayan bir kriz olduğunda eylem planı çıkarmak,
- ❖ Krizin zaman içindeki şiddetinin izlenmesi şeklinde sıralanabilir (European Commission, 2021).

Krizlerin yarattığı insani ihtiyaçlar, dünya genelinde 42 ülkede yaklaşık 132 milyon insanın yardıma ihtiyacı olmasıyla 2019’da zirveye ulaşmıştır. Bu rakam, ani başlangıçlı krizler ile uzun vadeli uzun süreli acil durumların bileşiminin sonucudur. Bu karmaşık senaryolarda yardım sağlamak için insani yardım sistemi, kapsayıcı, kapsamlı ve öncelikli bir müdahale yöntemiyle ihtiyacı olan grupları belirlemede her zamankinden daha etkili olmalıdır. Bunu yapmak için, ihtiyaçların aciliyetinin ve ciddiyetinin sağlam analizi, insani yardım kuruluşlarına, müdahale planlarının son derece hassas gruplara daha fazla odaklanmasını sağlamak amacıyla, ortak bir sistem sağlamak için temel bir ön

koşuldur. INFORM Şiddet endeksinin geliştirilmesinin temel amacı, INFORM ortaklarının güçlü katılımıyla krizin ciddiyetini kavramsallaştırmanın standart bir yolunu oluşturmak ve krizin şiddetini ortak bir ölçüğe göre ölçmektir. INFORM Şiddet Endeksi, küresel ölçekte insani krizlerin şiddetini ortak bir ölçüğe göre ve sürekli, güncel ve düzenli olarak ölçmek için tasarlanmış bileşik bir göstergedir. Tüm krizleri beş şiddet düzeyinde sınıflandırmak için çeşitli kaynaklardan gelen verileri toplar. Krizlerin mevcut durumunu sistematik, nesnel ve anlaşılır bir şekilde iletmeyi amaçlar (Poljanšek vd., 2020: 6-7). Risk düzeyi, tehlikelerin oluşturmuş olduğu risklerin temel nedenlerini belirlemeye yardımcı olduğu için riski izleme, kontrol etme ve riskin yönetilebilir hale getirilmesi için ülkelere yol göstermektedir. Risk düzeyleri 1-çok yüksek; 2-yüksek; 3-orta; 4-düşük; 5-çok düşük şeklinde sıralanmaktadır. (Ferrer vd., 2017: 53).

İnsani kriz, krize yol açan tehlikeli olaya ve ayrıca krizden etkilenen coğrafi alanın kapsamına göre farklılık gösterebilir. Farklı tehlikeli olaylar, farklı kriz türlerini tanımlar. Tehlikeli olay doğal (deprem, sel, volkanik patlama vb.), antropojenik (küresel iklim değişikliği) veya sosyodoğal (afet sonrası yaşanan göçler, vb.) olabilir. INFORM önem endeksi bu çeşitli kriz türlerini kapsamaktadır. Ayrıca, her kriz türü, krizden etkilenen coğrafi alanın kapsamına göre şu şekilde bölünebilir (Poljanšek vd., 2020: 24):

- ❖ Bir ülkenin bir veya daha fazla bölgesini etkileyen alt-ulusal. Etkilenen alan, etkilenen mevcut en ayrıntılı idare seviyeye göre tanımlanır.
- ❖ Bir ülkenin kara kütesinin çoğunluğunu etkileyen ve tüm ülkeyi etkileyebileceği düşünülen ulusal.
- ❖ Komşu ülkeleri de etkileyen bölgesel olarak tanımlanmaktadır.

Yöntem

Araştırmada 2021 yılına ait İnform Risk Endeksinde bulunan veriler kullanılarak Türkiye'nin ve Türkiye'ye komşu ülkelerin risk endeksleri farklı risk grupları açısından tablolastırılarak incelenmiştir. Türkiye'nin riskler açısından sadece doğal afetlerden değil aynı zamanda insan kaynaklı afetler ve çevre komşularından kaynaklı olarak da risk olarak görülen farklı kategoriler Türkiye'yi etkileyebilmektedir. Ülkeler çevresi ile etkileşimi olan sosyal varlıklar olarak tanımlanabildiğinden dolayı sadece ülke içi değil aynı zamanda dış çevreden kaynaklı riskli durumlar ile de karşılaşabilmekte ve bunlardan etkilenebilmektedir. Günümüzde varlığını sürdüren salgın ve göç hareketleri bu duruma verilebilecek temel örneklerdendir. Türkiye'nin sınır komşularının risk durumları ve başa çıkma kapasitesindeki yetersizlikleri Türkiye'yi de etkileyebilmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin sınır komşularının karşılaştığı tehlikeler, coğrafi yakınlıkları göz önünde bulundurulduğunda mevcut risk endeksinde Türkiye'nin de konumu etkilediği görülmektedir. Bundan dolayı Türkiye'nin durumu incelenirken, sınır komşuları ile ele alınması ilgili endeksin daha doğru yorumlanmasını sağlayabileceği düşünülmüştür.

Şekil 1: Türkiye ve sınır komşuları

Kaynak: (Koday, 2010: 28).

Şekil 1’de görüldüğü üzere Türkiye’nin sınır komşuları ile siyasi sınırlarının uzunlukları Yunanistan 212 km, Bulgaristan 269 km, Gürcistan 276 km, Ermenistan 316 km, Azerbaycan-Nahçıvan 18 km, İran 454 km, Irak 331 km ve Suriye ile 877 km’dir (Koday, 2010: 28). Sınır uzunluğumuz en uzun ülkenin Suriye, ardından İran ve Irak olduğu görülmektedir.

Türkiye ve sınır komşularının İform risk endekslerinin karşılaştırılmasında endekse karşılık gelen rakamlar şu şekilde gruplandırılmaktadır (Eygü ve Karabacak, 2017: 628):

- ❖ 0 - 1.9 arası “çok düşük riskli”
- ❖ 2 - 3.4 arası “düşük riskli”
- ❖ 3.5 - 4.9 arası “orta riskli”
- ❖ 5.0 – 6.4 arası “yüksek riskli”
- ❖ 6.5 – 10 arası “çok yüksek riskli”

Bulgular ve Tartışma

Bulgulara aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye ve komşularına ait genel inform risk tablosu

Ülke	İFORM RİSK	TEHLİKE VE MARUZ KALMA	Doğal	İnsan	ZARAR GÖREBİLİRLİK	Sosyo-ekonomik	Zarar Görebilir Gruplar	BAŞ ETME KAPASİTE EKSİKLİĞİ	Kurumlar	Altyapı
Türkiye	5.0	7.9	6.2	9.0	4.9	2.1	6.8	3.2	3.9	2.4
Yunanistan	3.0	3.6	5.9	0.3	3.0	0.9	4.6	2.4	3.6	0.9
Bulgaristan	2.4	2.0	3.6	0.1	2.4	1.9	2.8	3.0	4.2	1.7
Gürcistan	3.9	4.0	4.5	3.4	4.6	2.4	6.3	3.2	4.4	1.7
Ermenistan	3.3	3.2	4.5	1.6	2.5	5.9	2.9	4.6	6.5	1.9
Azerbaycan	4.4	4.4	4.9	3.9	4.3	4.8	5.6	4.5	6.1	2.3
İran	5.0	6.2	6.8	5.6	4.4	2.4	6.0	4.5	5.6	3.1
Irak	6.5	7.7	5.6	9.0	5.5	3.9	6.8	6.6	8.1	4.4
Suriye	7.3	8.7	5.7	10.0	7.7	7.5	7.9	5.7	6.6	4.5

Kaynak: (The European Commission, 2021: 26-35).

Tablo 2’de genel risk endeksi incelendiğinde İform risk endeksi en düşük olan ülkenin 2.4 ile Bulgaristan ve 3.0 ile Yunanistan olduğu görülmektedir. Riski en yüksek olan komşularımız ise 7.3 ile Suriye ardından 6.5 ile Irak takip etmektedir. Türkiye’nin İform Risk Endeksi 5.0 olmak ile birlikte İran’la eşit ve ortada bir risk grubunda yer almaktadır.

Türkiye’nin risk endeksi incelendiğinde, riski yükselten durumların tehlike ve maruz kalma başlığı altında toplandığı ve bu risk derecesinin 7.9 olarak oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Tehlike durumunu oluşturan riskler başlığı altında bakıldığında ise bunlar 6.2 doğal kaynaklı riskler iken insan kaynaklı riskler ise 9.0 risk derecesinde gösterilmektedir. Bu tehlikelerin ülke genelinde zarar verme riski ise 4.9 olarak belirtilmiştir. Risklerle başa etme kapasite eksikliği ise 3.2 olarak verilmiş olup,

kısmen başa çıkma kapasitesine sahip olarak risk endeksinde konumlandırılmıştır. Ülkenin batısında yer alan ülkelerde risk endeksinin daha düşük olduğu ve başa çıkabilme kapasite eksikliğinin de Türkiye ile yakın seyrettiği görülmektedir. İnform risk endeksinin en düşük olduğu komşumuz Bulgaristan'a bakıldığında başa çıkma kapasite eksikliğinin Türkiye ile çok yakın olduğu görülmektedir. Toplam Risk Endeksinde riski en yüksek olan komşularımızın başında 7.3 ile Suriye gelmektedir. Suriye sınırı ülkemizin en uzun sınırı olmasının yanında ülkemizin de en fazla sınır kapısına sahiptir. Bu açıdan Suriye sınırı çok uzun olduğundan dolayı güvenliğin sağlanması da zorlaşmaktadır (Koday, 2010: 30). Tehlikeye maruziyet durumu toplamda 8.7 olmak ile birlikte bunlardan 5.7'si doğal afet kaynaklı iken, insan kaynaklı risk endeksi ise 10.0 olarak belirtilmiş ve en üst düzey risk endeksine karşılık geldiği görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin risk endeksini de etkilediği yönünde yorum yapılabilir. İlgili ülkenin başa çıkma kapasite eksikliği ise 4.5 olarak belirtilmiştir. Maruziyet riskinin yüksekliğine rağmen başa çıkma kapasite eksikliği İnform risk tablosunda daha düşük düzeyde görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye ve komşularının tehlike ve maruz kalma riskine göre inform tablosu

Ülke	TEHLİKE VE MARUZ	Doğal	Deprem	Sel	Tsunami	Tropikal Siklon	Kuraklık	Salgın	İnsan	Mevcut çatışma yoğunluğu	Öngörülen çatışma riski
Türkiye	7.9	6.2	9.7	5.7	7.0	0.0	2.8	6.2	9.0	9.9	9.0
Yunanistan	3.6	5.9	9.6	3.1	8.7	0.0	2.1	4.6	0.3	0.4	0.0
Bulgaristan	2.0	3.6	6.6	4.9	0.0	0.0	3.1	4.6	0.1	0.2	0.0
Gürcistan	4.0	4.5	7.9	5.1	0.0	0.0	5.5	4.7	3.4	4.8	0.0
Ermenistan	3.2	4.5	8.2	4.3	0.0	0.0	5.2	5.1	1.6	2.3	0.0
Azerbaycan	4.4	4.9	8.8	4.9	0.0	0.0	5.3	5.5	3.9	5.6	0.0
İran	6.2	6.8	9.6	6.4	6.9	1.8	6.1	6.3	5.6	8.0	0.0
Irak	7.7	5.6	5.4	9.5	0.0	0.0	5.3	6.9	9.0	9.9	9.0
Suriye	8.7	5.7	7.8	5.2	5.6	0.0	7.2	5.5	10.0	9.7	10.0

Kaynak: (The European Commission, 2021: 26-35).

Tablo 3'te görüldüğü üzere Türkiye ve komşu ülkelerinin tehlikeye maruz kalma riskleri tehlikenin türlerine göre sınıflandırılmıştır. Tabloya göre tehlikeye maruz kalma riski en yüksek olan Suriye'den sonra ikinci risk düzeyinde gelmektedir. Doğal tehlike riski açısından 6.2 risk düzeyi ile komşuları arasında en yüksek risk düzeyine sahiptir. 9.7 ile deprem riski en yüksek düzeyde tehdit olarak görülmekteyken, salgın ise 6.2 ile yüksek düzeyde seyretmektedir. 7.0 risk endeksi ile tsunami, ülkenin yüksek düzeyde maruz kalabileceği bir tehdit olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan kaynaklı tehditlerden özellikle mevcut çatışma yoğunluğu 9.9 olarak yüksek seviyede çıkmaktadır. Komşu ülke Suriye ise doğal tehditlerden deprem riskine maruziyeti 7.8 iken ardından en büyük tehdit 7.2 ile kuraklık riskine maruz olarak görülmektedir. İnsan kaynaklı tehditlerden mevcut çatışma yoğunluğu ise yine 9.7 ile Suriye ve 9.9 risk endeksi ile Irak ve ardından 8.0 ile İran sırayla risk endeksi en yüksek çıkan ülkeler olarak görülmektedir. Yunanistan ve Bulgaristan da ise Tehlike ve maruz kalma riskinin en yüksek olduğu kategori deprem olarak görülmektedir. Salgın konusunda ise Türkiye, Irak ve İran'ın ardından en yüksek 3. Riskli ülke olarak görülmektedir. Ayrıca kuraklık konusunda da en riskli ülkenin 7.3 ile Suriye olduğu görülmektedir. Türkiye Yunanistan'dan sonra komşuları arasında en az kuraklık riski ile karşı karşıya olan ülke konumundadır.

Coğrafi olarak yakın olan ülkeler afetlerden de benzer ölçüde etkilenebilmektedirler. Tablo 3'te de görüldüğü üzere Türkiye ve sınır komşularının deprem kuşağında olduğu ve deprem risk endeksinin

birbirine yakın oranlarda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra sel, tsunami, kuraklık, salgın hastalıkların da, yayılım riski de birbirine benzer oranlarda risk endeksine sahip olduğu görülmektedir. Prasetyowati vd.'nin (Dung Humması, Endonezya) bir salgın vakasını inceledikleri çalışmalarında iklimsel faktörlerin ilgili hastalığın iletimi üzerinde güçlü etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Çok sayıda faktörün (hareketlilik, suya ve sanıtasyona erişim, sosyo-ekonomik durum gibi sosyo-ekolojik faktörlerin heterojenliği) ilgili hastalığın insidansındaki değişimi küçük ölçeklerde de olsa etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Bölgedeki yağış durumu, Aedes sivrisinekleri için artan sayıda üreme alanı sağlayabilir. Başka bir şekilde de, aşırı miktardaki yağış ve sel, olgunlaşmamış sivrisinekleri ve üreme alanlarını yıkayabilir ve azaltabilir. Nemli ortamlar ve uygun sıcaklık sınırları içindeki bölgeler de, sivrisinek üremesine katkıda bulunabilir ve tüm bu değişkenler birlikte ele alındığında sivrisineklerin hayatta kalması ve dang virüsünü barındırma ve ileme yetenekleri üzerinde önemli bir işlev görür (Prasetyowati vd., 2021: 183-184). İklimsel koşulların ve risk endeksinin benzer oluşu sınır komşularının doğal afet koşullarının benzer ve salgına yakalanma risklerinin de benzer olduğu ilgili çalışma sonucunda desteklenmektedir.

Sınır komşularımızı başta Suriye, İran ve Irak ile Azerbaycan olmak üzere kuraklık risk endeksinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Risk yönetimi açısından sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi uzun vadeli, bu afete karşı etkili bir risk yönetimi ve sürdürülebilir tedbirlerin alınması ile mümkün olabileceği söylenilebilir. Kuraklık, sel gibi iklimsel afetler dikim alanı, hasadı ve üretimi önemli ölçüde olumsuz olarak etkilemektedir. Gıda, insan yaşamı için önemli bir unsur olup, gıda mevcudiyetinin devamlılığı için ise sürdürülebilir tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi ve bu alandaki riskin yönetimi için önemlidir. Çünkü gıda sadece bir meta ve yaşamın temel ihtiyacı değil, aynı zamanda devletlerin çıkarları ve ulusal güvenliği içinde büyük role sahiptir. Bu nedenle, gıda egemenliğine hem mevcut süreçte hem de gelecek için stratejik bir önem atfetmek gerekmektedir (Estiningtyas vd., 2020: 1-2). Tehlike ve maruz kalma ekseninde doğal afetlerin bir kısmının önlenilebilir olması bakımından ekosistem sağlığının korunması gerekmektedir. Ekosistem sağlığı, hizmetlerin bir kombinasyonu ve ortamların dinamiğine uyum ve direnç arasındaki dengedir. Sağlıklı ve sürdürülebilir ekosistemler, toplumların da kalkınmasının temelidir. (Yuwono vd., 2021: 1-2). Tablo 4'te görüldüğü üzere zarar görebilirliğin azaltılmasında sosyo-ekonomik faktörlerin de etkili olduğu kabul edilmiş ve tabloya alınmıştır.

Tablo 4: Türkiye ve komşularının zarar görebilirlik riskine göre inform tablosu

Ülke	ZARAR GÖREBİLİRLİK	Sosyo-ekonomik	Gelişim ve mahrumiyet	Eşitsizlik	Yardıma bağımlılık	Zarar Görebilir Gruplar	Yerinden uzaklaşan insanlar	Diğer zarar görebilir gruplar
Türkiye	4.9	2.1	1.9	4.2	0.5	6.8	9.4	0.2
Yunanistan	3.0	0.9	0.6	2.0	0.3	4.6	7.1	0.4
Bulgaristan	2.4	1.9	1.7	3.4	0.6	2.8	4.3	0.9
Gürcistan	4.6	2.4	1.4	3.8	3.1	6.3	8.8	1.2
Ermenistan	2.5	2.0	1.5	2.9	2.1	2.9	4.6	0.8
Azerbaycan	4.3	2.6	2.9	4.3	0.4	5.6	8.1	1.0
İran	4.4	2.4	2.1	5.3	0.1	6.0	8.0	2.6
Irak	5.5	3.9	4.9	4.2	1.4	6.8	9.0	2.2
Suriye	7.7	7.5	6.3	7.3	10.0	7.9	10.0	2.1

Tablo 4 incelendiğinde zarar görebilirlik boyutunun alt kategorileri (sosyo-ekonomik açıdan zarar görebilirlik ve zarar görebilir gruplar açısından iki alt düzeyde incelenmiştir. Zarar görebilirlik açısından Suriye 7.7 ile en yüksek risk endeksine sahip ülke iken Bulgaristan 2.4 ile en düşük risk endeksine sahip

ülke konumundadır. Gelişim ve mahrumiyet, eşitsizlik ve yardıma bağımlılık alt başlıkları açısından yine Suriye 6.3, 7.3 ve 10.0 ile en yüksek risk endeksine sahip sınır komşumuz olarak görünmektedir. Zarar gören gruplar içinden yerinden uzaklaşan insanlar 10.0 risk endeks düzeyi ile yine en yüksek grupta yer almaktadır. Diğer sınır komşularımız olan Irak, İran, Azerbaycan ve Gürcistan sırası ile 9.0, 8.0, 8.1, 8.8 yerinden uzaklaşan insanlar kategorisinde risk endeksi ile en yüksek risk düzeyinde yer almaktadır. Batıda yer alan sınır komşularımız Yunanistan ve Bulgaristan ise yerinden uzaklaşan insanlar kategorisinde sırası ile 7.1 ve 4.3 risk endeksine sahip olduğu görülmektedir. Türkiye yerinden uzaklaşan insanlar kategorisinde 9.4 risk endeksi ile sınır komşularından etkilendiği ve zarar görebilir gruplar başlığı altında risk endeksinin yüksek olduğu görülmektedir. Sosyo- ekonomik açıdan eşitsizlik ise en düşük risk endeksine sahip sınır komşumuzun 2.0 ile Yunanistan olduğu görülmektedir.

Birbirine yakın olan sınır komşuları ile İnform risk endeksinin ele alınması etkileşimlerinin yoğun olması sebebi ile önemlidir. Zarar görebilirlik durumları sınır komşusu olması dolayısı ile gerek sosyo-ekonomik açıdan gerekse de zarar görebilir grupların mekânsal yakınlığı ve etkileşimi açısından önem taşımaktadır. Özellikle de yerinden uzaklaşan insanların mekansal olarak hareketleri, sınır ülkelerde meydana gelen çeşitli afetler bakımından sınır komşuların en yakın mesafede olması dolayısıyla yardıma bağımlılık durumları açısından komşuları etkileyici olabilmektedir.

Özellikle de Covid-19 Salgını kapsamında yerinden uzaklaşan insanların (göçmenler) kentsel alanlarda yaşama imkanı bulanların yanı sıra bazıları da gıda erişiminin kısıtlı ve hijyen imkanlarının yetersiz olduğu kamp ve benzeri alanlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu gibi durumlar özellikle de salgın ortamlarında mesafe, hijyen gibi koşulların uyumunu ve salgınla başa çıkma mücadelesini zorlaştırabilmektedirler. Göçmenler dil ve kültür farklılıklarından kaynaklı sebepler ile halka bildirilen önerileri tam alamayabilirler. Sosyoekonomik kısıtlayıcılar da sağlık hizmetlerine ulaşımı kısıtlayıcı engeller olarak karşılına çıkabilir (Dikmen vd., 2020: 328-329). Ayrıca iç göç de yerinden uzaklaşan insanları temsil eden bir risk endeksidir. Birleşmiş Milletler (BM) ülke içinde yerinden edilmiş kişileri “zorla yada mecbur kalarak evlerinden ya da sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların etkilerinden, genel olarak şiddet içeren durumlardan, insan hakları ihlallerinden veya doğal yada insan kaynaklı felaketlerden korunmak için, uluslararası kabul görmüş devlet sınırlarını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişi veya bu tip kişilerden oluşan gruplar” olarak tanımlamaktadır (Aker, 2006, s. 13). Türkiye’de farklı göçmen kategorilerini içeren bir göç sistemini barındırmaktadır. Türkiye’ye yönelik düzensiz göçlerde de artış olduğu bilinmektedir (Yaylacı, 2017: 3). Küresel ölçekte kitlesel anlamda göçler ve sığınma hareketleri Türkiye ve sınır komşuları açısından İnform risk endeksine bakıldığında, yerinden uzaklaşan insanlar açısından risk endeksinin yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye ve komşularının başetme kapasite eksikliği riskine göre inform tablosu

Ülke	BAŞ ETME KAPASİTE EKSİKLİĞİ	Kurumlar	DRR (Afet Risk Yönetimi Bilgi Merkezi)	Devlet yönetimi	Altyapı	Haberleşme	Fiziksel altyapı	Sağlık sistemlerine ulaşım
Türkiye	3.2	3.9	2.1	5.6	2.4	2.3	1.8	3.2
Yunanistan	2.4	3.6	2.3	4.8	0.9	1.9	0.0	0.9
Bulgaristan	3.0	4.2	3.2	5.1	1.7	2.0	1.4	1.6
Gürcistan	3.2	4.4	4.7	4.1	1.7	1.8	1.1	2.3
Ermenistan	4.6	6.5	7.5	5.4	1.9	1.9	1.2	2.7
Azerbaycan	4.5	6.1	x	6.1	2.3	1.7	3.1	2.1
İran	4.5	5.6	4.4	6.7	3.1	2.7	3.8	2.9

Irak	6.6	8.1	8.4	8.4	4.4	4.0	3.5	5.6
Suriye	5.7	6.6	4.6	8.5	4.5	4.4	2.7	6.3

Kaynak: (The European Commission, 2021: 26-35).

Tablo 5 incelendiğinde baş etme kapasite eksikliği boyutuna ait alt kategorileri kurumlar ve alt yapı açısından iki alt düzeyde incelendiği görülmüştür. Başa çıkma kapasitesi en yüksek olan (yani baş etme kapasite eksikliği en düşük olan) sınır komşumuz Yunanistan iken en düşük olan ise Irak (6.6) ardından Suriye (5.7) gelmektedir. Irak’ da baş etme kapasite eksikliğinin yüksek düzeyde kurumlar (8.1) alt başlığında DRR (8.4) ve devlet yönetimi (8.4) kaynaklı olduğu görülmektedir. Altyapı eksikliğinden kaynaklı baş etme kapasitesi eksikliğinin de sağlık sistemlerinden kaynaklı risk düzeyinin (5.6) daha yüksek çıktığı görülmektedir. Suriye’de ise yine altyapıdan kaynaklı olarak en yüksek risk düzeyi yine sağlık sistemlerine ulaşım kategorisinde yüksek düzeyde çıktığı görülmektedir. Baş etme kapasite eksikliği en düşük olan ülkeler ise sırası ile Yunanistan (2.4), Bulgaristan (3.0), Türkiye (3.2) ve Gürcistan (3.2) olarak görülmekte ve diğer ülkelere göre başa çıkma kapasitelerinin daha etkin olduğu bu durumda söylenilebilir.

İnform risk endeksine bakıldığında başa çıkma kapasite eksikliğinin temel nedeninin kurumlar ve altyapı olarak iki grupta toplandığı görülmektedir. Acil durum ve afetlerde haberleşme ve fiziki alt yapının yeterli kapasitede olması afetlerle mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. En temel acil durumların yönetimi açısından incelendiğinde bile kalp durması, kazalar ve travmalar dünya çapında önde gelen ölüm nedenleri arasında yer almaktadır. Bu durumlarda ilk kurtarma faaliyetleri en yakında bulunan kişilerin müdahalesi ile başlamaktadır. Bu durumlarda acil tıbbi iletişim merkezleri, çevredeki kişilere telefon yoluyla yardım ederek zamanın etkin kullanılmasına destek olur. Video konferans bu durumlarda ilk yardımda bulunacak kişiye yönlendirici ve görüntülü yardımda bulunarak çalışmaların etkin yürütülmesine destek sağlar. Sevk edilen görevlinin hastayı ve yaralıyı görmesini, olay mahallinin görülmesi ve çevredekilere doğru eylem konusunda daha iyi talimatlar verilmesini ve ilk müdahale çalışmalarının hızlı ve doğru şekilde başlatılmasına destek olur. Bu nedenle sağlık hizmetlerinde ilk müdahalede bilgi güvenliği ve emniyeti halk ile ilk yardım ekibi arasındaki güvenin desteğin hayati parçalarını oluşturduğu söylenilebilir (Bolle vd., 2011: 2). Bir acil durum olayından doğa ya da insan kaynaklı çok daha büyük afetlere kadar temel altyapı içinde yer alan yeterli haberleşme ve fiziki alt yapının kriz durumları ile başa çıkma kapasitesini artırma konusunda önemli bir role sahip olduğu söylenilebilir. Alt yapı içinde yer alan sağlık sistemlerine ulaşım konusu özellikle de salgının yaşandığı bu dönem de baş etme kapasitesini artırıcı önemli bir risk endeksi olarak yerini almaktadır. Ülkelerin afetlere karşı dirençliliğinin artırılması yolu ile afetlerle mücadelede baş etme kapasitesinin güçlendirilmesi sağlanılabilir. Dirençliliğin artırılması topluma sorumluluk devri gerçekleştirilecekse, bunun toplulukların beceri ve kapasitelerini güçlendirme çabalarıyla beslenmesi gerekir. Toplulukların kendi kendilerini organize etme yetkisine sahip olması konusunda kaynakların yönetimi de kurumsal yardımla desteklenebilir (Aldunce vd., 2015: 8). İklim değişiklikleri sonucu kısa ve uzun dönemde gerçekleşen afetler, afet direncini arttırmak için afet risk yönetimine yönelik politikaların oluşturulması kurumsal anlamda baş etme kapasitesini arttırmaya destek olur. Afet direncine ülkelerin yatırım yapması, kayıpları önleyerek, kalkınma potansiyelini açığa çıkarır. Afet yönetiminde sosyal-çevresel ve ekonomik anlamda ortak bir fayda yaratılmasını sağlar (Serrao-Neumann vd., 2018: 1163-1164).

Sonuç ve öneriler

Türkiye’nin, 2021 yılı İnform sonuçları, sınır komşuları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Risk endeksi verisi alınan ülkeler Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, İran, Irak ve Suriye’dir. İnform genel sıralamasına bakıldığında riski en yüksek ülkeler sırası ile Suriye, Irak, İran, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Yunanistan ve Bulgaristan olarak sıralanmaktadır. Fiziki olarak sınır komşusu durumunda olan ülkelerde doğal ya da insan kaynaklı afetlerin ülkelerin sınır komşularının da risk endekslerini etkileyebileceği görülmektedir. Öncelikle doğal afetler karşısında mekânsal yakınlıklar neticesinde maruz kalabilecekleri afet türlerinin benzer olduğu ve risk endekslerinin öncelikle doğal afet türleri bazında birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca insan kaynaklı afetlerden de sınır komşusu olan ülkelerin risk endekslerini yükselttiği görülmekte ve bu durumdan Türkiye’ de etkilenmektedir. Ülkelerin zarar görebilirlikleri açısından risk endeksi

incelendiğinde yerinden uzaklaşan insanlar kategorinde Türkiye'nin sınır komşusu olan Suriye, Irak, İran, Azerbaycan ve Gürcistan'ın risk endeksinin 6.5 – 10 arası “çok yüksek riskli” grupla yer aldığı dikkat çekmektedir. Türkiye'nin ise 9.4 ile çok yüksek riskli statüsünde konumlandığı görülmektedir. Salgın döneminde göçmen nüfusun dil farklılıkları, sosyo-ekonomik durumdan kaynaklı faktörler gibi nedenlerle sağlık hizmetlerine ulaşımında sıkıntı yaşayabilecekleri de göz önünde bulundurulduğunda yerinden uzaklaşan insanlar Türkiye ve sınır ülkeler açısından zarar görebilir gruplar statüsünde risk endeksinin yüksek olmasının nedeni olarak gösterilebilir. Doğal tehlikeler grubundan olan deprem Türkiye ve komşuları “yüksek” ve “çok yüksek riskli” grupta yer almaktadır. Uzun vadeli afetlerden olan kuraklık sınır komşularımızdan Suriye “çok yüksek riskli” grupta yer alırken, Irak, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan “yüksek riskli” grupta yer almaktadır. Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan ise düşük riskli grupta yer almaktadır. Uzun vadede de sınır komşularının yaşayabileceği afetlerin mekânsal yakınlıkları bulunan ülkelerde de çeşitli yönlerden risk unsuru oluşturabileceği söylenilebilir. Bu açıdan, kıt kaynakların etkin ve verimli kullanılması için uzun vadeli stratejik risk yönetim planlarının etkin olarak yürütülmesi, afetler gerçekleştiğinde başa çıkma kapasite eksikliğini içeren risk endeksinin de düşürülmesini sağlayacaktır. Ayrıca kuraklık riskinin komşularımız arasında da bulunması (Örn, Suriye) yakın zamanda iklim mültecileri sorununu da gündeme taşıyacaktır. Bu noktada, iklim mültecileri konusunda mevzuatta eksiklikler bulunmaktadır. Yerinden edilmiş insanların sığınmacı, mülteci, şartlı sığınmacı gibi kavramlardan hangisine dahil edileceği konusundaki açıklıkların giderilmesi ve bu kapsamda iklimsel değişimlerin yaratacağı göçlerin sonuçlarından doğan yabancıların hukuki anlamda kazanacağı statünün ne olması gerektiği öncelikle mevzuatta tam olarak karşılığının bulunmasını gerektirmektedir. Bu konu çevre ülkeleri de ilgilendirdiğinden, komşu ülkelerin de dahil edildiği bir komisyonun oluşturulması ve iklim mültecilerinin ve iklimsel afetler sebebi ile yaşanacak göç hareketlerinin öncelikle hukuki anlamda bir tabana oturtulması ve tanımlanması gerekmektedir. Özellikle dış göçe sebebiyet verecek olayların, olası göç alabilecek bölgelerin ve kaldırabileceği insan sayısı, yerleşim imkanları, alt yapının yeterli düzeyde olup olmadığı konusunda göç alabilecek bölgelerin önceden tespit edilip, yaşam alanlarının genişletilmesi konusunda adımlar atılarak konuya başlanması doğru olacağı düşünülmektedir. İklim mülteci konumundaki kişilerin kazanacakları statü, gidecekleri ülkelerde yararlanabilecekleri haklar başta olmak üzere, ardından bölgelerin tespitinin yapılıp, altyapının güçlendirilmesi ve genişletilmesi bu konuda atılabilecek süreçlerin başında geldiği söylenilebilir. Dolayısıyla da ülkeler, afetlerle başa çıkma kapasitelerini arttırabileceklerdir. Günümüzde yaşanan Covid 19 salgını açısından incelendiğinde sınır komşumuz Irak çok yüksek riskli grupta yer alırken, ardından Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, İran ve Suriye'nin “yüksek riskli” grupta yer aldığı görülmektedir. Bulgaristan, Yunanistan ve Gürcistan'ın ise “orta riskli” grupta değerlendirildiği görülmektedir. Bu ortaya çıkan sonuçlarda Suriye'deki yaşam koşulları ve içinde bulunduğu sosyo politik durumun, sınır komşularını da etkilediği görülmektedir. Bu durumdaki yoğun göç hareketi ve mülteci krizi salgın konusunda alınan tedbirlerin tam olarak uygulamasında engelleyici bir rol olarak görülebilir. Türkiye'nin insan kaynaklı tehlike ve maruz kalma açısından risk endeksinde Suriye, Irak ve Türkiye çok yüksek riskli grupta yer alırken, Yunanistan, Bulgaristan ve Ermenistan'ın “çok düşük riskli” olarak tanımlandığı görülmektedir. Türkiye'nin zarar görebilirliği incelendiğinde 4.9 ile “orta riskli” grupta yer almaktadır. Sosyo-ekonomik açıdan risk endeksi 2.1 ile “düşük riskli” olarak tanımlanırken, zarar görebilir grupların varlığı açısından risk endeksinde 6.8 ile “çok yüksek riskli” olarak gösterilmiştir. Türkiye, Ayrıca sınır komşularımızın tamamında (Ermenistan ve Bulgaristan hariç) ilgili kategori “çok yüksek riskli” olarak tanımlanmaktadır. Türkiye eşitsizlikten kaynaklı zarar görebilirlik kategorisinde “orta riskli” olarak nitelendirilirken, yardıma bağımlılık ile gelişim ve mahrumiyet kategorilerinde “çok düşük riskli” olarak tanımlanmıştır. Ancak sınır komşumuz olan Suriye'nin yardıma bağımlılık, eşitsizlik ile gelişim ve mahrumiyet kategorilerinde “çok yüksek” ve “yüksek risk grubunda” yer aldığı görülmüştür. Suriye hariç diğer sınır komşularımızda ise ilgili alt kategorilerin Türkiye ile benzer risk gruplarında yer aldığı görülmüştür. Baş etme kapasite eksikliğini en yüksek düzeyde çıktığı sınır komşularımız 6.6 ile Irak ve ardından 5.7 ile Suriye gelirken bu ülkeler “çok yüksek riskli” ve “yüksek riskli” olarak sınıflandırılmaktadır. Baş etme kapasite eksikliğini en düşük olan sınır komşularımız ise 2.4 ile Yunanistan ve 3.0 ile Bulgaristan olarak görülmektedir ve “düşük riskli” olarak sınıflandırılmaktadırlar. Türkiye'de 3.2 ile yine “düşük riskli” olarak sınıflandırılmaktadır. Başa çıkma kapasite eksikliğini alt yapı kaynaklı olarak sağlık sistemlerine ulaşım kısmında daha yüksek düzeyde çıktığı görülmektedir. 3.2 ile “düşük risk” grubunda yer almaktadır. Kurumlar alt boyutunda ise 3.9 ile “orta riskli” grupta yer

aldığı görülmektedir. Kurumsal anlamda baş etme kapasitesini arttırmak amacıyla iyileştirici çalışmaların geliştirilmesine gerek duyulduğu söylenilebilir. Bu durumda, risk düzeyinin aşağıya çekilmesinin, doğa ve insan kaynaklı afetlerle başa çıkılmasını kolaylaştıracağı söylenilebilir. Suriye'nin içinde bulunmuş olduğu durumun çoğunlukla birincil derecedeki sınır komşularını etkilediği ve doğrudan diğer risk endekslerinde de yetersizlik ortaya çıkararak güvenlik açığını arttırdığı görülmektedir. Bu sayının da, yerinden uzaklaşan insanlardan kaynaklandığı, risk endeksindeki tablolarda görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin risk endeksini düşürebilmek adına birinci derece sınır komşuları olan Yunanistan, Bulgaristan, Ermenistan, Azerbaycan ve İran ile ortak ve işbirliğine dayalı bir göçmen politikası yürütmesi ve bu konuda riskleri paylaşımcı yönetim tarzı sergilemesi gerektiği söylenilebilir. Risk endeksini yükseltebilecek tehlikelerin tam olarak tanımlanması (sosyo ekonomik, politik vb) ve bu süreçte riskin paylaşılarak bölgesel bazda dağıtılması bu noktada Türkiye açısından riskin transferini sağlayabilir. İnform risk endeksi kapsamında her ülkenin maruz kaldığı tehlikelerle başa çıkabilme konusundaki kapasite eksiklikleri değerlendirilerek, sürdürülebilir bir risk yönetim planının yapılması mümkün olabilir. Afet riskine ilişkin endişelerin ve sürdürülebilir kalkınmanın ulusal plan, projeler ve faaliyetlere entegre edilmesi, paydaşlara ve topluma afet direncini güçlendirmeye yönelik eylemler arasındaki sinerjiden yararlanma imkanı sağlayacaktır. Kurumlarda, toplumlarda ve bireylerde afet direnci kazandırılması ve kapasitenin güçlendirilmesi önemlidir. Bunun gerçekleştirilmesi için de kamu sektörünün rolü, topluluklar ve farklı kurumlar arasında aracılık eden ve müdahale eden bir katalizör olmaktır. Faaliyetlerin içeriği ve kurumlar arası bağlantılar afete direnç oluşturulması konusunda daha fazla rol oynayacaktır (Bajek vd., 2008: 291). Bu açıdan iletişim kategorisi büyük rol oynamaktadır. Ülkeler bazında risk türlerine göre, yoksulluğun sonlandırılması, açlığın sona erdirilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması ve beslenmenin iyileştirilmesi, sürdürülebilir tarımın teşvik edilmesi, şehirleri ve insanların yerleşim alanlarını kapsayıcı güvenli, dayanıklı, sürdürülebilir kılınması ve iklim değişikliği ve etkileri ile ilgili acil önlemlerin alınması gerekmektedir. Ülkeler bazında bu konuda sinerji yaratılarak iş birliği sağlanması afetlere dayanıklılık için kapasitelerinin güçlendirilmesi olası bir afette domino etkisinin en aza indirilmesini sağlayacaktır (Firdaus vd., 2017: 602). Bu noktada bölgesel iş birlikleri uzun vadeli planlara dahil edilebilir. Özellikle uzun vadeli afetler olarak tanımlanan iklim değişikliğinin getirmiş olduğu kuraklık, ya da bölgesel olarak doğa yenilebilir enerji kaynaklarının kullanımının artması ve bu şekilde çevresel kirliliğin önüne geçilmesi iklim değişikliğine karşı alınabilecek tedbirler kapsamında sayılabilir. Paris anlaşmasının uygulamaya konulması bu kapsamda atılmış bir adım olarak görülebilir. Arabalardan salgının sera gazının çevre ve iklim üzerindeki etkisinin önlenmesi adına küresel çapta bir uzlaşma gerektirmektedir. Ayrıca bölgesel anlamda insan kaynaklı tehlikenin Türkiye ve sınır komşuları arasında aynı bölgede yüksek çıkmasının göç kaynaklı olduğu görülmekte ve bu durumda sosyal politikalarda iyileştirme, temel yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik çalışmalar ve güvenli yaşam alanlarının oluşturulması ile sağlanılabileceği, getirilebilecek öneriler arasında sayılabilir.

Kaynakça

- Aker, T. (2006). *Zorunlu göç yaşayan ailelerin ikinci kuşak üyelerinin sağlık durumu* (Bilim uzmanlığı tezi), T.C. Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Programı.
- Aldunce, P., Beilin, R., Howden, M. ve Handmer, J. (2015). Resilience for disaster risk management in a changing climate: Practitioners' frames and practices. *Global Environmental Change*, 30, 1-11.
- Bajek, R., Matsuda, Y. ve Okada, N. (2008). Japan's Jishu-bosai-soshiki community activities: Analysis of its role in participatory community disaster risk management. *Nat Hazards*, 44, 281-292.
- Bolle, S., Hasvold, P. ve Henriksen, E. (2011). Video calls from lay bystanders to dispatch centers - Risk assessment of information security. *Health Services Research*, 11(244), 2-7.
- Dikmen, A. U., Budak, S. N., Budak, B., Özkan, S. ve İlhan, M. N. (2020). COVID-19 salgınında savunmasız gruplardan biri: Göçmenler. *GMJ / Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi*, 31, 328-330.
- Ersoy, Ş. (2016). *2015 yılının doğa kaynaklı afetleri "Dünya ve Türkiye"*. (M. Nurlu, Ş. Ersoy, B. Özmen, B. Tekin, A. Özacar, K. Kuterdem, v.d., Ed.). TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Doğa Kaynaklı Afetler ve Afet Yönetimi Çalışmaları Grubu.

- Estiningtyas, W., Perdinan, Rahman, A. ve Suciantini. (2020). Adaptation strategy for sustainable food sovereignty based on vulnerability and climate risk assessment : A case study of Sulawesi Island. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*(484), 1-9.
- Etinay, N., Egbu, C. ve Murray, V. (2018). Building urban resilience for disaster risk management and disaster risk reduction. *Procedia Engineering*, 212, 575–582.
- European Commission. (2021, 07 13). *INFORM global risk index Mid2021*. 13 Temmuz 2021 tarihinde Inform İndeks: <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index> adresinden erişildi
- European Commission. (2021). *INFORM severity index methodology*. 14 Temmuz 2021 tarihinde DRMKC - INFORM: <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index> adresinden erişildi
- Eygü, H. ve Karabacak, E. (2017). Afet lojistik yönetimi temelinde risk yönetim endeksi verileriyle türkiye ile ab ülkelerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(3), 627-648.
- Ferrer, M., Vernaccini, M. ve Poljansek, K. (2017). *Index for risk management INFORM concept and methodology report* . Italy: European Commission.
- Firdaus , A., Shabudin, A., Nurlaili, S., Azhar , F. ve Ng, T. F. (2017). Learning Lab on disaster risk management for sustainable development (DRM-SD) an evaluation. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 9(5), 600-625.
- Kahraman, C. (2018). Afetlerde risk ve kriz yönetimi temel tanımlamalar. S. Çebi içinde, *Afetlerde Risk ve Kriz Yönetimi* (s. 4-22). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Koday, Z. (2010). Türkiye'nin Siyasi sınırlarına coğrafi bir bakış. Can, A., Taşkın, K., Güner, S., (Ed.) *Celalabat-Kırgızistan: 8. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi* (27-32).
- Lin, L., Rivera, C., Abrahamsson, M. ve Tehler, H. (2017). Communicating risk in disaster risk management systems – Experimental Evidence of the perceived usefulness of risk descriptions. *Journal of Risk Research*, 20(12), 1534–1553.
- Poljanšek, K., Ferrer, M., Vernaccini, L. ve Messina, L. (2018). *Incorporating epidemics risk in the inform global risk index*. Italy: European Commission. 13 Temmuz 2021 tarihinde <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC114652> adresinden erişildi.
- Poljanšek, K., Disperati, S., Vernaccini, L., Nika, A., Marzi, S., & Essenfelder, A. (2020). *INFORM severity index*. Italy: European Commission. 13 Temmuz 2021 tarihinde <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index/Portals/0/InfoRM/Severity/INFORM%20Severity%20Methodology%20%2020201019%20online.pdf> adresinden erişildi.
- Prasetyowati, H., Dhewantara, P. W., Hendri, J., Astuti, E. P., Gelaw, Y. A., Harapan, H., v.d. (2021). Geographical Heterogeneity and socio-ecological risk profiles of dengue in jakarta, Indonesia. *Geospatial Health*, 16(948), 183-193.
- Serrao-Neumann, S., Crick, F. ve Choy, D. (2018). Post-disaster social recovery: disaster governance lessons learnt from tropical cyclone yasi. *Nat Hazards*, 93, 1163–1180.
- Sun, L., & Faas, A. (2018). Social production of disasters and disaster social constructs. *Disasters and Disaster Social Constructs*, 27(5), 623-635.
- Taştan, B., & Aydınoglu, A. Ç. (2015). Çoklu Afet risk yönetiminde tehlike ve zarar görülebilirlik belirlenmesi için gereksinim analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 31, 366-397.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2021). *KBRN terimler sözlüğü*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı.
- The European Commission. (2021). *INFORM report 2021*. Luxembourg: European Union. 13 Temmuz 2021 tarihinde <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index> adresinden erişildi.
- United Nations Office. (2020). *Severity index user guide*. United Nations Office for the Coordination. 13 Temmuz 2021 tarihinde <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index> adresinden erişildi.
- Yaylacı, F. G. (2017). Eskişehir yerel basınında "mülteciler" ve "Suriyeliler". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 1-40.
- Yuwono, A., Wardiatno, Y., Widyastuti, R., Wulandari, D. ve Natali, M. (2021). Development of ecosystem health index in rural areas of java island: Preliminary results. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*(622), 1-12.

Etik kurul onayı

Çalışmada internette erişime açık ikincil veriler kullanılması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Küresel COVID-19 aşı politikalarının kamu değeri haritalama yaklaşımı ile analizi

Analysis of global COVID-19 vaccine policies with public value mapping approach

Gönderim Tarihi / Received: 05.07.2021

Şerafettin ERTEN¹

Kabul Tarihi / Accepted: 10.06.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.962635](https://doi.org/10.31795/baunsobed.962635)

ÖZ: Kamu değer teorisi, kamu yönetimlerinin ürettikleri politikaların, eylem ve işlemlerinin sonucunda toplumsal bir faydanın oluşması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak toplumsal faydanın üretilmesi, çok çeşitli ve farklı aktör, etken ve çıkarın belirli bir uyum içerisinde bir araya getirilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle kamu yönetimlerinin tüm politika, eylem ve işlemleri sonucunda bir değer oluşup oluşmadığının belirlenmesi önem arz etmektedir. “Kamu değer başarısızlığı modeli” ve model içerisinde yer alan “kamu değeri haritalama yaklaşımı” da bu amaçla oluşturulmuştur. Bir politika analiz yöntemi olarak kamu değeri haritalama yaklaşımı, belirli kriterler çerçevesinde kamu değerinin oluşup oluşmadığını tespit etmeye olanak sağlamaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde küresel toplumun en önemli güncel sorunlarından birisi COVID-19 pandemisidir. Hükümetler ve uluslararası kuruluşlar COVID-19 ve olumsuz sonuçlarıyla mücadelede çeşitli politikalar uygulamaktadır. Aşı çalışmaları bu politikaların en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu çalışmada kamu değeri haritalama yaklaşımı kullanılarak küresel aşı politikaları analiz edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda aşıya erişim ve aşılama konularında küresel ölçekte adaletsizlik ve eşitsizliğin bulunduğu, dolayısıyla mevcut durumda kamu değerinin oluşturulamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu değeri, Kamu değer başarısızlığı, Kamu değeri haritalama, Politika analizi, COVID-19

ABSTRACT: The public value theory argues that a social benefit should occur as a result of the policies, actions and operations of public administrations. However, the production of social benefit is possible by bringing together various and different actors, factors and interests in a certain harmony. For this reason, it is important to determine whether a value is formed as a result of all policies, actions and operations of public administrations. The “public value failure model” and the “public value mapping approach” included in the model were also created for this purpose. As a policy analysis method, the public value mapping approach allows to determine whether public value is formed within the framework of certain criteria. The biggest problem of the global community in the current period is the COVID-19 pandemic. Governments and international organizations are implementing various policies to combat the COVID-19 and its negative consequences. Vaccine studies are the most important part of these policies. In this study, global vaccine policies were tried to be analysed using the public value mapping approach. As a result of the analysis, it was concluded that there is injustice and inequality on a global scale in terms of access to and vaccination, and therefore, public value cannot be created in the current situation.

Keywords: Public value, Public value failure, Public value mapping, Policy analysis, COVID-19

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi/Sağlık Yönetimi Bölümü, serafettin.erten@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0297-0580>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The public value theory is one of the current approaches to public administration. The theory adds a different dimension to the concept of public interest. In the theory, “value” is used as a counterpart to and, in some cases, a complement to the public interest. The main purpose of public administrations is to provide public interest, in other words, to produce value. In the public value theory, two different meanings are attributed to the concept of value. This difference has led to the emergence of two main streams. In the first, value is accepted as “worth” or “utility”, and in the second as the principles, standards, and criteria that guide behaviour. However, the different usage patterns are not opposites of each other. On the contrary, public values function in the emergence of public value. In the context of theory, the most important task for public administrations is to reveal a value as a result of the policies implemented, the goods and services produced. But is this always possible? Bozeman (2002) tried to answer this question with the “public value failure model.” The model, inspired by the market failure model, aims to determine whether the public value is created in certain policy areas. In the search for public value, it is searched whether basic public values (principles, criteria, and standards) had been achieved within the scope of certain criteria in the relevant policy area. Bozeman (2002) developed the “public value mapping (PVM)” approach as a unique policy analysis method for this purpose.

The aim of this study is to analyze global COVID-19 vaccine policies using the PVM approach and to determine the existence of a global public value success or failure. COVID-19 was first seen in Wuhan, China in December 2019 and spread rapidly around the world. The World Health Organization (WHO) declared a pandemic in March 2020, as the situation became a global health crisis in a very short time. The virus not only threatens human life, but also has devastating consequences in social and economic fields. Governments and international organizations have been intervening with various policies to prevent the spread of the epidemic, to find an effective treatment against the virus, and to prevent other devastating consequences since day one. Vaccine studies are on the top of them. Because it is accepted that an effective vaccine against the virus will be the fastest way to return to normal life. By the year 2020, vaccine studies have started and the WHO has undertaken the coordination of these studies. Today, there are fifteen vaccines approved by the organization, and current vaccines are administered worldwide. The fact that COVID-19 is a global crisis causes the effects of vaccine policies to be global also. Therefore, analysis of vaccine policies has become an important topic. In this context, the basic question of the analysis is formed as “Do global COVID-19 vaccine policies create public value?”

Methodology

The public value mapping approach helps to define public values, to reveal the relationship between values, to determine whether public values are provided or not, and to find out whether there is a public value failure as a result, within the framework of certain criteria. In the analysis, the steps of determining the public values, evaluating the existing policies in the context of PVM criteria and the relationship of the criteria with the determined public values were applied. Justice, equality, transparency, accountability, accessibility (equal opportunity), participation and sustainability are determined as basic public values. Creation, maintenance, and enhancement of the public sphere, imperfect public information, distribution of benefits, provider availability and ensure subsistence and human dignity criteria were used.

Findings and discussion

The findings were evaluated in two dimensions. The first dimension is the production of the vaccine, which is a purely scientific and technical issue. The second dimension is related to the social, economic and political aspects of vaccination policies. In the first dimension, it is possible to say that the global community has gained from in terms of transparency, accountability, participation, and sustainability values. The main and more important problem pertains to the second dimension. It is seen that the values of justice, equality, and accessibility are not consist in the context of global COVID-19 vaccine policies. All countries have not equal access to the vaccine, and there is no fair distribution. At this point, the world is divided into high-income countries and others. Inequality and injustice in access lead to benefit hoarding, vaccine nationalism and vaccine discrimination.

Results and recommendations

As a result, when both dimensions are considered together, it is possible to say that in the current situation, a global public value failure is on the way. For this reason, it is required increasing cooperation between governments, accepting the vaccine as a global public good and service, and finding solutions to the problems caused by the economic imbalance between countries in this regard.

Giriş

Kamu yönetimlerinin temel amacı olan kamu yararı, günümüzde kamu değer teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Teori, kamu yönetimlerinde işletmecî yaklaşımın geri plana ittiği kamu yararı kavramını farklı boyutlarıyla ve daha çağdaş bir yorumla ortaya koymaktadır (Stoker, 2006; Feeney ve Bozeman, 2007). Teori içerisinde “değer” kavramına atfedilen anlam, değer’in ortaya çıkışı ve ölçülmesi gibi temel noktalarda tam bir uzlaşma bulunmamakta; tartışmalar sürmektedir (Bracci vd., 2014). Bununla birlikte Bozeman (2002) tarafından geliştirilen “kamu değerleri” yaklaşımı, Moore’un (1995) “kamu değeri” yaklaşımı ile birlikte, kamu değer teorisi içerisindeki iki ana akımdan birisi olarak kabul edilmektedir (Smith, 2004; Bryson vd., 2015).

Bozeman (2002)’in kamu değerleri yaklaşımı çerçevesinde ilgilendiği konuların başında belirli politika alanlarında kamu değerlerinin ortaya çıkıp çıkmadığını, bir başka ifadeyle kamu değerinin oluşup oluşmadığını ölçebilmek yer almaktadır. Bu bağlamda piyasa başarısızlığı modelinden esinlenerek “kamu değer başarısızlığı” modelini oluşturmuştur. Model içerisinde bir politika analiz aracı olarak “kamu değeri haritalama (KDH)” yaklaşımını geliştirmiş, politika uygulamalarında belirli kriterler çerçevesinde kamu değerlerinin ve dolayısıyla kamu değerinin ortaya çıkıp çıkmadığını tespit etmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada da KDH yaklaşımı kullanılarak, küresel COVID-19 aşısı politikalarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. 2019’un sonunda başlayan ve hızla dünyayı etkisi altına alan COVID-19 çok sayıda hayata mal olmuş ve bir pandemi durumuna dönüşmüştür. Virüs sağlık dışında diğer tüm toplumsal yapı ve alanları da derinden ve olumsuz etkilemiştir. Hükümetler virüse ve etkilerine karşı çeşitli politikalar üretmekte, önlemler almaktadır. COVID-19 ile en etkili mücadele yöntemi olarak aşılarda gösterilmektedir. Salgın boyutu ve olumsuz etkileri küresel bir krize neden olmuş; bu da aşısı politikalarını hükümetler üstü bir konu haline getirmiştir (Deloitte, 2020; Gates, 2020; Goodell, 2020; Stojkoski vd., 2020).

Bu bağlamda kamu değer teorisi çerçevesinde analizin temel sorusu “Küresel COVID-19 aşısı politikaları kamu değeri yaratmakta mıdır?” şeklinde oluşturulmuştur. Çalışmada öncelikle kamu değer teorisi ve bu teori altında yer alan kamu değer başarısızlığı modeli açıklanmaya çalışılmış, devamında COVID-19 pandemisi ele alınmıştır. Ardından yöntem kısmında KDH yaklaşımı açıklanmış, devamında ise küresel COVID-19 aşısı politikaları analiz edilmeye ve kamu değerinin oluşup oluşmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kamu değeri haritalama yaklaşımı politika analizine getirilmiş farklı ve özgün bir bakış açıdır. Dolayısıyla çalışmanın alanyazında ileride yapılacak politika analizlerine örnek olarak katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Literatür taraması

Kamu değer teorisi

1980’lerden sonra kamu yönetimlerindeki dönüşüm “Yeni Kamu İşletmeciliği” etrafında şekillenmiştir. Özel sektör yöntem ve deneyimlerinin kamu yönetimlerine aktarılması fikri etrafında şekillenen yaklaşım, piyasa tabanlı bir etkililik ve verimlilik esası ile rekabet, kalite, stratejik yönetim, performans yönetimi, özelleştirme, müşteri memnuniyeti gibi kavram ve uygulamaları kamu yönetimlerine aktarmaya yoğunlaşmıştır (Bryson vd., 2014; Turkel ve Turkel, 2016). Ancak özellikle vatandaşlık, kamu hizmeti, kamu yararı, kamusalılık ve yönetime katılım gibi alanlarda uygulamadaki sonuçlar, kamu yönetimlerinin kendi yapıları içerisinde ve çevreleriyle olan ilişkilerinde sorunlu çok sayıda alanın bulunduğunu göstermiştir (O’Flynn, 2007; De Vries ve Kim, 2011; Wang ve Wang, 2019). Bu bağlamda kamu yönetimlerinin rolü, yapısı ve işleyişine ilişkin farklı bakış açılarını yansıtan çeşitli yeni yaklaşım ve teoriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunların başında da kamu değer teorisi gelmektedir.

1990’lı yılların ortasından itibaren tartışılmaya başlayan kamu değer teorisi literatürde iki ana eğilim içerisinde gelişmiştir. Bunlardan ilki tekil “kamu değeri” kavramı çerçevesinde şekillenen ve değer’in, kamu yönetiminin faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kıymet ya da fayda olarak ele alındığı durumdur. İkinci akım ise çoğul “kamu değerleri” ile ifade edilen ve kamu alanında davranışlara yön veren standartlar, ilkeler ve ölçütler bağlamında kullanılan daha normatif bir yapıyı ifade etmektedir (Alford vd., 2017).

Kamu değeri kavramını literatürde görünür hale getiren kişi Moore (1995) olmuştur. “Kamu Değerini Yaratmak” adlı çalışmasında bir tanım vermemiş ancak kavramı stratejik yönetimin bir parçası olarak ele almıştır. Yaklaşımı normatif olmayıp; kamu yönetimlerinin, yöneticilerinin ve personelinin temel amacının değer yaratmak olduğunu belirtmiştir. Değer kavramını özel sektördeki kâr kavramına benzer şekilde ele almış ve bu nedenle kamu yöneticilerinin ve çalışanlarının değer yaratmadaki rolleri üzerine yoğunlaşmıştır (Moore, 1995).

Moore’un temsil ettiği ve değer kavramını kıymet veya fayda olarak ele alan araştırmacılar tarafından kamu değeri kavramına ilişkin farklı tanımlamalar yapılmıştır. Ancak en genel ifadeyle kamu değeri “hizmetler, yasal düzenlemeler ve diğer faaliyetler yoluyla hükümetin yarattığı değerdir. Demokrasilerde bu değer vatandaşlar tarafından tanımlanır. Hükümetin yarattığı değer, ortaya çıkan kıymet ya da fayda ile vatandaşların hükümete vermeye razı olduğu kaynaklar ve güçler arasındaki farktır (Kelly vd., 2002: 4).”

Kamu değer teorisi literatüründe ikinci ana akım, Bozeman (2002) tarafından ortaya konulan “kamu değerleri” yaklaşımıdır. Bu bağlamda kullanımın en başta gelen özelliği normatif olmasıdır. Kamu değerleri, kamu alanında tüm paydaşlar için geçerli olan davranışlara yön verme, politikaları belirleme, ölçme ve değerlendirmede işlev gören normatif taahhütleri içermektedir (De Vries ve Kim, 2011; Wang ve Wang, 2019). Kamu değerleri yaklaşımı aynı zamanda ekonomi ve piyasaya ilişkin kavramlara da atıfta bulunmaktadır. Kamu değerleri kamu alanı, kamu malları, sosyal seçim teorisi, piyasa başarısızlığı gibi kavramları ve piyasaların sağlıklı işlemesi için gerekli düzenlemeleri de kapsamaktadır (Garofalo, 2011; Ćwiklicki, 2016).

Bozeman (2007: 13) kamu değerlerini, “üzerlerinde normatif bir uzlaşının bulunduğu (a) vatandaşların sahip olması gereken (ve olmaması gereken) haklar, faydalar ve imtiyazlar; (b) vatandaşların topluma, devlete ve birbirlerine karşı yükümlülükleri ve (c) hükümetlerin ve politikaların dayandırılması gereken ilkeler” olarak tanımlamıştır. Bu değerler bir takım ortak özelliklere sahiptir. Her şeyden önce kamu değerleri durağan ve sabit değildir; zamana, şartlara ve çeşitli etkenlere göre değişebilmektedir. Değerler doğal hukuk veya doğal haklara benzer bir anlam taşımamaktadır. Bazı durumlarda ekonomik değerleri kamu değerleri olarak nitelendirmek mümkündür. Nadir de olsa belirli durum ve politika kararlarında kamu değerlerinin belirlenmesinde fikir birliği oluşmayabilmektedir. Zaman zaman farklı kamu değerlerinin birbirleriyle çatıştığı durumlar ortaya çıkabilir. Kamu değerleri birbirlerine bağlı olabilir, ancak bu her zaman ve her durumda geçerli değildir (Bozeman ve Sarawitz, 2011).

Kamu değer teorisinin temelinde kamu yararı kavramı bulunmaktadır. (Moore, 1995; Bozeman, 2002; Blaug vd., 2006; Stoker, 2006). Turkel ve Turkel (2016)’e göre Bozeman’ın amacı da esasen pragmatik ve süreç temelli bir kamu yararı teorisi ortaya koymaktır. Kamu yararı kavramı özel sektör ve kamu sektörü arasındaki en temel farklardan birisidir. Kamu yönetimleri ilke olarak kamu yararına yönelik faaliyette bulunmaktadır. Ancak yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı ile birlikte kamu yararı kavramının da güç kaybettiği kabul edilmektedir. Yeni kamu işletmeciliği içerisinde teoride piyasalara minimum devlet müdahalesini öngören neo-liberal düşünce ile ekonomik insan yaklaşımının, doğal olarak kamu yararına da katkıda bulunacağı düşünülmüştür. Fakat piyasa değerleri çerçevesinde şekillenen neo-liberalizm ve ekonomik bireycilik, kamu yönetimlerinin işletme tarzıyla yönetilmesi yaklaşımıyla birleştiğinde istenilen sonuçları vermemiştir (Feeney ve Bozeman, 2007; Nabatchi, 2018). Bu nedenle kamu değerleri yaklaşımı, çağdaş kamu yararı teorisinin temel sorun alanlarına bir yanıt ya da eksik noktaların tamamlayıcısı olarak ortaya konulmuştur (Fukumoto ve Bozeman, 2019).

Kamu değer teorisinin temel noktalarından birisi de değer ve değerlerin toplumsal bir müzakere sonucu ortaya çıktığı vurgusudur (Smith, 2004). Tek başlarına hükümet, kamu yönetimleri ya da vatandaşların kamu değerini ve değerlerini üretebilmeleri mümkün değildir. Değerler bir yönetim süreci içerisinde ilgili tüm paydaşların katılımı ile belirlenmektedir. Vatandaşların ortak yapımcılar olarak kamu politikası sürecine tercihlerini yansıtabilmeleri önem arz etmektedir. Çünkü çağdaş söylem daha çok piyasa değerleri, öznel değerler ve teknik verimlilik gibi etkenler tarafından şekillenmektedir (Smith, 2004; Beck Jørgensen ve Bozeman, 2007; Bozeman, 2018).

Kamu yararı çerçevesinden bakıldığında kamu değerlerinin, kamu değeri yaklaşımı ile ilişkisi de ortaya çıkmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarının ürettiği politikalar, verdikleri hizmetler sonucunda bir değer ortaya çıkması, toplumsal uzlaşa sonucu belirlenen normatif ilke ve ölçütlere süreç içerisinde ne kadar sahip çıktığı ile doğru orantılıdır (Wang ve Wang, 2019). Bu bağlamda kamu değerini, kamu değerlerini kapsayan ve bu değerlerin başarılması sonucu ortaya çıkan fayda ya da kıymet olarak ele almak da mümkündür.

Kamu değer başarısızlığı modeli

Kamu değer teorisi geleneksel ve işletmeciler kamu yönetimi düşüncesinden farklı olarak, piyasa mantığının ötesine geçerek bilinen hükümet başarısızlık yaklaşımlarına alternatif bir bakış açısı getirmektedir (O'Flynn, 2007). Kamu değer teorisi üretici, düzenleyici ve sonuçların şekillendiricisi olarak hükümetlerin potansiyel başarısızlıklarını dikkate almaktadır. Ancak kamunun tercihleri, geleneksel piyasa başarısızlığı modeline bir ekleme yapma ihtiyacını doğurmaktadır. Çünkü piyasa başarısızlığı durumları da dahil, hükümet müdahalelerinin kamu değerini ortaya çıkarmada bir garantisi bulunmamaktadır. Bu nedenle ister etkin bir kaynak dağılımı isterse başarısızlık durumu olsun, kamu değeri perspektifi her durumda vatandaşların hükümetten harekete geçmesini isteyebileceği varsayımına dayanmaktadır (Kelly vd., 2002).

Bu bağlamda Bozeman (2002) piyasa başarısızlığı modeline benzer bir biçimde, kamu başarı ve başarısızlıklarını teşhis etmek için birtakım kriterler içeren kamu değer başarısızlığı modelini ortaya koymuştur. Modelin temel sorusu şudur: “Kamu yönetimleri her türlü politika ve faaliyetlerinde kamu değeri üretir mi? Ya da piyasa verimli olsa bile yine de kamu değerini sağlamada başarısızlık var mıdır?”

Teorik olarak ekonomik analizde etkin ve tam rekabet koşulları içerisinde olan piyasalar birtakım varsayımlar üzerine inşa edilmektedir: Firmalar ve hane halkları mükemmel bilgiye sahiptir, rasyonel biçimde hareket etmektedir, girdi ve çıktı piyasalarındaki fiyatlar her iki grup tarafından da kabul edilmekte ve her iki unsur da kâr ve faydalarını maksimize etmektedirler. Ancak gerçek hayatta bu varsayımların geçerliliği her zaman mümkün olmamaktadır. Kaynakların etkin ve verimli tahsis edilmediği durumlarda piyasa başarısızlığı olarak adlandırılan durum ortaya çıkmaktadır. Kusurlu piyasa yapısı ve eksik rekabet, dışsallıklar, kamu mallarının varlığı ve eksik bilgi gibi etkenler piyasa başarısızlığına neden olmaktadır. Piyasa başarısızlığı durumlarında sonuç verimsizlik, israf ve kayıp değer olarak ortaya çıkmakta ve genellikle hükümet müdahalelerini gündeme getirmektedir (Case vd., 2012; Pindyck ve Rubinfeld, 2013).

Kamu değer başarısızlığı da “ne piyasa ne de kamu politikaları temel kamu değerleri sosyal ilişkilere yansıtamadığında meydana gelmektedir (Bozeman, 2002: 150).” Bir başka ifade ile “ne piyasa ne de kamu sektörü temel kamu değerlerine ulaşmak için gerekli mal ve hizmetleri üretmediğinde oluşmaktadır (Feeney ve Bozeman, 2007: 182).” Modelin amacı hükümet uygulamalarını ve kamu değerlerini teknik bir verimlilik konusu olmaktan çıkararak kamu politikası tartışmalarına farklı bir boyut katmaktır. Modelde temel politika sorusu piyasanın verimli olup olmadığı değildir. Soru, temel kamu değerlerini sağlamada başarısızlığın bulunup bulunmadığıdır. Bu bağlamda hükümetin sadece piyasa başarısızlıkları durumunda harekete geçmesi gerektiği fikri kabul edilmemektedir. Hükümetler kamu değer başarısızlıklarının önlenmesi için de eylemde bulunmak zorundadır (Bozeman, 2003; Feeney ve Bozeman, 2007; Bozeman ve Sarawitz, 2011).

Piyasa başarısızlığı modeli kolektif kararların alınmasına fayda sağlayan ve politika yapıcılar ve vatandaşlar tarafından kolayca anlaşılabilir bir dizi kriter sağlamaktadır. Benzer şekilde kamu değer başarısızlığı modeli, içerisinde sosyal seçimi ve sonuçları değerlendirmek için metalaştırmaya dayanmayan alternatif bir kriterler dizisi barındırmaktadır. Bu kriterler bir dereceye kadar piyasa başarısızlığı düşüncesini yansıtmaktadır. Ortaya konulan kriterlerin bir amacı da kamu değer başarısızlığını önlemede kamu sektörü ve özel sektör arasındaki sorumluluk dengesini ve görev dağılımını sağlamaya yönelik kararlarda yardımcı olmasıdır (Bozeman, 2002; Bozeman, 2003; Feeney ve Bozeman, 2007).

Kamu değer başarısızlığı belirlenen kriterler piyasa ya da kamu sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetler sonucu ortaya çıkmadığında meydana gelmektedir. Bir başka ifadeyle kamu değeri yaratımı, kamu değeri başarısızlığı kriterlerinin ne ölçüde karşılanıp, karşılanmadığı ile ilişkilidir. Kriterler girdi, süreç, çıktı ve sonuç ölçütlerinin birleşimidir. Dolayısıyla bunları ölçmek mümkündür (Bryson vd., 2014). Ancak bunlar üzerinde uzlaşmış, herkesçe kabul edilmiş bir kamu değerleri seti değildir. Sosyal kararların verilmesinde kullanılan piyasa başarısızlığı kriterlerinin tamamlayıcısı olarak görülmektedir (Bozeman ve Johnson, 2015).

Kamu yönetimleri için kamu değeri yaratmak ve kamu değerlerinin başarısızlıklarını önlemek çoğu zaman çatışan ve farklı değerler arasında zor tercihler yapmaya ve karmaşık değiş tokuşlar yoluyla dengeyi sağlamaya bağlı olmaktadır. Dolayısıyla kamu yöneticileri kendilerine yol gösterecek, kullanabilecekleri alternatif araç ve yöntemlere ihtiyaç duymaktadır (Nabatchi, 2012). Bu noktada Bozeman (2002) kamu değer başarısızlığı modeli çerçevesinde kamu değerlerini ve piyasayı yan yana getiren bir “kamu değeri haritalama yaklaşımı” geliştirmiştir. Yaklaşım, alandaki kamu değeri yaratımının niteliğini ve kapsamını belirlemek için bir değerlendirme aracı sunmaktadır (Bryson vd., 2015). Kamu değeri haritalama yaklaşımı belirlenen kriterler çerçevesinde kamu değerlerini tanımlamaya, kamu değer başarısızlıklarının meydana gelip gelmediğini belirlemeye, değerler arasındaki ilişkileri haritalamaya ve grafiksel olarak temsil etmeye yardımcı olmakta ve geniş bir değer yelpazesini politika süreçlerine dahil etmektedir (Bryson vd., 2014).

COVID-19 pandemisi

Dünya 2019 yılının sonunda daha önce görülmemiş bir koronavirüs türü ile tanışmıştır. İlk vaka Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde belirlenmiş ve hızla yayılarak küresel bir sağlık krizine dönüşmüştür. Virüs şiddetli akut solunum sendromu Koronavirüs-2 veya SARS-CoV-2 olarak tanımlanmış ve daha sonra Koronavirüs Hastalığı-19/COVID-19 olarak adlandırılmıştır. 30 Ocak 2020’de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), COVID-19 salgınını “Uluslararası Önem Arz Eden Halk Sağlığı Acil Durumu” ve devamında 11 Mart 2020’de mekânsal boyutu, hızlı başlangıcı ve yakın tarihte benzeri olmayan, devam eden bir küresel krize iten salgın yani “pandemi” olarak ilan etmiştir (Brodeur vd., 2020; Elavarasan ve Pugazhendhi, 2020; ILO-OECD, 2020).

Pandemiler, “geniş bir coğrafi alanda morbidite ve mortaliteyi büyük ölçüde artırabilen ve önemli ekonomik, sosyal ve politik aksamalara neden olan büyük ölçekli bulaşıcı hastalık salgınlarına ilişkin tehlikeler (Madhav vd., 2017: 315)” olarak tanımlanmaktadır. Küresel ölçekte bir pandemi ise kitlesel sağlık sorunları dışında birleşik sosyo-ekolojik sistemler üzerinde beklenen uzun vadeli olumsuz etkiler, sonuçlar ve felaketler ortaya çıkarabilmektedir (Cheval vd., 2020). COVID-19 da ilk tespit edildiği günden Nisan 2022 sonuna kadar 512 milyonun üzerinde kişiye bulaşmış, 6 milyonun üzerinde kişi hayatını kaybetmiştir (World Health Organization, 2022a). Virüs sağlık yanında dünya genelinde sosyal, ekonomik ve diğer alanlarda da doğrudan ya da dolaylı ciddi hasarlara ve trajedilere neden olmuş ve olmaya devam etmektedir (Ha ve Singh, 2020; Pyszczynski vd., 2020; Rao vd., 2020).

Pandemi durumu, bireylerin günlük yaşamları ve küresel ekonomi üzerinde önemli zincirleme etkiler yaratmaktadır. Vaka ve ölüm sayıları her gün artmaktadır. Zorunlu olarak uygulanan izolasyon önlemleri ve belirsizlik sosyal kaygıyı, panik durumlarını ve aşırı zihinsel stres dahil çok sayıda psikolojik sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanında çeşitli sektörlerde büyük ekonomik düşüşler yaşanmaktadır. Uluslararası ticaret, turizm, ulaşım, konaklama, toplu taşıma, restoran ve eğlence sektörü gibi yakın insan etkileşimi gerektiren alanlar pandemiden daha fazla etkilenmektedir. Firmalar kapanmakta, işsizlik artmaktadır. Örneğin dünya genelinde işsiz sayısı pandemi öncesi 186 milyon civarında iken bu rakam bugün 207 milyon civarındadır ve en iyimser tahminle 2023 yılına kadar düşüş beklenmemektedir. Belirsizliğin eşlik ettiği bu durum ekonomik eşitsizliğin artmasına ve doğal olarak sosyo-demografik yapının değişmesine de neden olmaktadır (Haleem vd., 2020; He ve Harris, 2020; ILO, 2022; Maliszewska vd., 2020; van Barneveld vd., 2020).

Dünya genelinde hükümetler salgının yayılmasının önlenmesi, virüse karşı etkin bir tedavinin bulunması ve salgının diğer yıkıcı sonuçlarının engellenmesi için çeşitli politikalarla müdahalelerde bulunmaktadır. Aşı çalışmaları, temas takibi, testler ve karantinaya ilişkin politikalar, sosyal mesafe

önlemleri, sağlık hizmetlerine ve tesislerine yapılan acil durum yatırımları, sokağa çıkma yasakları, halka açık organizasyonların iptali, gelir destek paketleri de dahil yeni sosyal refah sağlama politikaları ilk etapta hükümetler tarafından uygulanan başlıca önlem ve politikalar olmuştur (Ashraf, 2020; Cheng vd., 2020; Haug vd., 2020; Hsiang vd., 2020).

Virüsün yayılmaya başladığı ilk günden bu tarafa önleme ve yönetim COVID-19’la mücadelenin merkezinde yer almıştır (Imran ve Alharbi, 2020). Bu nedenle aşı çalışmaları ve politikaları küresel salgının önlenmesinde en önemli ayağı oluşturmaktadır. Ortak görüş, pandeminin yıkıcı etkilerinin sona erdirilip, normal hayata dönmenin başlıca yolunun virüse karşı etkili olacak bir aşının küresel ölçekte uygulanmasına bağlı olduğu şeklindedir (Brüssow, 2020; Iserson, 2021). Ancak COVID-19 aşısı süreci, aşı adaylarının sürekli gelişiminin sağlanması, mevcut olanların yetkilendirilmesi, üretilmesi, dağıtılması, yönetilmesi ve izlenmesine kadar çok sayıda güç politika kararının verilmesini beraberinde getirmiştir (Forman vd., 2021). Krizin büyüklüğü ve etkilerinin küresel olması aşı politikalarının da uluslararası ölçekte ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda aşı çalışmalarının başlamasının ardından DSÖ bu çalışmaları koordine etme ve hükümetlere politika oluşturma noktasında kılavuzluk yapma görevini üstlenmiştir (World Health Organization, 2020). Bugün DSÖ tarafından kullanımına onay verilen farklı aşılarda uygulanmaya devam etmektedir. Bununla birlikte mevcut durumda aşı politikalarının ne kadar sağlıklı işlediği tartışılan konuların başında gelmektedir.

Yöntem

Kamu değeri haritalama yaklaşımı

Bozeman (2003)’a göre KDH yaklaşımı, değer yaratma ekosisteminin bir analizidir. KDH, bir taraftan kamu politikalarının sonuçlarındaki değişiklikleri diğer taraftan da değer ekosistemi izlemeye yarayan dinamik ve sürekli bir araçtır. Daha yalın bir ifadeyle KDH “kamu politikalarının kamu değeri öncüllerini belirlemeye, ardından bunların evrimini ve politikalar ve nihayetinde sosyal sonuçlar üzerindeki etkilerini izlemeye yönelik bir yaklaşımdır (Bozeman ve Sarawitz, 2011: 13).” KDH fayda-maliyet analizi veya program değerlendirmesi gibi belirli bir metodoloji gerektirmemektedir. Bunun yerine birtakım değerlendirme kriterlerine odaklanmaktadır. Kamu değeri analizinde bu tür açık kriterler içeren bir değerlendirme çerçevesinin kullanılması, kamu değerlerinin belirlenen kriterlere göre elde edilip edilemeyeceğine ya da elde edilip edilmediğine ilişkin açıklamalar yapmayı mümkün kılmaktadır (Bozeman, 2009).

KDH’de belirlenen kriterler kesin ve mutlak değildir. Bir başlangıç kümesini ifade etmektedir. Kriterler değerlerin kendisi de değildir. Bunlar, değerlerin analizinde kullanılacak olan teşhisler olarak düşünülmüştür. Çünkü farklı kamu alanları farklı kriterleri gerektirebilmektedir. Dolayısıyla kriterler ilgili politika alanının tarafları için üzerinde müzakere yapılabilecek bir çerçeve olarak sunulmaktadır (Bozeman, 2009; Bozeman ve Johnson, 2015). Tablo 1’de KDH yaklaşımında kullanılan mevcut kriterler ve açıklamaları yer almaktadır.

Tablo 1: Kamu değeri haritalama yaklaşımı kriterleri

Kriterler	Açıklama
Kamu alanının oluşturulması, devami ve geliştirilmesi	Kamu değerinin ortaya çıkması için fiziksel ya da sanal bir kamu alanının ve müzakere ortamının oluşturulması gerekmektedir.
Genişleyen ve büyüyen fırsatlar	Bireylere kendilerini geliştirip, gerçekleştirebilecekleri ve hedeflerine ulaşabilecekleri sosyal koşullar ve fırsat eşitliği sağlanmalıdır.
Değer ekleme ve kümeleme mekanizmaları	Farklı kamu değerlerinin aynı anda varlığını sürdürebilmesi için siyasal ve sosyal uyumun sağlanması gereklidir.
Meşru tekeller	Bir mal veya hizmetin devlet tarafından üretilmesi toplumsal fayda için daha uygun ise özel sektör tarafından üretilmesi istenen bir durum değildir.

Eksik kamuoyu bilgisi	Açıklık ve şeffaflığa uyulmaması, vatandaşların eksik ya da hatalı bilgilenmesine ve bu nedenle bilinçsiz kararlar vermesine yol açarak kamu değerlerinin ortaya çıkmamasına neden olabilir.
Faydaların dağıtımı	Kamu mal ve hizmetlerinin ve ortaya çıkan faydanın tüm topluma eşit dağıtılması esastır. Mal ve hizmetler ile ortaya çıkan fayda belirli grupların elinde toplanır ise kamu değerine aykırı olarak “fayda istifleme” meydana gelir.
Hizmet sağlayıcıların bulunurluğu	Özellikle kıt mal ve hizmetlerin sunumunda mutlaka hizmet sağlayıcılarının bulunması gerekir. Bu mal ve hizmetler sunulmadığı ya da sunulmadığı durumlarda kamu değeri başarısızlığı ortaya çıkar.
Zaman ufku	Kamu değerlerinin oluşumunda zaman önemli bir unsurdur. Çoğu kamu değeri uzun vadeli ve uygun bir zaman aralığı gerektirir. Faaliyetlerin öngörülen kamu değerleri için uygun zaman aralığı çerçevesinde planlanması gerekir.
İkame edilebilirliğe karşı kaynakların korunması	Önemli derecede değerli ve kıt ortak kaynaklar korunmalı bunlara yönelik faaliyetlerde ikame etme yoluna başvurulmamalıdır.
Yaşamı ve insanlık onurunu garanti etmek	Tüm insanların yaşam hakkı ve onurları mutlaka korunmalı, ayrıca toplumdaki dezavantajlı gruplara insanlık onuruna yakışır şekilde muamele edilmelidir. Bireylerin refahlarını olumsuz etkileyecek eylemlerden ise özellikle kaçınılmalıdır.

Kaynak: (Bozeman ve Johnson, 2015: 67-68)

Tablo-1’deki kriterler araştırmacı ve analizcilere belirli politika ve faaliyet alanlarında mevcut ya da olası kamu değeri başarısızlığı durumlarının belirlenmesinde yardımcı olmak için oluşturulmuştur. Kriterler aynı zamanda kamu sektörü, piyasa, vatandaşlar ve ilgili diğer aktörler arasındaki mevcut veya olası durumları ortaya koyması nedeniyle, kamu değerlerine ilişkin tutarlı açıklamalar yapmayı da mümkün kılmaktadır (Bozeman, 2002; Bozeman, 2009).

KDH özgün bir politika analiz yöntemi olarak bir dizi ayırıcı özellik ve varsayıma sahip bulunmaktadır. KDH planlanan ya da mevcut politika ve faaliyetlerin analizinde ileriye dönük, biçimlendirici ya da özetleyici olarak kullanılabilen bir yaklaşımdır. Politika ve faaliyetlerin geniş ölçekli sonuçlarına odaklanmaktadır. KDH’de politika ve faaliyetlerin çevresel bağlamı önemlidir. Çünkü bu çevre içerisinde yer alan aktörler, kaynaklar, fırsatlar ve tehditler sonuç değerlerine doğrudan etki etmektedir. Ayrıca çok çeşitli ve farklı düzeyde yer alan aktörler arasındaki iletişim ve etkileşimi dikkate aldığı için çok düzeylidir. Sosyal bağlam KDH yaklaşımının önemli bir parçasıdır. KDH piyasa temelli veya piyasa başarısızlığı modeline özgü ilkelerle değil, kamu değeri modeli tarafından yönlendirilmektedir. Sonuç değerleri ile ilişkilendirilen kriterlerin seçiminde başta resmi politika beyanları olmak üzere çok sayıda kaynaktan yararlanılmaktadır. KDH politika ve faaliyetlerin bilimsel olarak ölçülen hem de varsayımlanan etki ve sonuçlarını belirlenen kriterler ile ilişkilendiren nedensel bir mantığa sahiptir. KDH, analitik bir teknik değil, rehberlik eden bir teorik çerçevedir. Uygulama noktasında hipotezleri test etmek, etki ve sonuçları ölçmek için ihtiyaca göre farklı araştırma teknikleri kullanılabilir. Birlikte, KDH’nin tüm uygulamalarında kullanılan en başta gelen teknik yaklaşım, vaka çalışması yöntemidir. Analiz nedensel mantık, çevresel bağlam ve ölçülebilir etki ve sonuçlar arasındaki karşılıklı ilişkilere odaklanmaktadır. KDH veri politika veya faaliyete ilişkin geniş tabanlı bir etki-sonuç bağlantısı ve iyileştirilmiş sonuçlara yol açması muhtemel önerilerle sona ermektedir (Bozeman ve Sarawitz, 2011).

KDH çerçevesinde gerçekleştirilen vaka çalışmaları dört temel adımda gerçekleştirilmektedir. Bu adımlar KDH’nin uygulamaya yönelik çekirdeğini oluşturmaktadır. Bunlardan ilki vaka ile ilgili kamu değerlerinin belirlenmesidir. Bu değerler hükümet beyanları, stratejik planlar ve politika beyanları, yasal mevzuat, bilimsel literatür, kamuoyu ve basın tarafından ifade edilen görüşlerden elde edilmektedir. İkinci adım KDH kriterlerinin uygulanmasıdır. İlgili vakada modelde önerilen kriterler çerçevesinde kamu değerlerinin durumu incelenmektedir. Analizci sadece belirlenen kriterlerle bağlı

değildir. Bunlardan yararlanmakla birlikte vakanın kendine özgü durumuna göre mevcut kriterleri eleyebilmekte ya da yenilerini ekleyebilmektedir. Üçüncü adım değer analiz zincirlerinin geliştirilmesidir. Burada amaç kamu değerleri arasındaki ilişkileri belirlemek ve bu ilişkilerin analize ve sonuçlara etkilerini değerlendirebilmektir. Son olarak dördüncü adım eğer mümkün ise, kamu değer başarısızlığı modeli bağlamında piyasa başarısızlığı/başarısı ile kamu değerleri başarısızlığı/başarısı arasındaki ilişkilerin çeşitli biçimlerde görselleştirilmesidir (Bozeman, 2003; Bozeman ve Sarawitz, 2011).

Bulgular ve tartışma

COVID-19 pandemisinin küresel boyutta bir kriz ve sorun olması aşı politikalarının da öncelikle küresel olmak üzere, her düzeyde ve tüm paydaşların katılımı ile eşgüdüm ve ortaklık çerçevesinde belirlenmesini ve uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda analizin amacı küresel COVID-19 aşı politikalarının analizi ve küresel düzeyde bir değer oluşup oluşmadığının belirlenmesidir. Analizde KDH yaklaşımına bağlı olarak kamu değerlerinin belirlenmesi, mevcut politikaların KDH kriterleri bağlamında değerlendirilmesi ve kriterlerin belirlenen kamu değerleri ile ilişkisinin ortaya konulması adımları izlenmiştir (Bozeman ve Sarawitz, 2011).

Kamu değerlerinin belirlenmesi

COVID-19 her şeyden önce küresel bir sağlık krizidir ve bireylerin yaşamlarını tehdit etmektedir. Dolayısıyla hastalığın önlenmesine yönelik aşı çalışmalarının sağlığa ilişkin kamu değerleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle göz önünde bulundurulması gereken husus sağlığın evrensel bir insan hakkı olduğudur. Bu hakkın temelinde ise yaşam hakkı yatmaktadır. Yaşam hakkı başta İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere çok sayıda uluslararası insan hakları belgesinde korunan temel bir hak. Yaşam hakkı bireyin sağlıklı olmasına sıkı sıkıya bağlıdır.

DSÖ sağlığı “sadece hastalık veya sakatlığın olmaması değil, aynı zamanda tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hali” olarak tanımlamaktadır. Örgüt, kuruluş anayasasında, ulaşılabilir en yüksek sağlık standardından yararlanmanın her insanın temel hakkı olduğunu ve bu hakkı kullanmada, ırk, din, siyasi inanç, ekonomik veya sosyal durum ayrımı yapılamayacağını belirtmektedir. Belgede sağlık hakkı kapsamında birtakım ilkelere de yer verilmiştir. Öncelikle devletlerin sağlığın geliştirilmesi ve korunmasındaki başarısının herkes için değerli olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında sağlık alanında devletle bireyin tam iş birliği, farklı ülkelerdeki eşitsizliğin giderilmesi gerektiği, çocuk sağlığına önem verilmesi, tıbbi, psikolojik ve ilgili diğer bilgilerin faydalarının tüm insanlıkla paylaşılması, kamuoyunun bilgiye dayalı görüşünün ve aktif iş birliğinin önemi ve hükümetlerin sağlık ve sosyal alanlarla ilgili yeterli önlemi almada sorumluluklarının bulunması diğer ilkeler olarak sayılmıştır (World Health Organization, 1946).

Örgüt kuruluşundan bugüne sağlığı hasta haklarını da içerecek şekilde çok geniş bir yelpazede ele almış ve bir takım temel değer ve ilkeleri belirlemeye çalışmıştır. 2008 yılında hazırlanan “Sağlık Hakkı” başlıklı belgede bunlar fırsat eşitliği, korunma, tedavi ve kontrol hakkı, temel ilaçlara erişim, üreme sağlığı, temel sağlık hizmetlerine eşit ve zamanında erişim, sağlıkla ilgili eğitim ve bilgi sağlanması, ulusal ve topluluk düzeyinde sağlıkla ilgili karar alma süreçlerine nüfusun katılımı olarak sayılmıştır (OHCHR ve WHO, 2008). 2013 yılında hazırlanan politika çerçevesinde ise temel değerler olarak adalet, sürdürülebilirlik, kalite, şeffaflık, hesap verebilirlik, cinsiyet eşitliği, insan onuru ve karar alma sürecine katılma hakkı yer almaktadır. Bunların altında ise uyarlanabilir politikalar, güçlendirme, bütünleşik bir devlet ve toplum yaklaşımı, amaca uygunluk gibi ilkelere yer verilmiştir (WHO Regional Office for Europe, 2013).

Aşı çalışmaları COVID-19’un insan hayatı ve sağlığı açısından en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmada DSÖ’nün sağlık alanına ilişkin ortaya koymuş olduğu ilke ve değerler çerçevesinde analizde kullanılacak kamu değerleri olarak adalet, eşitlik, şeffaflık, hesap verebilirlik, erişilebilirlik (fırsat eşitliği), katılım ve sürdürülebilirlik belirlenmiştir.

Mevcut politikaların KDH kriterleri bağlamında değerlendirilmesi

Küresel ölçekte uygulanan aşı politikalarının değerlendirilmesinde KDH içerisinde yer alan “genişleyen ve büyüyen fırsatlar, meşru tekeller, değer ekleme ve kümeleme mekanizmaları, zaman ufku ve ikame edilebilirliğe karşı kaynakların korunması” kriterleri analizden çıkarılmıştır. COVID-19’un küresel bir salgın ve acil önlem alınması gereken bir durum olması nedeniyle aşı üretiminin sadece devlet tekeline verilmesi düşünülemez. Yine aynı gerekçelerle zaman ufku çok kısaldığı için, bir başka ifadeyle aşı politikalarından orta ve uzun vadede değil çok kısa bir süre içerisinde sonuç alınmak istenmesi bu kriterin de değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Ayrıca aşı politikaları bağlamında farklı çıkarlar ve bu çıkarları temsil eden rekabet halinde kamu değerleri bulunmadığından değer ekleme ve kümeleme mekanizmaları kriterine de yer verilmemiştir. Son olarak genişleyen ve büyüyen fırsatlar ve ikame edilebilirliğe karşı kaynakların korunması kriterleri aşı politikaları ile ilişkisiz olduğu için değerlendirilmeye alınmamıştır.

Kamu alanının oluşturulması, devamı ve geliştirilmesi

Dünya genelinde aşı politikalarını yönlendiren kuruluş Dünya Sağlık Örgütü’dür. DSÖ temel ilkeleri belirlemekte ve hükümetlere politika oluşturma ve uygulama noktalarında yol göstermektedir. Bu noktada asıl görev hükümetlere düşmektedir. Mevcut tablo tüm dünyada ülkelerin bu tür bir krize karşı hazırlıksız olduğunu göstermiştir. Bu nedenle aşı politikaları bağlamında kamu değerlerinin oluşacağı zeminin yeniden oluşturulması gerekmektedir. Bunun yolu ise öncelikle halkın güveninin yeniden kazanılmasıdır (Schwartz, 2020; OECD, 2021). Güven kamu değerinin en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilmekte, vatandaşlar ve hükümet arasındaki ilişkinin merkezinde yer almaktadır. Özellikle sağlığı ve özgürlükleri etkileyen politika ve hizmetlerde, güvene daha fazla önem atfedilmektedir (Kelly vd., 2002).

COVID-19 aşı çalışmalarının başlangıcından itibaren, küresel politikalara ilişkin müzakere ve tartışmaların her düzeyde gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve özellikle bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla sanal bir küresel kamu alanı oluşturulduğu görülmektedir. Bu noktada özellikle başta DSÖ olmak üzere uluslararası kuruluşların, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektör kuruluşlarının katkısı büyük olmuştur (Center for Global Development, 2021; Council of Europe, 2021; Gavi The Vaccine Alliance, 2021; World Health Organization, 2021a). Ulusal ölçekte ise hükümetlerin resmi kuruluşları bu görevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Ancak bu noktada gelişmiş ülkeler ile diğerleri arasında bir ayrım yapmak mümkündür. Başta demokratik değerlerin işletilememesi olmak üzere ekonomik sorunlar, teknolojik yetersizlikler gibi çok sayıda etken az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde aşı politikalarına ilişkin vatandaşlarla politika yapıcıların bir araya geldiği müzakere ve tartışma alanlarının tam olarak oluşturulamamasına ya da oluşsa bile vatandaşların katılımının istenen düzeyde gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Bu durum doğal olarak vatandaşların yöneticilere, politika yapıcılara ve aşı politikalarına olan güvenini azaltmaktadır. Ancak bu nokta da sosyal medyanın gayri resmi de olsa bu işlevi yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

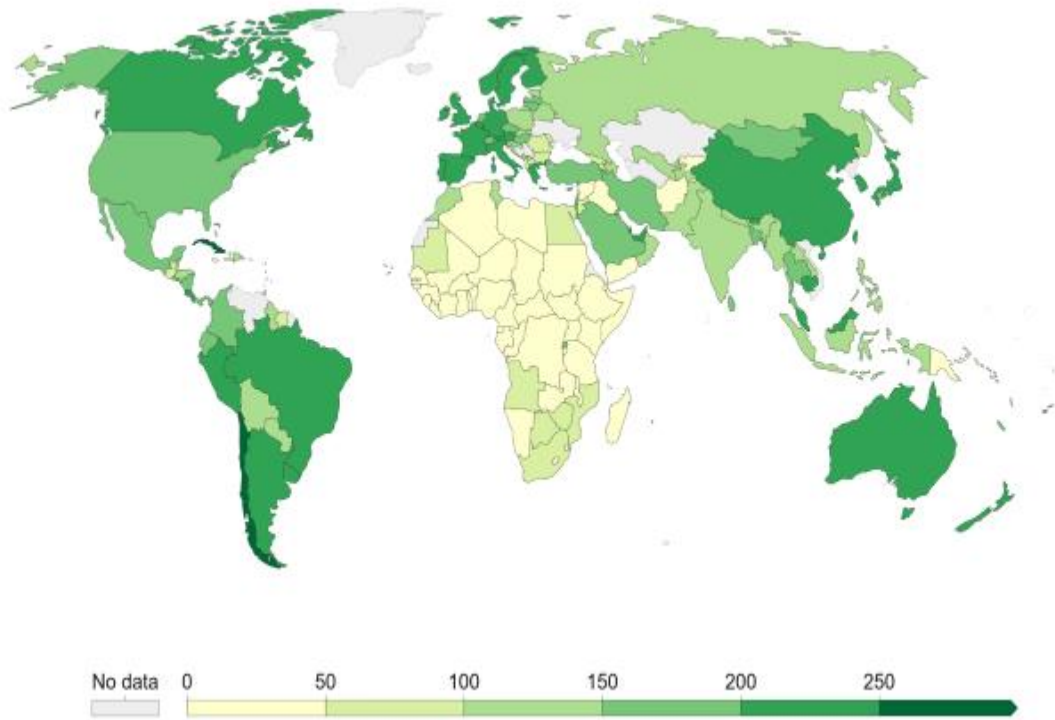
Eksik kamuoyu bilgisi

Politika oluşturma ve uygulama sürecinin saydamlığı kamu değerinin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle vatandaşların konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmamaları bu politikalara karşı çıkmalarına ya da yanlış değerlendirmelerde bulunmalarına neden olarak, kamu değer başarısızlığını ortaya çıkarmaktadır. DSÖ ve çeşitli hükümet dışı uluslararası kuruluşlar (Ör. Our World in Data, Statista) küresel salgına ve aşı çalışmalarına ilişkin verileri güncel olarak yayınlamaktadır. Bunun yanında hükümetler de resmi organları tarafından oluşturulan platformlarda ülke içindeki verileri paylaşmaktadır. Bu noktada en önemli sorun bu verilerin güvenilirliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun bir başka önemli boyutunu ise aşı karşıtlığı oluşturmaktadır. Lazarus ve arkadaşları (2021) tarafından 19 ülkede yapılan bir araştırmada COVID-19 aşısını kabul etmeye yönelik mevcut isteklilik seviyelerinin, toplum bağışıklığının gerekliliklerini karşılamada yetersiz kaldığı bulunmuştur. Aşı, COVID-19 ile mücadelede en önemli silah olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla politikacıların, bilim adamlarının ve sağlık profesyonellerinin vatandaşlara aşının yararları ve olası sonuçları hakkında en güvenilir ve doğru bilgileri vermesi, onların endişelerini gidermesi gerekmektedir (Laine vd., 2021). Çünkü kriz durumlarında kamuoyu ile paylaşılacak her türlü mesaj ve bilgi bireylerin davranışlarını çok hızlı bir şekilde olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir (Hopman vd., 2020).

Faydaların dağıtımı

Kamu değer başarısızlığının en başta gelen nedenlerinden biri de uygulanan politikalar sonucu ortaya çıkan faydaların tüm topluma karşılıksız ve eşit bir şekilde paylaştırılmamasıdır. Faydaların dağıtımındaki eşitsizlik toplumun belirli kesimlerinin bunlardan daha fazla yararlanmasına bir başka ifadeyle “fayda istifçiliğine” neden olmaktadır (Bozeman, 2002). Fayda istifçiliği belirli toplumsal gruplar dışındakilerin kamu mal ve hizmetlerine erişimlerinin engellenmesi nedeniyle toplumsal adalete de zarar vermektedir. Küresel COVID-19 aşısı politikaları bağlamında ortaya çıkan tablonun belki de en önemli sonucu aşından yararlanmada gelişmiş ülkelerle diğerleri arasında büyük bir uçurumun olmasıdır. Özellikle Afrika Kıtası olmak üzere, küresel düzeyde gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde aşılama nüfus oranı düşüktür. Şekil-1 de 30 Nisan 2022 tarihi itibarıyla dünya genelinde aşılama haritası gösterilmektedir. Haritada aşısı uygulama yoğunluğu açık renkten koyu renge doğru artmaktadır. Lejanttaki rakamlar 100 kişi başına düşen aşısı doz sayısını göstermektedir.

Şekil 1: COVID-19 aşılama haritası

Kaynak: (Our World in Data, 2022)

Nisan 2022 sonu itibarı ile dünya genelinde yaklaşık 11,6 milyar doz aşısı uygulaması yapılmıştır (World Health Organization, 2022a). Bugün de devam etmekle birlikte, özellikle aşılamanın başladığı günden itibaren sınırlı sayıda aşının düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde uygulandığı, yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin mevcut aşılama büyük bölümünü kullandığı görülmüştür. Bu nedenle DSÖ konunun önemine binaen bir açıklama yapmış ve aşısı dağılımındaki adaletsizliğin her geçen gün daha nezaketsiz hale geldiğini ve bu durumun giderek bir “aşısı ayrımcılığına” dönüştüğünü bildirmiştir. Ayrıca DSÖ’ye göre aşılara konulan ihracat kontrolleri aşısı fiyatlarının yükselmesine neden olmakta ve bu durum aşısı istifçiliğine yol açmaktadır. Aşısı ulaşımının çeşitli yöntemlerle engellenmesi, doğal olarak, küresel ölçekte salgının, insani ve ekonomik acıların uzamasına neden olacaktır (Deutsche Welle, 2021a; Deutsche Welle, 2021b; Euronews, 2021; International Observatory Human Rights, 2021; UN News, 2021). Bu bağlamda DSÖ’nün genel sekreteri Tedros Adhanom Ghebreyesus, “dünyanın pandemiyle mücadele araçlarına eşit erişimde yıkıcı bir ahlâki başarısızlıkla karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu başarısızlık sadece ahlâki bir rezalet değil, aynı zamanda ekonomik ve epidemiyolojik olarak da kendi kendini besleyen bir durumdur (World Health Organization, 2021b)”.

Hizmet sağlayıcıların bulunurluğu

Otoriteler güvenli, etkili, uygun fiyatlı ve yaygın olarak bulunabilen bir aşının tıbbi ve sosyal olarak pandemiye sona erdirmenin en başta gelen yolu olduğu konusunda hemfikirlerdir (Iserson, 2021). Güvenli ve etkili COVID-19 aşılarının geliştirilmesi ve dağıtılması konusunda büyük küresel çaba bulunmaktadır. Bugüne kadar, birden fazla aşı adayı acil kullanım için izin almış ve çok sayıda ülke aşılama çalışmalarına başlamıştır (Forman vd., 2021). Aşı geliştirme çalışmalarının hız kazanması ile birlikte 2020 yılında DSÖ, bu çalışmaları koordine etme teklifinde bulunmuştur (World Health Organization, 2020). Burada amaç verilerin karşılaştırılabilir olmasını sağlamak için tüm aşı adaylarının aynı protokolle test edilmesidir. Beklentileri karşılamayan aşılar, aksine kanıtlar elde edildiğinde ortadan kaldırılmaktadır (Brüssow, 2020).

DSÖ bu amaçla COVID-19 aşısı adaylarının değerlendirmeye tabi tutulacağı bir Acil Kullanım Listesi (EUL) ve ön yeterlilik (PQ) kılavuzu hazırlamıştır. DSÖ'nün verilerine göre Nisan 2022 sonu itibariyle dünya genelinde 154'i klinik geliştirme, 197'ü ise klinik öncesi geliştirme aşamasında olmak üzere toplam 351 aşı adayı bulunmaktadır. Ayrıca DSÖ'nün EUL/PQ kılavuzu çerçevesinde acil kullanımına izin verilen 10 aşı bulunmaktadır. (World Health Organization, 2022b). Verilerden de görüldüğü üzere COVID-19 aşısı için hizmet sağlayıcılarının bulunurluğu noktasında bir sorun bulunmamaktadır. Bugün kamu kuruluşları, özel sektör ya da kamu özel ortaklığı çerçevesinde geliştirilen çok sayıda aşı adayı bulunmaktadır ve sayı her geçen gün artmaktadır.

Yaşamı ve insanlık onurunu garanti etmek

Aşı çalışmalarının temel amacı ölüme yol açan virüse karşı bir tedavi yöntemi bulmak ve en temel insan hakkı olan yaşam hakkını korumaktır. Devletler ulusal aşı politikaları çerçevesinde çeşitli uygulamalara yönelmektedir. Küresel eğilim toplumdaki en kırılgan ve dezavantajlı guruplardan başlayarak aşı uygulamalarının yapılmasıdır (Our World in Data, 2022). Ancak konunun farklı boyutları bulunmaktadır.

Öncelikle dünya genelinde tartışılan konuların başında biyoetik ilkeler gelmektedir. Normal dönemlerde bir hastalık için ortalama aşı üretme süresi 10 ile 15 yıl arasında değişmektedir. Aşı üretim süreci sistematik, ölçülebilir ve yürütülmesi gereken adımlardan oluşmaktadır. Uzun süren adımlar içerisinde olumsuz durumlar ve zararlı etkiler tolere edilmemektedir. Aşı söz konusu olduğunda fayda-zarar analizi diğer ilaçlardan farklı yapılmaktadır (Wibawa, 2021). COVID-19 aşılarında üretim süreci 1-1,5 yıl gibi kısa bir zaman dilimine inmiş, normal süreden oldukça uzaklaşmıştır. Bu durum aşılarda fayda-zarar analizinin doğru yapılmasını güçleştirmektedir. Farklı özelliklere sahip mevcut aşılarda koruyuculuk düzeyleri ve etkileri de farklıdır. Ancak en büyük sorun bu aşılarda uzun dönem etkilerine ilişkindir. Üretim sürecinin kısalması aşılarda özellikle mRNA tabanlı aşılarda insan sağlığı açısından uzun dönem etkilerin bilinmezliğini artırmaktadır (Laine vd., 2021; Zeiger, 2021). Bu durum aşılama konusunda tereddütlere neden olmakta, bazı durumlarda aşı karşıtlığına yol açmaktadır.

Bir diğer önemli tartışma konusu aşı ayrımcılığıdır. Bazı devletler ülke içinde ya da uluslararası seyahatlerde aşı pasaportu ya da aşı sertifikası uygulamasına geçmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri bu konuda başı çekmektedir (Susi ve Pajuste, 2021). Uygulamanın insanlar arasında temel hakların kullanılması bağlamında ayrımcılığa yol açtığı ileri sürülmektedir. Özel hayatın gizliliği, seyahat özgürlüğü, vücut bütünlüğüne dokunulmaması, aşı olmama hakkı gibi çeşitli hak ve özgürlüklerin mevcut uygulamalarla ihlal edildiği düşünülmektedir (Kowalik, 2021; O'Shea, 2021; Susi ve Pajuste, 2021).

Küresel aşı politikalarının insan yaşamı ve onurunun korunması açısından belki de en önemli boyutu mevcut aşılarda dünya genelinde eşit bir şekilde dağıtılması hususunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelir düzeyi yüksek ülkelerin aşı tedarikinde en önde yer almaları ve sadece kendi vatandaşlarından sorumlu olduklarına ilişkin yaygın varsayım "aşı milliyetçiliği" olarak da adlandırılan durumu ortaya çıkarmıştır. Ancak dağılımda gelir düzeyi yüksek ülkelerle düşük ve orta gelirli ülkeler arasındaki eşitsizlik ve adaletsizlik en temel insani haklar olan yaşam ve sağlık haklarının çiğnenmesi anlamına gelmektedir (Dyer, 2021; Forman vd., 2021; Katz vd., 2021).

Kriterlerin belirlenen kamu değerleri ile ilişkisi

COVID-19 aşısı politikalarını iki farklı düzlemde ele almak mümkündür. Birincisi tamamen bilimsel ve teknik bir konu olan aşısı üretimi aşamasıdır. İkincisi ise daha çok sosyal, ekonomik ve siyasal tarafına ilişkindir. Belirlenen kriterler olan adalet, eşitlik, şeffaflık, hesap verebilirlik, erişebilirlik (fırsat eşitliği), katılım ve sürdürülebilirlik açısından mevcut durumda şu tablo ortaya çıkmaktadır:

(a) Virüsün ortaya çıkması ile birlikte çok sayıda kurum ve kuruluşun aşısı üretim çabasına girdiği ve hükümetlerin bunlara destek olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle hizmet sağlayıcıların bulunurluğu noktasında bir sıkıntı bulunmamaktadır. Sürecin hemen başında DSÖ koordinasyonu eline almıştır. Aşısı üretiminde kullanılan teknik, üretim aşamaları, geçirilen süreçler vb. konular DSÖ tarafından ilkelere bağlanmış ve takip edilmektedir. Ayrıca aşısı üreticisi firmalar ve hükümetler de aşısı üretimine ilişkin bilgileri resmi ve diğer yollarla ilgililere açıklamaktadır. Müzakerelerin gerçekleştiği bir kamu alanının bulunduğu ve kamuoyunun da mümkün olduğu kadar bilgilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda aşısı politikalarının bilimsel ve teknik boyutunu ilgilendiren, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım ve sürdürülebilirlik değerleri açısından küresel topluluğun bir kazanım elde ettiğini söylemek mümkündür. Elbette bu noktada da birtakım tartışmalar mevcuttur. Özellikle aşısı üretim sürecinin normalden çok daha kısa bir süreye inmesi, aşılarda ileride ortaya çıkabilecek olası olumsuz etkilerinin bilinmesini önlemektedir. Bu durum mevcut aşılarda sorgulanmasına, tartışmalara ve hatta aşısı karşıtlığına neden olmaktadır.

(b) Küresel aşısı politikalarının asıl önemli ve sorunlu tarafını sosyal, ekonomik ve siyasal boyut oluşturmaktadır. DSÖ sürecin başından itibaren aktif olarak hareket etmiş ve çeşitli ilke ve kriterler belirleyerek devletleri aşısı politikalarının oluşturulması noktasında yönlendirmeye çalışmıştır. DSÖ, ulusal yönetimlerin sorumlu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve vatandaşların kendilerinin oluşturduğu platformlarda oldukça geniş bir yelpazeye yayılmış müzakere ortamları bulunmaktadır. Ayrıca medya da bu noktada etkin olarak rol almaktadır. Elbette ulusal ölçekte katılım demokratik ilkelere ve hukuka bağlılık açısından tüm ülkelerde benzer değildir. COVID-19 aşısı uygulamalarına ilişkin bilgiler ulusal sağlık kuruluşları ve küresel örgütler tarafından güncellenerek sürekli açıklanmaktadır. Dolayısıyla belirlenen değerler bağlamında şeffaflığın ve katılımın sağlandığını söylemek mümkündür.

Küresel COVID-19 aşısı politikalarına ilişkin en büyük sorunun adalet, eşitlik ve erişebilirlik değerlerinin sağlanamaması olduğu görülmektedir. Tüm ülkeler aşısıya eşit bir şekilde ulaşamamakta, adil bir dağıtım bulunmamaktadır. Bu durum aşılamanın başladığı ilk günden bu tarafa devam etmektedir (Şekil 1). Dünya bu noktada gelir düzeyi yüksek ülkeler ve diğerleri olarak bölünmüş durumdadır. Örneğin toplam nüfusun aşılama oranı Nijer’de %8,7, Sudan’da %13 iken Almanya’da %77, ABD’de %78 civarındadır (Our World in Data, 2022). Erişimdeki eşitsizlik ve adaletsizlik, fayda istifçiliğine, aşısı milliyetçiliğine ve aşısı ayrımcılığına neden olmaktadır. Dünya nüfusunun bir bölümü en temel insani haklarını kullanmaktan mahrum bırakılmakta, bir taraftan da ötekileştirilmektedir. Eşitsizliğin uzun dönemde COVID-19 ile mücadelede sürdürülebilirliği olumsuz etkilemesi ve kaynak israfına neden olması da öngörülen sonuçlar arasındadır. Bir başka ifadeyle küresel düzeyde adil, eşit ve erişilebilir aşılama uygulamalarının bulunmaması önümüzdeki süreç içerisinde hesap verebilirlik ve sürdürülebilirlik değerlerinin mevcudiyetini de olumsuz etkileyecektir.

Bu günkü durumda küresel aşısı politikalarının tam olarak belirlenen kamu değerlerini sağladığını söylemek mümkün değildir. Küresel toplum bir kamu değeri başarısızlığı durumuna doğru gitmektedir. Çeşitli ve alternatif aşılarda bulunurluğu ve sürecin kontrollü bir şekilde yürütülmesi olumludur, ancak ortaya çıkan sonuca göre aşısı öncelikle bir kamu mal veya hizmeti olarak değil, özel bir mal veya hizmet olarak görülmektedir. Bu da aşısı konusuna ağırlıklı olarak piyasa temelli bir yaklaşımın varlığını ortaya koymaktadır. Oysa COVID-19 küresel bir krizdir ve hiçbir devlet ve toplum bu krizden bağımsız değildir. Bu nedenle devletler arasındaki iş birliğinin daha da artırılması, aşısıya küresel bir kamu mal ve hizmeti olarak yaklaşılması, bu konuda özellikle ülkeler arasındaki ekonomik dengesizliğin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm bulunması ve COVID-19’a uzun vadeli küresel bir sorun olarak bakılması gerekmektedir.

Sonuç ve öneriler

Kamu yönetimlerinin uyguladıkları politikaların, verdikleri hizmetlerin en güç tarafı değerlendirilmeleri noktasında ortaya çıkmaktadır. Kısa, orta ve uzun vadede bu politika ve hizmetler birbiri ile zıt sonuçlar doğurabilmektedir. Çeşitli ve çok sayıda çıkarın bulunması, kaynakların kıtlığı ve dağıtımı, siyasi güdüler, toplumsal ihtiyaçların ve sorunların çeşitliliği gibi çok sayıda değişken kamu politika ve hizmetlerinden beklenen faydanın ortaya çıkmasını engelleyebilmektedir. Süreç küresel politikalar için de farklı işlememektedir.

Küresel COVID-19 aşı politikaları kamu değer başarısızlığı modeli çerçevesinde ele alındığında iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi piyasa değerleri ile bakıldığında ortada bir aşı arzı mevcuttur ve hükümetler çeşitli alternatifler arasından rasyonel davranarak bir veya birden fazla aşığı belirli bir fiyattan tedarik edebilmektedir. Bu noktada piyasa başarısızlığı bulunmamaktadır. Ancak kamu değer başarısızlığı modeline göre piyasa başarısızlığının olmaması kamu değer başarısızlığının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Bu da bizi ikinci önemli sonuca götürmektedir.

COVID-19 aşılara küresel ölçekte adil ve eşit bir şekilde erişimin ve dağılımın bulunmadığı, dünyada gelir düzeyi yüksek, gelişmiş ülkeler ile diğerleri arasında açık bir ayrımın bulunduğu bir gerçektir. Birçok alanda olduğu gibi bu konuda da ekonomik faktörler ayrımcılığın temel belirleyicisi durumundadır (United Nations, 2020). Salgının ortaya çıkardığı diğer sosyal ve ekonomik sonuçlar aradaki uçurumu daha da derinleştirmektedir. COVID-19 aşılara küresel bir kamu mal veya hizmeti olarak yaklaşılmamakta, sergilenen davranışın uzun vadeli etkileri hesaba katılmamaktadır. Bu nedenle bugün itibarıyla mevcut durumda bir kamu değer başarısızlığından söz etmek mümkündür.

Adalet, eşitlik ve erişim (fırsat eşitliği) esasen sağlığa ilişkin diğer tüm değerlerin de kaynağını teşkil etmektedir. Bunun yanında insanlık yaşam ve onurunu garanti altına almayan, bir başka ifadeyle evrensel insan haklarını gözetmeyen politikaların başarıya ulaşması ve bir kamu değerinin ortaya çıkması mümkün değildir (Bozeman, 2002). Dolayısıyla insanlığın geleceği için başta hükümetler ve uluslararası kuruluşlar olmak üzere küresel toplumun aşı konusunu bir insan hakları meselesi olarak ele alması, konuyu uzun dönem sonuçları ile değerlendirmesi ve gerekli iş birliği ve sorumluluk anlayışını geliştirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Alford, J., Douglas, S., Geuijen, K. ve Hart, P. (2017). Ventures in public value management: Introduction to the symposium. *Public Management Review*, 19(5), 589-604. <http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2016.1192160>
- Ashraf, B. N. (2020). Economic impact of government interventions during the COVID-19 pandemic: International evidence from financial markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 1-9. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100371>
- Beck Jørgensen, T. ve Bozeman, B. (2007). Public values an inventory. *Administration & Society*, 39(3), 354-381. <http://dx.doi.org/10.1177/0095399707300703>
- Blaug, R., Horner, L. ve Lekhi, R. (2006). *Public value, politics and public management*. The Work Foundation.
- Bozeman, B. (2002). Public-value failure: When efficient markets may not do. *Public Administration Review*, 62(2), 145-161. <http://dx.doi.org/10.1111/0033-3352.00165>
- Bozeman, B. (2003). *Public value mapping of science outcomes: Theory and method*. A Monograph of the Public Value Mapping Project of the Center for Science, Policy and Outcomes. Columbia University.
- Bozeman, B. (2009). Public values theory: Three big questions. *International Journal of Public Policy*, 4(5), 369-375. <http://dx.doi.org/10.1504/IJPP.2009.025077>
- Bozeman, B. (2018). Public values: citizens' perspective. *Public Management Review*, 1-24. <http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2018.1529878>
- Bozeman, B. ve Johnson, J. (2015). The political economy of public values: A case for the public sphere and progressive opportunity. *American Review of Public Administration*, 45(1), 61-85. <http://dx.doi.org/10.1177/0275074014532826>

- Bozeman, B. ve Sarawitz, D. (2011). Public value mapping and science policy evaluation. *Minerva*, 49, 1-23. <http://dx.doi.org/10.1007/s11024-011-9161-7>
- Bracci, E., Gagliardo, E. D. ve Bigoni, M. (2014). Performance management systems and public value strategy: A case study. *Public value management, Measurement and Reporting*, 3, 129-157. <http://dx.doi.org/10.1108/S2051-663020140000003006>
- Brodeur, A., Islam, A., Gray, D. ve Bhuiyan, S. J. (2020). A literature review of the economics of COVID-19. IZA Discussion Papers, IZA DP No. 13411. IZA Institute of Labor Economics. 05 Mayıs 2021 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=3636640> adresinden erişildi.
- Brüssow, H. (2020). Efforts towards a COVID-19 vaccine. *Environmental Microbiology*, 22(10), 4071-4084. <http://dx.doi.org/10.1111/1462-2920.15225>
- Bryson, J. M., Crosby, B. C. ve Bloomberg, L. (2014). Public value governance: Moving beyond traditional public administration and the new public management. *Public Administration Review*, 74(4), 445-456. <http://dx.doi.org/10.1111/puar.12238>
- Bryson, J. M., Crosby, B. C. ve Bloomberg, L. (2015). Introduction. J. M. Bryson, B. C. Crosby ve L. Bloomberg (Ed.), *Creating public value in practice* içinde (ss. 4-29). CRC Press.
- Case, K. E., Fair, R. C. ve Oster, S. M. (2012). *Principles of economics*. Prentice Hall.
- Center for Global Development. (2021). Would exempting COVID-19 vaccines from intellectual property rights improve global access and equity? 05 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.cgdev.org/debate/would-exempting-covid-19-vaccines-intellectual-property-rights-improve-global-access> adresinden erişildi.
- Cheng, C., Barceló, J., Hartnett, A. S., Kubinec, R. ve Messerschmidt, L. (2020). COVID-19 government response event dataset (CoronaNet v.1.0). *Nature Human Behaviour*, 4, 756-768. <http://dx.doi.org/10.1038/s41562-020-09097>
- Cheval, S., Adamescu, C. M., Georgiadis, T., Herrnegger, M., Piticar, A. ve Legates, D. R. (2020). Observed and potential impacts of the COVID-19 pandemic on the environment. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17, 1-25. <http://dx.doi.org/10.3390/ijerph17114140>
- Council of Europe. (2021). Public debate. 19 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.coe.int/en/web/bioethics/public-debate> adresinden erişildi.
- Ćwiklicki, M. (2016). Comparison of public value measurement frameworks. *Zarządzanie Publiczne*, 1(35), 20-31. <http://dx.doi.org/10.15678/ZP.2016.35.1.02>
- De Vries, M. S. ve Kim, P. S. (2011). Introduction to value and virtue in public administration. M. S. De Vries ve P. S. Kim (Ed.), *Value and Virtue in Public Administration: A Comparative Perspective* içinde (ss. 1-17). Palgrave Macmillan.
- Deloitte. (2020). Addressing the impact of COVID-19: Crisis management and resilience planning. 19 Mayıs 2021 tarihinde <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/risk/articles/covid-19-institute-crisis-and-resilience-planning.html> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2021a, March 21). Coronavirus: EU 'not ready' to share COVID vaccines with poorer countries. <https://www.dw.com/en/coronavirus-eu-not-ready-to-share-covid-vaccines-with-poorer-countries/a-56944274>.
- Deutsche Welle. (2021b, April 12). Vaccine inequities are hindering COVID-19 response. <https://www.dw.com/en/vaccine-inequities-are-hindering-covid-19-response/a-57166872>
- Dyer, O. (2021). Covid-19: Countries are learning what others paid for vaccines. *The BMJ*, 372:n281. <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.n281>
- Elavarasan, R. M. ve Pugazhendhi, R. (2020). Restructured society and environment: A review on potential technological strategies to control the COVID-19 pandemic. *Science of the Total Environment* (725), 1-18. <http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138858>
- Euronews. (2021, March 22). Global COVID vaccine inequality 'becoming more grotesque every day,' WHO warns. <https://www.euronews.com/2021/03/22/global-covid-vaccine-inequality-becoming-more-grotesque-every-day-who-warns>
- Feeney, M. K. ve Bozeman, B. (2007). Public values and public failure: Implications of the 2004-2005 flu vaccine case. *Public Integrity*, 9(2), 175-190. <http://dx.doi.org/10.2753/PIN1099-9922090204>
- Forman, R., Shah, S., Jeurissen, P., Jit, M. ve Mossialos, E. (2021). COVID-19 vaccine challenges: What have we learned so far and what remains to be done? *Health Policy*, (125), 553-567. <http://dx.doi.org/10.1016/j.healthpol.2021.03.013>

- Fukumoto, E. ve Bozeman, B. (2019). Public values theory: What is missing? *American Review of Public Administration*, 49(6), 635-648. <http://dx.doi.org/10.1177/0275074018814244>
- Garofalo, C. (2011). Governance and values in contemporary public service. M. S. De Vries ve P. S. Kim (Ed.), *Value and Virtue in Public administration: A comparative perspective* içinde (ss. 17-33). Palgrave Macmillan.
- Gates, B. (2020). Responding to COVID-19-A once-in-a-century pandemic? *The New England Journal of Medicine*, 382(18), 1677-1679. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMp2003762>
- Gavi The Vaccine Alliance. (2021). Responding to COVID-19. 19 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.gavi.org/covid19> adresinden erişildi.
- Goodell, J. W. (2020). COVID-19 and finance: Agendas for future research. *Finance Research Letters*, 35, 1-5. <http://dx.doi.org/10.1016/j.frl.2020.101512>
- Haleem, A., Javaid, M. ve Vaishya, R. (2020). Effects of COVID-19 pandemic in daily life. *Current Medicine Research and Practice*, (10), 78-79. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cmrp.2020.03.011>
- Haug, N., Geyrhofer, L., Londei, A., Dervic, E., Desvars-Larrive, A., Loreto, V. vd. (2020). Ranking the effectiveness of worldwide COVID-19 government interventions. *Nature Human Behaviour*, 4, 1303- 1312. <http://dx.doi.org/10.1038/s41562-020-01009-0>
- He, H. ve Harris, L. (2020). The impact of COVID-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, (116), 176-182. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.030>
- Hopman, J., Allegranzi, B. ve Mehtar, S. (2020). Managing COVID-19 in low- and middle-income countries. *JAMA*, 323(16), 1549-1550. <http://dx.doi.org/10.1001/jama.2020.4169>
- Hsiang, S., Allen, D., Annan-Phan, S., Bell, K., Bolliger, I., Chong, T. vd. (2020). The effect of large-scale anti-contagion policies on the COVID-19 pandemic. *Nature*, 584, 262-266. <http://dx.doi.org/10.1038/s41586-020-2404-8>
- ILO. (2022). World employment and social outlook: Trends 2022. 05 Mayıs 2022 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_834081.pdf adresinden alındı.
- ILO-OECD. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on jobs and incomes in G20 economies. ILO-OECD paper prepared at the request of G20 Leaders Saudi Arabia's G20 Presidency 2020. 05 Mayıs 2021 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_756331.pdf adresinden alındı.
- Imran, A. ve Alharbi, O. M. (2020). COVID-19: Disease, management, treatment, and social impact. *Science of the Total Environment*, (728), 1-6. <http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138861>
- International Observatory Human Rights. (2021, April 06). Covid-19 vaccine distribution highlights social inequality. <https://observatoryihr.org/news/covid-19-vaccine-distribution-highlights-social-inequality/>
- Iserson, K. V. (2021). SARS-CoV-2 (COVID-19) Vaccine development and production: An ethical way forward. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, (30), 59-68. <http://dx.doi.org/10.1017/S096318012000047X>
- Katz, I. Y., Weintraub, R., Bekker, L. G. ve Brandt, A. M. (2021). From vaccine nationalism to vaccine equity — Finding a path forward. *The New England Journal of Medicine*, 384(14), 1281-1283. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMp2103614>
- Kelly, G., Mulgan, G. ve Muers, S. (2002). *Creating public value: An analytical framework for public service reform*. UK: Cabinet Office Strategy Unit.
- Kowalik, M. (2021, March 01). Discrimination on the basis of vaccination status (is inherently wrong). <https://blogs.bmj.com/medical-ethics/2021/03/01/discrimination-on-the-basis-of-vaccination-status-is-inherently-wrong/>
- Laine, C., Cotton, D. Ve Moyer, D. V. (2021). COVID-19 vaccine: Promoting vaccine acceptance. *Annals of International Medicine*, 174(2), 252-253. <http://dx.doi.org/10.7326/M20-8008>
- Lazarus, J. V., Ratzan, S. C., Palayew, A., Gostin, L. O., Larson, H. J., Rabin, K. vd. (2021). A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine. *Nature Medicine*, 27, 225-227. <http://dx.doi.org/10.1038/s41591-020-1124-9>
- Madhav, N., Oppenheim, B., Gallivan, M., Mulembakani, P., Rubin, E. Ve Wolfe, N. (2017). Pandemics: Risks, impacts, and mitigation. disease control priorities: *Improving health and*

- reducing poverty* içinde (ss. 315- 345). The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. http://dx.doi.org/10.1596/978-1-4648-0527-1_ch17
- Maliszewska, M., Mattoo, A. ve van der Mensbrugge, D. (2020). The potential impact of COVID-19 on GDP and trade: A preliminary assessment. Policy Research Working Paper 9211. World Bank Group.
- Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Harward University Press.
- Nabatchi, T. (2012). Putting the “public” back in public values research: Designing participation to identify and respond to values. *Public Administration Review*, (72), 699-708. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6210.2012.02544.x>
- Nabatchi, T. (2018). Public values frames in administration and governance. *Perspectives on Public Management and Governance*, 1(1), 59-72. <http://dx.doi.org/10.1093/ppmgov/gvx009>
- O’Flynn, J. (2007). From new public management to public value: Paradigmatic change and managerial implications. *The Australian Journal of Public Administration*, 66(3), 353-366. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8500.2007.00545.x>
- OECD. (2021). Enhancing public trust in COVID-19 vaccination: The role of governments. 05 Mayıs 2021 tarihinde https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1094_1094290-a0n03doefx&title=Enhancing-public-trust-in-COVID-19-vaccination-The-role-of-governments adresinden alındı.
- OHCHR ve WHO. (2008). The Right to Health. (Fact Sheet No. 31).19 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/documents/publications/factsheet31.pdf> adresinden alındı.
- O’Shea, B. (2021, May 12). Vaccine passports or discrimination liceencess? <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/d55ab991/vaccine-passports-or-discrimination-licences>
- Our World in Data. (2022). Coronavirus (COVID-19) vaccinations. 30 Nisan 2022 tarihinde <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations> adresinden alındı.
- Pindyck, R. S. ve Rubinfeld, D. L. (2013). *Microeconomics*. Pearson.
- Pyszczynski, T., Lockett, M., Greenberg, J. ve Solomon, S. (2020). Terror management theory and the COVID- 19 pandemic. *Journal of Humanistic Psychology, Special Issue*, 1-17. <http://dx.doi.org/10.1177/0022167820959488>
- Rao, H. R., Vemprala, N., Akello, P. ve Valecha, R. (2020). Retweets of officials’ alarming vs reassuring messages during the COVID-19 pandemic: Implications for crisis management. *International Journal of Information Management*, (55), 1-6. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102187>
- Schwartz, J. L. (2020). Evaluating and deploying COVID-19 vaccines—The importance of transparency, scientific integrity, and public trust. *The New England Journal of Medicine*, (383), 1703-1705. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMp2026393>
- Singh, J. ve Singh, J. (2020). COVID-19 and its impact on society. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(1), 168-172. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3567837>
- Smith, R. F. (2004). Focusing on public value: Something New and something old. *Australian Journal of Public Administration*, (63), 68-79. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8500.2004.00403.x>
- Stojkoski, V., Utkovski, Z., Jolakoski, P., Tevdovsk, D. ve Kocarev, L. (2020). The socio-economic determinants of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic. <http://dx.doi.org/10.1101/2020.04.15.20066068>
- Stoker, G. (2006). Public value management a new narrative for networked governance? *American Review of Public Administration*, 36(1), 41-57. <http://dx.doi.org/10.1177/0275074005282583>
- Susi, M. ve Pajuste, T. (2021). COVID-19 “vaccine passports”: An exploratory study of 23 countries. Tallinn University. 19 Mayıs 2021 tarihinde <https://gdhrnet.eu/wp-content/uploads/GDHRNet-Study-2.-Vaccine-passports.pdf> adresinden alındı.
- Turkel, E. ve Turkel, G. (2016). Public value theory: Reconciling public interests, administrative autonomy and efficiency. *Review of Public Administration and Management*, 4(2), 1-7. <http://dx.doi.org/10.4172/2315-7844.1000189>
- UN News. (2021, January 18). WHO chief warns against ‘catastrophic moral failure’ in COVID-19 vaccine access. <https://news.un.org/en/story/2021/01/1082362>

- United Nations. (2020). *Impact of the COVID-19 pandemic on trade and development: Transitioning to a new normal*. United Nations.
- van Barneveld, K., Quinlan, M., Kriesler, P., Junor, A., Baum, F., Chowdhury, A. vd. (2020). The COVID-19 pandemic: Lessons on building more equal and sustainable societies. *The Economic and Labour Relations Review*, 31(2), 133-157. <http://dx.doi.org/10.1177/1035304620927107>
- Wang, X. ve Wang, Z. (2019). Beyond efficiency or justice: The structure and measurement of public servants' public values preferences. *Administration & Society*, 52(2), 1-29. <https://doi.org/10.1177/0095399719843658>
- WHO Regional Office for Europe. (2013). *Health 2020: A European policy framework and strategy for the 21st century*. WHO Regional Office for Europe.
- Wibawa, T. (2021). COVID-19 vaccine research and development: Ethical issues. *Tropical Medicine and International Health*, 26(1), 14-19. <http://dx.doi.org/10.1111/tmi.13503>
- World Health Organization. (1946). Constitution of the World Health Organization. 19 Mayıs 2021 tarihinde https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf adresinden alındı.
- World Health Organization. (2020). Accelerating a safe and effective COVID-19 vaccine. 31 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/global-research-on-novel-coronavirus-2019-ncov/accelerating-a-safe-and-effective-covid-19-vaccine> adresinden alındı.
- World Health Organization. (2021a). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. 31 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> adresinden alındı.
- World Health Organization. (2021b). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19–22 March 2021. 31 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-22-march-2021> adresinden alındı.
- World Health Organization. (2022a). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. 30 Nisan 2022 tarihinde <https://covid19.who.int/> adresinden alındı.
- World Health Organization. (2022b). Draft landscape and tracker of COVID-19 candidate vaccines. 30 Nisan 2022 tarihinde <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines> adresinden alındı.
- Zeiger, H. (2021, March 29). Coronavirus vaccine ethics. The Center for Bioethics and Human Dignity. <https://cbhd.org/content/coronavirus-vaccine-ethics>

Etik kurul onayı

Çalışma anket ya da ölçek uygulamayı gerektiren, görüşme ve gözlem içeren; doküman, resim, anket vb. diğerleri tarafından geliştirilen ve kullanım izni gerektiren çalışmalar ya da klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalardan olmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Türk ve Batı kültüründeki kahraman figürlerinin ortaokul öğrencilerindeki imgesel yerinin değerlendirilmesine yönelik bir uygulama: Dede Korkut Hikâyesi örneği

An application to evaluate the imaginary place of hero figures in Turkish and Western cultures in secondary school students: The example of Dede Korkut Story

Gönderim Tarihi / Received: 19.12.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 22.03.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1038396](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1038396)

Hasan IŞIK^{*1}

Esengül ARGUN²

ÖZ: Çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri örneğinden hareketle, Türk kültürüne ait masal, hikâye ve mitolojilerdeki kahramanların önemini vurgulanması bunun yanında Batıya ait kahraman imgelerinin çocuklardaki yansımalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca Batı kültürünün Türk çocukları üzerindeki etkileri ve bu kültürün çocukları etkileme yollarının ortaya konulması da hedefler arasında yer almaktadır. Bu amaçlara ulaşmak için Dede Korkut Hikâyelerinden seçilen bir örnek üzerinden 12-13 yaş arası öğrencilerle uygulamalar yapılmıştır. Çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri aracılığı ile hikâye ve masalların Türk kültürü için önemi, bu kaynaklarda yer alan kahramanların yerinin vurgulanması da amaçlar arasındadır. Batı kültürünün ele alınan yönlerinin öğrencilerdeki etkisi incelenirken, diğer taraftan da Dede Korkut Hikâyelerindeki bazı motiflerin, çocukların zihinlerinde ne şekilde yer aldığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı ve yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Veriler hikâye okuma, canlandırma ve resim yapma gibi uygulamalardan sonra yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiş ve bu verilerin analizi içerik analizi ile yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda öğrencilerin Türk kültürüne ait kahramanlara yönelik çok az bir imgeye sahiplerken Batı kültürünün ürettiği mitolojik ve çağdaş kahraman figürlerine ait birçok imgeye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında medya ve çeşitli nesnelere üzerinde kullanılan görsellerin önemli etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yapılan uygulamada Dede Korkut Hikâyelerinden seçilerek kullanılan Salur Kazan'ın bir kahraman olarak öğrenciler üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna da varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kahraman, Dede Korkut, Hikâye, İmge

ABSTRACT: Based on the example of Dede Korkut Stories, the study aims to emphasize the importance of heroes in fairy tales, stories and mythologies of Turkish culture, as well as to evaluate the reflections of Western hero images in children. In addition, the effects of Western culture on Turkish children and the ways in which this culture affects children are among the objectives. In order to achieve these objectives, applications were made with students between the ages of 12 and 13 through an example selected from Dede Korkut Stories. In the study, the importance of stories and fairy tales for Turkish culture through Dede Korkut Stories and the place of the heroes in these sources are also emphasized. While examining the influence of western culture on students, it was also tried to reveal how some motifs in Dede Korkut Stories were found in children's minds. Phenomenology pattern from qualitative research approach and methods was used in the study. The output were gathered from semi-structured conversation form after applications such as story reading, animation and painting, and the analysis of this data was done with content analysis. In consequence of the study, it was concluded that the students had very few images of the heroes of Turkish culture, while they had many images of the mythological and contemporary heroic figures produced by Western culture. It was designated that the images used on media and various objects had a significant effect on the appearance of this result. Additionally, it was concluded that Salur Kazan, which was selected from Dede Korkut Stories in the application, had positive effects on the students as a hero.

Keywords: Culture, Hero, Dede Korkut, Story, Image

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

¹ Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Tarih Bölümü, hasantarih@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-3033-4867>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı, esengulargun552@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2034-8739>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Stories and fairy tales have an significant place in the enrichment of the imagination from childhood to later years, in the development of skills such as empathy, in being able to share the sadness and joy of others. Özdemir stated the importance of stories for family and society with the statements that "Stories include the roles of parents in cultural context, the way they start a family, family relations, values to be possessed, gender equality, protecting the family, child education, etc." (Özdemir, 2020: 27). In addition, the stories contain sociological values in terms of containing the basic moral values of the nation to which a person belongs. Each story has a different moral value. It is seen that, in the 19th century, the tales that Grimm Brothers compiled, which are Snow White and the Seven Dwarfs, Bremen Harmonicas, Hansel and Gratel, with the work carried out through a process, today, they have become tales that even the children of Turkish World love to read. It can be stated that the emergence of this result lies in the compilation of these tales, which were previously included in oral literature in the West, as well as the re-modernization of the necessities of the age and pedagogically suitable for children. Burke's "... Images are an important type of evidence, just like texts and oral expressions", (Burke, 2003: 13) given the findings of the statement that in fact the images and images created for Western fairy tales are important elements that give various messages to children. In this study, "*the accuracy of the situations expressed here was tried and an application was carried out for this determination. The symbolic codes contained in fairy tales are very important* (Tokdemir, 2020: 112)". In this respect, some of the contents of the old and still ongoing versions of Turkish fairy tales told in Anatolia such as Nardaniye Hanım and Ahu Melek should be rearranged according to today's child psychology and pedagogy without losing the codes of Turkish culture and produce film etc. products. When this is not the case, as Oguz stated, "The nardaniye bayan tale is the result of being punished for oblivion despite the fact that Snow White, one of the Grimm tales that the Turkish formal and widespread education system and the media are very well known and consumed today, is the indigenous form of The Anatolian peasant, which lives in Turkish" (Oğuz, 2010: 43-44). In the study, it is purposed to express the need and importance of the approach and adaptation works that are shown in western fairy tales to the new generation by showing them in the Turkish stories and fairy tales. The geography, history and culture we have offers many real heroes that we can pass on to our children. In this respect, it is believed that many imaginary or true hero figures can be gained through education, especially course content, as in the heroic examples in Dede Korkut Stories. It has also been demonstrated in various researches that the use of products such as Dede Korkut Stories in education and especially in value education is of great importance (Yalcın ve Şengül, 2004: 12; Şahin, 2019, Devenci, vd., 2013: 46). Dede Korkut Stories tells the heroic battles of Turks with various nations. The Book of Dede Korkut reflects the hero's place in society, the heroic understanding of turks, the personal characteristics of the hero, his behavior, his physical characteristics, his acts of valor and his achievements. "*The heroic adventures of the heroes in the stories and the stories of the battles they have fought show a solid unity in terms of structure* (Başgöz, 1998: 26-29-33)." From these projections, it is seen that it is significant to transfer these heroes of Turkish culture to new generations as exemplary models and to adapt them to the present in various ways.

Methodology

Phenomenology pattern was used from qualitative research methods in the study. In this study, which uses qualitative research methods, it is aimed to determine the images that occur in the students in order to apply interest in Dede Korkut Stories. In this respect, the phenomenology pattern was used, which is a method used to describe how people experience this phenomenon (Rose, Beeby and Parker's as cited in Tekindal and Uğuz, 2020: 156), which allows people to express their understanding, feelings, perspectives and perceptions about a particular phenomenon or concept. Accordingly, the responses to the interrogatives posed to the students were evaluated by content analysis method.

Purpose

In the study, it was objected to detected the state of consciousness of secondary school students about the heroes in Turkish and Western culture based on Dede Korkut Stories. In this destination, it is purposed to reach the answers to questions such as "What can be done to ensure that values such as heroes in Turkish culture are not to be lost and forgotten?", "Fairy tales such as Nardaniye Hanım, which

has not been carried to the present day, and re-image studies on heroes such as Deli Dumrul, how can it be located in the minds of new generations?". In order to establish the situation of achieving these goals, Dede Korkut Stories, which include qualities such as heroism in the application to be carried out in this study, are taken as examples. In summary, it is aimed to introduce the content of Dede Korkut Stories, which are important works of Turkish culture, to students through activities. In order to achieve these objectives, the selected story was read to the study group and reenactments were made about the story and the students were made to paint the scenes in the story. Thus, it is anticipated that school-age students will be able to recognize the heroes of Turkish culture and to have their images in their minds.

Findings

According to the analysis of the answers given by the students for the first questions in which the Dede Korkut Story used in the application was taken into account, it was generally concluded that the hero in the Salur Kazan story had a positive effect on the students. However, the answers to the first question, which was asked of a hero similar to the fairytale hero Salur Kazan, were found remarkable. And all, it was seen that the students could not give any examples of heroes of Turkish culture in their answers, but they were more similar to the heroes of Western culture, and accordingly, it was concluded that the students did not have any images of the hero in Turkish culture. However, it has been watched that Salur Kazan, which they learned during the application, has positive effects on children in terms of teaching aspect. In the analysis of the answers given to the question to be asked whether the hero named Salur Kazan, which is included in the application, increased their interest in other Turkish heroes in the students, the majority of the students responded positively and evaluated it as a positive result of the implementation.

Results and recommendations

In the study, it was made sense not only that the existence of many real and imaginary Turkish heroes of our culture is not included today, but also that there are many fictional Western-based heroes in our lives today, that is, in the world of our children and young people, in the mythology of Western culture. At the end of the study, it was concluded that fairy tales, stories and heroes in such works should take part in the lives of today's children and decorate their imaginations. In order to achieve such a goal, various studies should be carried out within a program with the joint efforts of Turkey, other Turkish states and even the whole Turkish world. In this context, products such as cartoons, motion pictures and animated films can be produced for Turkish children to be used in mass media, especially such as Dede Korkut Stories, from Oguz Kagan to Bilge Kagan, From Tuğrul Bey to Alparslan, from Tomris Hatun to Terken Hatun. On the side, it has been deduced that it is important to prepare interesting books of rich quality that will attract children who are interested in Turkish fairy tales and stories, to produce symbolic objects such as paintings, trinkets depicting the values and characters of Turkish history, to produce products in many fields from school materials to home textile products, including motifs in Turkish mythology. For example, it is thought that even introducing and understanding Dede Korkut Stories to our children, starting from preschool education, will make an significant subscription to Turkish culture. Even the inclusion of the motifs of Turkish mythology, the real heroes in Turkish history, Dede Korkut in high school, middle school and even elementary school reading books can contribute to achieving the objectives expressed here. In order to achieve the objectives expressed here, products such as media, clothes, home-work textile products, stationery can be prepared and consumed, just as in the case of Batman, Joker, originating from Western culture. The common values of the Turkish world, such as bad-good, beautiful-ugly, can be identified and acquired by the characters created by the fairy tale heroes of their students in education. In this consistency, it is an significant issue to aim to transfer and promote Turkish culture to future generations.

Giriş

Hikâyelerin, masalların insanın çocukluğundan ilerleyen yaşlarına kadar hayal gücünün zenginleşmesinde, empati yapabilme gibi becerilerin gelişmesinde, başkalarının hüznüne ve sevincine ortak olabilme gibi önemli bir yeri vardır. İnsanlar, hikâyeler vasıtasıyla kendi dünyalarının dışına çıkabilir farklı yeni hayatlara tanıklık edebilirler. Bunun yanında kişilik gelişimine de katkı sağlayan hikâyeler bireyin hem kelime haznesinin zenginleşmesinde hem de ait olduğu kültürün kodlarına sahip olmasında da önemli katkılar sunan bir içerik zenginliğine de sahiptirler. Konuyla ilgili olarak Özdemir'in "*Hikâyeler kültürel bağlamda anne ve baba rollerini, aile kurma biçimlerini, aile içi ilişkileri, sahip olunması gereken değerleri, toplumsal cinsiyet eşitliğini, aileyi koruma, çocuk eğitimini vs. ihtiva etmektedir* (Özdemir, 2020: 27)." şeklindeki ifadeleri ile hikâyelerin aile ve toplum açısından önemini dile getirmiştir. Bunlarla birlikte hikâyeler, bir insanın ait olduğu milletin temel ahlaki değerlerini barındırması açısından da sosyolojik değerleri bünyesinde barındırmaktadır. Her bir hikâye, farklı bir ahlaki değer barındırmaktadır.

19. yüzyılda Grimm Kardeşlerin derledikleri Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler, Bremen Mızıkacıları, Hansel ve Gratel masalları üzerine süreç içerisinde yapılan çalışmalar ile bugün Türk Dünyası çocuklarının dahi çok severek okuduğu masallar haline geldiği görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında Batı'da daha önce sözlü edebiyatta yer alan bu masalların derlenirken çağın gereklerine ve pedagojik açıdan çocuklara uygun halde yeniden modernize edilmesinin de yattığı ifade edilebilir. Örneğin Kırmızı Başlıklı Kız Masalı sözlü olarak halk arasında anlatılırken, 17. yüzyılda Fransız masalcı Charles Perrault'un derlediği ilk versiyonunda masalın sonu kurdun kızı yemesiyle bitmektedir. Fakat 19. yüzyılda bu masalı yeniden derleyen Grimm Kardeşler ise çocuk psikolojisine daha uygun olması amacıyla olsa gerek masalın sonunda değişiklik yaparak bir avcının kurdun karnını yarıp büyükanneyi ve kırmızı başlıklı kızı kurtarmasıyla sonlandırmışlardır. Avrupa masallarının birçoğunda görülen bu yaklaşıma yine aynı şekilde aslı İtalyan olan "*Uyuyan Güzel*" masalında da rastlanmaktadır. Bunun yanında "*Uyuyan Güzel*" masalı, "*kadınlara karşı cinsiyetçi öğeler barındıran da bir masaldır. Bu masalda cadı kötülüğü, zalimliği, çirkinliği, bela ve düzensizliği simgelemektedir. Eril dilin hâkim olduğu masalarda cadı prototipinin karşı pozisyonunda güzel, mutlu, sadık ve sabırlı gibi özellikleriyle masum kadın yer almaktadır. Dolayısıyla masal metinlerinde iki zıt kadın temsili yer almaktadır* (Tokdemir, 2020: 111)." Yine Perrault'un ve Grimm Kardeşler'in kaleme aldığı bu masalın ilk versiyonunda, uyurken prensesi bulup onunla cinsel ilişki kuran, onu bırakıp giden bir prens vardır. Masalın daha önceki halinde prenses uyurken doğum yapmaktadır. Yine güncellenen bu masalın da filmleri, güzel resmedilen masal kitapları yapılarak, imge olarak resmi çeşitli nesnelere üzerinde yer alarak günümüz Türk çocuklarının dünyalarını süslemektedir. Hatta bugün bu masal yeniden uyarlanarak "*Malefiz*" ismiyle çekilen sinema filmiyle yeniden üretilerek izleyicilere sunulmuştur. Bu yeni uyarlanmasında ise klasik cadı prototipinde bazı önemli değişiklikler yapılarak yaşananlar, cadının bakış açısıyla aktarılmış, cadı güçlü ve özgür bir karakter olarak sunulmuştur (Tokdemir, 2020: 111). Yine aynı şekilde Avrupa masalları dışında Perrault'un bir Çin masalı olan "*Külkedisi*"ni kendi eserinde kendi kültürünün kodlarına uygun olarak yeniden derlemesi ile bugün bu masal da tüm dünya çocuklarının bildiği ve sevdiği bir masal haline gelmiş ve imgeler dünyasında yerini almıştır. Bu imgelerin çocukların hayal ve düşünce dünyasında, çok önemli izler bıraktığı düşünülmektedir. Burke'nin "*...İmgeler tıpkı metinler ve sözlü ifadeler gibi önemli birer kanıt türüdür* (2003: 13)." ifadesindeki tespiti göz önüne alınırsa aslında Batı masallarına yönelik oluşturulan bu resimler ve imgeler çocuklara çeşitli mesajlar veren önemli unsurlardır. Yapılan bu çalışmada da burada ifade edilen durumların doğruluğunun tespitine çalışılmış ve bu tespit için bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

Mitoloji, masal ve hikâyelerin etkisi ve yeniden uyarlanmalarının gerekliliği

Yirminci yüzyılın sonlarında Batı Almanya'da halk hikâyelerinin ve peri masallarının derlenip tekrar kaleme alınmasının birtakım amaçların olduğu görülmektedir. Bu şekilde yapılmasında Batı Almanya'da kamusal alandaki gelişmelerin ve eğitime yönelik yapılan eleştirilerin olmasının etkisi olmuştur. Buradaki amaç çocuk kitaplarını, oyunlarını ve okullardaki ırkçı, cinsiyetçi ve otoriter mesajları daha bir özgür hale getirmektir (Zipes'ten Akt. Tokdemir, 2020: 117). Bunun yanında konuyla ilgili olarak Joosen de peri masallarının didaktik gizil bir güce sahip olduğunu ve bunun farkında olan belli çevrelerin masalların bu özelliğini kendi görüşleri ve ideolojileri çerçevesinde kullanmak istediklerini belirtmektedir. O, bu açıdan örneğin Grimm'in bir peri masalını derlerken çocukların

davranış ve kültür şablonlarına, değer sistemlerine ve eylemlere dair öngöründe bulunmalarını öğrenmelerini sağladığını, özellikle bireyin özgürlük hareketiyle ilgili olarak peri masallarının cinsiyetle alakalı dersler vermekte olduğunu dile getirmektedir. Batı kültüründeki bu derlenen hikâyelerin didaktik bir potansiyel içerdiğinin anlaşılması ile örneğin 1970 yıllarından sonra feministlerin kendi düşüncelerinin aktarımına yönelik peri masallarının bu gücünden yararlanmak için masalların hem üretimlerini hem de yayınlanmaları yoluna gittiklerini hatta feministlerin batı kültürünün en popüler hikâyelerini yeniden ele almaya başladıkları belirtilmektedir. Bu amaçla bazıları batı kültüründeki mevcut veya yeniden yapılmaya müsait kayıp peri masallarında kadın kahramanın öne çıkarılmasını isterken; diğerleri de yeni peri masalları oluşturarak ya da en popüler peri masallarını feminist bir dönüşümle yeniden anlatma yoluna gitmektedirler. Sonuç olarak bahsi geçen bu dönemden sonra pek çok feministin kendi ideolojilerini aktarabilmek için hikâyenin didaktik gücünden faydalandığı görülmüştür (Joosen, 2011: 152-160). Buradaki bu anlatı dahi hikâye ve masalların sahip olduğu didaktik özelliklerinden dolayı belli düşünce kalıplarını çocuklara aktarmada bir araç olarak kullanıldığının bir göstergesidir. Bu açıdan Türk kültürünün kodlarını barındıran masal ve hikâye hazinesinin, kültürün günümüz nesline aktarılmasında ne kadar önemli bir araç olduğunun kanıtı olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Masalların barındırdığı sembolik kodlar oldukça önemlidir (Tokdemir, 2020: 112). Bu açıdan Nardaniye Hanım, Ahu Melek gibi Anadolu’da da anlatılan Türk masallarının eski ve hâlâ devam eden versiyonlarında yer alan bazı içerikleri bugünün çocuk psikolojisi ve pedagojisine göre Türk kültürüne ait kodlarını kaybetmeden yeniden düzenlenerek film vb. ürünlerinin üretilmesi gerekmektedir. Böyle olmadığında da Oğuz’un da belirttiği gibi “*Nardaniye Hanım masalı bugün Türk örgün ve yaygın eğitim sisteminin ve medyanın çok yakından tanıdığı ve tükettiği Grimm masallarından olan Pamuk Prensesin Anadolu köylüsü tarafından anlatılan, Türkçede yaşayan yerli biçimi olmasına rağmen unutulma cezasına çarptırılma* (2010: 43-44)” sonucu ortaya çıkmaktadır.

Masallardaki imgeler çocukların akıllarına kazınmakta ve onların hayal dünyasını süslemektedir. Burke, imgelerin gücü ve önemi ile ilgili olarak “*Resimler, heykeller, baskılar ve diğer imgeler bize, yani gelecek nesillere, geçmiş kültürlerin yazıya dökülmemiş deneyimlerini ya da bilgilerini paylaşma olanağı sağlar. Kısacası imgeler geçmişi daha canlı bir şekilde ‘hayalimizde canlandırılmamızı’ sağlar* (2003: 13)” demiştir. Bu tespitler sadece masallar ve hikâyeler için değil Türk mitolojisinin, efsanesinin kahramanları için de geçerlidir. Bu şekilde olmadığında günümüz çocukları Yunan mitolojisinin ürünlerinin büyüünde kalmakta, bu kültürün mitolojisini daha çok bilmektedirler. Bugün Türk çocuklarının birçoğunun Yunan mitolojisindeki kahramanların isimlerini bildikleri rahatlıkla söylenebilir. Yunan mitlerindeki isimleri öğrencilerin bilmelerine karşın Türk mitlerinde geçen isimleri söylemelerini beklemek zor olacaktır. Bugün tüm dünyada bilinen pek çok yaygın kahraman isimlerinin temelinde Yunan, Latin mitolojileri ve onların hayali kahramanlarının isimlerinin olduğu görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında kendi kültürümüze ait mitlerin aktarılamamasının etkisinin de olduğu söylenebilir.

Çalışmada bugün batı masallarında gösterilen yaklaşımın ve uyarlama çalışmalarının Türk hikâye ve masallarında da gösterilerek yeni nesle sunulmasının önemi ve ihtiyacı dile getirilmeye çalışılmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması için de Batı da olageldiği gibi yeni Türk masalları ve hikâyelerinin de oluşturmasına gerek yoktur. Türk kültüründe var olan ve geçmişin raflarında unutilan masalların, hikâyelerin ve mitolojik unsurların bugüne taşınması ve taşınanların yeniden uyarlanmasının dahi yeterli olacağı düşünülmektedir. Örneğin günümüze taşınmış fakat tam bir uyarlaması yapılamamış Dede Korkut Hikâyelerinin bir ilkokul öğrencisine sunulduğunda ilgi çekici gelmediği söylenebilir. Bu sonucun ortaya çıkmasında Dede Korkut Hikâyelerinde kullanılan dil ve üslubun öğrenci seviyesine ve dünyasına uygun olmadığı için tam olarak anlaşılmadığı, ilgi çekmediği bunun bir sonucu olarak da çocukların hayal dünyasını süslemediği düşünülmektedir. Konuyla ilgili olarak Joosen “*peri masallarının tekrar yaratılması onların ve ergenlerin iyi bilinen bu anlatılardan yola çıkarak yeni bir perspektif yakalamalarına zemin hazırlayabilir* (2011: 154).” demektedir. Bu nedenle de Dede Korkut Hikâyeleri benzeri Türk kültürünün bu hazinelerinin pedagojik açıdan yaş gurubuna uygun olarak yeni uyarlamalarının yapılması, konuyla ilgili kitle iletişim araçlarının, basım yayın ürünlerinin uygun bir şekilde kullanılması gerektiği ifade edilebilir. Bu yapılırken de Batı da olduğu gibi bu masalları

uyarlarken kendi kültürü, ideolojisi ve düşünce yapısı içerisinde yapılması gerektiği de göz ardı edilmemelidir.

Çocukların dünyasını süsleyen kahramanlar

İçinde yaşadığımız coğrafi bölge, engin tarihi ve kültürel birikimiyle nesillerimize miras bırakabileceğimiz oldukça zengin hakiki kahraman motifini barındırmaktadır. Bu açıdan çalışmada Dede Korkut Hikâyelerindeki kahraman örneklerinde olduğu gibi birçok hayalî ya da gerçek kahraman figürlerinin eğitim, özellikle de ders içerikleri yoluyla da kazandırılabilmesine inanılmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri gibi ürünlerin eğitimde ve özellikle değer eğitiminde kullanılmasının büyük bir önemi olduğu çeşitli araştırmalarda da ortaya konulmuştur (Yalcın ve Şengül, 2004; Deveci, vd., 2013; Şahin, 2019). Fakat burada önemli olan nokta Türk kültürünün kodlarını taşıyan Dede Korkut Hikâyelerindeki kahramanlarda olduğu gibi geçmişten günümüze değişen şartları göz önüne alarak bu kahramanların özünü kaybetmeden günümüze de uyarlanması gerekmektedir. Yoksa günümüzde çocuklar ve gençlere yönelik yazılan Dede Korkut Hikâyeleri bu kesimin çok ilgisini çekmeyebilir.

Türk kültürüne ait masal ve hikâyelerin bugüne aktarılmasında sadece kültürün temel kodlarının muhafaza edilmesi tabii ki yeterli görülebilir. Fakat bu yaklaşım ile günümüzün şartlarının göz önüne alınmadan gerekli uyarlamalar yapılmadığında bu kültürel değerler yeni neslin dünyasında gerçek etkisini gösteremeyebilir. Bu konu kahramanlık özelinde ele alındığında bugünün çocuklarının hayal dünyalarındaki kahramanlık beklentileri ve algıları çok daha farklı olabilir. Örneğin 12. ve 13. yüzyıllarda “kahramanlık” göstererek toplum tarafından benimsenmek o dönemin şartları gereği değerlendirilmelidir. Dış tehditlere açık bir toplumun önceliğinin güvenlik olduğunu ve bundan korunmanın da sadece “fizikî güçle” mümkün olduğu söylenebilir. Günümüzde toplum tarafından benimsenmede kahramanlığın önemi yine büyüktür. Fakat bu kahramanlık sadece fizikî yönden değil cesaret ve akıl yönünden de gerçekleştirilmelidir. Dolayısıyla tarihi süreçte kahramanlık, dıştan içe, görünenden görünmeyene doğru bir hareket çizgisine sahip olmuştur (Özdemir, 2014: 174).

Küresel bir dünyada yaşayan bugünün çocukları televizyon ekranlarında ve İnternette izledikleri reklamlar, çizgi filmler, yabancı sinema ve dizilerden etkilenmekte ve bu ürünler karşısında önemli ölçüde zaman harcamaktadırlar. Bu kanallardan özellikle batı kültürüne dair imgelerden ve kahramanlardan daha çok etkilendikleri düşünülmektedir. Medya üzerinde Batı kültürüne dair sunulan içeriklerin Türk kültürüne ait değerler ve yaşam tarzı karşısında daha baskın bir durumda olduğu da görülmektedir. Özellikle bazı istisna diziler hariç, hiçbir dizi ve filmde Türk kültürüne ait temalar yer almadığı gibi yer alanlarda da bazı değerlerin kötülendiği (Göktekin, 2019: 15) ifade edilmektedir. Dolaylı ya da dolaysız yollarla sunulan bu içerikler çocuklara hızla nüfuz etmektedir. Günümüzde televizyonların yanında bir de internet yayınlarının, özellikle akıllı telefonların yaygınlaşması ile izlenme oranı da göz önüne alındığında çocuklar için bu maruz kalma durumu hayli yüksek bir orandadır. Batı kültürüne nazaran Türk kültürüne dair içeriklerin kitle iletişim araçlarında hacimce çok daha az yer tuttuğu göz önüne alındığında, Türk dünyası çocuklarının kültürel olarak batı kültürünün etkisine ne derece maruz kaldığı rahatça dile getirilebilir. Burke'nin “*İmgeler kelimenin tam anlamıyla mesajlar vermenin yanı sıra çoğunlukla duyguları da harekete geçirir* (2003: 45)” ifadesi göz önüne alındığında Batı kültürünün değerlerinin ağırlıkta yer verildiği bu araçlardan çocuklara ulaşan imgelerin onların duygularını ne şekilde harekete geçirdiği de tartışılabilir. Yapılan bu çalışmada konunun bu yönünün de vurgulanması ve ortaya konulması da amaçlar arasındadır.

Kitle iletişim kanalları vasıtasıyla çocuklara takdim edilen yayınların ilk sırasında çizgi filmler yer almaktadır. Çizgi filmlerde kahraman figürüne atfedilen bir görev yer almakta ve bu hususun çocuklar üzerinde tesirleri bulunmaktadır. Çizgi filmler aracılığıyla değer eğitimi kazandırılması resmiyette amaçlanmamış olsa da çocukların fark edilmeden çizgi filmin içeriğine yerleştirilen bir takım değerlerin etkisinde kaldıkları görülmektedir (Kaymak ve Özçelik, 2020: 28-29). Çizgi filmlerdeki başkarakterlerin sahip oldukları değer yargılarının, çocukları cezbettiği ve bunların değer kazanımına katkı sağladığı da ifade edilebilir. Bu derece çocuklar üzerinde etkili olan çizgi filmlerin Türk kültürünün aktarılması, kültürün öğelerini barındırması ve çizgi filmler aracılığı ile Türk hikâye ve masallarında yer alan kahramanların çocuklara rol model olarak sunulması önemli görülmektedir. Fakat bugün kitle iletişim araçları vasıtası ile çocuklara sunulan ürünlerde bu konunun yetersiz olduğu

düşünülmektedir. Örneğin konusu Orta Çağ'da geçen “*Cesur*”³ adlı çizgi filmin kahramanı “*Merida*” iyi bir okçudur ve onun filmdeki rolü Türk kahramanı Tomris Hatun’u çağrıştıran mesajlar içermektedir. Fakat Türk çocukları, gerçek bir karakter olan Tomris Hatun yerine, bir hayal ürünü olan *Merida*’yı öğrenmektedirler. Bir diğer örnek de ABD yapımı olan Batman filmi ile ilişkili olan *Kedi Kadın*⁴ isimli hayali kahramandır. Batman ve Kedi Kadın kahramanlarıyla bütünleşen bu film bütün dünya ülkelerinde seyredildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti’nde ve diğer Türk cumhuriyetlerinde de büyük bir hayranlıkla izlendiği söylenebilir. Aynı durumu “*Uyuyan Güzeli*” masalının günümüzde yeniden bir uyarlaması olan versiyonunda cadı rolünde yer alan “*Malefiz*”de (Tokdemir, 2020: 113) de görmek mümkündür. Aynı şekilde 1997 yapımı Amerikan animasyon filmi olan *Herkül*, Türkiye’de 1990’lar kuşağı çocuklarının çoğunu etkilemiştir. Fakat Türkiye ve Türk Dünyası ülkelerinden herhangi birinde *Herkül* benzeri bir *Mete Han*, *Bilge Kağan*, *Tonyukuk* gibi ya da *Oğuz Kağan* efsanesi, *Dede Korkut*’ta yer alan hikâyeler ortak, sevilen bir çocuk dizisi, kahramanı haline gelmemiştir. Bunun bir sonucu olarak da günümüzde Batı kültürünün kitle iletişim araçları vasıtası ile sunduğu birçok imge çocukların zihinlerinde yer ederken Türk kültürüne dair benzer imgelerin yer almaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Örneğin *Kerem* figürü yerine *Romeo*, *Köroğlu* yerine *Robin Hood* gibi kahramanların imgeleri öğrencilerin zihninde bir imaj olarak yer almaktadır. Noel Baba hakkında birçok içerikle karşılaşılacak öğrencilerin *Hızır Baba* içeriği hakkında çok fazla bilgileri olmadığı düşünülmektedir.

Bugün dünya genelinde sadece medya aracılığı ile değil ayrıca giyim kuşam, oyuncak, kırtasiye malzemeleri gibi birçok eşyalar üzerinde oluşturulan birçok hayalî kahramanlar sunulmaktadır. Bu kahramanların rollerine bürünebilme hayali içinde olan çocuklar, tekstil gibi ürünler üzerinde gördükleri karakterden etkilenmekte ve bu karakterlerin kıyafetlerini giymek onları mutlu etmektedir. Fakat bu hayali kahramanların çoğunun Türk tarihi, mitolojisi ve kültüründe yer alan kahramanlar olmadığı görülmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri ve bu hikâyelerin kahramanları

Çalışmada “Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan kahraman imgeleri öğrencilerin zihninde ne şekilde yer almaktadır?” sorusu ile ifade edilen problem cümlesinin cevabı da aranmaya çalışılmıştır. Hun Devleti’nden on beşinci yüzyıla kadar süre gelen siyasî ve kültürel olayları içinde barındıran ve Türk kültürünün en önemli eserlerinden birisi denilebilen *Dede Korkut Hikâyeleri* ile ilgili olarak Türkiye’de ilk defa 1966-1975 yılları arasında basımları çocuk kitlesi hedef alınarak yayımlanmıştır. 1970’li yıllarda ise öğrencilere *Dede Korkut* ile ilgili ev ödevlerinin verildiği görülmüştür. Ayrıca *Dede Korkut Hikâyeleri* Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2004 yılında yayınlanan 100 Temel Eser listesinde de yer almıştır. Bunun yanında 2018 yılında bu değerli eser UNESCO tarafından “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi”ne de “*Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği*” adı altında dâhil edilmiştir. 2018 yılında ayrıca MEB’in bazı derslerde *Dede Korkut Hikâyelerine* az bir oranda da olsa yer verdiği, ancak yapılan alan taramasında bu masallara yönelik ders programları ve kitaplarında herhangi bir çalışma ya da etkinliğe yönelik bir yönlendirmenin yapılmadığı görülmüştür (Veren, 2019: 22).

Yapılan bir başka çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından doküman incelemesi tekniği kapsamında on iki *Dede Korkut Hikâyesinin* içerik analizi yapılmıştır. Yapılan bu çözümleme sonucunda hikâyelerde, aile birliği, sevgi, dürüstlük, saygı, estetik, cesaret, onurlu olma, dayanışma, vatanseverlik, cömertlik, merhamet, toplumsal ve dini değerlerin yer aldığı bulguları elde edilmiştir (Deveci, Belet ve Türe, 2013: 294). Ayrıca göstergebilim ekseninde farklı sosyal bilimlerin yaklaşımlarından yararlanılarak *Dede Korkut Hikâyelerinde* yer alan giyim-kuşam ve yeme-içme sembollerinin yorumlanması çalışmasının sonucunda ele alınan sembollerin hikâyelerde geçmişten geleceğe toplumsal yapının değer taşıyıcısı olduğu ortaya konulmuştur (Çetinkaya, 2015: 96). Tespit edilen bu değerler ve özellikleri açısından da ele alınan bu hikâyelerin çocukların dünyasında yer bulmasının önemli olduğu

³ Türkçeye *Cesur* (Özgün adı: *Brave*) olarak çevrilen animasyon filminin başkarakterini *Merida* adlı bir kızdır. *Merida* filmde iyi bir okçudur.

⁴ *Kedi Kadın*, *Batman* filminde ile bağlantılı olan kadın karakterin başrol oynadığı bir film.

düşünülmektedir. Bu çalışmada ise Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan kahramanların çocukların düşünce dünyalarındaki yeri ve hayal dünyalarındaki izleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri, Türklerin çeşitli uluslarla kahramanca savaşlarını anlatır. Dede Korkut Kitabı kahramanın toplum içindeki yerini, Türklerin kahramanlık anlayışlarını, kahramanın kişisel özelliklerini, davranışlarını, fiziksel özelliklerini, yiğitlik eylemlerini ve başarılarını yansıtır. Hikâyelerdeki kahramanların başından geçen yiğitlik maceraları ve giriştikleri savaşları anlatan hikâyeler yapı bakımından sağlam bir birlik sergilemektedir (Başgöz, 1998: 26, 29, 33). Hikâyelerde Orta Asya bozkır kültürünün özelliklerini yansıtan başkahramanlar, iç dünyaları ve görünüş olarak da meziyetli özelliklere sahiptirler. Bu kahramanlar “*Destanî özellikler taşırlar ve kahramanlık ruhu ile donatılmışlardır. Bozkır hayatının biçimlendirdiği sert mizaçlı, doğru sözlü, mert tavırlı, cesur kişilerdir* (Eliuz, 2001: 64).” Dede Korkut Hikâyelerinde kahramanlık, statüyü de yükselten olumlu bir değer olarak ele alınmaktadır. Hikâyelerde kimlik kazanmak için önemli olan ‘ad verme’ ve yaşamsal bir süreç olan “evlilik” bile kahramanlıkla ilişkilendirilmiş haldedir. Ayrıca “*Dede Korkut Kitabı’nda kadın ve erkek kahramanların ikisi de alp tipi özelliklerine sahip kişilerdir* (Sarıttaş, 2020: 1954, 1958).” Bu açılarından bakıldığında Türk kültürüne ait bu kahramanların örnek model olarak yeni nesillere aktarılması, bu amaçla da günümüze çeşitli yollarla uyarlanması önemli görülmektedir. Böylece çocukların Batı kültürünün mitolojik ya da uydurma kahramanlarına özenilmesinden önce içinde Türk kültürünün kodlarını barındıran kahramanların sunulmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu açılarından kahramanlık konusuna uygun olduğu düşünülerek çalışmanın uygulama aşamasında yer vermek için Dede Korkut Hikâyelerinden bir tanesi belirlenerek kullanılmasına karar verilmiştir.

Dede Korkut Hikâyelerindeki kadın kahramanlar da dikkat çekici bulunmuş ve Türk çocuklarının imgelerinde yer almasının önemli olduğu düşünülmüştür. Dede Korkut destanlarının makbul kadını, yiğitlik, savaşçı, cesurluk, alplik ve mücadeleci kavramları ile karakter kazanmaktadır (Sarıttaş, 2020: 1959-1960). Buna karşılık bugün Türk çocuklarının çoğunun bildiği “*Grimm Kardeşler’in masalları ise cinsiyetçi ve ırkçı yaklaşımlar içermekte ve bu masallarda kızların edilgen, çalışkan ve özverili, erkeklerinse eylemci, rekabetçi ve servet biriktirici olmasına büyük önem veren bir toplumsallaşma sürecine hizmet ettiği* (Zipes’ten Akt.: Tokdemir, 2020: 116).” görülmektedir. Ayrıca Bu masallarda karar alma süreçlerinde kadınlara çok fazla söz hakkı verilmez (Boratav’dan Akt.: Tokdemir, 2020 : 113). Hatta aktif olan kadın da bu masallarda cadı gibi olumsuz bir figürle eşleştirilir. Örneğin Uyuyan Güzel masalındaki cadı Tokdemir’in dediği gibi; “*...diğer birçok masalda olduğu gibi saldırgan işlevini yerine getirendir; erkek egemen düzene aykırı ve toplumsal cinsiyet rollerinin dışındadır; erkek iktidarını elinde tutmak isteyecek kadar tehlikeli ve güçlüdür. Öte yandan erkek egemen düzene aykırılığı nedeniyle de yüzüne bakılamayacak derecede yaşlı, çirkin, öfkeli, kıskanç, belalar saçan kötü kalpli bir kadın olarak resmedilmektedir. Kadından güzel olması dışında başka bir erdem beklenmediği de söylenebilir. İdeal kadından beklenen şey daima güzel olması, pasifliği ve çok arzuladığı mutlu bir evlilik yapmasıdır* (2020: 117-118).”

Burada dile getirilen konuların yanında yapılan bu çalışmada Dede Korkut Hikâyelerinin kullanılarak bir uygulama yapılmasının daha sonraki çalışmalara da örnek olacağı da düşünülmektedir. Çalışmada ortaya konulan etkinliklerin benzer şekilde Türk kültürüne ait masallar ve kahramanlar üzerine yapılacak daha sonraki çalışmalar için de katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Dede Korkut Hikâyesinin eğitim alanında uygulanmasına yönelik yapılan bu çalışmanın literatürdeki eksikliği gidermesi ve alana katkı sunan bir çalışma olması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırmanın yöntemlerinden birisi olan fenomenoloji desenine başvurulmuştur. “*Nitel araştırma yöntemi genelde gözlem, görüşme ve doküman çözümlemesini esas alan, alguların, olayların doğal ortamlarında gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik niteliksel bir sürecin izlendiği yöntemdir* (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 19).” Nitel araştırma yöntemlerinde

fenomenoloji deseninin kullanılmasının amacı ise yaşanmış tecrübenin anlamlandırılmasıdır. Literatürde olgubilim olarak da geçen fenomenoloji bir grup bireyin ortak deneyimlerini vurgulamaktadır (Tekindal ve Arsu, 2020: 153, 155).”

Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada öğrencilerin Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili uygulamaya yönelik olarak onlarda oluşan imgelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan insanların belirli bir fenomen veya kavramla ilgili anlayışlarını, duygularını, bakış açıları ve algılarını ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılan (Rose, Beeby ve Parker’dan Akt.: Tekindal ve Uğuz Arsu, 2020: 156) bir yöntem olan fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Bu doğrultuda öğrencilere yöneltilen soruların cevapları içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Nitel araştırmalarda, analizin derinliğine göre veri analizini “betimsel analiz” ve “içerik analizi” şeklinde iki grupta incelemek mümkündür. Betimsel analiz, araştırmanın kavramsal yapısının önceden açık biçimde belirlendiği araştırmalarda kullanılır. Yapılan bu çalışmada da araştırmanın kavramsal yapısı önceden belirlenmediği için öğrencilerin ürünleri içerik analiziyle ele alınmıştır.

“İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla toplumsal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 22).” Analitik bir metot olan içerik analizinde ana hedef, bütünü oluşturacak olan parçaların belirlenmesiyle bu bütünün daha iyi anlaşılmasıdır (Türer, 1991: 321, 327). Bir başka deyişle, toplanmış olan verileri yorumlamak için gereken kavramları ve bağlantıları elde etmektir. Burada temel olarak yapılan işlem birbiriyle benzer olan verileri belli kavramlar ve konu kapsamında derlemektir. Ayrıca bunları okuyucuların anlayabileceği şekilde yorumlamaktır (Karataş, 2015: 62-74). Bu yaklaşım doğrultusunda yöneltilen sorular karşısında öğrencilerin verdikleri cevaplar içerik analizi açısından yorumlanmıştır.

Amaç

Çalışmada Türk ve Batı kültüründe yer alan kahramanlar konusunda ortaokul öğrencilerinin bilinç durumunun ne şekilde olduğunun Dede Korkut Hikâyelerinden hareketle tespiti amaçlanmıştır. Bu doğrultuda “Türk kültüründe yer alan kahramanlar gibi değerlerin kaybolup gitmemesi, unutulmaması için neler yapılabilir?”, “Günümüze taşınamayıp kaybolmaya yüz tutmuş Nardaniye Hanım gibi masallar ve Deli Dumrul gibi kahramanlar üzerinde yeniden imaj çalışmaları yapılarak, nasıl yeni nesillerin zihninde yer edebilir?” gibi soruların cevabına ulaşmak amaçlanmıştır. Bu amaçlara ulaşma durumunun ortaya konulabilmesi için de bu çalışmada yapılacak uygulamada kahramanlık gibi vasıfların yer aldığı Dede Korkut Hikâyeleri örnek olarak ele alınmıştır. Bu şekilde eğitimde Dede Korkut Hikâyeleri gibi Türk kültürüne ait mitoloji, masal ve hikâyelere yer verilmesi ile Türk kültürüne ait değerlerin kazandırılmasının sağlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu değerlerin kazandırılması ile Roosevelt “Bir insanı ahlaken eğitmeden sadece zihnen eğitmek topluma bir bela kazandırmaktır (Akça, 2019: 16)” sözlerinde dile getirdiği gibi ahlaken de öğrencilere önemli kazanımların kazandırılacağına inanılmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili olarak Fuad Köprülü “Bütün Türk Edebiyatını terazinin bir gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar (Dede Korkut Kitabı, 2017: 5)” demiştir. Bu nedenler ile çalışmada Dede Korkut Hikâyelerinde geçen *Bamsı Beyrek*, *Tepegöz*, *Salur Kazan*, *Deli Dumrul* gibi kahramanların çocuklarda imgesel bir iz düşümünün olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Kendisinden Süpermen çizmesi istenilen bir çocuktan kırmızı pelerini olan, uzun boylu, güçlü, mavi ve dar bir kostüm giymiş bir görsel çizmesi beklenebilir. Ancak aynı çocuktan Salur Kazan’ı resmetmesi istendiğinde uygun bir dönüt alınması beklenmemektedir. Bu nedenle de çalışmada bu beklentinin ne şekilde sonuçlanacağına ortaya konulması da amaçlanmaktadır. Örneğin bugün bir lisede öğrencilerden “cadı” resmini çizmeleri istense muhtemelen ortaya neredeyse birbirinin aynı olan benzer çizimler çıkacağı düşünülmektedir. Büyük külah şeklinde bir şapka, çürümüş dişler, yanığında büyük bir ben, elinde bir süpürge, büyük bir burun ve tel tel olmuş bakımsız saçlarla çirkin bir kadın tasvir edileceği ileri sürülebilir. Klasik Batı kaynaklı masallarda karşılaştığımız sihir yeteneği olan cadılar yaşlı, son derece itici, iri burunlu, art niyetli kadınlar olarak tasvir edilmektedir (Tokdemir,

2020: 117)⁵. Yıllardır izlenen çizgi filmler ve yabancı sinema filmlerinde ya da okunan hikâye kitaplarında oluşturulan cadı figürleri muhtemelen öğrencilerinin resmedeceği ile benzerlik gösterecektir. Çoğu öğrencinin çocuk yaşta izledikleri *Sevimli Hayalet Casper*'daki cadı ya da *Hansel ve Grathell*'deki cadıya benzer çizimler çizecekleri beklenmektedir. Ya da Uyuyan Güzel masalının eski sinema uyarlamasındaki⁶ ya da yeni uyarlaması Malefiz'deki cadı figürü ile karşılaşılma ihtimali yüksektir. Öğrenciler şayet Türk kültüründeki cadılarla (cazı) ilgili imgelerle karşılaşmış olsalardı yapılan çizimlerde cadılar süpürgeye değil, küplere binmiş şekilde resmedilebilirdi. Çalışmada bu tahminlerin ve hipotezlerin doğru olup olmadığı ortaya konulması amaçlanmış ve bu yönde ortaokul öğrencileri ile bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Özetle çalışmada Türk kültürünün önemli eserlerinden olan Dede Korkut Hikâyelerinin içeriğinin öğrencilere etkinlikler yolu ile tanıtılması amaçlanmaktadır. Öncelikle uygulamada kullanılmak üzere Dede Korkut Hikâyelerinden daha önceden kayıp hikâye olan on üçüncü hikâye belirlenmiştir. Bu hikâye üçüncü Nüsha olarak 2019 yılında İran'da bulunan Türkistan/Türkmen Sahra nüshasında ortaya çıkmıştır. Dede Korkut Kitabı'nın bu üçüncü nüshasını Metin Ekici "*13. Dede Korkut Destanı Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!* (Ekici, 2019: 5-13)" isimli makale ile de Türkiye literatürüne kazandırmıştır. Uygulamada bu hikâyenin tercih edilmesinde bu hikâyenin güncelliğini koruyor olması da etkili olmuştur. Yeni bulunan bu hikâye daha önce bilinen iki nüshadaki on birinci hikâye olan Salur Kazan hikâyesinin de devamı niteliğindedir. Bu hikâyenin başkahramanı Salur Kazan, kahraman figürü olarak hikâyenin tümünde aktif olarak yer almaktadır. O, hemen hemen fertlerinin çoğunun alp insan tipinde olduğu Oğuz boylarının bel kemiği, vakur duruşu ile mantıklı işler yapan, topluma liderlik eden, yapacaklarının bilincinde olan bir lider, bunların yanında üstün meziyetlere sahip bir figür olarak sunulmaktadır. "*Kazan Bey, hem fizikî hem de manevî yönden ideal, üstün niteliklere sahip bir kişidir* (Eliuz, 2001: 67-68)."

Çalışma gurubuna bu hikâye okunmuş ve hikâye ile ilgili canlandırmalar yapılmış ve öğrencilere hikâyede geçen sahnelerin resimleri yaptırılmıştır. Böylece okul çağı öğrencilerinin Türk kültürüne ait kahramanları tanımaları ve bunların imgelerinin zihinlerinde yer etmelerinin sağlanabileceği beklenmektedir.

Çalışma gurubu

Araştırmanın çalışma grubunu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle seçilen Muğla'daki iki devlet ortaokulunda öğrenim gören 34 öğrenci oluşturmuştur. Bu çalışma gurubu 2018-2019 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde Muğla'daki bir devlet kurumu olan ortaokul seviyesinde 6-13 yaş grubunun oluşturduğu 6 erkek, 7 kız öğrenciden ve Muğla'da yer alan bir başka devlet ortaokulundan aynı yaş aralığından olan 8 erkek 13 kız öğrenciden oluşturulmuştur.

Süreç

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada veriler 2019 yılında katılımlı (gözlem) ve görüşmeler (açık uçlu) şeklinde bilgi türü altında toplanmıştır. Fenomenolojik yaklaşıma yer verilen bu çalışmada her bir katılımcıdan derinlemesine bilgi edinmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle çalışmanın uygulama aşamasında kültürel değerlerin farkındalığının tespitine yönelik örnek olarak seçilen Dede Korkut Hikâyelerinden olan Salur Kazan hikâyesi üzerinde çalışma gurubu ile okuma ve canlandırma çalışmaları yapılmıştır. Öncelikle hikâye çalışma gurubuna okunmuş ve bu hikâyeye

⁵Ayrıca Tokdemir Zipes'ten, Batının cadı figürünün geleneksel halk kültüründen devşirildiğini, köklerinin pagan inançlarına uzandığını da aktarmaktadır (Tokdemir: 2020: 121).

⁶ Uyuyan Güzel masalı ilk olarak sinemaya 1959'da aktarılmıştır. İçerik masaldaki olay örgüsüyle neredeyse birebir aynı olan bu ilk filmde cadı boynuzları, omzunda kargası, elinde asası olan çirkin bir figür olarak canlandırılmıştır. En son 2014 yılında yeniden uyarlanarak çekilen Malefiz filminde ise olay örgüsü ve cadı imajı klasik masaldan farklılıklar göstermektedir. Başta Malefiz güzel bir cadı imajı ile resmedilirken filmin devamında giderek bir masal cadısının fiziki özelliklerine bürünür. Siyah rengine kuşanan Malefiz, eline bir baston, yanına da bir karga alır.

yönelik katılımcılar ile beraber bir canlandırma etkinliği yapılmıştır. Bir taraftan da okunan hikâyelerde geçen ve önceden belirlenen bazı sahnelerin hayal güçlerini kullanarak öğrenciler tarafından resmetmeleri istenmiştir.

Yapılan resimler incelendiğinde bazı resimlerde Salur Kazan, bilinen Türk tipinde yani çekik gözlü olarak çizilmeye çalışılmıştır. Öğrenciler çizdikleri kıyafetleri de yine Türk kıyafetlerine yakın şekilde resmetmişlerdir. Resim yeteneği olan bazı öğrenciler, hikâyede geçen motifleri en ince ayrıntısına kadar işlemişler ve bunları belirgin hale getirmişlerdir. Resimlerin ortak yönlerinden bir tanesi de kahraman Salur Kazan, güçlü, korkusuz, cesur olarak işlenmiş olmasıdır. Ayrıca ortak özellik olarak çizilen kahraman resminde Avrupa'nın hayalî kahramanları gibi pelerin takmıyor ve tayt giymiyor şekilde resmedildiği görülmüştür. Kahraman çizimlerinde genellikle kahramanın elinde kılıcı ya da oku, kalkanı ve sırtında da sadağı ile resmedildiği görülmüştür. Bazı resimlerde saçları biraz daha uzun ya da Türk tipi bıyıklara sahip olarak çizilmiştir. Cin Ali tabiriyle adlandırılan çalışmalarda bile Salur Kazan'ın kahramanlığı vurgulanmaya çalışılmış, gülümseyerek resmedildiği görülmüştür.

Öğrencilerde konunun farkındalığının yeteri kadar gerçekleştirildiği düşünüldükten sonra “Kültürel Değerlerimiz” başlıklı görüşme formunun öğrenciler tarafından doldurulması sağlanmıştır.

Verileri toplama aracı

Yapılan uygulamalardan sonra kullanılmak amacıyla “Kültürel Değerlerimiz” başlıklı yarı yapılandırılmış görüşme formu için öncelikle açık uçlu yirmi iki adet soru hazırlanmıştır. Karşılaştırmalı sonuçlar elde etmek amacıyla, tercih edilen yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırma soruları ve alan yazındaki bilgiler doğrultusunda geliştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından geliştirilen görüşme sorularının hazırlanmasında; soruların kolaylıkla anlaşılması ve çok boyutlu olmaması, yanıltıcıyı yönlendirici olmaması gibi ilkelere dikkat edilmiştir. Soruların hazırlanmasında hem uygulamada kullanılan Dede Korkut Hikâyelerindeki kahramanlara hem de hikâyeler dışındaki diğer Türk ve Batı kültürüne ait kahramanlara yönelik sorular hazırlanması amaçlanmıştır. İlk sekiz sorunun hazırlanmasında uygulamada kullanılan Dede Korkut Hikâyesi dikkate alınırken diğer sorularda ise hem Dede Korkut Hikâyelerinin diğer kahramanları, hem Türk kültüründen masal ve kahramanları hem de Batı kültüründen film, hikâye ve masal kahramanları göz önüne alınarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Hazırlanan soruların kontrolünün yapılması amacıyla Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih Bölümü'nden ve Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümünde bulunan iki uzmandan görüş alınmıştır. Uzman görüşleri sonunda soru sayısı on üçe indirilmiştir. Son şekli verilen sorular şu şekildedir:

1. Size göre masaldaki kahraman (Örnek: Salur Kazan) diğer kahramanlardan herhangi birine benziyor mu?
2. Benzettiğiniz bu kahramanla, masaldaki kahramanı kıyaslar mısınız?
3. Salur Kazan adlı kahramanda hangi değerleri, özellikleri gördünüz?
4. Salur Kazan adlı kahramanda fark ettiğiniz değerlerle benzettiğiniz diğer kahramanların değerlerini kıyaslar mısınız?
5. Salur Kazan adlı kahramandan neler öğrendiniz?
6. Salur Kazan adlı kahramanda en beğendiğiniz özellikler nelerdir?
7. Salur Kazan adlı kahramanın beğenmediğiniz özellikleri nelerdir?
8. Öğrendiğiniz bu Dede Korkut Hikâyesinden sonra Türk kahramanlarına ilginiz oluştu mu?
9. Batman, Süpermen ve Pamuk Prenses isimlerini daha önce duydunuz mu? Cevabınız evetse hangi yolla bu isimleri duydunuz?
10. Tepegöz, Bamsı Beyrek ve Nardaniye Hanım isimlerini daha önce duydunuz mu? Cevabınız evetse hangi yolla bu isimleri duydunuz?
11. Eğer bir kahramanı model almak isteseydin bu kim olurdu, neden?
12. En sevdiğiniz çizgi ve sinema filmleri hangisidir?
13. Şayet şu an yeni bir kıyafet, okul çantası ya da ayakkabı almak isteseydiniz üzerinde neyin ya da kimin görselinin bulunmasını isterdiniz?

Verilerin analizi

On üç yarı yapılandırılmış soruya öğrencilerin verdikleri cevaplar araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir. Uygulama sırasında öğrencilere yöneltilen sorular içerik analizi yolu ile ele alınmıştır. Yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması çabası vardır. İçerik analizinde sonuçlar betimsel bir anlatımla sunulur ve sık sık doğrudan alıntılara yer verilir. Bunun yanında ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde elde edilen bulgular açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 48). Bu hedefler doğrultusunda öğrencilerin sorulara verdikleri cevaplar incelenerek öğrencilerin zihin dünyalarında kahramanların ne şekilde yer ettiği ile ilgili veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin sorulara verdikleri cevapların analizinde yanlılığı azaltmak amacıyla üç alan uzmanıyla birlikte cevaplar incelenmiş ve ortak görüş birliğine varılarak analizler sonuçlandırılmıştır.

Bulgular ve yorumlar

Öğrencilere yöneltilen sorulara verilen cevapların analizi sonucu elde edilen bulgu ve yorumlar şu şekildedir:

Öğrencilere yöneltilen “Size göre masaldaki kahraman (Örnek: Salur Kazan) diğer kahramanlardan herhangi birine benziyor mu?” şeklindeki ilk soruya verilen cevaplara bakıldığında, öğrencilerin Türk kültürüne ait bir kahraman örneği vermedikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu soruya öğrencilerden 6’sı; Süpermen, 1’i Kaptan Amerika ve Hawk Eye, 1’i Thor, 1’i Batman ve Deadpool gibi karakterlerle ilişki kurmuş, 13’ü ise herhangi bir karaktere benzetememiştir. Bu sorudan elde edilen verilere göre öğrencilerin Türk kültüründe birçok kahraman olmasına rağmen daha çok Batı kültürüne ait kahramanlar ile benzerlik kurdukları sonucuna ulaşılabilir.

Ölçeğin ikinci sorusu olan “Benzettiğiniz bu kahramanla, masaldaki kahramanı kıyaslar mısınız?” şeklindeki soruya ise, 30 öğrenci benzettikleri kahramanın *güçlü*, *hayvan sever*, *dindar*, *kahraman*, *korkusuz* gibi özelliklerin, hikâyedeki kahramanlarda da olduğunu düşündükleri sonucuna varılmıştır. Bu soruya 4 öğrenci ise herhangi bir cevap vermemiştir. Buna göre aslında öğrencilerin Batı kültürünün ürettiği kahramanlar ile ilgili sahip oldukları imgelerin birçok özelliğinin Dede Korkut Hikâyelerinde de var olduğunu ifade ettikleri görülmüştür.

“Salur Kazan adlı kahramanda hangi değerleri, özellikleri gördünüz?” şeklinde yöneltilen soruya 34 öğrencinin verdiği cevaptan elde edilen sonuçlarına göre, Türk hikâye ve masalarında bulunan ahlaki değerlerin önemini yanı sıra öğretici vasıfları da taşıdığı ve öğrencilerin bu mesajları alabildiği anlaşılmıştır. Yöneltilen bu soru sonucunda *Dürüstlük*, *yerine göre uysal (adil, söz dinleyen)*, *yardımsever*, *mücadeleci olması*, *bilge olması*, *korkusuz*, *zeki*, *alçak gönüllü*, olması gibi cevaplar alınmıştır. Yine aynı şekilde öğrencilere yöneltilen “Salur Kazan adlı kahramanda fark ettiğiniz değerlerle benzettiğiniz diğer kahramanların değerlerini kıyaslar mısınız?” şeklindeki dördüncü soruya yönelik 2 öğrencinin Salur Kazan’ın Türk ve Müslüman olmasından dolayı kimseye benzetilemez olduğunu, 1 öğrencinin Hawk Eye ile aynı özellikleri taşıdığını, 1 öğrencinin Thor ile aynı özelliklere sahip olduğunu, 11 öğrencinin ise benzettikleri kahraman ile ortak bir değere sahip görmediklerini, geri kalan 19 öğrencinin ise benzettikleri diğer kahramanla ortak özellik olarak *cesur*, *dayanıklı*, *cömert*, *becerikli*, *güçlü* ve *halk kahramanı* olduklarını belirttikleri görülmüştür. Bu sonuçlara göre Türk kahramanlarının birçok özelliğinin de aslında Batı kültüründeki kahramanlarla özdeşlik kurulduğu yorumuna ulaşılmıştır.

“Salur Kazan adlı kahramandan neler öğrendiniz?” şeklindeki soruya 27 öğrencinin; *mücadeleci olma*, *adil olma*, *dürüst olma*, *cömert olma*, *insanları küçük düşürmeme*, *cesur olma*, *ertelemenin yanlış olduğu*, *dövüşürken bile mert olmak*, *hayvanları sevmek*, *insanlara yardım etmek* şeklinde cevaplar verdikleri görülmüştür. Ayrıca, 4 öğrencinin hiçbir şey öğrenmediği; 1 öğrencinin ise korkusuzluğu, 1 öğrencinin savaşmayı öğrendiğini belirttiği bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgulara göre Türk hikâye ve masalarının, çocuklar üzerindeki olumlu etki ve kazanımlarının oranının yüksek olduğu yorumuna ulaşılabilir. Buna göre Türk kültürünün sahip olduğu hikâye ve masalarından yararlanarak öğrencilere uygun imgeleri barındıran ürünlerin (kırtasiye ve giyim ürünleri üzerinde resimsel imgeler,

ilgili çizgi ve sinema filmlerinin yapılması vb.) kullanılması, üretilmesinin önemli olduğu yorumu da yapılabilir.

Kullanılan ölçeğin altıncı sorusu olan “Salur Kazan adlı kahramanda en beğendiğiniz özellikler nelerdir?” sorusuna öğrencilerin çoğundan; yardımsever, cesur, adil, alçakgönüllü, dürüst, insanlara saygılı olması, yetenekli olması, bilge ve Allah inancında bir kahraman olması gibi cevaplar alınmıştır. Öğrencilerden biri Salur Kazanı umursuz bulurken, biri acımasız olduğunu ve bir diğeri de hiçbir fikrinin olmadığını ifade etmiştir. Bu soruya öğrencilerin çoğunun olumlu şekilde cevap vermesi manidar bulunmuştur.

Öğrencilerin bir Türk hikâyesindeki kahraman ile ilgili olumsuz algılarının olup olmadığını belirlenmesine yönelik sorulan “Salur Kazan adlı kahramanın beğenmediğiniz özellikleri nelerdir?” şeklindeki yedinci soruya 34 öğrenciden yirmi beşi Salur Kazan için beğenmedikleri hiçbir özelliğinin olmadığını ifade etmişlerdir. 9 öğrencinin ise Salur Kazan’ı; uyarıları ciddiye almaması, erteleyici olması, umursamaz ve vurdumduymaz olması, huysuz olması, keyfine düşkün ve üşengeç olması, hayvanlara zarar vermesi (ava gittiği için) gibi özelliklerini beğenmediklerini belirtmeleri dikkat çekici bulunmuştur. Öğrencilerin çoğunun olumsuz bir algıya sahip olmadığı göz önüne alındığında bir Türk hikâyesinde yer alan uygulamada örnek olarak seçilen Salur Kazan’ın genel olarak olumsuz bir mesaj iletmediği, bunun yanında azımsanmayacak kadar bir öğrencinin de bu kahraman figürü ile ilgili belirttikleri olumsuz yönlerinin de göz önüne alınması gerektiği yorumu yapılabilir.

“Öğrendiğiniz bu Dede Korkut Hikâyesinden sonra Türk kahramanlarına ilginiz oluştu mu?” şeklindeki kısa cevap beklenen sekizinci soruya öğrencilerin 24’ü “evet” cevabını verirken, 10 tanesi ise hayır cevabını vermişlerdir. On gibi dikkat çeken bir sayıda öğrencinin bu soruya hayır cevabını vermesinde bu kahramanların sadece hikâye yolu ile değil, film ve oyun teknolojilerinin, kullanılan eşya ve kıyafetlerin üzerindeki imgeler gibi materyallerin üretilmesinin bu ilginin daha da artmasını sağlayabileceği, Türk kültürüne dair imgelerin daha beğenilir olabileceği çıkarımı yapılabilir. Bu konuda da Türkiye’de üniversitelerde bulunan Türk Halk Bilimi, Tarih, Türkoloji gibi bölümlerin ilgili ürünleri üretecek devlet ya da özel şirketler ile projeler üretmesi gerektiği önerisinde de bulunulabilir. Ancak bu ve buna benzer proje tabanlı yaklaşımlar ve ortak akıl ile Batı kültürüne ait kahramanlardan ziyade Türk kültürünün izlerini barındıran hikâyelerdeki kahramanlara çocukların ilgileri artırılabilir. Dede Korkut Hikâyeleri gibi mevcut malzemelerin günümüz çocuklarının ilgisini çekmesinde yetersiz kalacağı, bunun yanında bu kahramanların yeniden imajlar verilerek yeni giysiler ile şekillendirilerek günümüze uyarlanmasının, kültürel kodlarını kaybetmeden modernize edilmesinin önemli olduğu yorumu da yapılabilir.

Batı kültürünün simge kahramanları ile ilgili öğrencilerin bilgilerini belirlemek amacı ile yöneltilen “Batman, Süperman ve Pamuk Prenses isimlerini daha önce duydunuz mu? Cevabınız evetse hangi yolla bu isimleri duydunuz?” şeklindeki soruya Batman ile ilgili olarak; 34 öğrenciden yalnızca 2’si Batman ismini daha önce duymadığını ifade ederken; 32’si ise sinema, çizgi roman, okul eşyaları, kıyafetler, oyuncaklar, çizgi film ve arkadaş ortamlarından dolayı bu ismi bildiklerini ifade etmişlerdir. Süpermen ile ilgili olarak; 34 öğrencinin tamamı Süpermen’i çizgi filmler, sinema filmleri, kırtasiye malzemeleri, ev tekstil ürünleri vb. yollar aracılığıyla tanıdığını söylemiştir. Pamuk Prenses ile ilgili olarak da; 34 öğrencinin tamamı Pamuk Prenses’i tanıdığını, Pamuk Prenses ile ilgili kitapları okuyup, çizgi ve sinema filmlerini izlediklerini söylemişlerdir. Batı kültürünün ürettiği bu masalsi kahramanların öğrencilerin hemen hemen hepsi tarafından biliniyor olmasında medyanın, tekstil ürünlerinin, çocukların kullandığı eşyalarda kullanılan resim, logo gibi imgelerin çok etkili olduğu yorumu yapılabilir.

Dokuzuncu soruda Batı kültüründeki masalsi kahramanlara yönelik öğrencilere sorulan sorunun aksine onuncu soruda da Türk kültüründen benzer kahramanların yer aldığı “Tepegöz, Bamsı Beyrek ve Nardaniye Hanım isimlerini daha önce duydunuz mu? Cevabınız evetse hangi yolla bu isimleri duydunuz?” şeklinde soru öğrencilere yöneltilmiştir. Onuncu soruya öğrencilerden sadece Tepegöz ile ilgili dikkat çekici bir oranda olumlu cevap gelmiştir. Yirmi bir öğrencinin Tepegöz için “evet” cevabını verdikleri görüşmüştür. Tepegöz’ü ne şekilde öğrendikleri ile ilgili olarak bu öğrencilerden bir tanesi bu kahramanı daha önce Dede Korkut Hikâyeleri kitabını okuduğu için duyduğunu, diğer bir öğrencinin

ise annesinin bu hikâyeyi kendisine daha önce anlattığı için bildiğini, on dokuz öğrencinin ise “Tepegöz” ismini bir çizgi filminden duyduklarını belirttikleri görülmüştür. Tepegöz ile ilgili olarak 13 öğrenci ise “Hayır” cevabını vermişlerdir. Tepegöz ile ilgili olarak bu bulgulara göre; Türk hikâyelerindeki bir kahraman ile ilgili yapılan bir çizgi filmin öğrencilerin bunu öğrenmelerinde daha etkili olduğu yorumu yapılmıştır. Tepe Göz’ü daha önce hiç duymamış olan öğrencilerin sayısı da azımsanmayacak kadar olduğu görülmüştür. Bamsı Beyrek’i 34 öğrenciden yalnızca 1’i bildiğini belirtmiş o da Dede Korkut Hikâyelerini okuduğu için bu ismi bildiğini ifade etmiştir. Geri kalan 33 öğrenci ise bu soruya cevap olarak “hayır” cevabını vermişlerdir. Büyük çoğunluğunun Batı kültürüne ait hayali kahraman Batman’i tanıırken, Türk kültürünün masal kahramanı olan Bamsı Beyrek ismini hiç duymamış olmaları manidar bulunmuştur. Kurgusal açıdan Pamuk Prenses benzerliği olan, ama Türk kültürünün kodlarını taşıyan Nardaniye Hanım ile ilgili olarak 34 öğrencinin hepsi de “hayır” şeklinde cevap vererek duymadıklarını dile getirmişlerdir. Uygulama sırasında, öğrencilerden gelen sorular üzerine araştırmacı tarafından Nardaniye Hanım hikâyesinden bahsedilince öğrencilerin bu hikâyeye çok ilgi göstermeleri, hatta 28 öğrencinin araştırmacıya “*Nardaniye Hanım masalını nereden okuyabiliriz*” diye sormaları da dikkat çekici bulunmuştur. Muadili olan Pamuk Prenses ile ilgili bugüne kadar onlarca çizgi ve sinema filminin yapılmış olması, yüzlerce defa farklı farklı zamanlarda hikâye kitapları basılmışken bunun karşılığında yüzlerce yıl öncesinde anlatıldığı şekli ile varlığını sürdüren ve anca müzeliğe olabilecek Nardaniye Hanım’ın çocukların dünyasında yer etmesini beklemek zor olsa gerek.

“Eğer bir kahramanı model almak isteseydin bu kim olurdu, neden?” şeklinde öğrencilerin hayal dünyalarında olmak istedikleri kahraman ya da karakterin belirlenmesine yönelik sorulan bu soruya cevap olarak, öğrencilerin kendilerine rol model aldıkları isimler dikkat çekici bulunmuştur. Öğrencilerden; sihirli olduğunu düşündüğü için Selena (1), zeki olduğunu düşündüğü için Einstein(1), ölümsüz olduğu için Deap Pool (2), göze hitap ettiği için Fishstick(3), çok fazla maddi gelir elde ettiklerini düşündükleri için futbolcular (4), yabancı çizgi karakterlerinden Uğur Böceği(3), yardım sever olduğunu düşündüğü için Beymex(1), hızlı olduğunu düşündükleri için Flash(1), yabancı oyun karakterlerinden olan Katarina, özgür ruhlu olduğunu düşündükleri için Zero Two (2), BTS grubu üyelerinden Jungkook (6), Bella, Dipper (2), Steven, Allen Walker(1) Iron Man (1), Stranger Things karakterleri (3) gibi yabancı kişileri model almak istediklerini belirtmişlerdir. Bunların dışındaki 10 öğrenci ise aile bireylerini ve Atatürk’ü kendilerine kahraman olarak model almak istediğini belirtmiştir.

Öğrencilerin en sevdikleri çizgi filmler içerisinde yerli ve yabancı çizgi ve sinema filmlerin oranını belirlemek amacı ile yöneltilen “En sevdiğiniz çizgi ve sinema filmler hangisidir?” şeklindeki soruya otuz dört öğrenciden sadece on dördü en sevdiği çizgi film ismi olarak yerli çizgi film ismi belirtmişlerdir. Bu çizgi filmler; *Rafadan Tayfa (3)*, *Fırıldak Ailesi (6)*, *Kral Şakir (5)* şeklinde olmuştur. Bunun yanında yabancı çizgi film ismi belirten yirmi dört öğrencinin ise belirttiği film isimleri şunlardır: *Esrarengiz Kasaba (5)*, *Final Space (1)*, *Powerpuff Girls (1)*, *Ben Ten(4)*, *Avengers (2)*, *Tsubasa (5)*, *Witcher (1)*, *Rick and Morty (1)*, *Teen Titans Go (1)*, *Gumball (3)* gibi yabancı çizgi filmleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Sinema filmi olarak en sevdikleri yerli film ismi veren öğrencilerin sayısı yerli çizgi film ismi verenler gibi on dördtür. Sevilen yerli sinema filmleri arasında *Recep İvedik serisi(3)*, *7.Koğuştaki Mucize(1)*, *Fırıldak Ailesi (2)*, *Rafadan Tayfa (1)*, *Keloğlan(1)*, *Kral Şakir (1)*, *Selena (1)*, *Can Feda (1)*, *Ayla (1)*, *Can Dostlar (1)* yer almıştır. Yabancı sinema filmi ismi belirten öğrenci sayısı yirmidir. Bu öğrenciler, *End Game (2)*, *Grinch (1)*, *Ters Yüz (2)*, *Avengers (2)*, *Örümcek Adam (4)*, *Ben Ten (1)*, *Charli’nin Çikolata Fabrikası (1)*, *Big Hero (1)*, *The Wind is Rising (1)*, *Mucize Uğur Böceği ve Kara Kedi (2)*, *Iron Man (1)*, *Sil Baştan (1)*, *Grinch (1)* gibi yabancı sinema filmlerinin yer aldığı uzun bir listeyi belirtmişlerdir. Burada her ne kadar öğrencilerin sevdikleri filmler arasında Türk filmleri olsa da yarım fazlasının yabancı filmleri sevdiğini belirtmeleri dikkat çekicidir. Özellikle öğrencilerin öğrendikleri, dinledikleri, etkilendikleri kahraman figürlerinin daha çok filmler aracılığı ile olduğu göz önüne alındığında bu oran manidar bulunmuştur.

On üçüncü ve son soru olan “Şayet şu an yeni bir kıyafet, okul çantası ya da ayakkabı almak isteseydiniz üzerinde neyin ya da kimin görselinin bulunmasını isterdiniz?” şeklindeki soruya öğrencilerin verdikleri cevapların dağılımı şu şekildedir: *BTS grubu üyeleri (4)*, *Pempe Panter (1)*, *Norm Ender (1)*, *Hadise (1)*, *Bilie Elish (1)*, *Gumball (1)*, *Spider Man (3)*, *Dipper (2)*, *Bella (1)*, *Gölgelerin Efendisi’ndeki oyuncu Will, Batman (1)*, *Gölgeler’ in Efendisi’ndeki Halt karakteri (1)*, *Allan Walker (1)*, *Iron Man (1) Black*

Pink üyeleri (1), *Ronaldo* (1), *Soloh*, *İbrahimoviç* (1), *Messi* (1), *Muslera* (1), *Kyrie İrving* (1), *Stephen Curry* (1), *jacksepticeye sam* (1), *Liverpool* logosu (1), *Harry Potter* (1), *Stranger Things* (1), *Stewen Universe* (1), *Eleven* (2), *Zakharova* (1) gibi. Bu soruya verilen cevaplara bakıldığında futbolcu, sinema karakteri, hikâye kahramanı ya da mitolojik motiflerden hiçbirinde Türk kültürüne ait bir ismin ya da nesnenin resminin yer almasının hiç istenmemiş olması dikkat çekicidir. Bu soruda sadece 4 öğrenci Atatürk'ün resminin yer almasını istediklerini belirtmişlerdir.

Araştırmada Dede Korkut Hikâyelerinde geçen bazı Türk kahramanlarının bilinmemesine rağmen Örümcek Adam, Süpermen ya da Batman gibi batı menşeli hayalî kahramanların tüm öğrenciler tarafından biliniyor olması dikkat ekici bulunmuştur. Batı kültürünün ürettiği bu hayali kahramanların isimlerinin bilinme nedeninde hiç şüphesiz en öne çıkan faktörün filmler olduğu rahat bir şekilde söylenebilir. Bu tespitten hareketle hikâyelerde, masallarda, destanlarda yer alan ve Türk kültürünün kodlarını taşıyan kahramanları konu alan yeterli sayıda sinema filmi, animasyon ve çizgi filmler yapılmadıkça da bu durumun tersine dönmesinin zor olacağı düşünülmektedir.

Sonuç ve öneriler

Yapılan çalışmada kültürümüzün sahip olduğu gerçek ve hayalî birçok Türk kahramanının varlığının günümüzde yer almaması bir yana bugün hayatımızda yani çocuklarımızın, gençlerimizin dünyasında Batı kültürünün mitolojisinde geçen kahramanların yer alması hatta bunun yanında uydurulmuş hayalî birçok Batı temelli kahramanın yer alıyor olmasının görülmesi manidar bulunmuştur.

Uygulamada kullanılan Dede Korkut Hikâyesinin dikkate alındığı ilk sorulara yönelik öğrencilerin verdikleri cevapların analizine göre genellikle Salur Kazan hikâyesindeki kahramanın öğrenciler üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat bunun yanında ilk soru olan ve uygulamada yer verilen masal kahramanı Salur Kazan'a benzer bir kahramanın sorulduğu soruya verilen cevaplar dikkat çekici bulunmuştur. Bu soruya öğrencilerin cevaplarında Türk kültürüne ait herhangi bir kahraman örneği veremedikleri bunun yanında daha çok Batı kültürüne ait kahramanlar ile benzerlik kurabildikleri görülmüş ve buna göre de öğrencilerin Türk kültüründeki kahramana dair zihinlerinde herhangi bir imge olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat devamındaki soruya öğrencilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde ise Batı kültürüne ait sahip oldukları kahraman imgelerinin birçok özelliğinin Dede Korkut Hikâyelerinde de var olduğunu ifade etmeleri de aslında Türk kültüründen kahramanlık örnekleri ile de benzer kahramanlık özelliklerinin verilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bir sonraki soruda ise uygulama sırasında öğrendikleri Salur Kazan'ın öğreticilik yönü açısından da çocuklar üzerindeki olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür. Öğrencilere Salur Kazan ile ilgili yöneltilen "*Salur Kazan adlı kahramanda en beğendiğiniz özellikler nelerdir?*" sorusuna yönelik öğrencilerin verdiği cevaplarda bu olumlu etki sonucunu destekler nitelikte bulunmuştur. Aynı şekilde bu soruya verilen cevapların kontrol edilmesi amacı ile Salur Kazan adlı kahramanın beğenmedikleri bir özelliğinin olup olmadığının sorulduğu soruya da öğrencilerin önemli bir çoğunluğunun Salur Kazan için beğenmedikleri hiçbir özelliğinin olmadığı görülmüş buna göre de önceki soruda ulaşılan sonuçlar teyit edilmiştir. Uygulamada yer verilen Salur Kazan isimli kahramanın öğrencilerde diğer Türk kahramanlarına olan ilgilerini arttırıp arttırmadığına dair bilgi alınması için yöneltilen soruya verilen cevapların analizinde de öğrencilerin çoğunluğunun olumlu cevap vermeleri (N=24) yapılan uygulamanın olumlu bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Olumsuz şekilde cevap verenlerin oranı az olsa da (N=10) bu konularda farklı çalışmalar yapılması gerektiği sonucuna da ulaşılmıştır.

Öğrencilere yöneltilen devamındaki sorular ile de uygulamada yer verilen Salur Kazan hikâye kahramanı dışında Dede Korkut Hikâyelerinin diğer kahramanlarına, Türk kültürünün diğer masal kahramanlarına ve Batı kültüründen film, hikâye ve masal kahramanlarına yönelik çalışmanın diğer amaçları ile ilgili sonuçlara da ulaşılmaya çalışılmıştır. Batı ve Türk kültürüne ait kahramanları öğrencilerin ne kadar tanıyıp tanımadıklarının sorulduğu iki soru neticesinde Batı kültürünün ürettiği bu masalsı kahramanların öğrencilerin hemen hemen hepsi tarafından bilindiği görülmüştür. Bunun yanında Türk kültürüne ait ise sadece Tepegöz'ü dikkat çekici bir oranda öğrencinin bilgisinin olduğu, bunun dışında ise Türk kültürüne dair kahraman ve hikâyelerin hiçbirini bilmedikleri görülmüştür. Bu sonucun çıkmasında hiç şüphesiz Batı kültürü içerikli medyada sunulan içeriklerin, günümüze taşınan masal ve hikaye kitaplarının çocuklara yönelik hazırlanan tekstil ürünlerinin, çocukların kullandığı eşyalarda kullanılan resim, logo gibi imgelerin Batı kültürünün içeriklerine sahip olmasının etkili olduğu

sonucuna varılmıştır. “Eğer bir kahramanı model almak isteseydin bu kim olurdu, neden?” sorusuna öğrencilerin verdikleri cevapların da öncesinde elde edilen bu sonuçları destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

Yukarıda medyanın yer verdiği içerik ile ilgili her ne kadar Türk kültürü aleyhine sonuçlar çıkmış olsa da diğer bir araştırma sonucunda ve bu çalışmanın devamında öğrencilere sorulan “En sevdiğiniz çizgi ve sinema filmler hangisidir?” şeklindeki soruya verilen cevaplarda az da olsa olumlu sonuçlara ulaşma imkânı da vermiştir. Bu soruya otuz dört öğrenciden on dördü en sevdiği çizgi film ismi olarak yerli çizgi film ismi verirken yirmi dört öğrenci ise yabancı çizgi film ismi belirtmiştir. Buradan da görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin yarısından fazlasının en sevdiği çizgi filmin yabancı çizgi film olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde Neslihan Kaymak ve Dilek Öğretir Özçelik’in 5-6 yaş gurubundaki üç yüz öğrenciye yönelik yaptıkları çalışmada, izlemeyi en çok tercih ettikleri çizgi filmin hangisi olduğunun sorulduğu soruya öğrenciler; “*Vikingler*(87), *Keloğlan Masalları* (71), *Niloya*(38), *Rafadan Tayfa* (32), *Maşa ve Koca Ayı*(27), *Harika Kanatlar* (13), *Diğer* (32) (2020: 29)” şeklinde cevapladıkları görülmüştür. Okul öncesine yönelik çocuklar ile yapılan bu çalışmada ilk sırada 87 kişi ile Avusturya-Japonya ortak yapımı olan Vikingler çıkması da manidar bulunmuştur. Hâlbuki Orta Asya Türk devletlerinin benzer dönemde buradaki içeriğe yakın o kadar çok konu içeriği bulunmaktadır ki ilk sırada Türk kültürü dışından bir kültüre ait çizgi filmin çıkması dikkat çekici bulunmuştur. Yalnız bu yaş gurubunda ikinci sırada Keloğlan, üçüncüde Niloya ve dördüncü sırada da Rafadan Tayfa çıkması da olumlu ve umut verici bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında ilgili çalışmada altıncı sırada çıkan Maşa ve Koca Ayı çizgi filmi çocuklara Rus kültürünü aşıyor gerekçesi ile Ukrayna’da yayınlanması yasaklanmıştır. İkinci sırada çıkan Keloğlan ve dördüncü sırada çıkan Rafadan Tayfa çizgi filmlerinin çocuklar üzerindeki olumlu etkilerinin yer verildiği iki çalışmada konuya yönelik umudu destekler nitelikte görülmüştür. Keloğlan Masalları çizgi filmini değerler bakımından inceleyen başka bir çalışma sonucunda da “*güven, sorumluluk, yardımseverlik/iş birliği, sevgi/şefkat değerlerinin bu çizgi filmde yer aldığı* (Özyürek, vd., 2018: 1-11).” sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde milli ve evrensel değerler bakımından Rafadan Tayfa çizgi filmini konu alan bir başka çalışmada ise “*evrensel değerlere milli değerlerden daha fazla yer verildiği sonucuna varılmıştır. Rafadan Tayfa çizgi filminde sırasıyla en çok yer verilen evrensel değerlerin, yardımseverlik, sevgi, vatanseverlik, saygı ve sorumluluk olduğu görülmüştür* (Şentürk ve Keskin, 2019: 143-157).” Her ne kadar bu çalışmada evrensel değerlere daha fazla yer verildiği sonucuna ulaşılmış olsa da milli değerlere yer veren ve çocuklar tarafında sevilen bu çizgi film burada olumlu olarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerin bu sorunun sinema filmi ile ilgili bölümüne verdikleri cevaplarında çizgi film ile ilgili kısım ile ilgili verdikleri cevaplara yakın olduğu sonucuna varılmış ve yabancı sinema filmlerinin öğrenciler tarafından daha çok sevildiği görülmüştür.

Yapılan çalışma sonunda Türk kültürünün kodlarını taşıyan masalların, hikâyelerin ve bu bağlamda bu tür eserlerde yer alan kahramanların günümüz çocuklarının hayatlarında yer alması, hayal dünyalarını süslemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Böyle bir amaca ulaşabilmek içinde gerek Türkiye’de, gerek diğer Türk devletlerinde hatta gerekse bütün Türk Dünyasının ortak çabaları ile bir program dâhilinde çeşitli çalışmalar hayata geçirilmelidir. Bu çerçevede kitle iletişim araçlarında kullanılmasına yönelik Türk çocukları için başta Dede Korkut Hikâyeleri gibi Oğuz Kağan’dan Bile Kağan’a, Tuğrul Bey’den Alparslan’a, Tomris Hatun’dan Terken Hatun’a kadar kahramanlarımızın tanıtıldığı çizgi filmler, sinema filmler, animasyon filmler gibi materyallerin yer aldığı ürünler üretilebilir. Bunların yanında Türk masal ve hikâyelerini konu alan çocukların ilgisini çekecek zengin kalitede ilgi çekici kitapların hazırlanması, Türk tarihinin değer ve karakterleri betimleyen resimler, tablolar, biblolar gibi sembol nesnelerin üretilmesi, Türk mitolojisi içinde yer alan motiflerin yer aldığı okul malzemelerinden, ev tekstil ürünlerine kadar pek çok alanda ürünlerin üretilmesinin önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Örneğin sadece Dede Korkut Hikâyelerinin okul öncesi eğitimden itibaren başlayarak, çocuklarımıza tanıtmak ve anlamlarını sağlamanın dahi Türk kültürüne önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Burada dile getirilen amaçlara ulaşmak için tıpkı Batı kültürü kaynaklı Batman, Joker örneğinde olduğu gibi medya, kıyafetler, ev-iş tekstil ürünleri, kırtasiye malzemeleri gibi ürünler hazırlanarak tüketilmesi sağlanabilir. Türk Dünyası’nın kötü-iyi, güzel-çirkin gibi ortak değerleri ilköğretimden yükseköğretime kadar öğrencilerine masal kahramanlarından hareketle yaratılan karakterlerle özdeşleştirilip kazandırılabilir. Bu bağlamda Türk kültürünün gelecek nesillere aktarılması ve tanıtılmasının amaçlanması önemli bir konudur.

Kaynakça

- Akça, A. (2019). Değerlerin değeri. *Yörtürk*, (145), 14-18.
- Başgöz, İ. (1998). Dede Korkut Destanında epitetler. *Milli Folklor*, (37), 23-35.
- Burke, P. (2003). *Tarihin görgü tanıkları*. Kitap Yayınevi.
- Çetinkaya, G. (2015). Dede Korkut Hikâyelerinde kültürel belleğin söylem haritası olarak giyim-kuşam ve yeme-içme sembolleri. *Milli Folklor*, 27 (107), 83-96.
- Dede Korkut kitabı*, (M. Ergin, Çev.) (2017). Boğaziçi Yayınları.
- Deveci, H., Belet, D. ve Türe, H. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan değerler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (46), 294-321.
- Ekici, M. (2019). 13. Dede Korkut Destanı: 'Salur kazanın yedi başlı ejderhayı öldürmesi' Boyunu beyan eder hanım hey!. *Milli Folklor*, 5-13.
- Eliuz, Ü. (2001). Dede Korkut Hikâyelerindeki şahıs kadrosunun karakter yapıları bakımından incelenmesi. *Bilig Dergisi*, (18), 63-86.
- Göktekin, M. (2019). Toplum nereye gidiyor? *Yörtürk*, (146), 14-17.
- Joosen, V. (2011). Sanat ve pedagoji arasında peri masalı uyarlamaları. (R. Gökben, Çev.), *Milli Folklor*, 23 (92), 152-160.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 62-74.
- Kaymak N. ve Öğretir Ö. D. (2020). Evrensel değerler üzerine bir inceleme: Vikingler çizgi filmi örneği. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 26-43.
- Oğuz, Ö. (2021). Türkiye'de mit ve masal çalışmaları veya bir olumsuzlama ve tek-tipleştirme öyküsü. *Milli Folklor*, 22 (8), 36-45.
- Özdemir, C. (2014). Dede Korkut Hikâyelerinde ideal Türk gençliği. *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre Kitabı*, Ed. Bekir Şişman, Muhittin Düzenli, (1), 173-182.
- Özdemir, C. (2020). Çağdaş ebeveynliği kültürel bellekte aramak: Dede korkut hikâyeleri örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (20), 27-48.
- Özyürek, A., Kaya, B., Yeşil, Z. ve Karadaş, İ. (2018). Keloğlan Masalları çizgi filminin değerler açısından incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 1-11.
- Sarıtaş, Ş. E. (2020). Dede Korkut kitabında toplumsal cinsiyet rolleri ekseninde kadınlık olgusu. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55 (3), 1949-1964.
- Şahin, V. (2009). Dede Korkut Hikâyelerinde iyilik kültürü. 1. *Ulusal İyilik Sempozyumu*, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü ve Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 294-302.
- Şentürk, Ş. ve Keskin, A. (2019). Rafadan Tayfa çizgi filminin milli ve evrensel değerler açısından değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 143-157.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri. Epsilon Yayıncılık.
- Tekindal, M. ve Uğuz A.Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153-182.
- Tokdemir, K. (2020). Uyuyan güzel masalından malefiz filmine ötekileştirmenin yeniden üretimi: Cadı prototipinin ters yüz edilmesi mi?. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (6), 111-130.
- Türer, C. (1991). Eğitimde içerik analizi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (3), 321-327.
- Veren, E. (2019). Dede Korkut liseden atıldı mı? *Türk Yurdu*, (382), 22.
- Yalcın, S. K. ve Şengül, M. (2004). Dede Korkut Hikâyelerinin çocuk eğitimi açısından öne sürdüğü değerler ve ortaya çıkarmak istediği tip üzerine bir değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (12), 209-223.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayınevi.

Etik kurul onayı

Kişisel veri kullanılmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

1935 Nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinin demografik yapısı ve özellikleri

Demographic structure and characteristics of Balıkesir province according to the 1935 census

Gönderim Tarihi / Received: 20.12.2021

Ferruh KAYALAN¹

Kabul Tarihi / Accepted: 22.05.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1038589](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1038589)

ÖZ: Ülkelerin zaman zaman gerçekleştirdiği kendini murakabeye tabi tutması konusunda en etkili yöntem nüfus sayımlarıdır. Nüfus sayımları bir ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını her yönüyle ortaya çıkararak veriler sağlamaktadır. Böylece elde edilen veriler ışığında devletin ve onu oluşturan toplumun ihtiyaçlarını daha sağlıklı bir şekilde görmek imkânı elde edilir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nde ikinci nüfus sayımı 1935 Nüfus Sayımıdır. Söz konusu sayım, Balıkesir vilayetinin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı hakkında bize ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden hareketle hazırladığımız çalışmamızın hedefi Balıkesir nüfusunu ayrıntılı bir şekilde ele alıp onun sahip olduğu potansiyeli, istatistiki veriler ışığında ortaya koymaktır. Bu çalışmada ilk olarak nüfus meselesi ele alınarak sayımlara neden ihtiyaç duyulduğu sorusuna yanıt verilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak, 1935 Nüfus Sayımına giden süreçte Balıkesir'in tarihi geçmişi anlatılmıştır. Daha sonra söz konusu sayım için ülke genelinde yapılan hazırlıklar çerçevesinde Balıkesir'deki hazırlıklar da kısaca anlatılmıştır. Bundan sonra 1935 nüfus sayımının sonuçlarına göre Balıkesir vilayetinin nüfus verileri incelenmiştir. Bu veriler ışığında; Balıkesir'in cinsiyet açısından nüfus yapısı ve yoğunluğu, okuryazarlık oranı, nüfusun doğum yerleri, engellilik durumu ve mesleki tercihleri doküman analizi tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Türkiye, 1935 nüfus sayımı

ABSTRACT: The most effective method for countries to keep themselves under control is a census. Censuses reveal data indicating the socio-economic and cultural structure of a country in all aspects. It is thus possible to analyze the needs of the state and the society that constitutes the state more accurately based on the collected data. In this context, the second census conducted in the Republic of Turkey is the 1935 Census. This census gives us detailed information on the socio-economic and cultural structure of Balıkesir province. The purpose of our study, which we prepared based on this information, is to scrutinize the population of Balıkesir and reveal its potential in light of the statistical data. This paper first addresses the population issue and attempts to shed light on why censuses were needed. Secondly, in the process leading to the 1935 Census, the history of Balıkesir was explained. Subsequently, the preparations in Balıkesir were outlined within the framework of the preparations made across the country for the census. The population data of the Balıkesir province were reviewed based on the results of the 1935 census. In the light of these data, Balıkesir's population structure and density in terms of gender, literacy rate, birthplaces of the population, disability status, and professional preferences were evaluated using the document analysis technique.

Keywords: Balıkesir, Turkey, 1935 census.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü/Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, ferruh.kayalan@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0544-0454>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

In this article, data on the socio-economic and cultural structure of the Balıkesir Province were obtained based on the results of the 1935 census, which was the second general census conducted in the Republic of Turkey. In this context, the State Archives were first scanned to retrieve data on the subject. As the primary source, documents from the Turkish Statistical Institute, and the study titled "1935 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 Balıkesir Vilayeti", in particular, were used. Relevant issues of the Balıkesir Turkish Language Newspaper were accessed. Subject-related screening was performed using research and review studies.

Methodology

We first strove to clarify the concept of population in this study that addresses the demographic structure and characteristics of Balıkesir province according to the 1935 census, which is the second census conducted in the Republic of Turkey. We then discussed the historical process of Balıkesir until the 1935 census. After explaining the historical process, the paper addressed the preparations made for the census in Turkey and Balıkesir. After this introduction, the 1935 census data were evaluated using the document analysis technique from two perspectives: the province of Balıkesir and the city of Balıkesir. The purpose was to give the reader a more detailed perspective when the data about the census were evaluated within the Balıkesir scale. Thus, the reader will have the opportunity to compare the results of the census both on the basis of the province and the city that constitutes the main core of this province. In fact, when the data collected were interpreted based on the entire province, more general results were obtained. On the other hand, more specific results emerged when they were interpreted on the city scale. In addition, an opportunity to read from the macro-scale to the micro-scale was provided. In this regard, the results of the 1935 census across Turkey were given to portray the overall state of Balıkesir in Turkey in 1935. A retrospective comparison was also shared. For this purpose, the results of the 1927 census, which was the first general population census conducted in Turkey, were shared to demonstrate the transformation in the demographic structure and characteristics of Balıkesir.

Findings and discussion

Given the findings obtained from the study, in the historical process from 1927 to 1935, Balıkesir underwent a transformation in its demographic structure and characteristics. This transformation revealed that the population in Balıkesir increased. This population increase influenced the education structure, public state of health, and professional capacity in Balıkesir. Not only the literacy rate but also the disability rate increased compared to the previous 1927 census. While it is certain that the increase in literacy rate was a natural consequence of the Alphabet Reform in 1928, the increase in the number of disabled people was possibly linked to the increasing population of Balıkesir. However, the Turkish-Greek Population Exchange in 1924-1935 was also a key factor. The demographic structure and characteristics of Balıkesir were evaluated in the framework of these factors. We attempted to answer questions such as what were the quantity and quality of the growing population in the evaluation? and does the Turkish-Greek population exchange have an effect on this increasing population?

Results and recommendations

In this study, various issues related to the Balıkesir province were discussed in light of the data from 1935 census. The first issue concerns the population structure of Balıkesir. According to the 1935 census, Balıkesir ranked fifth among 56 provinces in terms of population, with a population of 481,372 people. According to the aforementioned census, the central district of the Balıkesir province consists of the city and the central sub-district. The central district had 13 sub-districts. These sub-districts were Central district, Samli, Kepsut, Bigadic, Cagis, İvrindi, Gireson, Konakpinar, Korucu, Kupeler, Yagcilar, Osmankoy and Durak. On the other hand, the central district had 11 districts. These districts were Merkez, Bandirma, Gonen, Edremit, Sindirgi, Balya, Susigirlik, Dursunbey, Ayvalik, Burhaniye and Erdek, respectively, in size. Balıkesir province has a surface area of 14,315 km² and the total number of people is 34 per km² of the province. When this figure is compared with the average of Turkey, Balıkesir is in the second tier of population density category across the country in terms of population density.

The second issue is related to the literacy rate in Balıkesir, according to the data of the census. The influence of the Alphabet Reform process, which entered into force in 1928, on the data of the census has to be considered when evaluating the literacy rate. When we evaluate the literacy data of Balıkesir province in view of this factor, the number of literate people (male and female) is 72,788 in Balıkesir, which has a total population of 481,372 people. As such, the literacy rate is 15% compared to the general population of the province. In addition, the provincial average is 15%, which is the same percentage as the average in Turkey. Thus, Balıkesir, which has approximately the same literacy level with the average in Turkey, appears to have a sufficient level. On the other hand, given that the number of literate people in Balıkesir province was 34,784 according to the 1927 census, the increase in literacy to 72,788 people in an eight-year period demonstrates that the Alphabet reform achieved its goal in Balıkesir.

The third issue is related to the distribution of the population in the province on a birthplace basis. It is necessary to take into account the Turkish-Greek exchange that lasted from 1923 to 1930 for the evaluation of the birthplaces in the province. The influences of said exchange on the results of the 1935 census were evident in Balıkesir, similar to the rest of the country. When the subject is assessed on the scale of Balıkesir province, the number of people born in Turkey is 425,886 people. This reveals that the rate of individuals born in Turkey to the current population is 88%. This rate also gives us the rate of those who were born in other countries. In fact, the rate of foreigners in Balıkesir within the current population is 12%. The numerical equivalent of this rate is 55,486 male and female individuals. Another data source enabling us to better understand the influences of the population exchange on Balıkesir is the 1927 census. In fact, the number of foreigners in Balıkesir is 18,073 based on the aforementioned census and the ratio of this amount to the total population of Balıkesir in 1927 is 4%.

The fourth issue refers to the disabled population of Balıkesir. The data from the 1935 census manifest that the number of disabled people does not have a substantial figure in the total population, and the rate of the number of people without any disability is 98% within the general population of Balıkesir province. The number of disabled people in Balıkesir province, which had a total population of 481,372 as of 1935, was 8,337. In Balıkesir province, the total number of disabled people was 3,786 based on the 1927 census data. According to the results of the 1935 census, it is clear that the disability rates increased by almost 50% across the province of Balıkesir. The final issue discussed is the population structure of Balıkesir by occupations.

Giriş

Nüfus kavramının en basit tanımlaması belli bir zamanda, belli bir yerde yaşayan insanların miktarıdır. Bununla beraber daha somut bir tanımlama ile nüfus; bir şehir, bir bölge veya ülkede yaşayan insanların tamamı veya özel bir sınıfı meydana getiren kişilerin tümüdür (Köse, 2010: 1). Bu tanımlar, söz konusu kavramın temel öznesinin İnsan olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

İnsan sayısının çoğalması veya azalması onun biyolojik yapısı ile ilgili olsa da meydana getirdiği değişimler itibariyle toplumları ve onların oluşturduğu devletleri etkilemektedir (Tuğluoğlu, 2012: 56). Nüfusta meydana gelen değişimler siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gibi birçok alanda devletlerin önceden bir tedbir almasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle devletler, önceden kendilerini etkileyecek nüfus değişikliklerini görebilmek amacıyla nüfus sayımı yapmaktadırlar (Sertel, 2015: 81). Nüfus sayımları iki ana amaca hizmet eder. İlk olarak bu sayımlar, nüfusun önceden tayin edilmiş bir gündeki miktarını medeni hal, yaş ve cinsiyet ve diğer birçok özelliklerini ortaya çıkarır. Diğer de nüfusun miktarı ve özellikleri bağlamında gelişimini ve ilerlemesini gözlemlemeye imkân sağlar (Çakmak, 2013: 37).

Yukarıda amaçlarını belirttiğimiz nüfus sayımları, Türkiye’de de Osmanlı Devleti zamanında basit şekilleri ile gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti’nde ilk nüfus sayımı 1831’de yapılmıştır. Daha sonra sırasıyla 1844, 1852, 1856, 1866, 1881/82, 1906 ve son olarak da 1914 yıllarında gerçekleştirilmiştir (Sakin, 2008:133-155; Aydoğan ve Çoban, 2016: 118). Bu nüfus sayımlarından Balıkesir’e ait 1881/82, 1906/1907 ve 1914 yıllarında Balıkesir’in nüfus miktarına bakıldığında; 1881/82 yılında Balıkesir’in (Karesi) toplam nüfusu 336.341 kişi, 1906/1907 yılında 364.223 kişi, 1914 yılında 472.970 kişi olduğu tespit edilmiştir (Karpaz, 2003: 172-173,200-201,224-225).

Cumhuriyet döneminde ise yapılan nüfus sayımları içerik bakımından daha farklı bir şekilde uygulanmış ve düzenli olarak yapılmıştır (Tuğluoğlu, 2012: 55). Bu anlamda 1927 nüfus sayımı, Türkiye’nin ilk nüfus sayımıdır. Adı geçen nüfus sayımı döneminde ülke uzun süren savaş yıllarını geride bırakmış ve nüfus bakımından yeni yeni kendine gelmeye başlamıştır. 1927 nüfus sayımı ülkenin bu dönemdeki durumunu anlamak ve ilerisi için alınması gereken tedbirleri ve yenilikleri hayata geçirmek anlamında ülkeyi yöneten erke bir bakış açısı kazandırmıştır (Erdem, 2016: 38).

Türkiye, 1930’lu yıllarda hem dünyada hem de Avrupa ülkelerinde meydana gelen ekonomik ve askeri gelişmeler karşısında farklı bir döneme girdi. Zira bu gelişmeler yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin askeri anlamda kendini savunma becerisine ve kendisine yeten bir ekonomik duruma sahip olmak zorunda olduğunu ortaya çıkardı. Fakat bu yetkinliklerin elde edilmesinde en büyük sorunun yeterli miktarda nüfus oranına sahip olunamamasından ileri geldiği görüldü. Bu bakımdan Türkiye, sadece coğrafi büyüklüğüyle değil aynı zamanda kalabalık bir nüfus ile ve ülke içinde inkişaf edecek iktisadi bir kalkınma ile de ön plana çıkmalıydı. Söz konusu sorun halledilip yeterli nüfus elde edilince var olan ekonomik ve askeri sorunların da çözülebileceği düşünülmeye başlandı (Çoban ve İlyas, 2017: 90).

Nüfusa ilişkin bu yaklaşımlar siyasetin de ana gündemi haline geldi. Nitekim 9-16 Mayıs 1935 tarihlerinde CHP’nin düzenlemiş olduğu dördüncü kurultayda konu İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın da gündemindeydi. Şükrü Kaya’nın konu hakkında fikirleri şu şekildeydi: “*En büyük felaket de nüfus kıtlığına uğramaktır. Bizim memlekette nüfus durumu bugün muhalif sebepler dolayısıyla layık olduğu ve lazım geldiği derecede değildir. Orta Anadolu’nun nüfusu bu memleketin şark ve garp hudutlarının bekçisidir. Her şeyden evvel nüfusumuzun artması lazımdır.*” (CHP, 1935: 143-144).

Böylece bir siyasi gündem haline gelen nüfusun artırılması politikası 1927 nüfus sayımından elde edilen verilerle de desteklenmiştir. Bu kapsamda salgın hastalıklara karşı önlemler alınmış, nüfusun artırılmasına yönelik propaganda faaliyetlerine hız verilmiş, alınan önlemler ile çocukların ve yaşlı nüfusun ölüm oranlarını en az seviyeye düşürmek için sağlık hizmetleri artırılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucu Türkiye nüfusunun nispeten bir artışa geçtiği anlaşılmaktadır. Zira 1927 ile 1935 yılları arasında ülke nüfusunda %19’luk gibi bir artışın olduğu görülmektedir. Bu artışın doğal yollardan olmasının yansırı Türkiye’ye gelen göçlerinde etkisinin olduğunu söylemek gerekir. Nitekim 1924’te

başlayıp 1935 yılına değin süren Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi kapsamında dışardan Anadolu'ya gelen mübadillerle ülke nüfusu yaklaşık olarak %10 oranında artmıştır (Tunç, 2019: 2443).

Bu bilgilerden hareketle 1927 yılında yapılan Türkiye'nin ilk nüfus sayımı sonuçlarına baktığımızda Balıkesir vilayetinin toplam nüfusu 421.066 kişidir. (Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM, 1929 a: IV). Söz konusu rakam, yukarıda bahsettiğimiz Türk-Yunan Nüfus mübadelesi, salgın hastalıklar ile mücadele ve ölümlerin azaltılması politikaları sonrasında yapılacak ikinci sayım olan 1935 Nüfus Sayımı sonuçları bakımından bir mihenk taşı işlevi görmüştür. Özellikle, Türk-Yunan Nüfus mübadelesi Türkiye'nin demografik yapısında bir değişimi kaçınılmaz kıldığı gibi Balıkesir'in de demografik yapısında etkisini göstermiştir. Zira 1924 yılından 1935 yılına kadar süren nüfus mübadelesinde Balıkesir, mübadiller için önemli bir iskân yeri olmuştur (Gönenç, 2008: 56-57). Özellikle Ayvalık, Burhaniye, Dursunbey, Erdek, Bandırma, Edremit ve Sındırgı gibi ilçelerin yanı sıra Balıkesir'in hemen hemen her yerine belirtilen tarihler arasında birçok mübadil yerleştirilmiştir (BCA, 272.0.011/ 22.109.23).

Buradan hareketle Balıkesir, 1935'li yıllara girerken artan nüfusu ile paralel olarak demografik yapısında da bir değişimi yaşamış ve böylece var olan nüfus potansiyeli daha da zenginleşmiştir. Bu bakımdan 1935'li yıllarda Balıkesir'in zengin bir nüfus potansiyeli ile Türkiye'nin önemli vilayetlerinden biri olduğu konusunda yorum yapmak mümkündür. 1935 Balıkesir Nüfus Sayımı sonuçlarını ele alan bu çalışma, Balıkesir'in demografik yapısını ortaya çıkararak bu demografik yapıya bağlı nüfus potansiyelinin ne olduğuna ilişkin sorulara cevap verecektir. Böylece hem adı geçen yılda Balıkesir'in demografik yapısı ve özellikleri konusunda bir değerlendirme eksikliği giderilecek hem de Balıkesir özelinde bahsi geçen konular hakkında bilim dünyasına katkı sağlanacaktır.

Bu çalışmada yukarıda bahsettiğimiz 1935 Balıkesir Nüfus Sayımı verileri ışığında Balıkesir nüfusunun demografik yapısı ve özellikleri yedi başlık halinde incelenecektir. Birinci bölümde Birinci Dünya Savaşı'ndan 1935 Nüfus sayımına kadar Balıkesir'in yaşamış olduğu tarihi süreç, ikinci bölümde 1935 Nüfus sayımı için yapılan hazırlıklar, üçüncü bölümde Balıkesir'in cinsiyet açısından nüfus yapısı ve yoğunluğu, dördüncü bölümde Balıkesir'de okur-yazarlık durumu, beşinci bölümde Balıkesir nüfusunun doğum yerleri bakımından taksimi, altıncı bölümde engelliler itibariyle Balıkesir'in nüfusu ve son bölümde meslekler itibariyle Balıkesir'in nüfusu incelenecektir.

Literatür taraması

Bu makalede, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci genel nüfus sayımı olan 1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre Balıkesir Vilayetinin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı hakkında veriler elde edildi. Elde edilen bu veriler ışığında Balıkesir vilayetinin 1935 yılındaki demografik yapısı ve özellikleri hakkında tespitler yapılmaya çalışıldı. Bu kapsamda, öncelikle Devlet Arşivlerinden konu ile ilgili taramalar yapıldı. Başta "1935 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 Balıkesir Vilayeti" çalışması olmak üzere Türkiye İstatistik Kurumu belgeleri temel kaynak olarak kullanıldı. Balıkesir Türk Dili Gazetesi'nin ilgili sayılarına ulaşıldı. Bundan başka araştırma ve inceleme eserlerinden konu ile ilgili taramalar yapıldı.

Yöntem

Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus sayımlarından ikincisi olan 1935 nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinin demografik yapısı ve özelliklerini konu alan bu çalışmada ilk önce nüfus kavramına açıklık getirilmeye çalışıldı. Daha sonra Balıkesir'in 1935 nüfus sayımına kadar geçirmiş olduğu tarihi süreç ele alındı. Tarihi süreç anlatıldıktan sonra Türkiye ve Balıkesir genelinde söz konusu sayım için yapılan hazırlıklara değinildi. Bu şekilde bir giriş yapıldıktan sonra 1935 nüfus sayımı verileri doküman analizi tekniği kullanılarak Balıkesir vilayeti, hem vilayet hem de şehir olarak iki açıdan ele alındı. Bundan maksat söz konusu nüfus sayımının verilerini Balıkesir ölçeğinde değerlendirirken okuyucuya daha ayrıntılı bir bakış açısı kazandırmak olmuştur. Böylece okuyucunun, hem vilayet hakkında hem de bu vilayetin ana çekirdeğini oluşturan şehir hakkında nüfus sayımının sonuçlarını karşılaştırma imkânı elde edebilmesi istendi. Nitekim elde edilen veriler vilayet genelinde yorumlandığında daha genel sonuçlara ulaşmayı sağlarken, şehir ölçeğinde yorumlandığında daha özel sonuçlara varma imkânını ortaya çıkardı. Bununla beraber makro ölçekten mikro ölçeğe giden bir okuma imkânı da verildi. Bu anlamda,

1935 nüfus sayımı Türkiye geneli sonuçları verilerek Balıkesir'in 1935 yılında Türkiye geneli içinde ne durumda olduğu gösterilemeye çalışıldı. Ayrıca geçmişe dönük bir kıyaslama da yapıldı. Bunun için Türkiye'nin birinci genel nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımı sonuçları verilerek Balıkesir'in demografik yapısının ve özelliklerinin nasıl bir değişim geçirdiği gösterilmek istendi.

Bulgular ve tartışma

Çalışmadan elde edilen bulgulara bakıldığında; Balıkesir 1927'den 1935'e kadar yaşanan tarihi süreçte demografik yapısı ve özellikleri itibariyle bir değişim içerisine girmiştir. Bu değişim, Balıkesir'in nüfusunda bir artışın yaşandığını ortaya çıkarmıştır. Nüfustaki bu artış Balıkesir'in eğitim yapısında, sağlık durumunda ve mesleki kapasitesi gibi alanlarda etkisini göstermiştir. Zira bir önceki nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımına göre okuryazar oranının yükseldiği görülürken, engelli olma yani sakatlık oranının da yükseldiği görülmektedir. Okuryazarlık oranındaki yükselişin 1928 yılındaki harf inkılabının doğal bir sonucu olduğu muhakkak iken, engelli sayısının artması ise Balıkesir'in artan nüfusu ile ilgilidir diyebiliriz. Bununla beraber 1924'ten 1935'e kadar süren Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi de önemli bir etkidir. Bu etkenler çerçevesinde Balıkesir'in demografik yapısı ve özellikleri bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Değerlendirmede artan nüfusun niceliği ve niteliği nedir? Ve artan bu nüfusta, Türk-Yunan nüfus mübadelesinin bir etkisi var mı? gibi sorulara cevap verilmeye çalışıldı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan 1935 Nüfus sayımına kadar Balıkesir'in yaşamış olduğu tarihi süreç

Birinci Dünya Harbi sonucunda akdedilen 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması, sonuçları itibariyle tüm ülkeyi olduğu gibi Balıkesir'i de yakından ilgilendirecek birçok olayın yaşanmasında işgalci İtilaf devletleri tarafından hukuki bir dayanak olarak kullanıldı. Nitekim İtilaf devletleri kendilerini sorumsuz kılan adı geçen antlaşmanın 7. Maddesine dayanarak 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ettiler. Bu işgal, tüm Anadolu'da olduğu gibi Balıkesir'de de büyük bir tepki ile karşılandı (Taçalan, 1970: 161). Bu tepkiler, İzmir'e yakın olan şehirlerde olduğu gibi Balıkesir'de de teşkilatlı bir yapının harekete geçmesini zorunlu kıldı. Bu anlamda işgalden birkaç gün sonra İstanbul'da Sirkeci'de Ali Efendi Tiyatrosu'nda adına daha sonradan Kuvayı Milliye denilecek hareketin önde gelenleri tarafından *Aydın Vilayet-i Muavenet-i Hayriye Cemiyeti* kuruldu (Çarıklı, 1967: 9-10). Bu cemiyet, faaliyet alanı olarak İzmir çevresindeki şehirleri kendileri için bir eylem alanı olarak seçtiler. Bu şehirlerden şüphesiz en önemlisi ve o dönem Hüdavendigâr vilayetine bağlı bir sancak olan Balıkesir idi. Nitekim Kuvayı Milliye teşkilatının Balıkesir'de faaliyete geçmesini haklı kılacak bir gelişme de yaşandı. Zira 28 Mayıs gecesi Yunanlıların Ayvalık'ı işgal ettiği görüldü (Özalp, 1985: 15).

İşgal cevapsız kalmadı ve Yunan güçlerine karşı ilk silahlı direniş Ayvalık'ta başladı. Direniş karşısında Yunanlılar 1920 ortalarına kadar önemli bir gelişme gösteremediler. Bu arada Balıkesir'de dört önemli kongre yapıldı. Bu kongrelerle halkın direniş yöntemleri ve harekât tarzları belirlendi. Kongreler, bölgenin ortak bir şuur içinde hareket etmesini sağladığından önemli olmuştur. Yunan işgali, 18-27 Nisan 1920'de San Remo'da alınan kararlardan sonra hız kazandı. Bundan sonra Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de toplu bir saldırıya geçtiler. Soma'ya doğru ilerleyen Yunanlılar, Balıkesir Gireson'da (Savaştepe) 61. Tümen Komutanı Kazım Bey'in direnişi ile karşılaştılar (Özalp, 1985: 126-139; İlgürel, 1999: 34-35).

Yunanlılar bu direniş karşısında ilk başlarda zor anlar yaşasalar da gerilerinden gelen yardımcı kuvvetler desteğinde Sındırgı üzerinden Balıkesir'e doğru ilerlediler. Bir diğer Yunan birliği de 30 Haziran'da İvrindi-Ayvalık bölgesine saldırdı. Bu saldırılar neticesinde Yunanlılar 30 Haziran'da Balıkesir'e girdiler. Ardından 1 Temmuz'da Edremit işgal edildi. Bununla beraber İtilaf devletleri donanması korumasında hareket eden Yunanlılar, 2 Temmuz'da da Bandırma'yı işgal ettiler. Daha sonra 6 Temmuz'da Gönen, 7 Temmuz'da ise Balya'ya girdiler (Apak, 1990: 182-188). Yunanlıların Balıkesir'deki bu işgali 1922 Eylülüne kadar sürdü. İki yılı aşkın süren işgal döneminde Kuvayı Milliye örgütleri Balıkesir'in dağlık bölgelerinde bir direniş sürecini başlattılar. Bu direniş safhasında birçok can ve mal kaybı yaşandı. Fakat 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz neticesinde geri çekilen Yunan birlikleri, Balıkesir'i de boşaltmak zorunda kaldılar. Böylece 3 Eylül'de Burhaniye, 4 Eylül'de Bigadiç, 5 Eylül'de Susurluk işgalden kurtuldu. Son olarak 6 Eylül'de Türk Ordusunun Balıkesir'e girmesiyle iki yılı aşkın süren işgal dönemi son buldu. Aynı gün Balya, Gönen ve İvrindi de düşman işgalinden kurtuldu. Türk ordusunun kıyı kesimlerine kadar icra ettiği takip harekâtı sonucunda da 9

Eylül'de Edremit, 14 Eylül'de Manyas ve 15 Eylül'de de Ayvalık ile Bandırma kurtarıldı (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 1136). Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922) akabinde 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'nda siyasal sınırların yanı sıra sosyal ve ekonomik sorunlar da çözümlenerek 23 Temmuz 1923'te yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atıldı. Bu anlamda doğu ile batı arasında geçmişten gelen ve kronik bir hal alan birçok mesele Lozan'da çözüme kavuşturuldu. Bu kapsamda Türkiye-Yunanistan arasında nüfus mübadelesi konusu da ele alınarak 30 Ocak 1923'te bir anlaşmaya varıldı. Varılan anlaşmaya göre Batı Trakya Türkleri ve İstanbul'daki Rumlar hariç iki ülkede yaşayan Türk ve Rumların mübadeleye tabi tutulması kararlaştırıldı (Meray, 1993: 386).

Nüfus mübadelesi 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren yürürlüğe girdi. Bu iş için bir de, iki devletin ve bağımsız üçüncü devletlerin temsilcilerinden oluşan karma bir komisyon oluşturuldu. Adına Muhtelit Mübadele Komisyonu denen bu komisyon, 7 Ekim 1923'ten 21 Ekim 1935 tarihine kadar çalışmalarını sürdürdü. Belirtilen tarihler arasında Türkiye'ye 595.000 mübadil gelmekle beraber Türkiye'den Yunanistan'a 1.200.000 ile 1.600.000 arasında mübadil nakli yapıldı (Düstur, 1948: 658-662). Ülkeye gelecek göçmenlerin yerleştirilmesi için Bakanlar Kurulu'nun 17 Temmuz 1923 tarihinde aldığı bir karar ile 18 bölge belirlendi. Belirlenen bölgeler arasında Balıkesir, üçüncü sırada yer almıştır (İpek, 2000: 43). Böylece 1923 yılından 1935 yılına kadar sürecek olan mübadele kapsamında Balıkesir de göçmenlerin iskân edildiği bir yer oldu² (Gönenç, 2008: 56-57). Özellikle Ayvalık, Burhaniye, Dursunbey, Erdek, Bandırma, Edremit ve Sındırgı gibi ilçelerin yanı sıra Balıkesir'in hemen hemen her yerine belirtilen tarihler arasında birçok göçmen yerleştirildi (BCA, 272.0.011/ 22.109.23). Balıkesir, coğrafi ve iktisadi öneminden dolayı sırasıyla 1921 ve 1924 Anayasalarında kabul edilen 10. Madde ve 89. Maddeler kapsamında belirtilen İdare ve Vilayet kanunları kapsamında vilayet olarak tanındı (anayasa.gov.tr, 14.12.2021). Yeni Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, eğitim ve hukuk alanlarında kendini yenedünya düzenine uyarlayarak, hak edeceği komuma gelmek için birçok inkılap gerçekleştirirken Balıkesir de bu inkılap hareketleri çerçevesinde yeniden yapılandı.

İnkılap hareketleri kapsamında benimsenen Cumhuriyet prensibi gereği 1 Kasım 1922'de saltanat, 3 Mart 1924'te de halifelik makamı kaldırıldı. Akabinde eğitim ve öğretim birleştirildi, medreseler kaldırıldı, tekke ve zaviyeler kapatıldı. Bu uygulamalarla devletin Cumhuriyet şekli sağlanılırken, sistemin daha iyi işlemesi için Laik bir anlayış yerleştirilmeye çalışıldı. Hukuk alanında birçok kanun değişikliği icraata sokularak; ticaret, ceza mahkemeleri ve ceza muhakemeleri alanlarında birçok yeni kanun değişiklikleriyle bireysel ve toplumsal alanda hukukun üstünlüğü ve hâkimiyeti güçlendirilmeye çalışıldı. Egemenliğin kayıtsız şartsız millette olmasını isteyen yeni rejim, milletin de belli bir bilinç düzeyinde olmasını hedefledi. Bu anlamda eğitim alanında inkılaplar yapılarak eğitim ve öğretim birleştirildi. Bu kapsamda yurdun her tarafında olduğu gibi Balıkesir'de de okullar açıldı. Kız ve erkek ayrımı olmaksızın bütün çocukların okuması mecbur tutuldu. Mesleki eğitime önem verilerek yeni ve modern üniversiteler açıldı. Bütün bu yapılanlardan ayrı olarak, harf inkılabı yeni bir çığır açtı. Böylece topyekûn bir okuma ve yazma seferberliği başladı (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 1188; Balkaya, 2006: 28).

Ekonomik alanda da birçok gelişme yaşandı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden tabiri caizse ekonomik bir enkaz devralmıştı. Nitekim birkaç küçük işletme haricinde sanayisi olmayan, tarımı gelişmemiş ve bundan başka ticareti tamamen yabancıların kontrolünde bir ekonomik yapı teslim alındı. Yeni devletin mimarı Mustafa Kemal, siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıktan geçtiğinin bilincinde olarak ekonomik alanda da ciddi çalışmalar yapmıştır. İlk olarak Mustafa Kemal önderliğinde İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923 tarihinde toplandı. Kongre'ye katılan bin yüz küsur delegenin de görüşleri doğrultusunda ekonomiye ilişkin birçok karar alındı. Alınan kararlar doğrultusunda 1924 yılında İş Bankası kuruldu. Ardından sanayi kolunda 1925 yılında kredi vermek için Sanayi ve Maadin Bankası açıldı. (Yağcıoğlu v.d., 2012: 321-325). Bu dönemde Balıkesir'de de 1926 yılında Bandırma Ticaret Odası kuruldu (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 1136) Çiftçi kesiminin görüşleri de dikkate alınarak

² Osmanlı Devleti zamanında da göçmenlerin iskân edildiği bir şehir olmuştur Nitekim 1877-78 Osmanlı-Rus (93 Harbi) savaşı ve 1911 ve 1912 Balkan Savaşı sonucunda kaybedilen topraklardan gelen göçmenler Balıkesir'e yerleştirilmiştir (Şimşir, 2013: 98-124).

onların tarımsal üretimde en büyük engeli olan Aşar Vergisi kaldırıldı. Ekonominin sacayaklarından biri olan ulaşım da önem verilerek demir yolu yapımı hızlandırıldı. Uzun yıllardan beri yurt içinde faaliyetlerini sürdüren yabancı şirketler millileştirildi. Yerli sanayiye teşvik için 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartıldı. (Yalçın v.d., 2012: 321-325).

Siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik gibi birçok alanda sorunlar halledilmeye çalışılırken tam bu dönemde 1929'da tüm dünyayı etkileyen geniş kapsamlı bir ekonomik kriz patlak verdi. "1929 Büyük Buhranı" adı verilen bu ekonomik kriz, bütün devletleri etkilediği gibi daha yeni kurulmuş ve birçok sorunla başa çıkmaya çalışan genç Türkiye Cumhuriyetini de etkiledi. Dünyayı derinden etkileyen 1929 Büyük Buhranı özel olarak tarım ürünleri fiyatlarında hızlı bir düşüşü meydana getirdi. Böylece ihracatının büyük bir kısmını tarım alanında yapan Türkiye'nin buradan elde ettiği döviz gelirlerinde hızlı bir düşüş ortaya çıktı. Böylece Türk çiftçisi büyük bir yoksullaşma yaşadı. Yaşanan kriz karşısında Türkiye Cumhuriyeti tüm ülkeyi kapsayan ekonomik seferberlik ilan etti. Bir reformist olan Atatürk ve onun takipçisi arkadaşları, dünyanın ve Türkiye'nin içinden geçtiği ekonomik krizi çok iyi değerlendirerek ülkenin sosyo-ekonomik yapısına uygun önlemleri 1930 yılından itibaren hayata geçirmeye başladılar. Diğer bir deyişle Devletçilik bütün prensipleriyle uygulanmaya başlandı (Yalçın v.d., 2012: 323-324).

Yukarıda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirmiş olduğu tarihi süreç ele alınarak bu perspektifte Balıkesir'in nasıl bir süreçten geçtiğini ve Cumhuriyet döneminde nasıl bir gelişme gösterdiği verilmeye çalışıldı. Bu anlamda Balıkesir, Milli Mücadele döneminde ve akabinde çağdaş bir devlet olma yolundaki Türkiye Cumhuriyeti'nin projelerinde önemli bir yer tutmuştur. Bütün bu süreçlerde Balıkesir yukarıda da görüldüğü üzere ilk önce iki yıldan fazla süren bir Yunan işgali deneyimi geçirmiş, daha sonra da Türk-Yunan nüfus mübadelesinde göçmenlerin iskân edilmesinde başta gelen şehirlerden biri olmuştur. Bununla birlikte Balıkesir'in Cumhuriyet dönemi değişim ve dönüşüm içinde de bir gelişme kaydettiği muhakkaktır. Balıkesir'in başından geçen bu tarihi süreci bilmek, makalemizin konusu olan 1935 nüfus sayımı ve bu sayımın biraz sonra inceleyeceğimiz verilerinin Balıkesir ölçeğinde ortaya çıkardığı sonuçları sağlıklı bir biçimde değerlendirme imkânı verecektir. Fakat önce 1935 nüfus sayımı için hem Ülke genelinde hem de Balıkesir'de yapılan hazırlıklara bakmak faydalı olacaktır.

1935 Nüfus sayımı için yapılan hazırlıklar

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türkiye Cumhuriyetinde ilk nüfus sayımı 1927'de gerçekleştirilmişti. Yapılan bu ilk nüfus sayımı hakkında mevcut bir kanun vardı. Fakat aradan geçen sekiz yıl içinde hem dünyada hem de Türkiye'de birtakım teknolojik gelişmeler ve değişen toplumsal özellikler yüzünden yeni bir kanun yapma ihtiyacı doğdu ve 1934 yılında nüfus sayımına ilişkin kanunlar meclisten geçti (Erdem, 2016: 38). Daha sonra Türkiye genelinde belirlenen beş pilot yerde deneme seçimleri tertip edildi ve sonuçları itibarıyla gelecek seçimin yapılabilirliği ortaya çıktı (BCA, 30.10.0.0/24.137.3). Bu uygulamadan sonra sayımın esasları ve gayesi hakkında yönetmelik yayınlandı (BCA, 30.10.0.0/26.148). Arından adı geçen yönetmelik yürürlüğe konuldu (BCA, 30.10.0.0/54.36.7). 17.04.1935 tarihinde yayınlanan yönetmelikte seçim tarihi 18 İlkteşrin 1935 Cuma günü olarak kararlaştırılmıştı. Bu tarih daha sonra 01.06.1935 tarihinde yayınlanan kararname ile 20.10.1935 tarihi Pazar gününe alındı (BCA, 30.18,1-2/55.45.3). Bundan sonra nüfus sayımı için sayım mıntıkları ve sayım memuru tayini yapıldı (BCA, 30.10.0.0/24.137.5). Memur tayinlerinin ardından 15.08.1935 tarihinden sonra nüfus sayımı için kamu görevlilerine ve halka duyurulmak üzere bir bildiri yayınlandı. Bu bildiri metni şöyleydi:

"Büyük, Küçük Bütün Subaylara ve Devlet İşyarlarına (Memurlarına) ve Bütün Yurttaşlara Önümüzdeki 20 İlkteşrin 1935 Pazar günü yurdumuzda ikinci genel nüfus sayımı yapılacaktır. Sayım, Devlet ve Ulus için en önemli ve en faydalı işlerden biridir. Sayım günü yurdumuzun içinde yaşayan insanların eksiksiz yazılıp sayılabilmesi için hükümet bütün tedbirleri almış bulunmaktadır. Bu işin dileğimize uygun olarak başarılmasını her şeyden önce il, ilçe ve komonbaylarından beklemekle beraber, üzerlerine sayım memurluğu ödevini alacak olan bütün subayların, işyarların, öğretmenlerin ve yurttaşların da bu ödevi canla başla yapmaları gerekli olduğu hatırlatmak isterim. Sayım gününe kadar hepimizi düşen başka bir ödev de, bütün yurttaşlara sayımın faydalarını ve bu işin yeni vergiler

koymak için yapılmadığını, sadece Devlet ve Ulus işlerinin daha ziyade ileri götürülmesi için yapıldığını anlatmaktadır. Çok önem verilmesi gerekli olan bir nokta şudur: Sayım, yurdun her tarafında bir günde başlayıp, bir günde bitirilecek ve her yerde, yalnız o gün hazır bulunanlar kaydedilecektir. Bu sebeple, bir yerin ahalisinden olup o gün orada bulunmayanlar sayım defterine yazılmayacaklardır. Yarının büyükleri olan çocukların en küçüklerinin bile sayım defterine yazılmaları da asla unutulmamalıdır. Amacımız ne bir eksik ne bir artık, Türk Ulusunun sayısını ve ne halde olduğunu doğru olarak öğrenmektir. Herkesin bu amacı gerçekleştirmeye çalışmasını dilerim. Başvekil” (BCA, 30.10.0/26.148,4). Balıkesir’de de Türk Dili Gazetesinde sayım meselesi gündeme alınmış ve gazeteden halkı bilinçlendiren manşetler atılmıştır. Bu manşetler şöyleydi:

“Sayımın çabuk bitmesi için sayım memurlarının suallerine hemen cevap veriniz. Memurları söze tutmak kendilerine yiyecek içecek ikram etmek yasaktır” (Türk Dili, 1935a). “Okur-yazar bütün yurttaşlar kendilerine verilecek sayım vs. kontrol memurluğu vazifesini kabul etmeye mecburdurlar” (Türk Dili, 1935b). “Sayımın bittiği haber verilinceye kadar evden çıkmak yasaktır. Çıkanlar için para ve hapis cezası vardır” (Türk Dili, 1935c). “Sayımda, her binada yalnız sayım memuru geldiği zaman hazır bulunanlar yazılacaktır. Ailenizden herhangi bir kimse o gün evde değilse onu yazdırmayınız; çünkü o da bulunduğu yerde yazılmış olacaktır” (Türk Dili, 1935d). “Doğru cevap verelim. Sayımın ne süel (askerî), ne finansal ve ne de özel bir noktası yoktur. Doğru söyleyenler bu yüzden hiçbir zarara uğramayacaklardır. Doğru söylemeyenler ancak ilme, devlete çok büyük kötülük etmiş olurlar” (Türk Dili, 1935e).

Böylece hem ülke çapında hem de Balıkesir’de sayımın sağlıklı ve sorunsuz yapılabilmesi için birçok hazırlık yapıldı. Yapılan bu hazırlıklar çerçevesinde nüfus sayımı 20.10.1935 tarihi Pazar günü gerçekleştirildi. 1935 Nüfus Sayımı sonucunda her vilayetin ayrıntılı nüfus bilgilerini içeren kesin ve ayrıntılı neticeler içeren doküman kitapçıkları yayımlandı. Bu doküman kitapçıklarından biri de 1936 yılında yayınlanan Balıkesir’e ait kitapçıktır. Şimdi bu doküman kitapçığına göre Balıkesir’in hem merkez kazasının (şehir, kent) hem de Balıkesir vilayetinin demografik yapısını ve özelliklerinin değerlendirmeye çalışacağız.

Balıkesir vilayetinin cinsiyet açısından nüfus yapısı ve yoğunluğu

Yapılan 1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre ülke genelinde toplam yerleşim yeri sayısı bilgileri elde edilmiştir. Yerleşim yerleri idari taksimata göre vilayet, kaza, nahiye ve köylerden oluşmaktadır. Buna göre ülkede 57 vilayet, 356 kaza 809 nahiye ve 34.067 köy olduğu tespit edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (TCBDİE), 1990:2). Bununla beraber diğer bir veri ise toplam nüfusun erkek ve kadın olmak üzere tespitiydi. Adı geçen nüfus sayımı sonucunda Türkiye’nin toplam nüfusunun 16.158.018 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bunun 7.936.770’i erkek 8.221.248’i kadındır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (TCBİGD), 1937:3). Söz konusu sayıma göre nüfus miktarı açısından Balıkesir 56 il arasında beşinci sıradadır. Bu da Balıkesir’in Türkiye genelinde nüfus yoğunluğu bakımından ne kadar önemli bir vilayet olduğunu gözler önüne sermektedir (Başvekalet Merkez İstatistik Umum Müdürlüğü (BMİUM), 1938:1). Nüfus sayımına (1935) göre Balıkesir vilayetinde Merkez kazadan başka Ayvalık, Balya, Bandırma, Burhaniye, Dursunbey, Edremit, Erdek, Gönen, Sındırgı ve Susıgırlık olmak üzere toplam 11 kaza ve bu kazalara bağlı 48 nahiye bulunmaktadır. 1935 yılında Balıkesir’de 14.315 km²’ye 34 kişi düştüğü görülmektedir. Aynı şekilde ilçelere baktığımızda coğrafi alanı en az olan yer 310 km² Erdek kazası iken, en fazla olan da 3625 km² ile Merkez kazasıdır (TCBİGD, 1936:5).

Tablodaki verilerden görüldüğü üzere 1935 yılı nüfus sayımı sonucu ulaşılan bilgilerden Balıkesir vilayetinin nüfusunun cinsiyetlere göre bir tasnife gidildiğinde nüfusun 236.637’sinin erkek, 244.735’nin ise kadın olduğu görülür. Böylece erkek ve kadın olmak üzere toplam nüfus 481.372 kişidir. Bununla beraber 14.315 km²’lik bir alana sahip olan vilayetin km² başına düşen toplam kişi sayısı da 34 kişidir.

Tablo 1: 1935 genel nüfus sayımı 20 ilkteşrin 1935 (Balıkesir vilayeti)

Kazalar	Şehirde			Nahiye ve köylerde			Toplam nüfus				
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Coğrafi Alan	Yoğunluk
Merkez	13.929	12.770	26.699	61.927	65.691	127.618	75.856	78.461	154.317	3625	43
Ayvalık	6.563	6.525	13.088	4.823	4.623	9.451	11.391	11.148	22.539	425	53
Balya	1.402	1.329	2.731	14.002	14.899	28.901	15.404	16.228	31.632	1095	29
Bandırma	6.906	6.379	13.285	18.558	19.148	37.706	25.464	25.527	50.991	1910	27
Burhaniye	2.882	2.716	5.598	7.923	8.075	15.998	10.805	10.791	21.596	340	64
Dursunbey	1.470	1.808	3.278	11.895	13.361	25.256	13.365	15.169	28.534	2205	13
Edremit	7.106	5.450	12.556	16.352	17.231	33.583	23.458	22.681	46.139	1430	32
Erdek	2.361	2.328	4.689	4.591	4.409	9.000	6.952	6.737	13.689	310	44
Gönen	4.468	5.219	9.687	18.939	19.964	38.903	23.407	25.183	48.590	1110	44
Sındırgı	1.258	1.315	2.573	14.259	16.139	30.398	15.517	17.454	32.971	1420	23
Susıgırlık	3.055	2.514	5.569	11.963	12.842	24.805	15.018	15.356	30.374	445	68
TOPLAM	51.400	48.353	99.753	185.237	196382	381.619	236.637	244.735	481.372	14.315	34

Kaynak: (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (TCBİGD,1936:5).

Bu bilgiden hareketle Balıkesir vilayetinin nüfusunun tüm ülke genelinde ikinci derecede yoğun olduğu ortaya çıkmaktadır (BMİUM, 1938: 2). Bu anlamda Balıkesir vilayetinde merkez (şehir) ve kazalar (ilçeler) arasında bir karşılaştırma yaptığımızda ise nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu kaza Susıgırlık iken; en az olduğu kaza ise Dursunbey'dir (TCBİGD, 1936: 5). Bununla beraber 1927 yılında düzenlenen nüfus sayımında Balıkesir vilayetinin toplam nüfusu 421.066 kişidir. Bunun 206.220'si erkek, 214.846'sı kadındır. Bu bilgiler bize, geçen sekiz yılda Balıkesir vilayetinin nüfusunun 60.306 kişi arttığını göstermektedir (TCBİUM, 1929 a: IV).

Balıkesir vilayetinin merkez kazası

Balıkesir vilayetinin Merkez kazası, Şehir ve Merkez nahiye olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şehrin nüfusu 13.929 erkek ve 12.770 kadın olmak üzere toplam 26.699 kişidir. Adı geçen nüfus sayımına göre Balıkesir Merkez kazasının 13 nahiyesi vardır. Bunlar nüfus büyüklüklerine göre Merkez, Şamlı, Kepsut, Bigadiç, Çağış, İvrindi, Gireson, Konakpınar, Korucu, Kúpeler, Yağcılar, Osmanköy ve Durak nahiyesidir. Merkez nahiyesinin toplam 35 köyü vardır. Merkez nahiyesinin nüfusu ise 10.718 erkek ve 11.014 kadın olmak üzere toplamda 21.732 kişiye tekabül etmektedir. Bu nahiye'nin en kalabalık köyü 643 erkek ve 705 kadın olmak üzere toplamda 1.348 kişi ile Pamukçu'dur. Adı geçen nahiye'nin nüfusu en az köyü ise 76 erkek ve 88 kadın olmak üzere toplamda 164 kişi nüfusu ile Kötelyli köyüdür (TCBİGD, 1936: 6-12).

Nüfus olarak ikinci nahiye Şamlı'dır. Şamlı'da toplam 26 köy bulunmaktadır. Burada 6.914 erkek ve 7.393 kadın var olup, bunların toplamı 14.307 kişidir. Bu nahiye'nin en kalabalık köyü toplam 1402 nüfusu ile Şamlı köyü olup, burada 673 erkek ve 729 kadın vardır. Şamlı'nın en küçük köyü ise toplam 51 nüfusu ile İskender köyü olup, bu köyde ise 22 erkek ve 29 kadın vardır. Kepsut ise 6.767 erkek ve 7085 kadın olmak üzere toplamda 13.852 nüfusu ile Balıkesir merkez kazasının üçüncü büyük nahiyesidir. Kepsut'ta toplam 37 köy vardır. Buranın en büyük yerleşim yeri ise 1.608 erkek ve 1534 kadın nüfusu ile yine kendi ismini taşıyan Kepsut'tur. Kepsut'un en küçük köyleri ise Atranos ve Sarıçayır'dır. Bu iki köyün erkek ve kadın nüfuslarına baktığımızda, Atranos'un nüfusu 30 erkek, 29 kadın toplam nüfus 59 iken; Sarıçayır'ın nüfusu 26 erkek, 33 kadın olarak toplam 59 kişidir (TCBİGD, 1936: 6-12).

Balıkesir Merkez kazaya bağlı nahiye'lerden dördüncü büyük nahiye Bigadiç'tir. Bigadiç'te toplam 33 köy vardır. Bu nahiye'nin nüfusu ise 6454 erkek ve 7.163 kadın olmak üzere toplam nüfusu 13.617 kişidir. Nahiye'de nüfusu en fazla olan köy ise 395 erkek ve 422 kadın olarak toplamda 817 nüfusu ile Baba köyüdür. Buranın nüfusu en az olan köyü ise 31 erkek ve 37 kadın olmak üzere toplamda 68 kişi

ile Yörücekler'dir. Merkez kazaya bağlı nüfus bakımından en kalabalık beşinci nahiye ise Çağış nahiyesidir. Bu nahiyede 19 köy olmakla beraber nüfusu 4.781 erkek ve 5.079 kadın olmak üzere toplam 9.860 kişidir. Bu nahiyenin en kalabalık köyü ise Nergiz köyüdür. Köy, 386 erkek ve 447 kadından oluşmakla beraber toplam nüfusu 833 kişidir. Nahiyenin en az nüfuslu köyü ise toplamda 157 nüfusu ile Tatar köyüdür. Bu köyde 72 erkek ve 85 kadın vardır (TCBİGD, 1936: 6-12).

Nüfusu bakımından altıncı nahiye ise İvrindi'dir. Bu nahiyenin 29 köyü vardır. Toplam nüfusu 4.667 erkek ve 4858 kadın olmak üzere 9525 kişidir. Nahiyenin en kalabalık köyü nahiyeye de ismini veren İvrindi'dir. İvrindi'de 752 erkek ve 778 kadın toplam 1.530 kişi vardır. İvrindi'nin en az nüfuslu köyü ise Çavlu köyü olup 60 erkek ve 57 kadın olmak üzere toplam 117 kişidir. Merkez kazaya bağlı yedinci sırada Gireson nahiyesi gelir. Bu nahiyenin nüfusu 4.206 erkek ve 4.565 kadın ile toplamda 8.771 kişidir. Nahiyenin toplam 23 köyü vardır. Bu köylerden nüfusu en fazla olan köy adını nahiyeye de veren Gireson Köyüdür. Köyde 730 erkek ve 820 kadın toplam 1.550 kişi vardır. Nahiyenin nüfusu en düşük olan köyü ise Kocaören köyüdür. Bu köyün 41 erkek ve 41 kadın nüfusu vardır (TCBİGD, 1936: 6-12).

Merkez kazanın nüfusu bakımından sekizinci büyük nahiyesi ise Konakpınar'dır. Bu nahiyenin 3.886 erkek ve 4042 kadın olmak üzere toplam nüfusu 7.928'dir. Adı geçen nahiyenin toplam 26 köyü mevcuttur. Bu köylerden nüfusça en kalabalık olanı Akçe köyüdür. Akçe köyünün 379 erkek ve 415 kadın olmak üzere toplam 794 nüfusu vardır. Nahiyenin nüfusça en küçük köyü ise Kuşkaya köyü olup, bu köyün 37 erkek ve 38 kadın olmak üzere toplamda 75 nüfusu vardır. Merkez kazanın dokuzuncu nahiyesi ise Korucu nahiyesidir. Nüfusu itibarıyla 3.758 erkek ve 3.920 kadın olmak üzere toplam 7.678 kişi olup, adı geçen nahiyenin toplam 24 köyü bulunmaktadır. Bu köylerden en kalabalık nüfusu Yeniceikebir köyü barındırmaktadır. Yeniceikebir'in 440 erkek ve 472 kadın olmak üzere toplam nüfusu 912'dir. Adı geçen nahiyenin nüfusu en az olan köyü ise Kına köyüdür. Bu köy ise 32 erkek ve 32 kadın ile toplam 64 kişidir (TCBİGD, 1936: 6-12).

Küpeler nahiyesi ise nüfusu bakımından Merkez kazanın onuncu en büyük nahiyesidir. Burada 3.031 erkek ve 3.156 kadın olmak üzere toplam 6.187 kişi mevcuttur. Bu nahiyenin toplamda 23 köyü vardır. Köylerinden en fazla nüfusu barındıran köy ise Macarlar köyüdür. Bu köy 275 erkek ve 281 kadın ile toplam 556 kişilik bir nüfusa sahiptir. Adı geçen nahiyenin en küçük köyü ise Köyyeri köyüdür. Burada ise 51 erkek ve 43 kadın olmak üzere toplam 94 kişi yaşamaktadır. Balıkesir'in 1935 nüfus sayımına göre en kalabalık on birinci nahiyesi ise Yağcılar nahiyesidir. Yağcılar nahiyesinde 2297 erkek ve 2505 kadın olmak üzere 4802 kişi yaşamaktadır. Bu nahiyenin toplam 25 köyü vardır. En kalabalık köyü 169 erkek ve 168 kadın ile toplamda 337 nüfusuyla Kızılçukur köyüdür. Adı geçen nahiyenin nüfusu en az olan köyü ise 28 erkek ve 25 kadın olmak üzere toplam nüfusu 53 kişi olan Tazağan köyüdür (TCBİGD, 1936: 6-12).

Adı geçen nüfus sayımına göre Merkez kazanın en kalabalık on ikinci nahiyesi ise Osmanköy nahiyesidir. Osmanköy'ün 2.294 erkek ve 2.515 kadın olmak üzere toplam nüfusu 4.719 kişidir. Nahiyenin toplam 18 köyü bulunmaktadır. Bu nahiyenin en kalabalık köyü ise 453 erkek ve 474 kadın olmak üzere toplam 927 kişi bulunduran Kayapa köyüdür. Bununla beraber nüfusu en az olan köy ise 54 erkek ve 68 kadın ile toplam nüfusu 122 kişi olan Kovukyurt köyüdür. Nüfus büyüklüğü bakımından Merkez kazanın en az nüfusuna sahip ve bu sebeple on üçüncü sırada olan nahiye ise Durak nahiyesidir. Durak nahiyesi 2.244 erkek ve 2.396 kadın olmak üzere toplam 4.640 kişiye ev sahipliği yapmaktadır. Bu nahiyenin toplam 19 köyü vardır. Bu köylerden nüfusu en fazla olan köy İsaalan köyüdür. Bu köy 247 erkek ve 292 kadın olmak üzere toplam nüfus 539 kişidir. Adı geçen nahiyenin nüfusu bakımından en küçük köyü ise Orencik köyüdür. Orencik köyünde ise 42 erkek ve 55 kadın olmak üzere toplam 97 kişi yaşamaktadır (TCBİGD, 1936: 6-12).

Balıkesir vilayetinin diğer kazaları

Merkez kaza dışında nüfusu en çok olan kaza Bandırma'dır. Bu haliyle diğer kazalar arasında Bandırma birinci sırada yer almaktadır. 1935 Nüfus Sayımına göre Bandırma'nın şehir merkezi'nin nüfusu 6.906 erkek ve 6379 kadın olmak üzere toplam nüfusu 13.285 kişidir. Bununla beraber Bandırma'nın toplam altı nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar nüfus yoğunluklarına göre sırasıyla Manyas, Edincik, Şevketiye,

Darıca ve Merkez nahiyesidir. Bu nahiyeler ile birlikte Bandırma kazasının toplam nüfusu ise 25.464 erkek ve 25.527 kadın olmak üzere 50.991 kişidir. Nahiyelerden nüfusça en fazla olan Manyas nahiyesi 5.330 erkek ve 5.397 kadın olmak üzere toplam 10.727 nüfusa sahiptir. Bununla beraber nahiyenin toplam 10 köyü mevcuttur. Bandırma'ya bağlı ikinci büyük nahiye olan Edincik'e baktığımızda ise buranın toplam nüfusu 3.462 erkek ve 3.645 kadın olmak üzere toplam 7.107 kişidir. Adı geçen nahiyenin toplam 11 köyü bulunmaktadır. Bandırma'nın üçüncü büyük nahiyesi ise Şevketiye'dir. Bu nahiye, 3.429 erkek ve 3.649 kadından ibaret olup, toplam nüfusu 7.078 kişidir. Şevketiye nahiyesinin ise toplam 10 köyü vardır. Dördüncü büyük nahiye ise Darıca olup, buranın toplam nüfusu 1.951 erkek ve 1.953 kadın olmak üzere 3.904 kişidir. Adı geçen nahiyesinin ise 13 köyü bulunmaktadır. Bandırma'nın nüfus bakımından en az olan nahiyesi Merkez nahiyesi olup nahiyeler içinde beşinci sıradadır. Merkez nahiyenin 1.893 erkek ve 1.920 kadın olmak üzere toplam nüfusu 3.813 kişidir. Merkez nahiyenin ise toplam 10 köyü vardır (TCBİGD, 1936: 14-15). Balıkesir'in nüfusu bakımından en büyük ikinci kazası Gönen'dir. Gönen'in şehir merkezi 4.468 erkek ve 5.219 kadın ile toplam 9.687 kişiyi barındırmaktadır. Ayrıca burada belediye hizmetleri de verilmektedir. Gönen'in toplam dört nahiyesi vardır. Bunlar nüfus yoğunluklarına göre sırasıyla Merkez, Sarı, Çakır ve Kavak nahiyeleridir. Gönen şehir merkezi ve nahiyeler ile birlikte kazanın toplam nüfusu 48.950 kişidir. Nüfus itibarıyla sıralamada birinci olan Merkez nahiyesinin toplam nüfusu 19.392 kişidir. Bu nüfusun 9361'i erkek, 10.031 de kadındır. Bununla beraber Merkez nahiyenin 53 köyü vardır. Merkez nahiyenin ardından Sarı nahiyesi gelmektedir. Sarı nahiyesinde ise toplam nüfus 9.391 kişidir. Bu nüfusun 4.606'sı erkek 4.785'i ise kadındır. Sarı nahiyesinin toplam 17 köyü bulunmaktadır. Nüfusu bakımından üçüncü sırada ise Çakır nahiyesi gelmektedir. Bu nahiyenin 2.883 erkek ve 2.955 kadın olmak üzere toplam nüfusu 5.788'dir. Köy sayısı ise toplam 15'tir. Son nahiye ise Kavak nahiyesidir. Bu nahiyenin 2.139'u erkek 2.193 ise kadındır. Böylece toplam nüfusu 4.332 kişidir. Adı geçen nahiyenin toplam 10 köyü bulunmakla beraber bir de 104 erkekten müteşekkil yol işçileri de vardır (TCBİGD, 1936: 20-21).

Tablodan edindiğimiz verilere göre Balıkesir'in nüfusu bakımından en fazla olan üçüncü kazası Edremit'tir. Edremit'in şehir merkezi 7.106 erkek ve 5.450 kadın olmak üzere toplam nüfus 12.556 kişidir. Yine burada da Gönen'de olduğu gibi belediye hizmetlerinin verildiği görülmektedir. Toplam sahip olduğu nahiye ise dört olup, bunlar nüfus büyüklüklerine göre sırasıyla Havran, Hamdibey, Merkez ve Altınoluk nahiyeleridir. Edremit'in kendisine bağlı nahiyeleri ile toplam nüfusu ise 46.139 kişidir. Nüfus büyüklüğüne göre Havran Edremit'in en kalabalık nahiyesidir. Buranın erkek nüfusu 6.801 ve kadın nüfusu 7.104 kişi iken toplam nüfusu 13.905 kişidir. Bununla beraber Havran'da toplam 25 köy vardır. Havran'dan sonra ikinci büyük nahiye ise Hamdibeydir. Hamdibey 4.268 erkek ve 4.607 kadın olmak üzere toplam 8.875 kişiyi barındırmaktadır. Toplam köy sayısı ise 36'dır. Edremit'in Merkez nahiyesi nüfus büyüklüğü bakımından kazanın üçüncü büyük nahiyesi olarak görülmektedir. Bu anlamda Merkez nahiyenin 3.859 erkek ve 3.969 kadın olmak üzere toplam 7.828 nüfusu vardır. Nahiyede 21 köy vardır. Edremit'in nüfusu bakımından en küçük nahiyesi ise Altınoluk'tur. Altınoluk'ta 1.424 erkek ve 1.551 kadın olmak üzere toplam 2.975 kişi yaşamaktadır. Bununla beraber toplamda 7 köyü bulunmaktadır (TCBİGD, 1936: 18-19). Balıkesir'in dördüncü büyük kazası Sındırgı'dır. Sındırgı kaza merkezi 1.258 erkek ve 1.315 kadın olmak üzere toplam nüfusu 2.573 kişiden ibarettir. Belediye hizmetlerinin de verildiği Kazanın kendisine bağlı üç nahiyesi vardır. Bunlar sırasıyla Merkez, Çorum ve Gölcük nahiyeleridir. Bununla beraber Sındırgı'nın nüfusu bütün bu nahiyeleri ile hesaplandığında toplam 32.971 rakamına ulaşılır. Nüfusu bakımından en büyük Merkez nahiyesinin 7.640 erkek ve 8.425 kadın olmak üzere toplam nüfusu 16.066 kişidir. Merkez nahiyenin 41 köyü mevcuttur. İkinci en büyük nahiye olan Çorum'un nüfus özelliklerine bakıldığında; 4.082 erkek ve 4.864 kadın olmak üzere toplam 8.945 nüfusu vardır. Bu nahiyenin toplam 20 köyü mevcuttur. Büyüklük bakımından Sındırgı'nın en küçük nahiyesi ise Gölcük olup, 2.537 erkek ve 2.849 kadın olmak üzere toplam nüfusu 5.396 kişidir. Gölcük'te ise toplam 14 köy mevcuttur (TCBİGD, 1936: 22-23).

Balya ise Balıkesir'in beşinci büyük kazasıdır. Belediye hizmetlerinin de verildiği Balya'nın kaza merkezi 1.402 erkek ve 1.329 kadın toplam nüfusu 2.731 kişidir. Balya'nın toplam dört nahiyesi vardır. Bunlar nüfus yoğunluklarına göre sırasıyla Merkez, Orhanlar, Pazarköy ve Ilıca nahiyeleridir. Balya'nın bu dört nahiye ile birlikte toplam nüfusu 31.632 kişidir. Balya'nın en büyük nahiyesi Merkez nahiyesidir. Bu nahiye 5.595 erkek ve 6.029 kadın ile toplam 11.625 nüfusa sahiptir. Merkez nahiyede 30 köy bulunmaktadır. İkinci büyük nahiye ise Orhanlar'dır. Burada ise 3.446 erkek ve 3.531 kadın

olmak üzere toplam 6.977 kişi yaşamaktadır. Mevcut köy adedi ise 11'dir. Üçüncü nahiye ise Pazarköy nahiyesi olup, bu nahiyede 2.815 erkek ve 3.017 kadın toplam 5.832 kişi mevcuttur. Adı geçen nahiyenin 10 köyü vardır. Ilıca ise dördüncü nahiye olup, 2.145 erkek ve 2.322 kadın olmak üzere toplam 4467 kişiden mürekkeptir. Burada da 10 köy vardır (TCBİGD, 1936: 13-14). Balya'dan sonra Susıgırlık, Bakılesir'in en büyük altıncı nahiyesidir. Susıgırlık'ın merkez nüfusu toplam 5.569 kişi olmakla beraber burada 3.055 erkek ve 2.514 kadın vardır. Belediye hizmetlerinin de verildiği Kazanın nüfus yoğunluklarına göre sırasıyla Merkez, Ömerköy ve Göbel adlı üç nahiyesi bulunmaktadır. Susıgırlık'ın bütün bu nahiyeleri ile toplam nüfusu ise 30.374 kişidir. Birinci sırada olan Merkez nahiyesi 5.619 erkek ve 5.889 kadın olmak üzere toplam 11.508 kişiyi barındırmaktadır. Toplam 25 köye sahiptir. İkinci büyük nahiye olan Ömerköy de ise 3.741 erkek ve 4.083 kadın olmak üzere toplam 7.821 kişi yaşamaktadır. Bu nahiyenin toplam 17 köyü bulunmaktadır. Üçüncü sırada olan Göbek nahiyesi ise 2.603 erkek ve 2.870 kadın olmak üzere toplam 5.473 kişinin yaşadığı bir yerdir. Bu nahiyenin toplam 9 köyü vardır (TCBİGD, 1936: 23-24).

Dursunbey ise Balıkesir'in kazaları arasında yedinci sıradadır. Bu kaza merkezinde 1.470 erkek ve 1.808 kadın olmak üzere toplam 3.278 kişi kaydedilmiştir. Belediye hizmetlerinin faal olduğu kazanın nüfus yoğunluklarına göre sırasıyla Merkez, Gökçedağ, Kavacık ve Kireç adlarında toplam dört nahiyesi vardır. Bu nahiyeler ile birlikte Dursunbey'in toplam nüfusu 28.534 kişiye tekabül etmektedir. Merkez nahiyesinin 4.582 erkek ve 5.066 kadın olmak üzere toplamda 9.648 nüfusu bulunmaktadır. Toplam 32 köyü bulunmaktadır. İkinci sırada olan Gökçedağ nahiyesi ise 3.586 erkek ve 4.367 kadın toplam nüfusu 7.953 kişiden mürekkeptir. Bu kazanın toplam 41 köyü mevcuttur. Kavacık nahiyesi ise Dursunbey'in üçüncü büyük nahiyesi olup, 2.179 erkek ve 2.232 kadın olmak üzere toplam 4.411 kişidir. Ayrıca 225 erkek yol işçisi de kayıtlara geçmiştir. Kavacık'tan sonra gelen ve Dursunbey'in en küçük nahiyesi ise Kireç nahiyesidir. Bu nahiyenin 1.548 erkek ve 1.696 kadın olmak üzere toplam nüfusu 3.244 kişi olup toplam 15 köyü mevcuttur (TCBİGD, 1936: 16-18). Ayvalık, 1935 nüfus sayımına göre nüfus bakımından Balıkesir'in kazaları arasında sekizinci sırada yer almaktadır. Bu anlamda kaza merkezi 6.563 erkek ve 6.525 kadın olmak üzere toplam 13.088 kişiden müteşekkildir. Belediye hizmetlerinin verildiği kazanın toplam üç nahiyesi vardır. Bunlar nüfus büyüklüğüne göre Altınova, Merkez ve Alibey olarak tespit edilmiştir. Ayvalık'ın bu üç nahiye ile birlikte toplam nüfusu 22.539 kişidir. Altınova nahiyesi 2.444 erkek ve 2.381 kadın olmak üzere toplam nüfusu 4.825 kişidir. Ayrıca Ayvalık kazası gibi burada da belediye hizmetleri tatbik edilmektedir. Bu nahiyenin toplam 11 köyü vardır. Merkez nahiyesi ise ikinci sırada olup, 1358 erkek ve 1245 kadın olmak üzere toplam 13.088 kişiye sahiptir. Burada toplam 6 köy bulunmaktadır. Alibey ise Ayvalık'ın üçüncü büyük nahiyesi olup, 1.025 erkek ve 997 kadın ile toplam 2023 nüfusa sahiptir. Yine burada da belediye hizmetlerinin verildiği görülmektedir (TCBİGD, 1936: 13). Burhaniye 1935'te nüfus yoğunluğuna göre Balıkesir'in dokuzuncu sırada olan kazasıdır. Kazanın merkezinde 2.882 erkek ve 2.715 kadın toplam 5.598 kişi vardır. Belediye hizmetlerinin verildiği kazanın toplam iki nahiyesi vardır. Bu nahiyeler sırasıyla Merkez ve Armutova'dır. Burhaniye bu nahiyeleri ile birlikte 21.596 nüfusa sahiptir. Birinci sırada yer alan Merkez nahiyesi 5.409 erkek ve 5.637 kadın olmak üzere toplam 11.046 kişi nüfus barındırmaktadır. Bununla beraber toplam 29 köyü de vardır. Kazanın ikinci ve son nahiyesi olan Armutova'da ise 2514 erkek ve 2438 kadın olmak üzere toplam 4.952 kişi yaşamaktadır. Nahiyeye bağlı köy sayısı ise 15'tir (TCBİGD, 1936: 16). Erdek, nüfus itibarıyla onuncu sırada olan Balıkesir'in son nahiyesidir. Erdek merkez nüfusu 2.361 erkek ve 2.328 kadından müteşekkil, toplam 4.689 yerleşimciye sahiptir. Belediye hizmetlerinin verildiği kazanın toplam iki nahiyesi vardır. Bunlar sırasıyla Merkez ve Marmara nahiyeleridir. Bu iki nahiye ile birlikte Erdek'in toplam nüfusu 13.689 kişidir. İlk sırada yer alan Merkez nahiyesinde 3.042 erkek ve 2.908 kadın olmak üzere toplam 5.950 kişi mevcuttur. Buranın 16 köyü vardır. İkinci sırada yer alan Marmara nahiyesinde ise 1579 erkek ve 1501 kadın mevcut olmakla birlikte toplam 3.050 kişi nahiyede yaşamaktadır. Nahiyenin 13 köyü vardır (TCBİGD, 1936: 19-20).

Balıkesir'de okur-yazarlık durumu

Nitelikli bir nüfus yapısı, toplum içindeki eğitilmiş olanların çoğunlukta olmasıyla doğru orantılıdır. 1935 Nüfus Sayımına göre Türkiye genelinde okuma ve yazma bilen kişi sayısının 2.475.748 yalnızca okuma bilen kişi sayısının ise 42.130 kişi olduğunu göstermiştir. Böylece Türkiye geneli okuma bilen toplam kişi sayısı 2.517.878 kişidir (TCBİGD, 1937:201).

Tablo 2: 1935 nüfus sayımına göre Balıkesir merkez (şehir)'de okuma-yazma oranları

Yaş Grupları	Erkek						Kadın					
	Okuma ve Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen	Bilmeyen	Toplam	Yüzde Oran		Okuma ve Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen	Bilmeyen	Toplam	Yüzde Oran	
					Bilen	Bilmeyen					Bilen	Bilmeyen
0-4	-	-	1.287	1.287	-	100.0	-	-	1.278	1.278	-	100.0
5	-	-	336	336	-	100.0	-	-	285	285	-	100.0
6	-	-	308	308	-	100.0	-	-	274	274	-	100.0
7	226	-	106	332	68.1	31.9	78	1	287	366	21.6	78.4
8	222	-	122	344	64.5	35.5	158	1	190	349	45.6	54.4
9	283	-	54	337	84.0	16.0	168	1	126	295	57.3	42.7
10	282	-	54	336	83.9	16.1	170	-	113	283	60.1	39.9
11	246	-	38	284	86.6	13.4	138	-	82	220	62.7	37.3
12	311	-	87	398	78.1	21.9	160	1	145	306	52.6	47.4
13	261	-	45	306	85.3	14.7	136	-	95	231	58.9	41.1
14	248	-	41	289	85.8	14.2	131	2	58	191	69.6	30.4
15	187	-	51	238	78.6	21.4	117	-	101	218	53.7	46.3
16	119	-	30	149	79.9	20.1	94	-	62	156	60.3	39.7
17	82	-	22	104	78.8	21.2	64	-	40	104	61.5	38.5
18	128	1	57	186	69.4	30.8	121	-	106	227	58.3	46.7
19	94	-	43	137	68.6	31.4	70	-	68	138	50.7	49.3
20-24	1.285	6	833	2.124	60.8	39.2	558	9	680	1249	45.5	54.5
25-29	1080	7	560	1647	66.0	34.0	362	3	747	1.112	32.8	67.2
30-34	607	3	445	1055	57.8	42.2	248	10	729	987	26.1	78.9
35-39	445	3	425	873	51.3	48.7	167	5	721	893	19.3	80.7
40-44	315	8	330	653	49.5	50.5	72	2	674	748	9.9	90.1
45-49	222	7	296	525	43.6	56.4	35	1	571	607	5.9	94.1
50-54	145	5	279	429	35.0	65.0	28	2	534	564	5.3	94.7
55-59	84	4	224	312	28.2	71.8	11	1	433	445	2.7	97.3
60-64	74	6	271	351	22.8	77.2	8	2	525	535	1.9	98.1
65-69	28	3	197	228	13.6	86.4	-	1	236	237	0.4	99.6
70-74	16	1	175	192	8.9	91.1	1	-	234	235	0.4	99.6
75-79	4	-	81	85	4.7	95.3	-	-	73	73	-	100.0
80-84	-	1	46	47	2.1	97.9	-	-	90	90	-	100.0
85-89	-	-	17	17	-	100.0	3	-	33	36	8.3	91.7
90-94	-	-	11	11	-	100.0	-	-	25	25	-	100.0
95	1	-	4	5	20.0	80.0	-	-	12	12	-	100.0
Meçhul	2	-	2	4	50.0	50.0	-	-	3	3	-	100.0
TOPLAM	6.997	55	6.877	13.929	50.6	49.4	3098	42	9630	12.770	24.6	75.4

Kaynak: (TCBİGD, 1936: 42).

Genel okuma oranı üzerinden Balıkesir merkez kaza ve vilayetin durumunu ise görmeye çalışalım. 1935 Nüfus sayımı okuma-yazma hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Bu bilgileri değerlendirirken makalemizin kompozisyonu gereği önce Balıkesir vilayeti genel okuma-yazma verileri değerlendirilecektir. Daha sonra da Balıkesir Merkez kaza yani şehir ele alınacaktır.

Bu verileri analiz etmeden önce Türkiye'nin bu dönemde bir alfabe değişikliğine gittiği sürecini de dikkate almak sağlıklı bir değerlendirme yapmak için gereklidir. Ek:1'deki tabloya göre Vilayet geneli okuma-yazma verilerini incelediğimizde erkek ve kadın okuryazarlığı ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarılmıştır (TCBİGD, 1936:186). Nitekim toplam 236.637 erkek nüfusun 54.407'si okuma ve yazma biliyorken sadece okuma bilen erkekler ise 709 kişidir. Bununla beraber toplam 244.735 kadın nüfusun 18.381'ni okuma ve yazma biliyorken sadece okuma bilen kadınların sayısı ise 416'dır. Bütün bu verilerden anladığımıza göre Balıkesir vilayetinde erkeklerin %23'ü okuma-yazma bilirken kadınların ise yaklaşık olarak % 8'i okuma-yazma bilmektedir. Balıkesir vilayetinin toplam nüfusunun 481.372 kişi olduğu dikkate alındığında tüm vilayetin erkek ve kadın okuma yazma bilen toplamı 72.788 kişi olup, bunun oranı ise %15,35'dir. Bu sayılar ve oranlar bize 1935 yılında okuma ve yazma seviyesinin

Balıkesir vilayetinde henüz istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Fakat durumu 1927 nüfus sayımı verilerine göre değerlendirdiğimizde Balıkesir vilayetinde okuma ve yazma bilen kişi sayısı 1927 yılında 34.784 kişi olarak tespit edilmiştir (TCBİUM, 1929 a: 5). Bu da geçen sekiz yılda okuma yazma bilen sayısında kayda değer bir artışın olduğunu bize göstermektedir.

Tablo 2'ye (TCBİGD, 1936: 42) göre Balıkesir şehir merkezinde ise toplam 13.929 erkek nüfusun 6997'si okuma ve yazma biliyor iken yalnızca okuma bilenlerin sayısı 55 kişidir Kadınlarda ise toplam 12.770 kişiden okuma ve yazma bilenlerin sayısı 3098 kişi iken sadece okuma bilenlerin sayısı ise 12 kişidir. Bu bakımdan Balıkesir şehir merkezinde toplam nüfusun 26.699 kişi olduğu dikkate alındığında, okuma-yazma bilen erkek ve kadın sayısının 10.162 olduğu, bu sayının oran olarak yaklaşık %38'e tekabül ettiği dikkat çekmektedir. Böylelikle eğitimde Balıkesir şehir merkezi vilayetin geneline göre nispeten daha yeterli bir durumdadır diyebiliriz.

Tablo 4 ve Ek 1'deki tablonun verilerinden Balıkesir vilayet genelinde ve şehir merkezinde yaş grupları temelinde okuma-yazma oranları incelendiğinde; Balıkesir vilayet genelinde ilköğretim çağındaki olan gruplarda henüz okuma-yazma oranının istenilen seviyede olmadığı görülür. Buna karşın Balıkesir şehirde ilköğretim gruplarında okuma-yazma oranı, vilayete göre daha ileri bir seviyede olduğunu tespit etmek mümkündür. Elde edilen bu sonucun şehir merkezinde eğitim olanaklarının vilayete göre ki, bir vilayet bütün kazalar ve bağlı köyleri ihtiva etmektedir, daha iyi şartlara sahip olması ile açıklanabilir. Nitekim 1935 yılında Balıkesir'de nüfusun büyük bir çoğunluğunun kırsal alanda yaşıyor olması eğitimde bazı yoksunlukları da beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmasa gerekir.

Vilayetteki nüfusun doğum yerleri bakımından taksimi

1935 yılı Türkiye geneli nüfus sayımına göre ülke dışında doğanların sayısı 962.159 kişidir. Bu haliyle tüm ülkede yabancı memleketlerde doğanların oranı %6'dır. Nüfusun geri kalan %94'ü ise Türkiye içinden doğanlardan oluşmaktaydı (TCBİGD, 1937:175). Bu anlamda 1935 nüfusu sayımına göre Balıkesir merkez kazanın ve vilayetinin doğum yerleri itibariyle oranları Tablo 3 ve Ek 3'den ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Tablodaki bilgileri değerlendirirken 1924'ten 1935'e kadar devam eden Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin etkisini de birlikte değerlendirmek gerekir.

Balıkesir merkez kaza (şehir) verilerini değerlendirmeden önce Ek 3'teki tabloya³ göre Balıkesir vilayeti geneli doğum yerleri itibariyle nüfus yapısına baktığımızda; 1935 yılı Balıkesir vilayetinde en fazla çoğunluğa sahip olanlar Türkiye doğumlulardır (TCBİGD, 1936: 175). Balıkesir vilayetinde Türkiye'de doğanların 209.101'i erkek ve 216.785'i kadındır. Bunların toplam nüfusu ise 425.886 kişidir. Bu da 1935 yılında Balıkesir vilayetinde yaşayan toplam nüfusun %88'nin Türkiye'de doğduğunu göstermektedir. Bu durum bize Balıkesir vilayetinde Türkiye doğumlu olan nüfusun çoğunlukta olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

1935 nüfus sayımı verilerine göre Balıkesir vilayetinde nüfusun çoğunluğu Balıkesir'de doğan kişilerden meydana gelmiştir. Bununla birlikte Balıkesir dışında farklı vilayetlerde doğanlar da vardır. Ancak farklı vilayetlerde doğan nüfus, Vilayetin genel nüfusuna oranla azınlıkta kalmaktadır. Adı geçen yılda Balıkesir vilayetinde yaşayan 404.914 kişi Balıkesir vilayetinde doğanlardır. Bu da bize Vilayetin nüfusunun %95'nin Balıkesir doğumlu olduğunu göstermektedir. Balıkesir vilayeti içinde başka vilayetlerde doğanların nüfusu ise 12.880 erkek ve 8092 kadın olmak üzere toplam 20.972 kişidir. Böylece Balıkesir vilayetinde diğer vilayet doğumluların oranının yaklaşık olarak %5 olduğu ortaya çıkmaktadır.

³ Balıkesir vilayeti nüfusunun doğum yerleri bakımından taksimi ile ilgili tablo için bkz. Ek-3.

Tablo 3: 1935 nüfus sayımına göre Balıkesir merkez nüfusun doğum yerleri bakımından ayrılışı

Doğum Yerleri	Kesin Rakamlar			Oran	
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye’de doğanlar	12.063	11.063	23.126	86.0	86.3
Yabancı Ülkelerde doğanlar	1.866	1.707	3.573	13.0	13.7
Toplam	13.929	12.770	26.699	100.0	100.0
Aynı kazada doğanlar	9.071	9.346	18.417	75.0	84.8
Vilayetin başka kazasında doğanlar	891	417	1.308	73.8	87.7
Başka vilayette doğanlar	2.101	1.300	3.401	174.2	117.5
Toplam	12.063	11.063	23.126	100.0	100.0
Almanya	2	1	3	1.1	0.6
Arnavutluk	33	25	58	17.7	14.6
Avusturya	2	2	4	1.1	1.2
Bulgaristan	900	918	1.818	48.3	53.8
Fransa	3	1	4	3.2	0.6
İngiltere	6	1	7	0.1	0.0
İtalya	3	8	11	1.6	4.7
Romanya	121	103	224	64.8	60.3
Rusya	39	26	65	20.9	15.2
Yugoslavya	351	283	634	188.1	16.8
Yunanistan	344	301	645	184.4	176.3
Filistin	-	2	2	-	1.2
Hicaz	1	1	2	0.5	0.6
İran	7	-	7	3.8	-
Irak	6	1	7	3.2	0.6
Suriye	11	11	22	5.9	6.4
Mısır	1	3	4	0.5	1.8
Saire	20	1	21	10.7	0.6
Mechul	16	19	35	8.6	11.1
TOPLAM	1.886	1.707	3.573	100.0	100.0

Kaynak: (TCBİGD, 1936: 32).

Adı geçen nüfus sayımından tespit ettiğimiz bir diğer veri ise yabancı memleketlerde doğanların nüfusu ve bu nüfusun Balıkesir vilayeti genelindeki oranlarıdır. 1935 yılında Balıkesir vilayetinde yaşayıp da doğum yerleri yurt dışı olan kişilerin sayısal verilerine baktığımızda; bunların 27.536 erkek ve 27.950 kadın olmak üzere toplam 55.486 kişi olduğu görülür. Buradan hareketle bu nüfusun toplam Balıkesir vilayet nüfusu içindeki oranı ise yaklaşık olarak %12’dir. Elde edilen bu oran Türkiye ortalamasının üstünde bir orandır. Bu oran, Vilayetin coğrafi konumu düşünüldüğünde ve 1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi de dikkate alındığında anlaşılabilir bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 1927 nüfus sayımında Balıkesir’de yabancı devletlerde doğanların miktarı erkek ve kadın toplam 18.073 kişi iken bunun vilayet ortalaması %4.30 olduğu görülür. Bu da geçen sekiz yılda özellikle Türk-Yunan Mübadelesinin Balıkesir’e etkileri bakımından önemlidir (Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (TCBİUM), 1929 b: 36).

Bu bilgiler ışığında Balıkesir vilayet genelinde yabancı ülkede doğanların içinde en fazla 11.447’si erkek, 11.907’si ise kadın olmak üzere toplamda 23.354 ile Yunanistan’da doğanlar oluşturmaktadır. Bu sayı da vilayet nüfusunu oluşturan yabancı ülke doğumlu olanların içinde %42.08’nin Yunanistan’dan doğanların oluşturduğu anlamına gelir. Yunanistan’ı takiben 9.387 erkek ve 10.299 kadın ile toplamda 19.686 kişi ile Bulgaristan gelmektedir. Bulgaristan’ın yabancı ülke doğumlu olanların içindeki oranı ise %35 olarak görülmektedir. Üçüncü sırada 3.557 erkek ve 2.869 kadın ile toplamda 6.426 kişi ile Yugoslavya’dır. Yugoslavya doğumluların oranı ise %11’dir. Romanya ise 1651 erkek ve 1.685 kadın ile toplam nüfusu 3.336 kişiye tekabül etmektedir. Böylelikle %6 oran ile Romanya dördüncü sıradadır. Son olarak kayda değer bir diğer ülke ise 573 erkek ve 542 kadın ile toplam nüfusu 1.115 kişi ile %2 orana sahip Rusya gelmektedir.

Balıkesir vilayetinin genel durumunu gördükten sonra şimdi de Balıkesir merkez kaza yani şehrin durumunu değerlendirdiğimizde; Tablo 3’teki (TCBİGD, 1936: 32) bilgilerden anlaşıldığına göre 1935

yılında Balıkesir merkez kazası (şehir) içinde çoğunluğu oluşturanlar Türkiye doğumlulardır. Bunların 12.063'ü erkek ve 11.063'ü kadından ibaret olup, toplam nüfusları 23.126 kişidir. Bu haliyle bahse konu olan sayının oranına baktığımızda 1935 yılında Balıkesir'de yaşayanların %87'sinin Türkiye'de dünyaya geldikleri görülmektedir. Tablo 3'ten ulaştığımız bir diğer veri ise Balıkesir merkez nüfusunun çoğunluğunu yine burada doğanların oluşturduğu bilgisidir. Bu anlamda farklı vilayetlerde doğanlar olmakla beraber bunların sayısı çok fazla değildir. Nitekim 1935 yılında Balıkesir merkez nüfusunu oluşturanların 9962'si erkek ve 9763 kadındır. Böylece Balıkesir'in toplam nüfusu 19.725 kişidir. Bu da Balıkesir şehrinin nüfusunun yaklaşık %85'nin Balıkesir doğumlu olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bununla beraber Balıkesir merkez nüfusu içinde başka şehirlerde doğanların ise toplam sayısı 2101'i erkek ve 1300'ü kadından ibaret olup, bunların toplamı 3401 kişidir. Bu da, Balıkesir merkez şehrinin toplam nüfusu içinde %15 oranında başka şehirlerde doğan kişiler olduğunu göstermektedir. Adı geçen tablodan ayrıca farklı ülkelerde doğup da Balıkesir şehrinde yaşayan kişilerin de bilgisini elde etmek mümkündür. 1935 yılında başka ülkelerde doğup da Balıkesir şehrinde yaşayan toplam nüfus 3.573 kişidir. Bunların 1886'sı erkek ve 1707'si kadındır ve toplam Balıkesir şehri nüfusu içindeki yüzdelik oranları ise %13'tür. Bu bilgiden hareketle daha önce de tespit edildiği üzere adı geçen şehir merkezinde burada bulunan toplam nüfusun %87'sini Türkiye'de doğanlar teşkil ederken yabancı ülkelerde doğanların oranı %13'tür. Zira bu oranlar 1935 yılı itibarıyla olup, günümüzde bu oranın oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Balıkesir şehri nüfusu içinde yabancı ülkelerde doğanların içinde en fazla 900'ü erkek ve 918'i kadın olmak üzere toplamda 1818 kişi ile Bulgaristan'da doğanlar oluşturmaktadır. Bu da şehir nüfusunu oluşturan yabancı ülke doğumluların %51'nin Bulgaristan'dan doğanların oluşturduğu anlamına gelmektedir. Bununla beraber şehir merkezinin toplam nüfusuna göre ise bu oran %6'ya tekabül etmektedir. Bulgaristan'dan sonra 344 erkek ve 301 kadın ile toplamda 645 kişi ile Yunanistan gelmektedir. Bu ülkenin de yabancı ülke doğumlular arasındaki yüzdelik oranı %18 olmakla beraber şehir merkezinin toplam nüfusuna göre ise yüzdelik oranı %2'dir. Yabancı ülke doğumlular arasında nüfusu en kalabalık bir diğer ülke ise Yugoslavya olup, bu anlamda adı geçen ülke üçüncü sıradadır. Bu ülkenin sayısal verilerine baktığımızda; 351 erkek ve 283 kadın olmak üzere toplam 634 kişiden oluştuğu görülmektedir. Bu sayısal değerleriyle Yugoslavya'nın yabancı ülke doğumlular arasındaki yüzdelik oranı %17 olup, şehir merkezinin toplam nüfusuna göre ise yüzdelik oranı %1.72'dir. Dördüncü sırayı ise 121 erkek ve 103 kadın olmak üzere toplam 224 kişi ile Romanya'nın aldığını görmekteyiz. Romanya'nın da yabancı ülke doğumlular arasındaki yüzdelik oranı %6.26'dır. Bu ülkenin şehir merkezinin toplam nüfusuna göre %0,83 bir değer de kaldığı görülmektedir.

Engelliler itibarıyla Balıkesir nüfusu

Nüfusa etki eden bir diğer durum ise bir bölgenin nüfusu içindeki vücut engelliliği ve vücut sağlamlığıdır. 1935 nüfus sayımına göre ülke genelinde görünür sakatlığı olanların sayısı 315.677 kişidir (TCBİGD, 1937: 103). Bu genel durum ışığında Balıkesir merkez kaza ve vilayetinin durumu ise aşağıda ele alınacaktır.

1935 Nüfus sayımına göre edindiğimiz verilere göre sakat ya da bir diğer deyişle engelli kişi sayısının toplam nüfus içinde fazla bir yekûn tutmadığı ve hiçbir engeli olmayıp sağlam olan insanların sayısının Balıkesir vilayet geneli nüfusu içindeki oranının %98 olduğu görülmektedir. Nitekim 1935 yılı itibarıyla toplam nüfusu 481.372 olan Balıkesir vilayetinde engelli olan kişi sayısının 8.337 olduğu görülmektedir. Bu noktada 1927 Nüfus sayımı verilerine baktığımızda; Balıkesir vilayetinde erkek ve kadın olmak üzere toplam engelli sayısı 3.786 kişidir (TCBİUM, 1929 a:XLIX). Görüldüğü üzere 1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre neredeyse sakatlık durumunda %50 bir artışın olduğu görülmektedir. Dikkat çeken bu durumu Balıkesir vilayetinde sekiz senede artan nüfusu ile açıklayabiliriz.

Ek 4'teki tabloya⁴ göre Balıkesir vilayetinde en fazla engellinin olduğu yerin 2584 kişi ile Balıkesir şehri, merkez nahiye ve merkez kazaya bağlı diğer nahiyeler olduğu anlaşılmaktadır (TCBİGD, 1936: 184). Adı geçen nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinde pek çok farklı türde engelli olan çok sayıda

⁴ Balıkesir vilayeti nüfusunun engelliler bakımından taksimi ile ilgili tablo için bkz. Ek- 4.

kişi bulunmaktadır. En fazla engelli türünün 2.622 vaka ile bir ayağı topallık olduğu görülür. Topallığı ise 1.803 vaka ile bir kolu çolak olmak takip eder. Bir kolu çolak olmayı 1.013 ile körlük takip etmektedir. Bu üç engellilik dışında kötürüm, dilsiz, kambur, sağır, iki ayağı topal, iki kolu çolak kişiler de mevcuttur. Bunlar arasında en az görülen engellilik ise iki kolu çolak olmak gelmektedir. Bu verilerden 1935 yılında Balıkesir vilayetinde en fazla görülen engelliliğin bir ayağı topallık iken en az görülen engellilik durumu ise iki kolu çolak olmak gelmektedir.

Vilayetin en fazla engelli nüfusun yaşadığı yerin Balıkesir şehri merkez kazası olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu anlamda Vilayetin en az engellinin yaşadığı kazası ise 413 kişi ile Ayvalık olduğu görülmektedir. Tabii bu değerlendirmeler nüfus sayıları üzerinden değerlendirilmektedir. Zira nüfusu fazla olan yerleşim yerlerinin buna paralel olarak engelli sayılarının da fazla olması mukadderdir. Aynı şekilde nüfusu az olan yerlerin ise engelli sayılarının da düştüğü görülmekte olup, değerlendirmelerin nüfus sayıları ile ilgili olduğu unutulmamalıdır. Vilayetin engelli olma açısından genel durumu bu şekilde görüldükten sonra şimdi de Tablo 4'den (TCBİGD, 1936: 40) Balıkesir şehrinin aynı konuda nasıl bir tablo çizdiğini görmeye çalışılacaktır.

Tablo 4: Balıkesir şehrinin (merkez) sakatlı nüfus miktarı

Sakatlıklar	Kesin Rakamlar			Oran %		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam %
Kör	33	24	57	10.9	17.5	13.0
Bir Kolu Çolak	75	15	90	24.8	10.9	20.5
İki Kolu Çolak	21	2	23	7.0	1.5	5.2
Bir Ayağı Topal	88	43	131	29.1	31.4	29.9
İki Ayağı Topal	8	5	13	2.6	3.7	3.0
Sağır Dilsiz	42	24	66	18.9	17.5	15.0
Kambur	15	11	26	5.0	8.0	5.9
Kötürüm	12	8	20	4.0	5.8	4.6
Müteaddit	2	-	2	0.7	-	0.4
Sair Hastalıklar	6	5	11	2.0	3.7	3.5
TOPLAM	302	137	439	100.0	100.0	100.0

Kaynak: (TCBİGD, 1936: 40).

Adı geçen nüfus sayımı verilerine göre şehirde toplam 439 kişi engelli olup, bunların 302'si erkek ve 137'si kadındır. Bu sayı Balıkesir şehir nüfusu olan 26.699 sayısına göre hesaplandığında; yüzdeler oran %1.64 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber en fazla görülen engellilik, bir ayağı topallık durumudur. Bu sakatlığın toplam mevcudu 131 kişi olmakla beraber adı geçen sakatlığın % 88'si erkek ve % 43'ü kadın olduğu görülür. İkinci engellilik durumu ise bir kolu çolak olmaktır. Bu durumda olanların 75'i erkek ve 15'i kadından ibaret olup, bunların toplamı 90 kişidir. Üçüncü sırada sağırılık ve dilsizlik gelmektedir. Bu da 42 erkek ve 24 kadından müteşekkil olmak üzere toplamda 66 kişiye karşılık gelmektedir. Körlük ise 33 erkek ve 24 kadın ile toplam 57 kişiden meydana gelmektedir ki bu sakatlık da dördüncü sıradadır. En az görülen engellilik durumu ise iki ayağı topal olma durumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meslekler itibariyle Balıkesir'in nüfus özellikleri

1929 Büyük Buhranı Dünya genelinde büyük bir ekonomik krize yol açtı. Bu ekonomik kriz, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinde de olumsuz bir takım etkiler ortaya çıkardı. Tarım ürünleri fiyatlarının dünya genelinde muazzam bir derecede düşmesi, bir tarım ihracatçısı olan Türkiye'nin ekonomi politikalarında bir değişimi kaçınılmaz kıldı. Nitekim Devletçilik ilkesi ile sanayi alanında bir atılımın yapılması elzem oldu. Bu anlamda sanayileşme alanında kısmen bir ivme kazanıldı. Balıkesir de Türkiye'de uygulamaya geçirilen ekonomik dönüşümde bir vilayet olarak kendi değişim tecrübesini yaşamıştır diyebiliriz. Bu anlamda bir toplumun mesleki kollarına ait bilgiler o toplumun ekonomik yapısı hakkında bir fikre ulaşmak için önemli bir göstergedir. 1935 Nüfus Sayımında da bu türden bir göstergede nüfusun mesleki yapısı ortaya çıkarılmıştır. Adı geçen sayımda Türkiye genelinde tarım kolunda 6.299.356 kişi, sanayi kolunda 656.421, ticaret kolunda 218.308, nakliye kolunda 121.614, serbest meslek alanında 398.338, ev işlerinde 46.456, mesleksiz yani işsiz olanlar olarak toplam

8.236.245 kişidir (TCBİGD,1937: 322-329). 1935 nüfus sayımı verilerinden Ek 2'deki⁵ tabloya göre Balıkesir vilayeti meslek kollarına baktığımızda tarım sektöründe bir yığılmanın olduğu gözükmektedir (TCBİGD,1936:190). Bunun sebebinin Balıkesir vilayetindeki kırsal nüfusun kent nüfusuna göre fazla olduğu dikkate alınırsa bu durum daha iyi anlaşılır. Balıkesir'de toplam 481.372 nüfusun 202.314 kişi tarım sektöründe çalışırken 17.042 kişinin sanayi sektöründe çalışması Balıkesir vilayetinin henüz tarıma dayalı geleneksel yapıda kaldığını bize göstermektedir. Bunun yansısı 5.849 kişi ticaretle uğraşırken serbest meslek erbabı ise 12.193 kişidir. Nakliyecilik ile uğraşanlar ise 3.163 kişidir. Hiçbir mesleği olmayan yani işsiz sayısı ise 150.514 kişidir. Bununla beraber 1927 nüfus sayımı verilerine göre sanayi kolunda çalışanların sayısı 10.839 kişi olduğu dikkate alınırsa, Balıkesir'de sanayi iş gücünün geçen sekiz yılda pozitif yönde bir ivme kazandığı da bir gerçektir (TCBİUM, 1929 a: 35).

Tablo 5'ten (TCBİGD,1936: 33) ise Balıkesir şehrinin meslek seçimlerine baktığımızda; Balıkesir vilayet geneline göre daha iyi bir durum ile karşılarız. Nitekim Balıkesir şehrinin yukarıda bahsedilen devlet destekli sanayileşme anlamında bir gelişme gösterdiği ya da ene azından geçmişten gelen bir sanayi kültürünün var olduğunu görmekteyiz. Zira şehir merkezinde toplam 26.699 kişiden 2.802 kişi sanayi alanında çalışırken, 1.682 kişinin ise tarım sektöründe çalıştığını görmekteyiz. Bununla beraber serbest meslek ve ticaretin de hatırı sayılır bir oranda olduğu görülmektedir. Bu kollarda da sırasıyla serbest meslek kolunda 3.066 kişi istihdam edilmişken, ticaret ile uğraşanların sayısı 1.018 kişidir. Yine Balıkesir vilayet genelinde olduğu gibi şehir merkezinde de işsizlik yüksek olup, 17.527 kişi hiçbir işle uğraşmamaktadır.

Tablo 5: Balıkesir şehrinin meslekler itibariyle ayrılışı

Meslekler	Kesin Rakamlar			Oran		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım	1.161	521	1.682	8.3	4.1	6.3
Sanayi	2.557	245	2.802	18.4	1.9	10.4
Ticaret	995	23	1018	7.2	0.2	3.8
Nakliye	442	1	443	3.2	0.0	1.7
Serbest Meslekler	2.916	150	3.066	20.9	1.2	11.5
Ev İşleri	61	100	161	0.4	0.8	0.6
Mesleksiz	5.797	11.730	17.527	41.6	91.8	65.7
TOPLAM	13.929	12.770	26.699	100.0	100.0	100.0

Kaynak: (TCBİGD, 1936: 46).

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmada, 1935 nüfus sayımı verileri dikkate alınarak Balıkesir vilayeti ile ilgili birçok konu üzerinde durulmuştur. Bu konulardan ilki Balıkesir'in nüfus yapısıdır. 1935 nüfus sayımına göre Balıkesir, 481.372 nüfusu ile nüfus miktarı açısından 56 il arasında beşinci sırada yer almıştır. Bu nüfusun 236.637'si erkek, 244.735'i ise kadındır. Adı geçen sayıma göre Balıkesir vilayetinin merkez kazası, Şehir ve Merkez nahiyeden oluşmaktadır. Merkez kazaya bağlı toplam 13 nahiye vardır. Bunlar nüfus büyüklüklerine göre Merkez, Şamlı, Kepsut, Bigadiç, Çağış, İvrindi, Gireson, Konakpınar, Korucu, Küpeler, Yağcılar, Osmaniye ve Durak nahiyeleridir. Bunlarla birlikte Merkez kazaya bağlı 11 kaza olduğu da görülmektedir. Bunlar nüfus büyüklüklerine Merkez, Bandırma, Gönen, Edremit, Sındırgı, Balya, Susıgırlık, Dursunbey, Ayvalık, Burhaniye ve Erdek'tir. Balıkesir vilayeti, 14.315 km²lik bir alana sahip olmakla beraber vilayetin km² başına düşen toplam kişi sayısı da 34 kişidir. Bu bilgi elde edilen veriler Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında; Balıkesir, nüfus yoğunluğu açısından tüm ülke genelinde nüfus yoğunluğu kategorisinde ikinci katmanda yer almaktadır. Bu anlamda Balıkesir vilayetinde, merkez (şehir) ve kazalar (ilçeler) arasında bir karşılaştırma yaptığımızda ise nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu kaza Susıgırlık iken; en az olduğu kaza ise Dursunbey olarak görülmektedir.

⁵ Balıkesir vilayeti nüfusunun meslekler bakımından taksimi ile ilgili tablo için bkz. Ek-2

Adı geçen nüfus sayımından Balıkesir’de okuryazarlık sayısı hakkında da bilgilere ulaşılmaktadır. Okuryazarlık sayısı değerlendirirken 1928 yılından itibaren uygulamaya konulan harf inkılabı sürecinin söz konusu sayımın verilerine olan etkisini de unutmamak gerekir. Bu durum dikkate alındığında Balıkesir vilayeti geneli okuma-yazma verilerini değerlendirdiğimizde toplam 481.372 kişi olan Balıkesir nüfusunun, erkek ve kadın olmak üzere okuryazar olan kişi sayısı 72.788’dir. Bu haliyle vilayetin genel nüfusuna göre okuryazarlık oranı %15’dir. Buna ilaveten vilayet ortalaması, Türkiye ortalaması (%15) ile aynı yüzdellik oranına sahiptir. Böylelikle okuma yazma açısından Türkiye ortalaması ile aynı olunması Balıkesir vilayeti açısından değerlendirildiğinde yeterlidir diyebiliriz. Diğer taraftan 1927 yılı nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinde okuma ve yazma bilen kişi sayısı 34.784 kişi olduğu düşünüldüğünde sekiz senelik bir zaman diliminde bu sayının 72.788 kişiye yükselmesi harf inkılabının Balıkesir’de istenilen amaca ulaştığını göstermektedir. Bu durum, Balıkesir şehir merkezinde daha somut bir şekilde görülmektedir. Nitekim toplam nüfusu 26.699 kişi olan Balıkesir şehrinin okuma yazma bilen nüfusu 10.162 kişi olup, bu sayının oran olarak karşılığı ise %38’e karşılık gelmektedir. Böylece Balıkesir şehir merkezinin vilayet genelinden okuma yazma açısından çok daha üstün bir mevkiye olduğunu tespit edebilmekteyiz. Bununla beraber bir diğer tespitimiz ise Balıkesir vilayet genelinde ve şehir merkezinde yaş grupları temelinde okuma-yazma oranları arasındaki farktır. Zira Balıkesir vilayeti genelinde ilköğretim çağında olan gruplarda henüz okuma-yazma oranının istenilen seviyede olmadığı görülür. Buna karşın Balıkesir şehirde ilköğretim gruplarında okuma-yazma oranının, Vilayete göre daha ileri bir seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonucun şehir merkezinde eğitim olanaklarının vilayete göre ki, bir vilayet bütün kazaları ve bağlı köyleri ihtiva etmektedir, daha iyi şartlara sahip olması ile açıklanabilir. Nitekim 1935 yılında Balıkesir’de nüfusun büyük bir çoğunluğunun kırsal alanda yaşıyor olması Vilayet genelinde eğitimde bazı yoksunlukları da beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmasa gerekir.

Balıkesir 1923’ten 1930’a kadar süren Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde mübadillerin yerleştirildiği bir vilayet olmuştur. Söz konusu mübadelenin 1935 nüfus sayımı sonuçlarına etkileri tüm yurttaki olduğu gibi Balıkesir’de de görülmüştür. Nüfusun doğum yerleri itibariyle meseleye baktığımızda; Balıkesir vilayetinde Türkiye doğumlu olanların sayısı erkek kadın olmak üzere toplam 425.886 kişidir. Böylelikle Türkiye doğumlu olanların mevcut nüfusa oranının %88’nin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu oran bize yabancı memleketlerde doğanların oranını da göstermektedir. Nitekim Balıkesir’de yabancı ülke doğumlu olanların mevcut nüfus yapısı içinde oranı %12’dir. Bu oranın sayısal olarak karşılığı ise erkek ve kadın olmak üzere 55.486 kişidir. Mübadelenin Balıkesir üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamızı sağlayan diğer bir veri ise 1927 nüfus sayımıdır. Nitekim sözü geçen nüfus sayımına göre Balıkesir’de yabancı ülke doğumluların miktarı 18.073 kişi iken bu miktarın 1927 yılı toplam Balıkesir nüfusuna oranı ise %4 olarak görülmektedir. Tespit ettiğimiz bu veriler sekiz yılı bulan Türk-Yunan mübadelesinin Balıkesir’e etkileri bakımından yaratmış olduğu sonucu en yalın şekilde bize göstermektedir. Bahse konu olan mübadillerin Balıkesir vilayeti genelindeki ülke sıralamasına baktığımızda ise; ilk sırayı Yunanistan, ikinci sırayı Bulgaristan, üçüncü sırayı Yugoslavya ve dördüncü sırayı Romanya doğumluların aldığını görmekteyiz. Balıkesir şehrine baktığımızda ise durumun hemen hemen vilayetin genel durumu ile aynı şekilde seyrettiğini görmek mümkündür. Bu anlamda Türkiye doğumlu olanların sayısı 23.126 kişidir. Yine aynı şekilde bu veriden yabancı ülkelerde doğanların sayısı ise, toplam şehir nüfusunun 26.699 kişi olduğu düşünüldüğünde, 3573 kişidir. Bu da bize yabancı ülkelerde doğanların oranının %13 olduğunu göstermektedir. Yalnız Vilayetten farklı olarak şehirde yabancı ülke doğumluların sıralamasının farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Vilayet genelinde ilk sırayı Yunanistan doğumlular alırken şehirde ise Bulgaristan’ın ilk sırayı aldığını görmekteyiz. Bununla birlikte diğerleri ise ikinci sırada Yunanistan, üçüncü sırada Yugoslavya ve dördüncü sırada Romanya’dır.

Bir yerin engelli nüfus oranı da o yerin nüfus yapısı bakımından önemli bir ölçüdür. Elde edilen verilere göre sakat ya da bir diğer deyişle engelli kişi sayısının toplam nüfus içinde fazla bir yekûn tutmadığı ve hiçbir engeli olmayıp sağlam olan insanların sayısının Balıkesir vilayet geneli nüfusu içindeki oranının %98 olduğu görülmektedir. Zira 1935 yılı itibariyle toplam nüfusu 481.372 olan Balıkesir vilayetinde engelli olan kişi sayısının 8337 olduğu görülmektedir. Bu noktada 1927 Nüfus sayımı verilerine baktığımızda; Balıkesir vilayetinde erkek ve kadın olmak üzere toplam engelli sayısı 3786 kişidir. Elde edilen bu değerlerden 1935 nüfus sayımı sonucuna göre neredeyse Balıkesir vilayet genelinde sakatlık

oranlarının %50 oranda arttığı görülmektedir. Bu durumun sebebinin son sekiz senede Vilayetin aldığı göç ve doğum oranları ile alakalı olduğu görülmektedir. Ayrıca Balıkesir vilayeti genelinde engelli sayısının en fazla olduğu yer Balıkesir şehri, merkez nahiye ve merkez kazaya bağlı diğer nahiyeler olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sakatlık vakalarının en az görüldüğü yer ise Ayvalık kazasıdır. Bu tespitlerin yansira vilayet genelinde engelli türleri arasında bir derecelendirmeye gidecek olursak; Balıkesir’de en çok görülen engelli durumu 2.622 vaka ile bir ayağı topallık olduğu görülürken, iki kolu çolak olmak ise en az görülen vakadır.

1929 ekonomik buhranı tarım karakterli bir ekonomik düzenden ziyade sanayiye dayalı bir ekonomik sistemi gerekli kıldı. Bu değişim sürecinde yapılan 1935 nüfus sayımı hem ülkenin hem de Balıkesir’in ekonomik potansiyelini ve bu anlamda değişimini değerlendirmek açısından önemli olmuştur. Sonuçlara göre vilayetin meslek kollarına bakıldığında toplam nüfusun 481.372 kişi olduğu vilayette 202.314 kişinin tarım sektöründe, 17.042 kişinin sanayi sektöründe, 5.849 kişinin ticaret alanında, 12.193 kişinin serbest meslek kolunda, 3.163 kişinin nakliyecilik alanında çalıştığı fakat 150.514 kişinin ise işsiz olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan bu fotoğraftan Balıkesir vilayetinin hala bir tarım şehri olma vasfını sürdürmekte olduğu görülür. Bununla beraber 1927 nüfus sayımından elde edilen verilere bakıldığında sanayi sektöründe çalışanların 10.839 kişi olması Balıkesir vilayetinin geçen sekiz yılda bu alanda önemli bir atılım içinde olduğunu bize göstermektedir. Nitekim bu durum Balıkesir şehrinde daha net gözükmemektedir. Bahse konu olan nüfus sayımına göre toplam 26.699 nüfusu olan Balıkesir şehrinde tarımda 1.682 kişi, sanayide 2.802 kişi, serbest meslek alanında 3.066 kişi, ticarete 1.018 kişi çalışmakta olup, işsiz sayısı 17.527 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu verilerden Balıkesir şehrinin, Vilayetin geneline göre sanayi ve sanayiye dayalı yan kollarında yani ticaret ve serbest meslek kollarında çok daha girişimci olduğu gözükmemektedir.

Kaynakça

- Apak, R. (1990). *İstiklal Savaşında garp cephesi nasıl kuruldu*. TTK.
- Aydoğan E.ve Ebru Ç. (2016), Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 6 Sayı 2/1, ss.113-126.
- Balkaya, İ. S. (2006). *Serbest Cumhuriyet Fırkası arşiv belgelerine göre 1930 belediye seçimleri*. Güneş Vakfı Yay.
- Başbakanlık Devlet Matbaası (1948). *Düstur, 3. Tertip, 5. Cilt*, Başbakanlık Devlet Matbaası.
- Başvekâlet Merkez İstatistik Umum Müdürlüğü (1938). (BMİUM). *1935 nüfus sayımı harita ve grafik albümü*, Neşriyat no:130, Devlet Basımevi.
- CHP dördüncü büyük kurultayı görüşmeleri tutulgası (1935). Ulus Basımevi.
- Çakmak, F. (2013). Cumhuriyet idaresi’nin nüfusu kayıt altına alma girişimlerine bir örnek: 1934 yılı nüfus taraması. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, 33-48.
- Çarıklı, H. M. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuva-yi Milliye hatıraları (1919-1920), (1967). (Ş. Turan, Haz.) Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Ankara Üniversitesi Basımevi).
- Çoban, E. Ahmet İ. (2017). 1935 nüfus sayımı ve Bingöl’ün nüfus potansiyeli. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1/1, ss.89-98.
- Erdem, U. (2016). Cumhuriyet Türkiye’sinin ikinci nüfus sayımı (20 Ekim 1935). *Karadeniz* 30, ss. 38-55.
- Gönenç, T. (2008). *Mübadelede Ayvalık* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- İlgürel, M. (1999). *Milli Mücadelede Balıkesir kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, Kemal H.,(2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Köse, M. (2010). *1927 nüfus sayımı ve sonuçlarının değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lozan Barış Konferansı tutanaklar-belgeler* (1993). Birinci takım, c. I, kitap 2 (Seha L. Meray, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Özalp, K. (1985). *Milli Mücadele (1919-1922)*. I, II. Baskı, TTK.

- Sakin, O. (2008). *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*. Ekim Yayınları.
- Sertel, S. (2015). Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı sonuçlarına göre Malatya'da nüfus, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 48, ss.80-96.
- Şimşir, N. (2013). *Balıkesir Şehri ve Tarihi Araştırmaları*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taçalan, N. (1970). *Ege'de Kurtuluş Savaşı başlarken*, Tarih Dizisi 4, Milliyet Yay.
- Teşkilatı Esasiye Kanunu (1921). 14 Aralık 2021 tarihinde anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/ adresinden erişildi.
- Teşkilatı Esasiye Kanunu (1924). 14 Aralık 2021 tarihinde anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/ adresinden erişildi.
- Tuğluoğlu, F. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci nüfus sayımı 20 ilkteşrin 1935 "Ne bir eksik ne bir fazla", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 12 / 25, ss. 55-78.
- Tunç, B. (2019). 1935 nüfus sayımı bağlamında Ağrı nüfusunun potansiyel durumu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), ss.2441-2455.
- Türk Dili (1935a). 11 İlkteşrin / Ekim 1935.
- Türk Dili (1935b). 12 İlkteşrin / Ekim 1935.
- Türk Dili (1935c). 15 İlkteşrin / Ekim 1935.
- Türk Dili (1935d). 16 İlkteşrin / Ekim 1935.
- Türk Dili (1935e). 17 İlkteşrin / Ekim 1935.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1990). (TCBDİE). *Genel nüfus sayımı 1990 idari bölünüş*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, (1936). (TCBİGD). *1935 genel nüfus sayımı 20 İlkteşrin 1935 (Balıkesir vilayeti)*. Hüsnütabiat Basımevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, (1937). (TCBİGD). *1935 genel nüfus sayımı*, Mehmet İhsan Basımevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1929 a). (TCBİUM). *28 Teşrinievel 1927 umumi nüfus tahriri fasikül I*, Hüsnütabiat Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1929 b). (TCBİUM). *28 Teşrinievel 1927 umumi nüfus tahriri, (1929) fasikül III*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272.0.011/ 22.109.23.23.02.1926.
- BCA, 26.148,4 /55.45.3 25.07.1935.
- BCA, 30.10.0.0, /24.137.3 05.03.1935.
- BCA, 30.10.0.0, /26.148.3 17.04.1935.
- BCA, 30.10.0.0, /54.36.7 08.05.1935.
- BCA, 30.10.0.0, /24.137.5 09.08.1935.
- BCA, 30.18,1-2 /55.45.3 01.06.1935.
- Yalçın, D. Akbıyık Y., Özkaya, Y., Bozkurt, G., Akbulut, D.A., Tokgöz, E., v.d. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yurt Ansiklopedisi (1982). İl il Türkiye, dünü, bugünü, yarını (Balıkesir), *Yurt Ansiklopedisi c.2*, s.1102-1240, Anadolu Yayınları.

Etik kurul onayı

Bu çalışma sosyal bilimler alanında bir anket, kurum veyahut kuruluş ilgili özel çalışma olmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EKLER

Ek-1: 1935 nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinde okuma-yazma oranları

Yaş Grupları	Erkek					Kadın						
	Okuma ve Yazma Bilen	Yalnız Okuma	Bilmeyen	Toplam	Yüzde %		Okuma ve Yazma Bilen	Yalnız Okuma	Bilmeyen	Toplam	Yüzde %	
					Bilen	Bilmeyen					Bilen	Bilmeyen
0-4	-	-	36.269	36269	-	100	-	-	31149	34.149	-	100
5	-	-	7618	7618	-	100	-	-	7168	7.168	-	100
6	-	-	6895	6895	-	100	-	-	6598	6.598	-	100
7	787	2	6193	6982	11.3	88.7	432	1	6262	6.695	6.5	93.5
8	1561	11	6498	8070	19.5	80.5	1026	10	6980	8.016	12.9	87.1
9	1722	2	3478	5202	33.1	66.9	1097	4	3767	4.868	22.6	77.4
10	2158	9	5074	7241	29.9	70.1	1296	2	5429	6.727	19.3	80.7
11	1838	3	2374	4215	43.7	56.3	1042	6	2408	3.456	30.3	69.7
12	2542	4	4438	6984	36.5	63.5	1323	7	4701	6.031	22.1	77.9
13	2166	6	3034	5206	41.7	58.3	1113	5	3251	4.369	25.6	74.4
14	1838	10	2737	4585	40.3	59.7	890	9	2810	3.709	24.2	75.8
15	1595	10	2893	4498	35.7	64.3	872	4	3208	4.084	21.4	78.6
16	1206	8	1878	3094	39.3	60.7	686	7	2077	2.770	25.0	75.0
17	875	1	1403	2279	38.4	61.6	480	2	1412	1.894	25.4	74.6
18	1208	15	2436	3659	33.4	66.6	773	4	3564	4.341	17.9	82.1
19	986	7	1505	2588	38.4	61.6	383	6	1757	2.146	18.1	81.9
20-24	8667	104	13563	22334	39.3	60.7	2719	61	18005	20.785	13.4	88.6
25-29	9539	104	11325	20968	46.0	54.0	1800	62	19890	21.752	8.6	91.4
30-34	5937	78	12949	18964	31.7	68.3	1116	68	16580	17.764	6.7	93.3
35-39	3515	64	12017	15596	22.9	77.1	694	51	14510	15.255	4.9	95.1
40-44	2221	59	7161	9441	24.1	75.9	314	53	12516	12.883	2.8	97.2
45-49	1503	55	6118	7676	20.3	79.7	153	25	10572	10.750	1.7	98.3
50-54	1037	45	5475	6557	16.5	83.5	82	11	10741	10.834	0.9	99.1
55-59	639	38	4566	5243	12.9	87.1	36	9	7166	7.211	0.6	99.4
60-64	466	466	4819	5318	9.4	90.6	23	3	8896	8.922	0.3	99.7
65-69	224	224	3341	3587	6.9	93.1	14	3	3942	3.959	0.4	99.6
70-74	98	98	2759	2868	3.8	96.2	8	-	3894	3.902	0.2	99.8
75-79	31	31	1227	1263	2.9	97.1	2	1	1318	1.321	0.2	99.8
80-84	10	1	767	778	1.4	98.6	1	-	1361	1.362	0.1	99.9
85-89	5	-	276	281	1.8	98.2	3	-	349	352	0.9	99.1
90-94	7	-	156	163	4.3	95.7	-	-	368	368	-	100
95	3	-	100	103	2.9	97.1	1	-	295	206	0.5	99.5
Meçhul	21	2	89	112	20.5	79.5	2	2	84	88	4.5	95.5
Toplam	54.407	709	181.521	236.637	23.3	76.7	18.381	416	225.938	244.735	7.7	92.3

Kaynak: (TCBİGD, 1936: 186).

Ek-2: Balıkesir vilayetinin meslekler itibariyle ayrılışı

Meslekler	Kesin Rakamlar			Oran		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım	111.098	91.216	202.314	46.9	37.3	42.0
Sanayi	15.269	1.773	17.042	6.4	0.7	3.5
Ticaret	5.564	285	5.849	2.4	0.1	1.2
Nakliye	3.100	63	3.163	1.3	0.0	0.7
Serbest Meslekler	11.725	468	12.193	5.0	0.2	2.5
Ev İşleri	298	416	714	0.1	0.2	0.2
Mesleksiz	89.583	150.514	240.097	37.9	61.5	49.9
Toplam	236.637	244.735	481.372	100.0	100.0	100.0

Kaynak: (TCBİGD, 1936: 176).

Ek-3: 1935 nüfus sayımına göre Balıkesir vilayetinde nüfusun doğum yerleri bakımından ayrılışı

Doğum Yerleri	Kesin Rakamlar			Oran	
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye’de doğanlar	209.101	216.785	425.886	88.4	88.6
Yabancı memleketlerde doğanlar	27.536	27.950	55.486	11.6	11.4
Toplam	236.637	244.735	481.372	100.0	100.0
Aynı kazada doğanlar	185.741	199.914	386.655	89.3	92.2
Vilayetin başka kazasında doğanlar	9.480	8.779	18.259	4.5	4.1
Başka vilayette doğanlar	12.880	8.092	20.972	6.2	3.1
Toplam	209.101	216.785	425.886	100.0	100.0
Almanya	23	3	26	0.1	0.0
Arnavutluk	278	157	435	1.0	0.6
Avusturya	36	64	102	0.1	0.2
Bulgaristan	9.387	10.299	19.686	34.1	36.9
Çekoslovakya	2	2	4	0.0	0.0
Fransa	19	11	30	0.1	0.0
Hollanda	11	-	11	0.0	-
İngiltere	26	08	34	0.1	0.0
İspanya	2	4	6	0.0	0.0
İsviçre	-	1	1	-	0.0
İtalya	49	14	90	0.2	0.3
Polonya	-	1	1	0.0	0.0
Macaristan	2	1	3	0.0	0.0
Romanya	1651	1685	3.336	6.0	6.0
Rusya	573	542	1.115	2.1	2.0
Yugoslavya	3.557	2.869	6.426	12.9	10.3
Yunanistan	11.447	11.907	23.354	41.6	42.6
Filistin	2	2	4	0.0	0.0
Hicaz	8	6	14	0.0	0.0
İran	11	4	15	0.0	0.0
Irak	22	8	30	0.1	0.0
Suriye	47	30	77	0.2	0.1
Mısır	6	8	14	0.0	-
Birleşik Amerika	1	-	1	0.0	-
Saire	306	289	591	1.1	1.1
Toplam	27.536	27.950	55.486	100.0	100.0

Kaynak: (TCBİGD, 1936: 175).

Ek-4: Balıkesir vilayetinin sakatlı nüfus miktarı

Kazalar	Merkez	Ayvalık	Balya	Bandırma	Burhaniye	Dursunbey	Edremit	Erdek	Gönen	Sındırgı	Susurluk
Sakatlıklar											
Kör	347	39	82	82	48	82	83	30	72	88	60
Bir Kolu Çolak	538	80	161	158	107	131	189	35	205	95	104
İki Kolu Çolak	53	7	8	9	5	16	10	4	16	11	12
Bir Ayağı Topal	785	128	182	293	151	169	280	56	278	129	171
İki Ayağı Topal	107	20	27	34	11	38	40	9	34	20	17
Sağır Dilsiz	340	80	96	119	34	65	131	26	115	76	55
Kanbur	113	20	27	38	17	16	27	8	41	18	27
Kötürüm	127	21	19	33	28	35	42	14	35	7	19
Müteaddit	110	10	33	30	6	22	32	4	38	32	22
Sair Hastalıklar	64	8	11	5	14	14	17	1	18	13	8
Toplam Sakatlar	2.584	413	646	801	421	588	851	187	852	499	495
Toplam Sakatlıların Nüfusa Göre Yüzdesi	%1,67	%1,83	%2	%1,57	%1,94	%2	%1,84	%1,36	%1,75	%1,51	%1,62
Sağlam Nüfus	151.733	22.126	30.986	50.190	21.175	27.946	45.338	13.502	47.738	32.472	29.879
Kaza Nüfusu	154.317	22.539	31.632	50.991	21.596	28.534	46.139	13.689	48.590	32.971	30.374

Kaynak: (TCBİGD, 1936: 148-149).

Pasarofça Antlaşması'nda sınır belirleme çalışmaları (Eсна-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib'e göre)*

Boundary determination studies in the Treaty of Passarowitz (According to Esna-ı Musalahada Tevârüd Eden Mekâtib)

Gönderim Tarihi / Received: 30.09.2021

Mustafa ÖĞE¹

Kabul Tarihi / Accepted: 22.02.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1002935](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1002935)

ÖZ: Araştırmanın ana kaynağını oluşturan Eсна-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib, Topkapı Sarayı Müzesi Revân Kitaplığında 1949, 1950, 1953 numaralarda kayıtlı olup üç nüshası mevcuttur. Ayrıca Suver-i Mekâtib-i Musâlahâ-i Nemçe, Mukâvele-i Musâlame ve Mukâtaba-i Mukâleme ve Mecmu'a-i Mekâtib isimleriyle katalogda kaydedilmiş yazmaların da bu yazma ile büyük oranda benzer mektupları içermesi dolayısıyla bu yazmanın farklı nüshaları olduğu tespit edilmiştir.

Yazmalar Pasarofça Anlaşması sürecinde Osmanlı delegelerinden gelen ve delegelere gönderilen mektuplar ile arabuluculuk yapan devletlerin elçilerinden ve Avusturya ve Venedik devletlerinden gelen ve bu devletlere gönderilen mektupları içermektedir. Mektupların içeriğinde o dönem Osmanlı diplomasisinin işleyişi, dış ilişkiler ile ilgili protokol kurallarına dair önemli ipuçları yer almaktadır. Ayrıca devlet görevlilerinden gelen mektupların içeriğinden Osmanlı Devletinde sefer esnasında ve sonrasında bilgi akışının nasıl sağlandığı ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

Yazmadaki mektuplarda yer alan bir diğer önemli konu da sınır tespit çalışmaları ile ilgilidir. Bu mektuplardan o dönemde sınırların tespitinde izlenen yollar, anlaşmazlık meydana gelmesi durumunda bu problemlerin nasıl çözümlendiği ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgileri ihtiva etmesi yazmanın değerini daha da arttırmaktadır. Son dönemde Osmanlı Devletinde sınır tahdidi ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yazmanın içeriğindeki bu bilgiler aynı zamanda bu çalışmalara da ışık tutacaktır. Bu çalışma ile Eсна-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib isimli yazmada yer alan bilgilere göre sınır belirleme çalışmaları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pasarofça Anlaşması, Sınır tahdidi, Diplomasi

ABSTRACT: Eсна-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib is registered in the Topkapı Palace Museum Revân Library with the numbers 1949, 1950, 1953 and it has three copies. Additionally, due to the presence of highly similar letters between mentioned manuscript above and the manuscripts registered with the name of Suver-i Mekâtib-i Musâlahâ-i Nemçe, Mukâvele-i Musâlame, Mukâtaba-i Mukâleme, and Mecmu'a-i Mekâtib, it has been determined that there are different copies of that mentioned manuscript Eсна-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib

Manuscripts include the correspondences sent to and from Ottoman delegates with the correspondences sent to and from the ambassadors of the mediating states and the Austrian and Venetian states. In the content of these correspondences, there are important cues about the way of functioning of Ottoman diplomacy at that time and the rules related to protocol regarding foreign affairs. In addition, it is possible to find information on how the information flow was provided during and afterwards the Ottoman Campaign from the content of the correspondences received from state officials.

Another important subject in the correspondences in the manuscripts is related to border restriction studies. These correspondences include information on the ways followed in the border restriction process at that period of time and how the problems were resolved in the case of disagreements. Having this information in it increases the value of manuscripts further. In the last periods of the Ottoman Empire, studies on border restriction were initiated. This information in the content of the manuscript will also shed light on these studies. With this study, the attempt will be made to disclose the border restriction studies according to the information in the manuscript named Esna-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib.

Keywords: Treaty of Passarowitz, Border restriction, Diplomacy

* Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör Dr., Balıkesir Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, mustafaogge@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2834-5575>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Ever and anon, diplomacy has been unequal to the task of resolving conflicts in interstate affairs. As a result of the inability to resolve conflicts by peaceful means, the occurrence of wars is inevitable. While wars end with the peace treaties that were concluded as a consequence of them, the territorial losses and gains by the opposing parties become the case. In the period after the Karlowitz Treaty, Austria-Hungary, Venice, and Russia started to follow an expansionist policy against the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, on the other hand, turned to the policy of recovering the lost territories after the Karlowitz Treaty. This policy that is followed and the conflict of the interests of the states emerged as developments that incite the wars between the parties. Depending on this development, both the increase in the numbers of wars and the changes in borders between the countries are expected. The frequent changes of borders make border restriction studies extremely important. Even though the borders were determined within an outline while the peace treaties were concluded, committees had to be constituted again for the border restriction studies. The borders are determined on the spot via mutual negotiations through the officials determined by the states of the parties of the treaty. Due to the fact that subject of border restriction is an extremely important issue, it has captured the attention of researchers and studies on this subject have started to increase in recent years. To give some examples about the studies carried out, the following ones can be mentioned; Venedüklü İle Dahi Sulh Oluna 2017 (Make Peace Even with Venetian) by Güner Doğan, Pasarofça Anlaşması'na göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar 2018 (Border Jurisdiction According To The Passarowitz Treaty And New Determined Borders) and XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Anlaşması'na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi 2018 (An Example of Boundary and Border Jurisdiction Belonged to the XVIII. Century: Determination of Belgrade Borders According to the Karlowitz Agreement) by Uğur Kurtaran, Sava ve Uno Nehir Bölgelerinde Osmanlı-Habsburg Sınır Tahdidi 2020 (Border Constraint in the Environments (Zones) of Sava and Tuna River (1741)) by Mehmet Solak. Recently, the number of studies on border restriction have started to increase. In our paper, the border restriction studies were evaluated by using the letters in the manuscript of Esnâ-ı Musalahada Tevârüd İden Mekâtib and its copies.

Methodology

Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib is registered in the Topkapı Palace Museum Revân Library with the numbers 1949, 1950, 1953, it has three copies. Besides, the conclusion that there are different copies of this manuscript was reached due to the fact that the manuscripts recorded in the catalogue with the names of Suver-i Mekâtib-i Musâlahâ-i Nemçe, Mukâvele-i Musâlame and Mukâtaba-i Mukâleme and Mecmu'a-i Mekâtib contain highly similar letters with the previously mentioned manuscript. Hence, it was found that the manuscript named Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd İden Mekâtib is comprised of six copies instead of three. Among the correspondences in the manuscripts, there are letters both sent to and from Pasha Silahdar İbrahim and Chief of Artillerymen (Yirmisekiz Çelebi) Mehmet Efendi, who were commissioned by the Ottoman Empire for the Treaty of Passarowitz. Additionally, in the manuscript, there are correspondences that were written by the officials commissioned for the border restriction studies. These correspondences, which include highly valuable information, also contains illuminating information on border restriction studies. The Ottoman Empire commissioned Thessaloniki Governor Mustafa Pasha, Adana Governor-General Mustafa Pasha and Bosna Seraskeri (i.e. head of military force) Osman Pasha for the border restriction duty. Nonetheless, in the manuscript, there isn't any information about the commissioning of Niğbolu's Governor Vizier Ahmet Pasha. The absence of letters belongs to Vizier Ahmet Pasha can be considered as an important deficiency. On the other hand, including other letters of other officials is highly important in terms of revealing how the border restriction studies were carried out. In our paper, based on these correspondences in our manuscript named Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd İden Mekâtib, the determination of border studies in the Treaty of Passarowitz will be presented. Another point that must be mentioned in this respect, the evaluations were made in accordance with the information only included in the content of the manuscript.

Findings and discussion

In the research, the letters in Esna-ı Musalahada Tevarüd Eden Mekâtib were analyzed and the findings obtained as a result of the research are given below.

Results and recommendations

The border restriction studies are highly lengthy and need a great deal of work. The borders are formed through negotiations of delegates while the treaties of peace are signed. Although determining borders in the duration of agreement resolves the problems partially, renegotiations are required to be done by the parties in order to identify the location of the “Humkas” (i.e. they are boundary stones put to determine borders in the cases where there is no natural boundary landmark such as rivers etc.). The fact that the determined borders aren't very clear during the agreements makes these negotiations much more important. These commissioned personnel skills on the diplomacy for this duty enable them to obtain some gains on behalf of their countries. For this reason, it is important that people who will be assigned to the border restriction studies should both be skilled in the field of diplomacy and be the people who know the region quite well. Even if the people in the committees know the region they are present in well enough, this doesn't prevent incidents of disagreement from occurring. In the event of the occurrence of disagreements, consulting a reliable witness of trusted people is one of the methods used by these committees. If the problems are solved and an agreement is reached after the reliable witness of trusted people of the parties, the locations of Humkas are determined by the commissioned personnel for the border restriction.

It is obvious that border restriction is a difficult process that will take time, considering those days' opportunities. The occurrence of circumstances such as sickness from time to time, inconvenient climate conditions inhibiting the border restriction process is one of the reasons that prolongs these negotiations. Examples of situations to this such as the overflow of rivers or severe winters due to excessive rainfall can be given.

The diplomatic skills of those who were commissioned to conduct the negotiations could result in some territorial gains in favour of their own states. In the phase of determination of the Humkas, the diplomacy skills of those who were assigned to these commissions become prominent. Besides, the commissioned personnel needed to have good knowledge of the region which is subject to border restriction.

In this case, the necessity of commissioning local administrators who have good knowledge of the region where the border restriction studies will be made as assistants to the commissions becomes evident. Therefore, the fact that commissions consist of very large delegations is an expected situation. The correspondences in the manuscripts of Esna-ı Musâlahada Tevârüd İden Mekâtib and its copies are an important source in terms of the border restriction studies. Since there are letters from the officials who were served personally in the border control commissions, it contains important information in terms of clarifying this issue.

Giriş

Karlofça'dan Prut'a Kutsal İttifak'ı parçalama politikası

Osmanlı Devleti Karlofça anlaşmasında (26 Ocak 1699) büyük toprak kayıplarına uğramış ve öncelikli olarak bu kaybettiği toprakları kurtarma siyasetine yönelmiştir. Sultan III. Ahmet döneminde devletin benimsediği temel politika bu yönde şekillenecek, Pasarofça Anlaşmasına kadar geçen dönemde genel hatlarıyla bu politika sürdürülürken bu anlaşmadan sonra Batı'nın üstünlüğünün kabul edilerek Batı tarzı ıslahatlar yapma şeklinde değişecektir (Kurtaran, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Avusturya Siyasi İlişkileri, 2014 Mart). Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak karşısında aldığı ağır yenilgi devletin toparlanabilmesi açısından yeni bir savaşa girmemesi ve gücünü toparlayabilmesi için zamana ihtiyacı olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktaydı. Sultan III. Ahmet (1703-1730) bu dönemde yeni bir savaşa girme taraftarı değildi. Bu dönemde meydana gelen Veraset Savaşları'yla İsveç ve Rusya arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda taraf olunmadığı gibi aynı zamanda İran ile de iyi ilişkiler kurulmaya gayret edilmiştir (Aktepe, 1989).

Gelişen olaylar her ne kadar Osmanlı Devleti barışı sürdürmek için özen gösterse de buna müsaade etmeyecektir. Kutsal İttifak Devletleri ile olan savaş ve bu savaşta alınan ağır yenilgi Osmanlı Devletini temkinli hareket etmeye zorlayacaktır. Ama diğer yandan da kaybedilen toprakların kurtarılması isteği bir çıkmaza doğru Osmanlı dış politikasını zorlayacaktır. Bu noktada en iyi çözüm yolu bu ittifakı parçalamak suretiyle kaybedilen toprakları kurtarma politikası olabilirdi. Lehistan ile Rusya arasında yaşanan anlaşmazlıklar dolaylı yönden aslında Osmanlı Devleti'nin bu politikasını uygulayabilmesi için uygun zemini de ortaya çıkarmış oldu.

İsveç ve Rusya arasında süren mücadeleler 1709'da İsveç Kralı XII. Şarl'ın Paltova'da mağlup olmasıyla sonuçlanmış ve İsveç Kralı Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Osmanlı-İsveç ittifakından çekinen I. Petro mevcut dostluğa sadık kaldığını bildiren mektuplar gönderiyordu (Kurat, 1951). İsveç kralı Osmanlı Devleti'ne sığındıktan sonra memleketine dönme arzusuyla 2000 civarında askerini Boğdan'ın Piçova bölgesine göndermeye karar vermişti. Özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'nın uyarılarına rağmen İsveç kralı Şarl 700 kadar askerini Çernaviç (Piçova) bölgesine yollamıştı. Boğdan Voyvodasının durumu Ruslara haber vermesinden dolayı Rus kuvvetleri ani bir baskın ile bu birliği perişan ettiler (Uzunçarşılı, 1988). Rusların Osmanlı sınırlarına tecavüzü bir savaş sebebi idi. Ancak Rus elçisi bu meseleyi bir savaşa dönüşmeden çözme becerisini göstermiştir. Ruslara meyletmiş olan Boğdan Voyvodası Mihal Rakoviçe azledildi (Uzunçarşılı, 1988). Rusya'nın Balkan toplulukları üzerinde sürekli nüfuzunu arttırması uzun vadede Osmanlı Devleti açısından ciddi bir tehdit unsuru idi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kalmasından korktuğu İsveç kralı Şarl için İstanbul muahedesine bir madde koydurmaya da muvaffak oldu ve Osmanlı Devletine bir ultimatome vererek Şarl'ın ülkeden çıkarılmasını istedi. Bu durum Osmanlı Devleti'ni Rus tehlikesinin farkına varmasına ve savaş için gerekli hazırlıklara başlamasına sebep olmuştur (Uzunçarşılı, 1988).

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde en önemli meselesi Avusturya'nın bu savaşa dâhil olmasının engellenmesi konusudur. Bu bir anlamda Osmanlı Devleti'nin dış politikada diplomatik açıdan önemli bir başarısı olacaktı. Çünkü bu sayede kaybedilen toprakların bir kısmı kurtarılırken aynı zamanda bu ittifak da parçalanacaktı. Bu hedefe ulaşabilmek için Avusturya'nın bu savaşın haklı sebeplere dayandığına ve kendilerini hedeflemediği konusunda ikna edilmesi gerekmekte idi. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa savaşın müsebbibinin Ruslar olduğunu Viyana hükümetine bildirmesi bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Uzunçarşılı, 1988). Osmanlı Devleti Seyfullah Ağa'yı elçi olarak göndermiş, Rusya ile savaşı zorunlu kılan sebepler ve seferin toprak kazanmayı amaçlamadığı, daha da önemlisi bu seferin Rusya dışındaki diğer devletleri hedeflemediği konusunda Avusturya'ya güvence vermek mecburiyetinde hissetmiştir (Beydilli & Erünsal, 2001). Osmanlı Devleti diplomatik anlamda önemli bir başarı kazanmış ve Avusturya'nın bu savaşa müdahil olmamasını sağlamıştı. Netice olarak Rusya ile yapılan Prut Savaşı'nı Osmanlı Devleti kazanmış, Prut Anlaşması ile Karlofça'da kaybettiği bir kısım topraklarını geri almayı başarmıştı. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'nın askeri açıdan çok önemli bir avantajı kullanamayı Rus ordusunu imha etme yerine anlaşmayı tercih etmesi ve bu anlaşmada tatmin edici bir sonucun alınmamış olması kendisi açısından pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Çünkü bu kadar avantajlı bir pozisyonda böyle bir anlaşmanın imzalanması

Osmanlı Devleti açısından diplomatik bir zaaf ve başarısızlık olarak değerlendirilebilir. Ancak en azından diğer devletlerin bu savaşa katılmasının engellenmesi ve ittifakın kısmen de olsa parçalanmış olması bir başarı olarak kabul edilebilir.

İttifakı parçalama politikasının başarısızlığı; Osmanlı-Venedik ve Osmanlı-Avusturya savaşı

Rusya ile olan mesele halledildikten sonra diğer aşama Venedik meselesinin çözülmesine gelecekti. Venediklilerin eline geçen Mora Yarımadasının geri alınması o dönemin Sadrazamı olan Ali Paşa'nın hedefi olacaktı. Bu süreçte de aynı Prut Savaşı öncesi izlenen strateji izlenecek ve Avusturya'nın tarafsız kalması sağlanmaya çalışılacaktı. Sadrazam Ali Paşa Avusturya hükümetine Müteferrika İbrahim Efendi ile bir mektup göndererek savaşın sorumlusunun Venedik olduğunu belirtmiş ve Avusturya'nın tarafsız kalmasını sağlamaya çalışmıştır (Özcan, 2007). Ancak bu diplomatik çaba bu sefer işe yaramayacak ve beklentilerin tersine Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik ile bir ittifak gerçekleşecekti. Prut Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin kazandığı başarı ve ardından gelen Osmanlı- Venedik savaşı zaten Avusturya'yı oldukça endişelendirmişti (Pesalj, 2019). Bu endişe Avusturya-Venedik yakınlaşmasına ve Osmanlı Devleti'ne karşı bu devletlerin ittifak yapmasına sebep olacaktır. Kayzer tarafından bu ittifakı sağlamak için görevlendirilen komiserler Prens Eugen, Prens Trautsohn, Kont Sinzendorf ve Kont Gundaker Von Starhemberg'in vekâletnameleri 10 Şubat'ta hazırlanarak ittifak antlaşması 13 Nisan'da imzalandı (Karaca, 2019). Bu anlaşma ile bir anlamda Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak'ı parçalama hedefi de gerçekleşmemiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nin bu devletleri ittifaktan ayırarak kaybettiği toprakları geri alma çabası olumlu sonuç vermemiş tam tersine Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir ittifakı beraberinde getirmişti. Böylece Osmanlı Devleti hem Venedik ile hem de Avusturya ile savaşmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra harekete geçmiştir. Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa'nın önerisi ile Varadin üzerine gidilmesine karar verildi. O'nun görüşüne göre Temeşvar tarafından gidilirse çok fazla nehir üzerinden geçilmesi gerekeceğini ve bu durumun köprü ve tonbaz yapımını gerektireceğini, bu durumun da bir kısım tehlikeleri beraberinde getireceğini bildirdi. Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa'nın bu önerisi kabul edilerek Varadin üzerine gidilmesine karar verildi (Gökpınar, 2013). Ancak Varadin'de Osmanlı kuvvetleri başarılı olamadı. Petervaradin'de Osmanlı savaş kampı Viyana bozgununda sonra bir kere daha Avusturyalıların eline geçti. Sırbistan, Bosna, Temeşvar, Eflak ve Boğdan güzergâhları açıldı (Ünal, 1974). Netice olarak Temeşvar Avusturya'nın eline geçmiştir. Bu dönemde barış için girişimler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin barış için ön şartı buranın iadesi idi. Ancak Avusturya barış bir yana Belgrat'ı da almak istiyordu (Zinkeisen, 2011). Temeşvar'dan sonra Belgrat'ın da düşmesiyle; Avusturya cephesinde durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüş oldu. Venedik karşısında alınan başarılarla rağmen Avusturya cephesinde durum oldukça ümitsiz bir hale gelmeye başladı. Avusturya, askeri açıdan Osmanlı Devleti'ne karşı bir kısım başarılar elde etse de o dönemde meydana gelen gelişmeler onları da bir barışa sıcak bakmaya zorlayacaktır. Mutavassıt olan devletlerin de çabaları sonucunda ala-hâlihi esası üzerine bir barış antlaşması tesis etmek üzere müzakerelerin yapılmasına karar verilmiştir.

Pasarofça Antlaşması'nda sınır belirleme çalışmaları ve sınır belirleme çalışmalarında karşılaşılan problemler(Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd eden Mekâtib'e göre)

Pasarofça'da yapılacak müzakereler için Avusturya tarafından Wirmond ve Talmann görüşmelere katılmak için belirlenen delegelerdir. Venedik adına Carlo Ruzzini görüşmelere katılmıştır. Antlaşmada arabuluculuk görevlerinde ise; İngiltere adına Robert Sutton ile İstanbul'daki elçileri Stanyan, Hollanda adına Jakob Colyer temsil etmişlerdir (Kurtaran, Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar, 2018).

Osmanlı Devletini bu görüşmelerde; şikk-ı sâni defterdarlığına yükseltilen Silahdar İbrahim Paşa ve ikinci delege olarak şikk-ı sâlis defterdarlığı payesi verilen Topçu Ağası (Yirmisekiz Çelebi) Mehmet Efendi temsil etmişlerdir. Bu görüşmelere tercüman olarak Eflak Voyvodası Yenaki Johann Mavrokordoto görevlendirilmiştir (Kurtaran, Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar, 2018).

Ancak bu görüşmeler esnasında ortaya çıkan önemli problemlerden bir tanesi Eflak Voyvodasının durumu ile ilgili olacaktır. Osmanlı diplomasisi açısından Karlofça Antlaşması önemli bir dönüm noktası

olacaktır. Bundan sonra imzalanan anlaşma olması itibarıyla Pasarofça Anlaşması diplomatik usullerin yerleşmesi açısından önemli bir yer tutmuştur. Karlofça Anlaşmasında tercümanların oturmasına Osmanlı delegelerinin karşı çıkması dolayısıyla bu anlaşmada da bu sefer Avusturya delegeleri Osmanlı tercümanının oturmasına karşı çıkmışlardır. Bu da aslında protokol açısından önemli bir sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Delegelerin mektubunda;

“Mutavassıt ilçiler dahî nakl iderler ki mukaddemâ Karloyçâda olan musâlahada Çâsârın bir mu’temedi Nemçe murahhaslarının ma’îyyetlerinde ve mu’âvenetlerinde bulunmağa me’mûr olmuşken meclis-i mükâlemeye duhûlü câ’iz görülmeyüb men° olunmuş. Bu takdîrce ayak üzere durub (29-b) tercümânlık eylediği halde iki tuğ ile mansıb sâhibi olmağla kendüye bu mu’âmele horlûk ve hakâret sûretinde görünüb münâsib olmamağla kendüsü gitmeyüb irâde-i kelâm ve elsine-i nasârâyı tekellüme kadîr bir kâtibi olmağla ânı götürüb tercümânlık hizmetimizde istihdâm eylemeğe karar virilmüşdür” (Öge, 2022).

ifadesi ile Eflak Voyvodası yerine O’nun tercümanının bu müzakere sürecine katılmasının daha uygun olacağına karar verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti’nin kendi içerisinde uygulamakta olduğu protokol kuralları da gözetilmiş oluyordu.

Bu savaşlar döneminde sınırların çok sık değişmesi ve savaşlar sonucunda imzalanan anlaşmalarda sınır belirleme çalışmalarını oldukça önemli hale getirmiştir. Sınırnâme komşu memleketlerle olan sınırlar ile il, köy vakıf ve mülk statüsündeki toprakların sınırlarını belirlemek üzere kaleme alınan ve resmi bir özellik taşıyan belgelerdir (Kütükoğlu, 1998). Anlaşma imzalandıktan sonra sınırların belirlenmesi için komisyonlar oluşturulmak suretiyle oldukça ayrıntılı bir çalışma yapılırdı.

Pasarofça Antlaşmasından sonra sınır tahdit çalışmaları için anlaşmayı imzalayan devletler oldukça detaylı bir çalışma içerisine girmişlerdir. Anlaşma temessüklerinde sınırların genel hatları ile belirtilmiş olması dolayısıyla sınır tahdit çalışmaları oldukça büyük önem arz etmektedir. Çünkü sınır tahdidi esnasında anlaşma ile ilgili genel hükümlerde değişiklik söz konusu olmasa da kısmen daha fazla bölgenin sınırlar içerisinde kalması ya da takas yoluyla bir kısım değişikliklerin olması sağlanabilirdi. Bundan dolayı oluşturulan komisyonların içerisinde o bölgeyi bilen kişilerin olması bir tesadüf değildir. Gerek Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gerekse Venedik sınır komisyonlarını oluştururken oldukça hassas davranmışlardır. Diplomasiyi iyi bilen kişilerin bu komisyonlara seçilmesi sınırlar belirlenirken anlaşmadaki genel hükümlere aykırı olmamak şartıyla daha fazla bölgenin sınırlar içerisinde kalmasına imkân sağlayabilirdi. Bu dönemde sınırların çok fazla değişikliğe uğraması sınır tahdidini daha da önemli hale getirecektir. Sınır değişikliklerine genellikle savaşlar temel sebep olsa da bazen beklenmeyen durumlar söz konusu olabilmektedir. Sırbistan’ın muhtariyet kazanmasından sonra 1833’ten itibaren Timok’un Sırp Prenslğine ilhakından sonra Timok Nehri’nin taşması ve nehir yatağının değişmesi beraberinde sınır problemlerini de getirecektir (Şahin, 2021).

Sınır tahdit çalışmaları için Osmanlı Devleti tarafından Avusturya sınırlarının belirlenmesi çalışmalarına Selânik Mutasarrıfı Mustafa Paşa, Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa, Bosna Seraskeri Osman Paşa görevlendirilmiştir. Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa bu görevini tamamladıktan sonra Erzurum’a atanmıştır. Çünkü 10 Safer 1131 (2 Ocak 1719) tarihli mektubunda bu şekilde unvan kullanması görevini tamamladıktan sonra yeni görev yerine hareket etmek üzere olduğunu beyan etmesi bu durumun bir göstergesidir (Öge, 2022).

Avusturya Tuna hudutları ile ilgili olarak Niğbolu Mutasarrıfı Vezir Ahmet Paşa’nın (Kurtaran, Pasarofça Anlaşması’na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar, 2018, s. 291-292) görevlendirilmesi konusunda yazmamızda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer görevlendirilen muhadditlerin mektupları ve sınır belirleme faaliyetleri ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yer alırken bu konu ile ilgili herhangi bir yazışma bulunmamaktadır.

Sınır temessüklerinin yazımı ile ilgili olarak Ataullah Efendi, Niş kadısı Muhammet Efendi, Müderris Dergişizâde Abdullah görevlendirilmiştir. Bu çalışmalar için oluşturulan komisyonların oldukça kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Yazışmaların içeriğinden Osmanlı Devletinin mükemmel işleyen bir bürokrasi geleneğinin olduğu görülmektedir.

Sınırların belirlenmesi için görevlendirilen komiserler karşılıklı yazışmalar ile ne kadar kişi ile ve ne zaman nerede olunacağı konusunda birbirleri ile yazışmaktadırlar.

“Zikr olunan âdemlerimiz Belgrâd'dan berren ve âğurluğumuz Tuna ile irsâli için hâlâ Belgrâd'a doğru 'azîmet ve husûsumuza nizâm itmek üzere iz ki İnşâe Allahü Te'âlâ nehr-i Timük Tuna'ya muttasıl olduğu mahalde tahmince şehri-Şevvâl'in üçüncü gününde mevcüd ve ânda temessükât mazmunu icrâsıçün kudüm-i lüzûmlarına muntazır ve müterakkıb oluruz” (Öge, 2022).

Sınır komiserleri aynı anlaşma müzakeresinde olduğu gibi karşılıklı görüşmeler yapmak suretiyle sınırları belirlemek için müzakereler yapmaktadırlar. Anlaşmazlıkların çözümü için pek çok farklı yöntemler kullanılsa da bazı konuların kendi hükümetlerinin görüşünü almasını gerektirdiği durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bu durumda yazışmaların sonuçlanmasının beklenmesi ve sınır belirleme çalışmalarının tehir etmesi anlamına gelmektedir. Sınır belirleme çalışmalarını uzatan bir başka süreç de sınır komiserlerinin hastalanması veya iklim şartlarının müsaade etmemesi dolayısıyla çalışmaların tehir edilmesi gibi durumlardır. Yazmamızda belirtilen;

“Nehr-i Mâlâtûra geçid virmemekle nehr-i mezbûrun berü tarafında Grad Şaka'ya doğru ve temyîz olunan hudüd beyân olunur” ifadesi ve “cenerâl-i mesfûr meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda pâşây-ı müşârü'n-ileyh hazretlerinin mahzarında ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i kelâm idüb birkaç gün mukaddem hasta ve sâhib-i ferâş olduğundan hâlâ mezâhim-i münhıraf olub el-hâlitü'l hazihi at üzerinde meşî ve rûkûya kudretim olmamağla kendim nehr-i Sâva ile sefîneye râkib olub ve her ahşam konaklarda pâşây-ı müşârü'n-ileyh hazretleriyle mülâkî olub ve vaz'ı 'alâyim olunacak hûmkaları mükâleme ve defter itmek üzere sa'f y iderim ve Yasânofça kurbunda nehr-i Sâva sâhilinde karşı Tarîçe karyesi mukabelesine varıncaya değin hûmkalar vaz'ına kendi tarafımdan vekîl-i mutlakım olan Râça kûmandânı Obreşt Layd Mandanfrot ismiyle müsemma olan işbu hâzır-ı bi'l-meclis Nemçeyi kendü yerime hasebü'l-iktizâ vekîl eyledim. Ve çâsârımdan dahî (245-a) vekîl nasb itmek için bana izn ve ruhsat virilmiştir” (Öge, 2022).

ifadelerden de anlaşılacağı üzere hastalık ve bunun gibi sebepler dolayısıyla vekil olarak tayin edilen kişilerin yerine, yine yetki almak suretiyle başka kişilerin görevlendirilmesi mümkün olabilmektedir. Bu durumda yazışmaların cevaplarının gelmesine kadar görüşmelerin tehir edilmesi söz konusu olacaktır.

Avusturya tarafından Filişman görevlendirilmiş ancak onun yerine genellikle General Petraş hudut tahdidinde bulunmuştur. Avusturya tarafından da sınır belirleme çalışmaları için kalabalık bir heyetin oluşturulduğu görülmektedir. Baron dö Nayberk, Baron Maksimiliyan Tâyken Bâh, Obreşt Layd Mandanfrot, Yâsanofça kapûdânı olan Petkovîk Maklûveş Nâmân, gibi kişilerin de sınır belirleme faaliyetlerinde komiser olarak görevlendirildiği mektupların içeriğindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Görevlendirilen muhadditlerin yanında her ne kadar o bölgeyi tanıyan kişiler bulunsa da bu durum anlaşmazlıkların çözümü için yeterli olmayabiliyordu. Bu durumda her iki taraf da bir anlamda bilirkişi diyebileceğimiz o bölgede yaşayan kişilerin şahitliği ve beyanlarına başvurması sık sık kullanılan yöntemlerden birisidir.

“Yâsanofça kapûdânı olub Petkovîk Maklûveş Nâmân Erâdelik ve Mikaleoş Tepkoyik İskerlâç jağmân ve Kostâniçe kapûdânı Matecik Freñç” ve “Uziçe kasabası sâkinlerinden Va'iz-zâde Mûsa Âğâ ve dizdâr kethüdâsı elhâc İbrahim Âğâ ve müderris elhâc İbrahim Efendi ve Beşli Âğâsı Muhammed Âğâ ve Keskin Muhammed Âğâ ve Hasan Âğâ ve Valyova dizdârı Ahmed Âğâ ve Fârsân Âğâsı Dilâver Âğâ ve Nişli Ahmed Âğâdan sù'âl olundukda” (Öge, 2022).

ifadeleri her iki tarafın da kendileri açısından güvenilir gördükleri kişilerin bilirkişiliğine başvurarak kendileri açısından sınırları lehine olacak şekilde düzenleme amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Dolayısıyla her iki taraf da kendi iddialarını destekleyecek kanıtları güçlendirebilmek açısından bilirkişi diyebileceğimizi bu kişilerin şahitliği başvurulmuş yöntemlerden birisidir.

Venedik ile Vinçe Preveze ve Veferendos kalelerinin sınırlarının belirlenmesi için anlaşmada kabul edilen ala halihî esası gereğince bu kalelerin Venedik'in elinde kalması ve etraflarından birer saatlik arazi tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Sınırların belirlenmesi için Osmanlı Devleti tarafından Mora seraskeri Osman Paşa'nın nezaret etmesi kararlaştırılmıştır. O'nun nezaretinde Eski Mora defterdârı

Osman Efendi, Eski kethüdası Ahmet Ağa ve Narde kadısı Muhammed görevlendirilmiştir. Venedik tarafından ise Zaklise Ayamora ve Körfes muhafızı olan Terezlü Antoni lō Redan görevlendirilmiştir (Öge, 2022).

Pasarofça antlaşmasında ana hatları ile sınırlar belirlenmişti. Ancak muhadditler yapılan anlaşma ile belirlenen sınırları yerinde görerek, tespit yaparak humkalar ((sınır nişanı, sınır taşı) bu şekilde konulmaktadır. Zaman zaman bu görüşmeler esnasında farklı taleplerin ortaya çıkması ve bu anlaşmazlıkların muhadditler tarafından çözülerek karara bağlanması sınırların tespitinde kullanılan yöntemlerden biridir. Venedik muhadditinin Ponda Burnu tabir edilen yerin topları altında olduğu iddiasıyla bir saatlik yerlerinin buradan başlamak suretiyle belirlenmesi gerektiği iddiası Osman Efendi'nin karşı çıkmasıyla yerini başka bir iddiaya bırakmıştır. Savaş zamanında dalyanların mahsullerine iştirak ettikleri ve dolayısıyla tahdit esnasında kendi paylarına düşen mahsülün verilmesini talep etmiştir. Bu iddiaya da karşı çıkılınca bu sefer denizin kendi kontrollerinde olduğu gerekçesiyle dalyanların kendi taraflarına verilmesini talep etmiştir. Aslında bu tür iddiaların ileri sürülmesini bir anlamda pazarlık yapmak suretiyle kendi menfaatleri doğrultusunda daha fazla toprak elde etme amacıyla kullanılan bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. O günkü şartlar düşünüldüğünde elbette ki anlaşma esnasında kim nereye kadar olan yerleri kontrol altına almıştır, bunu tam olarak tespit edebilmek oldukça zordur. Bu durumun bu tür anlaşmazlıklara zemin hazırladığı söylenebilir. Aynı durum aslında anlaşma maddeleri müzakere edilirken de son derece büyük önem arz etmektedir. Sınırlar belirlenirken ala-halihi ilkesi üzerinden görüşmeler yapıldığı için görüşmelere katılan murahhasların hangi bölgelerin Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olduğunu hangi bölgelerin ise karşı tarafın eline geçtiğini bilmesi son derece önemlidir. Bu nedenle murahhaslar bölgedeki görevliler tarafından gelen bilgiler doğrultusunda sürekli bilgilendirilmektedir. Bu durum aynı zamanda müzakere sürecinin uzamasına da sebep olan bir gelişmedir.

Anlaşma imzalandıktan sonra sınır komiserleri aracılığıyla ana hatları ile belirlenen sınırların ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışma her ne kadar bir harita üzerinde yapılmasa da ancak hiçbir şüphe ve belirsizliğe meydan vermeyecek şekilde oldukça ayrıntılı bir biçimde humkaların yerleri tarif edilmek suretiyle yapılmaktadır. Humkaların konulması esnasında bir anlaşmazlık durumunda o bölgenin güvenilir kişilerinin görüşleri alınmak suretiyle problemlerin çözülmesi kullanılan yöntemlerden birisidir.

Zaman içerisinde hudutnâmeler şekil ve muhteva açısından değişiklik göstermiş taraf olan devletlerin dilleri ile yazılmaya başlamıştır (Kütükoğlu, 1998).

Sınır muhadditlerinin aynı sayıda heyetler ile görüşmeler yapmasının da bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. “*ve cadedi beraber tevâbi'lerimiz ile hâzır olub*” (Öge, 2022). ifadesinin yazışmalarda kullanılması protokol açısından sınır komiserlerinin yanlarında bulunan kişilerin de aynı sayıda olmasının bir gelenek olduğunu göstermektedir.

Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib'de humkaların yerleri oldukça detaylı bir şekilde tarif edilmiştir. Adeta sınırın haritasını çizer gibi bir anlatım söz konusudur. Sınırın nereden başladığı ve ilk humkanın yeri tarif edildikten sonra oradan hangi istikamette ne kadar süre ya da mesafe gidileceği ayrıntılı olarak anlatıldıktan sonra ikinci humka ve diğer humkaların yerleri de aynı şekilde tarif edilmektedir. “Yaplân Sokol ve Vâlyove hudûdu hûmkasından aşağı Sokol ve Vâlyova hudûdlarının Karûbene hudûduna buluşdukları Astâva batûğu Bezeka suyuna döküldüğü mahalle gelince Bezeka Suyu hudûd olub mahall-i mezbûrda bir hûmka” (Öge, 2022). şeklinde tanımlamalar ile hudut humkalarının herhangi bir anlaşmazlığa mahal vermeyecek şekilde tarif edildiğini görüyoruz. Bazen Haç ve Hilal şeklinde humkaların yapılması da rastlanılan bir durumdur. Daha sonraki anlaşmalarda minare şeklinde yapılan humkalara da rastlamak mümkündür (Solak, 2020). Bu humkaların yerleri tarif edilirken verilen bilgilerden aynı zamanda bölgedeki yer isimleri ile dağ, dere, çayırılık, hatta tarla isimlerinin bile zikredilmesi yazmanın değerini daha da arttıran bir özelliktir.

Antlaşmanın imzalanmasından sonra anlaşma ile ilgili ihlaller olması durumunda yine bu durum sınır tahdidinde görevli olan komiserler aracılığıyla bildirilmektedir.

“Benim devletlü inâyetlü efendim sultânım hazretleri mahall-i mükâlemde olan İngiltere ilçisi ile Nemçe tarafından (119-a) nehr-i Temyük ve Morova câniblerinin kat'ı hudûduna me'mûr olan Bâron dö Nâyberk küllarına geliüb bast-ı merâm eylediler ki Nemçe tasarrufunda olan Bögürdelen Palankası zabıtinden Belgrâd hâkimine ve ândan dahî mesfûr Bâron dö Nâyberk'e mektûb geliüb hülâsa-i mefhûm bu ki mukâddemâ Bögürdelen ahâlisinden Etsoper Verde Yeşe ve Püzerpüde Yeşe ve °Ali Burutliye ve Turmuş Zeliye ve Mâzenin Bayrakdârı ve Hasan Jorilice ve °Ali Sibâhî ve Muhammed Sûmât ve Sobûlu sipâhî ve Resyâ nâm kimesneler mâh-ı Ramazân-ı Şerifin on beşinci gününde ba°zı Bosnaviler ile vârub zikr olunan Bögürdelen havâlisinde olan ba°zı karyeleri ûrub birkaç köylü ile bir pâpâsı ahz ve esîr eylediklerinden mâ°adâ nehr-i Sâva ile Raçka tarafına odun tahmîli için giden Nemçe sefînesine rast gelmeleriyle gemicilerin birisini kurşun ile ûrub katl ve ikisini mecrûh ve dört neferin dahî esîr idüeb İzvornîk kal°asına götürmeleriyle mâbeynde mün°akd olan şerâit-i musâlaha muktezâsınca mezkûrların esîr eyledikleri kimesnelerin sebilleri tahliye ve utlâk ve fîmâ-ba°d bu misûllü ta°addi ve tecavüzden ihtirâz olunub mâbeynde dostluk (119-b) ve konşuluk merâsimine ve hüsn-i civâra ri°âyet olunmak üzere Devlet-i °Aliyye tarafından mezkûrlara mahsûs fermân-ı °âlî isdâr ve irsâl ve icrâsına himmet buyurulmak için” (Öge, 2022).

şeklinde ifadeler ile bu iddianın içeriği bildirilmektedir. Gerekli tahkikatlar yapıldıktan sonra suçlu bulunanlar ile ilgili işlemler yapılarak karşı tarafa da bildirilirdi.

Sonuç ve öneriler

Esna-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib ve nüshaları sınır tahdit çalışmaları açısından önemli bilgiler içermektedir. Yazmanın içerisinde yer alan mektupların gerek barış görüşmeleri için belirlenen delegelerden gerekse sınır tahdidi için görevlendirilen kişilere ait olması yazmanın değerini daha da arttırmaktadır. Sınır tahdidi, özellikle savaşlar sonucunda sınır değişimlerinin sık yaşandığı dönemlerde daha da önemli hale gelmiştir. Sınır tahdidinde görevlendirilecek kişilerin yetenekli olması ve sınır tahdidinde görevlendirildiği bölgenin coğrafi durumuna hâkim olması oldukça önemlidir. Her ne kadar barış anlaşmalarında sınırlar belirlenmiş olsa da değerlendirdiğimiz dönemde, günümüzdeki gibi sınırların belirlenmesini bekleyemeyiz. O günkü coğrafi bilgilere göre bu belirleme yapılmaktadır. Aynı zamanda her iki taraf delegelerinin de sınırların belirlenmesi hususunda coğrafi bilgilerinin ileri düzeyde olması her zaman mümkün değildir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde o bölgedeki görevlilerden bilgi almak suretiyle sınırların belirlenmesi kullanılan bir yöntemdir. Anlaşmada ana hatları ile sınırlar belirlendikten sonra humkaların yapılacağı yerler konusunda taraflar arasında tekrar müzakereler yapılmaktadır. Bu müzakerelerde tarafların ortak kararı sonucunda sınırlar belirlenmektedir. Elbetteki o günün koşulları düşünüldüğünde bu çalışmanın oldukça uzun bir zaman alacağını söyleyebiliriz. Her bölge gezilmek suretiyle humkaların konulacağı yerlerin belirlenmesi zaman gerektiren bir iştir. İklim şartlarının müsaade etmemesi veya hastalık gibi sebepler dolayısıyla sınır belirleme çalışmalarının daha da gecikmesi söz konusu olabilmektedir. Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib ve nüshalarında yer alan mektuplarda karşılaşılan problemler ve bunların çözümünde izlenen yollar hakkında bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler vasıtasıyla, o dönemde Osmanlı Devleti'nde sınır tahdidinin nasıl yapıldığı, komisyonların nasıl oluşturulduğu ve müzakere süreçlerine ışık tutması açısından önemlidir.

Kaynakça

- Aktepe, M. M. (1989). III. Ahmed. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c.2, s. 34-38). Diyanet Vakfı Yayınları
- Beydilli, K., ve Erünsal, İ. E. (2001). Prut savaşı öncesi diplomatik bir teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana elçiliği (1711). *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXII(26), 1-173.
- Gökpınar, B. (2013). *Varadin seferinde organizasyon ve lojistik (1716)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Atatürk Üniversitesi.
- Karaca, Z. (2019). *1699-1739 Osmanlı Avusturya anlaşmalarına göre sınır tespit çalışmaları*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Kurat, A. N. (1951). *Prut Seferi ve Barışı (1711)*, C.I. Ankara.
- Kurtaran, U. (2014 Mart). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Avusturya siyasi ilişkileri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, *Journal of History Scholl (JOHS)*, 393-419.
- Kurtaran, U. (2018). Pasarofça Antlaşması'na göre yapılan sınır tahdit çalışmaları ve belirlenen yeni sınırlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 285-300.

- Kütükoğlu, M. (1998). Hudutname. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 18, s. 303-304). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mecmû' a-i Mekâtib (Münşeat)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye kitaplığı. No: 1206
- Mukâvele-i Musâlame ve Mukâtaba-i Mukâleme*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye kitaplığı. No: 4296
- Öge, M. (2022). *Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib: Metin ve değerlendirme (Pasarofça Anlaşması (21 Temmuz 1718) sürecindeki yazışmalar)*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Balıkesir Üniversitesi.
- Özcan, A. (2007). Pasarofça Antlaşması. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 34, s. 177-181). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pesalj, J. (2019). 1718 Pasarofça barış anlaşması ve Habsburg-Osmanlı ilişkileri. *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Anlaşması Sempozyumu*, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı Merkez Basım ve Yayınevi, ss. 37-53.
- Solak, M. (2020). Sava ve Una nehir bölgelerinde Osmanlı-Habsburg sınır tahdidi (1741) . *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 1270-1296.
- Suver-i Mekâtib-i Musâlaha-i Nemçe*. Topkapı sarayı Türkçe yazmaları, Revan kitaplığı. No: 1946
- Şahin, G. (2021). Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında "oynak sınır": Timok Nehri'nin mecrasının değişmesi ve karşılaşılan sorunlar (1849-1879). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 221-266.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (Cilt IV, 2.kısım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, T. (1974). *Türk siyasi tarihi 1700-1958*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi* (Cilt V). (N. Epçeli, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Etik kurul onayı

Makalede Etik Kurul izni alınmasını gerektiren herhangi bir çalışma yapılmamış olması dolayısıyla etik kurul onayı alınmamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Aşırı turizmde yerel halk – ziyaretçi etkileşimi, Foça örneği*

Local – visitor interactions in overtourism, the case of Foça

Gönderim Tarihi / Received: 21.12.2021

Özay Emre YILDIZ¹

Kabul Tarihi / Accepted: 29.06.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1039275](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1039275)

ÖZ: Aşırı turizm, hedef bölgelerin taşıma kapasitesini aşan, aşırı kalabalıklaşmaya ve çevrede bozulmaya yol açan turizm eylemini ifade etmektedir. Yaşam alanlarının işgal edildiğini hisseden yerel halkın, turizm ve ziyaretçilere karşı duyduğu rahatsızlığın açık protestolar ve düşmanca tavır biçiminde kendini gösteren toplumsal hareketlere dönüşmesi pek çok aşırı turizm durumunda görülmektedir. Bu durumlarda, olumlu bir yerel halk – ziyaretçi etkileşimi için hedef bölge yönetiminin aşırı turizmi önlemesi ya da yönetmesi gerekmektedir.

Mevcut çalışma, aşırı turizm uyarıları gösteren Foça’da, yerel halk – ziyaretçi etkileşiminin incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada nitel tasarım kullanılmış, veriler mülakat yöntemiyle toplanmıştır. Foça’da farklı süreler boyunca yaşayan, turizm ve diğer üretim alanlarında çalışan, işveren ve emekliler ile yapılandırılmamış mülakatlar gerçekleştirilmiş, veriler yorumlanarak yerel halkın yoğunluk dönemlerinde ziyaretçiler ve turizm ile ilgili görüş ve duyguları saptanmış, aşırı turizmin önlenmesi ve olumlu bir etkileşimin kurulabilmesi için önerilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonucunda, Foça’da, yerel halkın yoğunluk dönemlerinde evlerinden hiç çıkmadıkları, özellikle gününbirlikçilerden rahatsızlık duydukları görülmüştür. Bölgeye yönelik aşırı talep sonucu yaşam maliyeti çok artmış ve yerel halkı bölge dışına zorlamaya başlamıştır.

Aşırı turizmin önlenmesi ve olumlu bir etkileşimin kurulması için öneriler arasında, yoğunluğun azaltılması için trafiğin düzenlenmesi, kalabalıkların yeni çekim alanlarına ve konaklama tesislerine dağıtılması, yerel halkın (mesleki) eğitimi, ziyaretçi yönetimi, ayrıca olumlu etkileşimi mümkün kılacak iletişim kanallarının kurulması gerekli görülmektedir. Ancak, yerel halkı karar alma sürecine dahil eden ve kapsayan, fırsat ve faydalara eşit erişim hakkı sunan bir turizm planı uzun vadeli çözüm olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Turizm, Yerel halk – ziyaretçi etkileşimi, Foça

ABSTRACT: Overtourism mainly refers to tourism activity that exceeds a destination’s carrying capacity, causing overcrowding and environmental degradation. Locals feel a sense of occupation of their own living spaces and their resentment towards visitors, and tourism in general, may manifest itself in the form of social movements in many cases of overtourism, exhibited as public protests and hostility. In such cases, local governments need to prevent or manage overtourism, in hopes of a positive local – visitor interaction.

The present paper aims to analyse the interaction between locals and visitors in Foça, where warnings of overtourism are evident. A qualitative research design was adopted and unstructured interviews have been carried out with tourism and non-tourism business owners, employees as well as retired local population of various history in the town. The data obtained have been deciphered, thoughts and feelings of locals about visitors and tourism during periods of congestion have been established and ultimately possible solutions have been offered for preventing overtourism and establishing positive interaction.

In the case of Foça, the research reveals that locals avoid getting out of their homes during periods of congestion altogether and are especially disturbed by the sheer number of excursionists. Excessive demand has excessively increased the cost of living, pricing locals out of their hometown.

Among the suggestions to curb overtourism and to establish positive interaction, traffic regulations, spreading the crowds towards new sites of attraction and accommodation in an effort to ease congestion, (vocational) education of locals, visitor management, as well as establishing communication channels to enable positive interactions have been offered. However, a long-term solution will be an inclusive tourism development plan that incorporates locals in the decision-making process and offers them equal access to opportunities and benefits of tourism.

Keywords: Overtourism, Local – visitor interactions, Foça

* Mevcut makalenin taslağı, “Aşırı Turizmde Yerel Halk – Ziyaretçi İletişiminin Yeniden Kurulması” başlığı ile, 20-21 Mayıs 2021 Çeşme – İzmir’de düzenlenen CICMS 2021 kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ozay.yildiz@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0777-8574>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Tourism demand, by its very nature, may concentrate too heavily in narrow time frames and limited spaces in certain destinations. The resulting tourism congestion is a potentially dangerous, but to an extent unavoidable phenomenon. The criteria for the impact include the level of congestion, as well as the nature of the destination, type of tourism activity and behavioural patterns of visitors, locals and business managers. Typically, tourist activity that exceeds carrying capacity manifests itself as overcrowding, which most often results in deterioration of the natural and cultural environment. Exceeding social carrying capacity is key for the research on overtourism, as it is often readily observable as a communal resistance or a reaction against tourism and visitors. As crowds of visitors overwhelm local populations, locals may feel their living spaces overrun, occupied, and their quality of life decreasing. Overtourism has recently been offered as a catchphrase or a collective term to refer to the impact of excessive tourism congestion that exceeds destination's carrying capacity and results in unacceptable change. Many cases of overtourism exhibit social movements where the disillusioned locals openly protest or show resistive or even hostile behaviour, stemming from the disturbance caused by tourism congestion and crowds of visitors. A recurring pattern has been identified as disturbance caused by the presence of crowds within the back stages, where locals conduct their day-to-day activities, rather than known tourist hotspots. This is reported to have been facilitated by the ease of peer-to-peer accommodation and transportation services as well as visitors' motivation to experience authentic local lifestyle. Cases of overtourism necessitate the destination management organisations (and any shareholder) to prevent, ease or manage overtourism in order to maintain, or re-establish positive local – visitor interactions. Methods including a reactive and inclusive tourism planning, restructuring of the destination branding strategy and product diversification may be effective. To establish positive cultural interaction, underlying causes of discontent must be eliminated.

Methodology

Foça has been exhibiting many trademark overtourism signs and warnings, and therefore selected as the research area for the paper. Tourism and non-tourism business owners, employees as well as retired local population have been interviewed to analyse the causes and the extent of discomfort, and to identify and present the signs of overtourism in the destination. Ultimately, this study aims to propose possible solutions to overtourism in Foça.

Findings and discussion

There is disproportionate and chronic congestion of visitor activity, as crowds (of mainly excursionists) flock on a seemingly confined coast line on weekends and holidays. During periods of overtourism in Foça, it is noted that the local population avoid going out altogether during these times of congestion and are openly disturbed by the large number of excursionists arriving by public transport. This overcrowding is also reported to generate marginal income for the small coastal town, and the locals express more discontent from lower expenditure visitors. All the while, overcrowding results in heavy environmental and noise pollution, traffic, shortage of parking, competition for basic resources and a strain on the infrastructure that the town seems unable to cope with. Shortage of public services, especially in security and hygiene was another recurring response. Despite the limited space and structural shortcomings, Foça has been receiving excessive demand for seasonal properties. This demand, coupled with restricted capacity (due to building bylaws) have driven property prices, and rent prices of shops and seasonal houses to unaffordable levels. Locals are reported to be priced out of their living spaces, in favour of commercial properties. Finally, business owners seem satisfied by the congestion, in contrast with the local population who express discomfort. As a result, most visitor – local interaction occurs in a commercial sense.

Results and recommendations

Possible solutions formulated to overcome overtourism in Foça include incentives for homeowners to report Foça as their primary place of residence, which would increase its official population and public income. A more efficient transportation hub outside the centre to spread crowding towards peripheral coasts will also reduce congestion. A possible increase in affordable bed capacity in the form of nature

camps will also ease congestion and generate income for environmental maintenance. Tourism product diversification will help ease congestion, but also attract a more diverse visitor profile and provide an improved base for positive cultural interaction. Efficient communication channels for the local population and the local government organisations will provide a platform for inclusion. It should also be noted that vocational education aimed at younger population will increase local resource use and reduce leakages. Likewise, education of visitors is also needed to avoid unwanted behaviour and local discomfort. New front stages are needed to relieve the burden on the central coast line, where seemingly all tourist activity is happening. These open and controlled spaces may also serve as a place of positive and peaceful visitor – local interaction. It should finally be noted that ultimately, rather than quick fixes and short-term solutions, an inclusive, long-term and sustainable tourism planning is needed in order to prevent overtourism and establish positive cultural interaction.

Giriş

Aşırı turizm yeni bir terim olmakla birlikte², ifade ettiği durum uzun süredir görülmektedir ve turizm araştırmalarında geniş bir yer tutmaktadır. Sorun temelde toplumsal taşıma kapasitesi odaklıdır; ancak aşırı turizm terimi, gerçek hayatta turizmin çok sayıda paydaşının da ilgisini çekmiş ve genel olarak kabul görmüştür. Turistik talep, belirli hedef bölgelerde kısıtlı dönemlere ve alanlara doğru aşırı yoğunluk göstermektedir; aşırı turizm terimi de genel olarak turizm eyleminin, ziyaretçi sayısının ve davranışlarının, turistik yoğunlaşmanın, kalabalıkların, doğal ve toplumsal çevre sorunlarının “aşırı” hale gelmesini ifade etmektedir ve aşağıdaki soruların doğal bir sonucu olarak görülebilir. Mevcut çalışma, öncelikle bu sorular için geçerli tanımlara ulaşmayı amaçlayacaktır:

- Ne kadar turizm çok fazla turizmdir?*
- Kaç tane ziyaretçi kalabalık oluşturur?*
- Hedef bölgenin mülkiyeti ya da kullanım hakkı kimdedir?*
- Yerel halk hangi gelişim düzeyine tahammül edebilir?*
- Olumsuz etkiler nelerdir?*
- İlişkiler neden bozulur?*
- Mutlak sorumlu turizm ya da turistler midir?*

Turizm, ziyaretçiler için dinlendirici, eğlendirici ya da dönüştürücü deneyimler yaratır. Yeni iş alanları ve istihdam, ekonomik canlanma ve döviz girişi sağlar. Yerel halk, kendi kültürünün ilgi ve beğeni gördüğünü hisseder. Kültürel mesafeler kısalmış, olumlu etkileşimler barış ve dayanışma duygularını pekiştirir. Doğal olarak, turizmin kendinden beklenen faydaları sağlayabilmesi uygun koşullarda gerçekleşmesine bağlıdır ve olumsuz etkilerin mutlak sebebi olarak turizmi görmek kolaycılığa kaçmak olacaktır. Plansız, yanlış ya da kısa vadeli planlanmış, yalnızca ekonomik faydalara odaklı bir turistik gelişimin neden olduğu olumsuz sonuçlar ve bunların önlenmesine yönelik araştırma ve tartışmalar, turizm alan yazınında uzun süredir önemli yer tutmaktadır. Yeni bir terim olarak “aşırı turizm”, bu tartışmaları ortak bir çatı altında toplayabilirse şüphesiz faydalı olacaktır.

Bu çalışmada, aşırı turizm ile ilgili konular, tarihsel gelişim süreci içinde incelenerek kavramsal temel oluşturulacak, ardından aşırı turizm durumlarında yerel halk – ziyaretçi etkileşimi üzerinde durulacaktır. Foça örneği üzerinde gerçekleştirilen araştırmada güncel durum analiz edilerek olumlu yerel halk – ziyaretçi etkileşiminin kurulmasına yönelik önerilere ulaşılması amaçlanmıştır.

Aşırı turizmden önce

Kendine özgü özellikleri ve değişken yapısı sonucu eksiksiz ve genel geçer bir tanımı bulunmamakla birlikte, turizm temelde bir tüketim eylemidir. Ziyaretçiler geçici yolculuk ve konaklamaları ile ilgili tüm turistik mal ve hizmetleri, ayrıca hedef bölgenin çekim unsurlarını ve nihai olarak hedef bölgeyi de tüketirler (Urry, 1990). Tüketimin neden olduğu uyumsuzluklar genel olarak ziyaretçilerin yabancı ve geçici olmasında yatar. Bu geçicilik ve lüks tüketime yönelik farklı harcama örgüleri, hedef bölgede yeni tüketiciler ve artan talep, (geçici) enflasyon, kaynaklar için rekabet, yüksek enerji tüketimi ve atık üretimine (israf-tahrip) neden olur (Olahı ve Timur, 1988; İçöz, 2005).

Yabancılık ise, yerel halk ile ziyaretçilerin bölge algısı arasında uyumsuzluk anlamına gelir; yerel halk için varoluşsal anlamlar taşıyan hedef bölge, ziyaretçiler için rekreasyonel anlam taşır. Bu nedenle ziyaretçiler hedef bölgedeki davranışsal normlardan belirli ölçüde muaftır ve ziyaretlerinin neden olduğu uzun vadeli etkilere karşı duyarsız olabilir (Kianicka vd., 2006). Bu iki tarafın barışçıl bir ortamda etkileşime girmesi, turizm gelişiminin kapsayıcı / dahil edici³, uzun vadeli ve planlı biçimde yönetimine bağlı olacaktır.

² Aşırı turizm teriminin alan yazınında ilk kullanımı, 2016 yılında Martin Selby'nin başmakalesinde görülmektedir (Selby, 2016: 279).

³ Inclusive

Aşırı turizm yeni bir terim olmakla birlikte, bu kapsamda incelenen örnekler ve turizmin olumsuz etkileri çok uzun süredir yoğunlaşma, taşıma kapasitesi, sürdürülebilir turizm ve ilgili diğer araştırmalara konu olmuştur.

Öncelikle, mülkiyet ve kullanma hakkının sorgulanması, aşırı turizm tartışmaları için uygun bir temel oluşturacaktır. İnsan topluluklarının gezegeni, doğayı, toprağı mülkiyeti altına alması fikri, insan uygarlığının gelişim sürecinde, başlangıcı tarıma geçişe kadar dayandırılabilir bir olaydır. Tüm hayvan topluluklarında olduğu gibi, insan toplulukları da kendi bireylerinin ve kültürlerinin hayatta kalmasını sağlayacak elverişli yaşam alanlarını bulmak, ardından bu alanı elinde tutmak için yöntemler geliştirmişlerdir. Neslin devamı en temel (içgüdüsel) gereksinimdir ve kendi genetik mirasının sürmesi için bireyler ve topluluklar, kaynaklara erişim hakkı için kendi içlerinde ve diğer topluluklarla sürekli çatışma içinde olmuşlardır. Günümüzün çağdaş uygarlıkları, ulusların toprak mülkiyetini karşılıklı anlaşmalar, egemenlik hakkı ve bayraklar ile korumaktadır; ancak bunun da (caydırıcı) güç ile kabul edildiğini anımsamakta fayda vardır. Ancak toprak mülkiyeti ve kendi alanında yaşam hakkının yanında seyahat hakkı da bulunmaktadır (Capocchi vd., 2019). Uluslar kendi egemenlikleri altındaki topraklara girişleri düzenleyebilirler, ancak ülke içinde vatandaşlarının hareketini düzenleyecek ya da engelleyecek mekanizmalar mevcut olmayabilir. Dahası turistik arz kaynaklarının çoğunda olduğu gibi, kamusal alan da ücretsizdir ve “herkesin” hakkıdır (Goodwin, 2017). Ortaklaşa kullanılan kentsel alanlarda, ziyaretçi sayısı, karakteristik özellikleri, yer ve zaman dağılımları gibi unsurlar aşırı kullanıma, yerel halk ile ziyaretçilerin kullanım için rekabete girmesine ve yerel halkın kendi yaşam alanından kaçınmasına neden olabilir (Namberger vd., 2019). Yöneticilerin sorumluluğu, yerel halkın yaşam hakkını ve mutluluğunu, ziyaretçilerin seyahat hakkı ve mutluluğu ile aynı zamanda turizm gelirini de korumaktır (Perkumiene ve Pranskuniene, 2019).

Özellikle sanayi devrimi sonrası uygarlık anlayışı, üretimin, tüketimin ve sermayenin birikimi için doğanın kaynaklarını sövmeyi temel alır. Lefebvre (1968), oryantal, antik ve orta çağ kentlerinin ardından ve onların mirası üzerine kurulduğunu anlattığı çağdaş kentlerin kullanım hakkının kimde olduğunu sorgulamış ve bu uygarlığın “eseri” olan çağdaş kentlerin, önceki uygarlıkların eserlerini de barındırdığını, ama aynı zamanda endüstriyel burjuvazinin ve kapitalizmin yaşam alanları olduğunu öne sürmüştür.

1960 ve 1970’ler, ölçsüz büyüme ve sınırsız kaynak kullanımının gezegeni ve insan yaşamını tehdit eden sonuçlara yol açmadan mümkün olmadığının fark edildiği ve bu kavrayış sonrası “sürdürülebilirlik” fikrinin ortaya çıktığı dönem olmuştur (Dredge, 2017). 1972 Roma Kulübü’nün Büyümenin Sınırları Raporu ve 1982 Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma fikirlerini ilk olarak ciddi biçimde ele alan çalışmalardır. Kaynakların sömürsüne karşı gelişen sürdürülebilirlik anlayışı, doğal olarak aşırı kalabalıklaşma, kaynakların kötüye kullanımı, yerel halk üzerinde olumsuz etkiler ve çatışma ile birlikte anılan turistik gelişime de uyarlanmıştır. Pek çok kent ve daha kırılgan olan kırsal alanlar, kıyı ve adalarda sürdürülemez (kitlesel) turizm gelişimi ve karar verici ve yöneticilerin çözüm bulamadıkları turizm politikası sorunları, sürdürülebilir turizmin, gelişim planlarına yol gösterici bir ideal olarak benimsenmesine neden olmuştur (Dredge, 2017; Peeters vd., 2018). Bu gelişmenin, turizmin olumsuz etkilerinin fark edilmesini takip ettiği unutulmamalıdır. Turizm gelişimi yerel kaynak tabanlı ve yerel halkı kapsayıcı olduğu sürece sürdürülebilir olacaktır (Dredge, 2017).

Bu anlayışın gelişmesi, ziyaretçinin eleştirisi ile eşzamanlıdır. Cohen (1972), ziyaretçi topluluklarını kendilerini yerel kültüre maruz bırakma düzeyine göre ele alarak, “çevresel baloncuk” (konfor alanı)⁴ kavramını önermiştir. Buna göre, kendi küçük dünyasını evren olarak kabul eden kişi için varlığından haberdar olmadığı başka yerler ve başka kültürler korkutucu ya da gerçekdışı olabilir. Bu kültürleri ziyaret eden kişi de kendi güvenli çevresel baloncuğu içinde kalmak isteyebilir (Cohen, 1972).

MacCannell (1973), özellikle ziyaretçinin kendi kültürel merkezinden uzaklaşma ve anlam arama sürecini eleştirerek, turisti çağdaş hacı olarak karikatürize etmiştir. Ziyaretçi, yeni kültürü tanımak için

⁴ Environmental bubble

yeterince güdülenmemiş olabilir ya da bunun için yeterli zaman ve kültürel arka plandan mahrum olabilir. Bu durumda yerel kültürün daha kolay ve çabuk tüketilebilir biçimde sunulması, yani “sahnelenmesi”⁵ söz konusu olacaktır. Ziyaretçi topluluğunun küçük bir bölümünü oluşturan hacı / varoluşçu ziyaretçi, kendi kültürel merkezinden tamamen ayrılarak yeni kültür ile bütünleşmek istemektedir (Cohen, 1979; MacCannell, 1999). Ancak çoğunluk için kendi kültürel merkezinden kısa süreliğine uzaklaşmak ve yeni kültürün sahnelenmiş halini izlemek yeterli olacaktır. Tüm bunlar, hedef bölgede geçici ve yabancı, bu nedenle de bölgeye yerel halk kadar değer vermeyen kalabalık tüketici kitlelerinin bulunması anlamına gelmektedir.

Kitle turizminin gelişimini, sömürgecilik yoluyla ölçsüz biçimde zenginleşen Avrupa ulusları arasındaki kaynak rekabeti sonucu başlayan 2. Dünya Savaşı’na dayandırmak mümkündür. Devletler, yurttaşlık bilincini geliştirmek ve güvenlik amaçlarıyla vatandaşlarını topluca seyahate özendirmişlerdir (Kozak vd., 2010). Ardından özellikle ölçek ekonomileri avantajları fark edildikten sonra, kitle turizmi egemen turizm gelişim biçimi olmuştur (Milano vd., 2019a). Bu gelişimde şüphesiz iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişme ve seyahat aracılığının gelişiminin rolünden de söz edilmelidir.

Yukarıda sözü edilen toprak mülkiyeti ve kullanım hakkı tartışmalarına paralel olarak, askeri işgal ile başlayan savaşın, daha barışçıl bir işgale neden olduğu öne sürülebilir. Turner ve Ash (1975), “çevresel baloncuk” benzeri bir “keyif çeperi”⁶ dâhilinde hareket eden ziyaretçi topluluklarını “Altın Ordulara”⁷ benzetmiştir (Peeters vd., 2018). Ziyaretçi toplulukları hakkında sıklıkla yapılan “sürü” ya da “işgalci ordu” benzetmesi, Barselona, Venedik ve Mallorca gibi hedef bölgelerde yapılan aşırı turizm protestolarında da yer bulmuştur. Ziyaretçilerin işgalcilere, turizmin de yerel halkın yaşam alanlarını tehdit eden işgal eylemlerine benzetilmesi tesadüf değildir (Peeters vd., 2018).

Ölçsüz, plansız, kaynakların sömürüsüne dayalı, işgal eylemlerine benzeyen turizm hareketlerinin yerel halkta yarattığı rahatsızlık ile ilgili kayda değer bir çalışma olan Doxey (1975) rahatsızlık endeksine göre, turizmin neden olduğu olumsuz etkiler doğrultusunda yerel halkta turizme ve ziyaretçilere yönelik olarak önce ilgisizlik, ardından rahatsızlık, son olarak da düşmanlık görülmektedir. Benzer bir modelde, Doğan (2004), yerel halkın rahatsızlığını direnme, içine kapanma ya da ön ve arka alanlar arasındaki sınırları vurgulama aşamalarında dışa vurduğunu belirtmiştir.

Yerel halkta turizme karşı artan rahatsızlığın, hedef bölgenin gelişim düzeyi ile doğru orantılı seyri dikkat çekicidir. Butler, (1980) ürün yaşam eğrisi modelini hedef bölgelere uyarlayarak çok hızlı ve plansız büyüyen hedef bölgelerin olgunluk ve duraklama aşamalarından sonra kendi kaynak tabanını, çekim unsurunu yok ederek gerileme dönemine girdiğini, hedef bölgelerin kendi başarılarının kurbanı olduklarını belirtmiştir.

Dünya Turizm Örgütü, turizmin yerel halk üzerinde yarattığı baskılara yönelik olarak, 1970’lerin sonlarından itibaren çalışmalar yapmış ve 1981 ve 1983’teki “Hedef Bölgelerin Doygunluğu”⁸ raporunda “turistik taşıma kapasitesi” kavramını tanımlamıştır (UNWTO , 1981; UNWTO, 1983). Turistik taşıma kapasitesi basit olarak olumsuz etkiler görülmeden önce bir bölgenin ağırlayabileceği en fazla turist sayısı ya da turizm gelişim düzeyidir (EPL, 2002). Ancak bu belirli düzeyin önceden kestirilmesine yönelik geçerli bir formül bulunmamaktadır. Ayrıca salt nicelik, uygulamada taşıma kapasitesi için ölçü olmayabilir. Turizm gelişim şekli, yoğunlaşma ve turist davranışları da dikkate alınmalıdır.

Genel olarak taşıma kapasitesini zorlayan bir yoğunlaşma yarar/zarar dengesinin (İçöz vd., 2009) bozulması anlamına gelir ve taşıma kapasitesi, sürdürülebilirliğin sınırını ifade eder (Yılmaz, 2007). PAP/RAC (Priority Actions Programme / Regional Activity Centre) rehberinde ve Avrupa Turizm Destinasyonlarında Taşıma Kapasitesi raporunda en düşük (düşük yoğunluk) ile en yüksek (yoğun

⁵ Staging

⁶ Pleasure periphery

⁷ Golden Hordes

⁸ Saturation of tourist destinations

gelişim) turizm taşıma kapasitesi arasındaki alan “sürdürülebilir gelişim” olarak kabul edilmektedir. Bu seviyenin üstünde serbest / plansız gelişim ve tam doygunluk alanları kapasitenin aşıldığını gösterir (UNEP/MAP/PAP, 1997). Ayrıca, turistik ürün yaşam eğrisinde erişilen en üst nokta, nihai taşıma kapasitesidir ve taşıma kapasitesinin aşılması kaynakların geri döndürülemez biçimde tahribatına yol açacaktır (Yıldız, 2015).

Taşıma kapasitesinin belirlenmesi için tek bir ölçüt bulunmamakta, konuya farklı açılardan yaklaşma zorunluluğu bulunmaktadır. Turistik taşıma kapasitesi, genellikle ekolojik, fiziksel, toplumsal, ekonomik ve psikolojik olarak sınıflandırılmaktadır. Ekolojik taşıma kapasitesi genel olarak en kırılgan olandır ve insan yaşam alanlarının varlığının ekolojide yarattığı baskının⁹ sınırı / eşik düzeyi olarak ifade edilir. Bu eşik, çevrenin ciddi bozulmaya ya da geri döndürülemez değişimlere uğramadan varlığını dengeli biçimde sürdürmesini ifade eder. Kentsel alan gelişiminde ekosistem işlevlerinden ekonomik boyut dışındakiler dikkate alınmamaktadır. Biyolojik sınırlar dikkate alınmadığında doğal çevrenin bozulması kaçınılmaz olmaktadır (Świader, 2018).

Psikolojik taşıma kapasitesi de turistlerin kendi deneyimleri ile ilgilidir ve diğer turistlerden rahatsızlığını ve aşırı kalabalık yerlerden kaçınmasını (Perkumiene ve Pranskuniene, 2019) ve kalabalıklaşmanın etkileri ile duygusal olarak başa çıkma kapasitesini ifade eder (Peeters vd., 2018). Ek olarak, alan yazınında altyapı, politik ve piyasa taşıma kapasitesi de önerilmiştir. Altyapı taşıma kapasitesi, hedef bölgenin altyapısının artan ziyaretçi trafiğine dayanma eşiği (Milano vd., 2019b); politik kapasite de yerel yönetimlerin turizmin yerel halkın yaşam kalitesini tehdit edecek düzeyde aşırı gelişmesinin sonuçlarını anlama ve yönetme kapasitesidir (Peeters, vd., 2018).

Turistik piyasa taşıma kapasitesi de özellikle yüksek alım gücüne sahip ziyaretçilerin yoğunlaşmanın yaşandığı bölgelerden kaçındığı, kalabalık kitle turizmi bölgelerinin de satışları arttırmak ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak için maliyetleri ve fiyatları aşağı çektiği varsayımında, kalabalıklar arttıkça daha düşük harcanabilir gelir düzeyine sahip kişilerin bölgeye gideceği sonucuna varmaktadır. Bu durumda, daha fazla turist = daha az kişi başı gelir sarmalı oluşacak, turistik piyasa taşıma kapasitesi aşıldığında marjinal turizm geliri azalma eğiliminde olacaktır (Yıldız, 2020). Yerel halkın, harcama düzeyi daha düşük ziyaretçi kalabalıklarından daha fazla rahatsız olması, sıklıkla karşılaşılan bir durum olmaktadır.

Taşıma kapasitesi kavramı, uzun süre boyunca turizm ile ilgili çok sayıda çalışma için faydalı bir araç olarak kullanılmıştır. Dahası aşırı turizm tanımları da büyük oranda taşıma kapasitesinin aşılması üzerinden yapılmaktadır. Yine de durağan olması, ölçüm için belirli bir araç sunmaması, zaman içindeki değişimi, ziyaretçi, yerel halk ve işletme davranışlarını dikkate almaması gibi nedenlerle yoğun biçimde eleştirilmiştir. Seçenek olarak sunulan “kabul edilebilir değişimin sınırı”¹⁰ kavramına göre, insan eyleminin olduğu her yerde değişim kaçınılmazdır (Stankey vd., 1984). Her bir yaşam alanı, uyum sağlayabileceği hızda değişime tolerans gösterebilir ve bu hızın üzerindeki değişim yerel insan ve doğa yaşam alanlarının uyumunu bozar (Clark, 1997; EPL, 2002).

Taşıma kapasitesi ile ilgili bir diğer sorun da etkileri tekil olarak ele almasında yatmaktadır. Turizmin etkileri analiz edilirken, hazır olarak elde edilen ekonomik sonuçlar ile birlikte toplumsal ve çevresel etkilerin de incelenmesi daha sürdürülebilir bir turizm gelişimine neden olabilecektir (Lundberg, 2011). Genel olarak elde hazır veri bulunan ve daha kolay analiz edilebilen ekonomik etkilerin tek başına ele alınması yanıltıcı olacaktır. Paydaşlara göre turizmin etkileri ayrı olarak değil, birbirleriyle bağlantılı ve sistematik olarak ele alınmalıdır (Peeters vd., 2018). Yine de aşırı kapasite kullanımının tarihi, kültürel ve doğal çekim unsurlarının yıkımına neden olmasından hareketle, taşıma kapasitesi kavramı ölçüm zorluklarına rağmen, turizm gelişim planlamalarına dâhil edilmelidir (O’Reilly, 1986).

Toplumsal taşıma kapasitesi, yalnızca turizm ile değil, bölgenin tanınırlığının ya da tanıtımının artması ile birlikte yoğun göç alması ile de aşılabilmektedir. Texas Austin’de yapılan bir incelemede, bölgenin

⁹ Anthropopressure

¹⁰ Limits of Acceptable Change, LAC

yoğun ilgi görmesi sonucu göç almaya başlaması, artan trafik, ulaşımın yavaşlaması, kiralarda aşırı artış, park alanlarının azalması, sürekli açılan yeni işletmeler gibi sonuçlar gösterilmiştir. Ferah bir yaşam vaa-dinin insanları o bölgeye çekmesi sonucu bölgede yaşayanların ve ilk gelenlerin bölgede yaşamaya parasının yetmemesi ve bu durumun kentin çekiciliğinin kenti yok etmesi (Eshelman, 2008), hızlı ve/veya plansız gelişen hedef bölgelerde de sıklıkla görülen bir durumdur. Bunun yanında, turizmin de bir göç kaynağı olduğu unutulmamalıdır. Ülkemizde yerleşik bir gelenek olan ikincil konutlar da hedef bölgelerde yılın genelinde boş kalmakla birlikte, yoğun dönemde (sürekli nüfusa dâhil olmadıkları için) kamusal gelir ya da kayda değer turizm geliri sağlamayan bir nüfus artışına neden olmaktadır.

Sosyal bozulma¹¹ kuramına göre, hızla gelişen kent¹² toplumlari, kamu hizmetleri (özellikle altyapı) talebinde ani artışların neden olduğu genel kriz dönemine girerler. Yerel halk, strese neden olan olaylardan kaçınma biçiminde bir uyum davranışı sergiler (England ve Albrecht, 1984). Turizm, uzun vadede toplumsal ya da sosyo – mekânsal dönüşüm aracı da olabilmektedir. Ekonomik uygulamalar değişime ve uyum göstermeye daha elverişlidir, bu nedenle egemen ekonomik etkinlik alanı olarak turizm, hedef bölgenin yeni kültürel ekonomisini oluşturur. Toplumsal özellikler değişime daha dirençli olmakla birlikte uzun vadede uyum gösterebilmektedir (Terkenli vd., 2007). Ekonomik çıkarın toplumsal dönüşüm için teşvik oluşturması, paylaşım ekonomisi ve sosyal dönüşüm kuramlarınca öne sürülmüştür (Capocchi vd., 2019).

Son olarak, yerel halkın hedef bölgeye bağlılık düzeyinin, bölgede yaşam süresine bağlı olduğu da öne sürülebilir. Birkaç nesildir aynı yerde yaşayan nüfus ile oraya sonradan göç etmiş nüfusun bağlılığı farklı olabilir. Münih’te yapılan bir araştırmada, ağırlıklı olarak turizmden fayda sağlayan ve sonradan yerleşmiş nüfusun “turizm sempatizanı” olduğu, yerleşik nüfusun ise kitle turizminden kaçındığını, kentin belirli alanlarından kaçınma ya da yararlanamama eğiliminde oldukları ve yaşam alanlarına (arka bölgelere) sızan turist kalabalıklarından rahatsız oldukları belirtilmiştir (Namberger vd., 2019). Slovenya’nın belirli hedef bölgelerinde yapılan bir araştırmada da yerel halkın turizm gelişimine karşı tavrının, bölgeye bağlılıklarına, turizmin etkileri ile ilgili algılarına ve arzu edilen turizm biçimine bağlı olduğu belirtilmiştir. Çalışmaya göre, bölgede daha uzun süredir yaşayan halk turizm gelişimine daha olumsuz yaklaşmaktadır. Yerel halk, turizmin olumlu etkileri sonucu turizme daha olumlu yaklaşmakta, ancak kendi yaşam çevrelerinin kalitesi ile ilgili kaygılar taşımaktadır. Buradan hareketle, hedef bölge yöneticileri ve planlamacılarının, turizm gelişimine karşı duygusal tepkileri de dikkate alması ve planlamaya yerel halkı dâhil etmesi gerekmektedir (Ambroz, 2008).

Yoğunlaşma sorunu

Turistik yoğunlaşma, ayrı ve kendi başına bir sorun değildir; ancak yoğunlaşma oranı, mevcut tüm sorunların şiddetini artırır ve hedef bölge yönetiminin içinden çıkamayacağı duruma getirebilir. Ne var ki, turizmin doğası gereği yoğunlaşma kaçınılmazdır; insanlar belirli bölgelere belirli zamanlarda giderek belirli eylemleri gerçekleştirmeye daha eğilimlidir. Dolayısıyla turizm talebi, buna bağlı olarak da turizm gelişimi belirli dönem ve bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Değişik koşullarda kendini gösteren turistik yoğunlaşmanın [turistik konsantrasyon (Olalı, 1990)] aşırılığı ise, hedef bölgenin doğal, toplumsal ve ekonomik yapısı kadar, ziyaretçiler üzerinde de yıkıcı etkiler gösterir.

Zaman içinde (ya da mevsimsel) turistik yoğunlaşma, ziyaretçilerin bir hedef bölgeye yıl içerisinde belirli dönemlerde daha yüksek oranda seyahat etmesi sonucu oluşmaktadır (Olalı ve Timur, 1988; Usta, 2001; İçöz, 2005; Kozak vd., 2010). Yeterli boş zaman, potansiyel turistik talebin efektif hale geçmesi için (yeterli harcanabilir gelir ve fiziksel olanaklarla birlikte) temel koşuldur (Olalı ve Timur, 1988; İçöz, 2005). Önemli turist gönderen ülkelerin büyük çoğunluğunun yıllık tatil dönemlerinin genel olarak yaz aylarına denk geldiği göz önüne alındığında mevsimsel turistik yoğunlaşma normal karşılanmalıdır. Dahası, geleneksel turistik ürün çeşitleri yaz aylarında geniş kitlelere daha çekici gelmekte, bu da dönemsel bir alışkanlık ve algı yaratmaktadır (Olalı, 1988; Erdoğan, 1996; İçöz, 2001; Kozak vd., 2010). Bu durum, turistik hizmet sağlayıcıları tarafından da desteklenebilmektedir. Ölçek ekonomilerinden yararlanmak isteyen girişimci, seyahat aracı ve yerel yönetimler kitle turizmini, dolayısıyla ziyaretçilerin büyük gruplara dâhil olmasını teşvik ederler (Olalı ve Timur, 1988; İçöz, 2005; Yılmaz,

¹¹ Social disruption

¹² Boomtown

2007). Kentleşmiş bölgelerde bireyler, toplumsal etkileşim ya da gösteriş arzusu nedeniyle diğerlerinin seyahate çıktığı zamanları ve hedef bölgeleri tercih etmeye eğilimli olacaktırlar (Olalı, 1990). 2019 yılında, dünyada uluslararası turist girişlerinin %22'si, ülkemizde de %28'i temmuz ve ağustos aylarında gerçekleşmiştir (KTB, 2021; UNWTO, 2020). Bu sonuçlara göre, belirgin bir mevsimsel yoğunlaşmadan söz edilebilir.

Turizmin zaman içinde aşırı yoğunlaşmasının, hedef bölge ve ülke için belirli olumsuz etkileri olacaktır. Yoğunlaşmanın yaşandığı “turizm sezonunda”, bölgeye gelen yeni tüketiciler dönemsel fiyat artışlarına ve enflasyonist baskılara neden olur. Talepte yaşanan aşırı artış, arzın piyasa döneminde mutlak katı özelliği sonucu doğrudan turizm işletmelerinin, dolaylı olarak da bölge genel fiyatlarının artmasına (Olalı ve Timur, 1988) ve piyasa dengesinin bozulmasına neden olur (İçöz, 2005). Ayrıca artan kalabalıklar, trafik, suç oranları, yabancı düşmanlığı, atık oranı ve enerji kullanımı gibi etkenler, doğal ve kültürel yıpranmaya neden olabilir (Demir ve Çevirgen, 2006; Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2007). Talebin azaldığı “düşük sezon” ise, tam tersi sonuçlar vermektedir. Turizm işletmelerinin doluluk oranlarındaki düşüş (Olalı, 1990), ekonomik kapasite kaybına neden olarak ülkenin üretim faktörlerinden yararlanma oranını düşürür (Olalı ve Timur, 1988). Yine düşük dönemde kapasite düşüren ya da tamamen kapanan işletmeler, büyük oranda işçi çıkışı yapar ve turizm bir eksik istihdam unsuru olarak toplumsal maliyet yaratır (Olalı vd., 1983; Barutçugil, 1986). Yüksek ve düşük dönemlerdeki nüfus farklılıkları da kamu yatırımlarında dengesizliklere neden olur (Olalı ve Timur, 1988).

Turistik yönelim, bölgeler arasında da farklılaşma göstererek mekân içinde (bölgesel) turistik yoğunlaşma yaratır. Bir coğrafi bölgenin hedef bölge durumuna gelmesi için, öncelikle belirli bir çekim unsuru barındırması, ayrıca yolculuğun gerçekleşebilmesi için asgari düzeyde zorunlu ulaşım, sağlık, güvenlik gibi altyapı olanaklarına sahip olması gereklidir. Bunların üzerine, turizm arzını somutlaştıran, kapasite yaratan ve turizm harcamasını sağlayan turistik üstyapı (tesis ve olanaklar) kurulmalıdır (Olalı ve Timur, 1988). Bu unsurlar bölgeler arasında farklılık gösterir ve doğal olarak, ziyaretçiler onları turistik yolculuğa iten (rasyonel ve irrasyonel) unsurlar doğrultusunda belirli bölgelere gitmeyi daha çok isterler (Günlü, 2007). Dahası bölgelerin tanınırlığı arttıkça oraya olan turizm talebi de (belirli bir aşamaya kadar) artar (Çavuş, 2004).

1982'de çıkan Turizmi Teşvik Kanunu ve devam eden turizm gelişim planlarında Ege ve Akdeniz kıyıları öncelikli turizm gelişim bölgesi olarak belirlenmiştir (Olalı, 1990). Sonuç olarak tesis yatırımları bu bölgelerde yoğunlaşmış ve bölgesel yoğunlaşmayı artırmıştır. Türkiye'de bölgesel turistik yoğunlaşma, özellikle Antalya'da kendini göstermektedir. 2019 yılında, (Bakanlık belgesi) tesis girişlerinin %34'ü Antalya sınırlarında gerçekleşmiştir. Ayrıca, Antalya tesislerinde ortalama kalış süresinin (4,31) ülke ortalamasından (2,78) yüksek olması sonucu, ülkede gerçekleşen her iki gecelemeden biri bu ilimizde olmuştur (KTB, 2021).

Turizmin mekân içinde aşırı yoğunlaşmasının da benzer yıkıcı etkileri bulunmaktadır. Yoğunlaşmanın yaşandığı bölgede ekonomik, doğal ve toplumsal yıpranma görülecektir. Doğal çevre, özellikle kırılgan ekosistemler üzerinde yapılaşma ve tesisleşme baskısı ve emlak / inşaat spekülasyonu gibi etkiler, doğal ve kültürel peyzajı bozabilir, hedef bölgenin çekim unsurunu ve özgünlüğünü kaybetmesine neden olabilir. Bu gibi durumlarda hedef bölge sıradanlaşacak ve kentleşecektir (Tuan, 1974; Kuban, 2000). Ayrıca kamu yatırımlarında dengesizlik yaşanacak, turizmin bölgeler arası gelişmişlik farkını giderme işlevi gerçekleşmeyecektir (Olalı ve Timur, 1988; İçöz vd., 2009). Ancak, turizmin tüm bölgelere yayılması hem gerçekçi olmayan hem de riskli bir durumdur. Hedef bölgelerin kümelenmesi ve turistik etkinliğin doğal ve kültürel koruma alanları dışında tutulması ya da bu bölgelerde kısıtlı erişim sağlanması gerekli olabilir. (Dowling, 1993).

Son olarak, turistik ürün çeşidine yönelik yoğunlaşma yaşanabilir. Talebin, dolayısıyla turistik gelişimin belirli bir ürün çeşidi üzerinde yoğunlaşması, aşırı gelişim, değerlendirilmeyen olanaklar ve zaman içinde talebin yorulması sonuçlarını yaratır. Özel olarak kıyı turizminin Türkiye'de turizmin gelişim tarihi boyunca egemen ürün çeşidi olarak desteklenmesi, hem kıyı bölgelerinin çekim unsurunun kaybına, hem de dinamik turizm pazarından yeterli payın alınamamasına neden olmaktadır.

Üç ayrı biçimde incelense de turistik yoğunlaşma genelde bir arada kendini gösterir ve yoğunluğun azaltılması (turizmin yayılması) için çeşitli turistik ürün çeşitlendirme yöntemleri uygulanır (Sarkım, 2007; Kozak vd., 2010). Örnek olarak, yoğunlaşmanın yaşanmadığı dönemde ve / veya bölgede geliştirilecek ve pazarlanacak yeni bir turistik ürün çeşidinin talep yaratması, turizm talebinin aylara ve bölgelere yayılması sağlayarak ve ürünün tek tipleşmesinin önleyerek yoğunluğun azaltılmasına katkıda bulunur. Doğal olarak, bu planlamanın (özellikle kapasite planlamasının) öncül (pro-aktif) ve uzun erimli yapılması daha etkili olacak ve turizm gelişiminin daha sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır (Yıldız, 2015).

Üretime katılan hane halkının aynı dönemde seyahate çıkması, turizm dışı işletmelerde de üretim kaybına neden olabilmektedir. Ücretli izin dönemlerinin ve okul tatillerinin yıl geneline yayılması üretim kaybını engelleyecek, yoğunlaşmayı azaltacak ve çalışanlar için psikolojik yararlar sağlayacaktır (Olalı, 1990). Son olarak, demografik ve coğrafi pazar çeşitliliği sağlamak da turistik talebi geleneksel bölge, dönem ve ürünlerin dışına yayabilir (TÜRSAB, 2003).

Aşırı turizm

“Aşırı” turizm, uzun süredir yaşanan bir duruma verilen yeni bir addır (Peeters vd., 2018; Seraphin vd., 2018; Koens vd., 2018; Milano vd., 2019b; Capocchi vd., 2019). Yukarıda sözü edilen alan mülkiyeti ve kullanım hakkı ile ilgili çatışmalar, turizmin aşırı yoğunlaşması¹³, doyunluk¹⁴, aşırı kalabalıklaşma¹⁵, özellikle toplumsal taşıma kapasitesini zorlayan ya da aşan, yerel toplumda ve doğada kabul edilemez değişimlere neden olan turistik gelişimin sonuçları, aşırı turizm kavramında toplanmak isteniyor görünmektedir. Bu anlamda tekil ve yalıtılmış bir olaydan ziyade, çok boyutlu ve karmaşık (Koens vd., 2018), örtüşen ve birleşen çok sayıda olayın birleşimini ifade etmektedir (Capocchi vd., 2019). Aşırı kalabalıklaşma ile yakın anlamlar taşımakla birlikte, ziyaretçi sayıları, ziyaret süreleri ve türleri ile hedef bölgenin taşıma kapasitesi ile ilgili olan, daha karmaşık ve çok yönlü bir olaydır (Peeters vd., 2018).

Aşırı turizm, henüz gündem oluşturma aşamasında değerlendirilmekte, bilimsel olarak üzerinde uzlaşılmış bir tanımı ya da ölçüm araçları bulunmamaktadır (Peeters vd., 2018; Capocchi vd., 2019). En basit ifade ile turizmin etkilerinin (özellikle toplumsal) taşıma kapasitesini aşmasıdır (Peeters vd., 2018; Koens vd., 2018; Namberger vd., 2019). Aşırı turizm, şüphesiz kamuoyunun ilgisini çekmeyi başarmış, slogan özellikli, klişe ve pelesenk bir addır (Peeters vd., 2018; Milano vd., 2019b). Ancak ondan önce önerilen ve o kadar kalıcı olmayan terimler de bulunmaktadır. Henüz 1979’da Rosenow ve Pulsipher, aşırı turistik yoğunlaşmaya dikkat çekerek ziyaretçi aşırı yüklemesi¹⁶ ifadesi kullanmıştır (Capocchi vd., 2019).

Turizm karşıtı kavramlardan Turist-fobi¹⁷, turistin kendisinin yerel halkın belirli kesimleri tarafından turistin kirlenme ve tehlike unsuru olarak görülmesi ve reddedilmesini ifade etmek üzere önerilmiştir. Yerel halk, yaşam alanının işgal edildiğini hissetmektedir. Turist, “çocuksu, komik bir birey, ama aynı zamanda çok tehlikeli ve yıkıcı bir yağmacı topluluğun üyesi” olarak tanımlanmakta, kentsel yaşamın bozulmasının suçlusu olarak görülmektedir. Bu olayın yabancı düşmanlığının (zenofobi) başka bir görüntüsü olduğu da ifade edilmiştir. Son olarak yerel halkın yaşam alanlarını ve çekim merkezlerini boşaltan turizm ya da turistler değil, kentin bir işletme olarak yönetimi olduğuna işaret edilmiştir (Delgado, 2008). Turizm-fobi (Milano vd., 2019b) anti-turizm ve “texit” gelişmeleri de yerel halkın yaşam alanlarını “işgal” eden bir turistik yoğunlaşmaya karşı bir toplumsal direnişi ve toplumsal hareketi ifade etmektedir (Peeters vd., 2018). İnsan ve doğal sermaye arasında şiddetli bir çatışmanın yaşandığı Venedik’te, ziyaretçilerin gelişini engellemeye yönelik şiddetli düşmanlık içeren protestolar gerçekleşmiştir (Seraphin vd., 2018).

¹³ Congestion

¹⁴ Saturation

¹⁵ Overcrowding

¹⁶ Visitor overkill

¹⁷ Turistofobia

2017 yılında 30 milyon turist ağırlayan 1,6 milyon nüfuslu Barselona’da turizm karşıtı toplumsal girişimler oluşmuştur¹⁸. Bu kentte sorun, ziyaretçilerin yerel halk gibi yaşamak istemesi, bunun sonucu da ön ve arka bölge ayrımının ortadan kalkması olarak gösterilmektedir. Yerel halk, hediyelik eşya dükkânları, kalabalıklar, tur otobüsleri ve gürültülü barlar arasında kentlerini karakterize eden özgün yer algısının yok olduğunu ve tektipleştiğini düşünmektedir. Turizm yoğunluğu peyzaja ve sahillere zarar vermekte, altyapı için aşırı baskı oluşturmakta ve gayrimenkul fiyatlarını aşırı yükselterek yerel halkın göç etmesine neden olmaktadır (Milano vd., 2019b).

Hedef bölgenin tanınırlığının aşırı artması da yerel halkın ve yönetimlerin baş edemediği turistik yoğunlaşmaya neden olmaktadır. Örnek olarak “The Beach” filminin ardından aşırı ziyarete maruz kalan Tayland’ın Maya Körfezi’nde meydana gelen yıkıcı doğal çevre sorunlarının ardından otoriteler körfezi tamamen turizme kapatmak zorunda kalmıştır. Ancak bu gibi radikal önlemlerin ziyaretçi sayılarını birden ve aşırı düşüreceği, bunun da geliri turizme dayalı paydaşlar için ciddi ekonomik sonuçları olacağı unutulmamalıdır (Milano vd., 2019b).

Özellikle kitlesel turizmin gelişimi, havayolu firmaları arasında yaşanan rekabet ile düşen maliyetler, online rezervasyon ve seyahat rehberleri ve sosyal medya kullanımı, kontrolsüz artan turizm talebi ile aşırı turizm bağlantılıdır (Goodwin, 2017; Capocchi vd., 2019). Turizmin sağladığı ölçek ekonomilerinden faydalanan endüstriler ve ekonomisi turizme bağımlı hale gelen hedef bölgelerin neden olduğu sürdürülebilir olmayan gelişme, turizmin neden olduğu baskıları protesto eden toplumsal hareketlere neden olmuştur (Milano vd., 2019b). Ancak aşırı turizm ile kitle turizmini eşanlamlı düşünmek yanıltıcı olacaktır, aşırı turizm kitlesel özellikli olmayabilir (Koens vd., 2018). Genel olarak yerel halkta rahatsızlık yaratan ana neden, genel rekreasyon alanlarındaki aşırı kalabalıktan ziyade, turizmin yaşam alanlarına sirayet etmesi olarak görülmektedir. Ziyaretçilerin gerçek ve özgün günlük yaşamı deneyimleme arayışında yerel halkın yaşam alanlarına girmesi, online, belgesiz ve aracısız konaklama (AirBnB benzeri P2P uygulamalar) ve ulaşım uygulamaları sayesinde kolaylık kazanmış, turizm etkinlikleri ana çekim merkezlerinin dışına çıkararak yerel yaşamın içine karışmaya başlamıştır (Goodwin, 2017). Bunun sonucu olarak yerel halk ve diğer yerel paydaşlar, yüksek sesle rahatsızlığını dile getirmiş ve protestolar düzenlemiştir. Bu durum yalnızca kentsel alanlarda değil, kıyı bölgelerde ve kırsal alanlarda da görülmektedir (Koens vd., 2018; Peeters vd., 2018).

Yakın zamanda, ziyaretçi ile hedef bölge ve yerel halk ilişkilerini daha da gerginleştiren, İtalya Sardinia’da “kum hırsızı” ziyaretçilere yüksek para cezaları, Venedik’te yerel halk ile ziyaretçilerin belirli günlerde ayrılması, Roma Trevi Çeşmesinde “özçekim zorbalığı” ve havuza girme, Madrid’de AirBnB kısıtlaması gibi örnekler yaşanmıştır (derleme, CNN Travel). Ancak aşırı turizm kavramının doğuşu ve kamuoyunda ilgi görmesi, şüphesiz yerel yönetimler tarafından turizme karşı korunmadığını düşünen yerel halkın, bir anlamda gerilla yöntemlerine başvurarak duvar yazısı ve pankart gibi görsel tepki araçlarını kullandığı protesto eylemleri sayesinde olmuştur. Bu sloganlardan örnekler aşağıda verilmiştir (derleme):

- Tourist go home! #touristgohome (özellikle Barselona, ama pek çok başka yerde)
- Tourist: Your luxury trip, my daily misery (Jamaika)
- We don’t want tourists in our buildings! This is not a beach resort (Barselona)
- Venice: It’s not Disneyland
- This isn’t tourism, it’s an invasion
- Barcelona is not for sale
- Tourism = Occupation force (Barselona)
- Barcelona: Tourists welcome, locals not welcome
- No tourists allowed beyond this line

¹⁸ Assembly of Neighborhoods for Sustainable Tourism (ABTS), Network of Southern European Cities against tourism (SET)

Aşırı turizm – tanım arayışı

Aşırı turizm teriminin alan yazınında ilk kullanımı, 2016 yılında Martin Selby'nin başmakalesinde görülmektedir: “Uluslararası turist sayıları, ekonomik ve politik istikrarsızlığa ve güvenlik sorunlarına rağmen kararlı biçimde artmaktadır. Bu da ciddi ‘aşırı turizm’ durumlarına, yoğunlaşmaya ve altyapı yetersizliklerine neden olmaktadır” (Selby, 2016: 279). Terimin ilk kullanımı, yoğunlaşma ve buna bağlı olarak altyapının yetersiz kalması ile ötekileşmiş ve yerinden edilmiş yerel halkın turizme karşı gösterdiği direnç ve protestoya dayanmaktadır. “Bağımsız turizmin, aracısız konaklamanın, mobil uygulamaların ve elektronik seyahat rehberlerinin artışı ile turistik altyapısı yetersiz bölgelere turistik akımların ve simgesel doğal ve kültürel peyzaj alanlarına turizm baskısının artmasına neden olmuştur. Teknoloji etkin bir yerel halk – ziyaretçi etkileşimi için, ayrıca turistik talebin dağıtılması için etkin olarak kullanılabilir (Selby, 2016: 279).

Aşırı turizm, yerel halk ve diğer yerel paydaşların dışlanması ya da çatışma, hedef bölgelerin “turistleştirilmesi”¹⁹ ve “müzeleştirilmesi”²⁰, ayrıca yerel ve bağımsız yönetimden bölgesel / merkezi yönetime geçiş ile ilişkilidir. “Son yıllarda turizm gelişimi ile yakından ilişkilendirilen yeni ve güncel bir olayı, aynı zamanda da dünyadaki pek çok ana hedef bölgeye doğru oluşan akımların yoğunlaşması ve bununla ilgili turizm yönetimi sorunlarını ifade etmek için kullanılmaktadır” (Capocchi vd., 2019: 6).

Dünya Turizm Örgütü (2018), aşırı turizmi “Turizmin, yerel halkın algılanan yaşam kalitesini ve ziyaretçilerin deneyimini aşırı ve olumsuz etkileyecek biçimde hedef bölgenin bütününe ya da bir kısmını etkilemesi” olarak tanımlamıştır. “Hızlı kentleşme ya da ekonomik büyüme, düşük ulaşım maliyetleri, seyahat kolaylığı ve gelişen ekonomilerde orta sınıftaki nüfus artışı gibi unsurlar, hedef bölgeleri bireysel ya da profesyonel ziyaretçiler için artan biçimde çekici kılmaktadır. Ancak sürdürülebilir bir turizm yönetimi eksikliği sonucu kontrolsüz bir büyüme aşırı turizme neden olmaktadır” (UNWTO, 2018).

AB Parlamentosu Seyahat ve Turizm Komitesi (TRAN) tarafından hazırlanan aşırı turizm raporu, konuyla ilgili en kapsamlı kaynaklardan biridir. Bu raporda aşırı turizm, “belirli zamanlarda ve yerlerde turizmin etkilerinin fiziksel, ekolojik, toplumsal, ekonomik, psikolojik ve / veya politik kapasite sınırlarını aşması durumu” olarak tanımlanmıştır (Peeters vd., 2018: 17). Aşırı turizm, pek çok hedef bölge için sürdürülebilir bir gelişimin önünde bir engel olarak görülmektedir. Aşırı turizm, bölgelerin doğal ve kültürel mirasını tehdit eden, bölgede yaşam ve taşınmaz fiyatlarını aşırı yükselterek yerel halkın standartlarını düşüren ve dışlanmaya (exclusion) neden olan örnekler yaratmıştır. Bölgenin özgünlüğünün ve çekim unsurunun kaybına neden olabilmektedir (Peeters vd., 2018).

Aşırı turizm, öncelikle toplumsal taşıma kapasitesi, ya da yerel halkın turizmin etkilerine verdiği tepki ile ilgili bir kavramdır. Bu bakış açısı ile “yerel halk ve ziyaretçilerin bölgede “çok fazla ziyaretçi olduğunu” ve bu nedenle bölgedeki yaşam kalitesinin ve turistik deneyimin kabul edilemez derecede bozulduğunu düşünmesi” (Goodwin, 2017: 1) ya da “ziyaretçilerin yerel halka baskın gelmesi sonucu yaşam kalitesi ve yaşama maliyeti sorunlarının ortaya çıkması” (Intrepid, 2018: 16) olarak da tanımlanabilir.

Yine bir başka tanıma göre, “aşırı turizm, ziyaretçi sayısındaki aşırı artış ve aşırı kalabalıklaşma sonucu yerel halkın geçici ve dönemsel yoğunlaşmanın sonuçlarına maruz kalarak yaşam biçimlerinin kalıcı olarak değişmesi, kaynaklara erişiminin engellenmesi ve genel refah durumlarının zarar görmesi durumudur” (Milano vd., 2019b: 2). Aşırı kalabalıklaşmaya, yoğunlaşmaya, özel yaşama müdahale ve istenmeyen etkileşimlere karşı kendini gösteren, psikolojik bir tepkidir (Milano vd., 2019b). “Aşırı turizm ve turizm-fobi gibi terimlerin doğuşu, sürdürülebilir olmayan kitlesel turizmin sonuçlarının gözler önüne serilmesi ve kent, kıy ve kıyı alanlarının turizm amaçlı kötüye kullanımından kaygı duyan akademisyenler, uygulamacılar ve toplumsal hareketlerin buna verdiği tepkide yatmaktadır” (Milano vd., 2019b: 353). Aşırı turizm, ayrıca sermaye birikimi, gelir dağılımı adaletsizliği ve toplumsal

¹⁹ Touristisation

²⁰ Museification

eşitsizliğe de neden olmaktadır. Turistler için çekici olan bir yer, yerel halk için de yaşanabilir ve güvenli olmalı, ekonomik çıkar için feda edilmemelidir (Milano vd., 2019b).

Genel olarak, aşırı turizm durumlarına neden olan etkenler belirli oranda benzerlik göstermekle birlikte, karmaşık nedenleri ve sonuçları nedeniyle, ortak göstergeler tanımlanamamaktadır. Aşırı turizmin önlenmesi için hedef bölgenin paydaşları ve karar vericilerinin iş birliği ile hazırlanmış, duruma özgü plan ve politikalar gereklidir. Aşırı turizmin sonuçları, hedef bölgenin ve çekim unsurunun özelliklerine göre değişmektedir (Peeters vd., 2018).

Ölçüm araçlarında, ya da aşırı turizm durumunun varlığında uzlaşıya ulaşmak adına, aşırı turizm göstergeleri ve sonuçları aşağıdaki örneklerde önerilmiştir:

Aşırı turizm uyarıları:

- Yüksek ziyaretçi sayılarının ya da aşırı kalabalıkların neden olduğu, ziyaretçiler, yerel halk ve girişimciler arasındaki olumsuz etkileşim
- Ziyaretçilerin ve yerel halkın duygularını izlemek: aşırı turizmin psikolojik ve sosyal uyarılarını tespit etmek
- Yerel halkta yabancılaşma, turistik deneyimde bozulma, altyapının aşırı yüklenmesi, doğal çevrede tahribat, kültürel mirasın tehdidi, çekim unsurunun kaybı (Peeters vd., 2018)

Aşırı turizm göstergeleri:

- Turizm sıklığı (km² başına geceleme) ve yoğunluğu (yerel nüfus başına geceleme)
- (100) yerli nüfus başına turist sayısı (TPR) ve km² başına düşen turist sayısı (TDR)
- Belgesiz tesislerde konaklama oranı (AirBnB)
- Turizmin bölgesel gelirdeki oranı
- Seyahat yoğunluğu (bölgeye gelen ziyaretçi / yerel halk oranı)
- Ulaşım merkezleri ve UNESCO Miras Alanlarına yakınlık (Peeters vd., 2018)

Aşırı turizmin etkileri:

- Kamusal alanların özelleştirilmesi
- Gayrimenkul fiyatları ve genel olarak yaşama maliyetinin aşırı artması / yerel halkın reel satın alım gücünün azalması
- Ticari soylulaştırma
- Doğal çevre tahribatı (Milano vd., 2019b)
- Turizmin neden olduğu yüksek (ancak düşük nitelikli) istihdam (Goodwin, 2017)
- Seçkinleştirme²¹ ve yaşam olanaklarının azalması sonucu yerel nüfusta azalma
- Ziyaretçi türü ile hedef bölge uyumsuzluğu
- Ziyaretçi gruplarının uyumsuzluğu (Peeters vd., 2018)

Aşırı turizm görüldüğü üzerinde uzlaşılmış çok sayıda örnek durumdan derlenen bu ölçütler, doğal olarak her hedef bölge için uygulanabilir olmayacaktır. Hedef bölgenin çekim unsuru, doğal ve kültürel çevre yapısı, yüzölçümü, ziyaretçi davranışları, hedef bölge ve işletme yöneticilerinin kararları gibi çok sayıda değişken değerlendirilerek durumsal ölçütler belirlemek mümkündür. Aşağıda örnek bir durum verilmiştir.

Örnek olay: Antalya

Yukarıda sözü edilen AB TRAN raporunda, Antalya da aşırı turizm örnekleri arasında verilmiştir. Yukarıda verilen bölgesel turistik yoğunlaşma verilerine ek olarak, 1,2 milyon nüfuslu ve merkezde 1417km², toplamda 20.909km² yüzölçümü olan kent, 2019'da yaklaşık 15 milyon turist ağırlamıştır. Raporda verilen ölçüm araçlarına göre aşırı turizm saptanmıştır. Bu durumun ana etkileri, yerel halk başına yüksek turist sayısı, çevre sorunları ve seçkinleştirme olarak verilmiştir. Egemen turizm biçimi olan kitle turizmi, toplumsal eşitsizlik, hedef bölgede toplumsal sınıf ayrımı, kent merkezinden ayrı resort alanları ve bunun sonucu olarak turistlerin kent merkezine hiç uğramamaları, (çevresel farkındalığı olmayan ve yerel halkın gereksinimlerini ihmal eden) yabancı tur operatörlerine bağımlılık,

²¹ Gentrification

doğal ve kültürel çevreyi tahrip eden tesisleşme, doğal kaynaklar üzerinde aşırı baskı ve ormansızlaştırma sonuçlarına neden olmuştur. Dünyanın önde gelen hedef bölgelerinden olan Antalya, gelişim sınırlarına ulaşmasına rağmen yeni çekim merkezleri yaratılmakta ve yoğun olarak tanıtılmaktadır (Peeters vd., 2018).

Aşırı Turizm ve Pazarlama

Aşırı turizm ile ilgili tartışmalarda, pazarlama önemli yer tutmaktadır. Temelde yoğunluğa neden olan unsurun, arz kapasitesi analizini ihmal eden, yoğunluğu teşvik edecek biçimde ve aşırı tanıtım yapan, talepte niceliğe öncelik veren yanlış pazarlama uygulamaları olduğu öne sürülebilir (Goodwin, 2017).

Aşırı turizme karşı tepki olarak ziyaretçi girişlerinin yönetim ya da halk tarafından engellenmesi aşırı örneklerdir. Genelde hedef bölgeler ilk olarak pazarlamama²² ya da küçülme²³ seçeneklerine yönelmektedir (Perkumiene ve Pranskuniene, 2019). İlk kez Kotler ve Levi (1971) tarafından kullanılan pazarlamama ya da satış geriletme stratejisi hedef bölgelere uyarlandığında, belirli bir yere olan ilginin, ziyaretçilerin ve/veya yatırımın yönünü değiştirmek ya da saptırmak olarak tanımlanabilir. Amaçlar hedef bölgenin sürdürülebilirliği, pazar dilimleme ve hedef pazar seçimi, yoğunlaşmanın azaltılması ve kriz önleme ya da kriz yönetimi olabilir. Stratejiler de pazarlama yapılmaması, yeniden yönlendirme ya da seçenek bölgelerin pazarlanması, seyahat uyarıları, erişimin engellenmesi ya da caydırıcı fiyatlama olabilmektedir (Medway vd., 2010). Turizmde sürdürülebilirliğin sınırına gelindiğinde pazarlamama, turizm politikası için bir acil durum seçeneği oluşturabilir. Aşırı talep nedeniyle taşıma kapasitesi ve sürdürülebilirliğin sınırları aşıldığında, kitle turizmi ve onun dayandığı doğal ve kültürel çevrenin yönetimi, ziyaretçi yönetimi, insan eliyle yapılmış çekim unsurları ve ulusal parkların yönetimi için ziyaretçi sayısının azaltılması düşünülebilir (Beeton ve Benfield, 2002).

Pazarlamama ya da küçülme reaktif tepkilerdir ve aşırı turizmin neden olduğu, pek çok durumda geri döndürülemez etkiler oluştuğundan sonra seçenek olmaktadır. Pro-aktif ve uzun vadeli bir turizm politikası ve pazarlama yönetimi ile aşırı turizmi önlemenin mümkün olduğu öne sürülebilir. Hedef bölgenin hayatta kalabilmesi ya da sürdürülebilmesi için doğal kaynakların, ekonominin ve kültürün bütünsel ve çok yönlü biçimde yönetilmesi gerekmektedir (Seraphin vd., 2018).

Hedef bölgenin pazarlama yönetiminde, talep ve turist başına hedeflenen gelir analiz edilerek arz kapasitesinin planlanması, dahası bölgesel yoğunluğu önleyecek biçimde dağıtılması gerekmektedir. Hedef bölgelerin ve çekim alanlarının tanıtımında seçenek sunulması, turistik yoğunluğu önleyecek bir ürün çeşitlendirme aracı olarak kullanılmalıdır. Bu yolla talebin bölgelere ve aylara dağıtılması sağlanabilir (Olalı, 1990). Hedef bölgenin yaşam eğrisi boyunca da alınacak kararlara tüm paydaşların dâhil edilmesi, kaynaklara ve turizmin faydalarına adil biçimde erişiminin sağlanması gerekmektedir (ARTN, 2020). Aşırı turizmde, turizmle ilgili olan ve olmayan tüm paydaşların girdisi olduğu unutulmamalıdır (Koens vd., 2018).

Hedef bölgenin marka stratejisi de aşırı turizmde belirleyici olabilir. Özellikle duygulara ve ziyaretçinin hedef bölge ile olan bağlarına yönelik olan bir marka stratejisi aşırı ziyareti teşvik ederek aşırı turizm oluşumunda büyük rol oynamaktadır. Özel ilgi turizmine ve turistik ürün çeşitlendirmesine yönelik bir marka stratejisi ve pazarda yeniden konumlandırma, aşırı turizmin önlenmesi için kullanılabilir. Turizmin amacı açgözlülük ve düşmanlık yerine ortak his, kardeşlik, birliktelik, barış duygularını uyandırmak olmalıdır. Hedef bölge yeniden konumlandırma stratejisinde bu konuya felsefi açıdan yaklaşmalıdır. Yerel halkın aşırı turizmin neden olduğu kültürel bozulmadan rahatsız olması engellenmelidir. Kamuya açık alanlar, öncelikle yerel halk için zevkli olmalıdır. Bu sayede, yerel halkın mutluluğu da turistik deneyimin olumlu olmasını sağlayacaktır (Seraphin vd., 2018).

Aşırı turizm ve yerel halk – ziyaretçi etkileşimi

Aşırı turizm, nedenleri, etkileri ve sonuçları ele alındığında öncelikli olarak toplumsal bir rahatsızlık durumudur. Genel olarak, yerel halkın yaşam doyum düzeyi, maddi refah, mülkiyet, toplumsal refah, duygusal refah, sağlık ve güvenlik ile ilgilidir. Ayrıca yerel halkın turizmin etkileri ile ilgili algısı ve

²² Demarketing

²³ Degrowth

turistik gelişim aşamaları da (hedef bölge yaşam eğrisi) yaşam doyum düzeyi üzerinde belirleyici olacaktır. ABD Virginia’da yapılan bir çalışmada bulunan en güçlü etkiler, turizmin ekonomik etkisi ile maddi refah arasında ve turizmin toplumsal etkisi ile toplumsal refah arasındadır. Taşıma kapasitesi aşıldığında, turistik yaşam eğrisinde düşüşe geçildiğinde, toplumsal ve ekonomik ilişkiler tersine dönerek yerel halkın yaşam doyumunun düşmesine neden olmaktadır. Bu aşamada, turizmin kültürel etkileri ile duygusal refah, ayrıca çevresel etkiler ile sağlık ve güvenlik ilişkileri de en güçlü (olumsuz) durumdadır (Kim, 2002).

Aşırı turizme verilen tepkilerde ortak tema “işgal” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Sürüler” ya da “ordular” halinde gelen, dönemsel ve bölgesel olarak aşırı kalabalık ve trafiğe neden olan ziyaretçi grupları yerel halkı yoğun dönemlerde kendi yaşam alanlarından uzaklaştırıyor görünmektedir. Ancak yerel halk yaşam alanlarından kalıcı biçimde de mahrum bırakılabilmektedir. Turizmin hâlihazırda neden olduğu dönemsel enflasyona ek olarak, yerel halkın, aşırı turizmin neden olduğu taşınmaz spekülasyonu ve belgesiz konaklama olanakları nedeniyle hedef bölgede yaşamının maliyetini karşılayamaması sıklıkla görülen bir olaydır. Yerel halk, tehdit altında olduğunu hissettiği toplumsal çıkarlarından ve bozulan yaşam kalitesinden doğrudan turistleri sorumlu görebilir ve bu etkileşimi daha da olumsuz hale getirebilir (Peeters vd., 2018).

Aşırı turizm durumlarında yerel halk ve ziyaretçiler arasında çatışma ve düşmanlık yaşandığı, iletişimin tamamen ve kalıcı olarak koptuğu, yeniden kurulamayacağı öne sürülebilir. Ancak turizmin kendinden beklenen faydaları sağlaması ve toplumsal sürdürülebilirlik için çatışmanın önlenmesi ya da yönetilmesi gerekecektir (Capocchi vd., 2019).

Olumlu bir etkileşimin kurulması sürecine, en önemli paydaşlardan olan yerel halkın çıkarlarının gözetildiği, kararlara katılımının, kaynaklara ve turizmin faydalarına adil biçimde erişiminin sağlandığı (reaktif) bir planlama ile başlanmalıdır (ARTN, 2020). Turistik ürün çeşitlendirmesi / farklılaştırması, aynı zamanda uygun pazarlama iletişimi ile yoğun rekreasyon alanlarında ziyaretçi yönetimi, park ve müzelere girişlerin düzenlenmesi gibi yöntemlerle turizmin zaman ve yer içinde yoğunlaşması azaltılabilir (Olalı ve Timur, 1988), alanların bakımı için gelir elde edilebilir ve yerel halk için ek istihdam olanakları yaratılabilir.

Ziyaretçilerin yerel kültüre ve doğaya uyumlu bir turistik davranış göstermek üzere eğitimi çok önemli olacaktır (Capocchi vd., 2019). Bu amaçla yerel halk ve ziyaretçilerin etkileşime girebileceği barışçıl ve denetimli ortak kullanım alanlarının yaratılması, ziyaretçilerin yerel kültürün normlarını gözlemleyerek davranışlarını düzenlemesini sağlayabilir. Sorumlu turizm etkinlikleri teşvik edilerek yaşanacak ve ziyaret edilecek daha iyi yerler yaratmak mümkün olabilir (Goodwin, 2017).

Aynı biçimde yerel yönetim, işletmeler ve yerel halkın da eğitilmesi gereklidir. Hedef bölge yönetim örgütlerinin, iletişim ve olumlu etkileşimin kurulması için uygun teknolojileri de uygulamaya geçirmesi faydalı olabilir (Estêvão vd., 2014). Bu sayede ziyaretçi – yerel halk çatışması hafifletilecek, hedef bölgenin etkin pazarlaması yapılabilecek, yoğunluk azaltılarak hedef bölge yeniden canlanacak ve turizm kendisinden beklenen faydaları sağlayabilecektir.

Yerel halkın gündelik yaşamı, gelenekleri, mirası, güncel ve tarihi alanlar ve kültürel peyzaj gibi kültürel unsurları bir arada barındıran kültürel çevrenin, en önemli turistik çekim unsuru olduğu unutulmamalıdır. Sağlıklı doğal çevre alanları ile uyumlu biçimde gelişmiş kültürel çevre, bütünsel olarak sağlıklı, nitelikli ve yüksek çekim gücüne sahip olan tümel çevreyi yaratır (Kuban, 2000). Bunun da ziyaretçiler için yüksek doyum sunan bir deneyim yaratması beklenebilir.

Turizm eyleminde ziyaretçi hem hedef bölgenin kendisi ile hem de orada yaşayanlar ile kaçınılmaz biçimde etkileşime girecektir. Bu etkileşimin tüm taraflar için fayda yaratması mümkündür; ancak kültürler karşı karşıya geldiğinde, etkileşimin doğasını, gidişatını ve sonucunu çok sayıda ve öngörülemeyen değişken belirleyecektir. Kültürler tehdit, çatışma ya da rekabet durumuna girebilir, biri diğerini merak ya da takdir edip yüceltebilir, kültürel örtüşme ya da uyumsuzluk görülebilir, bir taraf üstünlük / egemenlik, diğer taraf asimilasyon eğiliminde olabilir. İdeal durumda merkez ve diğer

kültürün gereksinimlerinin farkında olmak ve iletişimi bu yönde uyumlandırma yoluyla bir sentez ya da kültürel dönüşüm yaratmak gerekmektedir (Thomas, 2010).

Turizm, yaşamsal gereksinimlerini gidermiş uygar insanın doğal bir yer değiştirme eylemidir. Ziyaretçi, kendi kültürel merkezinden uzaklaşarak özüne ve diğer kültüre yaklaşmak isteyecektir. Diğer kültür ile olan etkileşiminin niteliği kültürel uzaklığa, kültürler arası etkileşimin gerçekleştiği ortama, hedef bölge yaşam eğrisine, ziyaretçinin özgünlük arayışına, ziyaretçi, işletme ve yerel halkın davranışlarına ve gerçekleşen turizmin ölçeğine bağlıdır. Turizmin uzun vadede kendinden beklenen faydaları sağlaması, yerel halkın da katıldığı, pro-aktif ve uzun vadeli bir sürdürülebilir turizm gelişimi planlama ve yürütme sürecine bağlıdır. İdeal durumda farklı kültürleri bir araya getiren turizm, bütünleşme yaratarak kendi kültürünü oluşturacaktır (Yıldız, 2021).

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, aşırı turizm durumunda ziyaretçi – yerel halk etkileşiminin analizi, araştırma alanında mevcut durumun tespiti ve yorumlanmasıdır. Bu amaçla, öncelikle tarihsel süreç içinde aşırı turizm ile ziyaretçi – yerel halk arasındaki kültürel etkileşim ile ilgili alan yazını taranarak çalışmanın kavramsal çatısı oluşturulmuştur. Turizmin toplumsal etkileri ve kültürel etkileşim alanlarında zengin bir çalışma birikimi olmakla birlikte, aşırı turizm ve etkileşim alanında yeterli araştırma bulunmamaktadır.

Araştırma soruları ve alt sorunlar saptandıktan sonra, uygulama alanı olarak aşırı turizm uyarıları görülen İzmir'in Foça ilçe merkezi seçilmiştir. İzmir'in Foça ilçesinin merkezi, Atatürk, Fevzipaşa ve İsmetpaşa mahallerinden oluşmaktadır ve toplam 46.336 m² yüzölçümüne ve 12.000 sürekli nüfusa sahiptir. Foça doğal ve kültürel koruma bölgesi olduğu, ayrıca geniş askeri bölgeler barındırdığı için yüzölçümünün küçük bir bölümü yerleşime, kıyı şeridinin de belirli bölgeleri turizme açıktır. Yerleşik nüfusun önemli bir bölümünü askeri personel oluşturmaktadır. Yine yaklaşık 4.000 meskenin önemli bölümünü ikincil konutlar (yazlıklar) oluşturduğu için ve yaşanan yüksek mevsimsel yoğunluktan dolayı, yazın nüfusun 150.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Ayrıca büyükşehir merkezlerine yakınlığı ve ulaşım kolaylığı nedeniyle, yoğun biçimde günübirlik ziyaret edilmektedir. Yoğunluğun yaşandığı yaz aylarında, hafta sonları ve bayramlarda günlük 80.000 araç girişi bildirilmiştir. Turistik eylemin yoğun olarak gerçekleştiği Küçük Deniz bölgesi yaklaşık 250m² alana sahiptir. Bu bölgenin 280m uzunluğundaki kıyı şeridi neredeyse tamamen yeme-içme işletmeleri ile doludur ve en kalabalık alanı oluşturmaktadır. Foça'da ana ekonomik etkinlik turizm ve balıkçılıktır.

Foça'nın yaklaşık 2000 yatak kapasitesinin yarısı merkezde bulunmaktadır. İsmetpaşa Mahallesi'nin kuzey sahil şeridinde yer alan oteller bu kapasitenin diğer yarısını oluşturmaktadır. Bu oteller Haziran – Ekim ayları arasında açıktır. Merkezdeki kapasite, sezon dışında da yüksek talep nedeniyle doludur. Foça'da 1967'de hizmete başlayan, ülkemizin ilk tatil köyü olan 690 yatak kapasiteli Club Med'in 2005'te kapanması ilçenin turizm geliri ve istihdam oranını olumsuz etkilemiştir. Tesisin önümüzdeki yıllarda tekrar faaliyete geçmesi beklenmektedir.

Araştırma tasarımı olarak, çalışmanın ve araştırma alanının özelliklerine uygun biçimde yapılandırılmamış görüşme ve katılımcı gözlem içeren karma ve nitel yöntem seçilmiştir. Temel istatistiksel veriler yerel yönetim ve turizmle ilgili sivil toplum kuruluşlarından alınmış, katılımcılar, mevcut çalışmada taranmış literatürden çıkarılan sonuçlara göre, tüm yaşamını Foça'da geçirmiş ve Foça'ya sonradan yerleşmiş, ayrıca temel ekonomik etkinlik alanı turizm olan ve olmayan yerel halktan seçilmiştir.

Görüşmeler, katılımcılara çalışmanın ana soruları iletilerek, yeni sorunları keşfe ve yoruma olanak verecek biçimde, aynı zamanda katılımcının görüşlerini yönlendirmemek için yapılandırılmamış biçimde yürütülmüştür. Katılımcılara kimlik ve konumlarının gizli tutulacağı güvencesi verilmiş, kendileri de bu yönde istek belirtmiştir. 2021 yılı yaz mevsimi boyunca süren görüşmeler yüz yüze ve telefonla gerçekleştirilmiş, 15-30 dakika arası sürmüş, yanıtlar sürekli not tutularak görüşme sonrasında değerlendirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bilgiler konsolide edilerek bulgular başlığında verildikten sonra yorumlama ve sonuç bölümünde Foça'da aşırı turizmin önlenmesine ve olumlu yerel

halk – ziyaretçi etkileşiminin sağlanmasına yönelik öneriler geliştirme amaçlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2000; Altunışık vd., 2004; Shank, 2006).

Görüşme soruları yoğunlaşma dönemlerinde katılımcıların günlük hayatları, turizmin yaşam alanlarına etkisi, yerel halkın yaşam kalitesi, kaynaklara erişimde yaşanan rekabet, dönemsel ve kalıcı bölgesel enflasyon, ziyaretçi davranışları ve bunun Foça'ya etkileri, yerel yönetimin kararları ve genel durum değerlendirmesi üzerine yoğunlaşmış, katılımcıların sorun tespiti ve çözüm önerileri sunması teşvik edilmiştir. Görüşmeler sonucu ortaya çıkan ortak örgüler bulgular sunulurken verilecektir; frekans analizine gereksinim duyulmamıştır. Katılımcı listesi ve demografik özellikleri Tablo 1'deki gibidir:

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

#	Yaş	Doğma büyüme / sonradan yerleşmiş	Ekonomik etkinlik alanı: Turizm / turizm dışı
K1	36	D	TD
K2	66	D	TD
K3	50	D	TD
K4	65	S	TD
K5	43	S	TD
K6	45	S	T
K7	43	D	T
K8	46	D	T
K9	38	S	T
K10	60	D	T
K11	40	S	TD
K12	52	S	T

Bulgular

Görüşmelerde tüm katılımcılar tarafından ifade edilen noktalar bulunmaktadır. Buna göre, hafta sonları, bayramlar ve Temmuz – Ağustos aylarında ilçe merkezi fiziksel taşıma kapasitesini aşmaktadır. Bu dönemlerde yerel halk, özellikle yaşı büyük olanlar evlerinden hiç çıkmamakta, ya da başka yerlere giderek yoğunluktan kaçmaktadır.

“Hafta sonları Küçük Deniz’de yürüyemezsin” (K2)

“(Büyük Deniz’e doğru) kalabalığın yayılması için çabalar oldu. Ancak orada sahil şeridi kamu binaları ile dolu ve çabalar sonuçsuz kaldı” (K7)

K7, konuya başka bir perspektiften bakmış, kısım çok sakin olan Foça’da yerli halkın tarih boyunca buna alıştığını, yoğunluk zamanlarında bir anda oluşan kalabalığa aşırı maruz kaldığını, ancak bireysel tercih olarak evde kaldığını ifade etmiştir. Genç nüfus, turizm çalışanları ve girişimcilerin yoğunluktan kaçma seçeneği bulunmamaktadır. İlçe merkezinde ciddi bir otopark yetersizliği ve trafik sorunu bulunmaktadır.

“Kapımızın önüne kadar araba park ediyor. Sürekli park kavgası yaşanıyor. Foça’nın kapasitesi bu kadar aracı kaldırmıyor” (K5)

Yoğunluk dönemlerinde oluşan ekonomik hacmin etkisiyle yatırım ve işletme maliyetleri aşırı artmıştır ve girişimciler yıllık maliyetlerini karşılamayı amaçlamaktadır. Aynı doğrultuda, imar yasağı nedeniyle hâlihazırda kısıtlı olan yatak kapasitesi ve belgesiz konaklama birimleri (yazlık ev), aşırı talep ile karşılaşınca dönemsel aylık ve günlük kiralar ile konut fiyatları da aşırı artmıştır ve ev sahibi olan yerel halk bile, evini kiraya verip merkez dışına taşınmaktadır.

Yoğunluk dönemlerinde oluşan kirlilik, özellikle gürültü kirliliği, tüm katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Yerleşik nüfusu oranında kamu hizmeti alan her hedef bölgede yaşandığı gibi, aşırı turizm

dönemlerinde enerji, hijyen ve güvenlik altyapısı, hatta temel gıda erişimi yetersiz kalmaktadır. Katılımcıların çoğu artan suç oranlarından duyduğu kaygıyı dile getirmiştir. Ayrıca konaklama imkânı bulamayan ziyaretçilerin uygun olmayan yerlere kurduğu çadırlar da şikâyete konu olmuştur (K8).

“O kadar araba trafiği vardı ki motorumla (İngiliz Burnu’na) gidemedim. Oraya giriş serbest, çöp ve tuvalet yok. Herkes çöpünü sahile bırakıyor. Giriş düzenlense, çöp, tuvalet, büfe olsa bölgenin gençleri için istihdam da olur, sahil de temiz kalmış olur” (K1)

Tüm katılımcılar tarafından ifade edilen başka bir nokta, genel olarak günübirlikçi ve turist ayrımı olmuştur. Tatil köyünün kapanması ve ilçeye toplu taşıma gelmesi aynı döneme denk gelmektedir ve o yıldan itibaren şikâyetler artmış görünmektedir. Katılımcıların hepsi, çok sayıda gelen, ekonomik katkı sağlamayan ancak altyapı üzerinde ciddi baskı oluşturan günübirlikçilerin aşırı turizm unsuru olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar çözüm için genel olarak karamsardır. Özellikle genç (ve alkollü) günübirlikçilerin sık sık taşkınlıklara neden olduğu, güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir (K7). Yabancı ziyaretçilerin sayısı son on yıl içinde azalmış, günümüzde neredeyse yalnızca domestik ziyaretçilerin geldiği bir hedef bölge olmuştur.

“(Toplu taşıma ile gelen) günübirlikçilerden herkes şikâyetçi. Ancak (alım gücü yüksek) ziyaretçileri çekecek seçenek de bulunmuyor” (K11)

Ana turistik ürün çeşidi kıyı turizmi olmakla birlikte, tekne turları, yeme-içme ve eğlence turizmi de destekleyici ürün çeşitleridir. Bunun dışında ziyaretçiler için gerçekçi seçenekler bulunmamakta, turistik ürün çeşitlendirilememektedir.

“Arkeolojik kalıntı bakımından çok zengin olmasına rağmen Foça’da müze yok. Gelen ziyaretçinin yapabileceği, gezebileceği, para harcayabileceği seçenekleri yok.” (K1)

Ziyaretçi yönetimine yönelik fiyatlama stratejileri de sonuçsuz görünmektedir. Zaten tesisleri kullanmayan günübirlikçiler için bir etkisi olmamakta, ancak turistlerin fiyatlardan şikâyet etmesine neden olmaktadır (K6, K8).

Foça’ya sonradan yerleşmiş ve tüm yaşamını Foça’da geçirmiş yerel halk arasında çok belirgin olmayan bir ayrım saptanmıştır. Sonradan yerleşen halk ve yılın belirli dönemini Foça’da geçirenler genelde kendi çevreleri içinde kalma eğilimindedir (K4).

“Foçalılar yabancıları hemen içine alır, 2. kez geldiğinde Foçalı olur. Ama eskiden aile bağları daha güçlüydü. Foça’nın kapasitesi düşük, kalabalığı kaldırmıyor. Yardımlaşma hala var, ama göç, artan güvenlik sorunları, özellikle kadına yönelik suçlar nedeniyle insanlar arasına mesafe girmeye başladı.” (K3)

Yerel halk – ziyaretçi etkileşiminin geliştirilmesi için katılımcılar farklı yanıtlar vermiştir. Özellikle çok sayıda gelen günübirlikçilerin bölgeyle hiç bağ kurmadığı, kurmayla ilgilenmediği belirtilmiştir. Çok sayıda katılımcı bu doğrultuda ziyaretçilerin eğitimine vurgu yapmıştır, ancak böyle bir olanak bulunmamaktadır.

“Gelenlerin çevreye saygısı olması gerek. Ama genelde büyükşehirden gelenler burayı küçümsüyor. Bu da iletişimi olumsuz etkiliyor.” (K4)

Yerel halk tarafından ise, özellikle genç nüfusun (mesleki, toplumsal) eğitim ile topluma ve turizme kazandırılacağı, bunun da taraflar arasında iletişimi geliştireceği ifade edilmiştir (K6, K1).

Sonuç ve öneriler

Foça’da, alan yazınında aşırı turizm ile ilgili belirtilen uyarı ve göstergelerin çoğunu görmek mümkündür. Öncelikle, yoğunluk dönemlerinde fiziksel taşıma kapasitesinin aşıldığı belirtilmiştir. Aynı biçimde yoğun yakınma konusu olan düşük harcama eğilimli günübirlikçiler de turistik piyasa taşıma kapasitesinin aşıldığını, ziyaretçi başına gelirin azaldığını göstermektedir. Alan yazınında belirtilen “yerel halkın, harcama düzeyi daha düşük ziyaretçi kalabalıklarından daha fazla rahatsız olması” durumu burada da geçerlidir.

Yerel halk kendini azınlıkta kalmış, yaşam alanlarından dışlanmış, yabancılaşmış ve çıkarlarının korunmadığını hissetmektedir. Yerel halkın belirli dönemlerde yaşam alanlarını kullanmaktan kaçınması ya da yerinden edilmesi, alan kullanımı, enerji, temel gıda gibi yaşamsal kaynaklar için turizm ile rekabete girmesi söz konusudur. Ayrıca kapasite kullanımının dönemsel olarak aşırı dalgalanması, turistik etkinliğin çok dar bir alanda gerçekleşmesi, ulaşım, enerji, güvenlik, temizlik gibi temel altyapı olanaklarının yoğun dönemlerde yetersiz kalması, ayrıca metrekaşe başına / yerel nüfusa oranla yüksek ziyaretçi sayısı gibi aşırı turizmin neredeyse tüm göstergelerini yaşamaktadır.

Yerel halk Doxey endeksine göre ilgisizlik/rahatsızlık, Doğan modeline göre de içine kapanma durumundadır. Görünür anti-turizm protestoları yaşanmamakla birlikte yoğun memnuniyetsizlik ve yakınma söz konusudur. Bu durum aşırı turizm uyarısı olarak kabul edilmelidir.

Yerel halk ve ziyaretçilerin çoğu arasında nitelikli bir etkileşim bulunmamakta, ilişkiler sosyal dönüşüm kuramına uygun biçimde büyük oranda ekonomik yönelimli olmaktadır. İşletme sahipleri ve diğer yerel halk arasında turizme yönelik zıt bakış açıları mevcuttur. Ancak diğer çalışmalarda ulaşılan “ekonomik etkinliği turizm olan ve bölgeye sonradan yerleşen yerel halkın turizme daha olumlu baktığı” sonucu Foça için geçerli görünmemektedir.

Temel sorun, kamu hizmeti yetersizliği ve aşırı ziyaret kısırdöngüsü olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında mesken alanlarında trafik ve otopark sorunu, altyapı ve günübirlikçiler ortak belirtilen sorunlardır. Foça’da turizm çok kısıtlı dönemler ve çok dar alanlara sıkışmış durumdadır ve bu anlamda yoğunlaşmanın tüm biçimlerini sergilemektedir. Foça, gördüğü yoğun turizm talebinden yeterli geliri elde edememekte, buna karşın ağır toplumsal ve doğal çevre sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Özellikle kış yaşam olanaklarının elverişsizliği nedeniyle nüfusta yıl içinde aşırı dalgalanma olmaktadır. Dönemsel kiralanan (yazlık) evler, doğrudan ve belgesiz konaklama birimleri (P2P) olarak bölgenin konaklama endüstrisinin gelir kaybına neden olmaktadır.

Foça’da aşırı turizmin önlenmesi / aşılması ve yerel halk – ziyaretçi arasında olumlu bir etkileşimin kurulabilmesi için aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- Foça’da evi olan herkesin ikametgâhını Foça’ya alması uzun süredir teşvik edilmektedir. Bunun etkin bir iletişim ile ev sahiplerine duyurulması, özendirilmesi ya da zorunlu tutulması tartışılabilir. Bu sayede mahallelerin kayıtlı nüfusu artacak ve kamu hizmetlerinden daha fazla yararlanabilecektir.
- Ziyaretçi / kalabalık yönetimi: Mevcut durumda ilçe terminali ana çekim merkezine çok kısa yürüyüş mesafesindedir. Merkezin dışına yapılan terminal (ve karşısında yer alan ücretsiz otopark) hayata geçirilmeli, buradan farklı noktalardaki halk plajları ve ücretli plajlara aktarma yapılmalıdır. Bu sayede kalabalığın merkezde yığılması önenebilir. Bu aktarma alanlarının da temel ulaşım ve hijyen altyapılarının sağlanması zorunludur. Ayrıca yoğunluk dönemlerinde araçla ilçe merkezine girişlerin düzenlenmesi tartışılmalıdır. Yine Küçük Deniz dışına yapılacak tesisler ve yönlendirme çalışmaları ile bölgesel yoğunluk azaltılabilir.
- Konaklama kapasitesi: Foça’da merkez dışında bulunan ve kullanımda olmayan çok sayıda koy ve sahil mevcuttur. Buralarda kamu yatırımı ile yapılacak kamp alanları ile hem kalabalık yönlendirilecek hem düşük bütçeli ziyaretçiler için seçenek yaratılacaktır. Kampların geliri ile temizlikleri sağlanacak ve merkezde yaşanan kirlilik hafifletilecektir.
- Turistik ürün çeşitlendirmesi: Foça’da mevcut turizm tektipleşmiş hizmet sunumunu içermektedir. Yeme-içme tesisleri yoğun talebe yetişmeye çalışmakta, bölge mutfağını inceliklerle sunma fırsatı bulamamaktadır. Turizm deniz ve yeme-içmeyle sınırlanmış durumdadır. Müze,

açık hava müzesi, kale içi bölgesi, taş evler, botanik turizmi, gastronomi turizmi, doğa turizmi, dalış, bisiklet, yürüyüş gibi çok sayıda değerlendirilemeyen potansiyel mevcuttur. Bu çeşitlendirme, yoğunluğun aşılması ve turizm gelirinin artmasının yanında Foça'nın kültürünü ziyaretçilere tanıtır olumlu bir etkileşim için zemin hazırlayacaktır.

- Yerel halka yönelik iletişim: Foçalı halkın kendi arasında ve yerel yönetim ile açık iletişim kanalları bulunmaktadır. Bu iletişimin belirli bir platformda toplanması düşünülebilir. Buradan hareketle, Foça'da gerçekleşen turizm hakkında ve turizm gelişim planlarında yerel halkın da söz sahibi olması sağlanacaktır. Bu platform ayrıca yerel halkın eğitimi için de kullanılabilir. Genç nüfusa yönelik mesleki ve toplumsal eğitim, tüm halka yönelik etkinlikler ve benzeri araçlar ile hem dayanışma ve aidiyet duyguları hem de turizme ve ziyaretçilere yönelik olumlu tutum canlandırılabilir.
- Ön bölgeler: Ziyaretçilere Foça'nın kültürünün tanıtılacağı ve sahneleneceği müze, etkinlik, festivaller, ayrıca yerel halk ve ziyaretçilerin aynı ortamı paylaşacağı geniş alanlar, aile bahçeleri ve parklar kurulmalı ya da düzenlenmelidir. Bu sayede ziyaretçilerde yerel kültüre yönelik merak ve beğeni duyguları oluşacak ve olumlu bir etkileşim için sağlıklı bir ortam kurulmuş olacaktır.
- Ziyaretçilerin eğitimi: Toplu taşımada, ortak toplanma noktalarında ve çekim merkezlerinde görsel iletişim, ayrıca mobil uygulamalar (ve benzeri teknolojik olanaklar) kullanılarak ziyaretçilerin arzu edilen davranışlara yönlendirilmesi mümkün olabilir. Ayrıca çekim merkezlerinde yönlendirme sağlanarak kalabalığın hafifletilmesi ve çekim unsurlarının daha etkin biçimde keşfedilmesi sağlanabilir.

Sonuç olarak, yerel halk ve ziyaretçilerin arasında olumlu bir etkileşim, durumsal ve kısa vadeli çözümlerle değil, yapısal değişiklikler, aşırı turizmin önlenmesi, yoğunluğun dağıtılması ve kapsayıcı uzun vadeli turizm planlaması ile mümkün olabilecektir. Rahatsızlık yaratan etkilerin önlenmesi ya da yönetilmesi, ayrıca yerel halkın turizm hakkında söz sahibi olması ve faydalara erişimi temel koşuldur. Bunun ardından taraflar karşılıklı fayda beklentisine girecek, olumlu bir kültürel etkileşim için temel şartlar sağlanmış olacaktır.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler, katılımcıların görüşleri 2020-2021 pandemi sürecinden etkilendiği için belirli bir kısıtlama içermektedir. Gelecekte başka hedef bölgelerde benzer çalışmalar yapılabilir ve sonuçları karşılaştırılarak daha genel geçer sonuçlara ulaşılabiliirse faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya Kitabevi.
- Ambroz, M. (2008). Attitudes of local residents towards the development of tourism in Slovenia: The case of the Primorska, Dolenjska, Gorenjska and Ljubljana regions. *Anthropological Notebooks*, 14(1), 63–79. ISSN 1408-032X
- ARTN. (2020). *The guide to best practice destination management*. Knowledge Transfer Services Pty Ltd for the Australian Regional Tourism Network.
- Barutçugil, İ. S. (1986). *Turizm ekonomisi ve turizmin Türk ekonomisindeki yeri*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Beeton, S. ve Benfield, R. (2002). Demand control: the case for demarketing as a visitor and environmental management tool. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(6).
- Butler, R. W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources. *The Canadian Geographer/Le Géographe canadien*, 24(1), 5-12.
- Capocchi, A., Vallone, C., Pierotti, M. ve Amaduzzi, A. (2019). Overtourism: a literature review to assess implications and future perspectives. *Sustainability*, 11(3303), 1-18.
- Clark, J. (1997). *Coastal zone management handbook*. Boca Raton: Lewis Publishers.
- Cohen, E. (1972). Toward a sociology of international tourism. *Social Research*, 39(1, Political Economics), 164-182.

- Cohen, E. (1979). A phenomenology of tourist experience. *Sociology*, 179-201.
- Çavuş, Ş. (2004). Turistik merkezlerin yaşam sürecine kuramsal bir yaklaşım. A. Yüksel ve M. Hançer (Ed.), *Turizm - ilkeler ve yönetim içinde*, (73-102). Turhan Kitabevi.
- Delgado, M. (2008). *Turistofobia*. El Pais, 24.07.2021 tarihinde https://elpais.com/diario/2008/07/12/catalunya/1215824840_850215.html adresinden erişildi
- Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006). *Turizm ve çevre yönetimi / sürdürülebilir gelişme yaklaşımı*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğan, H. Z. (2004). *Turizmin sosyo-kültürel temelleri*, (2. Bs.) Detay Yayıncılık.
- Dowling, R. (1993). An environmentally-based planning model for regional tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 1(1), 17-37.
- Doxey, G. (1975). A causation theory of visitor-resident irritants: methodology and research inferences in the impact of tourism. *Sixth Annual Conference Proceedings of the Travel Research Association*. San Diego, California.
- Dredge, D. (2017). "Overtourism" Old wine in new bottles? 24.07.2021 tarihinde <https://www.linkedin.com/pulse/overtourism-old-wine-new-bottles-dianne-dredge/> adresinden erişildi
- EPL. (2002). "Defining, measuring and evaluating carrying capacity in European tourism destinations". University of the Aegean, Department of Environmental Studies, Environmental Planning Laboratory. Atina: European Commission, Directorate-General for Environment, Nuclear Safety and Civil Protection. 28.06.2018 tarihinde http://ec.europa.eu/environment/iczm/pdf/tcca_material.pdf adresinden erişildi
- Erdoğan, H. (1996). *Ekonomik sosyal kültürel çevresel yönleriyle uluslararası turizm*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Eshelman, D. J. (2008). *Liminalities: A journal of performance studies*, 1-34.
- Goodwin, H. (2017). *The challenge of overtourism*. Responsible Tourism Partnership Working Paper 4. October 2017 24.07.2021 tarihinde <https://haroldgoodwin.info/wp-content/uploads/2020/08/rtpwp4overtourism012017.pdf> adresinden erişildi
- Günlü, E. (2007). Turizm sosyolojisi ve turistik tüketici davranışları. O. İçöz (Ed.), *Genel turizm - turizmde temel kavramlar ve ilkeler içinde*, (167-182). Turhan Kitabevi.
- Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2007). *Turistik ürün çeşitlendirmesi*. Nobel Yayınevi.
- İçöz, O. (2001). *Turizm işletmelerinde pazarlama, ilkeler ve uygulamalar* (2. Bs.) Turhan Kitabevi.
- İçöz, O. (2005). *Turizm ekonomisi* (3. Bs.) Turhan Kitabevi.
- İçöz, O., Var, T. ve İlhan, İ. (2009). *Turizm planlaması ve politikası - turizmde bölgesel planlama* (2.Bs.) Turhan Kitabevi.
- Intrepid. (2018). *Adventure travel index*. Amsterdam. 24.07.2021 tarihinde <https://www.intrepidtravel.com/en/adventure-index> adresinden erişildi
- Kianicka, S., Buchecker, M., Hunziker, M. ve Müller-Böker, U. (2006). Locals' and tourists' sense of place: A case study of a Swiss Alpine village. *Mountain Research and Development*, 26, 55-63.
- Koens, K., Postma, A. ve Papp, B. (2018). Is overtourism overused? Understanding the impact of tourism in a city context. *Sustainability*, 10(4384).
- Kotler, P. ve Levy, S. (1971). Demarketing, yes, demarketing. *Harvard Business Review*, 49, 74-80.
- Kozak, N., Kozak, M. ve Kozak, M. A. (2010). *Genel turizm ilkeler - kavramlar*, (9. Bs.) Detay Yayıncılık.
- KTB. (2021). *Turizm istatistikleri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 24.07.2021 tarihinde <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> adresinden erişildi
- Kuban, D. (2000). *Tarihi çevre korumanın mimarlık boyutu: kuram ve uygulama*. YEM Yayın.
- Lefebvre, H. (1968). *Le droit à la ville*. Anthropos.
- Lundberg, E. (2011). Evaluation of tourism impacts – a sustainable development perspective. *Mezuniyet Tezi*. University of Gothenburg - School of Business, Economics and Law, Department of Business Administration.
- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: arrangements of social space in tourist settings. *American Journal of Sociology*, 79(3), 589-603.
- MacCannell, D. (1999). *The tourist: A new theory of the leisure class*. University of California Press.
- Medway, D., Warnaby, G. ve Dharni, S. (2010). Demarketing places: Rationales and strategies. *Journal of Marketing Management*, 27(1-2), 124-142.

- Milano, C., Cheer, J. M. ve Novelli, M. (. (2019a). *Overtourism: Excesses, discontents and measures in travel and tourism*. CABI.
- Milano, C., Cheer, J. ve Novelli, M. (2018). Overtourism: a growing global problem. *The Conversation*. 24.07.2021 tarihinde <https://theconversation.com/overtourism-a-growing-global-problem-100029> adresinden erişildi
- Milano, C., Novelli, M. ve Cheer, J. M. (2019b). Editorial: Overtourism and tourismphobia: A journey through four decades of tourism development, planning and local concerns . *Tourism Planning & Development*, 16(4), 353-357.
- Namberger, P., Jackisch, S., Schmude, J. ve Karl, M. (2019). Overcrowding, overtourism and local level disturbance: How much can Munich handle? *Tourism Planning & Development*, 16(4), 452-472.
- O'Reilly, A. M. (1986). Tourism carrying capacity: Concept and issues. *Tourism Management*, 7(4), 254-258.
- Olalı, H. (1988). *Turizm*. M.E. G.S.B.
- Olalı, H. (1990). *Turizm politikası ve planlaması*. İşletme Fakültesi Yayını.
- Olalı, H. ve Timur, A. (1988). *Turizm ekonomisi*. Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Olalı, H., Nazilli, S., Kırıcıoğlu, N. ve Sümer, M. (1983). *Dış tanıtım ve turizm*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztaş, K. ve Karabulut, T. (2006). *Turizm ekonomisi* (2. Bs.). Nobel Yayın Dağıtım.
- Peeters, P., Gössling, S., Klijs, J., Milano, C., Novelli, M., Dijkmans, C., vd. (2018). *Research for TRAN Committee - Overtourism: impact and possible policy responses*. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels.
- Perkumiene, D. ve Pranskuniene, R. (2019). Overtourism: Between the right to travel and residents' rights. *Sustainability*, 11(2138).
- Sarkım, M. (2007). Sürdürülebilir turizm kapsamında turistik ürün çeşitlendirme politikaları ve Antalya örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Selby, M. (2016). Editorial - Views from the editorial advisory board of the International Journal of Tourism Cities. *International Journal of Tourism Cities*, 2(4), 279.
- Seraphin, H., Sheeran, P. ve Pilato, M. (2018). Over-tourism and the fall of Venice as a destination. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 374-376.
- Séraphin, H., Zaman, M., Olver, S., Bourliataux-Lajoinie, S. ve Dosquet, F. (2019). Destination branding and overtourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 1-4.
- Shank, G. D. (2006). *Qualitative research – a personal approach*. (2. Bs.) Pearson Merrill Prentice Hall.
- Stankey, G. H., McCool, S. F. ve Stokes, G. L. (1984). Limits of acceptable change: A new framework for managing the Bob Marshall Wilderness Complex. *Western Wildlands*, 10(3), 33-37.
- Świąder, M. (2018). The implementation of the concept of environmental carrying capacity into spatial management of cities: A review. *Management of Environmental Quality*, 29(6), 1059-1074.
- Terkenli, T. S., Bellas, M. L. ve Jenkins, L. D. (2007). Tourism impacts on local life: Socio-Cultural Continuity and Change in Crete. *Ege Coğrafya Dergisi*, 16, 37-52.
- Thomas, A. (2010). The self, the other, the intercultural. A. Thomas, E.-U. Kinast ve S. Schroll-Machl (Ed.) (C. Weston-Horsmann, Çev.), *Handbook of intercultural communication and cooperation, Volume 1: Basics and areas of application* içinde, (39-53). Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, Göttingen.
- Tuan, Y. (1974). *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- TÜİK. (2018). *Turizm istatistikleri*. 29.06.2018 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 adresinden alındı
- Turner, L. ve Ash, J. (1975). *The golden hordes: International tourism and the pleasure periphery*. Constable.
- TÜRSAB. (2003). *Turizmi çeşitlendirmek*. TÜRSAB Ar-Ge Departmanı. 24.07.2021 tarihinde <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/GENEL/03hazCesit.pdf> adresinden erişildi
- UNEP/MAP/PAP. (1997). *Guidelines for carrying capacity assessment for tourism in Mediterranean coastal areas, priority action programme*. Split: Regional Activity Centre.

- UNWTO . (1981). *Saturation of tourist destinations. Report of the Secretary General*. UNWTO .
- UNWTO. (1983). *Risks of saturation of tourist carrying capacity overload in holiday destinations*. UNWTO.
- UNWTO. (2018). *Overtourism? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions*. UNWTO.
- UNWTO. (2020). *UNWTO world tourism barometer - october 2020*. UNWTO. 24.07.2021 tarihinde <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.6> adresinden erişildi
- Urry, J. (1990). *The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies*. Sage.
- Usta, Ö. (2001). *Genel turizm*. Anadolu Matbaacılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, Ö. (2015). Turistik çekim unsuru olarak yerel yiyecek – içecek üretiminin ekonomik sürdürülebilirliği: Kazdağı örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Ö. (2020). Turistik piyasa taşıma kapasitesi. *C-IASOS I. Ulusal Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi*, (212-214).
- Yıldız, Ö. (2021). Kültürel çevre ve hedef bölge. S. Karasakal ve O. Doğan (Ed.) *Destinasyon yönetiminde yeni yaklaşımlar* içinde, Nobel Yayıncılık.
- Yılmaz, B. S. (2007). Turizmin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkileri. O. İçöz (Ed.), *Genel turizm - turizmde temel kavramlar ve ilkeler* içinde (183-200). Turhan Kitabevi.
- Yılmaz, D. (2007). Turizm sektörünün tanımı, yapısı ve özellikleri. O. İçöz (Ed.) *Genel turizm, turizmde temel kavramlar ve ilkeler* içinde (1-20). Turhan Kitabevi.

Etik kurul onayı

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından, 26.08.2021 tarih ve 15 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Araştırma herhangi bir çıkar çatışmasına sebep olmamıştır.

YAYIN KURALLARI VE POLİTİKASI

1. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından* altı ayda bir (Haziran ve Aralık) yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide, **Coğrafya, Eğitim Bilimleri** (Eğitim Programları ve Öğretim, Eğitim Yönetimi ve Teftişi, Okul Öncesi Eğitimi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Sosyal Alanlar Eğitimi, Türkçe Eğitimi) **Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Görsel Sanatlar, İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Sosyoloji, Tarih, Turizm İşletmeciliği, Turizm Rehberliği, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Türk Dili ve Edebiyatı, ve Yabancı Diller Ana Bilim Dalları'nın kapsamına giren konulardaki özgün ve nitelikli, araştırma makaleleri, kitap tanıtımı ve eleştirileri, örnek olay çalışmaları ve derleme çalışmaları yayımlanabilir.**

2. Dergimizin ana hedefi; bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmalarını titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlayan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.

3. Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek etik ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. Dergimiz belirtilmeyen diğer etik ilkeleri, editör, hakem ve yazar sorumlulukları için Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından belirlenen/önerilen hususları kabul ve takip etmektedir.

4. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle şekil/yazım şartları ve benzerlik (intihal programı kullanılarak) bakımından ön değerlendirmeye alınır. Ön değerlendirme şartlarını sağlamayan çalışmalar hakemlere gönderilmeden yazarlara iade edilir. Şartlara uygun olan çalışmalar, içerik açısından incelenmek üzere en az iki hakeme gönderilir. **Kör hakemlik süreci işletilerek makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, gönderilen makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmez.** Hakemlerden olumlu rapor alamayan makaleler yayımlanmaz; bu konuda idari ve adli sorumluluk kabul edilmez. Hakemler tarafından düzeltme istenen yazılar ise gerekli değişiklikler için yazar(lar)a geri gönderilir. Düzeltilmiş metni belirtilen süre içerisinde dergiye ulaştırmak yazar(lar)ın sorumluluğundadır. Eserin yayımlanmasına karar verilmesi durumunda yazarlar daha önce imzalayarak sisteme yükledikleri **Telif Hakkı Devir Formu**'nu Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne posta/kargo yolu ile göndermelidirler.

5 Dergide yayımlanacak olan eserler, daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi telif hakkı devir formunda belirtilmelidir. Çalışmalar daha önce sunulmuş, bildiri olarak yayınlanmış veya tezden türetilmiş olsa **dahi orijinal eser ile benzerlik göstermemelidir.**

6. Yazar(lar) dergimize gönderilen makalenin kendilerine ait orijinal bir çalışma olduğunu ve intihal yapmadıklarını, çalışmada adı geçen yazarların bu çalışmaya bireysel olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, tüm yazarların gönderilen makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için gönderilmediğini, makalede bulunan metnin, şekillerin ve dökümanların diğer şahıslara ait olan telif haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.

7. Çalışma, editörlere Dergipark üzerinden elektronik ortamda sunulmalıdır. Makalenin elektronik ortamda gönderilebilmesi için, Dergipark sistemine üye olunmalı ve kullanıcı girişi yapılmalıdır. Kullanıcı girişi yapıldıktan sonra sağ menüde çıkan "Makale Gönder" bağlantısı kullanılarak makale sisteme kayıt edilir. Makale yazarlarının ORCID ID sahibi olmaları zorunludur. Sisteme kaydedilecek çalışmaları dosyalarında yazar adları veya yazarları belirtecek herhangi bir bilgi (dipnot, ek, teşekkür vb.) bulunmamalıdır. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ekler ve kaynakça dahil olmak üzere 25 sayfa geçmemelidir.

8. Ulakbim TR DİZİN kararları doğrultusunda dergimize yüklenecek çalışmalarda etik kurul izni onay belgesi talep edilmektedir. Etik kurul izni ile ilgili detaylı bilgi dergimiz web sayfasında yer almaktadır.

9. Dergimiz yazarlardan veya okuyuculardan herhangi bir ücret talep etmemektedir.

10. Makaleler yalnızca ön değerlendirme aşamasında yazarlar tarafından geri çekilebilir.

11. Dergimiz sayı bazlı makale kabulü yapmamaktadır. Dergimize yükleyeceğiniz çalışmalar süreçlerinin olumlu tamamlanması halinde, yayın için kabul aldıkları tarihten sonra yayınlanacak ilk sayı için sıraya alınır.
12. Dergimize yüklenen çalışmaların değerlendirme süreci ortalama olarak 3-12 ay arasında sürmektedir.
13. Dergimizin tüm süreçleri Dergipark üzerinden yürütülmektedir. Detaylı bilgi için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed> adresi ziyaret edilmelidir.

YAZIM KURALLARI

1. Makale metni yazıldığı dilin yazım ve imla kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır.
2. Makale yazımında **sayfa boyutu A4** (20,99 x 29,7 cm) olarak seçilmeli ve sayfanın tüm (alt-üst-sağ-sol) kenarlarında **2,5 cm kenar boşluğu** bırakılmalıdır.
3. Makale dosyası belirtilen sayfa boyutu ve kenar boşluğu ile, ekler ve kaynakça dahil olmak üzere 25 sayfayı geçmemelidir.
4. Makale dosyasında yazar(lar)ın isimlerini belirtebilecek tüm bilgiler silinmelidir. Çalışma Microsoft Word ile hazırlanıyor ise, ilgili programın “yazar” ve “son değiştiren” bilgilerinde yer alan kullanıcı isimlerinin, yazar isimleri ile aynı olmamasına dikkat ediniz.
5. Makale dosyasının tamamında **Times New Roman yazı fontu** kullanılmalıdır.
6. Makalenin yazıldığı dildeki başlığı üstte kalmak üzere **başlıklar; 12 Punto, Times New Roman, Kalın, 1 Satır Aralığı, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, sayfa ortasına gelecek** şekilde yazılmalıdır.
7. **ÖZ ve ABSTRACT** : İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır. Makalenin özeti araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtabilecek şekilde, en fazla 300 kelime olarak, Türkçe (makalenin diline göre Almanca veya Fransızca) ve İngilizce hazırlanmalıdır. Makalenin yazıldığı dilde hazırlanan özet/abstract üstte yer almalıdır.
8. **ANAHTAR KELİMELER**: Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek özet metinlerinden hemen sonra (paragraf boşluğu 0 nk) yazılmalıdır. En az 3, en fazla 5 kelimedenden oluşmalıdır.
9. **EXTENDED ABSTRACT**: En az 800 en fazla 1200 kelimedenden oluşan ve makalenin literatür, yöntem, bulgular ve sonuçlarından bahseden **genişletilmiş özet (extended abstract) bulunmalıdır**. Türkçe, İngilizce ve Fransızca makalelerde genişletilmiş özet **İngilizce**, İngilizce yazılmış makalelerde ise **Türkçe** olarak hazırlanmalıdır.
10. **ANA BAŞLIKLAR** : Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, Kalın, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. Makale’de yer alacak ana başlıklar aşağıda belirtilen başlıklar ve sıralama ile verilmelidir. Başlıklarda numaralandırma **kullanılmamalıdır**.
 - **Öz – Abstract**
 - **Extended Abstract** (İngilizce dili dışında yazılmış tüm makalelerde)
 - **Giriş (Introduction)** :
 - **Literatür Taraması (Literature review)**,
 - **Yöntem (Methodology)**,
 - **Bulgular ve tartışma (Findings and discussion)**,
 - **Sonuç ve öneriler (Results and recommendations)**
 - **Kaynakça (References)**
 - **Etik kurul onayı, Katkı oranı beyanı, Destek ve teşekkür beyanı (varsa), Çatışma beyanı**
11. **ALT BAŞLIKLAR** : Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, İtalik, Kalın, Yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, olarak yazılmalıdır.
12. **TABLO-ŞEKİL-GRAFİKLER**: Tablo, şekil veya grafikler sayfayı ortalamalı, açıklamaları ilgili ögenin **üzerine**, tablo/şekil/grafik kelimesi (Times New Roman, 11 Punto, Kalın) : Tablo başlığı (Times New Roman, 11 Punto, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük) şeklinde yazılmalıdır. Tablo / Çizelge içindeki veriler 9-11 punto arasında verilerin yoğunluğuna göre değiştirilebilir. Microsoft Word üzerinde hazırlanabilecek tüm tablo, grafik vb. mutlaka yazarlar tarafından oluşturulmalı, resim olarak herhangi bir grafik kopyalanmamalıdır. Tablo veya grafik için atıf-kaynak gösterilmesi gerekiyor ise ilgili şeklin **altına** 11 punto, Times New Roman ve sayfa ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır.
13. Belirtilen alanlar dışında kalan **tüm makale metni** Times New Roman, 11 punto, tek satır aralığı ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. Sayfa numaraları **bulunmamalıdır**.
14. **METİN İÇİ ATIFLAR VE KAYNAKÇA** aşağıda belirtilen kurallara göre düzenlenmelidir.
15. Belirtilen kurallara göre düzenlenmeyen makaleler incelemeye alınmadan doğrudan yazarlara iade edilecektir. Lütfen websitemizde yer alan örnek makale metnini inceleyiniz.

Temel Makale Şablonu (Örnek makale websitemizde ayrıca yer almaktadır)

Makale başlığı (Makalenin yazıldığı dildeki başlığı üstte yer almalıdır)

(Sayfa ortasına gelecek şekilde, 12 punto, times new roman, kalın, 1 satır aralığı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük)

Makalenin İngilizce (İngilizce veya diğer dillerde yazıldı ise Türkçe) Başlığı

(Sayfa ortasına gelecek şekilde, 12 punto, times new roman, kalın, 1 satır aralığı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük)

ÖZ: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır. Makalenin özeti araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtacak şekilde, en fazla 300 sözcük olarak, Türkçe ve İngilizce hazırlanmalıdır. **Makalenin dili Türkçe ise “ÖZ,” yabancı dilde ise “ABSTRACT” başa gelmelidir.**

Anahtar Kelimeler: Anahtar kelime 1, Anahtar kelime 2, Anahtar kelime 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

ABSTRACT: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır.

Keywords: Keyword 1, Keyword 2, Keyword 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

Ana başlıklar

Ana başlıklar sola yaslı, 11 punto, kalın ve düz olmalı, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. Metin içindeki diğer bütün kısımlar, **11 punto ve tek satır aralıklı olarak**, biçimlendirme bozulmadan yazılmalıdır.

Alt başlıklar

Alt başlıklar, sola yaslı, 11 punto ve sözcüklerin yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük üzere kalın ve italik olarak yazılmalıdır.

Tablo, Çizelge, Şekil, Grafik Örnekleri

Tablo 1: Tablo / Grafik / Şekil başlıkları yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. (11 Punto, Times New Roman, Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde)

		Xxxx	Yyyyy	Zzzz	Qqqq
Aaaaa	A1.	47	30.3	47	30.3
	A2.	60	38.7	60	38.7
	A3.	48	31.0	48	31.0
Bbbbb	B1.	150	96.8	150	96.8
	B2	5	3.2	5	3.2
Ccccc	C1	117	75.5	117	75.5
	C2	38	24.5	38	24.5
TOPLAM		155	100	155	100

*Tablo / Çizelge içindeki veriler 11 ile 9 punto arasında verilerin yoğunluğuna göre değişebilir.

(Kaynak kullanılmış ise 11 punto, Times New Roman ve sayfa ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır.)

Kaynak Göstermedeki Genel Kurallar

- Kaynak göstermede kesinlikle **dipnot kullanılmamalıdır.**
- Metin içerisindeki **dolaylı alıntılara** atıfta bulunurken sayfa numaraları belirtmek yazar(lar)ın inisiyatifine bırakılmıştır. **Doğrudan alıntılarda** ise sayfa numarası belirtmek ve alıntıyı tırnak içerisinde belirtmek gerekmektedir.
- **Sayfa Numarası Gösterimi** : kullanılarak gerçekleştirilmelidir. (**Şahin, 2020: 150**)
- Aynı yazar veya tüzel kişinin aynı yıl içerisindeki eserlerine atıfta bulunurken (**Örn; Şahin, 2001a, Şahin, 2001b**) şeklinde bir yol izlenir.
- Birden çok kaynağa atıfta bulunurken **sıralama yayım yılına göre** yapılmalıdır. Örnek; (Sancak, 1991: 22; Hancı, 1998: 145; Engin, 2015: 254)

- Çok yazarlı yayınlarda ilk yazar soyadı (Kaplan vd., 1999), görülemeyen bir yayın kaynak gösteriliyorsa (Raglan, 1973, Ekici, 1988'den), sözlü kaynak kullanılıyorsa kaynak kişi bilgileri Adı, Soyadı, Görüşme Tarihi ve Yeri bilgilerini içermelidir.
- Yayın tarihi bulunamazsa en son telif hakkı (copyright) tarihi verilir. Tarih bilgisi hiç bir şekilde bulunamıyorsa "tarih yok" anlamına gelen "t.y." kısaltması kullanılır.
- Web kaynaklarına atıf yapılırken (balikesir.edu.tr, 01.05.2014) örneğinde olduğu gibi başında <http://www> kısmı olmadan ve erişim tarihi Gün, Ay, Yıl belirtilmelidir.

Kaynakçadaki Genel Kurallar

- Kaynaklar alfabetik sıraya göre sıralanmalı, aynı yazarın aynı yıl içerisindeki iki veya daha fazla kaynağı için 2000a, 2000b gibi gösterimler de yine alfabetik sıra ile verilmelidir.
- Yazar sayısı altıdan fazlaysa, ilk altı yazarın adları kaynakçada verilir, altıncı yazardan sonra "ve diğerleri" "v.d." ifadesi kullanılır.
- Kitapların künyeleri verilirken 1. Basım ise belirtmeye gerek yoktur. İkinci ve sonraki basımlar için "2. Bs." şeklinde kısaltma kullanılır.
- Yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (Haz.), editör(ler) yerine ise (Ed.) kısaltması kullanılır.
- Dergi ve kitap adları kısaltılmadan **eğik (italik)** olarak yazılır.
- Bildiri kitapları kitap gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de kitap bölümü gibi belirtilir.
- Tezlerde tezin adından sonra "yüksek lisans tezi", "doktora tezi" ya da "sanatta yeterlik tezi" ifadeleri kullanılır. Derecenin verildiği üniversitenin adı ve yeri belirtilir.
- Yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adından yapılır. Yasanın adından sonra araç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye sonunda ise yasanın yayınlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilir.
- Elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra erişim tarihi ve erişim adresi bilgileri de verilir.
- E-kaynaklarda son güncelleme tarihi yayın tarihi olarak alınır.
- Mektup, e-ileti, telefon görüşmesi gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılır.
- Türkçe yazılan makalelerde gerek metin içi atıflarda gerek ise kaynakçada "ve" kelimesi kullanılmalıdır. Diğer dillerde yazılan makalelerde ise "&" kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA (11 Punto, Kalın, Times New Roman)

Kaynaklar APA 7 (American Psychological Association 7th edition) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Kaynakça ve atıflar için bazı örnekler aşağıda verilmiştir. Örneği bulunmayan kullanımlarda APA 7 kuralları uygulanmalıdır. İlgili kurallara ulaşmak ve daha detaylı örnekler almak için <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples> adresini ziyaret edebilirsiniz.

KİTAP / E-KİTAP

- Elektronik kitaplar, basılı kitaplar gibi atıflandırılmalı ve kaynakçada gösterilmelidir. Diğer kitaplardan farklı olarak, var ise Doi veya erişim linki eklenmelidir.
- Kitaplarda yayınevinin bulunduğu lokasyon-şehir bilgisi kaynakçada yer almamalıdır.

Kitap - Tek Yazarlı

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Kurbanoğlu, S. S. (2004). *Kaynak gösterme el kitabı*. (2. Bs.). Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği.

Atıf: (Kurbanoğlu, 2004), Kurbanoğlu (2004).

Kitap - İki Yazarlı

Kullanım: Soyad, A. ve Soyad, B. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Svendsen, S., ve Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

Atıf: (Svendsen ve Løber, 2020), Svendsen ve Løber (2020).

Kitap - Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. ve diğerleri. (Yayın Yılı). *Kitap adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek : Akman, Y., Ketenoglu, O., Güney, K., Kurt, L. ve Tuğ, G. M. (2004). *Bitki ekolojisi*. Palme Yayıncılık.

Atıf : (Akman vd., 2004: 57)

Kitap – Tüzelkişi Yazarlığı

Kullanım: Tüzelkişi. (Yayın Yılı). *Kitap adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük* (10. bs.). Türk Dil Kurumu.

Atf: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005: 175) ikinci ve sonraki gösterimlerde sadece (TDK, 2005: ...) şeklinde gösterilir.

Kitap- Yazarı Olmayan

Kullanım: *Kitap adı*. (Yayın Yılı). Yayınevi.

Örnek: Redhouse *çağdaş Türkçe-İngilizce sözlüğü*. (1985). Redhouse.

Atf: (Redhouse, 1985: 32)

Kitap - Çeviri

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap adı* (A. Soyadı, Çev.). Yayınevi. (Kaynak yapıtın yayın yılı).

Örnek: Bloomberg, M. ve Evans, G. E. (1989). *Kütüphane teknisyenleri için teknik hizmetlere giriş* (N. Tuncerve, Çev.). Türk Kütüphaneciler Derneği. (Orijinali 1985'te yayımlanmıştır).

Atf: (Bloomberg ve Evans, 1985/1989: 182)

Kitap - Editörlü

Kullanım: Soyad, A. (Ed.) (Yayın Yılı). *Kitap adı*. Yayınevi.

Örnek: Şahin, B. (Ed.) (2020). *Uluslararası turizm ve seyahat endüstrisi*. Detay Yayıncılık.

Atf: (Şahin, 2020)

Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale)

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Kitap bölümü başlığı. Editör A. Soyadı. (Ed.). *Kitap adı* içinde (Atf yapılan bölümün sayfa numaraları). Yayınevi.

Örnek: O'Neil, J. M., ve Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: Metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Ed.), GENDER ISSUES ACROSS THE LIFE CYCLE içinde (ss. 107-123) Springer.

Atf: (O'Neil ve Egan, 1992)

MAKALE

Bilimsel Dergi Makalesi –Tek Yazarlı

Kullanım: Yazar, A. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Bayram, P. (2020). Sosyal medyada Suriyeli mülteci krizine ilişkin konum alımlar: Türkiye'deki politik gençlik üzerinden bir analiz. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 1213-1251. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.699018>

Atf: (Bayram, 2020)

Bilimsel Dergi Makalesi –İki Yazarlı

Kullanım: Yazar, A. ve Yazar, B. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Ceylan, C. ve Yavaş, H. (2020). What affects employee motivation at IT projects in Turkey? The impact of leader communication, wage satisfaction, and job opportunities at IT projects employee's. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 1041-1067. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.693187>

Atf: (Ceylan ve Yavaş, 2020)

Bilimsel Dergi Makalesi – Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. vd. (Yayın Yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Erkan, S., Tuğrul, B., Üstün, E., Akman, B., Şendoğdu, M., Kargı, E. vd. (2003). Okul öncesi öğretmenliği öğrencilerine ait Türkiye profil araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 108-117.

Atf: (Erkan vd., 2003)

Diğer Dergilerde Yayımlanan Makaleler – Yazarı Belli

Kullanım: Soyad, A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları. Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Kenar, N. (2006, 10 Nisan). Kayıt dışı istihdam. *Popüler Yönetim*, 9, 44-47.

Atf: (Kenar, 2006)

Diğer Dergilerde Yayımlanan Makaleler – Yazarı Yok

Kullanım: Makale adı. (Yıl, Gün Ay). *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları.

Örnek: Yerel bilginin küreselleştirilmesi. (2006, 10 Nisan). *Focus*, 12, 14-17.

Atf: (Yerel bilginin küreselleştirilmesi, 2006)

Gazete Makalesi

Kullanım: Soyad, A. . (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*, sayfa numarası(varsa). Doi/erişim adresi (varsa).

Örnek: Bayar, Y. (04 Nisan 2006). İnsanlık aptallaşıyor mu? *Hürriyet*. s. 14.

Örnek: Carey, B. (2019, March 22). Can we get better at forgetting? The New York Times. <https://www.nytimes.com/2019/03/22/health/memory-forgetting-psychology.html>

Atf: (Bayar, 2006) (Carey, 2019)

BİLDİRİ

Bildiri – Bildiri Kitabında Yayımlanmış

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B. (Yayın Yılı). Bildiri adı. A. Editör (Ed.). *Kitap Adı* (sayfa numaraları). Yayınevi.
Örnek: Uçak, N. (2005). Sosyal bilimlerde bilginin üretimi, erişimi ve kullanımı. O. Horata (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu: Bildiriler* (92-103). Yeni Avrasya.

Atf: (Uçak, 2005)

Bildiri – Bilimsel Dergide Yayımlanmış

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B. (Yayın Yılı). Bildiri adı. *Dergi Adı* (sayfa numaraları). Doi/Erişim Linki
Örnek: Duckworth, A. L., Quirk, A., Gallop, R., Hoyle, R. H., Kelly, D. R., ve Matthews, M. D. (2019). Cognitive and noncognitive predictors of success. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, 116(47), 23499–23504. <https://doi.org/10.1073/pnas.1910510116>

Atf: (Duckworth vd., 2019)

Bildiri – Bildiri Sunumu (Yayımlanmamış)

Kullanım: Konuşmacı, A. (Yıl, Ay Gün-ler). *Bildiri adı [Bildiri sunumu]*. Toplantı Adı, Toplantı Yeri. Toplantı kaydı erişim linki (varsa)

Örnek: Tonta, Y. (2006, 01-03 Şubat). *Bilgi yönetiminde son gelişmeler: Amazoogole, işbirliği ve açık erişim [Bildiri sunumu]*. Akademik Bilişim, Gaziantep.

Atf: (Tonta, 2006)

Bildiri – Bildiri Özeti

Kullanım: Soyad, A. (Yıl, Ay Gün-ler). *Bildiri adı [Bildiri özeti]*. Toplantı Adı, Toplantı Yeri. Erişim linki (varsa)

Örnek: Sarioğlan, M., Avcıkurt, C. ve Sezen, T.S. (2017, 03-05 Ekim). *Kültürel miras kapsamında düğün yemekleri: Balıkesir ili örneği [Bildiri özeti]*. Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi, Marmaris, Muğla.

https://www.researchgate.net/publication/326146398_Kulturel_Miras_Kapsaminda_Dugun_Yemekleri_Balikesir_Ili_Ornegi

Atf: (Sarioğlan vd., 2017)

DANIŞMA KAYNAKLARI, RAPOR VE TEZ

Danışma Kaynakları - Sözlük

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Yapıt adı*. (Basım). Yayınevi.

Örnek: Altan, N. (2003). *Bilgisayar terimleri ansiklopedik sözlüğü* (3. bs.). Sistem Yayıncılık.

Atf: (Altan, 2003)

Danışma Kaynakları - Ansiklopedi Maddesi

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Madde adı. *Yapıt Adı* (cilt, sayfa). Yayınevi.

Örnek: Ersoy, O. (1973). Kağıt ve kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi* (c. 21, s. 112-115). Milli Eğitim Bakanlığı.

Atf: (Ersoy, 1973),

Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Rapor adı* (Rapor No.:). Yayımlayan/Hazırlayan Kuruluş. Erişim linki (varsa)

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (2004). *Devlet yardımlarını değerlendirme özel ihtisas komisyon raporu* (Rapor No: DPT: 2681). Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_D%C4%B1%C5%9FEkonomik%C4%B0li%C5%9Fkiler.pdf

Atf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.

Tez

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Tez adı*. [Tezin Türü], Üniversite Adı. Erişim Linki (varsa)

Örnek: Zencir, M. B. (2007). *Güzel sanatlar alanındaki kullanıcıların bilgi gereksinimleri ve bilgi kullanım özellikleri: Hacettepe üniversitesi örneği*[Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Atf: (Zencir, 2007)

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Elektronik Kaynak - Makale

Kullanım: Soyad, A. (Yayın yılı). Makale başlığı. *Dergi Adı*, cilt(sayı), sayfa numaraları. gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Tenopir, C. ve King, D. W. (2001) The use and value of scientific journals. *Serials*, 14(2), 113-120. 27 Mart 2010 tarihinde <http://uksg.metapress.com/media/> adresinden erişildi.

Atf: (Tenopri ve King, 2001: 116)

Elektronik Kaynak - Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Ay yyyy). *Rapor Adı* (Rapor no). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (Temmuz 2004). *E-dönüşüm Türkiye projesi kısa dönem eylem planı: değerlendirme raporu* (Rapor No: 2). 02 Nisan 2006 tarihinde <http://212.175.33.22/kdep/rapor/KDEPHaziran2004.pdf> adresinden erişildi.

Atf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) **ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.**

Elektronik Kaynak – Anonim Ağ Sayfası

Kullanım: *Kaynağın adı veya başlığı*. (t.y.). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: *Bilim etiği ve bilimse sahtekarlık*. (t.y.). 04 Nisan 2006 tarihinde <http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm> adresinden erişildi.

Atf: (Bilim etiği ve bilimse sahtekarlık, t.y.)

Örneği bulunmayan kullanımlarda APA 7 kuralları uygulanmalıdır. İlgili kurallara ulaşmak ve daha detaylı örnekler almak için <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples> adresini ziyaret edebilirsiniz.

